

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

ERKAN AKALIN

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞÂİR-İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ YÖNETİCİSİ
YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM ETHEM POLAT**

KIRIKKALE – 2011

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Klasik Türk Şiirinde Şâir-İktidar İlişkileri**” adlı çalışmamı, ilmî ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.”

Eylül 2011
Erkan AKALIN

ÖZET

İnsanoğlunun en temel ihtiyaçlarından birini karşılayan iktidar olma güdüsü hayata dair pek çok ilişki biçiminde olduğu gibi sanat – saltanat ilişkileri bağlamında da kendine bir yaşam alanı bulmuştur. Bilhassa egemenliğin tek bir kişinin elinde toplandığı patrimonyal karakterli devlet yapılarında ve daha özelde hemen bütün Türk – İslam devletlerinde, himâye sistemi adı altında cereyan eden sanat – saltanat ilişkileri, patrimonyal devlet tarifine uyan ve statü odaklı bir devletleşmeyi ifade eden Devlet-i Âl-i Osman’a da güçlü bir örüntü içerisinde tevarüs etmiştir.

Birbirlerinin varlığına hemen daima ihtiyaç duyan saray / yöneten / hükmeden de tebaa / yönetilen / hükmedilen de bu ilişki biçiminden kendi iktidarlarını tesis veya muhafaza etmek gayeleriyle çift yönlü olarak faydalanmışlardır. Saray, iktidarının çığırkanı olarak değerlendirdiği sanatkârlar aracılığıyla gücünü ifşa etmeyi, her zemine duyurmayı ve ismini ebedî / bengü kılmayı, zamana iktidar olmayı hedeflerken; sanatkâr, ortaya koyduğu edebî ürünler ve kendi reklamını yaptığı dizeler vesilesiyle sarayın teveccühüne erişerek ikidara yaklaşmak ve böylece iktidarın olmak istemiştir.

Osmanoğullar’ında yüzyıllar boyu bir gelenekmişcesine şiirin ve şâirin iktidarın şiiri / şâiri olmasına, buna karşılık saray ve çevresinin gösterdiği teveccüh ve destekten dolayı şiiri / şâiri iktidar kılmasına müşahitlik eden pek çok bilgi, bulgu ve söylem metinleri bulunmaktadır. Arşiv belgeleri, biyografik eserler, sûnâmeler, mektuplar ve birtakım şiir tür ve şekilleri bu ilişkinin tanıklarındırlar. Bu tanıklar içerisinde bilhassa kasîde dizeleri şâir ve iktidar arasındaki alış verişin en yoğun oranda işletildiği, şâirin ve şiirinin saraya en çok yaklaşma imkanı bulduğu kulvar olup genellikle fahriye dizelerinde hayat bulan edebî dilekçeler ile medhiyelerde sözü edilen ve belli tematik bağlarla yapılandırılan memduha dair övgü ve temenni ifadeleri (cömertlik, yiğitlik, âdillik, ahlâklılık, dindârlık, yücelik, ideal oluş ve heybetli oluş) şâir – iktidar ilişkilerinin boyutlarını yansıtan önemli birer vesikadırlar.

Anahtar Sözcükler: İktidar, Klasik Türk Şiiri, Şâir – İktidar İlişkileri.

ABSTRACT

Motivation of being power that meets one of the basic needs of human has found itself a living space in the context of art-reign relationships as well as may relationships in the form of life. Especially in the patrimonial character state structures in which the sovereignty concentrated in the hands of a single person and more specially nearly all Turkish-İslamic governments patronage system which took place under the name art-reign relations, fit the description of patrimonial state and status of the Ottoman Empire, which focused on the strong expression the stating was inherited in a pattern.

Nearly always in need of each other's existence both of the palace / the ruling / the dominating and of the subjects / the managed /the dominated concerned the purpose of maintaining their power plant, or have benefited from bi-directional from this relationship from. While the palace was being aimed to disclose its power inform everywhere and to make its name eternal endless, immortal through the artists aimed to come up to the power and to be power's by accessing the kindness of the palace on the occasion of his revealed literary works and the verses in which he has done his own advertisement.

There is lots of information, evidence, discourse texts witnees that –as if it has been a tradition in the Ottoman Empire for centuries- the poetry and poet has been the power's poetry and poet, correspondingly owing to the kindnees and supports of the palace and its supporters, the poetry and poet has been the power. Archive documents, biographical works, poems of celebration (sûnâmes), letters and some private forms of poetry are witnesses of this relation. Among these witnesses, expecially in the eulogium verses, relations between the poet and the power are obvious. By this form poetry, the poet reached the palace mostly. Expressions of praise and hope to the praised who were mentioned and were structured some thematic interest (generosity, bravery, fairness, morality, piety, magnanimity, suitability and majesty) in the literary petitions and in the eulogies are important documents that show the relations between the poet and the power.

Key Words: Power, Classical Turkish Poetry, Relations of the Poet and the Power.

İÇİNDEKİLER

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	xi
ÖN SÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1-11
İKTİDAR OLMA YA DA İKTİDARIN OLMA	
BÖLÜM I.....	12-54
BİR ORTAÇAĞ KARAKTERİSTİĞİ: PATRİMONYAL İKTİDAR.....	12
1.1. Patrimonyal Yapının Bir İzdüşümü Olarak Himaye Sistemi.....	16
1.2. Himaye Sisteminde Sanat-Saltanat İlişkisi.....	18
1.3. Batıda Himâye Olgusu ve Edebiyata Akisleri.....	20
1.4. Doğuda Himâye Olgusu ve Edebiyata Akisleri.....	23
1.4.1. Arap Edebiyatında Himaye.....	24
1.4.2. İran Edebiyatında Himaye.....	25
1.4.3. Türk Edebiyatında Himaye.....	26
1.4.3.1. Karahanlılar Döneminde Patronaj.....	29
1.4.3.2. Gazneliler Döneminde Patronaj.....	32
1.4.3.3. Büyük Selçuklular Döneminde Patronaj.....	39
1.4.3.4. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Patronaj.....	43
1.4.3.5. Diğer Türk Devletlerinde Patronaj.....	50

BÖLÜM II.....55-234

DEVLET-İ ÂL-İ OSMAN'DA PATRİMONYAL GÖRÜNGÜLER.....55

- 2.1. Osmanlı'da Roller ve Yönelimler: Yönetenler – Yönetilenler.....55
- 2.2. Âlim ve İlim Patronajının Panoraması.....59
- 2.3. Bir Paradigmanın Göstergesi: Ehl-i Hıref.....70
- 2.4. Kültür Patronajının İşleyişine Dair Belgeler / Bulgular / Söylemler.....75
- 2.4.1. Arşiv Belgeleri / Resmi Tutanaklar.....75
- 2.4.2. Biyografik Eserler / Tezkîreler.....94
- 2.4.3. Sûrnâmeler.....131
- 2.4.4. Mektuplar.....139
- 2.4.5. Edebî Dilekçe / Arz-ı Hâl Olarak Kasîdeler.....155
- 2.4.6. Diğer Türler ve Şekiller 219

BÖLÜM III.....235-451

15 - 18. YÜZYILLARDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞÂİR – İKTİDAR İLİŞKİLERİ.....235

- 3.1. Şâiri Kollayan İktidar Odakları.....235
- 3.2. Şâirin / Şiirin İktidarı.....258
- 3.2.1. İslamî Gelenekte Şâirin Yeri.....259
- 3.2.2. Şiirin Bengü / Ebedî Kılma Gücü.....265
- 3.2.3. Şiirin Reklam / Afişe Etme Fonksiyonu.....267
- 3.2.4. Patronların Bizzat Şiirle İlgilenmeleri 269
- 3.3. Söz Sultanlarının İktidar İlişkileri.....273
3. 4. İktidarın Şâiri – İktidarın Şiiri.....285
- 3.4.1 Bir İktidar Aracı Olarak Medhiyeler.....293
- 3.4.1.1 Medhiyelerde Memduhun Temel Vasıfları.....293

3.4.1.1.1 Ahmet Paşa'da Medhiye Söylemleri.....	294
3.4.1.1.1.1 Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş.....	295
3.4.1.1.1.2 Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş.....	299
3.4.1.1.1.3 Âdil Oluş.....	301
3.4.1.1.1.4. Ahlâklı Oluş.....	302
3.4.1.1.1.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş.....	303
3.4.1.1.1.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş.....	303
3.4.1.1.1.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....	304
3.4.1.1.1.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahrhâr Oluş.....	305
Grafik: 1 Ahmed Paşa'da Medhiye Söylemleri Dağılımı.....	307
3.4.1.1.2. Necâtî'de Medhiye Söylemleri	308
3.4.1.1.2.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş.....	309
3.4.1.1.2.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş.....	312
3.4.1.1.2.3. Âdil Oluş.....	313
3.4.1.1.2.4. Ahlâklı Oluş.....	314
3.4.1.1.2.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş.....	315
3.4.1.1.2.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş.....	316
3.4.1.1.2.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....	317
3.4.1.1.2.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahrhâr Oluş.....	318
Grafik: 2 Necâtî'de Medhiye Söylemleri Dağılımı.....	319
3.4.1.1.3. Hayâlî'de Medhiye Söylemleri	320
3.4.1.1.3.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş.....	321
3.4.1.1.3.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş.....	322
3.4.1.1.3.3. Âdil Oluş.....	324

3.4.1.1.3.4. Ahlâklı Oluş.....	325
3.4.1.1.3.5. Dindâr / Dinî Sorumluluk Sahibi Oluş.....	325
3.4.1.1.3.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş.....	327
3.4.1.1.3.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....	329
3.4.1.1.3.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahhâr Oluş.....	330
Grafik: 3 Hayâlî’de Medhiye Söylemleri Dağılımı.....	332
3.4.1.1.4. Bâkî’de Medhiye Söylemleri	333
3.4.1.1.4.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş.....	334
3.4.1.1.4.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş.....	336
3.4.1.1.4.3. Âdil Oluş.....	337
3.4.1.1.4.4. Ahlâklı Oluş.....	338
3.4.1.1.4.5. Dindâr / Dinî Sorumluluk Sahibi Oluş.....	339
3.4.1.1.4.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş.....	340
3.4.1.1.4.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....	342
3.4.1.1.4.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahhâr Oluş.....	343
Grafik: 4 Bâkî’de Medhiye Söylemleri Dağılımı.....	345
3.4.1.1.5. Fuzûlî’de Medhiye Söylemleri	346
3.4.1.1.5.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş.....	347
3.4.1.1.5.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş.....	349
3.4.1.1.5.3. Âdil Oluş.....	350
3.4.1.1.5.4. Ahlâklı Oluş.....	352
3.4.1.1.5.5. Dindâr / Dinî Sorumluluk Sahibi Oluş.....	352
3.4.1.1.5.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş.....	354
3.4.1.1.5.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....	355
3.4.1.1.5.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahhâr Oluş.....	356

Grafik: 5 Fuzûlî’de Medhiye Söylemleri Dağılımı.....357

3.4.1.1.6. Nef’î’de Medhiye Söylemleri 358

3.4.1.1.6.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş.....359

3.4.1.1.6.2. Cengâver / Cesur / Kahraman Oluş.....366

3.4.1.1.6.3. Âdil Oluş.....371

3.4.1.1.6.4. Ahlâklı Oluş..... 375

3.4.1.1.6.5. Dindâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş..... 378

3.4.1.1.6.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş..... 380

3.4.1.1.6.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....384

3.4.1.1.6.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kakhâr Oluş.....387

Grafik: 6 Nef’î’de Medhiye Söylemleri Dağılımı.....391

3.4.1.1.7. Nâilî’de Medhiye Söylemleri 392

3.4.1.1.7.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş..... 392

3.4.1.1.7.2. Cengâver / Cesur / Kahraman Oluş.....396

3.4.1.1.7.3. Âdil Oluş.....399

3.4.1.1.7.4. Ahlâklı Oluş.....400

3.4.1.1.7.5. Dindâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş.....401

3.4.1.1.7.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş.....403

3.4.1.1.7.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....406

3.4.1.1.7.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kakhâr Oluş.....408

Grafik: 7 Nâ’îlî’de Medhiye Söylemleri Dağılımı.....410

3.4.1.1.8. Nedîm’de Medhiye Söylemleri 411

3.4.1.1.8.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş.....412

3.4.1.1.8.2. Cengâver / Cesur / Kahraman Oluş.....417

3.4.1.1.8.3. Âdil Oluş.....	419
3.4.1.1.8.4. Ahlâklı Oluş.....	420
3.4.1.1.8.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş.....	420
3.4.1.1.8.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş.....	422
3.4.1.1.8.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....	426
3.4.1.1.8.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahlâr Oluş.....	428
Grafik: 8 Nedîm’de Medhiye Söylemleri Dağılımı.....	431
3.4.1.1.9. Şeyh Gâlib’de Medhiye Söylemleri	432
3.4.1.1.9.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş.....	433
3.4.1.1.9.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş.....	434
3.4.1.1.9.3. Âdil Oluş.....	435
3.4.1.1.9. 4. Ahlâklı Oluş.....	436
3.4.1.1.9.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş.....	437
3.4.1.1.9.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş.....	438
3.4.1.1.9.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş.....	439
3.4.1.1.9. 8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahlâr Oluş.....	441
Grafik: 9 Şeyh Gâlib’de Medhiye Söylemleri Dağılımı.....	442
Grafik:10 İncelenen Divanlarda Medhiye Söylemleri Dağılımı.....	444
SONUÇ.....	445
KAYNAKÇA.....	453
ÖZ GEÇMİŞ.....	464

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
b.	: beyit
bkz.	: bakınız
C.	: cilt
ev.	: Çeviren
der.	: derleyen
G	: gazel
haz.	: hazırlayan
K	: kasıde
Kt	: kıt'a
Mes	: mesnevi
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
s.	: sayfa
S.	: sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve saire
Yay.	: Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

ÖN SÖZ

Giriş ve üç ana bölümden oluşan “Klasik Türk Şiirinde Şâir - İktidar İlişkileri” başlıklı bu çalışmada patrimonyalizm ve onun doğal bir uzantısı olan himaye sisteminden hareketle şâir-iktidar alış verişinin ne anlama geldiği, hangi muhtemel nedenlere bağlı olarak ne şekilde işletildiği ve taraflar açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu ortaya konulmaya çalışılmış, patronajın Osmanlı toplumunda bir devlet geleneğiymişçesine nasıl devamlılık arzettiği vurgulanmak istenmiştir. Bu kurgu oluşturulurken şâir-iktidar ilişkisine değinen diğer çalışmalardan farklı olarak konunun merkezine “iktidar” kavramı yerleştirilmiş ve konunun kapsam alanı bizden önceki çalışmalardaki gibi sadece 15 ve 16. yüzyıllarla sınırlı tutulmayarak hem coğrafi hem de tarihî platformda çok daha geniş bir bantta ele alınmaya, psikolojik, sosyolojik ve felsefik bir temele oturtularak tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Giriş bölümünden itibaren tümdengelim metodu kullanılarak öncelikle iktidar kavramı ve boyutları irdelenmek istenmiştir. Sonrasında ise iktidarı simgeleyen gölge kurumlardan “devlet” adı verilen yapının var olma nedeni izaha çalışılmıştır.

“Bir Ortaçağ Karakteristiği: Patrimonyal İktidar” başlığını taşıyan birinci bölümde farklı karakterler çizebilen devlet müessesesinin ilk kez Weber tarafından tanımlanan bir türü, devleti baba, tebaayı oğul olarak konuşlandıran “patrimonyal devlet”in esasları üzerinde durulmuştur. Akabinde ise bu devlet yapısında patron ile tebaanın birbirlerinin varlığına ne denli ihtiyaç duyduklarının, himaye sisteminin nasıl çift taraflı işlediğinin altı çizilmek istenmiştir. Ayrıca patrimonyal devlet oluşumunun şâir - iktidar ilişkisi açısından en mühim uzantısı olan himâye sistemi ve bu sistemin Batı ve Doğu toplumlarındaki ve daha özeldir Türk - İslam devletleri tarihindeki karşılıkları somut bir takım örneklerle gözler önüne serilmek istenmiştir.

İkinci bölüm “Devlet-i Âl-i Osman’da Patrimonyal Görüngüler” başlığını taşımakta olup Osmanlı devrinde patrimonyal mekanizmanın toplumsal rollerin belirlenmesindeki tesiri üzerinde durulmuş, hemen her toplumsal zümrede uygulana gelen bir algı olduğunu göstermek amacıyla âlim ve ehl-i hıref camiasındaki panoramaları verilmek istenmiştir. Ayrıca himaye sistemine şâirler zaviyesinden nasıl

görüldüğüne dair arşiv belgeleri, tezkîreler, sûrnâmeler, mektuplar, arz-ı hâl metinleri ve diğer bazı edebî tür ve şekillerin sağladığı belge, bulgu ve söylemlerin şahitliğine başvurularak kültür patronajının Osmanoğulları'ndaki akisleri irdelenmiştir.

Kapsamlı bir arka plan oluşturulmak istendikten sonra çalışmanın omurgasını teşkil eden “15 – 18. Yüzyılda Klasik Türk Şiirinde Şâir – İktidar İlişkileri” başlıklı üçüncü bölüme geçilmiştir. Bu bölümde kültür patronajı ile şairin ve şiirinin iktidara aidiyeti üzerinde durulmuş, kuruluştan itibaren Osmanlı saray ve çevresinin şâirleri nasıl kolladıkları birçok patronaj örneğiyle ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca şâirin ve şiirin / söz sultanlarının Devlet-i Âl-i Osman'da önemsenmesinin / iktidar kılınmasının muhtemel nedenleri üzerinde durulmuş, şâirlerin iktidara erişmek adına gerçekleştirdikleri övüngüleri ve nasıl bir söz rekabetine girdikleri örnek dizeler üzerinden somutlaştırılmak istenmiştir. Daha sonra söz konusu mücadeleden galip çıkarak iktidarın olabilen şu'arânın kazanımları ve iktidar odaklarının şâirin ikbali üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Son olarak şâir açısından iktidarın olabilmenin en mühim araçlarından biri olan medhiyeler üzerine eğilinmiş, 15 – 18. yüzyıl aralığında yetişmiş dokuz avangard / üstad şâirin divanları (Ahmet Paşa, Necâti, Hayâlî, Bâkî, Fuzûlî, Nef'î, Nâ'î, Nedîm ve Şeyh Galib) örnek alınarak şâirin iktidarı hangi temel vasıflar / temalar etrafında medh ettiği ve aynı zamanda iktidar olandan hangi beklentiler içerisinde olduğu istatistikî veriler ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece şâir ve iktidar arasında cereyan eden bu ilişki biçiminde iktidar olma ya da iktidarda kalma arzusunun her türlü edimin başat bir yönlendiricisi olarak taraflar üzerindeki etkisi vurgulanmak istenmiştir.

Çalışmamızda mutlaka eksikliklerimiz, hatalarımız, gözümüzden kaçan birtakım hususlar olmuştur; zira her çalışma bittiği anda eksikleri başlar ve bu eksiklikleri tamamlayan yeni çalışmaların filizlenmesine vesile olur. Nitekim bana birtakım boşlukları doldurmak üzere bu konuda araştırma yapma fırsatı veren, çalışmamızın başından itibaren, sonsuz desteğiyle rehberliğini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem POLAT'a rehberliklerinden dolayı şükranlarımı sunarım.

KIRIKKALE - 2011

Erkan AKALIN

GİRİŞ

İKTİDAR OLMA YA DA İKTİDARIN OLMA

İktidar/güç kavramı, sözlük anlamı bakımından: “*Belli bir sonuca ulaşmak, belli bir hedefi gerçekleştirmek amacıyla başta toplumsal, siyasal, ekonomik ve bireysel gerekçeler olmak üzere eldeki bütün araçları istenen sonuçlara yönelik olarak kullanabilme becerisi*” olarak tanımlanmaktadır.¹ Siyaset, toplum ve devlet felsefelerinde kilit değerde bir yer tutan iktidar/güç olgusu, kişilerde ve toplumlarda kendisini değişik biçimlerde açığa vuran itici, çekici ve biçimlendirici bir unsurdur.²

İktidar ve iktidar isteminin ortaya çıkışı insanın var oluşu ile eş zamanlıdır ve insanlık tarihi ile beraber var olmaya devam edecektir; zira insan sürekli isteyen bir varlıktır ve insanın neyi istediği değil, “istemesi” ön plandadır. Nitekim Nietzsche, ‘*İnsanın en korkunç ve en esaslı talebi kudrete yönelik içgüdüdür*’ ifadesiyle iktidarı, yaşama tutkusunun göstergesi, insanı insan yapan en temel güdü olarak tanımlamıştır. Ona göre iktidar/güç, tutku ile istenilen bir kavram olarak insan edimlerinin merkezine yerleşmiştir. Dolayısıyla iktidar, her şeyden önce bir istençtir.³ Bu, öyle bir istençtir ki bütün insan yaşamını yapılandıran ve tarih boyunca değişmeden kalan tek gerçektir. Bu bağlamda insanoğlunun yaptığı bütün değerlendirmeler sadece kişinin “istemesine” hizmet eden sonuçlar ve dar perspektiflerdir. Değerlendirmenin kendisi ise, sadece bir güç / iktidar istemidir.⁴

¹ Abdülbaki Güçlü vd., **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2003, s. 628.

² Abdülbaki Güçlü vd., **a.g.e.**, s. 629.

³ Friedrich Nietzsche, **Güç İstenci; Bütün Değerleri Değiştiriş Denemesi**, (çev. Sedat Umran), Birey Yay., İstanbul 2002, s. 355.

⁴ Metin Becermen, **Theodor W. Adorno ve Michel Foucault’ta Hakikat ve İktidar İlişkisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 30 - 31.

Yaşamın bütün anlarına yayılan bir aygıt olarak iktidar, her ilişkide ortaya çıkan katmanlı, çift yönlü, hiyerarşik bir yapıdır. Bu itibarla özne ve nesne arasındaki her ilişki çeşitli derecelerde bir iktidar ilişkisidir demek yanıltıcı olmaz. Hatta toplum bir tür iktidar ilişkileri şebekesi olarak addedilebilir; zira toplumsal ilişkilerin var olduğu her yerde olanca çeşitliliğiyle ve yığınla iktidar ilişkisi vardır.⁵

İktidar kavramı ve etkileri üzerine önemli çalışmaları olan Michel Foucault'a göre her insanî ilişki bir sosyal ilişki, her sosyal ilişki bir iktidar ilişkisidir. İktidar kavramının yelpazesini Nietzsche'ye benzer bir şekilde tüm insan ilişkilerine yayan Foucault, iktidar kavramından şunu anlamaktadır:

“İktidarı, masif, homojen bir egemenlik olgusu – bir bireyin ötekiler üzerindeki, bir grubun ötekiler üzerindeki, bir sınıfın ötekiler üzerindeki egemenliği- olarak ele almamalı; iktidarın, çok yukardan ve çok uzaktan bakılması dışında, ona sahip olan ve yalnızca onu elinde bulunduranlarla, ona sahip olmayan ve ona katlananlar arasında paylaşılan bir şey olmadığını akıldaki tutmalıdır. Sanırım iktidar dolaşımında olan ya da daha doğrusu yalnızca zincir biçiminde işleyen bir şey gibi çözümlenmelidir. Şurada ya da burada yeri belirlenemez hiçbir zaman, birilerinin elinde değildir, hiçbir zaman bir zenginlik ya da mal gibi sahiplenilemez. İktidar işler. İktidar ağ biçiminde işler ve bu ağ üzerinde bireyler dolaşmakla kalmazlar, sürekli olarak bu iktidara katlanmak ve iktidarı uygulamak durumundadırlar.”⁶

Foucault, bir başka söyleşisinde: *“İktidarın işleyişinden söz ettiğimde yalnızca devlet aygıtı sorununa, yönetici sınıf, hegemonik kastlar sorununa gönderme yapıyor değilim, bireylerin gündelik davranışlarında, bedenlerine varıncaya kadar işleyen giderek daha da incelen, tüm mikroskobik iktidarlar dizisine gönderme yapıyorum”* diyerek iktidar/erk unsurunun her yerdeliğine ve her zamalığına vurgu yapar.⁷ Ona göre iktidar, merkezsizdir ve her yerde hazır

⁵ Fulya Özkaya Karaismailoğlu, **Sosyal Teoride İktidar Tartışmaları: Marx, Nietzsche, Weber, Foucault**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006, s. 1.

⁶ Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, (çev. Şehsuvar Aktaş), YKY, İstanbul 2004, s. 43.

⁷ Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, (çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yay., İstanbul 2007, s. 48.

ve nazırdır; bu her an, her noktada, bir noktayla başka bir nokta arasındaki her bağıntıda ürüyor olmasından kaynaklanır.⁸

Fizikte enerji nasıl temel kavramsa aynı şekilde sosyolojide de iktidarın temel kavram olduğunu kanıtlamaya çalışan Bertrand Russell da insanoğlunun sınır tanımayan isteklerinin en belli başlıları olarak iktidar ve şan kazanma güdüsünü gösterir. Var olmak ve çoğalmak hayvanlara yettiği halde, insanoğlu sürekli yayılmak, kudretli olmak isteğindedir. Akla yakın ölçüde bir rahat, sağlama bağlandı mı, bireylerin de toplumların da servetten çok iktidar peşinde koştuklarının, iktidar sağlamak için servet sahibi olmak ya da iktidarlarını artırmak amacıyla servetlerini artırmak istediklerinin, her iki halin de iktisadî çıkardan ziyade iktidarî çıkarla ilgili güdüler olduğunun, başka bir ifadeyle servetin iktidar kazanmak için elde edilmek istenen araçlardan sadece biri olduğunun altını çizer. İktidarı ele geçirme dürtüsü iki biçimde ortaya çıkar: Açık olarak, önderlerde / iktidar sahiplerinde ve kapalı olarak, önderleri izleyenlerde / tebaada. İnsanlar kendi istekleriyle bir önderin ardına takıldıkları zaman, bunu, önderin kumanda ettiği grup yoluyla iktidarı elde etmek amacıyla yaparlar; çünkü başka türlü gerçekleştirilmesi olanağı bulunmayan isteklerini gerçekleştirebilme olanağını ona ancak destekçisi olduğu, yakın durduğu iktidar verebilecektir.⁹

Şerif Mardin'in de iktidar kavramı üzerine öne sürdüğü görüşleri, iktidarın her zamanlığı ve her yerdeliğini vurgular mahiyettedir:

“ Her şeyin kudret ve iktidarla ilişkisi vardır. Yani her insan grubunun oluşmasının kudret ve iktidarla bir ilişkisi vardır. Bu, siyaset şeklini alabilir. Dört kişi ile birlikte, kudret – iktidar ilişkilerinin düzenlenmesi şeklinde olabilir. Yani bir küçük grup içinde kimin baş olduğu kimin karar vereceği ve kimin kimi dinleyeceği şeklinde olabilir. Onun için bütün insani manifestoların içinde bir kudret ilişkisi olduğuna inanıyorum ”¹⁰

⁸ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, (çev. Işık Ergüden; Osman Akinhay), Ayrıntı Yay., İstanbul 2005, s. 220 – 247.

⁹ Bertrand Russell, **İktidar**, (çev. Mete Ergin), Cem Yay., İstanbul 1990, s. 11 – 12 - 16 – 24.

¹⁰ Şerif Mardin, **“Şerif Mardin’le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi”**, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)**, (der. Mümtaz’er Türköne; Tuncay Önder), İletişim Yay., İstanbul 1992. s. 143.

Düşünürlerce toplumsal yaşamın bir gereği olarak algılanan iktidar daima iki uçlu işleyen bir düzendir. Bu uçlardan biri hükmeden: güce sahip olan, iradesini gerçekleştiren özne konumundaki birey, sınıf, statü, parti veya grup; diğeri ise hükmedilen: güçten etkilenen, gücü kabul eden, öznenin istencine rıza gösteren birey, tebaa, madun, sınıf, statü, parti veya gruptur. Toplumsal yaşamın gereği olan bu bölüşüm, iktidarın bölüşümüdür ve tâbi olanın da iktidar olanın da bu bölüşümden birtakım beklentileri vardır.¹¹

Söz konusu ilişki şekli insan doğasının bir gereğidir; çünkü yukarıya sıraladığımız her yapı bedensel ve zihinsel güçlerini kullanarak ötekiler üzerinde erk kurma çabasıdır. İnsan tıpkı kısır bir döngü içindeymişçesine ölüme değin doyuma ulaşamamış olarak bir istekten ötekine doğru gider. İşte insanın bütün yaşamı boyunca sürekli peşinden koştuğu istekleri, temelde erk / güç / iktidar isteğinden başka bir şey değildir. Bilgi, zenginlik ve onur başka istekler gibi görünseler de aslında erk istencinin çeşitli biçimlerinden başka bir şey değildir.¹² Bazıları bu ilişkiler açısından muktedir çıkarken bazıları da bir başka insanî dürtüyü harekete geçirirler: İktidar olamıyorsan iktidara yakın ol ya da daha kısaltarak söylersek *iktidarın ol*.

Foucault bu insanî tavrı şöyle yorumlamaktadır. “Başkalarından, bir başkasından biraz daha zayıf olan bile yine de kendisini oldukça güçlü görmek için, en güçlü olana yeterince yakın durur. Dolayısıyla zayıf asla vazgeçmez. Güçlüye gelince, o yalnızca ötekilerden biraz daha güçlüdür, kaygı duymayacak ve tetikte durmak zorunda kalmayacak denli güçlü değildir hiçbir zaman.”¹³

Bu noktada iktidar olamayanın iktidarın olmayı hedeflemesinin de esasında bir tür iktidar olma şeklini tanımladığının altını çizmek gerekir. Ayrıca iktidarın, gücünü, tâbi olanın ona duyduğu ihtiyaçtan alması da bu ilişkiyi taraflar açısından önemli kılar; çünkü başta da

¹¹ Fulya Özkaya Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s.81.

¹² M. Ali Ağaoğulları vd., **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 192-193.

¹³ Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s. 101.

söylediğimiz gibi iktidar her zamanda ve zeminde var olan ve hareket edebilen, dönüşüp farklı saflara geçebilen gezeğen bir olgudur. İktidarı var eden ona tâbi olanlardır, iktidarın gücü, güçten çekinenlerle, bu güç karşısında davranış, düşünce, yaşam biçimlerini güce sahip olanın talebi doğrultusunda değiştirenlerle anlamlıdır. Başka bir deyişle çoğu zaman yönetenlerin yönetilenleri etkilemesi kadar yönetilenler de tutum ve davranışlarıyla yönetenler etkilemektedir. Bu nedenle “etkin güç” de “edilgen güç” de dikkatli ve birbirini kollayıcı olmak durumundadır. Demek ki bu bağlamda tek taraflı bir emir verme kudretini ifade eden “iktidar” kavramı yerine, karşılıklı rolleri ve iki taraflı etkileşmeyi içeren “iktidar ilişkileri” başlığını kullanmak meselenin irdelenmesi bakımından daha uygun bir ifadelendirme olacaktır.¹⁴

Toplumların ve bireylerin birlikte hareket edebilme aracı olan ve her türlü yapıp etmelerin merkezinde yer alan iktidar ilişkilerinin insan hayatında beliren amir – memur, patron – işçi, komutan – asker, ebeveyn – evlat, lider – üye, ben – öteki ben, gibi pek çok yansıma biçimleri vardır¹⁵ ve genel anlamda “özne (etkin güç) – nesne (edilgen güç)” kavramlarıyla hülasa edilebileceğimiz tarafların her an rol değiştirebileceğini yani öznenin nesneleşebileceği ya da nesnenin özneleşebileceği bu ilişkiler ağında belki de ilk akla gelen ilişki biçimi “devlet – tebaa / uyruk ilişkisi”dir; zira iktidar ilişkisinin en somut biçimde kendini gösterdiği kulvarlardan biri, hiç şüphesiz devletin tebaa ile girdiği etkileşimidir; ancak söz konusu etkileşimin boyutlarını irdelemeden evvel şu birkaç soruyu yanıtlamak icap etmektedir. Tebaa / uyruk / reaya / halk niçin devlet adlı kurumu tesis etme ihtiyacı hisseder, hangi psiko-sosyal mekanizma ya da ortak bilinçaltı bu müesseseyi gerekli kılar ve tebaaya kâdir eyler?

Devlet / siyasal iktidar, insanın doğasından kaynaklanan bir zorunluluk değilse bile toplumsal yaşamın özünden kaynaklanan bir zorunluluktur. Çok az gelişmiş ve uygarlığın aydınlığına zor ulaşmış toplumlardan en gelişmiş ve en güçlü toplumlara kadar tüm toplumlarda iki sınıf insan bulunur. Yöneten bir sınıf ve yönetilen bir sınıf. Her zaman sayısı

¹⁴ Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yay., İstanbul 2009, s. 54.

¹⁵ Foucault, **İktidarın Gözü**, s. 161 – 162; Kapani, **a.g.e.**, s. 50.

daha az olan ilk sınıf tüm siyasal işlevleri yerine getirir, erki tekelinde tutar ve erkin sağladığı üstünlüklerden yararlanır; buna karşılık, sayısı daha çok olan ikinci sınıf, birinci tarafından bazen şu ya da bu ölçüde meşru bazen de yine şu ya da bu ölçüde keyfi ve zora dayalı bir biçimde yönetilir ve denetlenir.¹⁶

Hobbes'e göre, bütün insanlarda durmak bilmez bir kudret arzusu / eğilimi vardır. Bunun nedeni, insanın halen elde ettiğinden daha büyük bir hazzı ulaşmayı istemesi veya ölçülü bir kudretle yetinmemesi değil, iyi yaşamak için halen sahip olduğu kudret ve imkânları, daha fazlasını elde etmeksizin, güvence altına alamayacağı gerçeğidir. Kişilerin mal, mülk, şeref, buyurma veya başka bir kudret konusunda rekabeti, onları yarışmaya, düşmanlığa ve savaşa götürür; çünkü bir rakibin arzusuna ulaşma yolu, diğerini öldürmek, tâbi kılmak, yerinden etmek veya kovmaktır.¹⁷

Bu edimler ya da tasarılar insanların birbirleriyle devamlı olarak mücadele ve rekabet içerisinde olmaları sonucunu doğurur. Dolayısıyla insanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, *“herkesin herkese karşı savaşım”*ı kaçınılmazdır. Böyle bir ortamda, çalışmaya yer yoktur; çünkü çalışmanın karşılığı belirsizdir ve dolayısıyla toprağın işlenmesine de gerek yoktur; ne denizcilik ne yeryüzü hakkında bilgi ne zaman hesabı ne sanat ne yazı ne de toplum vardır. Hepsinden kötüsü, hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır.¹⁸

İşte insanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak bir genel erk kurmak zaruri bir hal almıştır.¹⁹ Bu itibarla kişisel kudret ve güçlerini tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile

¹⁶ Çaylak, **a.g.e.**, s.18.

¹⁷ Thomas Hobbes, **Leviathan**, (çev. Semih Lim), YKY, İstanbul 1992. s. 76.

¹⁸ Hobbes, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁹ Burdeau: *“İnsanlar, insanlara itaat etme durumunda kalmamak için devleti icat etmişlerdir.”* (Kapani, **a.g.e.**, s. 38.)

tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmelidirler. Başka bir ifadeyle, mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak bir gücü / erki / iktidarı kurmanın yolu, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi ya da heyet tayin etmeleri ve herkesin bu kişi ya da heyetin ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracığı şeylerin âmili olmayı kabul etmesi ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesine tâbi kılmasıdır. Bu itibarla uyruklar, rahatlık isteğinden, ölüm / yaralanma korkusundan, güvende olma arzusundan dolayı kendilerine ortak bir kudret yani devlet tayin ederler.²⁰

Devlet oluşumunda da insanların iktidar olma ya da iktidara ortak olma güdülerini sona ermez; fakat terbiye edilmiş, törpülenmiş, sınırlandırılmış, kurallara bağlanmış, düzene sokulmuş olur. İktidar olamayan kişi daha önce belirttiğimiz gibi en azından iktidarın olmak yani iktidara yakın olmak hedefini taşır ki bu da esasında dolaylı yoldan bir iktidar olma biçimidir. Herkesin herkesle, senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum, demişçesine yaptığı bir ahit yoluyla hepsinin bir ve aynı kişilikte birleşmeleriyle tek bir kişilik haline gelen topluluk “devlet” olarak adlandırılır. Böylece ölümsüz Tanrı’nın altında barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz bir “ölümlü Tanrı / Leviathan”²¹ doğmuş olur ve kurulan bu hükümlanlık adeta herkesin kişiliğini üstlenmiş olur.

Başka bir deyişle, toplumsal düzenin sağlanabilmesi için devlet kurumunun ihdası zaruridir ve devlet kurumu halkın meydana getirdiği bir tür toplumsal sözleşmeden ibarettir. Ölümlü Tanrı kişiliğini taşıyan makama egemen / devlet / siyasal iktidar adı verilir. Onun dışında kalan herkes onun uyruğudur / tebaasıdır. Egemen / devlet / siyasal iktidar, uyruğunun / tebaasının gücünü ve imkanlarını kullanabilme yeteneğiyle mücehhezdir.²² Bu kadar büyük bir güçten pek çok kötü sonuçlar doğabileceği düşünülse bile egemenin / devletin / siyasal

²⁰ Hobbes, **a.g.e.**, s. 162.

²¹ Thomas Hobbes’in egemen devletin simgesi olarak kullandığı İbranice bir sözcüktür. Eski Ahit’te geçen, kudretiyle, kuvvetiyle, korkusuzluğuyla ve benzersizliğiyle anılan bir su canavarının ismidir.

²² Hobbes, **a.g.e.**, s. 129 – 130.

iktidarın yokluğunun sonuçları çok daha kötü sonuçlara gebe dir. Bu nedenle egemen güç / devlet, bütün toplumsal yapılarda mutlaka olmalıdır.²³ Fakat bu var oluş ancak yönetilenlerin yönetenlerin sahip olduklarını iddia ettikleri otoriteye koşulsuz itaatiyle mümkündür.²⁴ Çünkü siyasal iktidar / devlet; kuvvet tekeli, zor kullanma gücü gibi hasletlerinin yanında tebaanın rızasıyla donandığında – ki bu üç haslet siyasal iktidarı hâkim kılan bileşenleridir - tam ve muktedir olacaktır.²⁵

Devlet müessesesinin nedenselliği üzerine düşünen bir başka fikir adamı İbn Haldun, Hobbes'taki "toplum sözleşmesi" ifadesini yani tebaanın müşterek hareket etme hissiyatını, toplumsal ekip bilincini, "asabiyet" kavramıyla izah eder. Ona göre âdemoğlu, tabiatının gereği olarak içtimâî hayatta her vakit, insanların yekdiğerine olan tecavüzlerini menedecek bir otoriteye ve hâkime muhtaçtır. O halde otorite ve hâkimin, söz konusu asabiyetle / ortak hamleyle / sosyal rıza ile öbürlerine galip gelmesi zorunludur; zira mülk ve asayiş sadece asabiyetle olur.²⁶

Toplumsal bir sözleşmeyle var olan egemen / devlet, fikirlerin yargııcıdır, karar vericidir; yüksek devlet görevlilerini, danışmanları, komutanları ve bütün diğer memurları seçmek, birbirlerine hangi saygı işaretlerini göstereceklerini belirlemek ve ödülleri, cezaları, şeref unvanlarını ve pâyeleri dağıtmak hakkı ona aittir. Başka bir deyişle bir egemen, uyruklarından birini, onu onurlandırma isteğinin bir işareti olarak kabul edeceği herhangi bir unvanla,

²³ Hobbes, **a.g.e.**, s. 153 – 154.

²⁴ Otorite, meşruiyete bürünmüş iktidar, iktidarın ve dolayısıyla itaatin meşrulaştırılması demektir. İktidarla karşılaşan yurttaş ona uyup uymamakta özgürken otoriteyle karşılaşan yurttaş ona uymakla ödevlidir. Bu bağlamda denilebilir ki yönetilenlerin, yönetenlerin iktidarlarının meşru olduğunu kabul ettikleri iktidar boyutuna otorite denilmektedir. Başka bir deyişle otorite zorlama ve cezalandırma yoluna gitmeden başkaları üzerinde sözünü geçirebilmeyi, başkalarının davranışları üzerinde manevi bir etkileme gücünü ifade eder. Eğer bir kimse bir yerden gelen buyrukları incelemeyi, doğruluğunu, haklılığını tartışmadan kabul ediyor ve buna uyuyorsa bir otorite karşısında bulunuyor demektir. (Kapani, **a.g.e.**, s.57.)

²⁵ Kapani, **a.g.e.**, s. 53-54.

²⁶ İbn Haldun, **Mukaddime**, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., C. 1, İstanbul 2004, s. 95– 96 – 350 – 351 – 384.

makamla, görevle veya işle onurlandırır. Buna karşılık çeşitli şekillerde cezalandırma yetkisi de egemene / siyasal iktidara / devlete aittir.²⁷

Toparlayacak olursak Hobbes, devlet teşekkülünü insanoğlunun mayasında bulunan mücadele olgusuyla temellendirmektedir. O, devleti doğuran ve hükümdarı yaratan büyük oluşumun ortaya çıkışında “herkesin herkese karşı savaşı”nı görür. Her bireyin davranışında genellikle akıl, toplumsal beklentiler ve sağduyu hâkimdir; ancak insan çoğu kez rasyonel bir şekilde davransa da kendisini taraf tutmaya, gururlu olmaya, öç almaya, ve buna benzer eylemlere yönelten ve her an doğal yasaları çiğnemeye iten doğal tutkularından kurtulamaz. Dolayısıyla insanların ortak bir erkin bulunmadığı bir ortamda barış içinde yaşamaları ya da bir başka deyişle “devletsiz toplum” yaşayışı sürdürmeleri, kesinlikle olanaksızdır. İşte bu nedenle insanlar haklarını karşılıklı olarak üçüncü bir kişiye devrettikleri bir sözleşme yaparak kendilerini ortak bir erkin boyunduruğu altına sokmaları gerektiğini kavrarlar. Bu itibarla toplumsal sözleşme ürünü olarak devlet ortaya çıkar. İnsanlar tarafından insanlar için yaratılmış olan Leviathan’ın (ölümlü Tanrı’nın) ortaya çıkmasıyla birlikte dağınık bir şekilde bulunan güç ilişkileri tek bir aks üzerinde toplanır ve kurumsallık kazanır. Artık tek bir iktidar odağı vardır. Güç kullanma hakkı bir’in yani egemenin yani devletin yani siyasal iktidarın tekeline verilmiştir. Adına devlet denilen bu egemenin maddî dayanağı ordu, manevî dayanağı ise dindir.

Devlet kurumunun egemenliğini birbirinden farklı işletiş biçimleri vardır. Hobbes, devletin / ölümlü Tanrı’nın yönetim şeklini temelde üç kategoriye indirger: Egemenliğin tek bir kişide olduğu monarşi, tayin edilmiş veya diğerlerinden başka bir şekilde ayrılmış, belirli kişilerden oluşan aristokrasi ve egemenliğin uyrukların genel meclisinde olduğu demokrasi.²⁸ Diğer yönetim biçimlerinin hepsi (tiranlık, oligarşi vb.) bu üç iktidar tarzının nüanslarından ibarettir; ancak çalışmamızın hareket noktası klasik Türk şiiri, Osmanlı Türk şiiri ve dolayısıyla Devlet-i Al-i Osman’ın iktidar yapısı olduğu için Hobbes’ten mülhem

²⁷ Hobbes, **a.g.e.**, s. 71 – 136 - 148.

²⁸ Hobbes, **a.g.e.**, s. 139.

sıraladığımız üç siyasal egemenlik biçiminden aristokrasi ve demokrasiyi araştırma dairemizin dışında tutup monarşik yönetim tarzı üzerine eğilmek istiyoruz.

Hobbes’in tek egemenle özdeşleştirdiği monarkî devlet anlayışı, Jean Bodin²⁹ tarafından şu şekilde yorumlanır:

*“Ailede tek bir başkan, gökte tek bir güneş, evrende tek bir Tanrı olduğu gibi devlette de tek bir egemenin bulunması gerekir. Kral / hükümdar, en yetenekli, en bilge kişileri çevresinde toplayarak devlet işlerinin sağlıklı biçimde yürütülebilmesini sağlar. Halbuki diğer iktidar biçimlerinde yeteneksizler üst görevlere geldiği gibi, yalnızca bilgilerden değil delillerden de öğüt alınır. Bu durumda monarşi egemenliğe en uygun olan devlet biçimidir. Egemenliğin mutlak, bölünmez ve sürekli olabilmesi, kısacası tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için bunun tek bir kişide toplanmış olması gerekir.”*³⁰

Bodin, monarşiyi üçlü bir kategorizasyona tâbi tutar: Monarkın doğa yasalarını hiçe sayıp özgür insanları köleler gibi ve uyruklarının mallarını da kendi malları gibi kullandığı “despotça monarşi”; uyrukların monarkın yasalarına boyun eğdiği ve monarkın doğa yasalarına uyarak uyruklarının doğal özgürlüklerine ve mülkiyetlerine saygılı olduğu “kralca (meşru) monarşi”; prensin (egemenin), silahlarla ve doğru savaş hakkıyla malların ve insanların senyörü olup, uyruklarını aile babasının kölelerini yönettiği gibi yöneten “senyörce monarşi”.³¹

Bu monarşi biçimlerinden en ideal olanının “kralca (meşru) monarşi” olduğunu iddia eden Bodin’in senyörce monarşiyi tanımlarken vurguladığı “baba – köle” metaforu olaya Devlet-i Âl-i Osman perspektifinden bakıldığında ki Bodin Devlet-i Âl-i Osman’ı senyörce

²⁹ On altıncı yüzyılda yaşamış Fransız düşün adamı. Başlıca yapıtı 1576’da basılan Devletin Altı Kitabı’dır. Bu eserinde kralın mutlak erkini savunmuş ve bunu egemenlik kavramıyla pekiştirmiştir ki egemenlik kavramını ilk defa olarak tanımlayan ve sistematize ederek bir teoriye dönüştüren düşün adamıdır. (Kapani, **a.g.e.**, s. 60.)

³⁰ M. Ali Ağaoğulları vd., **a.g.e.**, s. 41 – 42.

³¹ M. Ali Ağaoğulları vd., **a.g.e.**, s. 43 – 44 – 45.

monarşinin en tipik örneği olarak görür, Jale Parla'nın da altını çizdiği bir saptamayı akla getirmektedir. Parla'ya göre, daima babayı simgeleyen “âdil hükümdar” modeli arayan İslam toplumlarından biri olan Devlet-i Al-i Osman'ın devlet felsefesindeki yönetici anlayışıyla aile kavramındaki baba anlayışı örtüşmekte, bu bağlamda Osmanlı'da devlet – pâdişâh - tebaa kavramlarıyla aile – baba - oğul kavramları bir koşutluğu işaret etmektedirler.³² Meseleyi Devlet-i Âl-i Osman'da cereyan eden şâir – iktidar ilişkileri boyutunda değerlendirdiğimiz söz konusu yapıya hizmet eden bir birim olarak şâirlerin de tıpkı diğer toplumsal kadrolar gibi devlet babaya koşulsuz itaat eden, bunun karşılığında babadan / saraydan maddî ya da statüye dayalı destek gören bir zümreyi temsil ettiklerini buna karşılık babanın / sarayın da kendini iyi temsil eden, ismini ebediyete kadar yaşatacak olan bu kendi istikbali için hayırlı evlatların varlığına hemen daima ihtiyacı vardır; zira muktedir olan gücünü iktidar olduğu kişi ve kurumlardan almaktadır.

³² Jale Parla, **Babalar ve Oğullar / Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 16 - 52 - 54.

BÖLÜM I

BİR ORTAÇAĞ KARAKTERİSTİĞİ: PATRİMONYAL İKTİDAR

Gücün tek elde toplandığı merkezileşmiş iktidar modeli ya da “devlet baba” telakkisi Max Weber tarafından da ele alınmış ve işlevsel açıdan Bodin’in senyörce monarşi’sine ya da Hobbes’in ölümlü Tanrı’sına benzeyen bu yeni bakış açısı meseleye yeni bir kavram kazandırmıştır: Patrimonyalizm - Sultanizm.³³

Patrimonyalizm, patriyarkalizm kavramından neşet bulmuştur. Patrikaryalizm, babanın, kocanın, evin en yaşlı erkeğinin, en yaşlı akrabanın aile, klan üzerindeki; efendinin ve patronun uşaklar, köleler ve azad edilenler; evin reisinin hizmetçiler ve hizmetliler; prensin köşk ve saray görevlileri, memuriyet soyluları, kiracılar ve vasaller; patrimonyal lordun ve egemen prensin, “tebaa” üzerindeki otoritesi demektir. Patriyarkal ve onun bir çeşidi olan patrimonyal (geleneksel) otoritenin belirgin özelliği karşı gelinmez normlar sisteminin kutsal sayılmasıdır; Bu normların dışına çıkılması sihirli ya da dinsel bir felaketle sonuçlanacaktır. Bu sistem “fonksiyonel” yerine “kişisel” ilişkiler çerçevesinde hüküm veren efendinin kısıtlanmamış keyfilğini ve lütuflarını beraberinde getirir.³⁴ Başka bir deyişle ev topluluğu şefinin / patriyarkın otorite alanının genişlemesiyle teşekkül eden yönetim örgütünün iktidar ve otorite yapısını ifade eder. Bu durumda patrimonyalizme, otoriter ve kollayıcı aile babası

³³ Weber Doğu’da ve Batı’da yönetsel anlamda patrimonyalizmin tatbikine dair farkları belirtmek üzere Doğu’daki yönetim için patrimonyalizm - sultanizm, Batı’daki yönetim içinse patrimonyalizm - feodalizm eşleştirmelerini kullanmıştır. Weber, Patrimonyal otoritenin, geleneksel sınırlamalardan bağımsız olduğu keyfi irade alanına vurgu yapmak için sultanizm kavramını patrimonyalizme ilişirmiştir. Weber’e göre sultanizm, başlıca tüm kararların, hükümdarın tamamen keyfi olan kararlarına dayandığı siyasal sistemdir. (Bryan S. Turner, **Max Weber ve İslam**, (çev. Yasin Aktay), Vadi Yay., Ankara 1991, s.116 – 167.); ancak siyaset bilimciler bilhassa Devlet-i Al-i Osman’ın idare biçimini izahta patrimonyalizm kavramını tek başına kullanmayı yeğlemişlerdir. Biz de çalışmamızda bu temayüle uyacağız.

³⁴ Turner, **a.g.e.**, s. 253.

yönetimindeki klasik aile yapısının devlet idaresine uyarlanmış / yayılmış şeklidir demek mümkündür. Bu sistemde bütün iktidar kullanım biçimleri yönetici şefin inisiyatifindedir.³⁵

Patrimonyal otoritede şef, otoritesini etkili bir biçimde kullanabilmek amacıyla meslek loncaları, tüccar birlikleri gibi örgütleri kurar. Bu şekilde toprağa ya da meslek birliklerine bağlı olan uyruklar yaptıkları hizmetler ve vergiler açısından birliklere, birlikler de patrimonyal şefe karşı sorumludurlar. Tebaa şefe sadakatle itaat etmek zorunda iken şef de tebaasını ayırım gözetmeksizin korumak durumundadır.³⁶ Pâdişâhın yeryüzünde düzeni sağlamak için Allah tarafından tebaanın babası olarak görevlendirilmesi, dolayısıyla tebaanın bir gölge Tanrı olarak hükümdarın kulu / kölesi addedilmesi, pâdişâhlık makamının bir mülk gibi intikal etmesi ve buna karşı çıkmanın asla söz konusu olmaması, şeriattan bağımsız karar verme mekanizması olan örfî hukukun gelişmiş olması, devlet ile uyruklar arasında yer alacak hiçbir türden siyasal, iktisadi güce izin verilmemesi, patrimonyal siyasal yapının varlığının bazı işaretleridir.³⁷

Weber'in "patronage (himâye)" kavramından türettiği ve baba motifi³⁸ üzerinden gidilerek tanımlanan patrimonyal devlet yapısı bir krallık hanedanının doğrudan uzantısı olarak örgütlenmiş tüm devletler için kullanılmıştır.³⁹ Weber'e göre Ortaçağ'da, Doğu ve Batı'daki monarşilerde devlet patrimonyal bir yapıda olup egemenlik / hükmetme (herrschaft) gücü, mülk ve tebaa, mutlak biçimde hükümdar ailesine ait sayılmaktadır.⁴⁰ Bu bağlamda bir

³⁵ Davut Dursun, "Patrimonyalizm", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., C. 3, İstanbul 1991, s. 273.

³⁶ Seyfettin Aslan, "Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 17, Sayı: 1-2, İstanbul 2003, s. 246.

³⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2010, s. 29 – 30.

³⁸ İslam yazarları İbn Haldun ve Celalüddin Devvani ile Osmanlı yazarı Taşköprülüzade Ahmet de hükümdar ile reaya ilişkisini baba – çocuk ilişkisine benzetmişlerdir. Bu yaklaşım çerçevesinde reayanın bu dünya ve öteki dünyadaki selameti sultanın elindedir. Buna karşılık reaya da oğlun babaya karşı gösterdiği saygı ve mutlak itaati göstermek zorundadır. (Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet Reaya İlişkileri", *Türkler*, C. 5, Ankara 2002, s. 40.). Aynı konu için bkz. Bahaeddin Ögel, "Devletin Babalık Vazifesi", *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001., s. 456 – 457)

³⁹ Bu tür devletlere patrimonyal denme sebebi, ülkenin, üzerinde yaşayan insanlar dahil bütünü ile liderin mal varlığı olarak düşünülmesidir. (Çaylak, *a.g.e.*, s. 59.)

Ortaçağ karakteristiği olan patrimonyal devlet yapısı, hükümdarın mutlak hâkimiyetine dayanır; kuvvetler ayrılığı yoktur, bütün güçler pâdişâhın kişiliğinde toplanmıştır. Hükümdar, savaşta tebaasını ardı sıra sürükleyen, ne zaman savaş açılacağına, ne zaman barış yapılacağına karar veren adamdır. Hükümdar ayrıca kutsal bir kişidir de: Kendisi Tanrı olmasa bile hiç değilse Tanrı'nın vekilidir.⁴¹ Ülke ve devlet yöneticinin özel mülkü sayılır. Devlet kademeleri hükümdarın kişisel tercihi doğrultusunda dağıtılır. Bütün kodlamalar hükümdar merkezlidir. Hiçbir kademe ya da unvan, patronun / hükümdarın berat denilen mührü olmaksızın verilemez. Bu da devlet memurlarını, âlimleri, sanatkârları, askerleri hükümdara / patrona bağımlı kılar; çünkü onun hükümleri kendisine tâbi olanların sosyal statülerini belirleyecek en büyük gücü temsil etmektedir. Dolayısıyla hükümdara / patrona mutlak itaat şarttır.

Nişaburlu bir düşün adamı ve mürebbî olan Ebu Mansur es-Sealibi, Hükümdarlık Sanatı (Adab-ı Müluk) isimli çalışmasında hükümdarlık makamının gerekliliğini, toplumsal düzenin ve refahın tesisi bakımından ehemmiyetini, tebaanın o makama hürmet ve itaat konusundaki ödevlerini ve itaat bakımından tebaanın takındığı tavrın kendileri için hangi sonuçlara gebe olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“ Yüce Allah, hükümdarların işlerini görkemli kıldı, kıymetlerini yükseltti, yeryüzünde onlara saltanat ve otorite vererek imkanlar tanıdı. Onlara heybet, izzet, esenlik ve ayrıcalıklar ihsan etti; çünkü kamuoyunun huzuru, din ve dünya ferahlığı ister avamdan isterse seçkin ve özel kimselerden olsunlar daima hükümdar vesilesiyle sağlanır. Hükümdara saygı; gösterene mükafat, terk edene sıkıntı getiren bir yükümlülük olmuştur. Allah'ın görkemli kıldığına hürmet etmek, otoriteyi yüklenene boyun eğmek, güce / iktidara sahip olup onu güzelce kullanana teslim olmak, olgunluğun herkese ayan olan alametlerinden, itaatın şartlarından ve ödevlerindendir. Yönetilenin yönetene olan ihtiyacı; bedenin başa olan ihtiyacı gibidir. Kim Allah'ın yeryüzündeki gölgesine hürmet eder, boyun eğer ve onun dostu

⁴⁰ Halil İnalcık, **Şâir ve Patron; Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Doğu Batı Yay., Ankara 2003. s. 9 – 10.

⁴¹ Russell, **a.g.e.**, s. 76.

olursa gününü sevinç ve şükranla geçirir, yarınını umutla bekler, müreffeh bir hayat sürer. Kim de onun sözünü takmaz, ona itaat etmezse alnına zillet yazılır, bedbaht ve huzursuz olur, ateşin alevinden önce kılıcın kızıl denizine düşer, iki cihanda hüsrana uğramanın dayanılmaz azabını tadar! İşte budur apaçık ziyan!”⁴²

Buna mukabil patrimonyal iktidarın dayanak noktaları yukarıda zikrettiğimiz kölelerden, sömürgelerden veya mümkün olduğunca tebaayla mücadelede üyelerinin kendi çıkarını gözetmek amacıyla oluşturulmuş ücretli muhafızlardan ve ordulardan oluşan “görevliler topluluğu”ndan teşekkül eder. Bu durum, patronajın iki yanlılığını, hem yönetenin hem de yönetilenin istikbali açısından çift yönlü / devinimsel bir mekanizma olduğunu göstermektedir. Bunu bilen hükümdarlar yönettikleri kitleye kol – kanat germeli, düşmanlara karşı canla başla mücadele etmeli, sahip oldukları nüfuz ve zenginliğin hakkını vermek için halkın meselelerini halletmelidirler. Zira daha önce belirttiğimiz gibi patrimonyal devletlerde saray ve tebaa birbiriyle çekişmeye girmemesi gereken ve güçlerini birbirlerine borçlu olan bir baba-oğuldurlar.⁴³

Seâlibî eserinin iktidar olanlar ve onlara tâbi olanlar bahsinde, ideal iktidar ve ideal tebaanın birbirlerine karşı sorumluluklarının tablosunu çizmektedir ki çizdiği bu tablo, Weber’in hükümdar merkezli devletler için kullandığı patrimonyal devlet yakıştırmasının Ortaçağ Doğu kültüründeki bir tür karşılığıdır.⁴⁴

⁴² Ebû Mansur es-Seâlibî, **Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu'l-Mulûk)**, (çev: Sait Aykut), İnsan Yay., İstanbul 1997, s. 33 – 34 – 35.

⁴³ Seâlibî, **a.g.e.**, s.34.

⁴⁴ Seâlibî, fikirlerinin doğruluğunu desteklemek üzere Müslümanlar için, Allah’ın bizatihi kelamı olması münasebetiyle, en itibar edilen kaynak mesabesindeki, Kuran-ı Kerim’in bazı âyetlerinden alıntılar yapmıştır:

Nisa, 58 – 59 : “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülûlümre (idarecilere) de itaat edin...”

Al-i İmran, 28 : “(Resulüm) de ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsın ve mülkü dilediğinden alırsın...” (Hayrettin Kahraman vd., **Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, TDV Yay., Ankara 2007. s.52– 86.)

Doğulu ve Batılı düşünürlerin üzerinde durdukları fikir duraklarından anlıyoruz ki Ortaçağ, patrimonyal iktidar biçimlerinin boy verdiği, yaygınlık kazandığı bir devreyi işaret eder ve patrimonyalizm denilen bu siyasal yapının işleyişinde iktidar olanla kul olan kendi menfaatleri gereği birbirinin varlığına daima muhtaçtırlar. Bu yönetim biçiminde iki tarafın birbirine ihtiyaç duymasının bir ayağını temsil eden sanat-saltanat ilişkisinde de aynı algı şeklinin akisleri tebellür etmiştir. Buna göre devlet de tebaa da aynı sistem içinde birbirlerini devamlı olarak etkilemiş, tamamlamış ve bütünleşmişlerdir. Ortaçağ'ın kendi mantığı içinde geçerli olan bu durum nihayet devlet destekli sanatı, “devletin sanatını” ve buna bağlı olarak sanatın devletini, itibarını, iktidarını ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle Ortaçağ kendi mantığı ve kendine özgü dünya görüşüyle adeta sanatı devletleştirmiş, devletleştirmiştir; çünkü sanat da devletin / iktidar olanın devletleşmesinin en önemli müsebbiblerinden biri olarak kabul edilmiş ve siyasal erk, kendinde, sözün sultanlarıyla uzlaşmak, onlarla biteviye diyalog halinde olmak, devleti onların da desteğiyle dev kılmak ihtiyacı hissetmiştir.⁴⁵

1.1. Patrimonyal Yapının Bir İzdüşümü Olarak Himâye Sistemi

Patrimonyal devletlerde tebaa siyasal iktidara mutlak bir itaatle, siyasal iktidar ise tebaaya sınırsız bir hamiyetle bağlıdır ve bu çarkın daima etkileşen dişlileri olarak siyasal iktidar ve tebaa patrimonyal karakterli devletlerin olmazsa olmaz bir izdüşümünü, “himâye sistemi”ni teşkil ederler.

Patrimonyalizmin doğal bir uzantısı durumundaki bu sistemde otorite sahibine yakınlık çok büyük önem taşır. Hükümdara / patrona / hâmiye yakın olan iktidarın en çok pay alanıdır. Hatta hükümdara / patrona / hâmiye yakın olana yakınlık da bir sonraki iktidar derecesini tanımlar ve hiyerarşi böyle devam eder.⁴⁶ Hükümdar / patron / hâmi, Güneş'tir. Tebaa ise o Güneş'e farklı uzaklıktaki seyyarelerdir ki bu seyyareler Güneş'in etrafında biteviye gezegendirler ve bu seyyarelerin her biri parlaklığını Güneş'e borçludurlar; zira ona ırak olan

⁴⁵ Mehmet Tekin. “Şiirin Gizli Tarihi Yahut Şâir ve Patron”, *Virgöl*, S.66, Ekim 2003, s. 59.

⁴⁶ Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, (çev. Tansel Güney), İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 126.

sönük ve soğukken ona en yakın olan ikbal ışığından ve ısısından en çok faydalananandır. Bununla beraber günün birinde her an bir yıldız gezegene, bir gezegen ise yıldıza tahvil edebilir. Bu tamamen Güneş' göre konumlarının nasıl olduğuyla ilgilidir. Zayıf olanın güçlü olana sığındığı ya da intisab ettiği böylesi bir sistemi tüm bir düzen içinde bir zincirin halkaları gibi patrimonyal devletin her tabakasında görmek mümkündür.

Bu anlamda denilebilir ki patrimonyal devletlerdeki saraylar, yönetimden hayatın bütün yönlerine, kültür ve sanatın en ince ayrıntılarına kadar uzanan faaliyetleri içinde barındıran kuşatıcı bir mekanlar topluluğudur. Seâlibî, Hükümdarın / patronun / hâminin tebaasıyla olan himâye ilişkisini ve tebaasının taliine olan tesirini sanatkârlar, âlimler ve filozoflar zaviyesinden şöyle yorumlar:

“Hükümdarların güzel etkilerinden, açık talihlerinden, saadetli olmalarından, kabiliyetli kişileri kendilerine çekmelerinden ve ümit kaynağı olmalarından ötürü çeşitli ülkelerin filozofları, âlimleri ve sanatkârları onların huzuruna çıkar, akıldanelikleri, güzel işleri ve icatları ile hizmetkar / kul olurlar. Söz konusu ulu hükümdarlar, akıttıkları ihsanlarla yetkin ve kaliteli eserlerin üretilmeleri için gerekli vakti ve imkanları sağlarlar.”⁴⁷

Patrimonyal devlet yapılarında başta büyük patron / hükümdar / kral olmak üzere bütün devletli hâmler ve onların saray, köşk ve konakları toplumda şeref ve itibarın, servet ve becerinin merkezi, menbaı ve sığınağı olma rolünü üstlenmişlerdir. Diğer bir deyişle Doğu'da ve Batı'da hükümdar merkezli yönetimlere sahip olan devletlerde merkez ya da merkeze bağlı unsurlar bir çekim odağı gibi bilgiye, sanata, şan ve şerefe giden tüm yolları kendisine çekmiş ve kayda değer tasarı ve edimleri türlü inayetlerle desteklemiş ve ödüllendirmiştir ki himâye sisteminin özü bu münasebete ilişkin ayrıntılarda tezahür eder.⁴⁸ İbn Haldun'un dediği gibi:

⁴⁷ Seâlibî, **a.g.e.**, s. 38 – 39.

⁴⁸ İktidarın tebaasını veya daha özelde, âlim ve sanatkârını gözetmesi, onları çalışmalarında teşvik, takdir ve taltif etmesi sadece Ortaçağ'a ya da patrimonyal devletlere özgü bir şablon / uygulama değildir. Tarihin her döneminde ve her yönetsel formunda devletin himâye kurumu olma vasfına, farklı makyaslarda da olsa, sahip olduğunu söylemek mümkündür; ancak meseleye patrimonyal devletler penceresinden baktığımızda – ki temel bahis konumuz olacak Devlet-i Al-i Osman'ın idare şekli bu kavramla tanımlanmaktadır - söz konusu rollerin (devlet / hami – tebaa / kul) oldukça belirgin ve sistemli bir şekilde çark ettiğini söylemek mümkündür.

*“Devletin eserlerinden biri de azameti ve kudreti nispetinde dağıttığı ihsanlarıdır ki bir devlet, inkıraza uğrayana kadar onda himmet var olmaya devam eder.”*⁴⁹

Özetle himâye sistemi, siyasal ve sosyal bütünleşmeye olumlu katkılarda bulunarak, devlette istikrarı getirir. Aynı zamanda estetik yönü de olan pragmatik, yararlı bir sistemdir ve sanatkarların özgünlükle beraber sanatta yaratıcılıklarını besleyecek şekilde gelişmektedir. Farklı arayışlar içerisinde bulunan sanatkarlar için, estetik ve mana bakımından daha orijinal eserler vermeye zorlayan rekabet ortamını hazırlamaktadır. Bu ortam sanatın ilerlemesi ve orijinalleşmesine olumlu katkılarda bulunur.⁵⁰

1.2. Himâye Sisteminde Sanat - Saltanat İlişkisi

Belli bir toplumda egemen sosyal ilişkiler ve belli bir kültür çerçevesinde ifadesini bulan sanatsal üretimlerin de himâye sistemindeki anlamı yukarıda belirttiğimiz patrimonyal eksenin nizamına bağlı olarak şekillenmektedir; Sanatkâr da diğer kullar gibi patrimonyal sisteme dahildir; Patrimonyal toplumlarda sosyal onur, statü ve mertebelerin her türü mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlenmekte olduğundan sanatkâr da belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip patronun himâyesi altında ona göre, onun zevkine göre eser vermek mecburiyetindedir; zira eserinin makbul ve muteber olabilmesinin gerek şartı hâminin türlü biçimlerde tezhür eden iltifatıdır. Bu konuda İbn Haldun şunları söyler:

“ Sanatlara ve onların gayet iyi ve zarif bir şekilde icra edilmesine talip olan sadece devlettir / hanedan mensuplarıdır. Zira sanatların revaç bulmasında ve taleplerin onlara yönelmesine yol açan devlettir. Devletin talip olmadığı ve sadece onun dışında kalan şehir sakinlerinin talip oldukları bir şeyin revaç bulması o nispette değildir. Çünkü muazzam pazar

⁴⁹ İbn Haldun, **a.g.e.**, C. 1. s. 406.

⁵⁰ Hilâl Kazan. **Arşiv Belgeleri Çerçevesinde XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himâyesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 54.

*devlettir. Her şey orada revaç bulur. Az da çok da orada aynı şekilde revaç bulur. Devlette hanedan mensuplarına istinaden revaç bulan bir şey, zaruri olarak çok fazla olur. ”*⁵¹

İster Doğu ister Batı kültüründe olsun, Ortaçağ dünyasında hemen hiçbir kelime “saray” kelimesi kadar muteber ve etkili olmamıştır. Çünkü saray, salt görkemli bir mekanın adı olmanın çok ötesinde bir anlam taşımaktadır: İşlevi itibarıyla saray, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi (zıllü’llah fi’l-âlem) olarak kabul edilen sultanın / kralın makamı olmanın yanı sıra “uhrevî” ve “dünyevî” bütün işlerin düzenlenmesinde rol oynayan siyasal, kültürel bir mekanizmanın adıdır.⁵²

Matbaanın geniş kitlelere okuma imkanı verdiği, böylece edebî ve ilmî eserlerin, yazarına yeterince gelir kaynağı sağladığı dönem gelinceye kadar, bilgin ve sanatkârlar, hükümdarın / kralın ve seçkin sınıfın desteğine muhtaç olmuşlardır. Sâhibü’l-mülk olan hükümdar / kral, bilgin ve sanatkârların en önde gelen velinimet, ümmidgâhı, hâmisidir ve yalnız onun lütuf ve inayetine erişenler, toplumun en şerefli ve zengin tabakasını oluşturmaktadırlar. Her şeyin devlet etrafında, sarayın bakışı ve yaklaşımına göre şekillendiği böyle bir sistemde görüldüğü üzere saltanat, sanatın da yönünü tayin edici bir pusula konumundadır⁵³; zira sanatkâr için de en yüksek mertebe, hâmi tarafından kabul görmek, onun yakını / nedimi / musahibi / karini olmaktır; fakat iktidar ilişkilerini izah ederken sürekli vurguladığımız gibi sanat – saltanat münasebeti de devinimsel / çift yönlü işler. Tabir yerinde ise bir bakıma iki tarafın da yararına işleyen bir tür alış verıştır.⁵⁴ Patron; ün, koruma ve yardım bahşederken sanatkâr; sadakat, reklam ve ebedilik teklif eder. Bu demektir ki sanat ve saltanat birbirinin varlığına muhtaçtır. Sanatkâr hâminin / patronun beğenisiyle hem maddeten iltifat görececek hem de halk arasında kendi ününü artıracakken patron da, asaletinin halk arasında yayılmasını birinci derecede

⁵¹ İbn Haldun, **a.g.e.**, C. 2, s. 726.

⁵² Tekin. **a.g.m.** s. 58.

⁵³ Bir devrin edebiyatını o devrin iktidar muhitinde bulunanlar oluştururlar.(Yahya Kemal Beyatlı, **Edebiyata Dâir**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay. İstanbul 1990, s. 47.)

⁵⁴ Tuba Işınsoy Durmuş, **Tutsan Elini Ben Fakirin; Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği**, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 26.

sanatkâr vasıtasıyla sağlayacak, namını zamanın ötesine taşıyabilecektir. İşte bu nedenledir ki birbirine benzeyen örüntülerle gerek Batı’da ve gerekse Doğu’da⁵⁵ patrimoniyal sistemi temsil eden hanedanlar arasındaki rekabet, üstünlük, iktidar olma yarışı yalnız muhteşem saraylar, hadem ve haşemde değil; ilim ve sanatın hâmilinde de yani ilmî ve kültürel aktiviteler çerçevesinde de kendini göstermiştir.⁵⁶ Bu durum bizi, sanat alanındaki hâmilik geleneğinin ve patronların oluşturduğu edebî mahfillerin aslında iktidar / nam gösterisi platformlarından biri olarak algılandığı sonucuna ulaştırmaktadır.

1.3. Batıda Himaye Olgusu ve Edebiyata Akisleri

Himâye / patronage olgusunun Batı coğrafyasındaki akislerine göz attığımızda gerek bilimsel ve gerekse sanatsal verimlerin nicelik ve nitelik esaslarının oluşumunda himâye edilme, teşvik, takdir ve taltif görme hususiyetlerinin mühim bir etkiye sahip olduğunu görmek mümkündür. Örneğin, meseleye ilim hâmilîği penceresinden bakıldığında, Batı bilim tarihi, bilim adamlarının yöneticiler tarafından desteklendiği dönemlerde bilimin ve teknolojinin hızla ilerlediğini söylemek mümkündür. Batı tarihi çok eski dönemlerden günümüze kadar ilmî araştırmaları destekleyen kral ve lider örnekleriyle doludur. Fransa kralı XV. Louis, Buffon’u doğa araştırmalarında desteklemiş ve onu kont yapmıştır. Rus Çarı Büyük Petro meşhur bilim adamlarının toplanacağı Saint Petersburg Akademisi’ni kurmuş, I Prusya kralı II. Friedrich Berlin İlimler Akademisi’nde Maupertius, d’Alembert, Lagrange, Bernouilli gibi büyük matematikçileri toplamış ve ayrıca astronom Tycho Brahe’ye kullanması için Hiven adasında Uraniborg isimli bir bilimsel enstitü yaptırmıştır, İngiltere

⁵⁵ Avrupa hükümdarlarının şâir, musikişinas ve bilginleri etraflarına toplamalarında olduğu gibi bu sanatkâr ve bilginlerin hükümdarlarla münasebetlerinde İslam saraylarının mutad hususiyetleriyle pek çok bakımdan müşterek noktalar mevcut bulunuyordu. (Heinrich Glück, “ 16 – 18. Yüzyıllarda Saray Sanatı ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa Sanatları Bakımından Önemi”, **Eski Türk Sanatı ve Avrupa’ya Etkisi**, (çev. A. Cemal Köprülü), İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1974, s. 120.). Araplar’da, İran’da, Türkistan’da ve Avrupa’nın her yerinde edebiyata, şiire ve inşaya çok önem verilir, erbabına itibar edilirdi. Şâirlere halk arasında ayrı bir değer verilir, bıraktıkları eserleriyle adları saygıyla anılırdı.(Abdülaziz Bey, **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000. s. 449.).

⁵⁶ Halil İnalcık, “ *Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı*”, **Osmanlı Uygarlığı 1**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2004. s. 18 – 22; Sezai Coşkun, “*Edebiyat Araştırmacılığında Bir Örnek Kitap: Şâir ve Patron*”, **Dergâh**, C.14, S.162, Ağustos 2003, s. 21 – 22.

kralı III. George, astronomi bilgini Herschel'e maaş bağlamış ve araştırmalarını sürdürebilmesi için her imkanı sağlamıştır.⁵⁷ Ayrıca mutlakiyetçi / patrimonyal devletleri kraliyet akademileri kurarak ve önemli miktarda entelektüel faaliyetleri destekleyerek ilmî atılımların başat âmili olmuş ve “saray bilim adamlığı” kavramı bu vesileyle ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Niccolo Machiavelli, 16. yüzyılda hâmisî Lorenzo De'Medici'ye ithafen kaleme aldığı bir siyasetname hüviyetindeki ünlü eseri “Hükümdar'da “Bir hükümdar ün kazanmak için nasıl davranmalıdır?” sorusunu yanıtlarken: “*Ayrıca hükümdar, her sanat dalında başarılı olmuş kişileri benimseyip övmeli, böylece erdemden yana bir insan olduğunu göstermelidir.*” diyerek kültür patronajının hükümdar şanının farklı zamanlara ve mekanlara nüfuzu bakımından öneminin altını çizmiştir.⁵⁹ Nitekim bu yerleşik algı sanatın saltanatça himâye edilmesinin Batı'ya dair pek çok numunesinin ortaya çıkmasına cevaz vermiştir. Örneğin, Quattrocento İtalya'sındaki prensler, adlarının sonsuza kadar anılmasının dönemin yazarlarına bağlı olduğunu düşündüklerinden, kendilerini ölümsüzlüğe kavuşturanlara destanlar, mersiyeler, lirik şiirler, methiyeler, mektuplar ve mezar kitabeleri karşılığında nakit para, maaş ya da pâyeler vermişlerdir. Buna mukabil Bizans'ta ve en çok da İtalya'da edebiyatçıların en büyük hedefi saray şâiri olmaktır; zira söz konusu pâye hem saygın hem de kazançlı bir yaşam vadetmektedir.⁶⁰

Sanat dünyasının yıldızları olarak addedilen Michelangelo, Raphael, Titian, Da Vinci, Holbein, Shakespeare, Mozart, Bach gibi sanatkârlar ya doğrudan krala bağlı olarak saray için çalışmış ya da devrin siyasetinde söz sahibi olan yönetici konumdaki ailelerin himâyesinde

⁵⁷ Melek Dosay Gökdoğan, “*Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilimi ve Kültürü*”, **Türkler**, C.11, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.175.

⁵⁸ Avner Ben-Zaken, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilimsel Faaliyetler*”, **Türkler**, C.11, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, s. 222 – 223.

⁵⁹ Niccolo Machiavelli, **Hükümdar**, (çev. Selahattin Bağdatlı), Sosyal Yay., İstanbul 1992, s. 106.

⁶⁰ Franz Babinger, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamani**, (çev. Dost Körpe), Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2003, s. 397.

mesleklerini icra etmişlerdir. Bu bağlamda Rönesans Floransa'sına baktığımızda sanat koruyuculuğunun aristokrat ailelerce sağlandığı görülmekte olup bahsedilen dönemde aristokratların yalnızca sanatı desteklemekle kalmayıp bizatihi aktif olarak şehrin kültürel hayatının içinde de yer aldıkları görülmektedir. Medici⁶¹, Strozzi, Corbinelli, Rossi, Davanzati, Alessandri, Guiseler ve Montmoreneyler gibi dönemin seçkin aileleri, özellikle 15. yüzyılın ortalarından itibaren, önemli patronlar olma misyonunu üstlenmişlerdir ki Batı düşüncesinde bu role sahip olan kişi ya da aileler “mesen” olarak tanımlanmıştır.⁶²

Mesenler, çoğu zaman sanat eserlerinin konusunu ve hatta hangi üslupta yazılacağını / yapılacağını dahi seçen bir konuma sahiplerdir. Bu mesenlerden biri Macar kralı Matthias ve eşi Aragonlu Beatrice'dir. Bir kitap koleksiyoncusu ve düşünsel çalışma hâmisi olan Matthias, İtalyan hümanistlerini sarayına davet etmiş ve Antonio Bofini'den Macaristan tarihini yazmasını istemiştir. Yine Papa X. Leo (Giovanni de Medici)'nun hüküm sürdüğü devirlerde Roma bir yenileşme merkezi olmuş, edebiyata ve bilime çok meraklı olan ve klasik el yazmaları toplayan Leo, Yunan bilginleri Roma'ya davet etmiştir. Heykel ve mimariye meraklı olan Fransa kralı I. François; Leonardo, Michelangelo ve Erasmus'u Fransa'ya davet etmiştir. Ayrıca ünlü Fontainebleau Sarayı'nı V. Charles'in Granada Sarayı'na rakip olsun diye yaptırır ki bu durum iki hükümdarın politika ve savaştaki rekabetlerine himâye konusunu da eklediklerinin tipik bir göstergesidir. Zikrettiğimiz bu Batılı sanat ve bilim patronlarına / mesenlerine İngiltere'nin en büyük sanat hâmilerinden biri olan Kardinal Thomas Wolsey'i,

⁶¹ Batı'da sanata ve bilime hamilik eden ailelerden bahsölunduğunda akla ilk gelmesi gereken hiç şüphesiz Mediciler olmalıdır. 13 – 17. yüzyılların Floransa'sındaki uzun soluklu ve etkin iktidarıyla adeta İtalyan Rönesansı'nın kurucusu olan ve yüksek bir estetik ve sanat felsefesine sahip Mediciler: Cosimo de Medici, Lorenzo de Medici, Giovanni de Medici, Catherine de Medici gibi önemli mensuplarıyla denilebilir ki Floransalı pek çok önemli âlim ve sanatkârı himâyeleriyle teşvik, takdir ve taltif ederek Floransa'nın ve hatta dolaylı olarak İtalya ve İtalya hamlelerini örnek alan Rönesans talibi diğer Batılı ülkelerin birçok büyük âlim ve sanatkârının yetişme tohumlarını atmış bir ailedir. (İnalçık, **a.g.e.**, s.10)

⁶² İmparator Augustos'un gözde adamı, yakın arkadaşı ve danışmanı olan Maecenas, bilginleri ve sanatçıları koruyan, onlara büyük maddi yardımlarda bulunan, bir anlamda sanat hâmilîği sistemini Batı'da kuran kişidir. Şâir ve yazarları himâye eden ve kendisi de aynı zamanda bir şâir olan Maecenas, sanatçıların eserlerini ona hitap etmeleri ya da ona olan övgülerini dile getirmeleri sebebiyle ünlü olmuş ve adı “ aydınların koruyucusu” anlamına gelmeye başlamıştır. Bundan dolayıdır ki onun adı daha sonra sanat koruyuculuğunun simgesi haline gelmiş ve buna benzer uygulamalar Batı'da mesen olarak adlandırılmıştır. Mesenler iktidar sınıfından, ruhban sınıfından, aristokrat sınıfından olabildiği gibi sivil himâye / tekil yurttaşların himâyesi başka bir deyişle kentli / burjuva himâyesi şeklinde de gelişebilmiştir.(Peter Burke, **Avrupa'da Rönesans Merkezler, Çeperler**, (çev. Uygur Abacı), Literatür, İstanbul 2003, s. 79 – 80.)

zamanının en önemli hâmlerinden Kardinal Farnese ve tüm güzel sanatların hâmisî olarak bilinen kardinal Granvelle'yi, kendisine ithaf edilen yüzlerce kitaptan anlaşıldığı kadarıyla öne gelen bir kitap hâmisî olan ve Edmund Spencer'ı desteklediği bilinen Leicester Kontu Robert Dudley'i, iyi şâirler yetiştirmek üzere bir "şâir koleji" kuran İmparator Maxilian'ı, bir resim, müzik ve tiyatro hâmisî olan I. Charles'i, Rus çarı III. İvan'ı, Ferrara Dükü Ercole d'Este'yi, şâir Konrad'ın koruyucusu III. Frederick'i, Habsburg saraylarını himâye ettikleri Arcimboldo, Spranger, Vries, Savery, Sambucus, Lomnický gibi sanatçılarla doldurarak Prag'ı Avrupa'nın önde gelen sanatsal merkezlerinden bir haline getiren II. Philip ve II. Rudolf'u, V. Charles'in teyzesi Margereta ve kardeşi Maria'yı, Portekiz kralı I. Manoel'i, Polonya kralı I. Zygmunt'u ve şâirler Klonowic, Szymonovic ve Kochanowski'nin hâmisî Polonya başkatibi Jan Zamojski'yi ya da İspanya'da Vasari ve Sansovino'yu himâyesiyle bilinen Don Diego Hurtado de Mendoza'yı ve daha pek çok ismi eklemek mümkündür.⁶³

1.4. Doğuda Himâye Olgusu ve Edebiyata Akisleri

Himâye sisteminin Doğu coğrafyasındaki merkezî devletler açısından işleyişi Batıdaki uygulamalara benzer görünümlere sahiptir. Nitekim patrimonial yönetim anlayışının sirayet ettiği bütün Doğu toplumlarında, sultanın hâmilik vasfı her alanda kendini göstermiştir; çünkü Doğu toplumlarının tipik özelliklerinden biri devletin güçlü olmasının göstergeleri arasında sanat alanındaki ileriliğin de bir ölçüt olarak kabul edilmesidir. Gerek ilim erbabı gerekse sanatkarlar sultanların prestijini, şanlarını ve isimlerini yüceltmek için en gerekli unsurlar arasında yer almaktadırlar. O nedenle doğudaki patrimonial idarelerde güç hangi devletin elindeyse, dönemin en iyi kuyumcusu, en iyi nakkaşı, en iyi hattatı, en iyi şâiri, o sultanın yanı başında yerini almaktadır.

Patrimonial karaktere sahip Doğu devletleri için sanatkar o denli büyük bir değere karşılık gelir ki toplumlar arası savaşlar veya mücadelelerde ana konu, toprak hâkimiyeti devletin sınırlarının genişlemesi şeklinde güç gösterisi olduğu kadar, mağlup edilen sultanın sanatçılarının da bu mücadelelerin akabinde galip sultanın sarayına ganimet olarak alınması

⁶³ Burke, *a.g.e.*, s. 60 – 70 – 81 – 83 – 85 – 89 – 155 – 158 – 160 – 161.

ya da götürülmesi de adettendir. Öyle ki sanatçılar, savaşların en önemli ganimetleri arasında sayılmaktadırlar. Bu demektir ki saraylar arası hâmilik yarışı, savaşlar ve siyasi hareketlilikte de hiç aksamadan devam etmiştir ve yeryüzünde “Zıllu’llah” olarak vasıflandırılan sultan⁶⁴ topraklarının genişliği ile övündüğü kadar sarayında himâye ettiği sanatçıların sayısı ve onların ortaya koyduğu eserlerle de kuvvetini cümle âleme göstermek istemiştir.

1.4.1. Arap Edebiyatında Himâye

Arapların İslamiyet’ten önceki hayatlarından kalan en büyük sanat eserleri şiirlerdir. Henüz yazının dahi mütedâvil olmadığı bu basit cemiyet, kitâbî bilgi ve kâidelere dayanmayan, fakat an’aneleri teşekkül etmiş bir nazım sanatına, insanla beraber yaşamış ve yaşayacak beşerî duyguları ifade edebilen işlek bir şiir diline sahip bulunmaktaydı. Denilebilir ki şâirin ve sanatının bu eski Araplar arasındaki kadar itibar gördüğü, cemiyette bu derecede canlı ve müessir bir rol oynadığı devir ve muhitler pek azdır; zira Cahiliye devrinde büyük şâirler yetiştirmiş olmak kabileler için gurur ve şeref vesilesi olup siyasî müzakereler de şâirin ayrı bir yeri vardı.

Hülâsa sanatın yaşama ve yaşatma kudretini sezen Araplar, şiirden her vesile ile faydalanmaya çalışmışlardır.⁶⁵ Kâ’be’nin İslamiyet’ten önce de kutsal bir mekan olduğunu düşünürsek, Muallakatü’s Seb’a (Yedi Askı) adı verilen ve bir yıl boyunca Kâ’be’nin duvarında asılı duran şiirlerin varlığı Cahiliye Devri’nde şiire ve şâire verilen ehemmiyetin bir başka göstergesi olarak karşımızda durmaktadır. Söz konusu önemi bir örnekle somutlaştırmak gerekirse samimi medhiyelerine karşılık, Harîm b. Sinân el-Murrî, Zuhayr’e her fırsatta ihsanlarda bulunduğunu söyleyebiliriz.⁶⁶ Yine Cahiliye Devri’nde kurulan

⁶⁴ Örneğin Orta Asya’daki Türk kağanlar “yeryüzünün hükümdarı” sayılıyorlardı. Onlar Tanrı adına yer yüzünde dünyanın bütün ülkelerini idare ederlerdi. Tanrı, dünya milletlerinin idare yularını onların eline vermişti. Onlar, Tanrı değildi ama kendisine Tanrı tarafından tayin edilmiş olan kağanlık özelliğine sahipti. (Ögel, **a.g.e.**, s. 5 – 14 – 15 – 16 – 17.); zira yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında; ikisi arasında kişiöğlü yaratılmış, kişiöğlünün üzerine de Türk ataları Bumîn Kağan ve İstemi Kağan oturmuş / iktidar kılınmıştı. (Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980, s. 33 ve 77.)

⁶⁵ Nihad M. Çetin, **Eski Arap Şiiri**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1973, s. 1 – 2 - 10 – 11.

⁶⁶ Çetin, **a.g.e.**, s. 2.

panayırlarda düzenlenen ve zamanın en büyük şâirlerinin hakemlik ettiği şiir müsabakalarını da bu notada hatırlamak gerekir. Hatta Arap toplumunda şâirin yeri konusu patronaj açısından değerlendirilecek olursa tahmini 6. asırdan önce bazı şâirlerin kabilelerinden ayrılarak bir takım hâmilerin ki Lahmî, Hîra ve Gassânî meliklerinin muhitleri hâmilik müessesesinin işleyişine verilebilecek numunelerdir, yanında gezgin mâdihler hâline geldikleri söylenebilmektedir.⁶⁷

İslamiyetle başlayan yeni devrede de şâir ve şiire yönelik menedici bir tavır takınılmamıştır. Yalnızca şiir ve şâir belli ölçütlere (İslam’a ve ahlaka mugayir olmayan şiirler) uyma durumlarına göre değerlendirilmişlerdir.⁶⁸ Örneğin, bir gün Hz. Ömer, Harîm’in çocuklarından birine, “Zuhayr’ın hakkınızda söylediği şiirlerden bana oku.” der, şiiri dinletikten sonra şâir hakkında takdirlerini ifade eder. Harîm’in oğlu, bu şiirlerin karşılıksız kalmadığını, şâire bunlar için ihsanlarda bulunup câizeler verdiklerini söyleyince Hz. Ömer, “Sizin ona verdikleriniz kaybolup gitti; ama onun size verdikleri kaldı.” diye mukalebede bulunmuştur.⁶⁹ Hz. Ömer’in bu tavrı Hz. Peygamberin Kur’an-ı Kerim’de bahsi geçen makbul şâirler niteliğine uyan söz sultanlarına gösterdiği muhabbetle de yakından ilintilidir.⁷⁰ Keza aynı tavır Hulefa-i Râşidin dışında Emevi ve Abbasi halifelerinde de sürdürülmüştür. Emevi ve Abbasi halifeleri şiir ve eserlerini beğendikleri şâirlere pek çok atıyye ve ihsanda bulunmuşlardır.⁷¹

1.4.2. İran Edebiyatında Himâye

Arap hakimiyetinden kurtulduktan sonra eski geleneklerini yaşatmak isteyen İran kökenli Tâhîrî, Saffârî ve özellikle Sâ mânî hanedanları kendilerini İran’ın eski âdetlerini ve kültürel

⁶⁷ Çetin, **a.g.e.**, s. 15 – 16.

⁶⁸ Çetin, **a.g.e.**, s. 17.

⁶⁹ Çetin, **a.g.e.**, s. 1.

⁷⁰ Kur’an-ı Kerim’in söz konusu âyetleri ve Hz. Peygamber’in Abdullah b. Ravaha, Ka’b b. Zuheyr, Hassa b. Sâbit ve Hansa gibi şâirlere gösterdiği alâka örnekleri için bkz. “İslamî Geleneğe Şâirin Yeri” bahsi.

⁷¹ Mustafa Uzun, “Câize”, **TDVİA**, C.7, İstanbul 1993, s. 28.

değerlerini yeniden canlandıracak, etrafa tanıtacak şâirlere ihtiyaç duyduklarında Emevi ve Abbasi hükümdarlarının yaptıkları gibi saraylarında şâir bulundurmaya başlamışlar ve bu vesileyle İran kasıdeciliğini olgunluk çağına erdirmişlerdir.⁷² Bu mâdihler içerisinde İran edebiyatında kasîdeleriyle sarayın başka hiçbir şâire nasip olmayacak ölçüde teveccühünü kazanan Rûdekî için yazdığı medhiyeler karşılığında büyük ihsanlar gördüğü rivayet edilmektedir.⁷³ Kasıdecilikte onun dışında Dakîkî, Ebu'l – Müeyyed Belhî, Mesûd-i Mervezî gibi isimler İslamiyet'ten önceki İran tarihine yönelen, millî duygu ve kahramanlara yönelik şiirler yazan⁷⁴ – ki bunun en önemli örneğini Gazneli Mahmud'un himayesinde Firdevsî, Şâhnâme isimli eseriyle verecektir - böylece sarayın teveccühüne erişen bazı şâirlerdir.⁷⁵

1.4.3. Türk Edebiyatında Himâye

Toplumlarda geçerli olan değer yargıları, yönetimin bakış açısı, toplumun bilgi ve kültür düzeyi ve sanata sağlanan destek, bütün ülke sanatlarında olduğu gibi Türk sanatının gelişip duraklamasında da mühim bir rol üstlenmiştir.⁷⁶

Doğu coğrafyasının etkin bir figürü olan Türkler ve kurmuş oldukları Türk devletleri de hükümlanlık alanlarında merkezîyetçi / patrimonyal yapıyı muhafaza etmiş ve bu yapılanmaya bağlı olarak kendilerini sanatın ve sanatçıların hâmisi olarak saymayı vazife

⁷² Mehmet Vanlıoğlu, “*Kasîde*”, TDVİA, C. 24, İstanbul 1994, s. 564.

⁷³ Şâirlerden üç kişi, üç devlet zamanında hiç kimsenin görmediği saadet elde ederek itibar bulmuştur. Samanoğulları döneminde Rûdekî, Gazneliler devrinde Unsuri ve Selçuklular zamanında Mu'izzî. (Molla Câmî, **Bahâristan**, (çev. M. Nuri Gençosman), MEB Yay., İstanbul 1990, s. 224.)

⁷⁴ Sadık Armutlu, “*Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebiyat*”, **Türkler**, C. 5. Ankara 2002.

⁷⁵ Gazneliler döneminde patronaj sistemini, Sebük Tigin, Gazneli Mahmud, Sultan Mes'ud ve diğer devlet büyüklerinin şâirlere olan yakınlığını ve hâmiliklerini, onlardan gördükleri mâdihlik örneklerini ve onlara bahsettikleri ihsanları; aynı şekilde Selçuklu döneminde patronaj sisteminin işleyişini, Tuğrul Bey, Melikşâh ve Sencer'in hâmilîği merkezinde gerçekleşen anekdotları, şâirlerden gördükleri övgü ifadelerini ve buna karşılık gösterdikleri cömert tavırlarını, söz konusu devletler her ne kadar Horasan ve havalisinde var olsalar da birer Türk devleti olmaları ve bu dönemlerde yetişen önemli pek çok şâirin Farsça söyleyen Türk şâirler olmaları ve dolayısıyla Türk zihni haritasıyla şiirlerini bina etmeleri hasebiyle , “Türk Edebiyatında Himâye” başlığı altında ele aldık.

⁷⁶ Mustafa İsen, “*Osmanlılarda Devlet Sanat İlişkisi ve Bu İlişkinin III. Selimle Şeyh Galib'deki Görüntüsü*”, **Ötelerden Bir Ses**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 284.

addetmişlerdir. Daha Göktürk ve Uygurlardan itibaren Türk saraylarında devamlı çalışan taştan ev yapıp süsleyen mimarlar (bark itgüçiler) ve taşları işleyen, yazıt yazan sanatkârlar (bediz taş itgüçiler) bulunagelmıştır.⁷⁷ Kültür ve sanatın gelişmesinde sarayın / iktidardaki hanedanın sanata ve sanatçıya verdiği değerin önemini vurgulayanlardan biri olan Ali Fuat Bilkan’a göre bütün Türk devletlerinde sanat hâmilîği adeta bir “devlet geleneği” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸

Bu devlet geleneğine ilişkin olarak Hilâl Kazan önemli bir noktaya dikkat çekerek Orta-Asya Türk devlet geleneğinde hakanların saraylarında diğer saray çalışanları ile birlikte “uz” denilen sanatkârların da bulunduğunu, buna paralel olarak merkeziyetçi yapıya sahip olan diğer doğu toplumlarında da, hükümdarların saraylarında hanedan mensuplarının dışında âlimler, hocalar, hekimler, aşçıların yanı sıra sanatkârların da yaşadığını ifade etmektedir.⁷⁹ Ayrıca bu sanatkârların ortaya koydukları eserleri hâmilelerine takdim etmelerinin de en eski eserlerimizden itibaren bir gelenek halini aldığını görüyor ve daha 11 ve 12. yüzyıllarda Yûsuf Has Hâcib’in Kutadgu Bilig’i Tabgaç Buğra Han’a; Edib Ahmed Yükneki’nin Atabetü’l-Hakâyık’ı Muhammed Dâd İspehsâlâr Beğ’e; Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lügâti’t- Türk’ü Halîfe Ebu’l-Kâsım Abdullâh’a; Fahreddin Mübârekşâh’ın Şecere-i Ensâb’ı Sultan Kutbeddin Ay Bek’e; Zemahşeri’nin Mukaddimetü’l-Edeb’i Harzemşah Atsız’a sunduğunu biliyoruz.⁸⁰

Türk dünyasında, İslâmiyet’ten sonra gelişen edebî faaliyetlerde iktidarda bulunan hanedan ile çevresinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle Batı ve Doğu Türkistan, Horasan, Afganistan ve İran bölgelerinde daha belirgin olarak müşahade edilmektedir. Denilebilir ki saray merkezli şiir geleneğinin oluşumunda Karahanlı, Gazneli ve

⁷⁷ Nusret Çam, “Türk Sanatında Sultanların İşveren Olarak Estetik Roller”, **Vakıflar Dergisi**, S. 27, Ankara 1998. s.13 – 14.

⁷⁸ A. Fuat Bilkan, “Osmanlı Hanedanının Sanat Tarihçesi”, **Akademik Araştırmalar Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı**, S. 4 - 5, İstanbul 2000. s. 331.

⁷⁹ Kazan, **a.g.e.**, s. 133.

⁸⁰ Muhsin Kalkışım, “Osmanlı Devleti’nde Sâir ve Yazarları Himâye Kriterleri”, **Milli Folklor**, S. 15, Ankara 2003. s. 105.

Selçuklu devletlerinin özel ve etkin bir yeri vardır.⁸¹ Karahanlı (840/1211), Gazneli (963/1186) ve Büyük Selçuklu (1038/1194) devletleri bazen anlaşarak bazen de çatışarak egemenlikleri altında bulundurdıkları bu bölgelerde dinî, siyasî, ilmî, edebî ve kültürel açıdan önemli izler bırakmışlar devletin üst kademe idarecileri bir işveren hüviyetiyle hem sanatın en önemli destekçileri olmuş hem de verdikleri siparişlerle sanatsal üretimleri yönlendirmişlerdir.⁸² Böylece haşmetlerini, zevklerini ve dünya görüşlerini eserlere yansıtmak imkanı bulmuşlardır. Başka bir deyişle, işveren devlet adamları, teşvik ve taltif ettikleri eserlere, yalnızca halkın ihtiyacını karşılamak ya da sevap kazanmak için değil saltanatlarının gücünü göstermek, şahsî estetik anlayışlarını, sanatçı yönlerini ve dünya görüşlerini sergilemek gayesiyle arka çıkmışlardır. Bunda hiç şüphesiz isimlerinin bengü⁸³ / ebedî olması hedefinin etkisi büyüktür; zira her insan gibi her devlet ve saltanat da ölümsüz olmak arzusundadır ve bu arzunun gerçekleşmesi için en âkil metot kalıcı eserler yapmak ya da yapanları teşvik etmektir.⁸⁴

⁸¹ Adnan Karaismailoğlu, **Klasik Dönem Türk Şiir İncelemeleri**, Akçağ Yay., Ankara 2001, s.73.

⁸² Ahmet Kartal, “*Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebi Faaliyetler Üzerine Düşünceler*”, **Bilig**, S. 17, Ankara 2001, s.56.

⁸³ Eski Türkler yazıta “bengü” yani “ebedî / ölümsüz” derlerdi; çünkü onlar yazıtlara sonsuza kadar ölmeyen kalan gözü ile bakarlardı. O nedenle bu yazıtlara “Bengütaş” adını verirdiler. Söz konusu yazıtlara Türkler tarafından kutsiyet yüklenmişti ve hatta Tanrı’yı da bu adla anmışlardı. Sonsuzluk ve ölümsüzlük ancak Tanrıya ve yazıta göreydi. Bazen yazıtlar için “bin yıllık, on bin günlük” derlerdi. “İnsan ölür, ünü kalır”dı. Fakat ölümsüz / bengü taş vurulmayan ün, ölümlü kulaklarda nasıl kalabilirdi? (Ögel, **a.g.e.**, s. 112.).

Göktürk Yazıtları da bengü taş örneklerinden biridir. Sekizinci yüzyılda Hükümdar Bilge Kağan, kardeşi Kültigin ve vezir Tonyukuk adına dikilen bu taşlar birer süs ya da hatıra metni değildir. Taşa vurulmuş öğütler manzumesi olarak değerlendirebileceğimiz Göktürk Yazıtları anlatılanlardan halkın ders alması gayesini taşımasının yanı sıra bahsi geçen kudret sahibi devlet adamlarının bengü / ebedî / ölümsüz olma, iktidarlarını tescilleme arzularının da bir göstergesidir. Türklerin geçmişteki sosyal yaşamlarına, mücadelelerine, hatalarına, zaferlerine ve inançlarına dair en mühim tarihsel dayanak noktalarından biri durumundaki yazıtlar, aynı zamanda sanatsal / şiirsel üsluba sahip hitabetiyle “ilk edebi ürünümüz” olma vasfını haizdir ki metnin tesir gücünü körükleyen bu durum bizi sürekli vurgulamaya çabaladığımız sanatsal eserlerin - ilk edebi ürünümüzden itibaren - iktidara sahip olanları bengü kılmaktaki işlevine götürür. Görünen o ki daha bu tarihlerde dahi Türk hükümdarlar / hakanlar, yarına kalabilirliklerinin ancak bir bengütaş’la yani edebi / sanatsal üslupla bezenmiş eserlerle mümkün olacağını kavramışlardır ve bir bakıma düşüncelerinde haklı da çıkmışlardır; zira Kültigin’in ölümünden iki yıl sonra kardeşi olan Göktürk kağanı Türk Bilge Kağan da ölür. Artık Göktürk Devleti yıkılmıştır ve bir daha kurtulmayacaktır; fakat Türklük için mücadele eden alplerin hatırası, abideler ve başta Yollug Tigin olmak üzere abideleri: edebiyat, mimari, heykeltıraşî, reşim ve nakış sanatları ile donatan Türk ve Çinli sanatkarların maharetleri sayesinde, bize kadar ulaşacak yani bengü olacaklardır.(Emel Esin, “*Ötüken illerinde M.S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde Sanatkar Adları*”, **Türk Kültürü El Kitabı** C. 2, MEB Yay., İstanbul 1972, s.50.)

1.4.3.1. Karahanlılar Döneminde Patronaj

Karahanlı hakanları ilmi ve edebiyatı sevmişler, âlimleri ve şâirleri daima himâye etmişlerdir. Örneğin Hasan Buğra Han, Karahanlılar arasında, dürüst yönetimi, bilim ve sanat adamlarını koruması ile kendine olağanüstü bir yer, yurt dışını aşan bir ün sağlamıştır. Yine Hızır Han bin İbrâhim, şâir Reşidi'ye bir kıtası nedeniyle her birinde 250 dinar bulunan dört tabaka dolusu kırmızı altın ihsan etmiştir. Emir Ali Boritegin, Kılıç Tamgaç Han ve Nusretuddin Kılıç Arslan gibi idareciler de bizatihi şiirle iştigal etmişlerdir.⁸⁵

Diğer taraftan Divanu Lügati't-Türk müellifi Kaşgarlı Mahmut'un eserine alıntılıdığı şiirlerden biri olan "Terken Katun Övgüsü" de Karahanlılar dönemindeki sanat – saltanat ilişkisinin patrimoniyal boyutlarına dair mânidâr bir numune mahiyetindedir.

Terken Katun kutınga tegür mendin koşuğ / Aygıl sizing tapuğçı ötnür yangı tapuğ

Tutçı yağar bulıtı altın tamar arığ / Aksa anıng akını kandı mening kamığ

*Urmış ajun busuğın kılmış anı balığ / Em sem angar tilenip sizde bulur yakığ*⁸⁶

İlk Türk – İslam eseri ve aynı zamanda ilk Türk siyasetname örneği olarak kabul edilen ve toplum adı verilen puzzle'ı birarada tutan öğelerin yani farklı sosyal unvanlara mensup kişilerin görev ve sorumluluk sahalarının, birbirleriyle olan ilişkilerinin başka bir ifadeyle mutlu bir toplum olmayı sağlayacak bilgilerin ele alındığı bir Karahanlı devri eseri olan Kutadgu Bilig'de, Balagasunlu Yusuf, eserini takdim edip karşılığında "has haciplik (baş

⁸⁴ Çam, **a.g.e.**, s. 5 – 7 – 8.

⁸⁵ Ahmet Kartal, **Şirazdan İstanbul'a Türk - Fars Şiir Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yay., İstanbul 2008, s. 32 - 34.

⁸⁶ Terken Hatun hazretlerine bir kasîde sun ve de ki: Hizmetkarınız (sizden) yeni hizmetler rica ediyor. (Onun ihsan) bulutu durmadan (hediyeler) yağdırır; (Ondan adeta) halis altın damlar. Onun (ihsan)seli (bana doğru da akarsa) muradına ermiş olacağım. Felek pususunu kurmuş (ve) onu (yani gönlümü) yaralamıştır; gölüm ona (yani derdine) derman arayıp durdu (ve) yakıyı ancak sizde buldu. (Talat Tekin, "Karahanlı Dönemi Türk Şiiri", **Türk Dili**, S.409, İstanbul Ocak 1986, s. 125 – 126.)

mabeyncilik)” pâyesiyle şereflendirildiği Tabgaç Buğra Han’a iyi hükümdar olmanın gereklerini sıralarken, âlimler, tabipler ve efsuncular bahsinden sonra şâirler özelinde sanatkârlarla nasıl bir münasebet kurması gerektiği hususunda Ögdülmüş’in Odgurmuş’a söyledikleri vasıtasıyla şunları öğütler:

4392 *Sonra söz dizenler, insanları öğen veya yeren bu şâirler gelir.*

4393 *Bunların dili kılıçtan daha keskindir ve kalplerinin yolu ise, kıldan incedir.*

4394 *Derin ve ince manalı sözleri anlamak istersen, sözü bunlardan dinle anlarsın.*

4395 *İyice dikkat edersen, onlar denize dalarak, güher, inci ve yakut çıkaran insanlara benzerler.*

4396 *Bunlar medhederlerse, bu medih bütün ülkelere yayılır; eğer hicvederlerse, insanın adı daima kötü olarak kalır.*

4397 *Ey kardeş, bunlara mümkün olduğu kadar iyi muamele et, ey dost, bunların diline düşme.*

4398 *Eğer kendin öğülmek istersen, bunları memnun et; işte bu kadar.*

4399 *Bunlar ne isterlerse ver, hiçbir şeyi esirgeme; böylece bunların dilinden kendini satın al.*⁸⁷

⁸⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig** (haz. R.Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara 1998, s. 318.

Ayrıca s. 314’te âlimlere nasıl davranılması gerektiğine dair mesnevi formunda sıralanan şu ifadeler de dönemin ilim erbabına karşı tebellür etmiş zihin haritasını vermesi açısından çarpıcıdır:

4342 *Onları pek çok sev ve onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren.*

4344 *Mümkünse, ilimlerini öğren ve bilgilerini bil; onlara iyilik yap ve yardımda bulun; onlara dil uzatma.*

Sanatın bu bengü kılma vasfından hükümdarlar kadar sanatkârları da âgâhtır. Örneğin, yine ilk Türk – İslam eserlerinden bir olan ve hakikate erebilmenin yollarını anlatan; din, ahlâk ve erdem temalı bir diğer Karahanlı devri eseri Atabetü'l Hakayık'ın müellifi Yükneklî Edip Ahmed, bahsi edilen eseri yazma nedenini şöyle izah eder:

*Dad ispehsalar beg üçün bu kitip
Çıkardım ajunda atı kalsu tip*

Dad İspehsalar Bey için bu kitabı yazdım ki
Dünyada (onun) adı kalsın;

*Kitabımı körge eşitgen kişi
Şahımı du'a birle yad kalsu tip*

Kitabımı gören (yahut) işiten herkes
Şahımı dua ile yad etsin;

*Aning vuddı birle köngüller tolup
Aning yadı birle ajun tolsu tip*

Gönüller onun sevgisi ile ve
Dünya onun yadı ile dolsun;

*Kidinki keligli kişiler ara
Aning zikri tangsuk ediz bolsu tip*

(Bizden) sonra gelen insanlar arasında
Onun hatırası hasretle anılsın ve yüksek olsun.

*Bezedim kitabı nevadir sözü
Bakıglı okıglı asıg alsu tip*

Gören ve okuyan istifade etsin diye,
Kitabı nadir sözlerle süsledim.

*Bölek ıddım anı şahımka men ök
Havadarlıkımı tükel bilsü tip*

Ben onu şahıma, bağlılığımın bir
Nişanesi olsun diye, hediye gönderdim.⁸⁸

4348 Onlara malından hisse ayır, onları yedir, içir, güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun.

4350 Onlara karşı sert ve kaba dil kullanma; tuz-ekmek yedir, saygı göster ve hürmet et.

4354 Bunlar ile münasebet kur ve iyi geçin; böylece saadete kavuşarak, her iki dünyada mes'ud olursun. Yine s. 328 – 329 – 330' daki “ Hizmetçilere nasıl muamele edileceğini söyler” başlığı altında ve 2069, 2565, 2567, 5574, 5578... gibi beyitlerde de daha genel bir yaklaşımla ideal iktidarın tebaaya / uyruğa ideal davranım biçimleri “adalet, tevazu ve cömertlik” kavramları etrafında sıralanmaktadır. Aynı konu için ayrıca bkz. Ögel, “Halkın Hakan Üzerindeki Hakları – Hakanın Halk Üzerindeki Hakları “, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s.355 – 358.

1.4.3.2. Gazneliler Döneminde Patronaj

Sultanların, isimlerinin bâki kalabilmesi için şâirler tarafından söylenilen şiirlerin en önemli vasıtalarından biri olduğuna inanmaları ve böylece onlara destek vermeleri, şâirlerin de ikbal kapılarının anahtarlarının sultanın ellerinde olduğunu bilmeleri Karahanlılar'da olduğu kadar Gazneliler'de kabul gören bir anlayıştır.

Gazneliler devrinde sanat – saltanat ilişkisindeki aynı zihni yapı, patrimoniyal iktidarın bir uzantısı olarak, daha çok Farsça söylenmiş eserler aracılığıyla, devam etmiştir. Farsça eser verme temayülünün cereyanında Karahanlı Devleti'nin Türk nüfusu ve nüfuzunun yetkin olduğu Kaşgar merkezli oluşu, buna mukabil Gazneliler'in Horasan / Doğu İran merkezli ve dolayısıyla muhatabının daha çok Fars oluşu önemli bir etkidir; ancak söz konusu durum, Gazneliler devrinde söylenen şiirlerin Fars şiiri olduğu anlamına gelmez. Ahmet Kartal'ın dediği gibi bu edebî verimler ancak “Farsça şiir” şeklinde tanımlanabilirler; Başka bir deyişle bu şiirler Farsça yazılmış Türk mühürlü eserlerdir. zira Ferrûh-i Sistânî, Menûçihri Damgânî, Mu'izzî-i Semerkandî, Hakani-i Şirvanî, Nizâmî-i Gencevî, Katran-ı Tebrizî, Emir Hüsrev Dihlevî, Sâib-i Tebrizî, Bidil gibi yazdığı Farsça eserlerle büyük bir kısmı İran edebiyatında birinci derecede yer işgal eden, daha sonraki dönemlerde de bir çok muakkıp edinen Türk asıllı şâirler tarafından yazılan Farsça şiirler, Türk edebî zevkinin, örf, adet, gelenek ve inançlarının katkısıyla vücut bulmuş edebî metinlerdir. Sadece konjonktür gereği dil olarak Farsçayı kullanılmış; ancak adı geçen şâirler Türk gibi düşünmüş, Türk gibi hissetmiş, hayatı Türk gibi algılamış ve Türk gibi yaşamışlardır. Dolayısıyla Türk asıllı olup Farsça şiir söyleyen bu şâirlerin Türk edebiyatı bahsinde değerlendirilmeleri gerektiği kanaatindeyiz.

⁸⁸ Edib Ahmed B. Mahmud Yüknêkî, **Atabetü'l- Hakayık**, (haz. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara 1992. s.47 ve 85. Benzer bir ifade şekli Kutadgu Bilig s. 19'da “Parlak Bahar Mevsimini ve Büyük Buğra Han'ın Mehdini Söyler” başlıklı bölümde şu şekilde vurgulanmaktadır.

112 Binlerce el, hediye olarak ona (Buğra Han) çok nadide şeyler sundu. İşte sen de bu Kutadgu Bilig'i hediye et.

113 Onların hediyesi gelir, geçer; bu benim hediyem ise ebedî kalır.

114 Dünya malı ne kadar toplanırsa toplansın, tükenir, bir biter; söz kaleme alınır, kalır, dünyayı dolaşır.

115 Bu hakan adı kitaba geçti; ey devletli hükümdar, bu ad ebedî kaldı.

Zaten son asırlarda milli devletlerin teşekkülü ile ortaya çıkan “resmi dil” anlayışını Ortaçağlarda aramak doğru değildir. O devirlerde gerek yazışma gerek konuşma dilinin tayininde en önemli faktör yönetilen halktır.⁸⁹

12. yüzyılda sanat – saltanat ilişkisinin nasıl işlediğine dair başvuracağımız en değerli kaynaklardan biri şüphesiz Nizâmî-i ‘Arûzî’nin kaleme aldığı Çehar Makale’dir.⁹⁰ Arûzî, Çehâr Makâle adlı eserinde kısa bir önsözden sonra sırasıyla kâtiplik, şâirlik, müneccimlik ve tıp meslekleri hakkında bilgi verir. Eserin her bölümü bir girişle başlar ve girişlerden sonra bu mesleklerle ilgili genel bilgiler yer alır. Ardından bahsi geçen bu mesleklerin en seçkin ve tanınmış mensuplarıyla ya da bizzat bu mesleklerin kendileriyle ilgili hikâyeler anlatılır. Eserin bilhassa ikinci bölümünde geçen hikâyeler çalışmamız açısından önemli bir kaynak mesabesinde; zira bu bölüm şâirlik ve şiir konularını ele alır. Yazarın girişte şiir ve şâire ait bazı düşüncelerini ve şiirin hükümdarın isminin unutulmamasına olan etkisini ifade etmesinin ardından bölümün esasını teşkil eden örnek hikâyelerin anlatımı başlar. Toplam on hikâyenin yer aldığı bu bölümde on sultan ve onların döneminde yaşayan şâirlerden bahsolunur. Arûzî, hem XII. yüzyılın önemli şâirlerinden birisi olması, hem de saraya çok yakın olması sebebiyle, anlattığı hikâyeler kanalıyla iktidar-şâir ilişkileri hakkında değerli bilgiler verir. Bu bağlamda tezkîrede XII. yüzyıl şâir, hükümdar ve devlet adamları anlatılarak; Türk saray hayatına, hakanların sanat ve edebiyata yaklaşımlarına ve şâir-devlet adamı ilişkilerine dair ipuçları da verilmiştir.

Arûzî’nin anlattıklarından anlaşıldığı kadarıyla dönemin Türk sarayları, şâir ve sanatçıların barındığı, iltifat gördüğü en önemli mekânlardır ve şâirler, hükümdar meclislerinin en vazgeçilmez unsurlarıdır. Ayrıca bu saraylarda şiir ve şâirliğin kurumsallaştığı ve şâir sayısı

⁸⁹ Kartal, **a.g.e.** s. 5 – 6 – 11 - 41.

⁹⁰ Asıl adı Mecma‘u’n-Nevâdir olan ve dört bölümden meydana geldiği için bu ismi alan Çehâr Makâle, İslamî dönem İran bölgesi şiiri ve ilim hayatı hakkında yazılan eserler arasında günümüze kadar gelenlerin en önemlisidir denilebilir. İran coğrafyasının bilinen ilk tezkiresidir ve meçhul bir döneme ışık tutmaktadır. Bu dönem XII. yüzyıl İran ve Orta Asya’sıdır.

yüksek rakamlara ulaştığı için şâirleri temsilen bir baş şâir seçildiği öğrenilmektedir. Dolayısıyla memleketin çeşitli yerlerinden kendine güvenen şâirler bu saraylara akın etmiş ve saray bir okul gibi iş görmüştür. Tezkîreden anlaşıldığına göre Türk hakanlarının şâirlere iltifatları hayallere durgunluk verecek seviyelere ulaşmıştır.⁹¹

Arûzî'nin eserinde pâdişâhlara öğütlediği sözler arasında şâire karşı davranış şekli de yer almaktadır:

*“Pâdişâhlar isimlerinin ilelebet yaşamasını istiyorlarsa muhakkak şâirlere iyi davranmalıdır. Eğer bunu yaparlarsa şiiirlerde isimleri yaşar ve unutulmazlar. Bunu başka hiçbir şeyle başarmak mümkün olmaz.”*⁹²

“Pâdişâhın, adının bekasını sağlayacak, divanlara kitaplara yerleştirecek iyi bir şâire mutlak ihtiyacı vardır; çünkü pâdişâh kaçınılmaz ölümle karşılaştığında ordusundan ve hazinesinden izler kalmaz. Adı, şâirlerin şiiri sayesinde ebedi kalır.”, *“Şiirin büyük yararı ve üstün nasibi, ismi bâkî kılmasıdır. Pâdişâhın böyle bir şâiri, hizmetinde tanınması ve adının, onun methiyeleriyle bilinmesi için terbiye / himâye etmesi zorunludur.”*⁹³

Aruzi'nin şâir – iktidar ilişkisi bağlamında şâire de bir çift sözü vardır:

*“Medhedilen yani övülen kişi, şâirin iyi şiiriyle tanıdığı gibi, şâir de pâdişâhın büyük bağışıyla bilinir, bu iki mana bir arada bulunur.”*⁹⁴

Şâir - iktidar ilişkisine dair kafa yoran düşünürlerden biri de Zeynelabidin Mu'temen'dir ki ondan iktibas edilen şu sözler de konumuz açısından hayli çarpıcı ve dikkat çekicidir:

⁹¹ Yusuf Çetindağ, “Biyografik Bilgi ve Şiir Eleştirisi Açısından Çehar Makale”, **Bilig**, S. 34, Ankara Yaz 2005, s. 145 – 146 – 147 – 154 – 155; Yakup Şafak, “Çehar Makale”, TDVİA, C. 8. Ankara 1993. s. 249 – 250.

⁹² Çetindağ, **a.g.m.**, s.149 – 150.

⁹³ Adnan Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s. 62.

⁹⁴ Kartal, **a.g.m.**, s. 57.

“Medhiyeci saray şâirlerinin varlığına bağlı olan siyasi ve yönlendirici faydaların dışında sultanlar, emirler ve zamanın ihtişamlı kişileri, fani olan dünyalık bağış ve ödüller vermekle, hayat içerisinde ululuk ve büyüklüğün gereğini yerine getirmenin yanında kendileri için bâki isim ve ebedi ün satın alıyorlardı.”⁹⁵

Şiirin siyasi iktidarca bu denli alaka görmesinin diğer bir sebebi, bir propaganda / tanıtım aracı olarak kullanılabilmesidir; zira şiirlerin edebî meclislerde ve resmi topluluklarda okunuyor ve zevk sahipleri ile ediplerce çoğaltılarak nüshalarının ülkelerin her tarafına gönderiliyor olması kısa zamanda bu eserlerin memleketin her köşe bucağına yayılmasını, dolayısıyla ifade ettiklerinin de aynı paralelde yaygınlık kazanmasını sağlıyordu. O nedenle de sultanlar eserleri vasıtasıyla bu nüfuza malik şâirleri celbetme ve gözetme gayreti taşımaktaydılar. Böylece saltanatlarının haysiyet ve itibarını dil kılıcıyla da savunabiliyorlardı.

Gazneliler devrindeki siyasal iktidar – sanatkâr ilişkisini bilhassa Hint fatihi, Gazneli Mahmud ile oğlu Mes’ud çevresinde değerlendirdiğimizde⁹⁶ pek çok çarpıcı anekdot sıralamak mümkündür. Şiire dair bahsettiğimiz hasletlerin (iktidarı bâkî kılma ve iktidara propaganda / reklam vasıtası olma vs.) muhtemel ki farkında olan Gazneli Mahmud ve Şehzâde Mes’ud Horasan’dan Gazne’ye geldiğinde şâirler birtakım kasîdeler yazarak sarayda okuduklarında, her şâir için iki bin dirhem, Unsûrî⁹⁷ ve Zineti’ye elli bin dirhem ihsan etmişlerdir. Ayrıca âlimleri ve şâirleri seven ve sarayında devrin en büyük kabiliyetlerini

⁹⁵ Adnan Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s. 63.

⁹⁶ Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde gelişen Yeni Farsçaya ait kasîdelerin çoğunluğu Türk asıllı, büyük ihtimalle Karluk boyundan olan Gazneli Mahmud (998 - 1030), oğulları Mesud (1030 – 1040) ve Muhammed (1030 ve 1040 – 1041 olmak üzere iki kere) başta olmak üzere Gazneli devlet adamları için yazılmıştır. (Adnan Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s.37.)

⁹⁷ Sultan Mahmut’un beğendiği beyitlerin karşılığında onun ağzını üç defa mücevherle doldurduğu rivayet edilen Unsuri, Gazneli Mahmud döneminin “emirü’s şu’arâ / melikü’s şu’arâ”sıdır. Hatta Abdurrahman Câmî, Baharistan’ında “Şâirlerden üç kişi üç devlet zamanında hiç kimsenin görmediği saadet elde ederek itibar bulmuştur.” dedikten sonra Gazneliler – Unsuri eşleştirmesini yaparak bu unvanın altını çizmiştir. (Câmî, **a.g.e.**, s. 224.)

toplayan, komşu ülkelerden şâirleri kendi sarayına davet eden⁹⁸ ve rivayete göre sarayında dört yüz şâirin bulunduğu söylenen Gazneli Mahmut'un şâirlere her sene dört yüz bin dinar sarfettiğini, sarayındaki şâirlerin “şâirlik ödeneği (mevacib-i şâiri)” aldığını, hususi bir cömertlik sergileyerek şiir ve edebiyatın revaç bulması ve yayılması için sarayda müstakil bir idare (idare-i müstekili) kurup, reisliğini (riyaset-i an ra) de şâir Unsûrî'ye bıraktığını,⁹⁹ yine Firdevsî'nin yaklaşık otuz yılda tamamladığı ve İran'ın İslamiyet'ten önceki şah aileleri tarihini ele aldığı “Şehnâme” isimli kült eserin de Gazneli Mahmud'un “kimya gibi değerli olan teveccühü”, desteği ve himâyesiyle tamamlandığı bilinmektedir ki rivayete göre Sultan Mahmud, Firdevsî'ye ilk bin beyit için bin dinar kırmızı altın ihsan buyurmuş, eser tamamlandığında da altmış bin akçe câize vermiştir.¹⁰⁰

İran asıllı hanedanların yerini almak isteyen, rakiplerinin ve önceki emirlerin aksine başarı kazanmak için müsait bir hususiyete sahip olmayan, üstün bir asalete soya dayanmayan, bu nedenle de diğer iktidar iddiasında olanlardan daha çok taht ve tacının davet, propaganda ve tanıtıma ihtiyacı bulunan Gazneli Mahmut, fazıl, âlim, şâir ve edipleri başkalarından daha çok himâye ve terbiye etmiştir. Onun sarayının görkemi ve haşmeti, bilginlerin ve şâirlerin toplanması açısından İran'daki edebî dönemlerin tamamı içerisinde benzersizdir.¹⁰¹

Bu lâtif sultanın kendilerine bağış ve ihsanda bulundukları hediyeleri şâirlerin bizzat şiirlerinde zikrettiklerini görmekteyiz. Örneğin Ferrûhî, Sultan Mahmud'un kendisine verdiği hediye: “Zenginim, köle ile; zenginim, binek ile, zenginim, neşeyle; zenginim, mutlulukla. Benim elbisem, ilkbaharda keten ve ipekten; sonbaharda ise kıymetli sansar, ipek

⁹⁸ Sultan Mahmud diğer ülkelerden yalnızca sanatkâr değil tabir yerindeyse âlim transferi de yapmıştır. Örneğin, Harizm'e hâkim olunca, Ortaçağın en büyük âlimlerinden bir olan Birûnî ile hocaları Ebû Nasr İbn Irak, Abdüssamed bin Abdüssamed el-Hâkim ve Gürgeç'te ilmi münasebet kurduğu filozof hekim Ebu'l-Hayr İbnü'l-Hammar'ı da Gazne'ye götürmüştür. (Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, TDVİA, C. 13, İstanbul 1996, s. 483.)

⁹⁹ Muhammed Hanefi Palabıyık, **Gazneli Devleti Saray Teşkilatı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996, s. 206.

¹⁰⁰ Molla Câmi, **a.g.e.**, s. 219.

¹⁰¹ Adnan Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s. 66 – 67.

samurdandır. Her tarafı halıyla dõşediğim zaman, iki üç yerde sofralar kurmusum.” şeklinde belirtirken¹⁰² Gazâyirî; “Ben, bana maldan bıkkınlık veren o sultanın cõmertliğinden dolayı, feryadı Zühre yıldızına ulaşan kimseyim.” diyerek iktidara minnetini sunmaktadır.¹⁰³ Unsûrî, Ferrûhî ve Ascedî¹⁰⁴,nin Firdevsî’ye hitaben ağızlarından dökülen şu sözler Gazneli Mahmud’un hâmiyetperverliğini ve iktidarının boyutlarını vermesi açısından oldukça mânidârdır:

“Dergâh-ı alisi kiblegah-ı efazıldır. ehl-i fazlun melceidür ve ehl-i ilmün mesnedidür. Mürebbi-yi ehl-i kemaldür ve dergâhında şu’ara ve müdema ve zurefa müctemi’dür. Hususa bayi’an-ı cins-i eşar ol dergâhda müreffehü’l-haldürler. Bizüm pâdişâhumuz kemal ehlidür, hüner perverdür, hüner ehlin sever ve hoş tutar”¹⁰⁵

Sultan Mahmud’un ve Mes’ud’un ihsanını görmüş şâirler ona olan minnetlerini ve tabîi ki ona yakın olma heveslerini, “korunma” ve “otorite kazanma” isteklerini, onun iktidarını İran’ın büyük kumandanlarının iktidarıyla onun lehine mukayese ederek sağlamak arzusundaırlar:

Sultan Mahmud için:

“ Hatem’i ve Rüstem’i anmam, zira en küçük parmağı Hatem’den ve Rüstem’den daha iyidir.” (Unsûrî)

“ Sultan’ın bir seferde beş fethi vardır. Erdeşir ve Enuşirvan bundan birini yapmamıştır.” (Unsûrî)

¹⁰² Devletşah, **Tezkire-i Devletşah**, (çev. Necati Lugal), MEB Yay., İstanbul 1990, s. 97 – 100.

¹⁰³ Devletşah, **a.g.e.**, s. 62 - 63.

¹⁰⁴ Molla Câmî, **a.g.e.**, s. 215.

¹⁰⁵ Zuhal Kültürel; Latif Beyreli, **Şerifi, Şehname Çevirisi**, C. 3, TDK Yay. Ankara 1999, s. 1974.

“ Rüstem’in hünerleriyle ün kazandığı zamanda savaş oynandı ve dünya adamları da basit düşünceliydi. Senin savaştığın şu zamanda Zal oğlu Rüstem dirilse senin Türklerinin okunu öper.” (Ferrûhî)

“ Senin namın bütün şhların namını sildi, süpürdü. Şehname’nin bundan sonra hiç değeri yoktur.”(Ferrûhî)

“ Han ve Kayser’in şahlar şahının önünden kaçtığı gibi, bizden de gam kaçır. Hüsrevlerin hüsrevi olan Mahmud, millet ve mülkün (halkın) sürekli sığınağıdır.”(Zînetî)

Sultan Mes’ud için:

“ Keykubad, Keyhüsrev ve Enuşirvan gibi binlerce bendeye layık olan sultan, dünya mülkünün bir yarısı babasından miras aldı, diğerini kılıç, ok, gürz ve yayla elde etti.”(Ferrûhî)

“ Rüstem’in kemendi ancak onun üzengisi, aynı şekilde Feridun’un gürzü de ancak onun demir çivisi ve mızrağıdır.”(Menûçihri)¹⁰⁶

Hülasa, Sultan Mahmut ve Mes’ud özelinde iktidarın şâirlerle olan alış verişinden hareketle diyebiliriz ki Gazneliler’de şâirleri ve âlimleri koruyup onlara değer vermek devlet yönetiminin adabından olup Nasiruddin Sebuktegin’den Husrev Melik’e kadar Gazneli sarayı şâir ve ediplerden boş kalmamıştır. 11. asrın ve 12. asrın ilk yarısının ünlü şâir ve âlimlerinin ekseriyeti ya doğrudan bu sultanların birisinin veya onlara bağlı olan emirlerden birinin himâyesini ve nimetini görmüştür.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Armutlu, **a.g.m.**, s. 873 – 874.

¹⁰⁷ Adnan Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s. 66.

1.4.3.3. Büyük Selçuklular Döneminde Patronaj

Sözünü ettiğimiz şâir-iktidar ilişkisi bir başka Horasan ve Maverâünnehir merkezli Türk devleti olan ve kuruluşu İslam medeniyetinde ve özellikle İran’da büyük bir değişimin başlangıcı sayılan büyük Selçuklular’da da biteviye uygulanmıştır. Bu dönemde de İran coğrafyasında gerek Türk hükümdarlar ve gerekse Türk asıllı şâirler sanat –saltanat ilişkisinin rota çizicisi durumundadırlar. Selçuklu sultanlarının şiire sempatiyle yaklaşmaları, şâirleri himâye etmeleri ve onlara bol miktarda maddi ihsanda bulunmaları sonucunda şiir büyük bir revaç bulmuştur.¹⁰⁸

Hâkimiyet yıllarında İslam dünyasında şiir ve nesirde önemli üstadlar yetiştiren Büyük Selçuklular’daki siyasal iktidar-sanatkâr ilişkisini yukarıda isimlerini zikrettiğimiz şâirlerden Mu’izzî ve Enverî özelinde ele aldığımızda şu bilgilere ulaşmaktayız.

Mahlasını Melikşah’ın lakabı olan “Mu’izzuddin ve’d-dünya”dan alan Mu’izzî, Sultan Melikşah tarafından “emirü’ş-şu’arâ” tayin edilmiştir. Babası Burhânî’nin Alparslan’ın şâiri olması sebebiyle Selçuklu sarayı çevresinde yetişmiş, elli yılı aşkın bir zaman diliminde bir arada bulunduğu Melikşah ve Sencer başta olmak üzere devrinin önde gelen devlet adamları için şiirler yazmıştır. Molla Câmi, onun Melikşah döneminde gördüğü itibarı tarihte hiç kimsenin görmediğini belirtir.¹⁰⁹ Tezkîre-i Devletşah’ta onun Melikşah’la olan ilişkisine dair şu anekdot anlatılır:

“...Sultan Melikşah, mübarek parmaklarıyla ayı işaret ederek Emir Mu’izzî’ye burada ayı tavsif eden bir şiir yazmasını emretti.(Bunun üzerine Mu’izzî) ‘Ey ay sen pâdişâhın soyuna

¹⁰⁸ Nitekim sultan Melikşah’ın buyruğu üzerine veziri Nizamülmülk tarafından kaleme alınan Siyasetnâme’de padişahın Allah’ın rızasını kazanmasında adaletli yönetimiyle birlikte halka / kullara yaptığı ihsanların da bir ön şart olarak önemi vurgulanmış ve halk / kul için yapılan ihsanların mülkü paydar kılmak, dünyada iyi bir ad bırakmak bakımından etkisi üzerinde durulmuştur. Nizamülmülk’e göre “Dünyada hiçbir iş cömertlikten ve ekmek vermekten daha iyi değildir.” Hatta o fikrini desteklemesi için şâir Unsurî’den “Cömertlik işlerin en yükseğidir / Cömertlik Peygamber huyundandır” dizelerini alıntılanmıştır. [Nizâmü’l-Mülk, **Siyâsetnâme**, (haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1990, s. 15 ve 166.]

¹⁰⁹ Molla Câmi, **a.g.e.**, s. 224.

benziyorsun ya da işveler eden o güzelin kaşlarına... 'Sultan bu rubaiyi çok beğendi ve ona Rûm elçiliğini vermek suretiyle derecesini yükseltti. Emir Mu'izzî'nin kırk katar kumaş yüklü deveyi İsfahan'a götürdüğü rivayet olunur... ”¹¹⁰

Evhadüddin-i Enverî ise İran edebiyatında kasîde tarzının dönemindeki en büyük ustası sayılmaktadır. Genç yaşta Sultan Sencer'in şâirleri arasına katılmış ve uzun yıllar sultan ve çevresindeki devlet adamları hakkında kasîdeler söylemiştir. Tezkîre-i Devletşah'ta onun iktidarın olma macerası ve iktidarın olma pâyesine erişmiş diğer şâirlerin şaşaalı görünümlerinin tasviri şöyle anlatılır:

“Sultan Sancar'ın alayı Radegan civarına geldi. Enverî, medresesinin kapısına oturmuştu. Baktı ki ata binmiş, etrafında kölelerle debdebe ve darat içinde muhteşem bir adam geçiyor. Bu kim diye sorunca 'şâirin biri' diye cevap verdiler. O gece sultanın nâmına bir kasîde yazdı. Matla'ı şudur: 'Eğer denizin ve madenlerin dili ve gönlü varsa o, bu yegane pâdişâhın eli ve gönlüdür.'. Sultan şiirden çok iyi anlardı...Sultan ona maaş bağladı ve lütuf ve ihsanlarda bulundu. Şâir, o seferde sultanla beraber Merv'e kadar gitti”¹¹¹

Yüz yıla yakın bir süre Selçuklu sarayında birbirinin ardı sıra yer edinen en öndeki bu iki şâirin Selçuklu sultanları başta olmak üzere herkes tarafından çok okunduğu ve beğenildiği ve iktidarcı her ikisinden de istifade edildiği şüphesizdir. Bu şâirler, bir kısmına değindiğimiz iltifatlara / iktidara en büyük maharetleri olan güzel sözler nazm etmek suretiyle erişmişlerdir:

Melikşah için;

“Evet, İslam'ın bekası, Türklerin devletiyledir, Türklerin devletinin bekası Sultan'ın devletiyledir.” (Mu'izzî)

¹¹⁰ Devletşah, **a.g.e.**, s. 100 – 101.

¹¹¹ Devletşah, **a.g.e.**, s. 143 – 144; Molla Câmî, **a.g.e.**, s. 229 – 230 - 231.

“İsfendiyar ve Rüstem’den ne zamana dek söz edilecek? Rüstem’den ve İsfendiyar’dan söz etmenin zamanı değildir. / İyice bakılsa dünya şahının ordusunda o iki kişiden üstün kişiler, yüz binden az değildir.” (Mu’izzî)

“ Onun kılıcının önünde, İskender Seddi’nin ne yeri olur. Onun fermanı karşısında, Emuşirvan adaletinin ne yeri olur.” (Mu’izzî)

“ Ne zamana kadar Şehname’den yalan söyleyecekler. Ne zamana kadar falanın filanın hünerlerini okuyacaklar. Sultan Melikşah’ın özellikleri açıktır, diğeri ise rivayet. Rivayetlerden neyin açık olduğunu anlayamazlar.” (Mu’izzî)

“Sen Acem meliklerinin hâmisi, senin hâmin Allah. Sen hak sahibinin yardımcısı, senin yardımcın Allah.” (Enverî)

“ O,dini ve inancından dolayı Peygamberin ruhumun hoşnut olduğu bir Şah’tır.” (Enverî)

Sencer için;

“ Senin Şahname’nin vasıfları, eskiye ait Şahname’nin haberlerinden çoktur. / İnsanların iki kulağında habere ne gerek var; zira sen insanların iki gözünde görünmektisin.” (Mu’izzî)

“ Yücelikte Ayyuk yıldızı gibi, adalette Ömer Faruk gibisin ve Selçuklu cevherinden en temiz cevhersin.” (Mu’izzî)

“ Senin huzurunda Çin’de fağfur alnını, Hindistan’da çipal yüzünü, Türkistan’da hakan başını, Rum ülkesinde kayser dudağını yere koyarlar.” (Mu’izzî)

“Ey senin kılıcından dolayı Türk ülkesi ve Arap milleti övünçtedir.” (Enverî)

Melikşah ve Sencer için:

“O, şeref ve asalette Efrasiyab suretli ve Alparslan cevherli olan Şah’tır.” (Mu’izzî)¹¹²

Büyük Selçuklular’da sanat – saltanat ilişkisi tabii ki Melikşah - Sultan Sencer ile Mu’izzî - Enverî ekseniiyle sınırlı değildir. Örneğin, Selçuklu sultanlarından Toğansah, hoşuna giden bir rubaisinden dolayı şâir Ezrakî’nin gözlerinden öpmüş ve ona 500 altın dinar ihsan etmiştir. Sultan Tuğrul ise, Zahîruddîn Fâryâbî’nin irticalen söylediği bir rubaisi hoşuna gidince, ona değerli Isfahan kumaşlarından vermiştir. Ayrıca başka bir gün bir terzi, Sultan Tuğrul’un meclisinde kumaş biçerken, Zahîruddîn Fâryâbî yine irticalen bir rubai söylemiştir. Bunu beğenen sultan o gün biçilen kumaşların tamamını ona bahsetmiştir. Râvendî, Sultân Alparslan için: “Tanrıya yemin ederim ki, Keyhusrev ile Cem sana asla eş olamazlar.” Ve yine Râvendî, Berkıaruk için: “Senin kapının kulu, Kısra ve Fağfur değerindedir, Kayser ile Hakan, tahtının önünde secde etsin” manalı beyitler dizmiştir. Sultan Melikşah ve Sencer döneminin emirü’ş-şu’arâsı Mu’izzî, bir beytinde kendisine ve babası Burhânî’ye gösterilen bu ilgi ve itibarı şu şekilde dile getirir:

“Bu genç hakîm, senin onu kabul etmen ile makbul oldu, kıymet kazandı da varını yoğunu, bahtını ve ikbalini genç hâkimin huzuruna götürdü teslim etti. O, senden oğlunun haşmetini kabul etmeni bekliyor, nitekim nasıl ki Alp Arslan onun (Mu’izzî’nin) babasına hürmet göstermiştir.”¹¹³

Bununla birlikte Karahanlı ve Gazneli sultanlar gibi Selçuklu sultanlarından da bizatihi şiirle ilgilenenler vardır: Kaynaklardan hareketle Sultan Melikşah’ın şiir yazma kabiliyetinin olduğunu, zaman zaman güzel şiirler söylediğini, Sultan Sencer de şiir söyleyen hükümdarlardan olduğunu, ayrıca Sultan Sencer’in kardeşinin oğlu Sultan Süleyman b. Sultan Muhammed es-Selçûkî’nin de şâirler arasında yer aldığını, Irak Selçuklu sultanlarından Tuğrul b. Arslan’ın lâtif şiirleri olduğunu, yine Tuğrul b. Arslan, Süleyman b. Sultan Muhammed ve Toğansah b. Muhammed gibi birçok sultanın şiirle iştigal ettiğini öğreniyoruz

¹¹² Adnan Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s.49 ila 57. ; Kartal, **a.g.e.**, s. 67 ila 70 – 79.; Armutlu, **a.g.m.**, s. 876 – 877.

¹¹³ Kartal, **a.g.m.**, s.. 57 – 63.

ki böyle bir durum, sanat – saltanat ilişkisi bağlamında çok mühim bir değişken işlevi görmektedir; çünkü siyasal iktidarı temsil edenlerin sanatla bizatihi meşgul olmaları hâli, sanatçıları himâye etme edimleriyle doğru orantılı yürümektedir.¹¹⁴

Görüldüğü gibi sanat – saltanat müesseseleri arasındaki devinimsel bağ, büyük Selçuklular’a da, tıpkı diğer pek çok merkezî / patimonyal karakterli Doğulu devlette olduğu gibi, sirayet etmiş ve tabii olarak tohumunu büyük Selçuklu’dan alacak olan muhtelif devlet ve atabeyliklere de bu yönetim biçiminin bir uzantısı olarak tevarüs etmiştir. Hatta denilebilir ki söz konusu devamlılığın yankıları Anadolu’da boy verecek olan “klasik Türk şiiri”ne kadar ulaşacaktır; zira klasik Türk şiirinin arkasında dahî, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklular döneminde tatbik olunan patrimonyal gelenek ve anlayışın bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir.

1.4.3.4. Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Patronaj

Muhtelif Türk ve İslam devletleri çerçevesinde tekraren altını çizmeye çalıştığımız sanat – saltanat münasebetinin Türk edebiyatı ayağında önemli köşe taşlarından biri de şüphesiz bu ilişkinin, 1075’te I. Süleymanşah tarafından İznik’te kurulan, Anadolu (Türkiye) Selçukluları’ndaki görünümleridir ve görünen odur ki şâir ve âlimlere dönük siyasal iktidar yaklaşımı Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklulardan farklı değildir. Moğol istilasının sürece hız kazandıran etkisini de göz ardı etmeden, denilebilir ki Anadolu Selçuklu sultanlarının şâirlere ihsanda bulunmaları, ilim adamlarına ikram ve himâye göstermeleri sebebiyle, Türkistan, Suriye, Irak, İran taraflarından birçok âlim, mütefekkir ve sanatkâr Anadolu’ya gelmiştir.¹¹⁵

Siyasal iktidarın şâire ve âlime bu denli hürmet göstermesinin başlıca nedenine Fahreddin Behramşah’ın Nizâmî-i Gencevî’ye Mahzenü’l-esrar isimli eseri münasebetiyle verdiği hediyelerden sonra yanındakilere söylediği şu sözlerden hareketle ulaşabiliyoruz:

¹¹⁴ Kartal, **a.g.m.**, s. 58. ; Adnan Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹⁵ Kartal, **a.g.e.**, s. 245 – 246.

“Eğer şiir başarılı olursa, hazineler ve defineler başışlarım. Çünkü bu manzum kitapla benim adım bu fani dünyada ölümsüz kalacak. Bu fani dünyada ve geçici âlemde umutulmadan kalmak ve ismin ebedi olarak anılması, çok büyük bir itibar ve ulaşılması güç bir başarıdır. Eğer Firdevsî bu kitabını (Şehname) yazmasaydı, o devrin pâdişâhlarını, taç sahiplerini, ünlü pehlivanlarını kim hatırlayacaktı?”¹¹⁶

Konya’da Ravendî tarafından kaleme alınan ve Keyhüsrev b. Kılıç Arslan’a ithaf ve takdim edilen Rahatu’u-sudur ve ayetu’s-sürur’da sultanların isimlerinin, hayır ve vakıf faaliyetleriyle sürekli kalacağı anlatılırken şiir ve şâirlerin bu yöndeki katkısına bilhassa değinilir:

“Kitaplar ve güzel şiir yazmaktan başka bir şekilde bu ad ebedî olarak kalamaz...Her devirde iyi ad ve şöhrat adalet yapan, iyi adamlarla düşüp kalkarak onlarla anlaşmayı tercih eden, şâirler ve fazıl nedimlerle oturmuş kimseden alır; çünkü nam ve yayılmış şöhrat onlar sayesinde ebedîleşir.”¹¹⁷

Anadolu coğrafyasında varlığı bilinen ilk kasîde olan ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. veya III. Alaeddin için söylendiği düşünülen Hoca Dehhâni’ye ait bir kasîdede, Hazreti Ali ve Sultan Süleyman’a teşbih olunan sultan; cömertlik, kahramanlık, dindarlık ve iman gibi vasıflarıyla övülürken¹¹⁸ yirmi dördüncü beyite gelindiğinde konumuz açısından oldukça mânîdâr bir temenni, şâir tarafından ortaya konmaktadır:

¹¹⁶ İbn Bibi, **El Evâmirü’l-Alâ’iye Fi’l-Umûri’l-Alâ’iye (Selçuk-nâme)**, (haz. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., C. 1, Ankara 1996, s. 92. – 93.

¹¹⁷ Ravendî, **Rahatu’u-sudur ve ayetu’s-sürur (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)**, (çev. Ahmet Ateş), TTK Yay., C. 1, Ankara 1999, s. 60.

¹¹⁸ Sehavetde şecaatde dahi adun işidürdüm / Seni Hak müstedam itsün seversün dini imanı (b. 19)

Mürüvvetde ne kim vardur benüm hakkumda kıldun sen / Vefanun ma’deni oldun sehanın lutf ile kanı (b. 20)

*Dileğim bu durur senden bu dördi saklagıl muhkem
Hemişe dinile ‘adli şeca’atle hoş ihsanı*¹¹⁹

Görüldüğü üzere Dehhani, sultanın daima dindar, adil ve yiğit olmasını dilerken bu üç vasıfla birlikte ona “hoş ihsanlar yapmayı” da devam etmesini önermekte, öğütlemektedir.¹²⁰

Elbette ki Anadolu Selçuklu Devleti’nin iktidar kadrosu da diğer patrimonyal devletler gibi sultanlar başta olmak üzere “hoş ihsanlarda bulunma” geleneğini muhtelif alanlarda türlü vesilelerle devam ettirmişlerdir. Öyle ki bu dönemde şâirler; âlim, tabib, din adamı, elçi gibi, kaleme aldıkları eserler ya da hizmetleri karşılığında gerek sultanların gerekse şehzâdelerin ve diğer devlet ricalinin armağan verdiği zümrelerden sadece bir bölümünü temsil etmektedir.

Şâir zümresinin bu dönemde gördüğü ihsan ve in’amlarla ilgili pek çok numune sunmak mümkündür: Bunlardan biri Anadolu Selçuklu Devleti’nde vezirlik de yapan Muhammed b. Gazi’nin bir takım hikayeleri toplayarak yazdığı ‘Ravzatu’l-ukul’ adlı terbiyevi eserini Rükneddin Süleymanşah adına tel’if edip ondan ihsanlar görmesidir.¹²¹

İbn Bibi’nin naklettiğine göre, Rükneddin Süleymanşah Zahirreddin Faryâbî’ye de yazmış olduğu nûn redifli kasîdeye karşılık olarak iki bin sultani dinar, on baş at, on baş katır, on iki hörgüçlü deve, beş köle ve beş güzel yüzlü Rum cariyeye; altın işlemeli, atlas, pamuklu vb. kumaşlardan oluşan elli takım elbiseyi armağan olarak ihsan etmiştir ve şâiri acil olarak sarayına davet etmiştir ki onun Faryâbî’ye gönderdiği câizelerin şâiri fakirliğin batağından zenginliğin rahatlığına çıkardığı söylenir.¹²²

¹¹⁹ İ. Çetin Derdiyok, “Hoca Dehhani’nin Kasîdesine Tematik Bir Bakış”, *Yedi İklim*, C. 8, S. 55, İstanbul 1994, s.59 – 63.

¹²⁰ Hikmet İlaydın, “Anadolu’da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı.”, *Türk Dili*, C. 30, S.277, İstanbul 1974, s. 765 – 774;

¹²¹ Mehmet Ersan, “Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme II”, *Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, , S. 15, İzmir 2000, s. 98.

¹²² İbn Bibi, *a.g.e.*, C. 1, s. 82 – 92.

I. İzzettin Keykavus da Hüsameddin Salar'ın kızının Musul'dan yazıp gönderdiği kasîdenin her beyti için yüz, toplamı yetmiş iki beyit olduğu için, yetmiş iki bin dinarın kasîdeyi getiren postacı vasıtasıyla Hüsameddin Salar'ın kızına gönderilmesini emrederken kasîdeyi götüren postacıya da hil'at, binek hayvanı ile iki bin dinarın armağan olarak vermiştir.¹²³

I. Gıyaseddin Keyhüsrev her zaman bağışta bulunup armağanlar vermeyi, yapılması zaruri hizmetlerden saymış ve hatta şâirleri ödüllendirmede aşırıya kaçmıştır. Fahreddin Behramşah, Nizami-i Gencevi'nin kendi adına yazdığı Mahzenü'l-esrar'ına karşılık beş bin dinar, beş baş katır, beş baş at, kıymetli bir hil'at, pahalı elbiseler, az bulunur süs eşyası ve işlenmiş mücevherler vermiştir.¹²⁴

Sultanlar bazen de şâirlere câize vermeyip sarayda çeşitli görevler ya da pâyeler vermişlerdir. Sultan I. İzzettin Keykavus, Sahib Şemseddin Muhammed-i İsfahani'nin söylediği bir rubaiyi beğenerek onu has kâtiplik görevine atamıştır. Yine Şemseddin Tabas, bir İzzettin Keykavus övgüsü sonrasında sultan tarafından Rum memleketlerinin emir-i arizlik ve inşa makamına yükseltilmiştir. Muhyiddin, Nizameddin Ahmed-i Erzincanî de bu dönemde melikü's-şu'arâ unvanını almış şâirlerdendir ki söz konusu misaller Anadolu Selçuklu Devleti'nde siyasal iktidara mensup devlet büyükleri tarafından sanatçıların himâye edilmesinin, kollanmasının neredeyse bir devlet geleneği halini aldığını ortaya koymaktadır.¹²⁵

Zikrettiğimiz iltifat örnekleri marifetin iktidarca beğenilme oranına göre değişkenlik gösterebilir. Başka bir ifadeyle, iltifatın niceliği marifetin niteliğiyle sıkı bir bağ içerisindedir ve tabii ki bu nitelik öznenin yani iktidarın bakış açısıyla, iyi sanattan ne anladığıyla biraz daha açarsak, sanatçının kendisini ne ölçüde muktedir gördüğü ve gösterdiğiyle doğrudan

¹²³ İbn Bibi, **a.g.e.**, C. 1, s. 142 – 147.

¹²⁴ İbn Bibi, **a.g.e.**, C. 1, s. 241 - 246.

¹²⁵ İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 147 – 149 – 221 – 418.

ilintilidir.¹²⁶ Buna mukabil, söz konusu sanat – saltanat ilişkisinde, marifetin iltifata tabi olduğu ters yönde işleyen bir başka akıntı daha mevcuttur. Bu dip akıntısının öznesi sanatkârdır ve sanatkârın daha büyük marifetler gösterebilmesi de bir anlamda iltifatın ve bu iltifatla sunulan iktidarın (para, maaş, pâyе vs.) kazandırdıklarına bağlıdır. Hülâsa, taraflar için başat gaye her hal ü karda “iktidar olmak”tır.

Şâirler cephesinde sözünü ettiğimiz gaye, patronlarının hep duymayı istedikleri cinsten: kahramanlık, adalet, yücelik, cömertlik gibi kavramlar üzerinden gitmekle mümkün kılınmak istenmektedir. Nitekim Zahirreddin Faryabi, Rükneddin Süleyman Şah’ı şöyle medheder:

“Büyük Sultan Süleymanşah Rükneddin’in doğruluk gölgesine sığınırım; çünkü felek ona ‘İkinci İskender’ adını takmış; çünkü onun divanında Kayser güzel sözler söyler, çünkü onun sarayında Fagfur kapıcılık eder. Ülke tahtında dinin direği Rükneddin Şah, Süleymanlık bulunca cinler ve periler her an önünde saf dururlar. Onun kadehi Kevser suyuna ve nesim rüzgârına ah çektirir. Onun adı saygınlık kitabına başlık olur. Eğer biri Rüstem’in mızrağından veya Neriman’ın gürzünden bahsederse, onun mızrağına ve gürzüne örnek bulmuş olur. Ey Şah, eğer kinin gökte mekan tutarsa, Müşteri Behram olur ve Zühre Keyvanlık yapar...”¹²⁷

İbn Bibi’nin Selçukname’sinden sonra Anadolu Selçukluları’na dair en önemli tarihi kaynak olarak kabul edilen Kerimüddin Mahmud-i Aksaravi’nin Farsça kaleme aldığı ve daha çok Moğol İlhanlı hâkimiyeti altındaki Anadolu’nun tarihi üzerinde bilgiler edindiğimiz “Müsameretü’l-Ahbar”ın yazılma sebebinin izah edildiği kısım, “hediye verme / iktidarı

¹²⁶ İltifatın niceliğinin marifetin niteliğine bağlılığında patronun şiire olan bakış açısı, şiire olan mesafesi, şiirden anlaması hususiyeti de mühim bir âmil durumundadır. Zira şiire sempatiyle yaklaşp şâirleri en çok destekleyen Anadolu Şelçuklu sultanları II Rükneddin Süleyman, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad, aynı zamanda bizzat şiir söyleyen, şâir vasfına da malik siyasal iktidar figürleridir. Özellikle I. Alaeddin Keykubad, bilgi, cesaret, şiir, edebiyat ve sanat himâyesi bakımından kendi hanedanındaki fertler arasında özel bir yere sahiptir; O, şâirlikten başka mimarlık, marangozluk, oymacılık, saraçlık ve resimle de ilgilenmiştir. Ayrıca onun cülusuna kadar olan zamanda yetişen şâir sayısı fazla değilken cülusundan sonraki (1220) huzur ve refah döneminden Moğol İstilası’na (1243) kadarki dönemde bu anlamda büyük bir gelişme katedilmiştir. (Kartal, **a.g.e.**, s. 249 – 253 - 254 –262; Çam, **a.g.m.**, s. 8.)

¹²⁷ İbn Bibi, **a.g.e.**, C. 1, s. 80 – 81 - 82.

pekiştirme” kültürünün sadece siyasal iktidarcı bir yükümlülük olarak algılanmadığını, sanatkâr cephesinde de aynı düstura paralel bir tavrın hâkim olduğunu, hediyeleşmenin geleneksel bir anlayışmışçasına “karşılıklılığını” ortaya koyan bir müşahit durumundadır:

“Yönetilenlerin yönetenlere hediyeler göndermeleri; yaratıkların, memleket ulularından her birine layık türlü armağanlar sunmaları eski bir gelenek ve alışılmış bir kuraldır... (ancak bu eserin müellifinin) dünyanın pâdişâhı, cihanın sahibi Timurtaş Noyan’ın¹²⁸ huzuruna çıkmak için aracılık edecek ve bargahının meclisine sunulmaya layık bir hediyesi yoktu. Mütenebbi’nin¹²⁹ şöyle dediği gibi: ‘Senin hediye edebileceğin ne atın ne de malın var; Eğer o hal ile mutlu olmayacaksa, sözle mutlu olsun.’ diyerek duayı yarıda kesip geçmiş ümmetlerin tarihleri hakkında bir esere başladım...İyi addan başka bir şey kazanma! Çünkü mal ve ömür zamanla boş mideye yem olur. Bak, geçip gidenler neyle yaşıyorlar? Övgüleriyle. Sözüün kıyası sırrı bilen bilir.”¹³⁰

Siyasal iktidarın bekasında şâirin önemine vurgu yaptığını belirttiğimiz Ravendî, iktidar ilişkilerinin çift yönlülüğünü keşfetmiş olacak ki aynı zamanda himâye gördüğü siyasi iktidara, I. Gıyaseddin Keyhüsrev’e, dair kendi iktidarına hizmet edecek sözler sarf etmeyi de ihmal etmeyecektir.

“Fağfur, Hakan, Harezşah. Bu şahlar şahının dergâhından ekmek alacaklar... Bazunun vuruşlarından, Rüstem-i Destan’ın ruhu utanç ve sıkıntı duymaktadır... Harp meydanlarında, haset edenlerin üzerine at sürdü mü, düşmanı çevganın büklümü içine alır”¹³¹

¹²⁸ İlhanlıların Anadolu’dan sorumlu genel valilerinden biri, Anadolu’da 10 yıl bir hükümdar gibi hüküm sürmüştür.

¹²⁹ Ünlü bir Arap şâiri.

¹³⁰ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayavi, **Müsameretü’l-Ahbar**, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, s. 1 – 2.

¹³¹ Ravendî, **a.g.e.**, C. 1, s. 28.

Hüsâmettin Salar'ın kızı da bu minvalde İzzettin Keykavus için: *“Ey ünü bütün yeryüzümü tutmuş olan! Senin adından dinin şerefi ve şanı artmış...Mesleği insana eziyet etmek olan kötü zamanlar ve zâlim günler, senin adaletin sayesinde hizaya girer.”* diyerek iktidar olana bağlılığını bildirmek, iktidar olana yaklaşmak ve bu vesile ile iktidarın olmak isteğindedir.¹³²

1243 Köseadağ Savaşı'ndan mağlup çıktıktan sonra dağılma sürecine giren ve 1277 yılından itibaren varlıklarını Moğol hanlarına bağlı olarak sürdürmeye çalışan Anadolu Selçukluları Devleti'nin sanatı ve gelenekleri Anadolu'da uzun süre kendini korumuştur. Tarihi kaynaklarda 1308 yılında son Selçuklu hükümdarının ölümüyle başlatılan Beylikler Dönemi'nde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan eden ve giderek güçlenen Türkmen beylikleri varlıklarını / iktidarlarını kanıtlamak istercesine yoğun bir imar faaliyetine girişmişlerdir. Çeşitli beylikler devraldıkları Selçuklu mirasının yanı sıra yeni denemelere girişerek sanat tarihi açısından son derece renkli, ilginç bir dönemin ortaya çıkmasını sağlamışlardır.¹³³ Zira Anadolu beylikleri, Türkmen beylerinin Arap ve Acem kültürüne fazla itibar etmemeleri, kavmi geleneklerine ve kendi bölge ağızlarına önem vermeleri, Türkçe birçok eser tel'if etmeleri ya da Türkçe'ye pek çok eser tercüme ettirmeleri ile karakteristik; ilim adamlarını, şâir ve edipleri, sanatkârları korumaları yönüyle de tipik bir patrimoniyal bir Türk – İslam devleti hüviyeti çizmektedirler.

Osmanlı Beyliği'ni dışarıda tutacak olursak 14. yüzyıl Anadolu'sunda Anadolu beylikleri içerisinde özellikle Aydınoğulları ve Germiyanogulları'nın edebî ve ilmî faaliyetleri ile büyük ölçüde öne çıktığı görülmektedir. Bu tablo sanat – saltanat ilişkilerinin bu iki beylikte güçlü bir bağa sahip olduğunun göstergesidir. Örneğin Hoca Mes'ud tarafından Türkçeye çevrilen Süheyl ü Nevbahar isimli mesnevinin Aydınoğlu Gazi Umur Bey'e takdim edilmek üzere kaleme alındığını biliyoruz. Yine İsa Bey'in de birçok âlim, şâir ve sanatkârı himâyesine aldığını, bunlardan birinin de Bizans tarihçisi Dukas olduğunu kaynaklar aracılığıyla öğrenmekteyiz.¹³⁴

¹³² İbn Bibi, **a.g.e.**, C. 1, s. 146.

¹³³ Gönül Öney, **Beylikler Devri Sanatı (XIV – XV. Yüzyıl)**, TTK Yay., Ankara 2007, s. 1.

Bu dönemde Germiyan sarayı himâye sisteminde benzersiz bir hareketliliğe sahiptir. Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Şeyhoğlu Mustafa gibi Osmanlı sahasında da eserler vermiş pek çok önemli şâir evvela Germiyan beylerine intisab etmişler, onlardan himâye görmüşlerdir. Bu isimler içinde 15. yüzyılın üç büyük şâirinden biri olarak kabul edilen ve mesnevileriyle tanıdığımız Şeyhî, Germiyan beyi II. Yakup'un hem musahibi hem de tabibidir. Yine Ahmedî, en tafsilatlı eseri olan yaklaşık on bin beyitlik İskendernâme isimli mesnevisini bir başka Germiyan beyine, Süleyman Şah'a, ithafen kaleme almıştır. Ahmed-i Dâî'nin de II. Yakup'un isteği üzerine Tâbirnâme çevirisi yaptığını biliyoruz.¹³⁵ Değinmiş olduğumuz bu sanat – siyasal iktidar ilişkisi örneklerine pekâlâ Karamanoğulları, Candaroğulları, Menteşeoğulları gibi diğer Anadolu beylikleri penceresinden bakmak da mümkündür; çünkü söz konusu sistem, mutlak egemenliğin hüküm sürdüğü tüm Türk-İslam menşeli devlet mekanizmalarında hayat bulan bir uygulamadır. Mutlak egemenlik, kaynağını Orta Asya Türk devletleri geleneklerinden alan “hâkimiyetin bölünmezliği ilkesi” ilkesinin bir tezahürüdür. Bu töreye göre, pâdişâh memleketin sahibidir. Tebaasının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkı vardır ve vasıtalı ya da vasıtasız bu iktidarı kullanma hakkına sahiptir. Her türlü güç onun elindedir; ancak bunu keyfi olarak değil, kanun, nizam ve ananelere dayanarak ve muamelatın icaplarına uygun bir biçimde yürütmesi şarttır.¹³⁶

1.4.3.5. Diğer Türk Devletlerinde Patronaj

Tarihsel sürecin muhtelif evrelerinde ve coğrafyalarında hüküm sürmüş diğer Türk devletlerinde de sanat – saltanat ilişkisinin benzer bir platforma oturmuş olduğunu görmekteyiz. Bu devletlerden biri olan Timûrîler, askeri faaliyetler ile sanatsal himâyeyi birleştirmek suretiyle, özellikle 15. yüzyıla, “Timûrî Rönesansı” dedirtecek kadar büyük etki yapan girişimlerde bulunmuşlardır. Timûrîler'de prenslerin ve Tebriz, Şiraz, Semerkant ve hepsinden öte Herat gibi şehirlerde yaşayan bazı arazi sahibi zenginlerin himâyesiyle şâir ve

¹³⁴ Erdoğan Merçil, “*Aydinoğulları*”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul 1994, s. 241.

¹³⁵ Mustafa Çetin Varlık, “*Germiyanogulları*”, **TDVİA**, C. 14, İstanbul 1994, s. 35.

¹³⁶ Yusuf Halaçoğlu, “*Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı*”, **Türkler**, C. 9, İstanbul 2002, s. 149.

yazarların sayısı önemli oranda artmıştır. Bununla birlikte Timûr döneminin en büyük kültürel başarıları görsel sanatlar alanındadır. Hanedan, dikkat çeken bir görsel tipleme yaratan, kendilerine bağlı gruplar ve halefleri tarafından da örnek alınan geniş bir sanatkâr topluluğunu desteklemiştir.¹³⁷ Nitekim Timûr soyundan gelen hükümdarların saraylarını bu bağlamda Osmanlı ve Hint pâdişâhları örnek tutmuş ve hatta orada yetişen bilgin ve sanatkârları her türlü fedakârlığı göze alarak kendi saraylarına çekmek için gayret sarf etmişlerdir¹³⁸ ki bu durum patrimonyal toplumlarda hemen daima örneklerine rastlanan bir tablodur. Mutlak hâkim statüsündeki hükümdar, çeşitli ihsanlar ve hediyelerle ya da cebren, âlim ve sanatkârları himâye etme gayretine tevessül edebilmektedir. Örneğin Timûr, istila ettiği memleketlerin, en şöhretli bilgin ve sanatkârlarını toplayıp Semerkant’a götürmesiyle bilinir.¹³⁹ Bunun nedeni devletin prestiji bakımından büyük önem taşıyan sanatçıların en önemli savaş ganimetleri arasında sayılmasıdır.

Şâir – iktidar ilişkisinde samimiyetin ve yakınlığın derecesini göstermesi açısından Timur ile şâir Ahmedî arasında cereyan eden şu anektot hayli anlamlıdır:

“Timûr Ahmedîye şu dil-berleri bahâya tut diyü mutâyebe yüzünden muhâtabe ider. Ahmedî kimisi ağırı sîm ü zer ve kimi dünyâ deger diyü her birin takvîm ider. Timûr beğenüp teslîm ider. Ba’dehû beni dahî takvîm eyle dir Ahmedî seksen akça bahâ biçer. Timûr be-hey Ahmedî bu nice insâfdur ki bana seksen akça kıymet bağladun yalnız belümdeki fûta seksen akça ider dir. Ahmedû benüm dahî kıymete tuttuğum belündeki fûtadır yogsa sen iki pul degmezsın dir. Timûr işidüp tahsîn ider ve in’am-ı hil’at-ı zerrîn ider.”¹⁴⁰

¹³⁷ Linda T. Darling, “Osmanlılar ve Rönesans”, **Türkler**, C. 11, İstanbul 2002, s. 843.

¹³⁸ Örneğin, Timur’un oğlu Baysungur’un da Herat’taki hususi kütüphanesini zamanın bir sanat merkezi haline getirdiği, burada devrinin en güzide hattat, ressam, minyatürcü, müzehhip ve mücellidlerinden 40 kadar sanatkârı toplayıp kendi idaresinde çalıştırdığı söylenmektedir. (Çam, **a.g.e.**, s.14.).

¹³⁹ İnalcık, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁴⁰ Âşık Çelebi, **Meşa’irü’ş-Su’arâ (İnceleme-Metin)**, (haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., C. 1, İstanbul 2010, s.312 - 313.

Yine Timur'un torunlarından biri olan Uluğ Bey'in de başta astronomi olmak üzere ilmî ve sanatsal pek çok sahada hem şahsen hem de patronajıyla Timur hanedanlığını kültür ve ilim alanında erişebileceği en üst seviyeye ulaştırmış bir hükümdar olarak hatırlamak gerekir. Nitekim Ali Şir Nevâî onu:

“Bilgin pâdişâh idi. Yedi tür kıraat ile Kur'an-ı Mecid hatırında idi. Zic yazacak ve rasad bağlayacak kadar Heyet ve Riyaziye'yi bilirdi. Onun zici hala yaygındır. Bu üstünlüklere sahip olmakla beraber nazma da meyilliydi.” şeklinde tanıtmaktadır.¹⁴¹

Bu noktada, özellikle Klasik Türk şiirine hizmet etmiş birçok sanatkâr için, himâye edilme / iktidarın olma bakımından, mühim bir referans noktası, önemli bir model olarak algılanan ve büyüklüğünden sıklıkla bahsolunan Ali Şir Nevai – Abdurrahman Molla Cami – Hüseyin Baykara dostluğuna değinmek gerekmektedir.

Timûrlular döneminde sanat koruyuculuğu ile ön plana çıkan Hüseyin Baykara'nın saltanatı döneminde İran-Türk dünyası görülmemiş parlak birer medeniyet merkezi olarak yükselmiştir. Bu dönemde Baykara'nın musahibi olan, biri İran, öteki Türk kültürünü temsil eden iki büyük edebiyat ve düşünce devî, Abdurrahman Câmî ve Ali Şir Nevâî Osmanlı edebiyatı için daima örnek kabul edilmişlerdir.¹⁴² Molla Câmî, Baykara'ya olan muhabbetini cömertlik ve ihsan kavramları çerçevesinde, Bahâristan'ında şöyle dile getirir:

*“...murâd bağışlayıcı pâdişâha incileri diz; çünkü o dünyaya yardım eden, devleti yücelten, doğu ve batının sığınağı, yavuzluk burcunun yıldızı, şeref çekmecesinin incisidir. Timurhan derneği ocağının ışığı Sultan Hüseyin Baykara, güneş gibi göklere yaraşan yüksek bir değer sahibidir. Ona cihanın zerrelerini, inayet gözü ile görmek farzı ayın'dır. O, halkın bütün dileklerini cömertliğinin zimmetinde borç bilen bir sultandır. Onun elinin vergisi, boynundaki borcun utancını nasıl çekebilir?”*¹⁴³

¹⁴¹ Ali Şir Nevâî, **Mecalisü'n Nefâyis**, (haz. Kemal Eraslan), TDK Yay., Ankara 2001, s. 516.

¹⁴² İnalçık, **a.g.e.**, s. 111.

Molla Câmî'nin, Baykara'nın cömertçe ihsanda bulunma temayülünü kendisi için bir boyun borcu olarak algıladığını söylemesi iktidarın içerisinde sanatkârında bulunduğu tebaaya bakış açısını, yaklaşımını gözler önüne sermesi bakımından dikkate değer bir saptamadır.

Şiirle bizatihi ilgilenip Hatayî mahlasıyla eserler kaleme alan ve sarayında pek çok âlim ve sanatkârı himâye etmesiyle bilinen Safevi Devleti'nin Türkmen soylu hükümdarı Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı sırasında Yavuz'un eline geçmemesi için meşhur ressam Bihzad ile hattat Nişaburlu Şah Mahmud'u bir mağaraya gizlemesi olayı da yine saltanatça sanatkâra verilen ehemmiyetin tasavvuru açısından bu noktada hatırlanması gereken mânidâr bir misaldir.¹⁴⁴

Bir başka Türk devleti Babürlüler'de de sanat – saltanat / iktidar diyalogu taraflar açısından düzenli bir âhenk dairesinde meydan bulur. Bu bağlamda ilk akla gelen ayrıntı Sebk-i Hindi ekolünün kurucularının İran'da iltifat görmeyip Hindistan'daki Babürlü Türk saraylarında itibar ve takdir kazanmalarıdır.¹⁴⁵ Bir bahçe mimarı ve şehirci, hattat, bestekar, tezyini sanatlar ve kitap meraklısı ve en önemlisi bir şâir olan Babürşah ise söz konusu itibar, takdir ve teveccühün en bilindik hâmisidir.¹⁴⁶

Konumuzun kapsamı gereği sanat-saltanat diyalogunu bütün Türk – İslam devletlerinde ayrıntılarıyla ele almamakla birlikte; Harezmsâhlar¹⁴⁷, Akkoyunlular¹⁴⁸, Memlûklüler¹⁴⁹,

¹⁴³ Molla Câmî, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁴⁴ Necip Asım Yazıksız, **Kitap**, İletişim Yay., İstanbul 1993, s.3.

¹⁴⁵ Adnan Karaismailoğlu, **a.g.e.**, s.32.

¹⁴⁶ Ömer Faruk Akün, “*Babür*”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul 1994, s. 396.

¹⁴⁷ Örneğin, Atsız İbni Kudbüddin Muhammed zamanında yaşamış olan ve kendi zamanında şâir ve belagat sahiplerinin üstadı kabul edilen Reşidüddin Vatvat, zekâsı ve ifadelerindeki belagatı ile sonsuz lütuf ve ihsanlardan faydalanmış ve yüksek mevki ve rütbelere nail olmuştur. Buna mukabil o da Harezmsâh'ın medhi hususunda parlak kasîdeler yazmıştır.(Devletşah, **a.g.e.**, s. 148 ilâ 156.).

Karakoyunlular, Tolunoğulları, İhşidiler, Şelçuklu bakiyesi devletler ve atabeyliklerin iktidarlarının da uyguladıkları patrimoniyal yönetimin kaçınılmaz bir gereği olarak himâyelerindeki âlim ve sanatkârları hemen daima sayelerinde muhafaza ve mukadder eyledikleri çıkarımında bulunabilmek pekâlâ mümkündür.

Görüldüğü üzere Osmanlılar'ın tarih sahnesine çıktığı 14. yüzyıla gelinceye değin merkezî / patrimoniyal bir yönetime sahip hemen her Doğulu devlette ve daha özeldir Türk – İslam devletlerinde sanatın saltanatla olan münasebeti devrimsel bir formda, başka bir ifadeyle, iki tarafın da iktidarının boyutlarını müsbet ya da menfî yönde etkileyen çift yönlü bir güzergâhta devam edegelmiş ve nihayet bu deneyim, Devlet-i Al-i Osman'a bir devlet geleneğiymişçesine tevarüs etmiştir. Nitekim Osmanlılar'da sanat – saltanat ilişkileri büyük ölçüde Harun Reşid döneminden itibaren farklı bir çizgi izlemeye başlayan ve saraydan topluma doğru yayılan Ortaçağ Müslüman devlet sanat anlayışının bazı tadilatlarla devamı niteliğinde belirecektir.¹⁵⁰ Devlet-i Al-i Osman'da bu mirasın; kimlerce, ne şekilde, ne ölçüde, nerelerde ve hangi olası gâyelerle tatbik ve teşvik edildiği bahsi ise bir sonraki bölümün konusudur.

¹⁴⁸ Bizzat Türkçe ve Farsça şiir söyleyen ve çevresinde birçok şâir toplamış olan Yakup Bey'in Molla Câmî'i çok sevip ona sık sık maddi yardımda bulunması ya da Uzun Hasan'ın ünlü matematikçi Ali Kuşçu'ya görülmedik derecede izzet ü ikramda bulunması bu hususta misal olarak zikredilebilir ayrıntılardandır. (Faruk Sümer, “*Akkoyunlular*”, **TDVİA**, C. 2, İstanbul 1989, s. 274.)

¹⁴⁹ Memlûklü hükümdarı Kayıtbay'ın Molla Gürani'ye gösterdiği büyük hürmet / ihsan ve Fatih'e onun hamiliği konusunda rakip çıkması ya da Molla Arap'a türlü hediyelerle ihsanda bulunup Mısır dışına çıkmasına izin vermemesi patronajın âlim özelinde beliren örneklerinden biridir. (**Taşköprülüzade, Osmanlı Bilginleri (eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye)**, (çev. Muharrem Tan), İz Yay., İstanbul 2007, s.97 - 303.)

¹⁵⁰ İsen, **a.g.e.**, s. 285.

BÖLÜM II

DEVLET-İ ÂL-İ OSMAN'DA PATRİMONYAL GÖRÜNGÜLER

2.1. Osmanlı'da Roller ve Yönelimler: Yönetenler – Yönetilenler

Osmanlı toplumunda yöneten (askeri sınıf) – yönetilen (reaya) ilişkisini açıklayan pek çok yaklaşım biçimi vardır. Bu yaklaşım biçimlerinden biri de “patrimonyal bürokrasi yaklaşımı”dır.¹⁵¹ Bu bakış açısına göre devleti doğrudan doğruya kuran, hâkimiyet ruhsatını Tanrı’dan alan ve sistemin meşruiyet kaynağı, kilit taşı konumunda bulunan pâdişâh, tebaanın babası statüsünde olup onların refahlarından şahsen sorumludur.¹⁵² Kimsenin hükümrânlığı kendisiyle paylaşmadığı hükümdar, bu sorumluluğunu mutlak otoritesiyle, mutlak otoritesini ise ülke düzeyine dağılmış, oldukça özerk bir feodal sınıf yoluyla değil, gelecekleri kendine bağlı, biri askeri güçlerden diğeri sivil memurlardan oluşan iki “patrimonyal bürokrat” sınıf aracılığıyla sağlamaktadır. Pekâlâ bunlara, devlet emrinde oldukları söylenebilecek din adamları da eklenebilir.¹⁵³ Böylece, ortaya çıkan idare örgütü, ülkenin, üzerinde yaşayan insanlar dahil, bütünü ile sahibi durumundaki liderin kişisel yönetim aracı olmaktadır ki bu tablo patrimonyalizmi işaret etmektedir.¹⁵⁴

Patrimonyal idarelerde birey, bütün ödüllerin ve cezaların son tahlilde hükümdardan neşet bulduğu ve mevkii ne kadar yüksek olursa olsun, iktidarını, varlığını, hatta canını pâdişâhın iki dudağı arasından çıkacak bir söze borçlu olduğu bir sisteme bağlıdır; zira

¹⁵¹ Diğer başlıca yaklaşım biçimleri olan “Doğu despotizmi yaklaşımı ve Asya tipi üretim tarzı yaklaşımı”nın izahı için bkz. Çaylak, **a.g.e.**, s. 21 ilâ 56.

¹⁵² Şerif Mardin, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Yapı ve Kültür*”, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yay., İstanbul 1993, s. 107 – 108 – 109 – 133.

¹⁵³ Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)**, s. 209.

¹⁵⁴ Adem Çaylak, **Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen**, Kadim Yay., Ankara 2005, s. 59.

pâdişâh, ülkenin tek sahibi olduğundan tebaasının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkı vardır ve vasıtalı ya da vasıtasız bunu kullanmaktadır. Tüm güç pâdişâhındır. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin tek sahibidir. Osmanlı Devleti'nin tüzel kişiliğini siyasi ve hukuki tüm yetkileri tek başına elinde bulunduran zât-ı şahânedir.¹⁵⁵ En kritik devlet işleri dahi önce divanda incelenmekte, en son kararı pâdişâh vermektedir. Hükümdarın herhangi bir mesele hakkında verdiği karar ve beyan ettiği fikir kanun hükmündedir.¹⁵⁶ Dolayısıyla, hiç değilse psikolojik olarak hükümdarın tutumuna direnmeyi veya bu tutumun sonuçlarından sakınmayı, sağlayacak hiçbir tatmin edici yol bulunmaz. Kişi, bir başka güçlü hizibe de bağlanamaz; çünkü böyle bir hizip yoktur. Kişi ömrünü otoritenin fiziksel yerinden uzakta da geçiremez, çünkü ilişkinin kişisel olduğu yerde mesafe, olası kazanımları tehlikeye sokar ve “kul”, hükümdarın kontrolü dışında olabilecek, kendine ait hiçbir şeye sahip değildir: Ne iktidara ne itibara ve tabii olarak servete ve geçim imkanına.¹⁵⁷

Patrimonyal yapıyla bağlantılı olarak Osmanlılar'ın sosyolojik açıdan, bir sınıf toplumu olmayıp daha çok bir “statü toplumu” hüviyetinde olduğu söylenebilir.¹⁵⁸ Güçlü ve muteber olmanın en büyük belirtilerinden biri olan toprak / tımar sahipliği hiçbir zaman hassaten bir kişiye ya da gruba ait olmamış daima bir göreve ait, bir görevle ilintili olarak geçici bir süreyle kazanılmıştır ve kulun ölmesiyle de zaten söz konusu mallar devletçe müsadere edilebilmektedir. Başka bir ifadeyle Osmanlı toplumunda mülk daima pâdişâhındır ve ona ait olanlar ancak belli görevler karşılığında tebaadan / kullardan bazılarına emaneten tevdi edilir. Özel mülkiyet ortamının olmadığı Osmanlı yönetim sistemi, hükümdar ile tebaa arasında feodal beyler ya da aracı-özerk birtakım örgütlenmeler teşekkül etmesine imkan

¹⁵⁵ Niccolo Machiavelli mutlakiyetçi devletler tarifinde: “*Bir hükümdar ve onun kulları tarafından yönetilen devletlerde hükümdarın yetkileri çok büyüktür. Ülkenin her yerinde ondan başka bir egemenlik sahibi görülmez. Bakan ya da memur sıfatı ile başkaları bu egemenliği kullansa bile halkın onlara karşı özel bir bağlılığı yoktur.*” dedikten sonra söz konusu yönetim şeklinin o günlerdeki karşılığı olarak Türk padişahını yani Devlet-i Âl-i Osman'ı işaret etmektedir. (Machiavelli, **a.g.e.**, s. 27 – 28.)

¹⁵⁶ Yusuf Halaçoğlu, **XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teskilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara 1991, s. 2 – 3.

¹⁵⁷ Andrews, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁵⁸ Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)**, s. 209.

tanımadığından piyasa rekabeti anlayışının yerini büyük ölçüde devlet ayrıcalıkları sağlayacak nüfuzlu ilişkiler uğrunda yani statü kazanma uğrunda rekabet etme almıştır. Bu durumda da gelirin ilk belirleyicisi rolünü üstlenen statü kazanma / iktidar elde etme, parasal zenginlikten daha değerli bir meta olarak görülmüş ve Şerif Mardin'in "iktidar ticareti" şeklinde tanımladığı bir itibar ve refah pazarı meydana gelmiştir¹⁵⁹

Halil İnalcık da Osmanlı toplumunun sosyal ve yönetsel yapısını analiz ederken benzer bir yaklaşım sergiler:

"Osmanlı patrimonyal toplumunda 'terbiyet, kulluk, intisab' sosyal ilişkilerin temeli olmuş, hem patron hem kul için gerekli bir sosyal bağ oluşturmuştur. Patron için şöhretini ve mevkiini yüceltmek, kul için hayatta kalmak, ilerlemek için bu bağlılık esastır. Bu patrimonyal prensip, patron- kul ilişkisi, kuruluşundan itibaren Osmanlı'nın temel yapı ve menşesinde görülmektedir. Osmanlı Devleti, Osman Gazi'ye yoldaşlık – nökerlik yapanlarla ortaya çıkmıştır. Devlet, Osman'ın devleti idi " ve zayıf olanın güçlü olana sığındığı ya da intisab ettiği bütün bu patrimonyal ağa toplumun her kademesi gibi âlimler ve sanatkârlar da pekâlâ tâbi idi.¹⁶⁰

Devlet-i Al-i Osman'daki himâye sisteminin / patronajın işleyişine ve bu işleyişte sultanın üstlendiği role ilişkin olarak Esmâ Tezcan'ın yaptığı teşbih hayli dikkat çekicidir. Ona göre hâmilik sistemi üçgen bir yapıdır. Bunun en üst noktasında pâdişâh bulunmaktadır. Ancak Osmanlı'nın bir saltanat ideolojisini benimseyen patrimonyal yapısı gereği, üçgenin en üst noktasındaki otorite, pâdişâhın bireysel kimliği değil, onun simgelediği hanedan, yani Osmanlı soyudur. Bu üçgen yapının bir alt basamağını, Osmanlı soyunu simgeleyen ve merkezî otoritenin başı olan pâdişâha "sadâkat bağı ile bağlı patrimonyal bir bürokratik sınıf" oluşturmaktadır. Bu sınıf, bir denetleme mekanizması gibi işlemekte ve saltanat ideolojisini yayarak, merkezî otoriteyi yücelten bu devlet yapısının halk tarafından özümsemesinden ve

¹⁵⁹ Şerif Mardin, *"Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü"*, **Türk Modernleşmesi, (Makaleler 4)**, (haz. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 209.

¹⁶⁰ İnalcık, *"Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı"*, **Osmanlı Uygarlığı 1**, s. 20 - 22.

bu anlayışın gündelik yaşama da yansıtılmasından sorumludur. Patrimonyal Osmanlı Devleti'nin ideolojisini hem yaymak, hem de yansıtmakla görevli olan egemen sınıfın, merkezî otoriteye bağlı kaldıklarını göstermenin en iyi yolu ise, söz konusu merkezî otoriteyi -yani hanedanı ve onu simgeleyen pâdişâhı- yüceltecek girişimlerde bulunmaktır. Bu amaçla da, önceden değinildiği gibi, sistemin yürütülmesine katkıda bulunacağını bildikleri kimseleri (âlimler, sanatkârlar) seçerek, kendi etraflarında bir kadro oluşturdıkları görülmektedir. Sonuçta, merkezî otoritenin gücünü yitirmemesi ve patrimonyal devlet yapısının yürütülmesi için gerekli olduğu belirlenen hâmilik geleneği çerçevesinde, tıpkı alt kadroların olduğu gibi, egemen sınıf üyelerinin de bir patrona bağlı oldukları açıktır. Ortaya çıkan üçgen yapı, yukarıdan aşağıya doğru genişleyen bir patronaj şemsiyesidir ki, bu bağlamda en büyük hâmi elbette pâdişâhtır. Osmanlı'nın hiyerarşik düzeni ve tabakalaşmış toplumsal statüleri çerçevesinde, her bir kişi bağlı bulunduğu merkeze mümkün olduğunca yakın olma çabasıdır. Şâirlerin merkezleri patronlar, patronların merkezleri ise pâdişâhtır. Dolayısıyla Osmanlı devlet yapısı ve hâmilik sisteminin hiyerarşik yapısı, herkesin bir patrona bağlı olduğu ve her bir patronun da kendi üstündeki otoriteye karşı sorumlu olduğu, eklemlî bir sistem gibi düşünülmelidir.¹⁶¹

Bu çıkarımlardan hareketle Osmanlı'nın Doğu ve Batıdaki diğer Ortaçağ devletlerinin pek çoğu gibi hükümdar merkezli olduğu, merkezin ya da merkeze bağlı unsurların bir çekim odağı, bir mıknatıs gibi bilgiye, sanata, şan ve şerefe giden tüm yolları kendisine çektiği sonucuna varabilmek mümkündür.¹⁶² Halil İnalcık gibi söylersek devlet adamı ve tebaa arasındaki bu ilişki: "*Osmanlı patrimonyal toplumunda sadece sanat alanında değil seçkin sınıfın her bölümünde, statü gruplarında, bürokraside, orduda, hatta ilmiyyede sosyal ilişkilerin ve hiyerarşinin temeli olmuş ve patron-kul ilişkisi şeklinde ortaya çıkmıştır.*"¹⁶³

¹⁶¹ Esmâ Tezcan, **Pargalı İbrâhim Paşa Çevresindeki Edebî Yaşam**, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 34 – 35 - 96.

¹⁶² Ömer Özkan. "*Şâir ve Patron, Divan Şiirinde Patronaj*", **Dergâh**, C.14, S.162, İstanbul 2003, s. 20.

¹⁶³ İnalcık, **a.g.e.**, s. 16.

2.1. Âlim ve İlim Patronajının Panoraması

Devlet-i Al-i Osman'ın her kademe ve statüsünde geçerli bir yapı olan patrimoniyal ağı ilim ve âlimler zaviyesinden açıldığımızda Osmanlı hükümdarlarının pek çok âlimin ve ilmî çalışmanın patronu hüviyetinde bir tavır takındıklarını açık bir şekilde görmekteyiz:

Osmanlı biliminin teşekkülü ve gelişmesi, Osmanlı öncesi Selçuklu döneminde Anadolu şehirlerindeki eski ilim müesseselerinin yerleşik gelenekleri ile dönemin en mühim ilim ve kültür merkezleri sayılan, Mısır, Suriye, İran, Türkistan ve hatta Endülüs'ten' gelen âlimler sayesinde gerçekleşmiştir. Bahsi geçen bölgelerden Osmanlı topraklarına öbek öbek âlim transferlerinin yaşanmasında da hiç şüphesiz Osmanlı siyasal iktidarının tepesinde bulunan kimselerin / patronların, âlimlere ve ilmî çalışmalarına bizatihi ilgi duyup büyük değer vermeleri ve bu nedenle tabir yerinde ise onlara cazip tekliflerle kucak açıp Pây-i Taht'a davet etmeleri en önemli tetikleyicilerden biridir; ancak herhangi bir davete gerek kalmadan Devlet-i Al-i Osman'ın siyasi istikrarını, iktisadi refahını ve ilmî gayretleri büyük bir iştiaqla kollayışını dikkate alarak Osmanlı topraklarına göç eden âlimler de yok değildir; Nedenleri ne olursa olsun kuruluş safhasından başlayarak bilhassa genişleme ve güçlenme dönemlerinde Osmanlı Devleti, toprakları dışındaki bilim adamları için bir çekim merkezi olmuştur.¹⁶⁴

İlk ilmî ve içtimâî tesisleri kuran Orhan Gazi, Osmanlı'nın ilk üniversitesi olan İznik Medresesi'ne¹⁶⁵ devrin büyük âlim ve mütefekkirlerinden Davud-ı Kayserî'yi müderris olarak tayin etmiş ve ona zamanın en yüksek ücreti olan 30 akçe yevmiye bağlamıştır. Yine Yıldırım Bâyezîd de diğer Osmanlı pâdişâhları gibi âdil, hayırsever, âlim ve şâirleri himâye eden bir pâdişâhtır. Onun döneminde Antakya'dan Bursa'ya gelen Şeyh Abdurrahman b. Ali isimli âlime ait şu dizeler Osmanlı'daki ilim / âlim patronajının seyrine dair bir vesikasıdır:

¹⁶⁴ Eklemeddin İhsanoğlu, **Osmanlılar ve Bilim**, Nesil Yay., İstanbul 2003, s. 23 -24 - 99 – 100.

¹⁶⁵ Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s. 27.

*Fakir, garip bir konuk olarak geldi Anadolu'ya
Anıldı Bursa'da mukim Abdurrahman adıyla.*

Yine Yıldırım Bâyezîd döneminin önemli âlimlerinden Molla Fenari'nin sarayca ve halkça gördüğü izzet ve kazandığı servetin büyüklüğü de kaynaklarda zikredilen bir başka ayrıntıdır.¹⁶⁶

Hususi kütüphanesi olduğu söylenen Çelebi Mehmet zamanında Rükneddin Ahmed'in Türkçeye tercüme ettiği astronomi, coğrafya, tıp, bitkiler, ilaçlar, meşhur şehir ve kasabalardan bahseden Acaibü'l Mahlukat isimli eser sultan desteğiyle yazılmış, dönemin önemli bir ilmî çalışmasıdır.¹⁶⁷ Yine şâir olmasının dışında tababet ilmîyle de uğraşan Şeyhî'nin kendisini tedavi etmesi üzerine gösterdiği ihsan da Osmanlı hükümdarlarının ilme ve âlimlere karşı cömertliklerini göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır:

“ Sultan Yıldırım oğlu Sultan Mehmed bir maraz-ı müşkile mübtela olur. Gitdükçe vücudunda ol maraz-ı ha'il izdiyad u imtidad bulur. San'atında hazık bir tabib-i fa'ik taleb buyururlar Seyhi'yi bulup huzur-ı sultaniye getirürler çün nabza el urur... Fi'l-hal mizac-ı nazıkbârî pâdişâhi günden güne sıhhat-pezir olur vücud-ı pür-cudı hilal iken iktibas-ı envar-ı sıhhatle onbeş günde bedr-i münir olur. Şeyhînün hazakatin görürler bahşiş ü 'atalar idüp Tokuzlar nam bir karyeyi timar virürler...” ancak Şeyhî Tokuzlar köyüne giderken yolda soylur ve darp edilir. Bunun üzerine durumunu anlatmak üzere sembolik bir mesnevi olan Harnâme'yi yazar. Durumu öğrenen patronu çelebi Mehmet emriyle *“Hasmını te'dib ederler Şeyhînün kesrin cebr idüp yine esbab u emvalin tertîb iderler.”*¹⁶⁸

II. Murat döneminde ise sultanın desteği ve ilgisiyle adeta bir “Osmanlı Rönesansı” yaşanmıştır. Önceleri Mısır, Suriye, İran ve Maverâünnehir bilim ve kültür bakımından

¹⁶⁶ Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s. 44 – 46 - 62.

¹⁶⁷ Gökdoğan, **a.g.m.**, s. 176 – 177- 178.

¹⁶⁸ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 3, s. 1453 – 1454.

Anadolu'dan üstünken onun devrinde bu üstünlük artık Osmanlı tarafına geçmeye başlamıştır. Dolayısıyla da bu dönemde bilim adamlarının sayısı çoğalmaya başlamıştır. Matematik ve astronomi bilgini Fethullah Şîrvânî, meşhur hekim Mukbilzade Mü'min önemli eserlerini II. Murat'a ithaf eden âlimlerden ikisidir.¹⁶⁹ İkinci Murat'ın da hususi kütüphanesi olduğu söylenir ve onun bilimsel konularda görüşmeler yapmayı sevdiği, belirli zamanlarda bilginlerle toplandığı bilinmektedir.¹⁷⁰ Meşâirü's-Şu'arâ'da onun ulemayı himâyesine dair şu ifade yer almaktadır:

*“Nerrad-ı felek ol melek-i nejada devlet kapusun kûşad itmekle niçe bî-çâre şah-ı kamer eyledi. Mihr-i sipihr-i saltanatı Osmaninün envarı ziyade oldı. Erbab-ı ‘ilm ü kemalün çeragları şem’-i iltifatından iktibas itmekle hane-i meyleri ziyade oldı...”*¹⁷¹

Kendisi de bizatihi muhtelif ilim dallarıyla ilgilenen, Doğu ve Batı âlimlerini sarayında toplamayı seven Fâtih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra dünya ilim âleminde 16 kolejli bir külliye, Fâtih Külliyesi'ni (Sahn-ı Seman), kurmak şerefine erişmiştir¹⁷² ve bununla da yetinmeyerek medresenin ilmî faaliyetlerini şahsen yönetmiş ve adeta bu medresenin rektörlüğünü yapmıştır¹⁷³; İstanbul'un fethine kadar medreselerde ancak nakli

¹⁶⁹ Molla Gürani'nin Molla Yegan aracılığıyla Hicaz'dan bir hacı hediyesiymiş gibi II. Murat'a takdim edilmesi ve buna mukabil II. Murat'ın ona gösterdiği hürmet ve inayet için bkz. Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁷⁰ Gökdoğan, **a.g.m.**, s. 179.

¹⁷¹ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 189.

¹⁷² Fâtih Külliyesi'nin iki eğitim seviyeli on altı medresesinin eğitim tarihinde benzersiz bir yeri bulunmaktadır. Fatih dönemindeki siyasi istikrar ve iktisadi refah sebebiyle, İslam dünyasındaki seçkin ilim adamları imparatorluğun başkentine toplanmıştır. ‘İlim Çin’de bile olsa arayınız.’ hadisinin hükmüne uyarak uzaklardan gelen dirayet sahibi ve ilim talibi müstaidler, orada bulunabilmek için güzel bir şekilde yarıştılar. ‘ Sen bütün varlığını ilme vermedikçe o sana bir kısmını vermez’ ve ‘ Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ hükümlerine uygun olarak, gece gündüz, doğrulukla ilim öğrenmeye ve öğretmeye gayret ettiler. (İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 26- 45 .)

¹⁷³ Fâtih, devlet teşkilatını yeniden tanzim etme fikriyatından hareketle medrese teşkilatını da gözden geçirtmiş ve bu sırada mevcut medreseler kendi aralarında bir tasnife ve derecelendirilmeye tâbi tutulmuştur: Buna göre, en alt seviyede Yirmili (müderrislerine günlük 20 akçe ücret ödenen) medrseler bulunuyor, onların üzerlerinde sırasıyla Yirmibeşli, Otuzlu, Kırklı ve Ellili medreseler yer alıyordu. Bu medrese derecelendirmesinin en üstünde Sahn Medreseleri (medaris-i âliye) buluyordu. Yegane altmışlı medrese ise Ayasofya Medresesi'ydi ve bu tasnif Süleymaniye Medreselerinin kuruluşuna kadar olduğu gibi devam etti. (Fahri Unan, **Osmanlı İlimiye Tarikinde ‘Paye’li Tayinler Yahut Devlete Kazanç Kapısı**, C. LXII, S. 233'ten ayrı basım, TTK Yay., Ankara 1998, s. 45.)

“şer’i” ilimler öğretilirken onun dönemiyle aklî “fenni” ilimler de önem kazanmıştır. Hatta, aklî ilimleri dini ilimlerin yanında okutulması şartını koymuştur.

Rivayet edilir ki Fâtih, âlimlere o denli saygı duyar ve onları öyle önemsermiş ki âlimler olmayınca seferlere gidemez, gezmelere çıkamazmış, en mesut zamanlarını da onlarla mubahase ederek veya onları mubahase, munakaşa ya da münazara ettirerek geçirirmiş.¹⁷⁴ Bu mubaheselerden birinde Hızır Bey isimli bir âlimin üslubunu ve bilgisini beğenince ona en kıymetli kürkünü çıkarıp hil’at olarak giydirdiği yine bir başka rivayettir. Onun ünlü matematikçi Ali Kuşçu’yu¹⁷⁵ İstanbul’a, Sahn-ı Seman’a daveti ya da ecnebi bir âlim olan Amirutzes’e¹⁷⁶ ve daha birçok Batılı âlime¹⁷⁷ gösterdiği hürmet ve himmet, II. Murat döneminde Anadolu’ya gelerek büyük izzet ve ikram gören Ali Tûsî’ye maaş olarak yüz dirhem yevmiye bağlatıp bir de köy vermesi, devrin mühim bir çok eserini kütüphanesinde toplatması, ilme olan merakı ve saygısının sayısız numunelerinden yalnızca birkaçıdır.¹⁷⁸

Bu noktada, ilmî faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde mevcut iktidarın yarattığı özgürlük ve himâye ortamının sanatçıları bir coğrafyadan bir başka coğrafyaya göç ettirme hususunda ne denli etkin bir etken olduğuna dair ilginç bir örnek sunmak isteriz. Söz konusu olay, 13 ve 14. yüzyıllarda yaşamış olan ünlü Türk matematikçisi ve astronomu Kadızâde-i Rûmî ‘nin

¹⁷⁴ Hocazâde ve Molla Zeyrek arasında yedi gün süren örnek bir tartışma için, bkz. Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s.126.

¹⁷⁵ Şekâiku’n-Nu’mâniyye’de İstanbul’a gelişinde sultanın kendisine özel hizmetçiler gönderdiği, ayrıca yolculuğu her konağında sultanın emriyle kendisine bin dirhem para verildiği, İstanbul’a gelir gelmez de Ayasofya müderris olarak tayin edilip iki yüz dirhem maaş bağlatıldığı söylenir. (Taşköprülüzâde, **a.g.e.**, s. 154.)

¹⁷⁶ Fatih Sultan Mehmed bir yandan İslam âlimlerini himâye ederken bir yandan da Trabzon’da yetişen Yunanlı bilim adamı Georgias Amirutzes ve oğluna, Batlamyus’un coğrafya kitabını Arapça’ya tercüme etmelerini ve bir dünya haritası çizmelerini emretmiş ve eser tamamlandığında büyük ihsanlar görmüşlerdir.. Bizanslı âlim Amirutzes, Fatih’e yazdığı bir kasîdesinde şunları söyler: “Öyle bir hükümdar ki bir eliyle silahını tutuyor öteki eli ilimle meşgul oluyor. Yaşa, ey parlayan yıldız. Ey ışıklar dünyası Güneş, ey ilimler aşığı padişah.” (İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 32; Gökdoğan, **a.g.m.**, s. 181.)

¹⁷⁷ Fatih’in Batı kültürüne olan ilgisi daha şehzade iken Manisa Sarayı’nda başlamıştır. 1145’te İtalyan hümanisti Ciriaco d’Ancona ve Manisa Sarayı’nda bulunan başka İtalyanlar ona Roma ve Batı tarihini okutuyorlardı. Francesco Berlinghieri, Geographia; Roberto Valtorio ise De re Militari adlı eserini Fatih’e takdim etmek istemişlerdir. (İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 32 -33.)

¹⁷⁸ Süheyl Ünver, “İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed”, **Türkler**, C.11, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 210 ilâ 217.

Anadolu'dan Semerkant'a göçmesi meselesidir. Adnan Adıvar'a göre onun bu göçü göze almasının nedeni Osmanlı ülkesinde meraklısı olduğu aklî ilimlerin gelişmemiş olması yatmaktadır. Buna mukabil göç ettiği topraklarda onu Timûr'un torunu ve aynı zamanda kendisi de astronomiyle ilgilenen Uluğ Bey'in iktidarı karşılayacaktır ve nitekim Kadızâde, Uluğ Bey'in takdiriyle orada Semerkant Medresesi'nin de baş müderrisliğine getirilecek aynı zamanda da Semerkant Rasathanesi'nin müdürü tayin edilecektir. Bu demektir ki Kadızâde o devrin şartlarında mütemayil olduğu ilmî sahalarda âlimlerin iktidarcı daha çok desteklendiğini düşündüğü Semerkant'a gitme ihtiyacı hissetmiş ve bu uğurda memleketini terk ederek daha çok ilim ve itibar edinebileceği topraklara seyr ü sefer eylemiştir. Konumuz açısından çarpıcı olan şudur ki bundan aşağı yukarı yarım asır sonra çarklar tersine işlemeye başlamıştır; zira Osmanlı Türklerinin birinci gerçek matematikçisi ve astronomu sayılan Kadızâde, ilmî hevesle Anadolu'dan Semerkant'a transfer olurken onun Türkistan'da yetiştirdiği iki öğrencisi de, Fettullah Şîrvânî ve Ali Kuşçu, Devlet-i Al-i Osman'a aynı nedenlerden dolayı göç edecek ve sarayın teşvik ve takdirini kazanacaklardır; ¹⁷⁹ çünkü iktidar, en büyük âlim ve sanatkâr hâmilerinden biri olan Fâtih Sultan Mehmed'in iktidarındır. ¹⁸⁰

Bu demektir ki sanata ve ilme kol kanat geren siyasi iktidarlar, ilim ve kültür patronu olma pâyesini elde ettikleri gibi ilmî ve kültürel çalışmaları koruyup yönlendirdikleri hâkimiyet alanları ve bilhassa pay-ı tahtları da bir anlamda şehirlerin iktidarı olmaya namzettirler. Başka bir deyişle ilmî ve sanatsal kulvarda iktidar olmak saraylar kadar sarayların bulunduğu şehirlerin de kazandıkları bir unvandır. Örneğin bu unvanı Doğu'da bir dönem Horasan, Maverâünnehir ya da Bağdat, Tebriz gibi bölge ve şehirler temsil ederken bilhassa 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra başta İstanbul olmak üzere Devlet-i Âl-i Osman'ın hüküm sürdüğü coğrafyalar devralacaktır. Başka bir deyişle iktidarcı gösterilen

¹⁷⁹ Örneğin Yıldırım döneminde Şeyh Şemseddin'i (Emir Sultan) Buhara'dan Bursa'ya; Kanuni Döneminde Molla İbn Şeyh Şebüsteri'yi İran'dan, veya Şeyh Baba Haydar'ı Semerkant'tan Anadolu'ya götüren başlıca sebeplerden biri de yine âlimin göç ettiği bölgede daha çok himâye göreceği ve dolayısıyla ilmindeki iktidarını daha çok geliştirebileceği olan inancıdır. (bkz. Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s. 67 – 330 – 371.)

¹⁸⁰ Abdülhak Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 18-19-20.

teveccühe paralel olarak ilim ve sanat merkezi olma, âlim ve sanatkâr göçü alma açısından “şehirlerin iktidarı”ndan da bu bağlamda söz edilebilmektedir.

Ayrıca aynı devletin sınırları içinde de şehirlerin iktidarından söz etmek mümkündür. Örneğin, Mustafa İsen bir çalışmada incelediği 27 tezkîreden hareketle hangi şehrin ne kadar şâir yetiştirdiğinin istatistikî olarak dökümünü vermiştir. Buna göre en çok şâir yetiştiren şehirler sıralamasında, 609 şâirle İstanbul ilk sıradadır. Onu 156 şâirle Bursa, 150 şâirle Edirne, 69 şâirle Konya, 40 şâirle Diyarbakır, 36 şâirle Kastamonu takip etmektedir. Pay-i tahtın birinci sırada olmasında şüphesiz hükümdara / büyük patrona ev sahipliği yapmasının etkisi büyüktür; zira hükümdarın oturduğu mahallin sanatkârlar açısından ister istemez bir mıknatıs misali, cazibe merkezine dönüşmesi tabiidir. Yine Bursa ve Edirne’nin de İstanbul’dan önceki başkentler olmaları ve daima önemli devlet ricaline mekan olmaları dizilişte önemli bir faktördür. Yine 4. sırada Konya’nın, dokuzuncu sırada Kütahya’nın, on dördüncü sırada Manisa’nın, on dokuzuncu sırada Amasya’nın ve yirmi sekizinci sırada Trabzon’un yer alması da doğrudan bu şehirlerin şehzâde sancağı olmaları özelliğiyle ilgilidir; zira şehzâdeler de kendi çaplarında edebî muhitler oluşturmuşlar, pek çok şâiri etraflarında toplamışlardır. Diyarbakır, Kastamonu gibi şehirler de eski birer kültür merkezi olmaları münasebetiyle şâir yetiştirme bakımından listede üst sıralarda yer almaktadırlar.¹⁸¹

II. Bâyezîd, kendisine en çok kitap ithaf edilen pâdişâhtır. Bu eserleri mutlaka okumuş ve eser sahiplerini ödüllendirmiş, maaş bağlamıştır. Örneğin, 1503 yılında bu işler için 86 bin akçe harcanmıştır.¹⁸² Yine II. Bâyezîd döneminde, 1492’de, Müslümanların Endülüs’teki son direniş merkezi olan Granada Sultanlığı’nın düşmesi üzerine başlayan Müslüman ve Yahudi göçü ile bu iki dine sâlik pek çok bilim adamı da İstanbul ve Selanik’e yerleşmek suretiyle Osmanlı himâyesine girmişlerdir ki beraberlerinde taşıdıkları bilgiler ve kitaplarla Osmanlı

¹⁸¹ Mustafa İsen, “*Tezkireler Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar*”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler**, C.1, İstanbul 23 – 28 Eylül 1985, s. 149 – 150.

¹⁸² Bu dönemde iktidara hizmet eden âlimlerden sultanın fevkalade güvenini kazanmış hekim Ahi Çelebi’ye ilişkin şu bilgi iktidarın olmanın kişiye kazandırdıklarını ortaya koymak bakımından dikkat çekicidir; zira önce padişahın yemeklerine nezarete memur edilmiş ve sonra reisü’l-etibba (hekimbaşı) tayin olunmuş bu âlim zatın, vefat ettiğinde aldığı ihsanlarla Rumeli ve Anadolu’da kırk kadar köye sahip olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. (Adivar, **a.g.e.**, s. 67.)

bilimine mühim katkıları sağlamışlardır ve pâdişâhın ilgi ve takdirini kazanmışlardır. Yine Tacizade Cafer Çelebi, Ali Kuşçu'nunu torunu Mirim Çelebi ve İdris-i Bitlisi de II. Bâyezîd döneminde himâye görmüş önemli âlimlerden bazılarıdır.¹⁸³

Şakâ-yıku'n-Nu'mâniyye'de II. Bâyezîd dönemi âlimleri arasında gösterilen Molla Kemal Paşazade'nin ilme niçin yöneldiğine dair naklettiği bir anı âlimlerin ne denli el üstünde tutulduğunun ve buna bağlı olarak iktidar olma güdüsünün âlimlerce de temsil edildiğinin somut bir göstergesidir:

“ Vezir İbrâhim Paşa'nın önünde ayakta duruyordum. Evrenesoğlu Bey de bir kenarda oturuyordu. O sırada ulemadan kıyafeti sıradan, perişan görünümlü biri içeri girdi. Doğruca Evrenesoğlu Bey'in oturduğu yerin üstünde bir yere oturdu. Kimse kendisine engel olmamıştı. Bu sahne beni çok şaşırttı. Arkadaşlarımdan birine ‘ Beyden daha yüksek yere oturan bu adam kim?’ diye sordum. O da ‘Filibe Medresesi’nde görevli Molla Lütî adında bir müderris dedi.’ ‘Kazancı nedir?’ diye sorduğumda ‘Otuz dirhem yevmiye alır.’ Dedi. ‘Peki bu haliyle nasıl Evrenesoğlu Bey'in üstüne oturur?’ diye sordum. Arkadaşım şöyle cevap verdi: ‘ Âlimler, ilimleri sebebiyle saygı görürler. Eğer onlardan aşağı bir yere otursaydı, buna ne Vezir ne de Bey ırza gösterirdi.’ Bunun üzerine düşünmeye başladım. Askerlik mesleğinde ne yaparsam yapayım Evrenesoğlu Bey'in konumuna gelmem mümkün değildi. Ama ilim yolunu seçersem, Molla Lütî'nin makamı gibi bir makama ulaşmam mümkündü. Bu sebeple andan itibaren ilm-i şerif ile meşgul olmaya niyet ettim.”¹⁸⁴

Yavuz Sultan Selim de matematik, felsefe, edebiyat, Doğu dilleri ve İslam bilimleri tahsil etmiş âlim bir pâdişâhtır. Mısır'dan İstanbul'a dönüşte âlim İbn-i Kemal'in atının ayağından sıçrayan çamurlar kaftanını kirletince “Ulema ayağından sıçrayan çamurlar medar-ı ziynet ve ba'is-i mefharet olacaktır” dediği ve çamurlu kaftanın ölümünden sonra sandukasının üzerine

¹⁸³ Gökdoğan, **a.g.m.**, s. 182; İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 103.; Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s. 251 -252- 253.

¹⁸⁴ Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s. 281.

örtülmesini vasiyet ettiği rivayet olunur.¹⁸⁵ Lâtîfî'nin, Tezkîre-i Şu'arâ'sındaki "Halîmî" bahsinde söyledikleri âlim patronajına dair mühim bir anektottur:

*"Yakınlarını ziyaret için Osmanlı ülkesine geldiği sırada, Trabzon'da çelebi sultan olan Sultan Selim Han, bilimsel tartışmalar ve maneviyat sohbetleri için zahir ve batını mükemmel, zühd ve salah ile süslü, güzel ahlâk ve vakarla donanmış, anlayışlı biri yanında olsa da onun gibi iyi nâmı olan biriyle yakın olup sürekli sohbet etse arzusunda bulundu. Bu özellikleri taşıyan biri olarak adı geçeni tavsiye ettiler. Birkaç defa ferman gönderip tahta oturduklarında büyük itibar ve yücelik buldular. Pâdişâhın mizacına girmiş, meşrebini tanımış ve yıldızları barışmış biriydi. Savaşta ve barışta arkadaşı ve dert ortağı, ismen ve resmen onunla ilişkisi olan biriydi. Selim ve Hâlîm gibi. Nitekim şâirlerden biri bu beyti sırada söyleyip sunmuş. 'Ol pâdişâh ki ism-i şerifi Selim ola / Layık budur musahibi anın Hâlîm ola.' Evi, ileri gelenlerin toplandığı, bütün vezir ve beylerin sığınağı, başvuru merkeziydi."*¹⁸⁶

Kânûnî zamanında sınırlar genişledikçe, idari, iktisadi, kültürel hayatta da gelişmeler olmuş, kurumlar en ileri düzeylerine ulaşmıştır. Bu dönemde hemen her alanda olduğu gibi ilmî faaliyetler ve âlimlerin himâyesi hususunda da zirve olarak düşünülebilecek özelliklere sahiptir; zira Kânûnî dönemi bilgin ve sanatkârların en bol olduğu devir olmuştur. Ordunun mühendis, cerrah ve tabip ihtiyacını göz önüne alarak Süleymaniye Medresesi'ni yaptırmıştır. Bu medresede meşhur müderrisler 60 akçe yevmiye ile ders vermişlerdir. Celâlzâde Mustafa Çelebi, Taşköprülüzade Ahmed İsamüddin Efendi, Kınalızade Ali Efendi ve Ebuussuud Efendi bu dönemin sarayca desteklenmiş önde gelen âlimlerinden bazılarıdır. Kânûnî zamanının önemli matematikçi, coğrafyacı, mühendis, tarihçi, hattat ve ressamlarından Matrakçı Nasuh, pâdişâhın oğullarının sünnet düğününde kurduğu iki kağıt hisar ve düzenlediği silahşörlük gösterisindeki başarısı münasebetiyle pâdişâhtan bir berat almıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Gökdoğan, **a.g.m.**, s. 183 – 184.

¹⁸⁶ Lâtîfî, **Lâtîfî Tezkiresi**, (haz. Mustafa İsen), Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 205.

¹⁸⁷ Gökdoğan, **a.g.m.**, s. 185 – 186.

Sultan III. Murat astronomiye aşırı derecede meraklıdır. İstanbul'da bir rasathane kurmuştur. 1570 yılında Müslüman astronom Takiyeddin Ebu Bekir Reşid'den Semerkant'ta Uluğ Bey'in yapmış olduğu astronomiyle ilgili haritadan daha iyi bir harita yapmasını ister ve Takiyeddin'i Mısır'dan İstanbul'a getirtir. Ayrıca rasathane inşası, astronomik araç ve gereçlerin temini ve araştırma için yapılan harcamalar saray tarafından karşılanmış ve kaynaklara göre Takiyeddin'e sultan tarafından bir zeamet bahşedilmiştir. İmparatorluğun yıllık bütçesinin bu dönemde belirli bir kısmının astronomik araştırmaları desteklemeye ayrılması da Osmanlılarda bilimsel himâyenin nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır.¹⁸⁸ Yine Devlet-i Al-i Osman'ın başlangıcından II. Selim devri sonuna kadar ki süreci aktaran en mühim tarih kaynaklarından biri olan Hoca Sa'deddin Efendi'nin müellifi olduğu Tacü't-Tevarih ve İslam kitap sanatları hakkında en önemli başvuru kaynağı olan Âli Mustafa Efendi'nin Menâkıb-ı Hünerverân'ı da bu dönemin mahsüllerindendir.

IV. Murat'ın Bağdat seferi dönüşünde Safevi âlim, sanatkâr ve müzisyenleri İstanbul'a götürdüğü bilinir. Onun döneminde yetişen ve himâye gören en önemli sima Osmanlı Türkiye'sinde ilk defa olarak Batı ilmiyle sıkı temasa girmeye başlayan, Batı ilmiyle Doğu ilmi arasındaki seddi yıkmaya çalışan Kâtip Çelebi / Hacı Kalfa'dır. On yıl kadar ordu ile çeşitli seferlere katıldıktan sonra, kendisini tamamen ilme veren Kâtip Çelebi; tıp, coğrafya, haritacılık, tarih gibi ilimlerle ilgilenmiş ve hükümdarın himâyesini görmüştür. Yine bu dönemin önemli hekimlerinden Şirvanlı Şemseddin İtâki de resimli bir tıp kitabı yazıp pâdişâha takdim etmiştir.¹⁸⁹ Bu misaller göstermektedir ki gerek siyasi iktidar ve gerekse ulema zümresi patrimoniyal yapının birbirine sıkı sıkıya kenetlenmiş ve sürekli alış veriş halindeki unsurlarıdır.

Fahri Unan'a göre bu çift taraflı bağımlılığın (iktidarın ulemayı, ulemanın da her zaman iktidarı yanında, görme isteği) iktidar cephesindeki algısı, ulemanın muhalefete geçtiği takdirde patrimoniyal hâkimin başına açacağı gaileler düşünülerek, onları kendisine muhalif

¹⁸⁸ Ben-Zaken, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilimsel Faaliyetler", **Türkler**, C. 11, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 226.

¹⁸⁹ Gökdoğan, **a.g.m.**, 191 – 192.

ve gayr-i memnun bir pozisyona itmemek, sürekli kontrol ve el altında tutmak, zaman zaman hırçınlıklarına ve kaprislerine katlanmak şeklinde tezahür eder; zira 17. asırdan itibaren sık sık karşılaşılan Yeniçeri ayaklanmalarında ulemanın desteğinin ne kadar ehemmiyetli hale geldiği, devleti yönetenler tarafından çok iyi bilinmektedir. Öyleyse her ne pahasına olursa olsun bu zümre yöneticinin yanında ve hizmetinde tutulmalı ve onun halk üzerindeki etkisinden ve nüfuzundan faydalanılmalı, bu sebeple kendisine bir takım tavizlerin verilmesinden kaçınılmamalıydı. Ulema penceresinden bakıldığında da anlayış aynıydı. O, iktidardan uzak kaldığı, daha doğrusu devlete ait bir mevkide bulunmadığı takdirde kendisini çıplak gibi hissetmekte, dolayısıyla nefsinin onunla özdeşleştirmekte ve böylece istikbalini onunla veya müesses nizamı korumakla teminat altında tuttuğuna inanmaktaydı. Devletin hükümdarın mülkü olduğuna inanılan bir devirde, ulemanın münhasıran ilmî hareketleri ön planda tutmak, diğer bir deyişle sadece âlim ve aydın kimliği ile ortaya çıkmak yerine “bürokratik ulema” kimliğiyle hükümdarın hemen yanı başında yer alması tabii bir durumdu. Başka bir ifadeyle Osmanlı tarihi boyunca ulema fikren, ilmen, zihnen ve hatta amelen devletin yönetim anlayışı ve mekanizmalarıyla sıkı bir ilişki içinde bulunmuş, bir bakıma kendisini onunla özdeşleştirmiş ve böylece tipik bir bürokrat haline gelmiştir.¹⁹⁰ ki bu durum, ulemadan addedilen kimselerin tam manasıyla iktidarın olma ya da iktidarın bir parçası olma yoluna başvurmaları sonucunu doğurmuştur.

IV. Mehmed de âlim ve sanatçıyı himâye etme geleneğini sürdürmüş pâdişâhlardandır. İki saray hekimi olan Halepli Salih Bin Nasrullah ve Hayatizade Mustafa Feyzi’ye birer tıp kitabı yazdırmış¹⁹¹, Latince bir coğrafya eserini tercüme ettirmiş, yine emriyle Abdi Abdurrahman Paşa Osmanlı vekâyinâmesi kaleme almıştır.¹⁹²

¹⁹⁰ Unan, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁹¹ Adıvar’ın verdiği bilgiye göre bu hekimlerden Halepli Salih bin Nasrullah’a sultan tarafından samur kürk giydirilmiştir. Ayrıca Nasrullah eserinin ön sözünde tıpta yeni yeni ilerlemeler olduğunu ve padişahın bunların memlekette de duyulmasını arzu ettiğini bildirmesi ilmi himâye bakımından manidardır bir ayrıntıdır. (Adıvar, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁹² Gökdoğan, **a.g.m.**, s.194.

Lâle Devri'nin pâdişâhı olarak bilinen üçüncü Ahmet'in iktidar döneminde edebiyat, sanat ve bilimde bir canlanma görülmüştür; zira özellikle III. Ahmed ve sadrazam Dâmâd İbrâhim Paşa bilim ve sanat adamlarını sürekli gözetip himâye etmişlerdir. Mesela Dâmâd İbrâhim Paşa'nın himâye ettiği Yanyalı Esad Efendi, paşanın emriyle Aristo'nun sekiz fizik kitabından üçünü Yunanca'dan Arapçaya çevirmiştir. Tabii ki bu dönemde matbaanın kullanılmaya başlanması ilmî ve kültürel eserlerin basımının ve dolayısıyla ilmî ve kültürel çalışmaların geniş sahalara yayılmasının hız kazanmasını sağlamıştır. Avrupa ile temasların artması sonucu çok daha fazla bilimsel eserle karşılaşılın bu dönemde, III. Ahmed'in, birisi Topkapı'da diğeri Yeni Cami'de kurduğu iki kütüphane de onun bilimin gelişimine yaptığı hâmiliklerden birer numunedir.¹⁹³

Yine I. Mahmud döneminde İstanbul'da ilk hendesehanenin (matematik okulu) açılması, III. Mustafa'nın¹⁹⁴ bir astroloji meraklısı olarak güçlü astrologları İstanbul'a getirtmek istemesi ve İbn Sina'nın Kanun'unu Türkçeye tercüme ettirmesi, III. Selim'in Mühendishane-i Berri Humayun'u kurdurarak burada modern bilimin öğretilmesini teşvik etmesi ve İsak Efendi'yi himâyesi¹⁹⁵, II. Mahmud döneminde bizatihi sultanın modern bilimsel gelişmeleri takip etmeye çalışması ya da Abdülmecid Han döneminde Encümen-i Daniş'in (Bilimler Akademisi) kurulması örnekleri Osmanlı sarayının ilme ve âlimlere gösterdikleri yakın alakanın akla ilk gelen bazı misalleridir.¹⁹⁶

Şunu söylemek gerekir ki Devlet-i Al-i Osman'ın ekonomideki ve siyasal alandaki konumu ilmî patronajı ve dolayısıyla bilimsel faaliyetlerin gelişimini doğrudan etkilemiştir. Ben-Zaken'e göre merkezî sosyopolitik yapı sayesinde Osmanlı on altıncı yüzyıla kadar

¹⁹³ Gökdoğan, **a.g.m.**, s. 196.

¹⁹⁴ Baron de Tott'un bir hatıratında III. Mustafa için sarf ettiği şu ifadeler çarpıcıdır: “*Bu hükümdar, devlet idaresinin bütün dallarını berbat eden fenalıkları gidermek için bazı tedbir ve bilgilerin Avrupa'dan alınmasıyla yetinmemiş, ilim ve marifetin yayılmasını düşünerek, bir matematik okulunun açılmasını ve yönetimini üzerime almamı benden istemiştir.*” (Adıvar, **a.g.e.**, s. 201.)

¹⁹⁵ İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 212 -213 – 214.

¹⁹⁶ Gökdoğan, **a.g.m.**, s.197 -198-199.

ihtiyacından fazla gelir elde etti. Elde edilen bu fazlalık, değişik alanlarda bilimsel faaliyetlerin finansında kullanıldı. On yedinci yüzyılda bu durum değişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan ekonomik krizler, politik gücün de zayıflamasına neden olan bir dizi ekonomik ve politik dönüşümü beraberinde getirdi¹⁹⁷ ve bu olumsuz değişim bilimsel faaliyetlere yatırım yapma anlayışını sekteye uğrattı. Ekonomik güç kaybı, siyasal iktidarın güç kaybını tetiklerken sanat ve bilim de bu tetiklemeden nasibini aldı; Zira Şakâyık tercümesinde hangi pâdişâh döneminde hangi bilim adamlarının yetiştiğine dair bilgi verilirken devletin ekonomik ve siyasal açıdan zirveyi temsil ettiği Fâtih, Bayezit, Yavuz ve özellikle Kânûnî devrinin hem nitelik hem de nicelik açısından bilim adamı yetiştirme ve himâye etme hususunda en velut iktidarlar olduğu göze çarpmaktadır ki aynı nedensellik dizgisi (güçlü ekonomi: güçlü iktidar: güçlü ilim) sanatsal verimler için de söz konusudur; ama pekâlâ, siyasal iktidarın tepesindeki hükümdarların ya da diğer yöneticilerin herhangi bir ilmî ya da sanatsal disipline dair özel ilgilerinin olup olmaması halinin de ilim ve sanat camiasındaki gidişatı belirleyen bir diğer mühim değişken olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.

2.3. Bir Paradigmanın Göstergesi: Ehl-i Hıref

Devlet-i Al-i Osman'da şâir – iktidar ilişkilerini aralamadan evvel, siyasal iktidarın sanatçıyı himâye etme konusundaki tavrını (kültür patronajı) göstermek açısından, üzerinde durulması gereken bir diğer mühim uğrak yeri de şüphesiz Ehl-i Hıref teşkilatıdır; zira Osmanlı Devleti'nin sanata ve sanatkâra verdiği önemi, sanatı ve sanatkârı himâye etmesindeki yöntemi, üç asır devam eden Ehl-i Hıref teşkilatıyla da kavramak mümkündür.

Ehl-i Hıref kavramını günümüz Türkçesiyle “sanat sahibi, sanatta muktedir olan kişiler” şeklinde tanımlayabiliriz. Bununla birlikte, Devlet-i Al-i Osman'nın patrimonial yönetimi açısından Ehl-i Hıref kavramının ne anlama geldiğini izah edeceksek: “ Pâdişâh ve saray görevlileri; devletin ileri gelenleri için gerekli olan mekanların düzenlenmesi; başlık, kürk, ayakkabı gibi giyim kuşam; kılıç, kalkan, ok, yay gibi silah; kitap, mürekkep, cild gibi

¹⁹⁷ Ben-Zaken, **a.g.m.**, 218.

kültürel ihtiyaçların karşılanması gibi amaçlara yönelik faaliyette bulunan teşkilattır. Sarayın sanat faaliyetleriyle teşkilatlanmasının II. Bâyezîd döneminde başladığı, ancak II. Mehmed döneminde ve ayrıca Edirne Sarayı'nda da bu tür bir teşkilatın varlığına dair kayıtların olduğu bilinmektedir.¹⁹⁸

Hazinedarbaşı emrinde hususen saray için çalışan, alanında iyi yetişmiş ve daha çok el sanatlarıyla uğraşanların kastedildiği¹⁹⁹, hizmet erbapları olarak da betimleyeceğimiz Ehl-i Hiref teşkilatına mensup sanatçılar hakkında²⁰⁰, onların sınıflarını, sayılarını ve maaşlarını gösteren bir takım defterler tutulmuştur ki söz konusu teşkilatla ilgili bilgi edinebileceğimiz en temel kaynak durumunda olan bu defterlere “Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri” adı verilmektedir.²⁰¹

Bu defterler genel olarak her sanatkârın ve yetişmekte olan öğrencisinin ismi, varsa idari görevi, gündeliği, hangi milletten geldiği, kimin nesi olduğu, nereden, hangi pâdişâh zamanında hizmete alındığı gibi ayrıntıları içermektedir.²⁰² Örneğin, saray sanatkârlarının

¹⁹⁸ Bahattin Yaman. **Osmanlı Saray Sanatkârları, 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008, s. 9 – 10 – 31.

¹⁹⁹ Ehl-i hiref denilince ilk hatıra gelen meslek erbapları: sarayda sultan için çeşitli konularda kitapları istinsah eden hattatlar, türlü türlü orijinal desen ve usulparla nadide ve en ince şekilde bu kitapların her bir sayfasını bezeyen nakkaşlar, zarif desenli lake veya deriden kaplarını yapan mücellitlerdir. Bu sanatkârların yanı sıra her biri uzun ve ince emeğin ürünü olan bu kitapların kağıtlarını rengarenk boyayan ve âharlayan kağıtçılar, onları mühreleyen mührezenler, tezhiplere uygun renk renk boyaları hazırlayan renkzenler, mürekkepçiler, yazıların etrafını çerçeveleyen cedvelkeşler de akla gelmektedir.

²⁰⁰ Ehl-i hiref teşkilatındaki sanatkârların sayıları, her devirde padişah ve devlet adamlarının sanata ve sanatçıya olan ilgilerini yansıtabak şekilde değışiyordu. Devrin ihtiyacına ve sultanın alakasına göre teşkilat içerisinde yeni bir sanatkâr grubu ihdas ediliyor, ya da ihtiyaç kalmayan sanatkâr grupları teşkilattan çıkarılıp lağv ediliyorlardı. (Kazan, *a.g.e.*, s. 140.). Ehl-i Hiref sanatçıların bağılı bulundukları meslek grupları ile teşkilat içinde 16. yüzyıl ve 18. yüzyıllardaki sayısal dağılımlarını gösteren bir grafik için bkz. Yaman, *a.g.e.*, s. 128.

²⁰¹ Ehl-i Hiref ile ilgili Bulgaristan, Topkapı Sarayı Müzesi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar 140 civarında farklı tarihe ait Ehl-i Hiref kaydının tutulduğu defterlere rastlanmaktadır ki büyük bir çoğunluğu 17. yüzyıla aittir. Koçi Bey Risalesi'ne göre 17. yüzyılda Ehl-i Hiref in mevcudu iki bin kadardır. (Yaman, *a.g.e.*, s. 13)

²⁰² İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defteri**, TTK Yay., Belgeler, C. 11, Ankara 1986, s. 23 - 25. (Uzunçarşılı, Kanuni dönemine ait bir Ehl-i Hiref Defteri'nden (rebiülahir 932) hareketle kaleme aldığı bu makalesinde mesleklere göre tasnif edilmiş örnek bir mevâcib (maaş) listesi sunar. Listede, otuz dokuz sanat grubuna mensup 403 sanatkâr / zanaatkar ve 179 şakird olmak üzere 582 çalışanın aldıkları maaşlar dışında, nereli oldukları, ne zaman deftere kaydedildikleri gibi bilgiler de yer almaktadır.

aldıkları gündeliklerle ilgili olarak defterlerden edinilen bilgilere göre her bir grup üyesi için standart bir ücret söz konusu değildir. Bazı sanatkârlar yıllarca aynı ücreti alırken bazı sanatkârların ise ücretleri sürekli artırılmaktadır. Bu da bizi kişinin kendini ve becerisini geliştirmesine bağlı olarak ücretine zam yapıldığı, işini doğru yapanla gereği gibi yapmayanların, maharetini geliştirenle kendini yenilemeyenlerin bir tutulmadığı ve bu uygulamanın sanatkârları ister istemez daha iyi eser üretmeye teşvik ettiği sonucuna ulaştırmaktadır.

Genel anlamda, Devlet-i Ali Osman sarayında hizmet eden Ehl-i Hıref'in iktidar tarafından gördüğü ilgi ve ihsanları örneklendirmek açısından Hilal Kazan'ın arşiv kayıtlarından hareketle II. Bayezit, Kânûnî, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde Ehl-i Hıref'in durumuna ilişkin olarak yaptığı çıkarımlara göz atmak faydalı olacaktır. Bu çıkarıma göre II. Bâyezîd devrinde saraya bağlı sanatkârlar, mevacib ödemeleri yanında yüksek meblağlarda paralar ve değerli kumaşlarla da ödüllendirilmişlerdir. Bu bağlamda II. Bâyezîd devrinde 909-917/1503-12 yılları arasında ehl-i hırefe bağlı 146 sanatkârın, 24 mûsikîşinas ve 31 şâirin düzenli olarak sultanın himâyesinde oldukları bu döneme ait in'amat defteri kayıtlarının değerlendirilmesiyle tespit edilmiştir. Bu 31 şâirin dışında 23 şâirin de himâye görmek için sultana zaman zaman kasîdeler takdim ettikleri görülmektedir. Ayrıca XVI. asrın başında şâirliğin adeta bir meslek olduğu sarayda tıpkı mimarlar, tabipler, müzisyenler gibi maaş alan Ehl-i Hıref'e bağlı bir Cemaat-i Şu'arâ'nın var olduğu anlaşılmaktadır. Kânûnî devrine ait in'amat defterlerinde devletin büyümesine paralel olarak bir yılda himâye edilen ehl-i hırefe mensup sanatkârların 149 kişiye kadar artabildiği tespit edilmiştir. Bahsedilen miktarda sanatçıya bir seferde 225 450 akçe ile beraber 17 adet kaftan in'am olarak verilmiştir. Kânûnî'ye ait İn'âmât Defteri'ndeki verilere göre, saray ehl-i hıref teşkilatından 933/1526-27 senesinde 66, 934/1527-28 senesinde 125, 937/1530- 31'de 84, 938/1531-32'de 85 sanatkâr çeşitli miktarlarda nakit ve kaftan ile taltif edilmişlerdir. 950/1543-44 yılında 37 üstad 900'er akçe ile 23 şâkirde 450'şerden toplam 60 sanatkâra 43 650 akçe in'am olarak verilmiştir. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki kayıtlara göre 963/1555-56 senesinde ise 70 sanatçıya 104 400 akçe ile 10 adet kaftan in'am olarak verilmiştir. Bunların yanı sıra tarihi

belli olmayan iki yılın birinde 74 diğesinde ise 127 sanatkârın Kânûnî'ye bayramda hediye takdim ettikleri anlaşılmıştır. Saray sanatçılarının yanı sıra Kânûnî devrinde 33 şâirin de sultanın himâyesinde oldukları gene aynı kayıtlardan tespit edilmiştir. II. Selim devrinde sultanın himâyesinde olup onun ihsanlarına nâil olan ehl-i hirefe mensup sanatçıların 977/1569-70 senesinde 64, 982/1574-75 senesinde ise 65 kişi oldukları ve 60 480 akçe ve 10 adet kaftan ile ödüllendirildikleri tespit edilmiştir. III. Murad devrinde sayısı belli olmayan saray sanatkârlarına 98 860 akçe ve 12 adet kaftan ihsan edilmiştir. II. Selim devrinde sayıları belli sanatçılara verilen in'am ile mukayese edildiğinde III. Murad'ın yaklaşık 107 sanatçıyı in'am vererek himâye ettiği anlaşılmaktadır.²⁰³

Bahattin Yaman'ın üç farklı Osmanlı pâdişâhının en iyi sanatkârlara sahip olma hususundaki uygulamalarına, sanatkâr transferlerine dair verdiği bilgiler de aynı algının Osmanlı iktidarındaki devamlılığını doğrular niteliktedir:

*“ Fâtih Sultan Mehmed 1473 yılında İranlılar'a karşı Otlukbeli'nde kazandığı zaferden sonra, bölgedeki âlim, sanatkâr ve zanaatkarları İstanbul'a getirmiştir. Yavuz Sultan Selim, 1514'te Tebriz'i Safevilerden aldığında çok sayıda sanatkârı olan Tebriz nakkaşhanesi, özellikle İslam dünyasında önemli bir konumdadır. Fethi takip eden yıllarda Tebriz'den bir çok sanatkâr, diğer saray sanatkârlarına göre yüksek sayılabilecek bir ücretle Osmanlı saray nakkaşhanesine alınmışlardır. Benzer şekilde, Kânûnî Sultan Süleyman da İran'ın kuzeydoğusunu fethettiğinde buradaki halı sanatkârlarını getirtmiş ve onlara halı üretimi yaptırmıştır. Bu da gösteriyor ki teşkilatta yetişmiş eleman istihdamına öncelik tanınmış, sanatında mahir olan bu sanatkârlar Ehl-i Hiref bünyesine alındıktan sonra kendilerine yüksek ücretler ödenmiştir. ”*²⁰⁴

²⁰³ Kazan, **a.g.e.**, s. 285 - 286.

²⁰⁴ Yaman, **a.g.e.**, s. 17 - 18.

Yönetenlerin, ülkenin önde gelen sanatkârlarını / zanaatkarlarını²⁰⁵ kurumsal bir çatı altında toplayarak maaşa bağlaması suretiyle bir araya gelen Ehl-i Hıref sanatkârları ile siyasal iktidarın hediyeleşme konusundaki alış verişleri oldukça dikkat çekicidir. Bilhassa Ramazan ve Kurban Bayramları başta olmak üzere, düğünlerde; kasır, saray, camii inşaatlarında; saraya oda ve daire ilavesi esnasında veya akabinde saray sanatkârları patronlarına / pâdişâha maharetleri çerçevesinde hediyeler sunmuşlar, karşılığında da patron / pâdişâh, çıkarılan işlerin değerlerine göre kendilerini türlü in'am ve hil'atlerle taltif buyurmuşlardır ve bu hediyeleşme sirkülasyonu biteviye devam ededurmuştur.²⁰⁶ Söz konusu durum, aslında bütün kültürlerle sirayet etmiş olan fakat patrimoniyal yönetimlerde çok daha keskin bir şekilde tebellür eden, alma-vermenin, korumanın, desteklemenin ve hediyeleşmenin, o toplumun veya kültürün kurallarına, yapısına ve geleneklerine göre farklı boyutlarda algılanıp uygulanması gerçeğinin bir tezahürüdür. Bu uygulamalarda sosyal antropologlar tarafından tespit edilen ortak nokta, tüm bu ilişkilerin “karşılıklı” olması üzerinedir. Kendisine her hangi bir şey verilen kimse, mutlaka daha güzel, daha üstün bir şekilde verilene veya onu verene karşılıklıta bulunmayı bir zorunluluk olarak görmek durumundadır.

Görüldüğü gibi Devlet-i Al-i Osman'ın iktidar sahibi kimseleri gerek âlimleri ve ilmî çalışmalarını desteklemek ve gerekse Ehl-i Hıref teşkilatını kurmak ve korumak suretiyle bir devlet geleneği titizliğiyle ve devamlılıkla bahsi geçen zümreleri teşvik, takdir ve taltif etmeyi bilmişlerdir; çünkü patrimoniyal yapılarda sanatı ve sanatçıyı himâye etme, iktidar sahiplerince bir nevi boyun borcu hizmeti olarak addedilmiş, hem ilim erbabının hem de

²⁰⁵ Ehl-i Hıref bünyesinde sanatçılarla (musikişinas, nakkaş, hattat, şâir...) birlikte zanaatkarlar (çilingiran, şimşirgeran, kemangeran, neccaran, kalıçe-bafan, kazganyan, muzeduzan...) da bulunmaktadır. Ancak sarayda sultanın hizmetinde bulunan zanaatkarlar, ürettikleri eserlerin imâlinde özel ve değerli malzeme kullanarak bunları sanatlı olarak oluşturdıklarından, onlar da sanatkâr olarak ele alınmış bu bağlamda her hangi bir ayırım yapılmamıştır (Kazan, **a.g.e.**, s. 132.)

²⁰⁶ Ömer Lütfi Barkan'ın her mâlî yıl sonunda çıkarılması adet olunan Osmanlı bütçesinin 1669 – 1670 yılını ait bir umumi muhasebe cetvelinden yaptığı tespite göre o yıl için saray adına yapılan 189.208.403 akçelik masraflar yekününün 14. 373.272 akçesi saray sanatkârlarının maaşlarına harcanmıştır. (Ömer Lütfi Barkan, “*Osmanlı Bütçelerine Dair Notlar*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 17, No. 1-4 den ayrı bası, İstanbul 1955 s. 31.). Ayrıca Ehl-i Hıref'e mensup sanatkârların patronlarına / padişaha sundukları hediyeler ve aldıkları karşı hediyeleri gösterir (inam, hilat) bir numune için bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 65 ilâ 76.

sanatkârların himâyesi kendi prestijlerini, şanlarını ve isimlerini yüceltmek için elzem birer araç olarak algılanmıştır. Osmanlı sultanları da bu kadim Türk-İslam geleneğine bağlı kalarak ilim erbabının, sanatkârların ve zanaatkârların çalışmalarını yakından takip etmiş, bu çalışmalara pek çok kere yön vermiş ve böylece yaptıkları bağışlara adeta resmî bir anlam yüklemişlerdir.

2.4. Kültür Patronajının İşleyişine Dair Belgeler / Bulgular / Söylemler

Klasik Türk şiiri dünyasında kültür patronajının işleyişine dair bilgi edinebileceğimiz bir hayli belge, bulgu ve söylem malzemesi göze çarpmakta olup şâir-iktidar ilişkisini bu materyallerin sağladığı veriler ışığında yorumlamak ve değerlendirmek, meseleye somutluk, derinlik ve kesinlik kazandırmak bakımından önemli birer kaynak vazifesi görecektir.

2.4.1. Arşiv Belgeleri / Resmi Tutanaklar

Arşivlerde bulunan malzemelerin bir bölümü konuları itibariyle edebiyat tarihimizin bazı noktalarını aydınlatacak bilgileri ihtiva etmektedir. Bunlar arasında, özellikle “‘Ruus²⁰⁷ ve Ruznamçe²⁰⁸ Defterleri” büyük çoğunluğu şu veya bu şekilde devlet hizmetinde bulunan şâir

²⁰⁷Devlet-i Al-i Osman’da Divan-ı Hümayun kalemlerinden birinin adı “Ruus Kalemî”dir. Bu kalem, sancakbeyleri ve beylerbeyiler ile tımar sahipleri hariç, devlet hizmetinde bulunan kimselerin tayin beratlarını ve vazife tevcihlerine ait belgeleri hazırlar. İşte bu kalemin tuttuğu defterler “Divan-ı Hümayun Ruus Kalemî Defterleri” olarak adlandırılmıştır. Bunların en eskisi 1547, en yenisi 1908 tarihli kayıtları içerir. Ruusların umumiyetle günü gününe tutulduğu, bir kısım kayıtların Divan toplantıları esnasında, bir kısmının ise onu müteakip deftere işlendiği anlaşılmaktadır. Ruuslar, ihsan veya terakki verilmesi münasebeti ile Osmanlı sanat, kültür, mimari ve aile tarihleri cephesinden istifade edilebilecek kaynaklar olarak değerlendirilebilecek kaynaklardır. Örneğin, Seyyid Lokman’ın, Şehname, Hünernâme ve Nesebnâme adlı eserlerinin tamamlanarak teslimi vesilesi ile verilen ihsanlar; oğlu Aristo’ya, kardeşleri Zeynelabidin ve Eflatun’a verilen tımarlara ait hükümler, adı geçen eserlerin hazırlanmasında nakkaş, hattat veya mücellid olarak hizmeti geçenlere yapılan bağışlara ait kayıtlar, bu yargıya iyi birer misal teşkil etmektedirler. (Nejat Göyünç, “16. Yüzyılda Ruûs ve Önemî”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.17, [sayı 22’den ayrı basım], İstanbul 1968, s.17 – 25 – 31 – 32.)

²⁰⁸ Osmanlı bürokrasisinde günlük işlemlerin tutulduğu *Rûznâme* veya *Rûznâmçe* adında birçok defter çeşidi vardır. Bu defterler tutulduğu bürolara göre adlandırılırlar. Tımar *Rûznâmçe* defterleri, Hazine *Rûznâmçesi* ve Kazaskerlik *Rûznâmçe* defterleri bu gibi defterlerdendir. Örneğin, *Hazine Rûznâmçesi* adıyla anılan ve Osmanlı defterdarlığında tutulan defterlerde, Osmanlı hazinesinin günlük harcamalarının ve yine günlük olarak hazineye giren çıkan gelir ve giderlerin kayıtları tutulurdu. (İsmail Gündoğdu, “*Osmanlı Tarihi Kaynaklarından*

ve nasirlerin mesleklerini ve mesleklerindeki ilerlemeleri; İn'am ve İhsan Defterleri"²⁰⁹, sanatkârların sarayla olan münasebetlerini; "Mevâcib (Maaşlar) Defterleri"²¹⁰ de belirli zamanlarda yapılan ödemeleri bildirmeleri bakımından önemlidirler. Ayrıca Divân-ı Hümâyûn toplantılarında müzâkere edilen dâhilî ve hâricî meselelere ait siyasî, askerî, içtimai ve iktisadî önemli kararların kaydedildiği "Mühimme Defterleri"nde ve Başbakanlık Arşivi'ndeki çeşitli tasniflerde – Fekete, Ali Emiri, Muallim Cevdet - sanatkârlarla ilgili münferit vesikalara ve "Vakıf Muhasebe Defterleri"nin²¹¹ vakfın gelir fazlalarından tahsis edilen maaş niteliğindeki ödemelerini belirten "zevaid-horan" kısmında devrin âlim ve sanatkârlarının adlarına rastlanır.²¹²

Sanat – saltanat ilişkisine dair en mühim arşiv çalışmalarından birkaçı hiç kuşkusuz İsmail E. Erünsal'ın İn'amat Defterleri'nden hareketle yayımladığı makaleler dizisidir. Örneğin bu makalelerden birinde, 16. yüzyılda bir şâir sınıfının ortaya çıktığını ve şâirliğin de bir meslek kabul edildiğini hatta bazı şâirlerin "müşahere – horan" sıfatıyla aylığa bağlandığını belirtir ki bu sınıfa mensup şâirler arasında: Rûhî, Mâ'ilî, Kâtibî ve Şefî'î gibi isimlerin yer aldığını ve bu âdetin muhtemelen diğer pâdişâhlar devrinde de devam ettiğini, Kânûnî döneminde bu sınıfa mensub kimselerin "Cema'at-i Şu'arâ" ya da "Cema'at-i Şâiran" başlığı altında kayda

Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 6, S. 2, İstanbul 2009, s.698.)

²⁰⁹ İn'amat Defterleri aslında Ruznamçe defterleridir, sadece bu defterlerde kayıtlı bulunan in'am ve ihsanların fazlalığı dolayısıyla "İn'âmât Defterleri" olarak adlandırılmışlardır. İn'âm kayıtlarının olduğu bu defterler şu an için II.Bâyezîd ve Kanunî devriyle sınırlıdır. (Kazan, **a.g.e.**, s. 27.).

²¹⁰ Mevâcib devlet bütçesinde devlet memurlarının, çalışanlar olarak maaş ödenenlerin maaşına verilen genel bir isimdir. Bu ücretlerin kaydedildiği defterlere de *Mevacip Defterleri* adı verilmektedir. Mevacip defterleri üç nüsha halinde tertip edilir, aslı yeniçeri kâtibi dairesinde, "mükerrer" adı verilen ikincisi yeniçeri ağası kaleminde, üçüncüsü hazineye durur ve hükümdara arz olunurdu. Mevacip Defterleri devlet harcamalarının en büyük kalemi hakkında bilgiler içermektedir. Sanatkârların bilhassa çalışma yıllarının ve ücretlerinin tespitinde bu defterlerden istifade edilebilmektedir. (Kazan, **a.g.e.**, s.xii.). Örneğin, 942 – 943 tarihli bir Mevacib defterinde Sabayi adlı bir şâire her ay aylık ödendiğinin belirtilmesi ya da başka bir Mevacib defterinde ise Şefî'î adlı bir şâirden sonra "Sultan Bâyezîd zamanından berü şâirdür." ibaresinin yer alması gibi. (İsmail E. Erünsal, "*Türk Edebiyatı Tarihine Kaynak Olarak Arşivlerin Değeri*", **Türkiyat Mecmuası**, C.19, İstanbul 1980 s. 219.)

²¹¹ Geniş bilgi için bkz. Hayriye Işık, "*Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü*", **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. 16, Celalabat 2009.

²¹² Erünsal, **a.g.m.**, s. 214.

alındığını ifade eder. Ayrıca bu asır şâirlerinden Zâtî, Mesihî, Necâtî gibi şâirlerin İnâmat Defterleri'ndeki bahisleri hakkında da şu malumatları verir:

“ İn'amat Defteri'nde Zâtî'nin adı ancak 916 yılının Rebi'ülahirinde saraya bir kasîde getirmesi münasebetiyle zikredilmektedir. Âşık Çelebi'nin (tezkîresinde) bahsettiği gibi 2000 akçe ihsan almıştır. Zâtî'yle ilgili diğer iki kayıt, devrin şâirleriyle birlikte, kendisine 916 Kurban ve 917 Ramazan bayramlarında kumaş ve elbise verilmesiyle ilgilidir. Yine 917 yılının 22 Saferinde Zati'nin saraya kasîde ve gazeller getirdiği ve 2000 akçe ihsan aldığı bildirilmektedir. İn'amat Defterleri'nde Mesihî ile ilgili kayıtlara da rastlanır. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre Mesihî 914 Zilhiccesiyle 917 Şevvali arasında, Ramazan ve Kurban bayramları vesilesiyle cayizeler almış ve II. Bâyezîd'in saltanatının son üç yılında, saraydan muntazaman ihsan alan şâirler arasına girmiştir...18 Safer 914 tarihinde yapılan bir kayda göre ise Necâtî saraya takdim ettiği kasîde için 2000 akçe ihsan almıştır. ”²¹³

Erünsal, arşiv kaynaklarından hareketle şâir - iktidar ilişkisini irdedeği diğer bir makalesinde Taşlıcalı Yahyâ üzerinden meseleyi ele alır:

“Taşlıcalı Yahya Bey, Zigetvar seferi dolayısıyla Kânûnî Sultan Süleyman'a sunduğu bir kasîdesinde çocuklarının çok olduğundan bahsederek pâdişâhın onları kapıkulu ocağına alıp himâye etmesini istemektedir. Kaynaklarda Yahya Bey'in Âdem adlı oğlu dışında diğer çocuklarının adı geçmez. Bir Mühimme Defteri'nde rastladığım 10 Receb 982 tarihli bir kayıt bizi, kendisinden şâir Yahya diye söz edilen Yahya Bey'in zeameti, çocukları ve tekaüde ayrılışı konusunda aydınlatmaktadır:

Zeamet-i Şâir Yahya

26000

²¹³ Erünsal, **a.g.m.**, s. 216 ilâ 222.

Mezkur pir olup tekaüd rica etmagin zeametinin on bin akçesin ber-vech-i tekaüd kendüye ve altı bin beş yüz akçesin üç bin akçe terakki ile Âdem nam oğlunun noksanı için ve iki bin akçe ber-vech-i terakki Beşir nam oğluna, altı bin akçesi dirliği olmayan Nezir nam oğluna buyruldu.”²¹⁴

İsmail Erünsal’ın kültür patronajına dair ortaya koyduğu neşriyat sekansının konumuz açısından belki de en somutlayıcı ve dolayısıyla çarpıcı numuneleri Tarih Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanan “ Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I; II. Bayezit Devrine Ait Bir İn’amat Defteri” ve Osmanlı Araştırmaları sayı 4’te yayımlanan “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II; Kânûnî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn’amat Defteri” başlıklı yazılarıdır ki bu yazılar, tek başlarına dahi şâir – iktidar ilişkisinin Devlet-i Al-i Osman’da ne ölçüde sistematik bir seyir halinde işletildiğinin ve şâirin iktidarcı ne denli önemsendiğinin göstergesi olmaya kâfi derecede emsal teşkil etmektedirler.

Söz konusu makalelerin ilkinde Erünsal evvela, sonraki sayfalarda bir bölümünü de neşredeceği, İn’amat Defteri’nin yapısı ve içeriği hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Defter-i Müsveddat-ı İn’amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve Gayrihi adını taşıyan bu defterde, Bâyezîd tarafından Muharrem 909 – Zilhicce 917 tarihleri arasında, devlet adamlarına, yabancı devletlerin elçilerine, saray mensuplarına, ulemaya ve meşâyih, sanatkârlara ve şâirlere, devlet teşkilatının çeşitli kademelerinde bulunan vazifelilere muhtelif vesilelerle verilen in’am ve ihsanlar tesbit edilmiştir... Bu defterde devrin şâirlerinden de sık sık söz edilmesi dikkati çekmektedir. Şâirler, diğer sanatkârlardan ayrı olarak ya tek tek ya da toplu olarak zikredilmişlerdir. II. Bâyezîd’in saltanatı yıllarında yaşayıp da defterde kendisinden bahsedilmeyen şâir hemen hemen yok gibidir. Ayrıca “ Cemaat-i şu’arâ”dan olmadıkları halde zaman zaman şiir yazıp saraya takdim eden çeşitli meslek erbabından da söz edildiği görülmektedir.”²¹⁵

²¹⁴ İsmail E. Erünsal. “XVI. Asır Divan Şâirleriyle İlgili Bazı Arşiv Kayıtları”, **Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.7, İstanbul 1993, s. 243 – 244.

Erünsal daha sonra, söz konusu defterden kısmî birtakım iktibaslar yapmaktadır ki bu iktibaslar, ortaya koyduğumuz fikir örgüsünün kanıtlanabilirliği açısından bizim için de elzem ayrıntılar hükmündedir. Dolayısıyla biz de deftere ait bazı verileri bu noktada listelemenin gerekli olduğu kanaatindeyiz:

s. 5 1. İn'âm be-mezkûrîn fî aşirei Muharremi'l- haram 909.

Mevlânâ Rûhî, şâir, nakdiye 2000, câme-i münakkaş-ı Bursa.²¹⁶

s.14 2. İn'âm be-mezkûrîn fî 3 Reb.II. minhü 909.

Tâli'î merdüm-i Hazret-i Mahmud Beg tâle bekâhu ki kasîde âverd nakdiye 2000, câme-i benek

s.17 3. İn'âm be-mezkûrîn fî sani minhü 909.

Mevlânâ Sa'dî Müderris-i Medrese-i Ali Paşa ki kasîde âverd nakdiye 3000, cübbe 'an murabba' bâ-çuka sevb.

s.36 4. Tasadduk be-mezkûrîn fî 27 Şaban, sene 909.

Keşfî, şâir ki kasîde dâde, 500.

s.47 5. İdâne-i mezkûrîn fî 8 Şevval, sene 909.

Azîzî şâir câme-i benek-i Bursa sevb.

Mâilî şâir câme-i münakkaş-ı Bursa sevb.

Rûhî şâir câme-i münakkaş sevb.

Kâtibî şâir câme-i mirâhorî.

²¹⁵ İsmail E. Erünsal. “ *Türk Edebiyat Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I, II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn'amat Defteri*”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10 – 11, İstanbul 1981, s. 303 – 304 – 305.

²¹⁶ “s” harfiyle belirtilen kısım orijinal metindeki sayfa sayılarını işaret etmektedir.

Sâilî şâir câme-i mirâhorî.

Şehdî şâir câme-i misluhû.

Hamdî şâir bûrî 1.

Sa'yî şâir bûrî 1.

La'li şâir bûrî 1.

Sabâyî şâir bûrî 1.

Keşfî şâir bûrî 1.

6. İn'âm be-mezkûrîn fî 9 minhü Muharrem 910.

s.67

Rûhî, şâir, der-cemâat-i müşâhare-horan, nakdiye 2000, câme munakkaş-ı Bursa sevb.

7. Tasadduk be-mezkûrîn fî 24 Ramazan 910.

s.101

Mevlânâ Sabâyî, şâir, 1500.

Mevlânâ Safaî, şâir, 1500.

8. İn'âm be-mezkûrîn fî 14 Cemaziyelahir sene 911.

s.158

Mevlânâ Ahmed Çelebi Müderris-i Üsküp ki Kıssa-i Yusuf terceme hod âverd nakdiye 5000, cübbe 'an murabba' sevb.

9. İn'am be-mezkûrîn fî 8 Zi'l-h, cce, sene 911.

s.184

Mevlânâ Refikî, katib-i tevki'i ki kasîde averd.

10. İn'âm-ı Ömer Çelebi, kâtib-i tevki'i ki kasîde âverd, fî 9 minhu (Muharrem 912).

Muharrem 910 nakdiye 3000, cübbe 'an murabba' bâ-çuka sevb.

s.187

Tasadduk be-mezkûrîn fî aşiri minhu (Muharrem 912).

Sabâyî, şâir, 500.

11. İdâne-i mezkûrîn, fî 8 minhu (Şevval 912).

s.209

Azîzî, şâir, câme-i benek

Ruhî, şâir, câme-i münakkaş.

Mâilî, şâir, câme-i misluhû.

Şehdî, şâir, câme-i mirâhorî kemha sevb.

Kâtibî, şâir, câme-i mirahorî kemha sevb.

Keşfî, şâir, câme-i: kadife-i rişte 1.

Refikî, şâir, câme-i kadife-i rişte 1.

Sa'yî, şâir, câme-i bûrî 1.

La'î, şâir, câme-i bûrî 1.

Sabayî, şâir, câme-i bûrî 1.

12. Tetimme-i in'am be-mezkûrîn fî 8 Reb. II., sene 913.

s.229

Mevlânâ İdris, münşî, 5000.

13. Tasadduk be-mezkûrîn fî 3 minhu (Cem. II., 913).

s.239

Sabâyî, şâir ki mersiye-i vefat ı Mahmud Beg tabe serahu (âverd), 1500.

Edibî, şâir ki mersiye âverd, 2000.

Keşfî, şâir ki mersiye âverd, 500.

Kâtibî, şâir ki mersiye âverd, 2000.

Sâilî, şâir ki mersiye âverd, nakdiye 2000, câme-i mirâhorî 'an kemha-i kırmızı sevb.

Rûhî, şâir ki mersiye âverd, nakdiye 2000, câme-i münakkaş.

Mâilî, şâir ki mersiye âverd, nakdiye 2000, câme-i mislehû.

Refikî, şâir ki mersiye âverd, 500.

Mevlânâ Ömer, kâtib-i tevki' ki mersiye âverd, nakdiye 3000, câme an murabba' sevb.

Şehdî, şâir ki mersiye âverd, 1500.

Mehmed Çelebi b. Nişancı ki mersiye âverd nakdiye 3000, câme an murabba' sevb.

Mehmed Çelebi bin Mevlânâ Kazasker-i köhne ki mersiye âverd, nakdiye 2000, câme an murabba' sevb.

14. Tasadduk be-mezkûrîn, fî 5 minhu (Cem. II., 913).

s.239

Bâyezîd Çelebi, biraderzâde i Mevlânâ Akşemseddin ki tarih-i vefat-ı Sultan Mahmud güft nakdiye 2000, câme an murabba' bâ-çuka sevb.

15. İn'âm be-mezkûrîn, fî 5 minhu (Safer, 914).

s.277

Nöker-i Hazret-i Sultan Korkud Beg, tale bekāhu, be-nam-ı Haydar ki kitab-ı te'lif-i Hazret-i Sultan Korkud, tale bekāhu, âverd. nakdiye 5000, câme-i 'an murabba' bâ-çuka sevb, câme-i mirâhorî an murabba' sevb.

16. İdâne-i mezkûrîn, fî 8 Şevval, sene 914.

s.315

Azîzî, şâir, câme-i benek-i Bursa sevb.

Rûhî, şâir, câme-i münakkaş-ı Bursa sevb.

Mâilî, şâir, câme-i mislehû.

Revânî, şâir, câme-i mislehû.

Kâtibî, şâir, câme-i mirâhorî 'an kemha kırmızı sevb.

Şehdî, şâir, câme-i mislehû.

Sâilî, şâir, câme-i mislehû.

Nâtıkî, şâir, câme-i mislehû.

Şefî, şâir, câme-i mislehû.

Sabayî, şâir, kadife-i alaca Bursa.

Sâ'yî, şâir, bûrî 1.

La'î, şâir, bûrî 1.

17. İn'âm be-mezkûrîn, fî 7 Zi'l-kade, sene 914.

s.322

Derviş Mahmud bin Abdulkâdir ki kitab-ı te'lif âverd. nakdiye 3000, câme benek-i Bursa.

Hazret-i Korkud Çelebi tale bekahu ki kitab-ı te'lif-i hod feristâde bûde, hasene-i efrenciye 2000 sikke.

18. Tasadduk be-mezkurin, fî 28 minhu (Cem. II., 915).

s.352

Safâyî, şâir, 1500.

Firdevsî, müellif-i Süleymanname, be marifet-i ser-hazin, nakdiye 3000, câme benek

19. Tasadduk be-mezkûrîn, fî 3 minhu (Zilkade, 915).

s.366

Mihri Hatun, şâire-i Amasyaî, an yed-i Mahbub Çelebi bin Şeyh Huban, 3000.

20. Tetimme-i in'am, fî 20 minhu (Zilhicce, 915).

s.375

Mevlânâ Sa'dî Çelebi, an müderrisan-ı Semaniye, birader-i tevkî'i ki kasîde feristâd. nakdiye 3000, câme an murabba' bâ-çuka, sevb.

21. Tasadduk be-mezkurin, fî 21 Reb. II., sene 916.

s.394

Zâtî, şâir ki kasîde averd, 2000.

22. Fi 29 Receb 916.

s.402

Valide-i Mevlânâ İdris, nakdiye 4000, câme kemha-i sürmai freng-i sade, be-zira'i Bursa 47.

23. Tasadduk be-mezkûrîn, fî 5 minhu (Ramazan, 916).

s.411

Keşfi, şâir, 500.

Veled-i Mevlânâ İdris ki kasîde âverd. nakdiye 2000, câme an murabba' bâ-çuka, sevb.

24. İdâne-i mezkûrîn fî 5 Şevval, sene 916.

s.417

Azîzî, şâir, câme benek-i Bursa sevb.

Rûhî, şâir, câme munakkaş-ı Bursa sevb.

Mesihi, şâir, câme mislehû.

Nasibi, şâir, câme mislehu

Kâtibî, şâir, câme mirâhorî 'an kemha-i kırmızı, sevb.

Natıkî, şâir, câme mislehû.

Şefîî, şâir, câme mislehû.

Sâilî, şâir, câme misluhû 1.

Keşfî, şâir, kadife-i alaca-i Bursa 1.

Sabâyî, şâir, kadife-i alaca-i Bursa.

Refikî, şâir, 600.

Iyânî, şâir, 500.

Basirî, şâir, kemha-i gifteri-i Bursa 1.

Edibî, şâir, kadife-i rişte 1.

25. İn'âm be-mezkûrîn, fî 17 Şevval, sene 916.

s.418

Veled-i Mevlânâ Yarhisari ki kasîde âverd. 2000.

Kâtibî, şâir, der-cemâat-i müşâhare-horan 2000.

26. Tasadduk be-mezkûrîn, fî 22 minhu (Safer, 917).

s.438

Zâtî, şâir ki kasîde ve gazel-hâ âverd. 2000.

27. İn'am be-mezkûrîn, fî 17 minhu (Receb, 917).

s. 471

Defterdâr-ı Süleyman Çelebi bin Sultan Ahmed, tale bekâhum ki kitab-ı te'lif-i hod âverd. 3000.

28. İdane-i mezkûrîn (9 Şevval 917).

s. 488

Sabâyî, şâir, 400.

Azîzî, şâir, câme mirâhorî an kadife-i müzehheb-i benek-i Bursa, sevb.

Mâilî, şâir, câme mirahori an kadife-i alaca-i Bursa, sevb

Mesihî, şâir, câme mirâhorî an kadife-i alaca-i Bursa, sevb.

Kâtibî, şâir, câme mirâhorî an kemha-i kırmızı, sevb.

Şefî'i, şâir, câme an murabba' ba-çuka, sevb.

Sailî, şâir, câme an murabba ba-çuka, sevb.

Nasibî, şâir, câme mirâhorî an kadife-i alaca-i Bursa, sevb.

Keşfî, şâir, kadife-i alaca-i Bursa 1.

Basirî, şâir, kemha-i gifteri,

Şehdî, şâir, câme mirahori an kemha-i kırmızı sevb.

Nevlî şâir Bûrî 1.

Şehdî şâir câme-i mirâhorî 'an kemha-i kırmızı sevb.

La'li, şâir, bûrî 1.

Zâtî, şâir, câme an murabba ba-çuka, sevb.

Edibî, şâir, câme mirâhorî an kadife-i alaca-i Bursa, sevb.

Sinanî, şâir, kadife-i rişte tak

29. Tetimme İdane-i mezkurin (14 Şevval 917).

s.488

Refikî, şâir, 500.

İyanî, şâir, 500.

Nâtikî, şâir, 500.

Sucûdî, şâir, câme an murabba' ba-çuka, sevb.

Dilirî, şâir, bürî 1.

30. Tetimme fi 27 minhu (Zi'l-hicce, 917).

s.499

Tasadduk, Mihrî Hatun, şâire-i Amasyaî ki kasîde feristâd. 1000. ²¹⁷

Erünsal'ın daha önce ismini belirtmiş olduğumuz diğer bir makalesi Kânûnî saltanatının aşağı yukarı on yıllık periyodunda yapılan in'am ve ihsan kayıtlarını kapsayan (933-942) bir in'amat defteri kaydına ilişkindir. Bu defterden edinilen bilgilere göre yılın belli aylarında düzenli bir şekilde in'am ve ihsan yapılmakta ve tasaddukatta bulunmaktadır. Bu tür kayıtların 'idiyye, zemistânî, bahariye, sâliyane gibi başlıklar taşıdığı görülmektedir. Ayrıca sefere çıkış, seferden dönüş, düğün, bazı kalelerin fetihleri, yabancı devletlerin elçilerinin gelişleri ve tayinler dolayısıyla da ihsanda bulunmaktadır. Çeşitli tarihlerde fakirlere, bazı tekke şeyhleriyle câmi imamlarına ve yeni Müslüman olanlara da in'am ve ihsanda bulunulduğunu belirten kayıtlar da mevcuttur.²¹⁸

Alıntıladığımız bölümlerde şâirlerin bir kısmının "müşâhere-horan" sıfatıyla biteviye taltif edildiklerine; kimilerinin hem akçe hem câme, kimilerinin sadece akçe, kimilerinin ise yalnızca câme almak suretiyle in'am / tasadduk / idane / tetimme başlıkları altında siyasal

²¹⁷ Bu defterdeki verilere göre söz konusu tarihler arasında şâirlere 478.500 akçe verilmiştir. 112.000 akçe ile Mevlânâ İdrîs en fazla ihsânı elde etmiştir. Böylece Mevlânâ İdrîs, toplamda verilen nakdiyyenin neredeyse dörtte birini tek başına almıştır. En az ihsân elde eden şâir ise 500 akçe ile Mesûd b. Muhyiddin'dir. (Erünsal, a.g.m., s.306 - 339.)

²¹⁸ İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arsiv Kaynakları II: Kânûnî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'amat Defteri", **Osmanlı Araştırmaları IV**, İstanbul 1984, s. 2.

iktidarca hemen daima kollandıklarına ve bu işin Devlet-i Al-i Osman'da belli bir sisteme bağlandığına şahit oluyoruz ki içinden bazı örnekler sunduğumuz bu inamat defterinin varlığı da zaten başlı başına, her fırsatta altını çizmeye çalıştığımız himâye sistemin varlığına dair en somutlayıcı delil olma vasfını taşımaktadır.

Erünsal, söz konusu defterle ilgili bazı teknik bilgiler verdikten sonra metnin elde kalan sağlam kısımlarının tamamını aşağıdaki gibi listeler:

1. *Fi*²¹⁹ şehri Muharremü 'l-haram 935

Fi salisi aşere

'Adet-i idane-i Mevlânâ Birâder, şâir ki der 'id-i mübarek kasîde dade.1000

2. *Zi'l- ka'de 935, fi 20*

'Adet-i Mevlânâ Necmî, şâir ki der 'id-i kebir kasîde dade. 1000

3. *Muharremü 'l-haram 936*

'Adet-i 'idiyye-i şu'arâ-i mezkurin ki kasîde averde-end

Mevlânâ Edibi 1000

Mevlânâ Gazâlî 1000

Mevlânâ Makamî 1000

Mevlânâ Ferrûhî 1000

Mevlânâ Keşfi 700

Mevlânâ Necâtî 700

²¹⁹ Muhtelif nedenlerle zamanında yapılamayan bazı ihsanların daha sonra yapıldığını gösteren kayıtlarda “fi” ya da “ baki-mande” ifadeleri kullanılmaktadır. (Erünsal, “*Türk Edebiyatı Tarihinin Arsiv Kaynakları II: Kânûnî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'amat Defteri*, s. 3.)

4. Rebiü'l-evvel 936

İn'am be-şu'arâ-i mezkurin ki der-'id-i mübarek kasîde averde end.

Mevlânâ Basîrî 1000

Mevlânâ Zâtî 1000

Mevlânâ Kandî 1000

Mevlânâ Sabrî 1000

Mevlânâ Nâtî 500

Mevlânâ Şem'î 500

5. Tetimme-i in'amat ve teşrifat ve tasaddukat-ı hıżane-i amire fî şehri Cemaziü'l-evvel min şuhuri sene 936, fî 16 minhü.

'İdiyye-i Mevlânâ Özrî, şâir ki kasîde dade. Be-ciheti 'ideyn

*Fi 1500
3000*

Fi 17 minhü

'İdiyye-i Mevlânâ Kandî, şâir ki der 'id-i kebir kasîde dade ve baki mande. 1000

Fi 23 minhü

'İdane-i Mevlânâ Keşfî, şâir ki der-'id-i kurban kasîde dade ve baki mande.

Câme: Mirâhorî an kadife-i munakkaş-ı Bursa, sevb 1

6. Fi şehri Şevvali'l-mükerrem 936

Tasadduk be-mezkûrîn

Be-Mevlânâ Lâmi'î Çelebi der-Bursa ki be-Enderûn kitab-ı te'lif-i hod dade. 1000

7. Fi sene seb'a ve selasine ve tis'a mi'e der-İstanbul, fî şehri Muharremi'l-haram.

İn'amat-ı mezkurin be-cemaat-i şu'arâ-i mezkurin ki kasîde dade-end.

Mevlânâ 'Iyanî, şâir ki kasîde dade der- 'Urs-i mübareK Câme-i münakkaş, sevb 1.

Mevlânâ Edîbî, şâir ki kasîde dade. Câme-i rişte, sevb 1.

Mevlânâ Ferrûhî, şâir. Câme-i rişte, sevb 1.

Mevlânâ Basîrî, şâir. Câme-i münakkaş, sevb 1.

Mevlânâ Zatî, şâir. Câme mislehu.

Mevlânâ 'Özrî, kâtib-i divan. Câme mislehu

Yakînî, şâir. Câme mislehu

Necâtî-i 'Acem, şâir. Câme mislehu.

Figânî, şâir. Câme mislehu.

Makâmî, şâir. Câme mislehu.

Rahmî, Câme mislehu.

Kara Memî, Câme mislehu.

Mesûdî Câme mislehu.

Nakkâşî, Câme mislehu.

Nâ'tî, Câme mislehu.

Necmî, Câme mislehu.

Münşî, Câme mislehu.

Hamrî, Câme mislehu.

Abdulkâdir, emir-i Arab, şâir, Câme mislehu.

Kandî, 300

Mahremî, 300

Niyâzî, şâir, 300

Hayâlî Çelebi, şâir, 1000

Birâder, şâir, 1000

Sabrî, 300

8.Tetimme-i şehr-i Zi'l-ka'de 937.

Be-Mevlânâ Şâhidî ki be-Enderûn kitab dade 2000

9.Tetimme-i şehr-i Cemaziü'l-ahir 938.

Tasaddukat fî 12 minhu.

Be-Mevlânâ Lâmi'î, müteka'id 10.000

10. Fi Rebiü'l-evvel 939, fî 14 minhu.

'Adet-i 'idiyye-i mezkûrîn der 'id-i adha kasîde dade-end.

Kandî, şâir 1000

Basîrî, şâir 1000

Zâtî, şâir 1000

11.Fi şehri Zi'l-hicce 939, fî 20 minhu.

'Adet-i câize-i şu'arâ-i mezkurin ki der 'id-i adha kasîde dade end..

Mevlânâ Hayâlî 1000

Mevlânâ Basîrî 1000

Mevlânâ Sabrî 1000

Mevlânâ Necâtî 900

Mevlânâ Yahyâ 500

12.Fi Muharremi'l-haram 940, fî 19 minhu.

'Adet-i 'idiyye-i şu'arâ-i mezkurin ki der 'id-i adha kasîde averde-end.

Edîbî, şâir 1000

'Iyanî, şâir 1000

Rahmî, şâir 700

Makâmî, şâir 1000

'Özrî, şâir 1500

Ferrûhî, şâir 1000

Mirek, şâir 500

Nâ'tî, şâir 400

Mesûdî, şâir 700

13.Fi Şevval 940

'Adet-i 'idiyye-i Hayâlî Çelebi, şâir ki kasîde dade 1000.

14.Fi Şevval 940

'Adet-i 'İdiyye-i Hayâlî Çelebi, şâir ki kasîde dade 1000

15.Fi Zi'l-hicce 941, fi 13 minhu.

'Adet-i cayize-i Hayâlî Beg be cihet-i 'id-i adha 1000²²⁰

Kânûnî devrine ait in'am ve ihsan kayıtlarına dair, kısmen de olsa, bilgi edinebileceğimiz en mühim kaynaklardan biri olan bu defterde daha çok kasîde sunma vesilesiyle ve özellikle bayramlarda pek çok şâirin kimi zaman akçe ile kimi zamansa elbise ile ödüllendirildiğini, himâye gördüğünü tespit etmekteyiz. Bunun dışında tekaüd (emeklilik) vesilesiyle ya da tel'if

²²⁰ Bu deftere göre ilgili yıllar aralığında (933 – 942) şâirlere toplam 195.400 akçe verilmiştir. En fazla ihsân elde eden şâir 20.000 akçe ile Lâmi'î Çelebi'dir. (Erünsal, “*Türk Edebiyatı Tarihinin Arsiv Kaynakları II: Kânûnî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'amat Defteri*”, s. 7 ilâ 17.)

bir kitap sunumu sebebiyle de iktidarın taltifini gören şâirlerin kayda geçirildiğine şahit olmaktadır. Yine defterden hareketle bazı şâirlerin iktidarca hemen daima himâye olunduğunu gözlemlemekteyiz ki Hayâlî Bey bunun en güzel örneğidir; zira defterden anladığımız kadarıyla kendisine çeşitli nedenlerle on bir kere bin akçelik ihsanda bulunulmuştur.

Şâir-iktidar ilişkisiyle alakalı yargılarımızın desteklenmesi ve bu ilişkinin nasıl işlediğinin ortaya konulabilmesi açısından başka bir belge sunumunu Cevdet Dadaş'ın Osmanlı Arşiv Kayıtları'ndan faydalanarak alıntıladığı 19. yüzyıla ait bazı resmî yazışma örneklerinde de görebilmekteyiz.

Bu mektuplardan biri II. Mahmut dönemine ait olup bize aynı zamanda Osmanlı teşrifatının usullerine dair ipuçları da veren bir arz-ı hâl metnidir. Önce sadrazam bir aracı / denetleyici hüviyetiyle hükümdara, yazdığı bir kasîdeyle memuriyet talebinde bulunan bir gençten bahseden bir telhis sunar, bu bilgilendirme yazısının sonrasında da hükümdar hükmünü verir.²²¹

a. “Şevketlü kerametlü muhabbetlü kudretlü veliyy-i nimetim efendim pâdişâhım,

Bu defa Amedi odasına memuriyetle çırağ buyurulan Muhammed Akif Efendi kullarına birkaç satır yazı yazdırıp hak-i pak-i ekseriya-yı şahanelerine arz ve takdim olunması mukteza-yı irade-i seniyye-i mülukanelerinden olduğuna mebni efendi-i mumaileyh kullarına çend satır yazı yazdırılıp teşekkür-i ala vü ihsan-ı şehri-yarileri zımında inşad etmiş olduğu kasîdesiyle me'an manzur-ı hüsvaneleri buyurulmak için mekarım neşur-i kışver-

²²¹ Abdülaziz Bey, Osmanlı âdet, merâsim ve tâbirlerinden bahsettiği eserinin 450. sayfasında “Şâirlerin ileri gelenlerinden pek çoğu, pâdişahların tahta çıkışında, sultân ve şehzâde doğumlarında, sefere çıktıkları zamanlarda ve savaşlarda muzaffer olmaları için kasîdeler yazar, tarihler düşürür ya saraydaki bir aracıyla pâdişaha takdim ettirirler ya da usul üzere Bâb-ı Ali vasıtasıyla, yani vezîr-i a'zâma verirlerdi. Bâb-ı Ali vasıtasıyla takdim olunmak daha da önemli bir şöhrat yolu idi. Bu manzumelerden pâdişaha layık olanlar seçilir, sadrazamın öven yazısıyla, huzûr-ı hümayuna sunulurdu.” diyerek teşrifât usulleri konusundaki bu hiyerarşik kâidenin altını çizmiştir.

küşayışleri kılındığı muhat-ı ilm-i alileri buyuruldukda emr ü ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü veliyy-i nimetim efendim pâdişâh hazretlerininindir.”

b. “ Benim vezirim,

Mumaileyhin yazısı ve kasîdesi güzeldir. Bu makulelere itibar ve istihdam olundukça aklamda erbab-ı hüner çoğalmaya başlar. Buna müceddeden bir tayin veresin.” ²²²

Diğer bir örnek Abdülmecid’e yazdığı bir kasîdeyle taltif edilmesi uygun görülen bir şâire verilmesi düşünülen câize miktarı ve câizenin ne şekilde verileceğini belgeleyen bir yazışma metnidir:

“ Maliye Nezaret-i Celîlesine ve Bağdad Vâlisi Hazretlerine,

İranlı Şeyh Niyazi Efendiye hilye-i şerife ve medayih-i celile-i hazret-i şehinşahi'yi mutazanımın kasîde tanzim ve inşad eylemesinden dolayı yedi bin beş yüz gurus atıye-i seniyye itası hususunda bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenab-ı pâdişâhi müteallik ve şeref - südür buyrulmuş ve efendi-i mumaileyh Bağdad canibinde bulunduğundan, meblağ-ı mezburun emr-i ali eyaletden itası zımında Bağdat Valisi Devletlü Paşa Hazretlerine bildirilmiş olmağla hazinece dahi icabının icrasiyle taraf-ı valalarından dahi ber – mucceb-i irade-i seniyye meblağ-ı mezburun emval-i eyaletden tesviyesi zımında lazım gelen havale mektubunun tastir ve tesyirine tahrirat-ı senaveri tastir kılınmış buyrulması siyakında himmet buyrulması... ” ²²³

Arşiv belgelerine dair bir başka misal yine Abdülmecid dönemine ait bir mansıb ihsanına ilişkindir. Bu defa mansıba / mevki’e layık görülen kişi Arap şâirlerden Zeynelabidin’dir:

“ Nişanı Hümayunum oldur ki

²²² Dadaş, **a.g.m.**, s. 749.

²²³ Dadaş, **a.g.m.**, s. 751.

Saltanat-ı seniyyem hakkında izhar-ı gayret ve hâmiyet ve sadakat eden ve menafi-i devlet-i aliyem için ibraz-ı asar-ı hayrhahi ve istikamet eyleyenlerin ta'attüfat-ı seniyye-i şahaneye nailiyyet-i şan-i meal-i unvan-ı pâdişâhanem iktizasından bulunduğu ve meşahir-i şu'arâyı Arabdan ve rütbe-i seniyye sınıf-ı sanisi ashabından Zeynelabidin zide uluvvuhunun derkar olan ehliyet ve liyakatı icabınca tanzim ve takdim etmiş olduğu kasîdesi nezd-i şahanemde rehin-i Tahsin olarak devlet-i aliyem hakkında ibraz eylediği mesai-i makbulesi cihetiyle atıfet-i seniyyeme kesb-i istihkak eylediğine binaen bu defa mecidiye nişan-ı hümayunumun dördüncü rütbesinden bir katası kendüsüne inayet ve ihsan kılınmış olmagla iş bu berat-ı mekarim-simat-ı şehir-i yaranem dahi takdir ve ita kılınır.”²²⁴

Alıntılanan belgelerden anlaşılıyor ki Devlet-i Al-i Osman’da siyasal ve ekonomik anlamda zorlu günler geçirdiği 19. yüzyıla gelindiğinde dahi saray / siyasal iktidar / patron, bir devlet geleneği anlayışıyla, türlü vesilelerle ve muhtelif biçimlerde şâirlerini takdir ve taltif etmekte sebat etmektedir.

2.4.2. Biyografik Eserler / Tezkîreler

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir disiplin olan biyografik çalışmalar bilhassa İslam dünyasında Hz. Peygamber ve İslam tarihinin topluma örnek diğer şahsiyetlerini en doğru biçimde takdim etmek ve tanıtmak gayesi doğrultusunda temellendirilmiş ve bu kaynaktan hareketle giderek çalışma kapsamını genişletmiş bir uğraş alanıdır. Menşe’ini Arapların tabakat²²⁵ kitaplarından alan biyografi / hâl tercümesi yazma geleneği zamanla İranlılar ve Türkler arasında geliştirilerek “tezkîre” adını almıştır.

Tezkîre, “zikr” kelimesinden türemiş olup “hatırlatmaya vesile olan şey, isteneni anma, hatıra getirme” anlamlarına gelir ve edebiyat terminolojisi olarak çok geniş bir kullanım

²²⁴ Dadaş, **a.g.m.**, s. 753.

²²⁵ Arapların hâl tercümelerine karşı çok yakın ilgileri dolayısıyla ve neseplerine olan bağlılıkları sebebiyle doğup gelişen tabakat kitapları, bir çok mevzulara ve bilhassa karîlere, fakihlere, şâirlere tasis olunurdu. (Abdülkadir Karahan, “Tezkire”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 12/1, Eskişehir 1997, s. 226.)

alanına sahiptir. Bu manada tezkîre, Osmanlı toplumunun maddî ve manevî kültürünü meydana getiren her meslekten yaratıcı kişinin biyografik künye yazıcılığını temel alan bir türdür; ancak tezkîre kelimesi en geniş manada kullanım alanını, şâirlerin hayatlarıyla şiirlerinden söz eden kitaplarda bulmuştur. Öyle ki bu kitapların bazıları tezkîre kelimesini özel bir ad olarak taşıdıkları gibi, ayrı bir isim taşıyanlar da çoğu kez tezkîre adıyla bilinirler. Bir edebiyat tarihçisi için en önemli belge eserin kendisi olmakla birlikte, eserin daha iyi anlaşılabilmesi için, ne zaman ve ne gibi şartlar altında yazıldığına bilinmesi, eser sahibinin hayatının tanınması da çok önemlidir. Dolayısıyla bir edebiyat tarihçisinin tarihi vesika ve diğer kaynakların yanında ilk başvurabileceği eserler tezkîrelerdir. Tezkîrelerde verilen bilgilerin birçoğu yazıldığı devrin şâir – iktidar ilişkisi kodlarını tam olarak veremese de bugün için başvurulacak en mühim kaynaklardandır.²²⁶

Kültür patronajı ve seçkin sınıfın sanat anlayışı üzerinde en esaslı kaynaklarımızdan biri konumundaki şu'arâ tezkîreleri, şâir - iktidar ilişkisinin boyutlarının izahında da yönelinen başvuru kaynaklarının en başında gelmektedir.²²⁷ Biz de çalışmamızda tezkîrelerin bu özelliğinden yararlanmak suretiyle içeriklerinde yer alan şâir – iktidar ilişkisi yankılarını bu noktada vermeye ve böylece söz konusu ilişkinin boyutlarını bir de tezkîreler penceresinden gözler önüne sermeye çalışacağız. İşe, Anadolu sahasında yazılmış ilk tezkîre örneği olarak bilinen Sehî Bey'in kaleme aldığı ve ilk dönem Osmanlı edebiyatçılarının pek çoğu hakkındaki tek kaynak eser olan Heşt Behîşt isimli tezkîrede yer alan bir takım kültür patronajı numunelerine göz atarak başlayacak ve zamanının tanıdığı olan ve pek çok şâiri unutulmaktan kurtaran bu eserde şâirin iktidarca / devlet ricalince himâyesine ve iktidar iltifatının şâirlerin tâli'i açısından önemine dair pek çok çarpıcı ayrıntıyla karşılaşacağız:

²²⁶ Kılıç, **a.g.e.**, s. XVI – XVII – XVIII.

²²⁷ Türk Edebiyatı'nda tezkire yazma geleneği Ali Şîr Nevâî (ö.1501)'nin Mecâlisü'n-nefâis (1491) adlı Çağatayca tezkiresiyle başlar. Tütün Anadolu sahasında ilk örneği Sehî Bey (ö.1548)'in Heşt Behîşt (1538) adlı eseridir. Tezkire, Mecâlisü'n-nefâis örnek alınarak yazılmıştır. Sehî'den başlayarak tütün ilk yazarları Herat ekolu denilen Câmî (ö.1492)'nin Baharistân (1487)'inden, Devletşâh (ö.1495)'in Tezkiretü'sşu'arâ (1487) ve Ali Şîr Nevâî'nin Tezkireleri'nden istifade etmişler ve bunu eserlerinin ön sözlerinde belirtmişlerdir. Ancak, bu örnek alma taklit seviyesinde kalmamış, Anadolu'da hızla gelişen dil ve edebiyatın, daha doğru deyişle şiirin mümessillerinin gelecek kuşaklar tarafından bilinmeleri için 16. yüzyılda art arda tezkire yazılmaya başlanmıştır. Muhtelif kaynaklarda isimleri zikrolunup da henüz ulaşılamayan tezkireleri dışarıda tutacak olursak bugün elimizde 31 farklı tezkire bulunmaktadır. Elde bulunan ve sadece kaynaklarda isimleri zikrolunan tezkirelerin bir listesi için bkz. İsen, **a.g.e.**, s. 30 - 31.

“Mevlânâ Vefâyî” bahsinde:

“Mevlânâ Vefâyî, Sultan Mehmed huzurunda son derece rağbet ve kemal derecede izzet bulmuş, hoş tabiatlı, fasih ve beliğ, pâdişâh ile sohbet etmiş kimseydi...Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Mevlânâ Vefâyî'nin vezirler tabakasına yazılmasının sebebi, onlardan da önce olmasından, pâdişâhın arkadaşı, nedimi ve eski musâhibi olarak zamanındaki itibarının vezirlik itibarından fazla olmasından dolayıdır.”²²⁸

“Mevlânâ Şeyhî bahsinde:

“Rivayet ederler ki Mevlânâ Şeyhî, Nizamî'nin Hamsesinden Husrev ü Şirin kitabının tercümesine başlayıp bin beyit kadarını yazdıktan sonra numune için Sultan Murad Han Hazretlerine ileterek arz ettiğinde, yazdıkları son derece güzel bulunmuş ve karşılık olarak pek çok ihsana nâil olmuştur.”²²⁹

“Mevlânâ Ulvî ve Hayâtî” bahsinde:

“Sultan Murad ve Sultan Mehmed zamanlarında devamlı dünyanın sığınağı olan dergâhın hizmetine gelir, kasîde arz eder ve böylece pâdişâhın umumi ve hususi ihsanlarına layık olurdu. Bu şekilde pâdişâhın sadakalarından ve iyilikseverliğinden payını alırdı...güçsüz bir ihtiyar haline dönüp kuvvetsiz düşünce, sade kasîdelerini Hayâtî ile dünyanın sığınağı olan dergâha gönderirdi. Devlet erkânı da makamı yüce pâdişâha arz eder, böylece Ulvî, câize yoluyla sultanın nimet ve ihsanından nasibini alıp sevinirdi. Hayâtî devlet erkânına gidip gelirken Mahmud Paşa ile münasebet kurdu. O da Hayâtî'de bir kabiliyet görerek kendi hizmetine aldı.”²³⁰

²²⁸ Sehî, a.g.e., s. 65.

²²⁹ Sehî, a.g.e., s. 112.

²³⁰ Sehî, a.g.e., s. 132 – 134.

“Revânî” bahsinde:

“...pâdişâhın incindiğini duyunca kaçarak Sultan Selim merhuma sığındı. Onun yanında epeyce itibar buldu. Sultan Selim saadetle gelip tahta oturduğunda, ona Ayasofya tevliyetini verdi.” ²³¹

“Tâli’î” bahsinde:

“ Mutluluk evi olan saraya hizmet edenlerdendir. Fera’iz ilmînde mahir, hesap ve katiplikte son derece kadir idi. Sultan Mehmed’in hizmetinde bulunup ona hazine katipliği yaptı. Sonradan Sultan Selim tahta oturunca itibarı arttı ve yeniçeri katipliğine tayin edildi.” ²³²

“Mevlânâ Sa’yî” bahsinde:

“Merhum Sultan Bayezid, Molla Sa’yî’nin hoşuna giden bir gazelini görmüş ve ‘bu gazeli söyleyeni bulun.’ diye emir vermiş. Aranıp tarandıkta Üsküp’te bulunduğu pâdişâha arz edilmiş, o da saraydaki dividdarlık hizmetini Sa’yî’ye ihsan etmiş.” ²³³

“Sehâyî, La’lî, Haydar ve Serezli Kandî” bahsinde:

“ Bu da merhum Sultan Cem şâirlerindendir... Gurbette Sultan Cem ile birlikte bulundu ve orada vefat etti. Sutan Cem’in makbul musahiblerindendir.” ²³⁴

“Mevlânâ Şehîdî” bahsinde:

²³¹ Sehî, a.g.e., s. 152.

²³² Sehî, a.g.e., s. 154.

²³³ Sehî, a.g.e., s. 155

²³⁴ Sehî, a.g.e., s. 174 – 175.

“Trabzon’dan Sultan Selim Han Hazretleriyle geldi. Yüce dergâh olan saraya hizmet edenlerdendir.” ²³⁵

“Kâtibî” bahsinde:

“Çok kasîde ve gazele sahip, hoş tabiatlı, gönlü şen kimseydi. Sultan Mehmed Hazretleri zamanından, Yavuz Sultan Selim zamanına kadar devlet eşiğinde hizmet edip ulûfe aldı.” ²³⁶

“Mesihî” bahsinde:

“Devlet adamlarına hizmet ettiği için tımara yazıldı ve Hadı Ali Paşa’ya çok hizmet etti. Ali Paşa öldükten sonra Yunus Paşa’ya bağlandı.” ²³⁷

“Serîrî” bahsinde:

“Sultan Korkud’un kullarındandır. Şehzâdenin hususî haremine hizmet ederdi.” ²³⁸

Dikkatimizi 16. yüzyılda kaleme alınan tezkîrelerden bir başkasına, Gelibolulu Âli’ye göre yazıldığı dönemdeki tezkîrelerin en iyisine²³⁹, Lâtîfî’nin Tezkîre-i Şu’arâ’sına çevirdiğimizde düşüncelerimize ı ışık tutacak pek çok vesikanın yer aldığını görürüz. Bunlardan bazılarını alıntılacak olursak:

“Âfitâbî” bahsinde:

²³⁵ Sehî, **a.g.e.**, s. 177.

²³⁶ Sehî, **a.g.e.**, s. 182.

²³⁷ Sehî, **a.g.e.**, s. 197.

²³⁸ Sehî, **a.g.e.**, s. 211.

²³⁹ Âli, **a.g.e.**, s. 313.

“Öğrenildiğine göre merhum Sultan Bâyezîd Han Amasya’da Çelebi Sultan iken adı geçeni bilgi ve becerisi ile sultanın yakını ve onun hususi meclislerine katılan seçkin kişilerden biri olmuş, sultanın değeri yüce iltifatlarıyla da epeyce itibar bulmuştur.”²⁴⁰

“Ahmed Paşa” bahsinde:

“Bir gün Sultan Mehmed Hazretlerinin yüce meclislerinde Hoca Hafız’ı çok överler ve sırları beyan eden divanından ileri gelenlerin inanıp güvenerek fal²⁴¹ baktıklarını söylerler. tesadüfen bu defa karşılına şu matla çıkar: ‘Toprağa kimya gözüyle bakanlar / Acaba bize göz ucuyla bakarlar mı?’ Sultan Mehmed Hazretleri bu çok fazla beğenince, adı geçen hemen o anda sözü edilen matlaı şu şekilde tazmin etmiş: ‘Toprağa kimya gözüyle bakanlar / Senin bastığın yerin değerli toprağını sürme yaparlar.’ Bu tazmin Sultan Mehmed Hazretleri tarafından beğenilip övülmüş ve aşırı cömertliğinden pâdişâh, Ahmed Paşa’nın ağzını mücevherle doldurmuş.”²⁴²

“Aşkî, Kadim” bahsinde:

“ Orijinal söyleyebilecek gücü ve şiirini hiçbir tadı yoktur. Ama bu haliyle o zaman yine de yüce bir değeri ve pâdişâhtan günde yüz akça geliri varmış.”²⁴³

“ Hâşimî” bahsinde:

“Acem ülkesinden ve seyitler zümresindendir. Sultan Selim Çelebi sultanken onun şâiri ve musahibi idi.”²⁴⁴

²⁴⁰ Lâtîfî, **a.g.e.**, s.88 – 89.

²⁴¹ Babinger, hikayede geçen “fal” kavramının içeriğini şöyle izah eder: “Bu oyunda Kur’an- ya da Acemler oynamıyorsa genellikle Hafız’ın şiirlerinin bulunduğu bir kitap- kapalı gözlerle açılır, yedi sayfa geriye gidilir ve sonra ilk paragraf okunup, kehanet olarak kabul edilir.” (Babinger, **a.g.e.**, s. 402.)

²⁴² Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 109 – 110.

²⁴³ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 121 – 122.

“Hayâlî” bahsinde:

“Tarikat yolunda bir er ocağının aydınlık gönüllü meşaleler yakan köçeği ve mutluluk semtinde baktığını altın eden pâdişâhın iksirli bakışı tesiriyle cevhere dönmüş kişisidir.” ²⁴⁵

“Mehdî” bahsinde:

“ Şâirlerin eskilerinden, eskilerin de bilgililerindendir. Sultan Mehmed’in has nedimlerinden ve nedimlerin de makbüllerinden idi.” ²⁴⁶

“Melihî” bahsinde:

“Pek çok marifetle övgüye değer biri olduğu için Ahmet Paşa’nın tavsiyesiyle Sultan Mehmed’in özel meclislerine girme fırsatı bulmuş, bu yolla onun yakını olup musahibi olmuştu.” ²⁴⁷

“Necâtî” bahsinde:

“Rahmetli eski şehzâdelerden Karaman valisi olan Sultan Bâyezîd oğlu Sultan Abdullah ile irtibat ve yakınlık kurmuştu. Onlar dünya evinden ahiret sarayına göçünce Sultan Mahmut’un eşiğine gelip nişancı oldular. Nişancılık görevi ile değer ve yücelik bulup şeref ve unvan kazandılar. Onlar da geçici dünyadan ebedi âleme göçünce İstanbul’a gelip kalan ömrünü Bâyezîd Han hizmetinde geçirdiler.” ²⁴⁸

²⁴⁴ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 219.

²⁴⁵ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 224 – 225.

²⁴⁶ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 297.

²⁴⁷ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 299.

²⁴⁸ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 326 – 327.

“Nihânî” bahsinde:

“Arap şehirleri olan Şam ve Haleb’in Sultan Selim tarafından fetihlerine bir mısraı muamma bir mısraı başarıyla düşürülmüş tarih olan musammât bir kasîde söylemiş ve merhum pâdişâh bu kasîdeye ödül olarak terfisini uygun görmüş, ayrıca câize ve ihsanlar vermiştir.” ²⁴⁹

“Refikî” bahsinde:

“Merhum İskender Çelebi’nin vezirliği sırasında ileri gelenlere yaklaşıp onların musahibi olarak şöhret ve itibar buldu.” ²⁵⁰

“Şemsî” bahsinde:

“Pâdişâhın meclisine layık ve hazinesine münasip olan çok değerli, arzu edilir şeylerle kıymetli mücevherleri hediye ederek Sultan Mehmed’e –kabri temiz olsun- musahib ve yakın olduktan sonra izzet ve itibarla defterdar olmuşlardır.” ²⁵¹

Bu noktada belirtmek gerekir ki tezkîrelerde iktidardan ilgi ve iltifat görmemeye hatta terslenmeye ve bunun sonucunda yaşananlara ilişkin kontra anekdotlar da mevcuttur. Söz konusu durum doğrudan doğruya başta pâdişâh olmak üzere iktidar mensuplarının sanattan, iyi şiirden ne / ne kadar anladıklarıyla ilgilidir. Örneğin, Lâtîfî Tezkîresi’nde bu tür vak’alara dair anlatımlar hayli fazladır.

“Firdevsî-i Rûmî” bahsinde:

²⁴⁹ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 336 – 337.

²⁵⁰ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 358.

²⁵¹ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 424.

“Sultan Bâyezîd’in emriyle Süleyman-name adlı eserini onun adına nazım ve nesir halinde üç yüz altmış cilt olarak tertib etti... Fakat Sultan Bâyezîd eserden seksen cildi seçip geri kalanını yaktırınca İranlı Firdevsi gibi yakışık almayan birkaç beyit söyleyip İran’a gitmişti.”²⁵²

“Hadîdî” bahsinde:

“Şehname vezninde, ince hayaller ve renkli sözlerle Osmanoğulları tarihini yazmış ve bu tarzda mesnevinin kabul olan semtine girmiştir. Ama adı geçen kitabı bitirip pâdişâha sunuca karşılığını alamadı. Yani sunmasına yardımcı olup onu koruyacak birini bulamadı.”²⁵³

“Hâkî” bahsinde:

“Adı geçen çağının vezirlerinden birine câize ümidiyle kasîde sunmuş. Övdüğü kişi câize vermeyince, böyle yüce makamlara ulaşan kimselerin cömert olması gerektiğini, liderlik tahtına oturanlara mürüvvetsizlik ve pintiliğin yakışmadığını bu kıta ile bildirmiştir: ‘Kerem ehli makamıdır bu sadr / Bu ululuk ya bi-seha nic’olur // Gel beyim sen vezareti bana ver / Beni medh eyle gör ata nic’olur.’”²⁵⁴

“Hamdi Çelebi” bahsinde:

“Yusuf u Züleyha’yı merhum sultan Bâyezîd adına söylemişler, ilgi ve iltifat görmeyince pâdişâhın adını ve övgüsünü çıkarmışlardır.”²⁵⁵

²⁵² Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 178.

²⁵³ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 195.

²⁵⁴ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 201.

²⁵⁵ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 212.

“Likâyî” bahsinde:

*“Şaşılacak taraf şudur ki bu garip yetenek ile Ahmedî'nin Yusuf u Züleyha'sına nazire söylemiştir...Ayıbı hüner sanıp o mutlu sultana, yani Sultan Bâyezîd'e bu kitabı bin bir gururla sunduğu zaman, pâdişâh peygamber menkıbelerinde hatasını görüp adı geçen kitabı ateşe attırdı. 'Ehli olmayan bu tür büyük işlere girmesin' dedi.”*²⁵⁶

“Sücûdî” bahsinde:

*“Merhum Revani Mısır seferinde Sultan Selim'e berf redifli kasîde sununca bu, pâdişâhın hoşuna gitmemiş ve kar övülecek nesne midir, bunun gibi soğuk sözleri övgü vesilesi yapıp bana kasîde sunarsın diye surat asınca orada bulunan Sücudi şu beyti söykemiş: ' Soğuk sözlerle doldurdun cihanı / Başına dolular yağsın Revani. ’”*²⁵⁷

16. yüzyılda kaleme alınan ve şâir – iktidar ilişkileri açısından bizlere belki de en doyurucu bilgileri veren bir başka tezkîreye, Âşık Çelebi'nin Meşâirü'ş-Şu'arâ'sına göz attığımızda da pek çok kültür patronajı örneği ile karşılaşmaktayız ki bunda Âşık Çelebi Tezkîresi'nin şâirlerin hayatlarına, fiziki tasvirlerine değinmekle birlikte onların psikolojik tasvirleri ve devrin sosyal yaşantısına dair başka kaynaklarda bulunmayan derin bilgileri ihtiva etmesinin payı büyüktür:

“ Emîrî” bahsinde:

“Rûmda nakîbü'l-eşrâfluk ile şöhret bulur andan akçesi otuz ve otuz beş olur. Her kasîde vü kat'a virdükçe 'ulûfesine terakkî olur ve nva'-ı teşrîf ü ihsân ile telakkî bulur. Sultan Selim zemânında kezâlik ve Sultan Süleyman-ı merhûm ki tâife-i âle ra'betde ve neseb-i siyadete ri'âyetde bunlara ihsân ile Resûlu'llâh'a kurbetde ve tekmîl-i sas'âdetde ecdadından efsun ve

²⁵⁶ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 289.

²⁵⁷ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 410.

zümreye ihsânı hadden birûn idi dahı ziyâde iltifâtlar buyurular. Âhir ‘öminde ‘ulûfesi seb’ine yetmişdi ve oglına dahı ‘ulûfe buyururlar.” ²⁵⁸

“Bihıştî” bahsinde:

“merhûm Sultân Bâyezîd devrinde terk-i diyâr idüp bir zemân vilâyet-i ‘Acem seyâhatin eylemiş niçe zemândan sonra yine Rûma gelüp pâdişâh iltifâtı ile ve terbiyeti ile sancak begi olup pâdişâhun niyâbet eyâletin eyledi.” ²⁵⁹

“Ca’fer Çelebi” bahsinde:

“Mahmûd Paşa müderrisi iken menşûr-ı âmâli tevki’-i iltifât-ı pâdişâhî ile muvakkı’ oldı. Dîvân-ı sultâniye nişâncı ve tab’-ı nahl-ârâsı bezm-i câh u celâlde reyhâncı oldı. Gıtdügince gonçe-i murâdı nesîm-i tebiyyet-i pâdişâhî ile gül gibi küşâyış buldı ve nihâl-i âmâli tesnîm-i iltifât-ı şâhenşâhî ile serv gibi nümâyış buldı...Nesri lû’lû-i menşûr olsa ‘aceb midür ki rişte-i güzerân-ı eyyâm-ı ‘ömri le’âl-i hüsn-i nevâziş-i pâdişâhî ile muntazam idi ve nazmı dürr-i manzûm olsa tan midur ki dest-i hakkâk-ı iltifât-ı şâhî ile meskûb dürr-i huzûr-ı kalb-i safâ-yı hatıra mâlik olup ganî vü gânim idi.

Li – muharririhî: Eger sâdık dinürse ana sâdık

Gelürmiş her sözi şâha muvafık

N’ola rıf’atda uçar ise tayyâr

İki şeh himmetinden şehperi var

Eyyâm-ı hazarda halvetde şeref-i meclisleri ile kârmân ve hengâm-ı seferde ekser yanaşup hem- ‘inân idi. Hatta sefer-i Erdebil’de ve ‘azîmet-i Şâh İsmâ’ilde ekser-i evkât Monlâ İdris

²⁵⁸ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 380.

²⁵⁹ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 438.

vü Halîmî Çelebi vü Ca'fer Çelebi-i merhûm pâdişâh ile çâr-'unsûr gibi hem-'inân harf-zenân ve bezl-gûyân musâhabet-künan giderler imiş. ”²⁶⁰

“Cenâbî Paşa” bahsinde:

“Gülşen-i harîm-i hâs-ı pâdişâhîde âb-ı terbiyyetleri ile neşv ü nemâ ve nazar-ı iltifât-ı pâdişâhî ile hüsn ü bahâ bulan ashâb-ı sa'adetdeb ve erbâb-ı şî'r ü belâgatdendür. Andan livâ-yı himmet-i pâdişâhî anun hakkında vâlâz ve hil'ât-ı ihsân-ı şâhenşâhî kâmet-i liyâkat u rûtbetden vâlâ oldu ya'ni Anadolu vilâyetine emirü'l-ümmera oldu. ”²⁶¹

“Dâ'î” bahsinde:

“...ba'z-ı eş'ârı Sultân Süleymân-ı merhûmun azân-ı iz'ânlarına vâsıl oldukda ezhân-ı pâklerine hoş gelüp Dâ'î tahallusın ta'yîn itdiler. Ve mülâzım alıp sefer-i hümayunda bile olmak buyurup enzâr-ı iltifâtlarına karîn itdiler. Hâlâ kırk akçe ile İstanbul'da müderris ve sıyt u sadâ-yı fazları nakl-i mecâlis-i ashâb-ı medâris iken elli akçe ile müteferrikalar bölüğüne sülûk-ı ihtiyâr itdiler. ” ²⁶²

“Dervîş Çelebi” bahsinde:

“Şî'r ü inşâya mûmâreseti artuk ve vezîr-i a'zâm 'Ali Paşa ile münâsebeti çok olduğu cihetden yigirmi beş akçe ile kâtib-i dîvân oldu. ” ²⁶³

²⁶⁰ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 454 – 455– 456.

²⁶¹ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 493.

²⁶² Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 509.

²⁶³ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 521.

“Vâlî” bahsinde

*“Yeniçeri iken bu gazeli diyüp destgîr-i piyâdegan ve ber-ârânde-i üftâdegân Celal Beg yedinden rikâb-ı hümâyûn-ı pâdişâhiye ısdâr idüp pâdişâh mahlas beyti münâsebeti ile bölük ihsân idüp mazhar-ı eltâf u nevâli oldı.”*²⁶⁴

“Zemânî” bahsinde:

*“Rûmili beglerbegisi Ahmed Paşaya iltica vü intisab idüp sâye-i sa’âdetinde ze’âmet ile behremend ü kârmân oldı.”*²⁶⁵

“Hâfız-ı ‘Acem” bahsinde:

*“Sultân Selim-i merhûm Amasiyyede kışladuklarında merhûm Merzifonda müderris bulunmuş. İttifâk pâdişâh Merzifon aşikâre gelüp cûybâr kenârında hayme vü hargâh urup nüzûl-ı iclâl iderler. Monlâ a’yân-ı şehîr ile istikbâl iderler. Bu gazeli diyüp yazup rikâb-ı şâhiye irsal idüp şâh görüp pesend itmiş ve câ’izeler virüp İstanbul’da ‘Ali Paşa medresesine götürüp behremend itmişdür.”*²⁶⁶

“Halîmî” bahsinde:

*“Sadef gibi zamîrinde dürc-i ma’arifden derc olan ebyâtı şâhid-i nisâr ider. Pâdişâh ol dürlere nazar-ı şâhvâr idüp lâl-i hüsn-i kabûlî amun sem’-i sa’âdetine gûşvâr ider...Mu’allim olup gitdükçe makbûl olur rûz-be-rûz esbâb-ı mihr-i terbiyyet-i sultânî bürûz idüp hilâl iken bedr ve yiri saff-ı ni’âl iken sadr olur.”*²⁶⁷

²⁶⁴ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 550.

²⁶⁵ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 580.

²⁶⁶ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.2, s. 604.

²⁶⁷ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.2, s. 630.

“Lâmi’î Çelebi” bahsinde:

*“Fettâhî-i Nişaburî’nün Hüsn ü Dilin mevzû’ idüp dahı matbû’ u masnû’ Hüsn ü Dil adlu kitâb cem’ idüp Sultân Selim âsitânelerine virdi vazîfe-i mu’ayyene ta’yîn olunup murâdına irdi. Ba’dehû bahr-i hezcede Ferhâd-nâme nazm idüp pâdişâh-ı mûmâ-ileyhe tuhfe kıldı ol dahı slyâne diyü bir kûy sadaka kıldı. Ba’dehû Sultân Süleymân-ı merhûm ‘Unsurînin Vâmık u ‘Azrâsın terceme murad idinüp kdir şâir tefahhüs itdükte kâzı-‘asker Muhyü’ d-dîn Çelebi ile Kâdirî Çelebi Lâmi’iyi sevk iderler sûk-ı nazmda germ olmaga pür-şevk iderler. Altı ayda bahr-i remelde terceme vü tekml eyledi gül redif kasîdesi ile tezyîl eyledi evrâk-ı gül gibi dâmân-ı pâdişâhîye nisâr eyledi anlar dahı cevâ’iz-i seniyye ile nihâl-i âmâlin pür-beng ü bar eyledi.”*²⁶⁸

“Sücûdî” bahsinde:

“Pîrî Paşadan bu beyt ile Kalkandelen harâcun istemişdür.

*Beyt: Bükmedin kaddümi yâ gibi cefâ kılıcı çarh / Gönder ok gibi sehâ bendeni Kalkandelene”*²⁶⁹

“Fuzûlî” bahsinde:

“Sultân-ı Maşrikeyn ve hakân-ı hafâkeyn merhûm Sultân Süleymân Bagdâda şeref-i nüzûl buyurup cûy-ı dil-cûyı Fırât şeker-mâye-i lu’âbı ile reşk-i âb-ı hayât ve havâli-i Dârü’s-selâm-ı Bagdâd hıyâm-ı zafer-hitâmıyle gayret-i cennat oldukda Fuzûlî rikâb-ı pâdişâhîye ve meclis-i İbrâhim Paşa-yı vezâret-penâhîye kasîdeler virüp Kâdiri Efendiye dahı kasîde virüp ol dahı pâdişâha ve paşaya terbiyeler idüp idrârât-ı pâdişâhîden irtifâ-i vilâyet-i Bagdâddan sedd-i ramak belki za’t-ı ma’işet olacak râtibe-i mertebe ta’yîn olınmışdur ol dem bu demdür

²⁶⁸ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.2, s.745.

²⁶⁹ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.2, s. 944.

ki ahvâl-i ma'âşî müheyya ve esbab-ı intî'âşî mütennâdur ferâg-ı bâl ve refâg-ı hâl ile nazm-ı eş'âra ve tedvîn-i ebyât-ı belâgat-şî'âra müdâvimdür. ” ²⁷⁰

“Zâtî” bahsinde:

“Bir gün kendinden mansıba ‘adem-i duhûlün ü murâdâtının vech-i lâ-husûlün sordum böyle tafsîl itdi ki İstanbula geldüm merhûm Sultân Bâyezîd devrânıydı ve ‘ulemâ vü sâdâta ve meşâyih ü şu‘arâya câ‘izeler ü sâlyâneler bahş u ümmîd devrânıydı kendiye ‘ıydiyye vü bahâriye vü şitâ’iyye kasîdeler virdüm her emelünü âyine-i ihsânında re’yü’l-‘ayn gördüm kezâlik ‘Ali Paşa vezîr-i nüktedân u kâm-bahş u kârmân idi evvel ki ana kasîde virdüm. Andan sonra bana halvetine girmeye ruhsat virdi ve nakd-ı cinsinden ma’âda vâfir me’kûlât u melbûsât u destâr u kisvet virürdi ve pâdişâh-ı merhûm yılda üç kasîde virmek buyurdi birin nevrûzda virürdük ve birer kasîde bayramlarda virürdük nevrûzda iki bin akçe câ‘ize vü sâlyâne ile geçindüm... vüzerânun halvetlerine girer oldum ve meclîs-i münâdimlerine dahil olur oldum... ben dahı mansıb hevâsında ve kuyûdla tekayyud pervâsında olmayup pâdişâhun sâlyânesi ve ‘Ali Paşa vü Hersekzâdenün her gâh ‘atâ-yı hüsvânesi ve kâzî-‘asker olan Hacı Hasanzâde vü Mü’eyyedzâdenün lutf-ı bî-bahânesi ve Nişâncı Tâcizâde Ca’fer Çelebinün cevâ‘iz-i bâ-girânesiyle müreffehü’l-hâl ü fârigü’l-bâl idüm... Sultân Selîm pâdişâh oldukda bir mînîye kasîde virdüm... begendi beni arturmayup câ‘izemi arturdi ve düşen kûylardan bir kûy virün diyü buyurdu. Anadolu kâzî-‘askeri Tacizâde Ca’fer Çelebiye ‘arzı gelen kûylardan birin bana ‘arz eylemek buyuruldu... Leglek yirin bana ‘arz itdiler Sultân Selîm-i merhûm pesend idüp Leglek yirin sadaka buyurmuş iki karye idi on bir bin bişyüz akçe yazardı. Nice zemân ana mutasarrıf oldum... Sultan Süleymân zemânı oldı zıll-ı sa’âdeti üzerimize sâye-i Yezdânî oldı. Kasîdeler virdük huzûrında makbûl oldı câ‘izler ü sâlyâneler virüp murâdâtımız husûle mesûl oldı... ” ²⁷¹

16. yüzyılda kaleme alınan ve muhtevasında şâirlerle ilgili biyografik bilgiler bulunduran bir umûmî tarih kitabı vardır ki sadece yazıldığı yüzyılda değil tüm Osmanlı tarihleri içinde

²⁷⁰ Âşık Çelebi, a.g.e., C.3, s. 1199.

²⁷¹ Âşık Çelebi, a.g.e., C.3, s. 1580 – 1581 – 1582 - 1584.

bu hasleti ile yegane çalışmadır. Sözü edilen bu eser Gelibolulu Âli'nin Künhü'l-ahbar'ıdır. Eserin dördüncü bölümünün şâirlerden bahsolunan kısmı bir şu'arâ tezkîresi hüviyetinde olup şâir-iktidar ilişkileri açısından oldukça değerli bilgiler ihtiva etmektedir:

“Monlâ Ârif Ali” bahsinde:

*“Sultân Murâd Hamun emri ile Melik Ahmed-i Dânişmend fütühâtını bir manzûm kitâb eylemiş. ‘Alâ Beg Münşi lisân-ı Fûrs-i kadîm üzre yazdığı kitâbdan hikâyâtını ahz itmiş ve ol mukâbeledede nice cevâ’iz-i seniyyeye dest-res bulmuş ba’de’l-ihsân bi-tarîk’it te’bîd Tokat dizdarlığın alup huzûr u râhat tarîkına sülûk itmişdür.”*²⁷²

“Zeyneb Hatun” bahsinde:

*“Fârisî ve Türkî dilde eş’âr-ı belâgat-efzûn bir muhaddere-i zfunûn idi ki dîvânını tertîb idüp Sultân Mehmedde virmiş ol mukâbeledede cevâ’iz-i seniyye ile ri’âyet olunmuş.”*²⁷³

“Mevlânâ Âhî” bahsinde:

*“Merhûm Sultân Selîm mezbûrun ba’z-ı ebyatını görmüş. Kâbil-i vücûd ancak diyu pesend buyurup kâdi-‘askerlere Âhînün sinn ü mâl ü câhını sormuş. Henüz mülâzımdur zamân-ı ‘ömri erba’in idüğine kalbimiz câzimdür didüklerinde ri’âyet eylen dimişler. Anlar dahi tarîk muktezâsınca bir medrese ‘arz eylemişler.”*²⁷⁴

“Revânî” bahsinde:

“Merhûm Sultân Selîm Han şehzâde-i ‘âli-şân iken melâz-ı erbâb-ı ‘irfân olan âsitânelerine ilticâ itmiş gâh u bi-gâh cevâ’iz-i seniyyelerin alup iltifât-ı ‘âliyyelerine

²⁷² Âli, a.g.e., s. 126.

²⁷³ Âli, a.g.e., s. 137.

²⁷⁴ Âli, a.g.e., s.174.

*mazhara düşmüş idi. Ba'de'l-cülûs gâh matbâh-ı âmire emânetine mutasarrıf olduktan sonra surre emâneti ile hacc-ı şerîfe varmış gelmiş.”*²⁷⁵

“Edâyî” bahsinde:

*“Vüzerâdan merhûm Piyâle Paşa deryâ kapudânlığı ile kâmkâr bir sâde-dil-i sâhib-edâ olmagla mezbûrî kâtibi dünnür. Ağır ze'âmetle ve giderek musâhib mertebesinde ragbetle behredar kılır.”*²⁷⁶

“Rahmî Çelebi” bahsinde:

*“Sultân Selîm Han-ı Cemşîd- âyin 'atebe-i 'ulyâsına vardı. Tîr ü keman evsâfında bir kasîde ile 'arz-ı hâl kıldı. Hattâ bu makûle bir kıt'a ile sarâhaten 'arz-ı hâle dahi muhtâc oldu. Tâ ki bir şefâ'at-nâme virülüp yigirmi akça medreseye dest-res buldı.”*²⁷⁷

“Monlâ 'Ârif” bahsinde:

*“...ba'z-ı kasâ'idi ve resâ'ili ve cerâ'idi manzûr-ı şehriyârî oldukda ibtidâen yigirmi beş akça 'ulûfe ta'yîn olundu ve cevâ'iz-i seniyye ile ri'âyetden sonra Tevârih-i Âl-i 'Osman nazmına dahi me'mûr kılındı.”*²⁷⁸

“Monlâ Gazâlî” bahsinde:

“Evvela musâhiblerinden nedim u hem – kadehi Piyâle ile âşinâlık itmiş. Ba'dehûanın hsn-i terbiyesi ile şehzâde meclisine dahil olmuş. Hattâ mü'ellefâtı makâbeletine me'mûr olup

²⁷⁵ Âli, a.g.e., s.176.

²⁷⁶ Âli, a.g.e., s. 191.

²⁷⁷ Âli, a.g.e., s. 218.

²⁷⁸ Âli, a.g.e., s.238.

haylî imtiyâz-şân bulmuş... Bu dahi meşhûrdur ki bir mübârek bayramda şu'arâ vîl nûdemâyâ fâhir hil'atler bağışlanmış ammâ ki Monlâyâ cefâ'en bir eski sûf kaftân virilmiş ol dahi bedîhe bu beyti söylemiş bir a'lâ girân-mâye câme hâsıl eylemiş” ²⁷⁹

“Sultân Selîm Şâh” bahsinde:

“Bu hakîr manzûme-i Mihr ü Mâhı itmâm itdüm ki Konya sahrâsındaki muhârebeden bir yıl sonra takbîl-i ‘atabe-i ‘ulyâlarına ithâf niyetine gitdüm. Fî nefsi'l-emr niçe ri'âyetler eylediler mes'ûlümüz olan pâye-i mülâzemetle muhassalu'l-merâm kıldılar.” ²⁸⁰

Aynı paralelde 16. yüzyılın önemli diğer iki tezkîresinden, tezkîrecilik tarihimizin, içinde en çok şâiri ihtiva eden örneği olan Hasan Çelebi'nin Tezkîretü's-Şu'arâ'sından ve Osmanlı'nın doğu yöresi, özellikle de Bağdat ve çevresinde yetişen şâirleri hakkında değerli bilgiler içeren Ahdî'nin Gülşen-i Şu'arâ'sından da konumuzla ilintili birçok iktibas yapmak mümkündür:

“Bahrî” bahsinde:

“Himmet-i pâdşâh-ı cihân ile sehl zemânda taklîd-i menâsıb ile kat'-ı merâtib itmişdür. Hâlâ Trablusda mevleviyyet ile mutasarrıf-ı mansıb-ı kazâdur.” ²⁸¹

“Basîrî” bahsinde:

“Ol zemânda Sultân Bâyezîdün dâmâdı Ugurlı Sultân Ahmedün musâhibi olup anun sohbetiyle eglenüp kalmışdur. Ba'dehû mürebbî-i ashâb-ı hüner merhûm İskender Çelebinün

²⁷⁹ Âlî, **a.g.e.**, s. 249 – 250.

²⁸⁰ Âlî, **a.g.e.**, s. 293.

²⁸¹ Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkîretü's-Şu'arâ**, (haz. Aysun Sungurhan Eyduran), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999. (Biz, aynı çalışmanın <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> internet adresinde yer alan 2009 tarihli metin a ve metin b şeklindeki yayınından faydalandık.[metin a, s. 175.])

lutfına mazhar olmuş idi. Ayasofya zevâ'idinden 'ulûfesi ve hizâne-i pâdşâhdan sâlyâne-i ma'rûfesi var idi." ²⁸²

“Bekâyî” bahsinde:

“Pâdşâh-ı ‘âlem-penâh Sultân Murâd-ı sa’âdet-i destgâh anda şehzâde-i cevân-baht ve muterassıd-ı tâc u taht iken ba’z-ı ağalarıyla münâsebet idüp mezbûra terakkîler itdürmüşler idi. Ba’dehû Sultân Murâd Hân pâdşâh-ı rûy-ı cihân oldukda himmet-i ‘âlileriyle müddet-i yesîrede menâsıb-ı kesîreye yetişüp pay-tahtlık ile Selanik ve Galata kâdisı olmuş idi” ²⁸³

“Rahmî” bahsinde:

“Mürebî-i ashâb-ı hüner olan zât-ı sûtûde-siyer merhûm İskender Çelebi mezbûrî âsaf-ı pür-safâ (Hazret)-i İbrâhîm Paşaya terbiye ve nihâl-i ma’ârif iştimâlınden âb-ı cûd u nevâli ile temniye itmekle sohbet-i âsaf-ı mezbûra dâhil ve cevâ’iz-i mevfûra ve eltâf-ı nâmahsûresine vâsıl u nâ’il olmuş idi. Hattâ himmet ü ‘inâyet-i vezîr-i mezkûr ile sâhib kırân-ı cihân merhûm Sultân Süleymân Hâna oğlu Sultân Mustafâmın sünneti sûrında kasîde diyüp ol pâdşâh-ı hûbân ve sultân-ı meh-rûyân meclis-i şâh-ı cihânda kasîde-ibelâgat-’unvânın okımağla emsâl ü akrânı miyânında hayli nâm u nişân bulduğundan gayri dürc-i dendâmı gibi niçe dürr-i bî-kerân ve ‘uşşâka itdügi cefâdan efzûn cevâ’iz ü ihsân-ı bî-pâyâna mazhar olup ‘arûs-ı me’mûl mınassa-i husûlde cilveger olmuş idi.” ²⁸⁴

²⁸² Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 177.

²⁸³ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 181.

²⁸⁴ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 329 – 330.

“Fazlî” bahsinde:

*“Sultân Bâyezîd Hâna nergis redîf bir kasîde-i belîğ ü şerîf diyüp bi’z-zât huzûr-ı hâkânîde kasîdesin okudukda hayr du’âsın ve hadd ü ‘adedden eîzûn cevâ’iz ü a’tâyâsın alup ol şâh-ı kerîm nergisvâr ceyb ü dâmânın pür-zer ü sîm itmiş idi.”*²⁸⁵

“Mu’ammâyî” bahsinde:

*“Sultân Selîm ol teshîr-i memâlik-i Îrân ve zabt-ı bilâd-ı Âzerbâyecân itdükde ol diyârun her fende sâhib-i iştiârların ser-nigûn itmişler idi. Ol esnâda diyâr-ı ‘Acemden mu’ammâ-gûy ve mu’ammâ-güşâ ba’z-ı ashâb-ma’ârif gelüp mu’ammâları meşhûr u şâyî’ ve matla’-ı kabûl-ı halk-ı cihândan mânend-i hûşîd-i rahşân tâli’ olmuş idi. Mu’ammâyî mezbûr dahı ol eyyâmda şâh-ı mezbûrun nâmına Mu’ammâ Risâlesi virdükde memâlik-i mahrûsalarında dahı bu fende sâhibi’tibâr u iştiârlar kimesneler zâhir ü bedîdâr olduğına gonçe-i hâtır-ı ‘âtırları hurrem ü hândân olup mezbûra üç yüz filori in’am u ihsân itmişdür.”*²⁸⁶

“Nihâlî” bahsinde:

“Niçe zemân belâ-yı ‘azl ile mahzûl ve mihnet-i fakr u fâka ile mahzûn u melûl olup âhir-i kâr câna ve kârd üstühâna yetişüp cenâb-ı sâhib-kırâna ya’nî Hazret-i Sultân Süleymân Hâna ihsâna cüz’î bahâne olsun diyü bu kıt’a ile ‘arz-ı hâl itmiş idi. Murâd u merâmından su’âl olındukda ayda bin akçe sâlyâne ile kanâ’at eylemişdür. Ol kıt’a budur:

*Kime kimden şikâyet eyleyeyin
Ser-güzeştüm hikâyet eyleyeyin*

*Ehl-i ‘ilmün fakîrine şimdi
Kimse dimez ri’âyet eyleyeyin*

²⁸⁵ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin b, s. 165.

²⁸⁶ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin b, s. 299.

Gâh tadrîs ü geh kazâ diyüben

Nice zillet denâ'et eyleyeyin

Bana bir tevliyet 'inâyet iden

Vakfa sa'y ü kifâyet eyleyeyin

Ba'dehû vezîr-i Hâtem- 'atâ merhûm İbrâhîm Paşa ve defterdâr-ı sehâ seyr-i mürebbûi ehl-i hüner merhûm İskender Çelebi zemânı olup Muhyi'd-dîn Efendi ve Kadrî Efendi 'âlemün sadr-ı 'âlî-kadrı olup anların salât u 'atiyyâtı dahı 'ulûfesinden ziyâde olup her gün münâdemet ü musâhebetinden cüdâ olmaz idi. ”²⁸⁷

“Yetîm” bahsinde:

“Merhûm Seyyid 'Ali Çelebi şinâver-i sefer-i deryâ emîr-i kebîr-i bahr-ı 'atâ Kapudân Paşa terbiyet itmekle ol dahı meyl ü ragbet ve lutf u şefkat gösterüp bir câriye-i hüsnâ ile beş akçe i'tâ idüp nazm-ı fütûhât u gazavâtını recâ itmiş idi. Ol dahı Mahzenü'l-esrâr bahrında nazm-ı âbdâra şürû' u ibtidâ idüp... ”²⁸⁸

“Hâtemî Beg” bahsinde:

“şâh-zâde-i 'âlemiyân ve nûr-ı dîde-i merdüm-i zamân ya'nî Sultân Selîm Hân hazretlerinin dergâh-ı cihân-penâhında müteferrika olup âsûde-hâl ve müreffehü'l-bâl olmuş. Hemîşe cem'iyet-i hâtır-ı cân u dilden nazm ü nesr ile Sultân-ı zamân ya'nî şâh-zâde-i kâmrâmın medh ü senâsına iştigâl üzeredür... Tarz-ı kasîdede müselleme ve eş'âr-ı dürrer-bârı vâfir ve zebân-ı Fârisî'de mûmâreseti mütekâsir tekellüm-i pesend-i yârân-ı 'Acem ve makhbûl-i sâhibân-ı keremdür. ”²⁸⁹

²⁸⁷ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin b, s. 384 – 385.

²⁸⁸ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin b, s. 441.

“Derûnî” bahsinde:

“Bahâriyye diyü gemiciler ıstılâhâtın cem’ idüp gülbîn-i gülistân-ı hüner ve nihâl-i bostân-ı heft-kışver olan şâh-zâde-i bahr u berrün a’nî Sultân Selîm Hân-ı dilâverün evsâf-ı pâkinde elfâz-ı sâf ile bir kasîde-i âbdâr mânend-i nihâl-i mîvedâr neşv ü nemâ buldurmış meşhûr-ı rûzgâr ve makbûl-i dil-i ebrâr olmuştur.” ²⁹⁰

“Rahîmî” bahsinde:

“Sultân Selîm Hân-ı güzînün meclis-i cennet-misâline irişüp ol bâb-ı murâd-bahşdan bermurâd olup hoş -hâldür ve hadd-ı zâtında hoş sohbet ü meclis-ârâ ve vâdî-i nazmda semend-i himmeti a’lâ ve eş’âr-ı dil-pesendi pür-mesel ve edâ-yı bülendi makbûl ü bî-bedeldür.” ²⁹¹

“Aşkî” bahsinde:

“Hıdmetinde kusûr ve zahmetle rencûr olduğu ecilden ‘ulûfesin kesmişler. Ol esnâda pâdişâh-ı dîn-penâha ve Hakan-ı Süleymân-bârgâha bir gazel-i garrâ diyüp sunmuş... Pâdişâh-ı cihân a’nî Sultân Süleymân-ı zamâna bu gazel bahâne olup tekâüd tarîkı ile on akçe ihsân buyurmuşlar.” ²⁹²

“Kâtibî Efendi” bahsinde:

“bin dürlü felâketle üftân u hîzân ve temâşâ-yı Türkîstân u ‘Acemistân idüp bu diyâre geldükde sergüzeştin ‘ale’t-tafsîl tesvîd ü tahrîr kılup bir kitâb itmiş ve pâdişâh-ı Îrân u Turân

²⁸⁹ Ahdî, **Ahdî ve Gülşen-i Şu’arâsı (İnceleme – Metin)**, (haz. Süleyman Solmaz), AKM Yay., Ankara 2005, s. 283.

²⁹⁰ Ahdî, **a.g.e.**, s. 301.

²⁹¹ Ahdî, **a.g.e.**, s. 314.

²⁹² Ahdî, **a.g.e.**, s. 439.

*a'nî Sultân Süleymân Hân'un hıdmetine 'arz-ı hâl diyü sunmuş. Hezerân lutf u ihsân-ı bî-girândan sonra yüz elli akçe tekâ'üd tarîkı ile 'ulûfe sadaka buyrulmuş. Bu denlî perîşânlıktan kurtulup cem'iyyet-i hâtır ile pâdişâhun eyyâm-ı sa'adetinde âsûde-hâl ve müfferihü'l-bâl iken fevt oldu. "*²⁹³

“Yahyâ” bahsinde:

*“ol şâir-i nîk-nihâd pâdişâh-ı dîn-ârâ ve Sultân-ı kişver-küşâ ve hâkân-ı keyvân-rif'at ve şâhenşâh-ı hûrşid-menzilet hazretlerinin hemîşe himmet -i 'âlîyeleri ile dergâh-ı murâd-bahşlarında 'âlî ze'âmete mutasarrıf ve sâhib-sa'âdetleriün âdâb-ı sohbet-i hâslarına künhüyle vâkıf ve meydân-ı belâgatde rahş-ı tab'ı şî'rûn vâdisine cüst ü çâlâk ve herkesden öndül almada bî-nazîr ve 'arsa-i fasâhatde şu'arâ-yı zamân içre zebân-âver ü bî-bâk ve geregi gibi dilîr ve tarz-ı mesnevîde şâir-i muhterî' ve sâhir-i mübdi' olduğu gün gibi 'ayân u rûşen ve edâ-yı hoş-âyende ve güftâr-ı pesendide ile fusahâ-yı mütekaddimîn ve şu'arâ-yı müteahhirîn gibi sâhib-hamsedür. ”*²⁹⁴

On altıncı yüzyılda kaleme alınan ve edebiyat tarihi işlevi gören şu'arâ tezkîreleri vasıtasıyla Osman Bey'den itibaren bu asrın sonuna kadar Osmanlı'ya iktidar olmuş sultanlar ve bu sultanların şâirlerle olan ilişkilerine dair birtakım veriler edebilmektedir; ancak bu hususta en önemli kaynak durumundaki şu'arâ tezkîrelerinin 17. yüzyıldaki numuneleri daha çok antoloji tipi tezkîreler oldukları hatta çoğu zaman sadece antoloji hüviyeti taşıdıkları için bu eserlerden şâir – iktidar ilişkisine dair önceki yüzyıl kadar sağlıklı ve doyurucu bilgiler elde etmek pek mümkün görünmemektedir. Bunun temel nedeni ise 17. yüzyıl tezkîrelerinin daha çok kendi çağdaşlarını kaleme almalarıdır; zira bilineni tekrar etmek anlamına gelen mütedavil malumat olduğu için biyografiler kısalmış, buna karşılık seçilen şiir örnekleri artmıştır. Riyâzî'nin tezkîresi Riyazü's-şu'arâ'yı bu iki yüzyıl arasında bir geçiş dönemi eseri

²⁹³ Ahdî, **a.g.e.**, s. 491 – 492.

²⁹⁴ Ahdî, **a.g.e.**, s. 593.

saymak gerekir.²⁹⁵ Bu tezkîre dışında aynı yüzyılda kaleme alınan Rızâ, Kafzâde Fâizî, Yümnî ve Âsım tezkîreleri antoloji tipi tezkîre hüviyetindedir.²⁹⁶

Bu nedenledir ki on yedinci yüzyıl tezkîrelerinde şâir ve eserlerle ilgili yapılan değerlendirmelere baktığımızda daha çok Riyâzî'nin Riyâzü'ş-şu'arâ'sında ve kısmen Rızâ'nın Tezkîre-i Şu'arâ'sında saray çevresinde yetişen, sarayda pâdişâh, sadrazam, vezirler veya ileri gelen devlet adamlarının himâyesinde bulunan, pâdişâh ya da şehzâde hocası olan ve eserlerinden dolayı saraydan yardım gören şâirlere dair malumat verildiğini görmekteyiz:

“Ebu's-su'ûd Hâce Çelebi” bahsinde:

*“Evâhir-i saltanat-ı Süleymânîde eser-i hâme-i müşk-efşânî olan Tefsîr-i şerîf-i belagat-nişânî huzûr-ı saltanata ref' itdükde kemâl-i kabûl ile telakkî buyurup râtibe-i vazîfe-i fetevâyâ 'inâyeti zamîme buyurmuşlar idi”*²⁹⁷

“Âhî” bahsinde:

*“Mervîdür ki ba'z âsâr-ı manzûmesi merhûm Sultân Selîm Hân'un nazar-ı iltifâtları oldukda hayli istihsan buyurup Bursa'da Bâyezîd Paşa Medresesin ihsân itmişler idi.”*²⁹⁸

“Celâl Beg” bahsinde:

“Sipâhi-zâde olup erbâb-ı tûmârdan idi. Hüma-yı câh u celâli revzen-i dimardan çıkarup seyyâhan-ı bahr u ber olan zinde-pûşlukda ülfet ve ser ü pâ bir sene seyâhat itmişdür. Sultân Selîm-i Sâni şehzâde iken lâlâsı olan Ca'fer Paşanın dâhil-i bezm-i ülfetleri olup tavr u edeb

²⁹⁵ Mustafa İsen, “Türk Tezkireciliğinde Antoloji Tipi Örnekler”, **a.g.e.**, s. 48 – 49.

²⁹⁶ Kılıç, **a.g.e.**, s. XXXII – XXXIII.

²⁹⁷ Riyâzî Muhammed Efendi, **Riyâzü'ş-şu'arâ**, (haz. Namık Açıkgöz), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982, s. 19.

²⁹⁸ Riyâzî, **a.g.e.**, s. 47.

ve ma'rifeti makbûl düşüp dâmâd idinmiş idi. Ol takrîble âsitâne-i şeh-zâdeye intisâb idüp re'isü'l-küttâbı olmuş idi. Yevmen-fe-yevmen iltifâtları mütezâyid olup sâgar-misâl bâde-i halka-be-gûşları olmagla kenâre-nişîn-i sofra-ı bezm-i sohbetleri olmaga liyâkat bulmuş idi. ”²⁹⁹

“Cenâbî Paşa” bahsinde:

“Devr-i Süleymânîde harem-i sultânîden çâşni-gîr başılığı ile çıkub kat'-ı merâtibile Anadolu beglerbegisi olmuş idi. ” ³⁰⁰

“Hâfız” bahsinde:

“Rûm'a geldükde Müeyed-zâde 'Abdurrahman Efendi Sultân Bâyezîd'e terbiye idüb Engüri'de Müderris itmişler idi. Sahn'a ve Ayasofya'ya müderris oldukdan sonra altmış akça teka'üd vazîfesi ile ta'yîn olunmuşdı. ” ³⁰¹

“Hâletî-i Diger” bahsinde:

“Üstâd-ı ebnâ-yı mevâlî-i 'izâm hâce-i Sultân Murâd Sa'düd-dîn Efendi'den iktisâb-ı şeref-i mülâzemet idüb dest-be-dest kat'-ı merâtib-i mu'tâde ile pâdişâhumuz asrında Burusa'da ve Edirne'de sadr-nişîn-i mesned-i hükûmet olmuşlar idi. ” ³⁰²

“Hâtemî-i Diger” bahsinde:

“Defterdâr Turak Çelebi'ün münâdemeti şerefîni ihrâz ve mazhâr-ı lutf-ı şâmili olmagla ser-firâz olmuşdı.evvel mahlası 'mâtemî'” olub onların işaretleri ile 'hâtemî' itmişdi. ” ³⁰³

²⁹⁹ Riyâzî, a.g.e.,s. 64.

³⁰⁰ Riyâzî, a.g.e.,s. 68.

³⁰¹ Riyâzî, a.g.e.,s. 70.

³⁰² Riyâzî, a.g.e.,s. 71.

“Derviş Paşa” bahsinde:

*“Dâhil-i harem-i sarây-ı Sultânî olan gilmandan olup Sultân Murâd Hân’un matrah-ı nazar-ı lutf-ı ihsânı idi çakırcıbaşılıkla çıkub Bosna’da mesned-nişîn-i mîr-i mîrânî olmuş idi.”*³⁰⁴

“ Zihnî” bahsinde:

*“Sultân Selîm-i Sâni câr-bâliş-i emâret iken mesned-i sa’adet olan âsitâne-i sa’adetlerine istinâd idüb evreng-pîrâ-yı saltanat olduklarında Arpa Emini olup ba’z bilâdda mutasarrıf-ı mansıb-ı defterî olmagla vâsıl-ı murâd olmuşdı.”*³⁰⁵

“Şehâbî” bahsinde:

*“Sultân Süleymân Hân’un ‘İrakeyn seferinde kazı’asker olan Kâdri Efendi mezkûr Tebriz’den alub Rûm’a getürmüşdi ve hakkında ‘inâyeti bî-gâyetlerin hadd-i nihâyete buyurmuşdı.”*³⁰⁶

“Sürûrî” bahsinde:

*“Şeh-zâde Sultân Mustafâ Hân’a sebk-güzârı olmagla Gülistânla Bûstâna şerhler yazub çok yirde ma’nâsın izhâr itmişdi.”*³⁰⁷

³⁰³ Riyâzî, a.g.e.,s. 87.

³⁰⁴ Riyâzî, a.g.e.,s. 102.

³⁰⁵ Riyâzî, a.g.e.,s. 107.

³⁰⁶ Riyâzî, a.g.e.,s. 122.

³⁰⁷ Riyâzî, a.g.e.,s. 122.

“Sa’dî” bahsinde:

“Sultân Cem’ün nişancısı olmanın Cem Sa’disi ‘unvanı ile sâhib-i nâm u nişân olmuştu.”³⁰⁸

“Şemsî” bahsinde:

“Bezle-senc ü lâtife-perdâz olmagla Sultân Selîm Hân’a takarrüb ü münâdemet şerefîn ihrazla ser-firâz olmuşlar.”³⁰⁹

“Azmi” bahsinde:

“Medâris-i Süleymâniyye’den birinde gûşe-nişîn-i dest-gâh-ı ifâde iken şehzâde Sultân Muhammed Hân’un hıdmet-i ta’lîmi şerefîn ihrazla ser-firâz olmuş idi.”³¹⁰

“Ayanî” bahsinde:

“Şâhun nişâncısı olmuş idi, ‘Akıbet sühan-verlikle ellerinden halas bulmuş idi.”³¹¹

“Gazâlî” bahsinde:

“Kenânda ba’z medârisde hıdmet-güzâr-ı dirâset iken nedim-şive ve bezle-gûy olmagla Sultân Bâyezîd ferzendi Sultân Korkud’un dâhil-i bezm-i ‘işreti ve muhriz-i şeref-i münâdemeti olmuş idi.”³¹²

³⁰⁸ Riyâzî, a.g.e.,s. 126.

³⁰⁹ Riyâzî, a.g.e.,s. 135.

³¹⁰ Riyâzî, a.g.e.,s. 163.

³¹¹ Riyâzî, a.g.e.,s. 176.

³¹² Riyâzî, a.g.e.,s. 178.

“Dānā” bahsinde:

*“Yanbolı’dan Ferezdak İbrāhim Çelebi’dür. Bahâdır Giray Sultân’un yār-ı kadîmi ve nedîmi olup sultân-ı müşārûn ileyh kasr binâ eyledükde didügi târih-i bi-hem-tâdur ki hayret-efzâ-yı ‘ukûl-ı Dānâ’dur.”*³¹³

“Nev’î” bahsinde:

*“Ma’lgaravî Yahyâ Efendi’dür. ‘İlm ü fazilet ile nām-dār ve şî’r ü ma’rifet ile şöhret-şî’âr oldukdan sonra Hâce-i Selîm Hân olmuşlar idi. Eş’âr-ı dürer-bârları pākize vü ‘âşıkâne ve güftâr-ı dürrüst-mi ‘yârları sūz-nāk u sādık-ânedür.”*³¹⁴

“Remzî” bahsinde:

*“Sābıkā Tātār hân olan Selāmet Giray’un şeh-zāde-i civān-bahtı olup hālā taht-ı ‘ālî-baht Cengîziye’de hân olan Bahâdır Giray’dur. Bir şehzāde-i civān-baht-ı pür-sehā vü kerem ve bir dürr-i sadeḡ-i eltāḡ ü himemdür ki ehl-i ‘irfāna ihsān pîşesi ve kūh-ı Elbürz-i kemāle destindeki kalem-i cedîdü’l-minkār tişesidür.”*³¹⁵

“Sa’de’d-dîn Efendi” bahsinden:

*“Sultân Murād Hân-ı Sālîs Hazretleri’nün edîb-i fezâ’il-perveri olup devr-i Sultân Mehmed’de ol zāt-ı şerîḡ-i fazilet-peymā ve ol vücūd-ı latîḡ-i ma’rifet-intimā mesned-nişîn-i sadr-ı şeyhü’l-islāmî olmuşlar idi. Hakkā ki ‘ilm ü fazilet ile Sa’de’d-dîn-i sānî ve kemāl ü ma’rifet ile bedel-i hüsrev-i hākānidür. Evsāḡ-ı cemîlleri tahrîr-i kilḡ-i nādîre-perdāzdan müstagnî olup gāhî şî’rle dahî āzmāyiş-i tab’-ı nām-dār iderler idi.”*³¹⁶

³¹³ Rızâ, a.g.e., s. 82.

³¹⁴ Rızâ, a.g.e., s. 150 – 151.

³¹⁵ Rızâ, a.g.e., s. 156.

18. yüzyıl tezkîreleri bir önceki dönemde kaleme alınan antoloji tipi tezkîrelere bir tepki ve 16. yüzyılın mükemmel örneklerine bir özenti niteliğindedirler.³¹⁷ Türk şu'arâ tezkîreciliği açısından oldukça zengin ürünler verilen bu dönemde kaleme alınan tezkîrelerden 1640 – 1720 yılları arasında yaşamış olan şâirleri ele alan Safâyî, 1687 – 1722 tarihleri arasındaki Osmanlı şâirlerinden bahseden Sâlim ve 1720 – 1784 tarihleri arasında şiir yazdıkları bilinen 375 kişinin hal tercümelerini veren Râmiz tezkîrelerini incelediğimizde de şâir – iktidar ilişkisinin boyutlarına dair söylediklerimizi destekleyen birçok bilgiyle karşılaşmaktayız.³¹⁸

“Şânî” bahsinde:

*“... evâ'il-i hâlinde tahsîl-i ma'ârif-i bî-sumâr ile meshûr-ı cihân olup Nûreddîn rütbesiyle ser-efrâz olduktan sonra devlet-i aliyye-i Osmâniye tarafından sâliyâne ihsânıyla tekâ'üd ihtiyâr edip Yanbolu-nam mahalde sâkin ve mütemekkin iken...”*³¹⁹

“Şâkir” bahsinde:

*“... pâdişah-ı cihân Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis hazretlerine ve dahî vezîr-i a'zâm dâmâd-ı pâdisahî İbrâhim Paşa hazretlerine ve Şeyhü'l-islâm-ı 'asr olan Abdullah Efendi hazretlerine pâkinze kasîdeler verip makbûl-i fuhûl olup ehliyeti zâhîr olmağla ibtidâ hâric medresesi ihsân olunmuşdur.”*³²⁰

³¹⁶ Rızâ, **a.g.e.**, s. 167 – 168.

³¹⁷ Mustafa İsen, **a.g.e.**, s. 33.

³¹⁸ Karahan, **a.g.m.**, s. 229.

³¹⁹ Safâyî, **Tezkire-i Safâyî**, (haz. Pervin Çapan), AKM Yay., Ankara 2005, s. 322.

³²⁰ Safâyî, **a.g.e.**, s. 333.

“Tıflî” bahsinde:

*“Devlet-i Sultân-ı Murâd Hân-ı râbi’de dâhîl-i meclis-i pâdisahî ve nedim-i hâs-ı şehriyârî
olmagla makrûn-ı seref-i münâdemeti meshûr-ı cihân olmuştur.”* ³²¹

“Tâlib” bahsinde:

*“... Evâ’il-i hâlinde İstanbula gelüp âb-ı rûy-ı vüzerâ Köprilî-zâde Vezîr-i a’zam Fâzıl
Ahmed Pâsâyâ intisâb idüp...”* ³²²

“Fehîm” bahsinde:

*“Ol asrda Kâhîre-i Mısır vâlisi olan Eyyûb Pâşâ nâm vezîre intisâb idüp Mısra ‘azîmet ve
pâsâ-yı mezbûrûn girişme-i iltifâtıyla ziyâde mültefet olmagla...”* ³²³

“Fevzî” bahsinde:

*“Sultân Mehmed Hân-ı râbi vüzerâsından musâhîb Mustafa Pâşânun nüdemâsından olup
hayli sâhib-i nâm u nisân olmuştur.”* ³²⁴

“Fâ’iz” bahsinde:

*“ol asrun Vezîr-i a’zamı Âlî Pâşâyâ bir kasîde-i garrâ virüp pesend-dîde-i Âsafî olmagla
Dîvân-ı hümayun zümresine ilhâk ve ze’âmet ihsânıyla mümtâz-ı akrân olmuştur.”* ³²⁵

³²¹ Safâyî, **a.g.e.**, s. 358.

³²² Safâyî, **a.g.e.**, s. 362.

³²³ Safâyî, **a.g.e.**, s. 443.

³²⁴ Safâyî, **a.g.e.**, s. 453.

“Mâhîr” bahsinde:

“ Sultân Mustafa Hân sâni hazretleri şehzâde iken ba'z-ı kasîde ve gazel göndermekle intisâb hâsıl idüp... ” ³²⁶

“Mâdih” bahsinde:

“ ...pâdişahımız Sultân-ı cihân Ahmed Hân-ı Sâlis hazretlerine bir kasîde-i garra vermekle medrese ihsân olunup nice zaman Mahmud Paşa mahkemesinde kitâbet edip ... ” ³²⁷

“Nâbî” bahsinden:

“Devlet-i 'Aliyyeye gelüp ol 'asırda Vezîr-i sâni nedim-i Sultân-ı dâmâd-ı pâdişahî musâhib Mustafâ Pâşâ nâm Vezîr-i Âsaf nazîrün mazhar-ı girişme-i iltifâtı ve kâtib ve musâhibi olup... ” ³²⁸

“Feyzî-i Diger” bahsinden:

“bin yüz otuz iki târihinde medîne-i Kostantiniyye'de sarây-ı hümayunda müceddeden binâ buyurulan dersihâne-i hümayuna ve esamî-i kütübi müstemil bir kasîde ve bir târih demekle mukâbelesinde atâyâ-yı hüsvâniden Seyhü'l-islâm ve müfti'l-enâm fazîletlü Yenisehirli Abdullah Efendi hazretlerinden müstakilen mülâzım ve kırk akça medreseden münfasıl olduktan sonra âsaf-ı âlî-şân dâmâd-ı şehinşâh-ı cihân vezîr-i ekrem sadr-ı muhterem devletlü sa'âdetlü İbrâhim Paşa hazretlerine medîne-i Kostantiniyye'de şehzâde

³²⁵ Safâyî, a.g.e., s. 493.

³²⁶ Safâyî, a.g.e., s. 549.

³²⁷ Safâyî, a.g.e., s. 553.

³²⁸ Safâyî, a.g.e., s. 628.

*kurbünde binâ buyurdıkları medrese-i celîleye tarihi mütezammin bir kasîde verip makbûl-i âsafâneleri olmagla Hısn-ı Mansûr kazasına nâ'il olmuşlar idi. ”*³²⁹

“Vehbî” bahsinde:

*“bin yüz yirmi üç senesi vâkı ‘olan Moskov fethine zîb târihler ve bî-nazîr kasîdeler eyleyip mahzar-ı kabûl-i şehinşâhî olmagla ol asrda şeyhü’l-islâm ve müftî’l-enâm olan Paşmakçı-zâde es-Seyyid Abdullah merhûma müterceme-i mezkûrun bir medrese ile çirâğ buyurulması için fermân-ı cihân-metâ’ sâdır olup ... ”*³³⁰

“Ahmed Dede” bahsinde:

*“on sekiz sene musâhib-i şehriyârî olup huzûr-ı humâyûnda mâfi’z-zamîrin ifâde vü edâ ve nice letâyif ile gûyâ olurlar idi. ”*³³¹

“Siyâhî” bahsinde:

*“Ehl-i ma’rifet ve hoş-sohbet olmagla kibârdan katı çok e’âlî-i vâlâ- tebâra nedim ve musâhib-i leyl ü nehâr olup ‘ubûdiyyet eylediği âsitâneye muhibb-i ‘an-samîm ü yâr-ı gâr ve mürâ’ât-i hukûk eyleyip vefâdâr olurdu. Nefsinde ma’rifetli bir zât veşâir-tabî’at ve hatt-ı ta’likde beyne’l-enâm şöhet ü nâmı olmagla ol ‘asrda şehinşâh-ı cihân olan sultân-ı vâlâ-mekân Sultân Mehmed Han-ı Râbi’ ‘aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretlerinin Beşiktaş Sarâyında leb-i deryâda binâ buyurdıkları Kâşili Kasr-ı latîfinin kitâbelerinde olan ebyât u tevârih ve hatt-ı nâzikâne bu zât-ı sûtûde-sıfatındır. ”*³³²

³²⁹ Pervin Çapan, **18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1993, s. 207 - 208.

³³⁰ Çapan, **a.g.e.**, s. 208.

³³¹ Çapan, **a.g.e.**, s. 211.

³³² Sâlim Efendi, **Tezkîretü’ş-Şu’arâ**, (haz. Adnan İnce), AKM Yay., Ankara 2005, s. 413.

“Şâkir” bahsinde:

“âsaf-ı ‘asr-ı vâlâ-nâm vezîr-i ‘âlî-şân Behrâm-ihitişâm Hâtem-şiyem Bermekî-’alem sa’âdetli ‘inâyetli İbrâhîm Paşa hazretlerine bir kasîde-i garrâ verip kumâş-ı nazmının târ u pûd-ı nesc-i belâgati makbûl olup tamgâ-zede-i hüsn-i kabûl buyurulmagla bir hâric medresesiyle çerâg-efrûhte buyurulup ihyâ olmuşlar idi.” ³³³

“Şehdî” bahsinde:

“Devlet-i ‘Aliyyede ba’zı vüzerâ-yı kirâmın kitâbeti hidmetiyle istihdâm ve menâsıb-ı hâcegân-ı dîvândan ba’zısı ile ikrâm olunmuşlar idi.” ³³⁴

“Âkif” bahsinde:

“Husûsan edebiyât semtinde kemâl mahâreti ve Harîrî kadar o vâdiye kudreti vardır. Makâmât-ı Harîrî’ye nazîre olmak üzere on ‘adet makâma sebt ü tahrîr ve edâ-yı nâzikâne ile şu rûtbe tasvîr ü ta’bîr eylemiş idi kim fusahâ-yı zamân sâbâş u tahsîne şâyân eyleyip bi’l-cümle istihsân eylemişler idi. Zât-ı vâlâları ma’ârifde bî-hem-tâ olmagla ma’lûm-ı âfâk olmagla vücûd-ı fezâ’il-mersûmlarına bi-istihkâk Amasiyye’de Sultân Bâyezîd Han Medrese-i celîlesi ile kazâ-i mezkûrun fetvâsı ‘inâyet buyurulup...” ³³⁵

“İtrî” bahsinde:

“Sultân Mehmed-i Râbi’ hazretlerinin meclis-i hümayûnlarına kerreten ba’de merretin dâhil ve kirâren ve mirâren ‘atâyâ-yı husrevânîlerine nâ’il olduğundan mâ-’adâ öteden berü esîr-i hubb-ı câhı olduğu esirciler kethüdâlığına bâ-hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn vâsıl

³³³ Sâlim, **a.g.e.**, s. 418.

³³⁴ Sâlim, **a.g.e.**, s. 434.

³³⁵ Sâlim, **a.g.e.**, s. 487 – 488.

olup bu hâl üzre güzârende-i eyyâm u leyâl iken bin yüz yigirmi üç hudûdunda intikâl eyledi.”³³⁶

“Ferdî” bahsinde:

“Râmî Mehmed Paşa hazretlerinin perverde-i tab‘-ı bülendleri olmagla ol deryâ-yı ‘irfân olan zât-ı bî akrân ile şeb ü rûzân germ-ihtilât ve meclis-i şerîflerinden nâ‘il-i hezâr-‘irfân ve feyz-i sohbet-i şerîflerinden feyz-yâb ve vâsıl-ı eltâf-ı bî-kerân olup...”³³⁷

“Es’ad” bahsinde:

“Evâ‘il-i hâlinde gül-âb-ı hoş-bûy-i ‘ilm ü ‘irfân ile kâm-yâb olmanın ‘asrında nâ‘il-i hâtem-i vezâret olan Koca ‘Ali Paşa dâ‘iresine intisâb ve şeref-i mülâzemetle feyz-yâb olduklarından sonra...”³³⁸

“Behcetî” bahsinde:

“sehâvet-mend ‘İvaz Paşa-zâde Mîr İbrâhim Efendi hazretleri istishâb idüp sadâretlerinde mektubcılık ve zamân-ı istirâhatlerinde arpalıkları kâm-yâb buyurup el‘ân mîr-i müşârün-ileyh hazretleri tarafından Eyle kazâsı niyâbetiyle hoş-hâl ve şâdândırlar.”³³⁹

“Sâkîb Dede” bahsinde:

“ evâ‘il-i hal-i endek-sâlinde sadrî‘ş-şühedâ merhûm Köprili Mustafa Paşanın dâ‘ire-i devletlerine rûy-mâl ve ol vezîr-i mekâdir-semîrin terbiyeleriyle tahsîl-i ma‘ârif ü kemal itmegin zirve-i a‘lâ-yı ‘irfâna su‘ûd idüp...”³⁴⁰

³³⁶ Sâlim, **a.g.e.**, s. 508.

³³⁷ Sâlim, **a.g.e.**, s. 545.

³³⁸ Râmiz, **Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı**, (haz. Sadık Erdem), AKM Yay., Ankara 1994, s. 9.

³³⁹ Râmiz, **a.g.e.**, s. 48.

“Dâniş” bahsinde:

*“Sultân Mahmûd Hân hazretleri zamanında menâsıb-ı hâcegân-ı dîvândan mansıb-ı mevkûfat ile hâ'iz-i rütbe-i 'âliyât ve nâ'ilü'l-merâm olup ve ba'd miyâne menâsıb ile devr-i merâtib iderek 1186 senesi şevvâlinde Haremeynü's-şerîfeyn muhâsebesiyle bekâm olmuş idi.”*³⁴¹

“Rif‘at” bahsinde:

*“Ba'dehû hâlifetü'l-eyyâm pâdisah-ı adâlet-encâm sevketlü azimetlü Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis hazretlerinin evreng-i taht-ı Osmânî'ye cülûsları esnâsında pâkize kasâyid ü târihler arz etmeleriyle makbûl-i tab'-ı hümayun-ı mekârim-nümûn oldukda bin yüz yetmiş iki senesi hilâlinde Şeyhü'l-İslâm Mehmed Sâlih Efendi merhumdan medrese-i hâricle dâhil-i müderris-i kirâm ve refte refte kat'-ı merâtib-i medâris iderek...”*³⁴²

“Sâlim-i Trabzonî” bahsinde:

*“Evâ'il-i hâlinde vezîr-i hâtemiyyü'l-inşâ Dâmâd İbrâhim Paşa merhûmun dâ'iresine intisâb ve kesb-i feyz-i bî-hisâb idüp ba'dehû sadr-ı müşârün-ileyh mahdûm-ı bî-hemtâları Genç Mehmed Paşanın dîvân efendiliği hizmet-i celîlelerine tâ'yîn buyrmalarıyla kâm-yâb olmuşlar idi.”*³⁴³

³⁴⁰ Râmiz, a.g.e., s. 55.

³⁴¹ Râmiz, a.g.e., s. 95.

³⁴² Râmiz, a.g.e., s. 136.

³⁴³ Râmiz, a.g.e., s. 154.

“Salâhî” bahsinde:

*“devr-i Sultân Mahmûd Hâni’de sır kâtibi olmuş ve ol evânda irtihâl-i harem-serây-ı cinân iden bir ehl-i salâh bir şâiri nükte-dân olmagla ... ”*³⁴⁴

“İzzet Efendi” bahsinde:

*“evâ’il hâlinde tahsîl-i dest-mâye-i ‘ilm ü ma’rifet ve fenn-i hatda kesb-i maharet itmegin aklâm-ı dîvânîyyenin birine duhülle nâ’il-i rif’at ve ba’dehû mansıb-ı teşrîfât ile karîn-i şeref ü iltifât u ‘izzet olmuşlar idi. ”*³⁴⁵

“Fâ’iz” bahsinde:

*“Dest-mâye-i ‘ilm ü ma’ârifî tahsîl ile vâsıl-ı rütbe-i kemâl ve ba’z-ı kibâr-ı enâm ve vüzerâ-yı ‘izâmın âsitâne-i feyz-âşiyânına rûy-mâl ve himmet ü ‘âtıfetlerin istihsâl idüp ihrâz-ı rütbe-i imtiyâz ve dâhil-i zümre-i hâcegân-ı dîvân-ı ma’delet-nişân olmagla ser-efrâz olmuşlar idi. ”*³⁴⁶

“Mahtûmî” bahsinde:

*“şeh-süvâr-ı ‘arsa-i ‘inâyet olan pâdişâh-ı bermekî-‘inâyet merhûm Sultân Ahmed Hân tâbe serâhü hazretleri silâh-şörlük hıdmet-i celîlelerine ta’yîn ve ol fâris-i meydân-ı ma’rifet esb-i sebûk-reftâr baht-ı hoş-hırâm ile kâm-bîn olmuşlar... ”*³⁴⁷

³⁴⁴ Râmiz, a.g.e., s. 186.

³⁴⁵ Râmiz, a.g.e., s. 223.

³⁴⁶ Râmiz, a.g.e., s. 236.

³⁴⁷ Râmiz, a.g.e., s. 268.

Kültür patronajı ve seçkin sınıfın sanat anlayışı üzerinde en esaslı kaynaklardan biri konumundaki şu'arâ tezkîrelerinin muhtelif yüzyıllara ait örneklerine göz attığımızda şâir – iktidar ilişkilerinin boyutlarına ve işleyişine dair çarpıcı pek çok ayrıntıyla karşılaşmakla beraber incelediğimiz tezkîrelerde şâirlerin gerek padişâh ve sehzâdelerin gerekse diğer devlet erkânının meclislerinde ve yakın çevrelerinde daima hazır bulunan bir zümre olduğunu ve bu minval üzere iktidar olanlarla yakınlık kurarak kendi iktidarlarını da tesis ettiklerini gösteren ipuçlarıyla karşılaştık³⁴⁸ Ayrıca pâdişâhla kurulan temas ve münasebetlerin en ileri derecede olanının nedimlik, musâhiblik, hemdemlik olduğunu, bununla birlikte iktidara yakınlığın diğer göstergeleri olarak “mülâzemetinde ve hıdmetinde bulunmak, mâdihi olmak, terbiyyetinde bulunmak, kulu / bendesi olmak, dâ'iresine girmek, intisâb etmek, vâsıl olmak ve kapuya cem olmak” gibi ifadelerin de tezkîrelerde sıklıkla kullanıldığını tesbit ettik Yine şâirlerin gördükleri yardımların: “ihسان olunmak, iltifat görmek, câize almak, itibar bulmak, in'am almak, muradına nâil olmak” gibi kalıplaşmış yargılarla defaeten hatırlatıldığını ve bu yardımların türlerine (mansıb, câize, maaş, tımar, hil'at...) miktarlarına ve hangi vesilelerle verildiklerine dair (eser takdimi, aracı kişilerin tavsiye ve takdimi, devlet büyüğünün bir eserini tanzir etme, tesadüfler...) pek çok aydınlatıcı bilginin tezkîreler kanalıyla ifşa edildiğini görmüş olduk. Ayrıca tezkîrelerin bize şâirlerin iktidarın iltifatını kazanma yolunda kullandıkları en geçerli ve etkin vasıtanın eser takdimi olduğunu ve sunulan eser repertuarı içinde en mühim şiir gerecinin de bir anlamda edebî dilekçe olarak tavsif edebileceğimiz kasîdeler olduğunu çıkarsadık.

³⁴⁸ Hatta şâirlerin iktidar sahibi kişilerin himâyesiyle neşv ü nema bulmalarıyla ilgili bilgiler edindiğimiz tezkîreler dahi aynı sistemin bir ürünü olması hasebiyle bir patrona / hükümdara takdim edilmek üzere kaleme alınmışlardır. Örneğin Kânûnî Sultan Süleyman'a sunulan Heşt Behişt'te Sehi Bey, “Der-Medh-i Pâdişâh” başlığı altında evvela şunları söyler: “Ganî eyler atâsı her fakiri / Olur her bir za'îfin dest-gîri / Kime kim etse bir kez medh ü tahsîn / Bağışlar ana hep dünya harâcın” Sonrasında ise meramını söyleyerek padişahın iltifat ve himmet ister: “Kul olana çoğ etdi şâh himmet / Nola etse Sehi'ye dahi etse şefkat / Olurken padişahın hizmetinde / Bulam derdim sa'âdet devletinde / Günahım n'oldı bilsem dirliğimde / Sürüldüm kapıdan ben pîrligimde / Ne var bir himmet etse yine sultan / Koca kul kapısında olsa derban / Kadimî kuluyam bu bârgâhın / N'ola lutfunu görsem padişahın” Kitabın hâtime bölümünde de benzer temenniler şöyle tekrarlanır: “Gözün cehd eyle irgür pâdişâha / Ki sultân-ı cihan sahib-hünerdir / Hüner kadrin bilir ehl-i hünerdir / Bilir her nakd-i kalbin ol ayârm / Ona göre eder hem i'tibârın”. (Sehî, **a.g.e.**, s. 39 – 40 – 41.)

2.4.4. Sûrnâmeler

“Düğün, velîme, ziyâfet, şehriyân, şenlik” anlamlarına gelen “sûr” kelimesinden türeyen sûrnâme, Türk edebiyatına özgü bir tür olup pâdişâhların erkek çocuklarının sünnet düğünleri (Sûr-ı Hıtan), kızlarının veya kız kardeşlerinin evlenme düğünleri (Sûr-ı Arûs) ya da örnekleri az olmasına karşın şehzâde veya sultanların doğumları (Vilâdet-i Hümâyûn) münasebetiyle yapılan şenliklerin anlatıldığı manzum ya da mensur bir şekilde kaleme alınan müstakil edebî verimlerdir ³⁴⁹

Devlet-i Âl-i Osman’da yapılan düğün ve şenliklerin sünnet, evlenme, doğum, gibi görünen nedenlerinin yanında, iç ve dış dünyaya karşı devletin sembolü olan pâdişâhın üstünlüğünün ve ihtişamının sergilenmesi, şenlik düzenleme ve bu şenliklerin sözel ve görsel kayıtları olan surnâme hazırlatma geleneğinin en önemli sebeplerinden biri olarak düşünülebilir. Sultanların bu şenlikleri yazıya geçirme istekleri ve bu eserlerin saray nakkaşları tarafından minyatürlerle süslenmesi, sûrnâmeleri sultanların ihtişamını tıpkı kasîdelerde olduğu gibi, sonraki nesillere aktaracak önemli belgeler konumuna getirmektedir. Bu yüzden sûrnâme yazacak kişiler özenle seçilir. Örneğin Nâbî, Sûrnâme’sini yazmasına gerekçe olarak şu anektodu aktarır:

Gûş idüp bendesinün bir sühanin

Aferin ile pür itdi dehenin

Bir zeâmet virile deyu hemân

İtti bir hatt-ı hümâyûn ihsân

³⁴⁹ Osmanlı Hanedanına ilişkin bugün için tespit edilmiş 55 düğün / şenlik örneği vardır. Bu düğün ve şenliklerden ise ancak 11 tanesi müstakil mensur ya da manzum sûrnâmelere konu olmuştur. Bu düğünlerden / şenliklerden 11 tanesini işleyen müstakil manzum ve mensur sûrnâmelerin en eski müstakil örneği Gelibolulu Âlî’nin 1582 yılında şehzâde III. Mehmed’in sünneti için düzenlenen şenlikleri anlattığı mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı -ki manzum sûrnâmeler hemen daima bu nazım şekliyle yazılmışlardır- “Câmi’u’l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr” isimli eseri olup bu çalışma dışında bahsettiğimiz 11 farklı sûr üzerine yazılmış müstakil 18 sûrnâme örneği daha mevcuttur. (Mehmet Arslan, “Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, C. 9, s. 169 – 172)

Sonra ol pâdişâh-ı âlî-şân
Nazm-ı sûriyyeyi itdi fermân

Emr-i şehenşâh-ı devrân üzre
Kuluna itdügi fermân üzre

Kudretüm denlû idüp himmet-i tâm
*Virdim ahvâline nazm ile nizâm*³⁵⁰

Bu edebî türün konumuz açısından önemi, hem yazılış nedenleri itibariyle diğer pek çok sanat ve zanaat erbabının olduğu gibi şâirlerin de iktidar olana yakınlaşmasını, maharetlerini saraya gösterme fırsatı yakalamasını sağlayacak vesilelerden birini temsil ediyor olması hem de şenliklere dair verdiği bilgilerle şâir-iktidar ilişkisi ya da yakınlaşmasını sözcüklerle fotoğraflaması sebebiyledir. Bu anlamda sûrnâmeler, hem yazanı bakımından hem de içerisinde bahsedilen anektotlardan öğrendiğimiz kadarıyla sûra iştirak eden diğer şâirler açısından mühim bir fırsat ânı ve alanıdır; Bu nedenle sûrnâmelerin yazılış sebepleri düşünülünce ilk akla gelen para, maaş, hil'at, mansıb, tımar gibi çeşitli biçimlerde ihsan olunan câize meselesidir. Başka bir ifadeyle sûrnâmeler genellikle bir mevkii, makam umuduyula kaleme alınmış metinlerdir.³⁵¹

Mehmed Arslan'ın sûrnâmeler üzerine hazırladığı çalışmada yer alan Hızır Sûrnâmesi'ndeki bazı ifadeler vurguladığımız amacı doğrular niteliktedir. Aşağıdaki kısımda Hızır Sûrnâmesi'nden sûr günlerinde şâirlerin iktidar olana nasıl yaklaştıklarına dair bir gözlem şu şekilde aktarılmaktadır.

Kimi inşâd eyledi nazm u selîs-i dil-pesend
Ol hitâna başladı eş'âr ile medh ü senâ

³⁵⁰ Mehmed Arslan, **Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri)**, AKM Yay., Ankara 1999. s. 632 - 633.

³⁵¹ Arslan, **a.g.e.**, s. 16 – 20.

Oldu peydâ ehl-i idrâk u sühân ez-ber taraf

Bu hümâyûn sûra yaptılar tevârih-i becâ

Kimi yaptı mesnevîyle sûr-nâme ne güzel

Kimi oldu nesr ile Vehbî gibi himmet-nümâ

Kimi ibdâ eyledi rengîn kasîde şevk ile

Kimi bâ-vech-i tegazzül kıldı nazmın iktifâ

Kimi şarkıyyât ile itdi senâyı bî-hisâb

*Kimi oldu bâ-temeddüh nagme-senc-i hoş-nevâ*³⁵²

Sûrnâmecî Hızır, sûrnâmesinin son bölümünde eserini yazma gayesini ve hedeflerini beyan etmektedir ki söz konusu ifadeler sûrnâme yazımında da aslî maksadın iktidarın iltifatını kazanmak olduğunu göstermektedir.

Bir tarafda ihtiyârlık bir tarafda cevri-i derd

Eylemişler kalbimi zâr u hazîn ü pür-cefâ

Ol cihetle bende-i ahkar bu Hızır-ı der-be-der

Muztaribdür ey şehen-şâh-ı zemân zıll-ı Hudâ

Feyz ü bâb u şâhdan budur niyâz u melce'i

Zulmet-i fakr u nevâ'ibden ola rûşen hâşâ

Âb-ı hayvan-ı 'atâ-yı şâh-ı 'âlemden yine

Cism-i zâr-ı zindegîyi tâze bulsun bâ-nemâ

³⁵² Arslan, **a.g.e.**, s. 788.

*Lübb-i maksûd u recâ-yı müst-mendânum budur
Kâfi bir mâhiyye ile olayım hâcet-revâ*

*Hem dahi bir mesken ile kıl bu 'abd-i efkârı
Şehr-yârâ şâh u handân kâm-yâb u dil-güşâ*

*Ya'nî bir ev alsa sultân-ı cihân bu bendeye
Âhır-ı pîrîde olur hâlûme cây-ı du'â*

*Eyledim bu vechile ben 'arz-ı hâle ihtisâr
Pâdişehden nola olsa cümle hâcâtım edâ³⁵³*

Yine aynı çalışmada yer alan Gülşen-i Hurrem isimli Sûrname'de müellif Rif'at tüm mesaisini pâdişâhı övmeye adanmış olduğunu belirttikten sonra hâtîme bölümünde ve devamındaki bir takrizde hâlinin kötülüğüne ve pâdişâhın ihsanda bulunmaktaki büyüklüğüne vurgu yaparak dolaylı bir şekilde patronuna dilekçe sunmaktadır.

*Bu rif'at-ı bî-mecâli anla
Tahrîrine bak da hâli anla*

*Sâdık kuludur şeh-i cihânun
Kim mehdine hasr ider zemânun*

*Hep kârı senâ-yı şâh-ı âlem
Ol hidmet ile geçerbe-her-dem*

*Bu Gülşen-i Hurrem 'ün fusûli
Her beyt-i metîninün usûli*

³⁵³ Arslan, **a.g.e.**, s. 806 – 807.

Bir pâdişehun ki nâmi Mahmûd

Bir dâd-gerün ki nemci mes'ûd

İhsânun âleme beyândur

Bast-ı kerem-i şeh-i cihândur

Bir şeh ki himâyesinde âlem

*Âsâyiş ile safada herdem*³⁵⁴

Bu misaller bir yana, sûrnâmelerin şâirlerce birer arz-ı hâl etme ve böylece iktidara yakınlaşma aracı olarak algılandığına dair en çarpıcı örnek Gelibolulu Âlî'nin Sûrnâmesi'nde geçen şu dizelerdir:

Vâcib oldur ki idem hâlûmi arz

Nükte-i sünneti tahrîr ola farz

Bildim anı ki bu bir devletdür

Bâ'is-i rif'at olur hidmetdür

Ki şeh-i âleme mergûb anılam

Gâh şehzâdeye mensûb anılam

Hem kılam fazl u kemâlim isbât

Hem idem nazm ile kat '-ı derecât

Husûsâ kalmasun Âlî kulun şâhum yabanlarda

Getür erkâna istihdâm içün ol zâr u mehcûr

³⁵⁴ Arslan, **a.g.e.**, s. 747 - 750.

Benüm gibi nice ayakda kalmış pâye kat' itsün

*Bu sûrun bendeler mesrûrî olsun şâh-ı me'cûrî*³⁵⁵

Sûrlarla ilgili olarak bir de sûrnâmeler gibi müstakil eserler olmayıp şâirlerin divanlarında ya da çeşitli şiir mecmualarında yer alan “sûriyye kasîdeleri” vardır. Temayüllerden farklı olarak sûrlarda iktidarın tepesindeki pâdişâhtan kullara değil, kullardan yani devlet ricali, elçiler, âlimler ve sanatkârlardan, pâdişâha, hareme ya da şehzâdeye kitaplar (Kur’ân-ı kerim ve diğer dini, edebî eserler), kumaşlar, kürkler, atlar, silahlar, şâhinler, saatler, şamdanlar, çiniler gibi türlü hediyeler takdim edilmektedir³⁵⁶ ki durumu sanatkâr ve daha özelde şâirler açısından değerlendirdiğimizde iktidara yönelik söz konusu hediye takdiminin başka nazım şekilleri yanında bilhassa “sûriyye kasîdeleri” ile gerçekleştirildiği çıkarımını yapmak mümkündür. Esas itibariyle bu kasîdeler sûrnâmeler gibi düğün, sünnet ve doğum gibi konuları işlemekle birlikte müstakil birer eser özelliğindeki sûrnâmelerden farklı olarak daha edebî bir üslupla yazılmaktalar ve nesip kısımlarında düğün ve şenliklere ait tasvirler içermektedirler. Bu bağlamda sûriyye kasîdeleri de şâirler açısından iktidarın ilgi ve teveccühünü kazanma vesilelerinden bir diğerini temsil etmektedirler. Konuyla ilgili olarak Hasan Çelebi Tezkîresi’nin Fazlî-i Diger bahsinde, adı geçen şâirin şehzâde Mehmed’in sünnet düğününde üstadı Zâtî’nin referansıylâ nasıl kendini gösterme imkanı bulduğu şöyle açıklanır:

*“Zâtîye tamâm ihtisâs idüp mezbûra şâkird-i hâss geçinürdi. Hattâ merhûm sâhib-kırân-ı zemân Sultân Süleymân Hân oğlu Şehzâde Sultân Mehemmedün sûr-ı hutânında şu’arâ-yı zemân ve bülegâ-yı devrân kasîdeleri diyüp Zâtî ki kâdve-i ‘asr ve zübde-i dehr idi kasîdesin cümleden mukaddem okudukda Fazlî nâm bir şâkird-i be-nâm vardur icâzet virün gelsün diyüp huzûr-ı sultânîde kasîdesin kendüden sonra okutdurmuşdur.”*³⁵⁷

³⁵⁵ Arslan, **a.g.e.**, s. 367 – 368 - 581 – 582.

³⁵⁶ Arslan, **a.g.m.**, s. 180.

³⁵⁷ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin b, s. 167.

Sûrlarda şâirlik maharetini sergileyen şarlerden biri de Figânî'dir: “ *Cümleden makbûl olan kasîdesi ki İbrâhim Paşa sûrına didügi mimiyyesidür.*” ifadesi bu çıkarımı doğrulamaktadır.³⁵⁸

Yine birçok örnek içinden, esas itibariyle kasîdeler bahsinde değerlendireceğimiz Hayalî Beğ'in kaleme aldığı Kânûnî'nin kız kardeşi Hatice Sultan ile Sadrazam İbrâhim Paşa'nın 1524'te yapılan düğünü üzerine yazılan ve su ana kadar tespit edilen en eski sûriyye kasîdesi olma özelliğini taşıyan “Kasîde Der-Sûr-ı İbrâhim Paşa” isimli 36 beyitlik sûriyyesini veya Nâ'ili'nin Sultan İbrâhim'in kızı Beyhan Sultan ile Sadrazam Hezârpâre Ahmed Paşa'nın 1647'de yapılan düğünlerini anlattığı “Kasîde-i Sûriyye Der-Sitâyîş-i Vezîr-i A'zam Hezâr-Pâre Ahmed Paşa” isimli sûriyyesini de bu noktada hatırlamak gerekir. Bu iki şiirde de sûrlar vesilesiyle şâirler kendi şâirlik yeteneklerini övme ve kasîdeleri kanalıyla bir takım dileklerde bulunma fırsatını yakalamışlardır:

*Vezîr-i Azam İbrâhim Paşanın düğünüdür
Ziyâfet etmek için da'vet etti Şâh-ı Devrânı*

*Aceb lutf ıssıdır ol Pâdişâh-ı âsumân-rif'at
Güneş gibi doğup yerden götürdü zerre-veş anı*

*Ma'anî mülkünü tîg-ı zebânım birle feth ettim
Olaldan Pâdişâhum sen serir-i mülk sultânı*³⁵⁹

*Şâyeste görüp Nâ'ilî-i bî-dile medhin
Lutf eyle ki bir şâ'ir-i engüşt-nümâdır*

*Hem pâdişeh-i memleket ârâ-ı me'ânî
Hem vâsfına mu'tâd bir âlîfte gedâdır*

³⁵⁸ Âlî, **a.g.e.**, s. 257.

³⁵⁹ Hayalî Bey, **a.g.e.**, s. 15 – 16 – 28.

*Gerçi bilirin zât-ı pesendide-sıfâtın
Müstagnî-i evsâf-ı zebân-ı şu'arâdır*

*İhrâz-ı me'ânide husûsâ dil ü tab'im
Ristô-yı suhen Hürmüs-i eflâk-i senâdır*

*Çün oldu şerefyâb-ı kabûlün bu kasîdem
Şimden geri yârân-ı suhen-gûya salâdır*

*İnsâf budur kim eser-i lutf-ı tabî'at
Yektâ-güher-i nüh-sedef-i bahr-ı alâdır*

*Çok fâris-i meydân-ı suhen lik bu vâdî
İrhâ-yı inân-ı kaleme teng-fezâdır*

*Her hâm tabî'at veremez nazma halâvet
Lutf-ı suhen ü hüsn-i edâ dâd-ı Hudâdır*

*Har-möhre-i eşhâs ile bu gevher-i hâsın
Mi'yârı nazar farkı Süreyyâ vü serâdır*

*Ma'zur tut ey kân-ı kerem acz u kusûrun
Endîşe ki gark-ı arak-ı şerm ü hayâdır³⁶⁰*

Tabii ki sûrlarda şâirlik maharetini göstermenin ve bu yola iktidar odağına yaklaşmanın tek yolu kasîde düzmek değildir; zira Gelibolulu Âlî, Kühü'l Ahbar'ın tezkîre kısmında Kânûnî dönemi şâirlerinden Enverî'nin bu amacı gazelle gerçekleştirdiğini bildirmektedir:

³⁶⁰ Nâ'ilî, **a.g.e.**, s. 69 – 70.

*“Merhûm Sultân Süleymân Han-ı Gâzî sene ve erba'in târîhinde ki şehzâdelerin sünnet itmişdür. Kunbaracı pîri ile ma'an âteş-bâzlık idüp sûr-ı hümayûn giceleri nergis ü gül-efşânlar yakarken Hüdâvendigâra karşı bu gazelini okımuş. Nice ihsanların alup bülbül gibi şetâretler kılmışdır...”*³⁶¹

2.4.4. Mektuplar

Kelime anlamı “yazılmış şey” demek olan mektup, klasik Türk şiirinde “inşa” denilen düzyazının bir kolunu, en önemli parçasını oluşturan ve nesir vadisinde kaleme alınmış nitelikli, edebî değeri olan eserlerin bir araya getirildiği münşeat adı verilen seçkilerde yer bulan bir edebî türdür.³⁶² Bununla birlikte unutulmamalıdır ki mektup, her ne kadar daha çok mensur formda bir edebî tür olarak algılsa da manzum – mensur ya da gazel, kasîde, mesnevî, murabba gibi muhtelif nazım şekilleri kullanılarak bütünüyle manzum olarak yazılmış mektuplar da vardır.³⁶³

Genel yapısı itibariyle mektup metinleri; besmele, elkâb, ibtidâ, tahallüs, talep / metin, du'â, intihâ, imza / mühür, tarih ve varsa hâşiye bölümlerinden oluşmaktadır.³⁶⁴ Bu bölümler içinde en gerekli ve en önemlisi metnin adeta ruhunu ve ana gövdesini temsil eden talep bölümüdür; zira teşekkürden şikâyet, tebrikten taziyeye, talepten tavsiyeye kadar mektupta asıl söylenmek istenenin, maksadın yazıldığı kısımdır.³⁶⁵ Talep olmadığı zaman mektup da olmaz ve talebi olmayan bir mektup ser-nâmeden öteye geçemez;³⁶⁶

³⁶¹ Âli, **a.g.e.**, s. 198 – 199.

³⁶² Ömer Çakır, **Türk Edebiyatında Mektup**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 577 – 578.

³⁶³ Çakır, **a.g.e.**, s. 80 – 82.

³⁶⁴ Besmele ism-i ‘Azam’ı senbolize eder ve mektubun en üst orta yerine yazılır. Elkâb, muhatabın ismi ve sıfatlarını sıralanmasıdır. İbtidâ, mektubun giriş cümleleri; tahallüs, asıl konuya geçişi sağlayan bölümdür. Talep, mektubun yazılış amacının, söylenmek istenenlerin yazıldığı ana bölümdür. Du'â, muhataba yönelik iyi temenni cümleleri, intiha ise son kısımdır. Mektup imza / mühür ve yanına tarih yazılarak birtirilmiş olur. Unutulan bir şey varsa hâşiye olarak yazılır. (Çakır, **a.g.e.**, s. 578)

³⁶⁵ Talep bölümünü ille de bir isteğin dile getirildiği yer olarak algılamamak gerekir. Talep kavramını daha çok mektubun yazılış amacı olarak düşünmek gerekmektedir.(Çakır, **a.g.e.**, s. 74)

Konuları bakımından mektupların tasnifinde de talebin yani mektubun yazılış amacının içeriği belirleyici bir etkisi söz konusudur. Talebe / yazılış amacına göre mektuplar talep-nâme, şikâyet-nâme, şefkat-nâme, şükr-nâme, iltimas-nâme, irsâl-nâme, tehniyet-nâme, ilâm-nâme, cevâb-nâme, tâziyet-nâme, ıyâdet-nâme ve dâvetnâme gibi isimler almaktadırlar³⁶⁷ ki bu türler içinde şair-iktidar alışverişi çerçevesinde konumuzla en ilintili olanı talep-nâmelerdir; zira talep-nâmelerin en belirgin özelliği doğrudan doğruya yazan tarafından muhatabından bir istekte bulunulmasıdır.

İsteklerin bağış, maaş, bir görev / tayin veya tımar şeklinde belirttiği talep-nâmelerde³⁶⁸ genellikle önce talep sahibi kendini tanıtır, hâlini arz eder. Sonra talep edeceği iktidar metâna ne kadar lâıyk olduğuna dair izahta bulunur. Ardından isteğini “niyâzımızdur”, “recâmızdur”, “mercûdur ki”, “bâkî fermân sultânımandur”, “ümmîddür ki” , “umârım”, “iltifât eylerse” gibi kalıp sözler eşliğinde dile getirir ve son olarak talepte bulunduğu kişiden istenilen şeyin yerine getirilmesi için izin, destek ve yardım talep eder.³⁶⁹ Mesela, Ömer Çakır’ın örneklediği asker şâirlerden Aşkî’nin bir mağduriyetine binaen Kânûnî’ye söylediği bağlılık temalı manzum talep-nâme çıkarımımızı doğrular niteliktedir:

*Pâdişâh-ı cihânpenâhın ben
Nice yıl işiginde çâker idim*

*Hasta oldum kesildi dirlicigim
Sag olursam solag olam der idim*

Yimez idim cihan gamın zîrâ

³⁶⁶ İ. Çetin Derdiyok, “Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yay., C. 9, Ankara 1999, s. 734.

³⁶⁷ Derdiyok, **a.g.m.**, s. 736.

³⁶⁸ Derdiyok, **a.g.m.**, s. 737.

³⁶⁹ Çakır, **a.g.e.**, 75.

Pâdişâhın ulûfesin yer idim

*Şehriyârın du'â vü mehdinde
Mîr husrev gibi suhenver idim*

*Şâhın âtî önünde rûh üzre
Her gazâyî piyâde eyler idim*

*Kal'a ceng olsa anmayup ölümü
Yanar oda girer semender idim*

*Sek besahrâ demezden evvel çarh
İtlerinle kapunda hem-ser idim*

*Şâh-ı âlempenâh sag olsun
Çâkeriyim ezelden çâker idim*

Bunun üzerine Kânûnî ne istediğini öğrenmek isteyince feragat âleminde yaşayabileceği kadar maaş talebinde bulunmakta o sırada ölmüş Basîrî adlı bir başka şâirin gelirinin kendine bağlanmasını dilemektedir.

*Senin gibi efendim vâr iken ben
Kimin kapusuna varup olam kul*

*Ser efrâz ola her tâze nihâlin
Bu gülzâr-ı cihân durdukça vâr ol*

*Basîrî göz yumup bâg-ı cihânda
On akçeyle gedügi oldu mahlûl*

*Umârım hâcetin ben nâ murâdın
Mürüvvet kânıdır şeh ide makbûl*

*Du'â-yı devlet-i şâh-ı cihâna
Olayın ta ölünce ben de meşgûl*

Bu beyitler neticesinde talebi yerine getirildiği gibi kendisine ayrıca ihsanlarda da bulunulur.³⁷⁰

Başka bir manzum talep-nâme örneğini Künhü'l Ahbar'ın tezkîre kısmındaki Şükrî bahsinden verebiliriz. Gelibolulu Âlî'nin aktardığı bu mektupta, bahsi geçen şâir, II. Selim'e taleplerini ve endişelerini şöyle ifade etmektedir.

*Dinle ey şâhbâz-ı sidre-nişîn
Bu sözümi ki çarh ider tahsîn*

*Bende Şükrî ki şimdi ma'zûlum
Pâdişâha kemîne bir kulum*

*Bende vardır kemâl ü fazl u hüner
Birkaç er pâdişâha gûş tutar*

*Şâirem işte ortalıkda sözüm
Altı dilde gazel dirin ben özüm*

*Türkî dirin revân Nevâyî gibi
Fârisîde hemân Benâyî gibi*

³⁷⁰ Çakır, a.g.e., s. 81.

*Bu kadar ilm ü akl u dâniş ile
Hiss ü idrâk u fehîm ü bâniş ile*

*Felek itdi yirümü kûy-ı figân
Meni kıldı esîr-i hüsn-i cevân*

*Bulmadum ilmden bugün behre
Olmışam şimdi şî'r ile şöhre*

*İltifât eylese zamâne şehi
Bendenün sözlerine gâh gehi*

*Her ne emr itse nazm bâbında
Hâtır eglenmeye cevâbında*

*Vey bana iltifâtı olmasa yâr
Kaluram bî-nevâ vü acîz ü zâr*

*Çarh dönsün cihânda kâmun ile
Şöhre bulgıl azîz nâmun ile*

*Bu du'âyı işitgeç ey şeh-i dîn
Cebre'îl-i Emîn disün âmin³⁷¹*

Âlî'nin kendisi de mektup türünde eserler vermiş, mektupları vesilesiyle devlet büyüklerine hâlini arz etme fırsatı bulmuştur. Onun, derlediği Menşeu'l İnşâ isimli münşeat mecmuasında yer alan 79 mektubun 49'u kendi kaleminden çıkmış olup bu mektupların 23'ü

³⁷¹ Âlî, a.g.e., s. 233 – 234. (Gelibolulu Ali, Şükrî'nin bu mektubu takdiminden sonra kendisine seksen bin akça zeâmet verildiğini de haber vermektedir.)

devlet büyüklerine kendi hakkında yazdığı mensur veya manzum arz-ı hâlleri içermektedir. Örneğin Âlî, eserde yer alan 55. mektupta devrin sadrazamına şöyle seslenmektedir:

*Ey vezîr-i şehen-şeh-i âlem
Âsaf-ı pâdişâhı Cem-makdem*

*Adl ile âleme şeref virici
Hâl-i mazlûmı şâha bildirici*

*Bana lââyık mıdır ki leyl ü nehâr
Derdile ola gözlerim hûn-bâr*

*Hem kılıç hizmetinde mâhir olam
Hem kalem dikkatine kâdir olam*

*Niçe yıllar çekem seferde elem
Kâr ide haste câna mihnet ü gam*

*Hidmetüm bildi ser-be-ser leşker
Hâlüme vâkıf oldı mîr ü nöker*

*Koca serdâr bâ-husûs anda
Ya'nî Tiflîs ü Kars u Şîrvân da*

*Niçe kez arza kıldı hidmetümi
Eyü mansıblara liyâkatümi*

*Mısır maliyesini arz etdi
Halebi hod mühim ü farz itdi*

Ohri Sancagın eyledi teklîf
İhtiyâr itmedüm bu 'abd-i za'îf

Bu kadar hizmetüm mukarrer iken
Fazluma şâhidüm mükerrer iken

Bu kadar hizmetüm mukarrer iken
Zâhir iken tapunda irfânım

Ne revâdur ki nâ-murâd kalam
Pâdişeh devletinde yâd kalam

Ala maliyyelerle sancaklar
Kâmrân ola niçe alçaklar

Kala Âlî ayakda zilletle
Ser-firâz olmaya ri'âyet ile

Kerem ü lutf pâdişâhındur
*Dergeh-i ma'delet-penâhındur*³⁷²

Âlî, Menşe'ül İnşâ'sını beş bölüme ayırmıştır. Bu bölümlerden ikincisi, Tefhîm-i Hâlet (durum bildiren mektuplar) ve üçüncüsü, Sipâriş-i Maslahat (iş isteme mektupları), konumuz açısından pek çok örnek metin ihtiva etmektedir. Âlî, bu mektuplarda bazen nişancılık, defterdarlık gibi görev / mansıb taleplerinde bulunmuş³⁷³ bazen zeâmet geliri veya tayin istemiş³⁷⁴ bazen bir devlet büyüğünden pâdişâha ulaşması için aracılık etmesini, eserlerini

³⁷² Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşeü'l-İnşâ**, (haz. İ. Hakkı Aksoyak), Basımevi Belirtilmemiş, Ankara 2007, s. 188 – 189 – 190.

³⁷³ Mektup no: 10 – 26 - 28 – 33 - 34 – 35 – 55 – 56.

³⁷⁴ Mektup no: 17 - 62 – 63.

pâdişâha ulaştırmasını istemiş³⁷⁵ bazen de bir görevden azledilmesi üzerine şikâyetle bulunmuştur.³⁷⁶ Örneğin, eserdeki mevcut örnekler içinde pâdişâhtan görev beklentisine dair mesnevi nazım şekliyle yazdığı manzum bir arz-ı hâl metnini sanatkâr şöyle nazm etmiştir.

*Hâk-i dergâha yüz sürüp her bâr
Bu durur arz-ı bende-i nâ-çâr*

*Pâdişâhum çü gavs-ı a'zamsın
Devr-i adlünde kutb-ı âlemsin*

*Hidmet-i abd-ı kemter-i magmûm
Kime mahfî ise size ma'lûm*

*Dört yıl itdüm diyâr-ı şarka sefer
Milk-i Şîrvâna dek tayandı güzêr*

*Geh kılıç geh kalemle dikkatde
Koca serdâra arz-ı hizmetde*

*Kimse benden şikâyet eylemedi
Ahz u celbüm rivâyet eylemedi*

*Bu kadar hizmetim mukarrer iken
Sa'yuma şâhidüm mükerrer iken*

*Ne revâdur ki ben kalam ma'zûl
Mansıbın biri olmaya mebzûl*

³⁷⁵ Mektup no: 20 – 21 – 57 – 59.

³⁷⁶ Mektup no: 18 - 39 – 48 – 52.

*Emridersen seyislik eyleyeyin
Buyurursan re'islik eyleyeyin*

*Ola şâkir kamu sığâr u kibâr
Hem- huzûr ide hazret-i hunkâr*

*Eger ol olmaz ise bârî ne var
Eylesen Rumiline defterdâr*

*Tek günüm geçmeye rezâlet ile
Künc-i mihnetde fakr u zillet ile*

*Pâdişâhum yazık degül mi bana
Hidmetüm bunca yıllar ola hebâ*

*Hazret-i pâdişâha kaldı hemân
Mansıb olmak bu bendeye ihsân*

*Beni şâd eyle Hak senie de şâd
Dâ'imâ ola milketün âbâd*

*Sâye salmazsa bana zilhu'llah
Hâk-i zilletde halüm oldu tebâh³⁷⁷*

Şâirler hemen her vesile ile iktidar olandan bir takım güç materyalleri (para, maaş, tımar, mansıb...) istemekle birlikte zaman zaman kendileri için en büyük lutfun muhatap durumundaki patronun yanında / yakınında bulunmak olduğunu ifade ederler. Mezâkî'nin

³⁷⁷ Âlî, a.g.e., s. 191 ilâ 194.

Ahmed Paşa'ya hitaben yazdığı bir iltimâs-nâme (rica, istirham mektubu) örneğinde bu gayeyi alenen görmek mümkündür:

*İzzün olursa izz-i huzûrunda serverâ
İcmâl üzere hâhişüm i'lâm isterin*

*Deryûze-kâr-ı meclis-i ikbâlünü eger
Mânend-i Cem zamânede bir câm isterin*

*Şeh-bâz-ı himmetünle idüp sayd-ı sad-şikâr
Bu arsada ne dâne ne hod hâm isterin*

*Pertev gedâ-yı râ-yı münîrin olup senün
Berk-ı yakîn-i hürmen-i evhâm isterin*

*Kurs-ı hûr u hamîr-i meh-i bedre bakmazın
Ben kimseden ne puhte ne hod hâm isterin*

*Zâtun yeter vesîle-i eltâf-ı Hak bana
Ben gayrıdan ne lutf u ne in'am isterin*³⁷⁸

Yine Erünsal'ın daha önce ele aldığımız makalelerinden birinde³⁷⁹, Levhî ve Kandî örneklerinden hareketle “ma’ruzat” kavramı ve bu kavramın şâir – iktidar ilişkisi bağlamında önemi üzerinde şöyle durulmaktadır:

“ Özellikle kasîdeler şâirlerin hayatına dair değerli ipuçları verebilmektedir. Kasîdelerin yanında, divanlara her zaman dâhil edilmeyip genellikle arşivlerde ve şiir mecmualarında

³⁷⁸ Ahmet Mermer, **Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni**, AKM Yay., Ankara 1991. s. 223.

³⁷⁹ Erünsal, “XVI. Asır Divan Şâirleriyle İlgili Bazı Arşiv Kayıtları”, s. 243 – 244.

bulunan ma'ruzât diye adlandırılabilceğimiz şiirler, şâirlerin biyografileriyle ilgili önemli bilgileri ihtiva etmektedirler. Topkapı sarayında bulunan bir belgede, Levhi'nin, Kânûnî Sultan Süleyman'ın iki gazeline yaptığı tahmis ve kendisiyle küçük kardeşi Azmî ve ağabeyi Nûhî'nin hâlini beyan eden bir ma'ruzâtı bulunmaktadır:

*Ey 'adalet seririne sultan
Menba-ı fazlı u maden-i 'irfan*

*Gelmedi şehirler içinde bir demde
Sana benzer bülend ü ali-şan*

*Kul olurlarsa sana layıkdur
Niçe bin Hatem ile Nuşirevan*

*Kimse derdüme kılmadı çare
Girü senden olur bana derman*

*Bendedür çün (?)
Niçün olmaya bendeye ihsan*

*Hücreşüz akçesüz Sitanbulda
Nic'edüp n'eylesün fakir olan*

*Varayın bana destgir olgıl
Sılama ben de serverâ şâdân*

*Zayi olmadı çünkü devründe
Ehl-i ilm içre cümle kabil-i şan*

*N'ola ger Rumilinde Levhi dahi
Bir çeragun ola senin taban*³⁸⁰

Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bir belgede Kandî'nin kendi ağzından, Şehzâde Mehmed Camii'nin inşası dolayısıyla söylediği tarihin hikâyesini ve bu eser için düşürülen tarihleri bulmaktayız. Öyle anlaşıyor ki Kandî, hayatının bu sıkıntılı devresinde, Şehzâde Camii için düşürdüğü tarihin beğenilmesinden cesaret alarak pâdişâhtan kendisine bir dirlik ihsan etmesini talep etmekte ve böylece bozuk olan maddî durumunu bir dereceye kadar düzeltmeye çalışmaktadır:

*Nasır-ı din ü saye-i Yezdan
Hazret-i pâdişâh-ı 'alemyan*

*Şah-ı 'âdil-durur kemaliyle
Ki olupdur halife-i devran*

*Bunca yıldur şehe dua-guyam
Dirliğüm yok ki can ola handan*

*Kimse arz itmedi benüm halüm
Ki irişeydi derdüme derman*

*Kaldum ayakda payimal oldum
Bana rahm eylemezse şah-ı cihan*

*Padişeh hazret-i cülusundan
Berü dil oldı zar u ser-gerdan*

³⁸⁰ Erünsal, **a.g.m.**, s. 244 ilâ 248.

Geldi nusretle şeh bi-hamdi'llah
*O nefes geldi cism-i Kandîye can*³⁸¹

Mektup türlerinden şikâyetnâme, genel olarak uğranılan bir haksızlık veya görevini kötüye kullanan kimseleri anlatır³⁸² ve ma'lum olduğu üzere bu mektup türünün edebiyatımızdaki en mükemmel örneğini 16. Yüzyılda Fuzûlî vermiştir. Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'ye hitaben manzum – mensur karışık bir biçimde yazılan ve edebiyatımızda daha çok “Şikâyetnâme” adıyla bilinen bu eserde anlaşılan odur ki şâir, Bağdat'ın Osmanlılarca fethini müteakip günlerde pâdişâha ve beraberindeki devlet ricaline takdim ettiği kasîdelere karşılık, câize mahiyetinde daimi bir tahsisat beratına nâil olur; fakat beratını gösterip tahsisatını almak niyeti ile devlet dairesine gidince işler değişir; çünkü burada, Fuzulî'nin verdiği selamı dahi rüşvet olmadığı için almayan, pâdişâh hükmünü göstermesine rağmen kendisiyle ilgilenmeyen bir memur güruhu vardır. Onca dil dökmesine rağmen hacetini revâ görmeyeceklerini anlayınca hakettiği tahsisatı alamadan meysus ve mahrum bir şekilde uzlet köşesine çekilir. Yaşadığı bu elim hadise ilgili ne yapacağını düşünürken, içinde bulunduğu çıkmazı çözebileceğine inandığı bir dostuna, Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'ye yakınırçasına şikâyetlerini bildirme kararı alarak ve bu emsalsiz mektubu yazar.³⁸³ Başına gelenler, aslında kanaat köşesinde durumu sakinken, cah sevdâsına ve tama'ya kapılmasındandır.

'Arz eder hâh-sâr-ı bî-mikdâr
Bende-i kem-terîn Fuzûlî-i zâr

Ki mukîm-i makâm-ı 'uzlet iken
Sâkin-i gûşe-i kanâ'at iken

³⁸¹ Erünsal, **a.g.m.**, s. 249 ilâ 252.

³⁸² Derdiyok, **a.g.m.**, s. 738.

³⁸³ Abdülkadir Karahan, **Fuzûlî'nin Mektupları**, İbrâhim Horoz Basımevi, İstanbul 1948, s. 35 - 249 – 250.

*Başuma düşdi câh sevdâsı
Zevk-i ehl-i tama' temennâsı*

*Heves-i kesb-i neng ü nâm etdüm
Taleb-i rif'at-ı makâm etdüm*

*İstedüm kim 'ulüvv-i kadr bulam
Mazhar-ı lutf-ı pâdişâh olam³⁸⁴*

Ancak Fuzûlî her ne kadar kendini talihsiz olarak görse de ümitsiz de değildir; çünkü muhatabı bir lütuf ve mürüvvet kaynağıdır:

*Tâli 'ümdür bana cefâ yetüren
Her bir ânında bin belâ getüren*

*Yoksa dergâh-ı pâdişâh-ı zamân
Lutfâ menba' dürür mürüvvete kân*

*Var ümidim ki o bülend-makâm
Ola pâyende tâ zemân-ı kıyâm³⁸⁵*

Seyyid Vehbi Divanı'nda yer alan ve III. Ahmed'e ithafen kasîde biçiminde yazılan bir manzum mektup örneği de şikâyetname türü için verilebilecek çarpıcı bir misaldir.

*Gözümde lücce-i hun Âşıkâre sultânım
Cigerde ateş-i duzah şerâre sultânım*

³⁸⁴ Karahan, **a.g.e.**, s. 32.

³⁸⁵ Karahan, **a.g.e.**, s. 38.

'Aceb benüm gibi bir kimse rast gelmiş mi
Velayetinde garibü 'd-diyâra sultânüm

Hıras-ı har-ı keder itdi damen-i sabrum
Misal-i câme-i gül pâre pâre sultânüm

Olup güdahte-i hasretle su gibi akaram
Şikaf-ı pencereden reh-güzara sultânüm

Firavun ateşi yakdı derun-ı mahzunum
Çamunla döndi yirüm şu 'lezâra sultânüm

Kime figan ideyüm rûzgardan ki beni
Şikeste fülk-veş atdı kenara sultânüm

Ayırmasun beni Allah hak-i payünden
Budur niyaz-ı dilüm Kirdigar'a sultânüm

Bu denlü olmuş iken iltifâtuna me 'luf
Mürüvvetün yine kesme bu zâra sultânüm

Harâbezârda güm-geşte râh-ı hicr oldum
Unutma bendeni gâhîce ara sultânüm

Beni civaruna takrîb ile tard itme
Yüzüm sürem der-i devlet-medâra sultânüm

Olursa çare tabib-i 'inayetünden olur
Cigerde serde meger bir mi yara sultânüm

Bırakma Vehbi-i zarı nigah-ı lutfundan
*Yazuk degül midür al haksare sultânım*³⁸⁶

Cinânî, divanında yer alan, mesnevî ve kıt'a nazım şekilleriyle kaleme aldığı onlarca manzum mektubundan birinde, kendisinden büyük ihsanlar gördüğü patronu II. Selîm'e yazdığı iltimâs-nâmede, daha önce bolca aldığı ihsanların bir nevi va'desinin dolduğunu, ne kadar çabaladıysa da sesini velinimetine bir türlü duyuramadığını bildirmekte ve patronundan yardım talep etmektedir.

Ber-murâd olmagı hayâl itdüm
Arz-ı ahvâl-i pür-melâl itdüm

Niçeler hâk-i âsitâtunda
Buldı maksûdını zemânunda

N'ola ben dahi ber-murâd olsam
Lutf u ihsânun ile şâd olsam

Zerre gibi beni nesîm-i kerem
*Hakdan kılsa mürtefi bir dem*³⁸⁷

Görüldüğü gibi mektup türüne ait birçok örnek metin, şâir-iktidar ilişkisinin boyutlarının ortaya konabilmesi açısından önemli ipuçları veren kaynaklar arasındadır. Sanatkârlar velinimetlerine, ümidgahlarına zaman zaman şikayet, zaman zaman dilek, zaman zamansa teşekkür mahiyetinde mektuplar yazmışlar ve bu mektuplar vesilesiyle yardımlar, ihsanlar görmüşlerdir. Kasîdeler bahsinde ele aldığımız Ahmed Paşa'nın affedilme talebi içeren Kerem kasîdesi, Nef'inin Nasuh ve İlyas Paşa'lara hitaben yazdığı cevâbname başlıklı

³⁸⁶ Hamit Dikmen, **Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 73 – 74.

³⁸⁷ Cihan Okuyucu, **Cinânî, Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, AKM Yay., Ankara 1994, s. 148.

kasîdeler ya da Şeyh Galib'in Galata Mevlevihanesi'nin onarılmasına dönük taleplerini ihtiva eden kasîde veyahut sultandan aldığı Cevrî hatlı bir Mesnevi-i Şerif armağanı neticesinde nazm ettiği teşekkür mahiyetindeki dizeler bu anlamda manzum birer mektup örneği olarak da addedilebilecek onlarca misalden sadece birkaçıdır.

2.4.5. Edebî Dilekçe / Arz-ı Hâl Olarak Kasîdeler

İntisabın sanatla bağdaştırılmış, kurumlaşmış biçimi olan kasîdenin Türk edebiyatındaki gelişim çizgisini aralayacak olursak, Türkler'in Müslüman olmadan önceki ozanlarının, hakanları ya da beyleri övmek için kopuz eşliğinde söyledikleri koşuklarla kasîde arasında muhteva yönünden fazla fark görülmemesi kasîdenin kolayca benimsenmesini sağladığını söylememek mümkündür.³⁸⁸ Bir medh şiiri olarak Gazneliler devrinde kasîde yazmanın artık bir meslek, bir gelir kaynağı, sultanın cesaretinin, adaletinin, cömertliğinin, zekâsının, bilgeliğinin propaganda aracı haline geldiğini görmekteyiz.³⁸⁹

Anadolu sahası Türk edebiyatında ilk örnekleri 14. yüzyılda yazılmaya başlanan kasîdelerin Türk beyliklerinin ileri gelenleri hakkında düzenlenmiş olmasıyla ilk mükemmel örneklerin ortaya çıktığı 15. yüzyılda -ki Şeyhî dîvânındaki on altı kasîdeyle bizde gerçek anlamda ilk kasîde şâiri olarak takdim edilir- sultanlar ve devlet büyüklerine ithafen yazılmaya başlanması da koşuk geleneğinin bir devamı olarak addedilebilir. Türk edebiyatının klasik özelliklerinin bütünüyle teşekkül ettiği 16. yüzyılda ise kasîdenin bu edebiyata has kuralları iyice belirlenip şekil ve bölümleri oluşmuştur. Konusu diğer İslamî edebiyatlarda görülmediği kadar genişleyen kasîde buna bağlı olarak değişik isimlerle anılmaya başlar. Hicviye, mersiye, hasbihâl, dilekçe / arz-ı hâl gibi konuları da ihtiva edecek çeşitlilikte yazılan kasîde Allah'ın varlığını ve birliğini doğrulama, Allah'a yalvarış ve yakarış, Resûl-i Ekrem'den şefaât dileme, Hz. Peygamber'i ve diğer din büyüklerini, şâirin çağında yaşamakta olan bir kişiyi medh eden örnekler yanında; bir devlet büyüğünden mansıp

³⁸⁸ İskender Pala, “*Kasîde*”, TDVİA, C. 24, İstanbul 1994, s. 564.

³⁸⁹ Mehmed Çavuşoğlu, “*Kasîde*”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415 – 416 – 417, Ankara 1986, s. 19.

ve memuriyet talebi, himâye görme arzusuna yönelik istekte bulunma, bir cezadan kurtulmak için af dileme gibi sebeplerle de nazmedilmiştir;³⁹⁰ zira kendilerine kasîde sunulan kişiler³⁹¹, zamanın değer ölçülerine göre, o mevkii işgal edende bulunması gereken bütün erdemlerin eksiksiz sahibi olarak gösterilir ki bir idarecide mutlaka bulunması gereken bu erdemler içinde kahramanlık, âdil olma, bilgelik, merhamet, cesaret gibi vasıflarla beraber cömertlik, sanat ve bilim adamlarına el uzatmak, düşkünleri korumak şeklinde hasletler de elzem nitelikler olarak sıralanmaktadır.³⁹²

Klasik Türk şiirinde iktidara en yakın mesafede konuşlanmış nazım şekli olan kasîdenin tematik kapsamındaki söz konusu genişleme, evvel emirde bir medh şiiri olarak algılanan kasîdelerin zamanla medhin yanında, tamamı bu gaye ile oluşturulmamış olsa da, edebî birer dilekçe / arz-ı hâl ve hatta şikâyetnâme / şükrnâme olma vasfını da temsil eder hale gelmelerini, kasîdenin medh yönüyle kullanılmasına sebep olan dönemin sosyal, kültürel, iktisâdi şart ve eğilimlerine zamanla kasîde yazarların şâirlerle olan yakın ilişkileri ve şâirlerin bu yakınlıktan doğan rahatlıkları eklenince bazı şikâyet, arzu, istek ve taleplerin de dile getirildiği metinlere dönüşmesini sağlamıştır.³⁹³ Örneğin 14. yüzyıl şâirlerinden Ahmed-i Dâî, Emir Sultan’a yazdığı bir kasîdesinde, vakıf gelirleri kendisine verilen bir köyün gelirini alamamasını eleştirerek bu gelişmede hiçbir hatasının olmadığını belirtip şöyle arz-ı hâl eder:

³⁹⁰ Pala, **a.g.m.**, s. 565.

³⁹¹ Kasîdeler kuralları belirlenmiş usûller çerçevesinde yüce kapıya takdim edilmekte ve yine belli edebî ritüeller bağlamında değerlendirilmekteydiler. Adeta iktidara adanmış bir nazım şekli olan kasîdeyi sunuş, övülen kişiye ya bir tavassut ile iletmek veya huzurunda bizzat şâiri tarafından okunmak şekillerinde gerçekleşmektedir ki işte bu esnada şiir, bir tenkid süzgecinden geçmektedir. Saraya gelen her bir hediye öncelikle “Teşrifatî Kalemi” adı verilen daireye teslim edilmekte, burada bir görevli tarafından daireye ait yevmî, mufassal, ve müteferrik gibi isimler başlığı altında tutulan muhtelif defterlerden birine kaydedilmektedir. (İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara 1984, s. 59.). Gönderilen kasîdelerin bazen geri çevrilmesi bazen de düzeltilerek huzura iletilmesi söz konusu olabilmekle beraber, bu şiirleri gözden geçirip ayıklamak için şiirden ve sanattan anlayan biri görevlendirilmiştir. Şâirlerin kasîdelerini bir makama sunmaları, bu makamda şiirlerinin incelenmesi ve uygun bulunursa sultana açıklayıcı bir notla gönderilmesi, sultanın değerlendirmesi ve beğeni durumuna göre ihsanda bulunması ya da bulunmaması süreci Devlet-i Al-i Osman’da bu iş üzerinde ne denli hassas davranıldığının ve eser takdiminin patrimoniyal yapıyla ilintili olarak bir ölçüde resmiyet kazandığının göstergesidir.

³⁹² Çavuşoğlu, **a.g.m.**, s. 20 – 22.

³⁹³ Rasih Erkul, “*Edebî Dilekçe Olarak Kasîdeler*”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2009, s. 755.

Ger hatâyise sözüüm estagfiru'llâhe'l-azîm
Sözde istigfâr olursa 'afv olur çok seyyi'ât

Yâ ilâhî sen kanâ'at gencini erzani kıl
Bir mukadder rızkiçün bârî nedür bu turrehât

Bir ölümsüz dirlikile bir dükenmez genc vir
*Kim ne gayret olsun anda ne gile ne mühmelât*³⁹⁴

On altıncı yüzyıl şâirlerinden Gazâlî'nin emekli olup da İstanbul'a yerleştikten sonra Beşiktaş'taki evinin inşaat masraflarını karşılaması amacıyla yaptırmayı planladığı havuzlu hamamın inşası için "Cernâme" adını verdiği bir kasîdeyi Sadrazam İbrâhim Paşa'ya sunar ki bu kasîde de manzum bir dilekçe / arz-ı hâl hüviyeti taşımaktadır:

Himmet eyleyüb Âsaf-ı devrân
'Arz-ı hâl ide Şeh Süleymân'e

Alivere bir ev bahâcığını
Zahmet olmaya sâir erkâne

Aldı yetmiş bin akçe hâne-bahâ
Bir kemeñçe çalıcı çingâne

Ben ki ilm ehliyem revâ bu mıdır
*Müstahak olmayam bu ihsâne*³⁹⁵

³⁹⁴ Tunca Kortantamer, **Eski Türk Edebiyatı – Makaleler**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 48.

³⁹⁵ Fuat Köprülü, "Gazâlî", **TDVİA**, C. 4, İstanbul 1993, s. 728. (Şâir isteğine kavuşur; ancak kurulan hamamın gördüğü ilgiden dolayı dedikodular çıkaran diğer hamamcıların etkisiyle yaptırdığı havuz yine sadrazam tarafından yıktırılır.)

On yedinci yüzyıl şâirlerinden Nâbî'nin şiirlerinin Yahyâ isimli bir hattat yerine Üsküdârî Çelebi tarafından istinsah etmesini İbrâhim Paşa'dan dilediği şu dizeler de bir kasîdeden alıntılanmıştır:

*İdüp âsârımızı bir yed-i nerme teslîm
Bizi kurtar kerem it dagdaga-i Yahyâ'dan*

*Üsküdârî Çelebi desti münâsib görinür
Hissedâr olsun o da zâ'ikâ-i ma'nâd*

*Bizim âsâr-ı perişânımızın cildi dahî
Zevk-yâb olsun o güne yed-i müstesnâdan³⁹⁶*

Bu örneklerle birlikte şâir – iktidar ilişkilerini arz-ı hâl dizeleri perspektifinden ele aldığımızda klasik şiirimize hizmet etmiş bütün şâirleri bahis konusu etmenin güçlüğü ve çalışmamızın kapsamını dikkate alarak, divan şiirinin “klasik” hüviyetine bürünmeye başladığı 15. yüzyıldan kuğunun son şarkısının söylendiği 18. yüzyıla kadar yetişmiş, hem çağdaşlarına hem de daha sonra yetişen pek çok şâire örnek / rehber olmuş bazı avangard şâirlerin şiir profili üzerinden temas etmenin daha mümkün bir yöntem olacağı kanaatinden hareketle bu noktadan itibaren her yüzyıl için birkaç simge kasîdeciyi iktidara hitaben dillendirdikleri arz-ı hâller / dilekler / şikâyetler etrafında değerlendirmeye çalışacağız. Bu isimler 15. yüzyıldan Ahmed Paşa ve Necâti, 16. yüzyıldan Hayâlî Beg, Bâkî ve Fuzûlî, 17. yüzyıldan Nefî ve Nâilî, 18. Yüzyılda ise Nedîm ve Şeyh Gâlib olacaktır.

On beşinci yüzyılda Ahmet Paşa'nın “vezîr-i a'zam iken ba'z-ı ashâbı bugz u sitem iç oğlanlarından birisine ‘ışk u mahabbet itmişdür’” şeklinde pâdişâha gammazlanması neticesinde kendisini katledilmekten kurtaran kerem redifli kasîdesi de yine birer arz-ı hâl hüviyeti taşımaktadır:

³⁹⁶ Ali Fuat Bilkan, “Nâbî'nin Sanat Çevresi ve Sanatçı Dostları”, **Yedi İklim**, S. 65, İstanbul 1995, s. 65.

*Ey muhît-i keremün katresi 'ummân-ı kerem
Bâg-ı cûd ebr-i kefinden tolu bârân-ı kerem*

*Kul günâh itse n'ola 'afv-ı şehenşâh kanı
Tutalum iki elüm kanda imiş kanı kerem*

*Rivâyet olunur ki ol mü'esses-i kavâ'id-i fazl u 'irfân ve bânî-i mebânî-i 'ilm ü ikân olan
şehenşâh-ı nüktedân Sultân Mehmed Hân - 'Aliyhi'r-rahme ve'l-gufrânkasîde- i mezbûreyi
okudukda bu gûne gevher-efşân olmuş ki bu 'uzûbet-i beyân ve fesâhat-ı lisân ki vücûd-ı
Ahmedde nümâyândur selâtinden âftâb-ı vücûdına zevâl ve kemâl-i fazlına 'ayne'l-kemâl
irmek emr-i muhal ü mahz-ı hayâldür.”³⁹⁷*

Daha önce söylediğimiz gibi kasîdeler birer medh şiiri olmalarının yanısıra arz-ı hâl / dilekçe / şikayetnâme olma hüviyeti de taşırlar. Bazı kasîdelerde bu niyet doğrudan belirtilmez ama şâir yaptığı medhle, mesela pâdişâhın cömertliğini sürekli vurgulayarak³⁹⁸ ya da içinde bulunduğu durumun kötülüğüne dikkat çekerek³⁹⁹ veya ettiği du'aların iktidar üzerinde uyandıracağını düşündüğü tesire güvenerek⁴⁰⁰ dolaylı olarak bu gayeyi sezdirir. Bazen de şâir dileğini kasîde içerisinde açıkça dillendirmektedir. Ahmed Paşa Divanı'nda bu apaçık dilekçelerin akislerini şu birkaç örnek üzerinden somutlaştırmak mümkündür:

*Dâmen-i lutfun tutup şâd olmuşum olsa ne var
Âşık-ı zâra müyesser kâkûl-i müşgîn-i dost K 18 / 42*

Nûr-ı mihrinden suvarıp şâhını eş'ârımın

³⁹⁷ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 111 – 112

³⁹⁸ “Nazar kim etsin ana lutfun eylese iğmâz / Kerem kim etsin ana cûdun eylese ihmâl” (K 22 / 49)

³⁹⁹ “Bu Ahmed-i gam-gînin eger kılssa gamın gûş / Zânûda koyup başın nâ-çâri benefşe” (K 25 / 47)

⁴⁰⁰ “Devletin olun muhalled tâli'in olsun sa'id / Dostun olsun mu'azzez düşmanın olsun mehîn” (K 23 / 61)

Gülşenimde ahter olurdu şükûfe ber güneş

Bir nazar kıl Ahmed'e ey mûr-ı çeşm-i kâ'inât

K'âb-ı lutfundan oluptur ebr gibi ter güneş K 19 / 64

İşlediği bir suç neticesinde Fâtih'in gözünden düşen Ahmet Paşa'nın affedilip yeniden itibar kazanma gayesiyle kaleme aldığı kerem redifli kasîde, tam bir arz-ı hâl ve edebî dilekçe hüviyeti taşımaktadır. Şâir, gam makasının gönlünü kesdiğinden, sabrının gördüğü eziyetten parçalandığını ve ancak açıkça söyleyemese de pâdişâhın kerem eteğine tutunursa kurtulabileceğini ve bunun zamanının geldiğini söyledikten sonra patronuna uğradığı iftiralara inanmamasını, inansa bile o yüce makamın kulların hatasını affedeceğine inandığını ve cömertlik bulutunun bereketinden faydalanmak dileğini ifade eder.

Ahmed'in gam makası kesdi dilin şem' gibi

Sana rûşen diyemez hâlini sultânı kerem

Husrevâ pâreledi cevri eli sabrım yakasın

Dest-gîr olsa demidir bana dâmân-ı kerem

Ekremü'l-halksın ey vâsita-i ıkd-ı kirâm

Her le'imîn sözün işitme budur şân-ı kerem

Kul hatâ kılsa nola afv-i şehenşâh kamı

Tutâlim iki elim kanda imiş kanı kerem

Umarım cürmümü gark etmeğe rahmet suyuna

Mevc-i ihsânın ile cûş ede ummân-ı kerem

Bir kara toprağım ihyâ-yi memât etmek için

Yağsa cûdun bulutundan nisân-ı kerem

K 20 / 22 – 24 – 26 – 27 - 28 – 29

Başka bir kasidesinde yine söz konusu günahına, suçuna değinmekte ve pâdişâhın lutfuna sığındığını, onun ayıbını af eteğiyle örteceğine, hatasının üstünü çizeceğine inandığını söylemektedir.

*Hüsrevâ kimi şefi' edineyim hışmına kim
Lutfuna dayanıp ettim bu güneh-kârlığı*

*Tutmuşuz çünkü hacâlet yüzüne özr yenin
Dâmen-i afvın ederse nola settârlığı*

*Kalem-i afv çek ey sâye-i Hak sehvim kim
Germdir şefkatinin afve harîdârlığı*

K 28 / 17 – 18 – 19

Şâir'in II. Bayezid'tan da bir takım istekleri söz konusudur. Ondan baş aşağı olmuş bahtı için kendisine yardım etmesini ister. Zira bunca yıldır saraya medh-hân olarak hizmet eden biri olarak gözardı edilmemesi gerekmektedir.

*Rahm et bana ki zülfün ucundan kalem gibi
Kan ağlarım bu baht-ı nigûn-sârım üstüne*

K 17 / 14

*Koma toprakda Ahmed'i ki anı
Midhatın cevherine kân buldun*

*Bunca yıldır ki tûtî-i kalemin
Hânedanına medh-hân buldun*

K 24 / 34 – 35

Aksi halde etek gibi ayaklara düşecek yıkılmış ve aşağılanmış olacaktır. Bu yüzden onu hor görmeyip ikbal için söz cevherinden yararlanmak gerekmektedir. Ahmed, iktidar tarafından gamdan azad edilip lütufla şad edilmeli ve hükümdarın kulları arasında bir bayram sevinci yaşanmalıdır.

*Silmezsen âsîtin-i keremle gözüm yaşın
Dâmen gibi ayaklara düştüm zelîl ü hâr*

*Hâr etme Ahmed'i ki anun söz gevherin
İkbâl ü yümn için götürür gûş-i rûzigâr* K 33 / 32 – 33

*Gamdan âzâd eyleyip lutfunla şâd et Ahmed'i
Devletin ıyinde olsun kulların şâdân-ı ıyd* K 34 / 31

Ahmet Paşa muhatabı belirgin olmayan kasidelerinde de iktidar sahiplerinden hâl-i pür melâlini dile getirerek yardım talep etmektedir; çünkü bilmektedir ki muhatabı tahtı ve bütün dünyayı varlığıyla ihya eden bir cömertlik denizidir ve yoksulluğun tasasını bahşış yağmuruyla sona erdirmiştir.

*Beni hâr eyleme çün izzeti sen vermiş idin
Lutfuna olma perişân ki budur şân-ı kerem*

*Hâric-i merkez ü hadd oldu çü üftâdeliğim
Demidir merhamet et var ise imkân-ı kerem* K 27 / 33 – 34

*Bir bahr-i cûdsun ki cebininde sâ'ilin
Bârân-ı bahşışın komadı gerd-i iftikâr*

*Ulyâ serîri oldu visâlinle pür-sürûr
Dünyâ sarâyı oldu hisâlinle müşg-bâr*

*Bir esb-i hâs bahşış et Ahmed kuluna kim
Dinsin budur atâ-yi Ferîdûn-i rûzigâr⁴⁰¹* K 41 / 7 – 8 - 9

⁴⁰¹ Pişdâdiyân sülalesinden İranlı meşhur bir padişah. (Pala, *a.g.e.*, s. 163)

Devrinin Husrev-i Rûm'u olarak addedilen Necâtî Bey,⁴⁰² hâmlerine ithafen hepsini bu çalışmada örnekledeyemeyeceğimiz çoklukta ve muhtelif temalarda medh merkezli eserler nazm etmiştir. Bununla birlikte kendisini himâye eden ya da etmesi muhtemel erk sahiplerine hemen her fırsatta halini arz etmekten, onlardan birtakım dileklerde bulunmaktan da geri durmamakta ve örneğin Fâtih'e şöyle seslenmektedir.

*Husrevâ çarh-ı sitem-gâr Necâtî kulunu
Ağlatır dâmen-i rahm ile gözi yaşın sil*

*Kim izin tozun için yollara saldım yaşımı
Umarım kuhl-ı cilâ-yi basar ede hâsıl*

*Şem'dür terbiyetin dâr-ı cihân bir zindân
Kişi zindânda bî-şem oturmak müşkil*

K 14 / 34 – 35 – 36

II. Bâyezîd'e hitaben nazm ettiği şu dizeler herkes onun devrinde rahata ermişken içinde bulunduğu halin şikâyetini yapan ve himmet kapısının kendisi için açılmasını temenni eden bir ruh hâlinin ifadesidir. Şâir patronundan sesini işitmesini istemekte ve dergâhına yaraşır nitelikte bir kişi olduğunu mâdihlik konusundaki maharetinden bahsederek hatırlatmaktadır.

*Eyyâm-ı devletinde cihân ayş u nûşda
Ben nâr-ı hasret ile kılarım ciger kebâb*

*Oldu egerçi mihnet-i gerdûn-ı dîn ile
Ten hânesi harâb ü gömül kişveri yebâb*

*Koyup bülend eşigini gerdûna dönmezem
Himmet kapısın aç ve gönül yıkığını yap*

K 3 / 32 – 33 – 34

⁴⁰² Sehî, a.g.e., s.145.

*Gül-zâr-ı devletinde cihân halkı Husrevâ
Gül gibi güldü bir benem eden hezâr zâr*

*Gûş et figâmm ey gül-i handân ki yaraştır
Gül-zâr-ı dergehünde Necâtî gibi hezâr*

K 8 / 37 – 38

*Cân ile meddâhınım dil-teng koma beni kim
Andelibinden cihânda olmadı bîzâr gül*

*Gülşen-i vâsfında her beyti Necâtî çâkerin
Benzer ol mevzun nihâle kim ucunda var gül*

K 15 / 40 – 41

Mü'eyyedzade Abdurrahman Efendi'ye hitaben söylediği bir kasîdede patronundan açıkça şöyle inayet talep etmektedir.

*Kıl nazar ayn-ı inâyetle Necâtî bendene
K'âsitân-ı 'âlem-ârâna ediptir intisâb*

K 4 / 26

Şehzâde Mahmud'dan kendisine lütuf ve rahmette bulunacak bir patron olarak bahsedip onun kapısında duran her kişinin muradına ermesini dilemekte ve o cömertlik ummanının kendisi gibi bir inciye nazar kılmasını temenni etmektedir.

*Feleke salma Necâtî'nin işini zinhar
Yine sensin kuluna lutfu terahhum edecek*

*Dileğim bu ki kapında bula her kişi murâd
Bahşışın ere cihân halkına günde bin lek*

K 12 / 24 – 27

*Dinle güftârımı lutf et ki Necâtî benden
Bülbül-i bağ-ı ata oldu senâ hân-ı kerem*

Serverâ sarsar-ı gamdan söyünür câm-ı murâd
Dest-gîr olmaz olursa ana dâmân-ı kerem

Ben esirin sitemi dehrden âzâd eyle
Ben gedâyâ nazar et lutf ile sultân-ı kerem

Nice cûş etse deniz taşraya salmaz güheri
Sürme hısm ile kapından beni ummân-ı kerem K 18 / 23 – 24 – 25 – 29

Necâtî Bey Divanı'nda yer almayan, yakın dostu Sehî Bey'in Heşt Behişt'inden alıntıladığımız ve bir konuşma ve lâtife sırasında söylenmiş olduğu ifade edilen bu dizelerde de şâir Şehzâde Mahmud'dan hitaben o cömertlik meydanının süvarisinden Firdevsî'nin Sultan Mahmud'dan gördüğü gibi yardımlar umduğunu söylemektedir.

Umarız ede atâ fâris-i meydân-ı kerem
Câme kim olmuş idi arkalarından ma'hûd

Umarız eylemeye şâh Necâtî kuluna
*Anı kim eyledi Firdevsî'ye Sultan Mahmûd*⁴⁰³

Herkesin kederli bahtını cömertlik dergâhında temizleyen Kâsım Paşa'dan da düştüğü kötü durumdan kurtulmak üzere himmet talep etmekte ve hoş sesli bir güvercine benzeyen kendisini gülbahçesinin kapısında korumasız bırakmamasını dilemektedir.

Sahibâ bahtı yüzü gerd-i kederden kamunun
Asitin-i keremin ile musaffâ mı değil

Düşmüşem katre gibi nola götür toprakdan

⁴⁰³ Sehî, a.g.e., s. 144.

Kevkebi himmetinin mihr-i mu'allâ mı değil

Bî-nevâ koma Necâtî kulunu yıllarla

Gülşeninde kapının murg-ı hoş-âvâ mı değil

K 17 / 27 – 28 – 29

Mustafa Paşa'dan da benzer taleplerde bulunan şâir talihsiz bahtları himmet âsitânında temizleyen patronundan rahmet ummakla birlikte arz ettiği halini ortaya koymak hususunda aslında şiir yazmanın da gerekli olmadığını çünkü paşanın zaten herkesin halinden haberdar olan bir zat olduğunu söyler.

Acz elini hâk-i reh ya'ni Necâtî çâkerin

Şefkatin zeylin urub işi temennâdır yine

Çekme dâmen k'âsitin-ı himmetinle cümlelerin

Bahtı yüzü gerd-i nekbetten musaffâdır yine

Rahm umarsam nola kim kışt-i ümidi âlemin

Himmetin emtârı 'le sebz ü muta'râdır yine

Âsafâ şî'r ü kitâbetle ne hâcet arz-ı hâl

Çün zamirin âlem ahvâline dânâdır yine

K 23 / 23 – 24 – 25 – 26

Divanında bulunan yirmi beş kasîdenin tamamına yakını Kânûnî'ye ithafen yazan Hayâlî Bey, şehzâdeler (K 16 ve K 22) ve İbrâhim Paşa'ya (K 11 ve K 14) atfen kaleme aldığı bir kaç kasîdede dahi bir şekilde söz dürbününü zıll-ı Yezdân'a çevirmekte ve durumunu, dilek ve şikayetlerini ona arz etmektedir.

Şâhâ Hayâlî bunca kılıcın urur senin

Sen dahi kıl atâ ana bir husrevâne tîğ

*Merdân-ı nazm içinde Şehâ bir dilâverem
Lâyık değil mi bencileyin pehlevâna tîğ*

*Demdir ki devletinde kılıç etmeğin yiyem
Budur getirdiğim safahât-ı beyâna tîğ*

*Ya tevliyet ver anı kalem birle zabt edem
Ya dirlik eyle olsun arada bahâne tîğ*

*Yahud beni vilâyet-i Hinde revâne kıl
Ta kim elimdem anda dahi kan kaşana tîğ* K 6 / 25 – 26 – 28 - 29 – 30

Ömrü bimarlık içinde sürüp geçmiştir ve kendisine tımar ihsan olunmasının tam vaktidir. Patronunun güneşin yerdeki zerreyi götürdüğü gibi kendisini yerden kurtaracağını ümid etmektedir.

*Hâsıl-ı ömrümü bimarlığım etti tebâh
Pâdişâhum bana vaktidir edersen tîmâr* K 3 / 17

*Dehr zulmünden Hayâlî kulumu kurtar Şehâ
Çün götürür zerreyi yerden ziyâ-gûster güneş* K 5 / 21

Bu yüzyılda kaleme alınan Hayalî'nin Kânûnî'ye sunduğu “benzemez” redifli kasîde örneği de kasîdelerin bir tür dilekçe oluşuna dair çarpıcı bir örnektir:

*Kulının dinle şâhum vasf-ı hâlin
Bu hâli dinlemek ihsâna benzer*

*Diyâr-ı Rûm'da bir karye vardur
Amun etrâfi kûh-istâna benzer*

*İki bin üç yüz akçe yazusu var
Ne hâsıl çün hat-ı hûbâna benzer*

*Civarında yatur ecdâd-ı pâküm
Ki ben lâl oldum anlar kâna benzer*

*Münâsib bendene olmakdur ol cây
Vatan hubbı hemân imâna benzer*⁴⁰⁴

Eğer kendisine himmet buyrulursa şiir ülkesinde şâir Selman mertebesine erişecektir. Bu nedenle sunduğu kasîdeden deve misali yükünü taşıyacak ihsanlar beklediğini ifade etmektedir.

*Husrevâ himmet-i hâkânî zahîr olsa bana
Mülk-i nazm içre olam Hazret-i Selmân şekil*

*Bu kasîde umaram komaya yerde yükümü
Üştür ihsân ede Şeh ol geçen ihsân şekil*

K 8 / 21 - 31

Kendisini şiir cevherinin madeni olarak tarif eden şâir lütuf madeni olan şahından kerem ummaktadır. Hatta nasıl bir ihsan beklediğini de açıkça beyan etmekte ve daha önce olduğu gibi inayete erişeceğine de inanmakta olduğundan herhangi bir şikâyetle bulunmasına gerek olmadığını söylemektedir.

*Gevher-i nazma Şehâ tab'ı Hayâlîdir kân
Ma'den-i lutfsun et gevher için kâna kerem*

Şehdedir bezl hemân begler oluptur erzel

⁴⁰⁴ Ali Yılmaz, **Kanuni Sultan Süleyman'a Sunulan Kasîdeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.194.

Bunlara hisset-i tab oldu emîrâne kerem

Birinin mansıbını bana inâyet kıl

Mehçe-i râyetimi ergüre keyvâna kerem

Ne şikâyet demidir lutf-ı inâyet varken

Şimdi mi etti beni garka ol ihsâna kerem

K 15 / 15 – 19 – 20 – 21

Hayâlî bir an bile patronundan ayrı kalmak istememesine rağmen saraydan uzaklaşmıştır ve tekrar iktidarın himmetini görmeyi beklemektedir; çünkü şâirlere hürmet ve sevgi gösterme konusunda Hz. Peygamber önemli bir referanstır.

Husrevâ haylıdan Hayâlî kulun

Görmez oldu cemâl-i Hâkânı

Tâli'im kevkeb-i sa'âdet iken

Ah kim erdi ber-i zulmânî

Şâh himmet ederse bana ol ebr

Feyezân ede feyz-i Rabbânî

K 16 / 24 – 25 – 26

Pâdişâhım hâk-i pâyından cüdâ kıldı beni

Bir iki gün tâli ber-geşte vü baht-ı hasın

Dağ-ı hasrettir beni bülbül gibi gûya eden

Söylemez âyinesiz tûtî kelâm-ı sükkerin

Husrevâ erbâb-ı nazma ihtirâm et ihtirâm

Çün severdi bunları Mahbûb-ı Rabbü'l-âlemin

K 23 / 29 – 30 – 31

Hayâlî vasf-ı hâlini dile getirdiği bir başka kasidesinde memleketine dönme isteğini dile getirmektedir.

*Kulunun dinle Şâhım vasf-ı hâlin
Bu hâli dinlemek ihsâna benzer*

*Diyâr-ı Rûmda bir karye vardır
Anun etrâfi kûhistâna benzer*

*İki bin üç yüz akçe yazısı var
Ne hâsıl çün hat-ı hûbâna benzer*

*Civârında yatar ecdâd-ı pâkim
Ki ben la'l oldum anlar kâna benzer*

*Münâsib bendene olmaktır ol cây
Vatan hubbu hemân îmâna benzer*

K 18 / 16 – 17 – 18 – 19 – 20

Kendisi Hz.Ya'kub misali a'ma iken gözlerini açmasını sağlayan hanından bazen kasideleri aracılığıyla bir sancak talep etmektedir.

*Bu cihân Yakubunun açıldı a'ma gözleri
Bûy-ı hulkun birle Hanım Yusuf-ı Kenân mısın*

K 20 / 11

*Hümây-i evc-i izzettir salarsa üstüme sâye
Çekem pehlûya sancak adlı bir serv-i hırâmânı*

K 21 / 5

Bâkî'nin yaşadığı dönemde hayli önemsenen ve değer gören bir şâir mertebesine erişmesinde aracı-patron olarak ifadelendirdiğimiz devlet ricalinin ve tabii ki onlar vasıtasıyla en büyük patronun, hükümdarın, meydana getirdiği pek çok iktidar odağıyla musâhib / nedim

sıfatıyla yakınlık kurabilme imkanını yakalamasının etkisi büyüktür ve bu imkanı sağlayan da Bâkî'nin, şiirlerini, bilhassa da kasîdelerini, kişisel dileklerinin bir tercümanı olarak mahirce kullanmayı ve takdim etmeyi bilmesi olmuştur. Şâir kasîdelerinde ya doğrudan içinde bulunduğu kötü halin altını çizmek suretiyle birtakım dileklerde bulunmakta ya da direkt bir lütuf / yardım dilemeyip eseri sunduğu kişinin cömertlik konusundaki nâmını biteviye vurgulayarak, ona iktidarının devamlılığına dönük dualarda bulunarak veya kendi değerini anlatmaya çalışarak dolaylı biçimde halini arz etmekte ve yardımını dilemektedir.

Kânûnî'ye ithafen kaleme aldığı bir kasîdesinde felekten şikâyetçi olduğunu söyledikten sonra kendisine emrolunan bir görevi uzun süre hakkıyla yerine getirmeye çalıştığını ve artık kerem ve ihsan vaktinin geldiğini ve yüce şanlı pâdişâhın lutfunu kazanmaya hazır olduğunu ifade eder.

*Serverâ devr-i felekden yine şekvâmuz var
Tapunâ 'arz idelüm ruhsat olursa el-ân*

*Bir yıl emrûnle binâ hidmetine nâzır olup
Gördük ol maslahat-ı hayrı bi-kadri'l-imbân*

*Bu fakîr anda turup hidmete meşgûl oldum
İtmeyüp zerrece sa'yinde kusûr u noksân*

*Hâsılı cûd u kerem vakti irişdi şimdi
Lutfuna nâzırız ey Pâdişeh-u 'âli-şân*

*Merhamet mevsimi ihsân demidür sultânım
Lutf kal her ne ise devletüne lâyük olan*

K 2 / 40 – 50 – 51 -52 -53

Ancak her ne kadar ihsan beklentisini dile getirse, hâlini arz etse de son sözü, kalıcı emri pâdişâhın yüce dergâhının vereceğini de bilmektedir.

Emr-i 'âlî yine dergâh-ı mu'allânundur
Hele biz eyleyelüm vâki'-i ahvâli beyân

Zehre-i çûn u çirâ kimsede yokdur hâşâ
Südde-i devletinündür yine bâkî fermân

K 2 / 57 – 58

Bâkî yoksulluğunu arz ettiği, kapısında köle olduğunu vurguladığı III. Mehmed'e kalemin elinde fazilet ve belagat fidanına dönüştüğünü, o fidanın meyvesinin de cihanın pâdişâhına dair yazdığı övgüler olduğunu ifade etmektedir.

Bâkî du'âcı pîr kulun geldi husrevâ
Eyler cenâb-ı hazretüne 'arz-ı iftikâr

Mevrûsdur cenâbuna memlûk tapuna
Lâyik degül ki devr-i zamân ide hâr u zâr

Destinde hâme fazl u belâgat nihâlidür
Medh ü senâ-yı şâh-ı cihân ana berg ü bâr

K 9 / 20 – 21 – 22

Bir başka kasidesinde kendisine seslenerek talihiyle giriştiği mücadelenin sonunda galip çıkabilmesi için tek çarenin pâdişâha dua etmek, onun şahane himmetinden faydalanmak olduğunu söyler.

Tâli'unla nice bir ceng ü cidâl ey Bâkî
'Âkıbet kevkeb-i bahtun seni dîvâne çeker

Devlet-i şâh-ı cevân-bahta du'â kıl ki seni
Kimse çekmez ilerü himmet-i şâhâne çeker

K 12 / 13 – 14

Kendisine seslendiği bi başka şiirinde çektiği derdi sultan hazretlerine arz etmesi gerektiğini, zira sultanın oldukça cömert biri olduğunu ve kendisine de yardım edeceğini çeşitli misaller vererek anlatmaktadır.

*Derd ü mihnet çekme dergâhında ey Bâkî yüri
'Arz kal bilmezse hâlün hazret-i Sultân eger*

*Ol ki hûrşîd-i cihân-tâba zekât-ı zer virür
Kâse-gerdân olsa şehrinde meh-i tâbân eger*

*Feyz-i envâr-ı kefi zer-bahşı besdür 'âleme
Akmaz olsa çeşme-i hûrşîd-i mûr-efşân eger*

*Kasr-ı kadriün âsmân eyler olursa dest-gîr
Himmet-i vâlâ-yı şâhenşâh-ı 'âlî-şân eger*

*Biz gedâ mihmâniyüz lâyık görürse hükm amun
İşiginde nâne muhtâc olduğın mihmân eger*

K 13 / 9 ilâ 13

Bâkî, başka bir patronu Ali Paşa'dan açıkça kendisine destek olmasını, şiirinde hamlık varsa lütuf eteceğinin onu kapatabileceğini söyler ve sayısız sözle / şiirle kapısına gelen Bâkî'yi ayakta komamasını temenni eder.

*Koma Bâkî kulunı cür'a-sıfat ayakda
Dest-gîr ol ana ey dâver-i 'âlî-mikdâr*

*Hâm var ise eger micmere-i nazmunda
Dâmen-i lutfun anı setr ider ey fahr-i kibâr*

K 18 / 48 – 51

*Bî- 'aded hâtem ile tapuna geldi Bâkî
Ki nice Rûm harâcını deger her hâtem*

*Koma ayakda bu masnû' u murassa ' nazmı
Elde hoş yaraşur ey Âsaf-ı saf-der hâtem*

K 19 / 50 – 51

Bir kerem madeni olarak Kubâd Paşa da şâirin kapısına yüz sürdüğü, kendisinden yardım dilediği patronlarındandır.

*Boyandı kanlu yaşum silmedin elüm ale
Ayakda kaldım eyâ ma'den-i kerem elüm al*

*Tapuna yüz süre geldüm safâ-yı hâtır ile
Zülâl gibi beni gûlsitân-ı lutfuna sal*

*Dilümde şekker-i şükr-i fevâzıl-ı keremün
Tapuna arz ide geldüm ne ise mâ-fi'l-bâl*

K 20 / 37 – 38 - 39

Ebu's-su'ûd Efendi'den de bela nişangâhına dönen bu eski bendesini ihmal etmemesini, ve sıkıntı ateşinden kurtulmaya mecalinin kalmadığını ifade eder ve muradının malum olduğunu söyler.

*Kemîne-bende-i dîrînenem hudâvendâ
Bu bende cânibini lutfun itmesün ihmâl*

*Hezâr-bâr belâ pûtesinde kâl oldum
Henûz âteş-i mihnetde yok halâsa mecâl*

*Du'â-yı devletine kıl 'azîmet ey Bâkî
Murâd neydügi ma'lûm zâhir oldu me'âl*

K 21 / 20 – 30 – 31

Hâce-i Sultân Selîm'e de aynı şekilde içinde bulunduğu kötü hâlden şikâyet ederek himmetini beklediğini söylemektedir.

*Cür'aveş ayakda kodı sâkî-i devrân beni
Dest-gîr ol ey emîr-i meclis-i devr-i zamân*

*Himmetün şimşâdınun şâh-ı bülendi var iken
Kanda yapsun şâh-bâz-ı tab'-ı Bâkî âşiyân* K 22 / 27 – 28

Kendisini onun bendesi olarak nitelendiren şâir, ayağa kalkması için yardımına ihtiyacı olduğunu belirtmektedir; çünkü onun cömertlik sofrası berketlidir, çünkü o sanki bir cömertlik menba'idır.

*Ey Hâce-i yegâne senün âsitânuna
Bâkî kemîne bende geçer kemterîn gulâm*

*Hâk-i derûn sücûdın ider bir fütâdedür
Lutf eyle dest-gîri ol itsün biraz kıyâm*

*Hâtem bu devr içinde geleydi cihâna ger
İtmek dilerdi süfre-i cûdundan igtinâm*

*Lutfun zülâlin eyle 'atâ teşne-dillere
Ey menba'-ı mekârim ü ser-çeşme-i kirâm* K 23 / 28 – 29 – 33 - 34

Kâdî-zâde'ye de her ne söylerse söylesin şiirinin onun faziletinin mertebesini anlatamayacağını, değerinin yükselip semaya gölge salabilmesi için lutfunun mimarlığına ihtiyacının olduğunu söylemektedir.

*Kelimâtum yirine dürr ü gülher nazm itsem
İdemez mertebe-i fazlun eş'âr iş'âr*

Rif'atım kasrı sala sath-ı semâya sâye

Eger olursa ana bâni-i lutfun mi'mâr

K 25 / 37 – 38

Kerem menba'ı olarak addettiği Kâdî-i Şâm Mehemmed Çelebi'ye de lütuf ve koruma eserinin zuhur etme zamanının geldiğini, devlete ve ikbale layık Bâkî'yi biçare ve gamlı bırakmaması gerektiğini telkin eder.

Hâsıl ey kân-ı kerem irdi bu gün ol dem kim

Eser-i 'âtıfet ü lutf zuhûr ide hemîn

Lâyık-ı devlet ü şâyeste-i ikbâl oldur

Kalmaya Bâkî-i bî-çâre melûl ü gamgîn

K 26 / 30 – 31

Ömrü boyunca kendisine kalıcı bir patron bulma arayışı içinde olan Fuzûlî'nin iktidarın dikkatini çekme gayesinin gerçekleşmesini sağlayacak en geçerli yöntemlerden biri olan kasîdeleri vasıtasıyla memduhlarına arz-ı hâl edip onlardan birtakım dileklerde bulunması oldukça tabii bir neticedir. Örneğin bir kasîdesinde sultanın dergâhında gizlenen talihten / bahttan bir fırsatını bulduğunda içinde bulunduğu hâli sultana arz etmesini istemektedir; çünkü kendisi o dergâha bin övgü incisi tertib etse de onları saçıacak izni, fırsatı bulamamaktadır.

Bi'llâh ey devlet ki der-gâhında mahremsin anun

Düşse fırsat hâlim ol dergâha arz et zinhâr

Kılmışım tertîb-i sahn-ı sıdka bin dürr-i senâ

Bulmazam ruhsat ki der-gâha kılâm bir bir nisâr K 11 / 63 – 64

Herkesin umûmî yardımlarla gönül derdinin ilacını bulduğu, yalnız kendisinin gönlü yaralı kaldığını belirten şâir aynı zamanda Allah'a da dua ederek derdinin, inlemesinin sona ermesini dilemekte, ümid etmektedir.

*Yâ Rab olmaz mı ola âhir bu derd-i iştiyâk
Yâ Rab olmaz mı ola zâ'il bu renc-i intizâr*

*Buldu âlem feyz-i âmından ilâc-ı derd-i dil
Hâşe-li'lâh kim kala ancak Fuzûlî dil-figar*

*Var ümîdim kim ola şâmil ana merhamet
Âma olur elbette feyz-i sâye-i Perverdigâr* K 11 / 66 – 67 - 68

Ayas Paşa'ya feleğin verdiği elemden yakındığı bir başka kasîdesinde bela okunun teninde açtığı yaralardan ancak lutfunun merhemiyle kurtulacağını ifade etmektedir.

*Şehâ Fuzûlî-i zârım ki çerh-i bî hude-gerd
Salıpdır âyine-i tab'ıma gubâr-ı elem*

*Tenimde zahm-ı hadeng-i belâ velî sadım
Ki lutfun olsa bulur cümle zahmler merhem* K 16 / 32 – 33

Kendisini iltifat bahçesinin bülbülü olarak nitelendiren şâir, baharın gelişiyle birlikte hâlini etraflıca anlatma isteğinin arttığını ama hâli Ayas Paşa tarafından ma'lum olduğundan açıklama yapmaya gerek olmadığını, kimsenin hatırını sormadığı yalnızlık köşesinde kalan fakirin bir dostu olmadığı takdirde hâlinin iyi olmayacağını söylemektedir.

*Fuzûlî bülbül-i gül-zâr-ı hüsn-i iltifâtındır
Bahâr oldu yine güftâra tahrîk etti minkârı*

*Diler tafsîl ile hâl-i dilin şerh eyleye ammâ
Ne şerh etsin sana ma'lumdur mecmû'-ı etvârı*

Kalıpdır gûşe-i uzletde sormaz kim hâlin

Ne ola bir fakîrin hali kim olmaya bir yârı

K 18 / 40 – 41- 42

Bir başka kasidesinde de kendisini Ayas Paşa'nın dergâhına sığınmış sadık bir asker olarak vasıflandırır. O dergâhta patronunun gösterdiği lütuftan memnundur.

Ser-efrâzâ Fuzûlî gayrdan kat'-i nazar kılmış

Senin dergâhına bir sâdıku'l-ihlâs çâkerdir

Yeter lutfun ana dâ'im değil hâcet taleb kılmak

Tereddütsüz olur hâsıl ne kim Hak'dan mukadder K 19 / 32 – 33

Fuzûlî, Seyyid Mehmed Gâzî'ye yazdığı ve divanında 21. sırada yer alan kasîdesinin neredeyse tamamında hâl-i pür-melâlini arz etmekte ve şiirin sonuna doğru da dolaylı yoldan isteğini dillendirmektedir.

Ben kimim bir fakir ü bî-ser ü pâ

Kem-terin bende vü kemîne gedâ K 21 / 1

Künc-i uzletde fakr u fâka ile

Olmuşum öyle mahv kim meselâ

Merkez-i hâki etse zîr ü zeber

Bulamaz gerdimi nesîm-i sabâ

Az kılmış beni amellerden

Âmil-i kâr-hâne-i dünyâ

K 21 / 4 -5- 6

Bir diyâr içreyim ki halkından

Eylemez hiç kim bana pervâ

K 21 / 14

Lîk bir bende-i hakîrim ben
Amelim ehl-i hayra hayr dı'a K 21 / 38

Lutf senden bana münâsib iken
Benden etmek mutâlebe ne revâ K 21 / 42

Rüstem Paşa'dan ve Sultan İbrâhim'den gelecek yardımlar da Fuzûlî için yarasını, dedini kapatacak bir merhem / ilaç anlamı taşımaktadır.

N'ola ger dâr-ı şifâ-yı kereminden yetse
Bu Fuzûlî-i dil-efgârına hem bir merhem K 24 / 39

Şehâ sensin ol gevher-i dürc-i hikmet
Ki sendendir elbette her derde bir em

Ne dil-rîş kim zahm tek açtı agzın
Sana arz-ı hâl etmege taptı merhem K 27 / 29 – 30

Fuzûlî, lütuf denizi ve ikbal çeşmesi Ca'fer Beg'e sanatının batıl kalmamasını sağladığı için müteşekkirdir. Ayrıca her mâdih gibi kendisinin de hâmisinin değerini övdüğünü ve yine her dilenci gibi kendisinin de memdûhunun ihsanda bulunma lutfunun ortaya çıkmasını temenni ettiğini vurgulamaktadır; zira o takatsiz şâir kavuşma balına ulaşmaya oldukça isteklidir.

Şehâ ger olmasaydı lutf u idrâkın tekâzâsı
Fuzûlînin kalırdı kâr-gâh-ı san'atı bâtl

Senâ-yı izz ü ikbâlin diler elbette bir mâdih
Zuhûr-ı lutf-ı ihsânın diler elbette bir sâil K 30 / 23 – 24

Serverâ sen çeşme-i ihsân ü bahr-ı lutfsun
Teşne-i şehd-i visâlidir Fuzûlî nâ-tüvân K 31 / 22

Kadir Çelebi'ye dünyada çektiği derdi ok, kalkan ve yay teşbihiyle ifade eden şâir, kendisini yücelten bir patron olarak ondan ihsan beklentisinde olduğunu şöyle ifade etmektedir.

Serverâ bende Fuzûlîni kemân-ı gerdûn
Muttasıl derd ü belâ okuna kalkan eyler

Öyle kim cân u dilin fehmi kılan sensin ü bes
*Sen eger kılmaz isen kim ana ihsân eyler*⁴⁰⁵ K 32 / 42 – 44

Durumunun vehametini yazarken elindeki kalemin dahi ağladığını söyleyen şâir, pek çok kereler övdüğü, sipihr- menzil Mustafa Çelebi'ye kalemden aldığı nasihati dile getirerek arz-ı hâl etmektedir.

Sipihr-menziletâ ol Fuzûlî zârım
Ki hâl-i zârımı yazınca oldu zâr kalem

Senâ-yi zâtına çokdur sözüüm velî ne diyem
Ki süstlük kıluban verdi ihtisâr kalem

Dedi sakın sözü çok etme sakla şart-ı edeb
Ki çok sözünden olupdur siyâh-kâr kalem K 33 / 37 - 38 - 39

⁴⁰⁵ Şâir benzer bir şikayetlenme ve temenniye başka bir patronuna da ifade etmektedir:

Bu belâdan sana izhâr-ı şikâyet kılayım / Her kime zulm geçipdir sana şekvâ eyler

Vâkıf-ı sırr-ı sühan kimsene yolu senden gayr / Sen eger eylemesen kim bana pervâ eyler (K 42 / 55 – 56)

Velinimeti Veys Beg'e felekten şikâyetçi olan şâir, hiçbir suçu olmamasına karşın feleğin kendisine zulm ettiğini söyledikten sonra patronundan adaletli yönetimini dünyaya duyuran kendisinden ihsan ve lütuf gölgesini eksik etmemesini istemektedir.

*Hudavendâ sana mensûbdur ahkâm-ı şer'iyye
Niçin gerdûn bana devrinde cevri-i bî-kerân eyler*

*Ne hayf ettim ana kim döne döne hayf alır benden
Nesin öldürmüşüm kim lâhza lâhza kasd-ı cân eyler*

*Günehsiz bağrımı kan eyledi câ'iz midir böyle
Rızâ-yı Hakk için bir sor ki nâ-hak nice kan eyler*

*Fuzûliden götürme sâye-i eltâf ü ihsânın
Kemâl-i adlîni zikr ile meşhûr-ı cihân eyler K 36 / 29 ilâ 32*

Fuzûlî, Kasîde-i Şitâiyye başlıklı şiirinde de çok daha yüksek bir mertebeye lâyıkken acz mezbelesine düşüşünü anlatıp içinde bulunduğu kötü şartlardan yakınan bir müştekî olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Gördüm yerim fezâ-yı bisât-ı sürûr iken
Olmuş mazîk-i mezbele-i acz ü inkisâr*

*Hem sohbetim cemâ'at-i ehl-i kabûl iken
Olmuş nedim ü hem nefesim nice mûr u mâr*

*Cismim cefâ-yı şiddet-i berd ile nâ-tüvân
Başım belâ-yı hâdise taşıyle seng-sâr*

*Ehl-i cefâ benimde olan kisvetim alıp
Koymuş beni bürehne vü lerzân ü hâr ü zâr*

*Ne bir refîk kim ola ol demde dest-gîr
Ne bir şefîk kim ola ol gamda gam-güsâr*

*Îzîd yüzüme bağlamış ebvâb-ı rahmetin
Ya'ni budur nihâyet-i isyân-ı bâde-hâr* K 37 / 23 ilâ 28

Ancak şâir yine de ümidvar bir tavır içinde olup büyük bir hevesle lütuf ve kerem baharının gelmesini beklemektedir.

*Kesme bahâr-ı lutf ü keremden ümîdini
Tecdîd-i raht-ı tâzeyle olgıl ümîd-var* K 37 / 44

Nef'î, Divanı'nda yer alan pek çok övgü ifadesini muhtelif temalar üzerinden nazm ederken övünmeyi de bilir ve bu övünmeleri / fahriye dizelerini arz-ı hallerle, dileklerle ve şikâyetlerle bir arada vermeye özen gösterir. Bu itibarla fahriyeler derin yapıda “Ben bütün ilgi, destek ve himâyeleri hak ediyorum” iletisine de sahiptir. Şâir aynı iletiyi kimi zaman doğrudan kimi zaman patronun cömertliğine atıfta bulunarak kimi zamansa muhatabının medhini yapmakta en maharetli şâir vasfına sahip olan kendinin dahi zorlandığını, yetersiz kaldığını belirtmek suretiyle dolaylı yoldan dillendirir ve iktidar sahiplerine bu minval üzere arz-ı hâl eder, bir takım dileklerde bulunur veya gördüğü kimi ihسانlar için haline şükür, patronlarına teşekkür eder. Başka bir ifadeyle Nef'î de övme, övünme ve halini arz edip iktidar sahiplerinden bir şeyler dileme birbirleriyle harmanlanmış muhteva unsurlarıdır. Mehmed Çavuşoğlu bir makalesinde bu yargımızı iki maddeyle doğrulamaktadır:

“Nef'î'nin kasîdelerinin bir özelliği olan kendini överken pâdişâhı veya pâdişâhı överken kendini övme üslubu şöyle özetlenebilir: 1)Padişah çok büyüktür, onu ancak büyük bir şâir tarif edebilir, fakat yine de muvaffâk olamaz. 2)Nef'î çok büyük bir şâirdir. O kadar büyük

olduğu halde övdüğü şahsın kapısında en değersiz bir köledir. Bundan o şahsın ne kadar büyük olduğu anlaşılır.”⁴⁰⁶

Özetle bir övgü ve övüngü şâiri olan Nefî, patronlarına hâlini, şikâyetlerini, dileklerini ve teşekkürlerini nasıl arz edeceğini iyi bilen kullardan biridir.

I. Ahmed’in övgüsünün binde birini dil kuşunun belagatli bir şekilde söylemeye gücü yoktur; ama Nefî derdini bir şekilde anlatmak ve onun lütuf şifahanesinden derdine derman bulmak niyetindedir.

*Medhinin gâyeti yok tayy-ı lisân ede meger
Demege binde birin nâtika-i insânî*

*Derdimi bârî bu takrîb ile takrîr edeyim
Tâ şifâhâne-i lutfundan ere dermânı* K 4 / 35 / 36

Derdinin kaynağı her zamanki gibi felek ve feleğin haksızlıklarıdır; çünkü felek ilim ve irfan sahibi kişileri süründürmektedir. O yüzden patronu I. Ahmed’den alçaklığı seven feleğin elinden kendilerini / sühan erbabını kurtarmasını, onlara iltifat göstermesini istemektedir. Bu dileğindeki dayanak noktası ise söz erbabının cihanın koruyucusu olan hükümdara yaptıkları övgülerle unvankazandırmaları, nâmını cümle âleme afişe ediyor olmalarıdır.

*Aliver dâdımızı çarh-ı denî-perverden
Pây-mâl etdi katı ehl-i ilm ü irfânı*

*İltifât et suhan erbâbına kim anlardır
Medh-i şâhân-ı cihân-bâna veren unvânı* K 4 / 39 – 40

⁴⁰⁶ Mehmed Çavuşoğlu, “Kasîde Şâiri Nefî”, *Ölümünün Üç Yüz Ellinci Yılında Nefî*, AKM Yay., Ankara 1991, s. 85.

Şâir bir başka kasîdesinde de buradakine benzer bir yaklaşımla kendini mürekkep ve kalem marifetiyle muhteşem sözlü vasıflar bulan bir kasîde yazarı olarak tanımlar ve bulduğu muhteşem sözlerle hükümdarın şânını artırdığına inanır.

Vassâf-ı Muhteşem suhanem kim kasâ'idim

Şâhân-ı Cem-şükûh-ı cihân-bâna şân verir

Hâmem ki nazmımı eder ihyâ midâd ile

Âb-ı hayâta reşhâsı rûh-ı revân verir K 5 / 7 - 9

Ancak güzel sözler bulma konusunda ne kadar iktidar olsa da yaşadığı sıkıntılar hayal gücüne zarar vermektedir; zira felek bir an bile muradına dönük olarak hareket etmemekte su istese yokluk serabı vermektedir.

Bu iktidâr-ı tab'ile ammâ ne fâ'ide

Sermâye-i tasavvuruma gam ziyân verir

Bir dem murâdım üstüne devr eylemez felek

Âb istesem serâb-ı ademden nişân verir K 5 / 10 - 52

Bütün engellere rağmen velinimetî sultan Ahmed döneminde maskaralık yapan şâir çoksa da Nef'î kadar şirin söz söyleyeni yoktur. Eğer lutfederse Nef'î sözleriyle nazma şân verecektir; çünkü parlak ve nadir bir meta olan söz ancak zarif şahın lutfuyla kıymet kazanacaktır.

Çok devletinde şâ'ir-i sâhir-beyân velî

Dûd-ı edâyı Nefî-i şîrîn-zebân verir

Lutfun olursa ger suhan-ı pest-pâyesi

Nazm-ı bülend-i Muhteşeme kesr-i şân verir

*Söz bir metâ-ı fâhir ü kemyâbdır velî
Ana revâcî lutf-ı şeh-i müktedân verir*

K 5 / 53 – 54 – 55

Nef'î bir başka kasidesinde sultan Ahmed'e hem yardımlarından dolayı teşekkür etmekte hem de lâıykıyla onun mehdini yapabilmenin mümkün olamayacağını ifade ederek hâmisini yüceltmektedir.

*Cihânda kalmadı bir ukde derdim devr-i lutfunda
Girihler görmesem ger zülf-i pür-çîn bütân üzre*

*Ki ben kande edâ-yı medh-i Sultân-ı cihân kande
Niçün haddim bilip mühr-i sükût urmam dehân üzre*

*Ne denlü da'vi-i nazm eylesem zîrâ ne mümkündür
Ki hak isbât edem medh ile şâh-ı nüktedân üzre*

K 6 / 31 - 41 – 42

Onun gözünde hem memduhu hem de kendi benzersiz bir değere sahiptirler.

*Ne vücûd-ı bî-nazîrin gibi bir memdûh olur
Ne benim gibi senâ-kâra felek akran bulur*

K 9 / 30

Nef'î, patronunun şâirlere devamlı olarak gösterdiği cömertliğin farkındadır ve bu ihsanların söz denizine ve dolayısıyla kendi şâirlik yeteneğine, hayal gücüne bereket kattığına inanmaktadır. O yüzden bu lütuflar paha biçilmez bir kıymete sahiptirler.

*Vasf-ı kefi-cûdu ki tab'-ı şu'arâya
Hemvâre taleb-güster ü hem feyz-resândır*

*Ey şâh-ı kerem-pîşe ki fikr-i nem-i lutfun
Bahr-ı suhane mâye-i feyz-i cereyândır*

*Ol feyz ile bir bahr-ı revândır ki hayâlim
Emvâcî güher yerine seyyâre-feşândır*

*Seyyâre degil her biri bir cevher-i ulvî
Kim ana bahâ mâ-hasal-i kevn ü mekândır* K 10 / 33 – 46 – 47 – 48

Şâire göre dizdiği şiir incisinin değerini devran bilememektedir; ancak hazinesi mana denizleri gibi sınırsız olan hükümdarın bu şiirlerin kıymetini bilmesi kendisi için yeterlidir.

*Devrân ne bilir kadr-i dür-i nazmımı zîrâ
Ol devr edeli münkir-i erbâb-ı beyândır*

*Sen bilsen olur kim dür ü gevherle hazînen
Deryâ-yı ma'ânî gibi bî-hadd ü kerândır* K 10 / 49 - 50

Düşünce âleminin en tepesinde olmasına rağmen Nefî dahi o hayal bağlarından kurtulmuş yüce sultan II. Osman'ın mehdini tam anlamıyla gerçekleştirmekten âcizdir.

*Sihr ederdim mehdine geldikce ammâ n'eyleyim
Eylemiş Hakk vasfını kayd-ı tasavvurdan berî*

*Âcizim hak üzre evsâfında hâlâ kim benim
Âlem-i endîşenin allâme-i dânişveri* K 15 / 39 – 41

Nefî zaman zaman yüce vasıflarla donanmış patronlarına kendisiyle uğraşanları şikâyet etmektedir. Örneğin IV. Murad'a gönül erbabının düşmanlarının kendine gösterdiği zulümlerin serzenişinde bulunmaktadır.

*Kâm-kârâ Şehriyârâ Husrevâ Şâhenşâhâ
Ey cihân-dâver şeh-i gerdûn-cenâb-ı rûzgâr*⁴⁰⁷

*Dergehinde bir dilim nâmı bana çok gördüler
Uydular ulaşıdılar birkaç kilâb-ı rûzgâr*

*Düşmen-i erbâb-ı dil bir nice har-tab'-ı le'îm
Kim sitemde her biri nâ'ib menâb-ı rûzgâr* K 17 / 28 – 29 – 30

Buna karşılık aynı hükümdara gördüğü bir iltifat neticesinde şükranlarını dile getirdiği hitaplar şekilleri de mevcuttur. Nefî, bu kasîdelerde dahi kendi şâirlik melekesini medh etmeyi ihmal etmemiştir.

*Ömrün efrûz ede Allah Te'âlâ dilerin
İltifâtınla bu dil-mürdeyi etdin ihyâ*

*Eyledin lutf ile bir böyle kasîde teklîf
Ki nazîre diyemez bir yere gelse şu 'arâ*

*Var mı böyle kasîde demeye cür'et eder
Şarkdan garba varınca suhan ehline salâ* K 18 / 77 – 78 - 79

Pekâlâ Nefî'ye bu bu benzersiz söyleri söyleten cihan sultanının himmetidir; yoksa bu tür parlak sözler bulması mümkün değildir.

*Söyleden himmet-i sultân-ı cihândır yohsa
Kande ben kande bu gûne kelîmât-ı garrâ* K 18 / 80

⁴⁰⁷ Nefî, Divanı'nında yer alan hemen bütün kasîdelerinde burada olduğu gibi medh veya arz-ı hâl etmeden ya da fahriyeye geçmeden evvel muhatabına yönelik yücelik / azamet içerikli unvanlardan oluşan bir hitaplar dizisi ile seslenmektedir.

Pâkize edalı söyleyişiyile benzeri olmayan Nefî'nin bir şâir olarak amacı patronu IV. Murad 'ın inayetiyle şâir Urfî gibi meşhur olmaktır.

Devletinde n'ola Urfî gibi meşhûr olsam
Var mı bir bencileyin şâ'ir-i pâkize-edâ K 18 / 81

Bir başka kasîdesinde önce yücelik muhtevalı bir seslenme beyti nazm eden şâir, patronuna kendisine gösterdiği cömertçe ihsanlardan kazandığı değer vesilesiyle teşekkür etmektedir.

Serîr-ârâ hudâvendâ hıdîvâ Husrevâ şâhâ
Eyâ sahib-kırân-ı a'zam u şâhenşeh-i ekber
Kef-i dest-i kerîminden erişdi feyz-i nisyânî
Sadeğ gibi n'ola olsa dehânım pür-dür ü gevher

Beni cüllâb-ı câm-ı lutfun etdi şöyle şîrîn-kâm
Ki memdûhu ola zâtın gibi bir nûktedân server

Bunun şükriün edâ etmek ne mümkündür murâdımca
Meger imdâd ede rûh-ı kerîmü 'ş-şânî Peygamber K 21 / 22 ilâ 25

Ayrıca Nefî, onun güzelliğinin vasıfları için yazmayı düşündüğü binlerce kasîdenin de makamlarında hüsnükabul görmesini temenni etmektedir.

Ki bin tane kasîde nazm edem vasf-ı cemîlinde
Geh ola her biri hüsn-i kabûl-ı tab'ına mazhar K 21 / 26

Bilmekte ve şükretmektedir ki cihanın şâhı her ne kadar düşmanları aralarını bozmaya çalışacak olsa da kıymetini bilecektir. O nedenle gamlanmaya da lüzum yoktur.

Be-hamdillâh bilir şâh-ı cihân kadrin ne gam yersin
Ne lâf eyleser etsin i'tikâdnca o bâtl har K 21 / 37

Nef'î hükümdarın gözünden düşmeyeceğine inanmış olsa da heccavlık sınırlarını zorlamasının etkisiyle nazardan düşmüş ve aşağıdaki dizelerle bu konudaki pişmanlığını dile getirmiştir.

Cihân-pîrâ şehensâhâ Hıdîvâ Husrevâ şâhâ
Eyâ şâhân-ı dehrin şevket ü şân ile mümtâzı

Bugünden ahdim olsun kimseyi hicv etmeyem illâ
Vereydin ger icâzet hicv ederdim baht-ı nâ-sâzı

Beni dûr etdi zîrâ dergeh-i penâhından
Nic hicv etmeyem bir öyle gaddâr u çep-endâzı

Firâk-ı pâdişâhımla dilin şerh edemem derdin
Bu da bir derd- âher kim ne yârı var ne dem-sâzı

Sa'âdetle hemân sıhhatde ol her kande olursan
Hayâlidir yine endişemin dem-sâz u hem-râzı K 23 / 22 ilâ 26

Bir daha aynı hatayı yapmayacağına dair söz veren şâirin en büyük arzusu, tekrar iktidarın teveccühünü kazanmak ve hükümdarın yakınında olmaktır.

Yüzüm ferş etmege yine cenâb-ı bâr-gâhında
Ederdim kâdir olsam kuş gibi şevk ile pervâzı

Çıkar âh-ı derûnum arşa derd-i iştîyâkınla
Egerçi mansıbın oldum garik-ı ni'met ü nâzı

Yüzün görmek gibi bir devlet olmaz bana âlemde

Yanımda yohsa dünyânın berâberdir çoğu azı K 23 / 27 – 28 - 29

Nefî, çaldıkları bir iki değersiz beyitle yüce medreselere tayin olunan bunca onursuz varken adeta vahy alan bir şâir olarak kendi elinin boş kalmasını ve bu durumdan çektiği ıstırabı dile getirdiği bir başka kasidesinde yine yüce vasıflarla tasvir ettiği patronuna arz-ı hal etmektedir.

Ferhunde-şiyem pâdişehâ dâd-penâhâ

Ey Husrev-i Cem-câh-ı Ferîdûn-fer-i âlem

Lâyık mı zamânında kala böyle tehî-dest

Bir bencileyin şâ'ir-i vahy-âver-i âlem

Çala bir iki beyt-i müzahrefle mahalsiz

Bir medrese-i âliye bir kaşmer-i âlem

Ben dâm-ı tahayyürde kalam böyle giriftâr

Acz ile olam mustarib ü muztar-ı âlem K 24 / 21 ilâ 24

Nefî bu durumdan davacı olup yazdığı kasîdeyi de söylediklerine şahit tutmaktadır. Ve şu soruyu sormaktadır. Sultan Murad gibi âlemin başı olmuş bir memduhu varken niçin böyle perişan hâldedir ve bu hâl ma'kul müdür?

Ma'kûl mudur böyle perişân ola hâlim

Memdûhum ola sencileyin server-i âlem

Da'vâma yeter şâhid-i âdil bu kasîde

İsbâta eger lâzım ise mazhar-ı âlem K 24 / 26 – 42

Nef'î bir başka kasîdesinde, önce IV. Murad'a mâdihlik eden kimselerin kazanacakları değeri belirtmekte, daha sonra ise o üstün niteliklerle mücehhez patrona kendi şâirlik yeteneğinin fahrını yapmaktadır. Bu ifadeler aynı zamanda dolaylı bir dilekçe örneği taşımaktadır; çünkü "Senin mehdini yazanın kalemi güneşin şaşaasını kazanır, devrinde şâirlikte eşi olmayan ben, sana inci misali sözler nazm etmekteyim" manasındaki ifadeler bizi doğrudan "O halde ben bu iltifatı kazanmaya layığım." sonucuna götürmektedir. Aynı zamanda bütün yeteneğine rağmen iyi niyetiyle bazı hatalar yaparsa da mazur görülmesini cömert patronundan dilemektedir.

*Kalemi şa'sa'a-i mihre döner
Medhini her kim ederse terkîm*

*Husrevâ pâdişâhâ dâd-gerâ
Ey kader-kevkebe kakhâr-ı halîm*

*Var mı Nef'î gibi bir şâ'ir kim
Nazmına ede Nizâmî teslîm*

*Ne dese mehdine lâıkdır hep
Sözleri olsa n'ola dūr-i nazîm*

*Lâf ederse eger ihsân ile
Anı ma'zûr tut ey şâh-ı kerîm* K 27 / 35 ilâ 39

Şâir, eğer gamlı olmasa, eğer kaderin şerrinden kurtulabilse patronunun vasıflarını çok daha iyi vasfedebilecektir; ama buna rağmen Allah'ın verdiği bir ilhamla, yardımla kimsenin nazm edemeyeceği bir cüretle şiirler yazdığını ifade etmektedir.

*Dâverâ böyle mi eylerdim edâ vasfını hem
Olmasam ger sitem-i çarh ile gâyet gamgîn*

*Benim ol rind-i belâ-dîde-i âzâde-nihâd
Kim eder kasdına her kûşede bin fitne-kemîn*

*Gam degil kâm-revâ olmaz isem âlemde
Rûzgârın tek olaydım şer u şûrundan emîn*

*Bu kadar nazma da kim cür'et ederdi hâlâ
Etmese tab'uma ilham-ı Îlâhî telkîn⁴⁰⁸*

K 47 / 30 – 31 – 32 - 33

Vezîr-i A'zâm Murad Paşa gibi bir üstünler üstününü medh etmek Nefî gibi bir nazım üstadının, Nefî gibi dünyaya nadiren gelen bir benzersiz incinin dahi harcı değildir; ancak yine de ortaya koyduğu hünerli şiirindeki parlaklığın kadrini kâmil bir insan olan paşa hazretlerinin bileceğini düşünmektedir.

*Erişmez himmet-i tab'-ı bülendim medh-i vâlâna
Ne güç memdûh edinmek böyle bir a'lâdan a'lâyı*

*Hudâvendâ ben ol üstâd-ı mazmûn-perver-i nazmım
Ki pesr etdi kelâmım kıymet-i lû'lü-i lâlâyı*

*Felek tab'ım gibi gevher getirmez her zaman dehre
Nice yılda eder hâsıl sade f bir dîr-i yektâyı*

⁴⁰⁸ Benzer bir ifade şekli Sadr-ı A'zam Husrev Paşa'ya yazdığı kaside de söz konusudur.

Serverâ nâm-verâ Âsaf-ı âlî-güherâ / Ey âlî-kevkebe sâhib-kerem-i âlem-gîr

Olmasam ger gam-ı dehr ile perişân-hâtır / Medhini böyle mi eylerdi zebânım ta'bîr

Bu perişanlık ile nazma nice cür'et eder / N'ola endişemi ma'kûl ile etsem ta'zîr

Fahr eder kevkebe-i tab'ım ile Hâkânî / Cân verir lehçe-i pâkîzeme Selmân u Zahîr

Gülşen-i ma'nâyı feyz-i nefesim bâd-ı bahâr / Çemenistân-ı hayâle kalemim ebr-i matîr

Arz-ı hâlî ko du'â demleridir ey Nefî / Az olur kıymeti zîrâ sözün olunca kesîr (K 40 / 35–36–37–48–49–50)

Bihamdillâh hüner kadrin bilir bir zât-ı kâmilisin

Ne lâzım ben öğüp medhe eylemek bu nazm-ı garrâyı K 28 / 42 – 44 – 49 – 51

Vezîr-i A'zâm Nasûh Paşa'ya atfen yazdığı bir başka kasîdesinde şâir nazma yönelişindeki muradın seçkin bir büyüğe yakınlaşmak ve bu vesile ile ondan iltifatlar almak olduğunu ifade etmektedir. Böylece zamanede adı sanı da kalacaktır.

Ki nazma cür'et edelden hemân bu ma'nâdır

Bu nükte-senc-i senâ-güstere murâd-ı fu'âd

Karîn ederse felek bir güzîde memdûha

Ki ehl-l tab'a kıla arz-ı iltifât u vidâd

Olunca medh ü senâsına hasr edip nazmım

Koyam zamânede i'câz-ı mutk ile bi âd K 30 / 47 – 48 - 49

O devirde paşa gibi bilgili ve her şeyi iyi analiz edebilen bir şerefli kişi yoktur ve üstad Nefî de o dururken başkasına kasîde nazm etmeyecektir. Ama bu alandaki kudretini gösterebilmesi için öncelikle önünün açılması gerekmektedir.

Olur mu zât-ı şerîfin gibi bi-hamdillâh

Bu rûzgârda bir ehl-i dâniş ü nakkâd

Revâmıdır bu dururken senin gibi memdûh

Kasîde tarh ede gayra benim gibi üstâd

Eger olursa icâzet bu fende kudretimi

Hakikat üzre beyân edeyim bilâ-isnâd K 30 / 50 – 52 - 53

Paşanın lütuf rüzgârıyla şâirin hâtırı gonca misali açılmış ve böylece şâirin sözü patronu hakkında bin destan söyleyecek bir hâl almıştır. Artık içi sedef gibi inciyle dolmuştur; çünkü patronunun cömertlik eli ona nisan yağmurlarının bereketini getirmiştir. Bu ihsanları ile herkese Hâtem'in cömertliğini dahi unutturmuştur.

*Açıldı gonce-i hâtır nesîm-i lutfun ile
N'ola ederse zebânım hezâr destânı*

*Acep mi tab'ım olursa sadeğ gibi pür-dürr
Kefinden erdi ana feyz-i ebr-i nîsânî*

*Nevâziş eyleyip ifrâd-ı cûd ile kıldın
Atâ-yı Hâtemi güm-nâm-ı genc-i nisyânı* K 31 / 43 – 44 – 46

O zamana gelinceye kadar hiçbir şâire mamduhu onun gösterdiği kadar lutfu layık görmemiştir. Hatta onun kendisine gösterdiği kerem değil adeta bir keramettir ve sözünün değerine değer katmıştır.

*Erince bu deme bir ehl-i nazma memdûhu
Bu lutfu bu keremi görmemiştir erzânî*

*Kerem değil bu kerâmetdir eylese ne acep
Kelâmımı dürr iken gevher-i Bedahşâm* K 31 / 47 - 48

Sadece kendi değil o yüce nazarlı, hüner ve şeref sahibi paşanın döneminde hüner sahipleri el üstünde tutulmuştur ki alçak felek bu duruma çok şaşırılmıştır. Nef'î de onun lutfuyla sadece bahtında değil karakterinde ve şâirliğinde de ilerleme kateden, değer kazanan bir söz erbabıdır.

*Sadr-ı âlî-nazarâ Âsaf-ı sâhib-hünerâ
Ey şeref-bahş-ı serîr-i Cem ü tâc-ı Dârâb*

*Erdi bir rif'ate erbâb-ı hüner devrinde
Ki eder çarh-ı denî-perver-i dîn istigrâb*

*Yalnız kevkeb-i bahtımda değil lutfun ile
Etdi tab 'ımda vü nazmımda terakki icâb*

*Bahr-ı tab 'ım nem-i ebr-i kereminle pür-dürr
Silk-i nazmım güher-i mehdin ile ziynet-yâb*

K 32 /44 – 45 - 50 – 51

Ne kadar uğraş verse de Husrev Paşa'nın zatını hakkıyla, istediği gibi anlatamamaktadır. O yüzden cömertlik madeni olan patronundan özür dilemektedir; ancak eğer onu yeterince düzgün anlatmak mümkün olsaydı bunu da yalnız kendisinin yapabileceğini de hatırlatmaktadır.

*Ne kadar da'vi-i nazm eyler isem zu'munca
Olurum zâtını tanrife gelince mülzem*

*İ'tikâdımca edâ eyleyemem neyleyeyim
Özr-i taksîrimi ma'zûr tut ey kân-ı kerem*

*Mümkün olaydı eger mehdini hak üzre edâ
Ben ederdim yine yâ nâtika-i endişem*

K 41 / 37 – 38 – 41

Şâir, büyüklüğünü tarif etmenin güç olduğu velinimetî Vezîr-i A'zâm Hafız Ahmed Paşa'nın nazmettiği sözlere rağbeti olmasa fikir pazarının kedad kalacağına inanmaktadır.

*Hakikat böyledir ammâ ne denli medh edersem de
Olur isbât-ı hak güç Âsaf-ı vâlâ-nihâd üzre*

Meta'-ı nazmının sen olmasan zîrâ harîdârı

Kalırdı haşre dek bâzâr-ı endîşem kesâd üzre K 44 / 43 – 44

Nef'î'nin felekle kavgasını bitirebilmesi için elinin Vezîr-i A'zâm Bayram Paşa'nın lütuf eteğine erişmesi gerekmektedir; çünkü o zaman patronunun güzelliğinin vasıflarıyla sihirli şeyler yapabilecek ve bunları feleğe yed-i beyzâ gibi gösterebilecektir.

Dâmen-i lutfuna erişse benim destim

Rûzgâr ile dahi etmez idim gavgâyı

Sıhr ederdim o kadar vasf-ı cemîlinde ki tâ

Gösterirdim felege ben de yed-i beyzâyı K 45 / 25 - 26

Cömertliği huy edinmiş ve sözden anlayan Mustafa Paşa, nazım cevherine rağbet etme konusunda önemli bir müşteridir.

Suhan-şinâs-ı kerem-pîşe Mustafa Paşa

Ki şimdi gevher-i nazmın odur harîdârı K 46 / 27

Pek çok yüce vasfa sahip olan, benzersiz Vezîr-i A'zâm İlyas Paşa'nın kendi gibi eşsiz bir mâdihi olmalıdır. Biri cömertliğin diğeri sözün değerini ortaya koymaktadır ve her ne kadar paşanın cömertliğini tarif etmek zor olsa da izin verilirse üstün yeteneklere sahip olan şahsının bunu başarabileceğini düşünmektedir.

Şecâ'at sende himmet sende ilm ü ma'rifet sende

Sıfât-ı zâtın gibi pâkin hep birbirinden a'lâdır

Benim gibi senâ-hânın sen olsan n'ola memdûhu

Ki zâtın gibi tab'ım dahi bî-mânend ü hemtâdır

*Suhan ben olmasam ma'nâda bir gencine-i mâbûd
Kerem sen olmasan âlemde ism-i bî-müsemâmâdır*

*Keremde güç seni ta'rîf ammâ ruhsat olursa
Suhanda bende-i vassâfını gör ne temâşadır*

*Hakîm-i endîşe şa'irdir kerâmet-pîşe sâhirdir
Tefekkürde Felâtûndur tekellümde Mesîhâdır* K 48 / 51 ilâ 55

Şeyhü'l-islâm Esad Efendi'nin iltifat güneşinin bereketi de Nef'î'nin tabiatını eritilmiş la'l madeni gibi saf ve parlak kılmıştır.

*Feyz-i mihr-i iltifâtındır ki etdi tab'ımı
Saf u rengîn nûktelerle mâden-i la'l-i müzâb* K 54 / 34

Gam ateşinden kurtulabilse daha iyi övgü dizeleri oluşturabileceğini düşünen Nef'î şiirinin ahlâkı ve cömertliği ile bilinen Ka'im-makâm Muhammed Paşa'ya hâlini arz ederek eğer lutfu olmasa durumuna tahammül edemeyeceğini ve buralardan gideceğini ifade etmektedir.

*Âsafâ bahr-kefâ gevher-i gerdûn-sadefâ
Ey nîkû-kâr-ı melek-hulk u mekârim-perdâz*

*Medhini böyle mi eylerdim eger hâtırda
Olmasa âteş-i sûzân-ı gam-ı endîşe-güdâz*

*Dinlemez kimse niyâz eylemeyince tutalım
Eylemiş nâgmelerin mutrîb-ı hâmem şehnâz*

*Lutfun olmasa tahammül edemezdik buna ben
İhtiyâr eyler idim bir sefer-i dîr u dîrâz* K 58 / 31 – 32 - 39 - 40

Darü'sa'âde Agası da felekten çekilen sıkıntının arz edildiği kimselerdendir; ancak şükredilecek bir durum vardır ki o da ağanın övgüsüyle mevcut sitemlerin telâfi olacaktır. Bir umutla ağanın övgü vadisinin yoluna düşmüştür ve sözledikleri laf değil sözdür.

*Ta'bîr edemem çekdiğim âlâmı felekden
Zîrâ ki anın zikri de bir gûne elemdir*

*Şükrüm bu ki şimden geri endîşe-i mehdin
Cân u dile sad-sâle telâfî-i sitemdir*

*Bir şevk ile düşdüm reh-i vâdî-i senâna
Kim bu sözü lâf anlama vallâhi kasemdir* K 60 / 34 – 35 – 36

İbrâhim Paşa'nın kulu olduğu için halinden memnun olan şâir onun lütuflarıyla ihya olmuş, dünyadan nasibini almıştır.

*İhtiyâr etsin sana kul olmağı Nef'î gibi
Her kim isterse nasîb-i kâmrânîden nisâb*

*Serverâ hakkâ ki lutfun eyledi ihyâ beni
İltifâtınla henüz oldum felekde behre-yâb* K 62 / 31 – 32

Şâir feleğe rağmen emel çadırını kurabilmesini paşanın sağladığı lütuf ipine bağlamakta ve ona intisab etmesiyle beraber uğursuz bahtının döndüğünü ve ıstırab çekmekten kurtulduğunu, hiç anlaşılmadıkları talihiyle aralarının artık iyi olduğunu, adeta felaketten kurtulduğunu ifade etmektedir.

*Hayme-i âmâli kurdurmazdı bana rûzgâr
Rişte-i lutfundan olmasa ana muhkem tınâb*

*Kevkebim menhûs u bahtım şûm idi bu ana dek
Hayra tahvîl etdi lutfun çekmez oldum iztirâb*

*Tâli'imle her zamân bir cins idi bâzârımız
Ben mahabbet arz ederdim ol bana zerc ü itâb*

*Çarh bir âh eylesem bin cevrederdi cânıma
Bin su'âl etsem mücûma biri vermezdi cevâb*

*Hakka yüz minnet ki oldum ol felâketden halâs
Eyledim sultânıma ihlâs ile çün intisâb* K 62 / 31 ilâ 38

Muhatabın belirgin olmadığı bir başka kasidesinde de kimsenin şiirden anlamadığı, marifetin değersizleştiği bir devirde bir paşa'dan gördüğü lütufları şöyle dile getirmektedir.

*Hep şimdi erbâb-ı düvel bilmez nedir şi'r ü gazel
Makbûl imiş gerçi ezel herkes görürmüş müstehâb*

*Bir devre geldik hâliyâ olmuş ma'ârif bî-bahâ
Arz etse dil hüsn-i edâ etmiş olur sû'-i edeb*

*Buldum hele sultânımı kem anlamaz iz'ânımı
Kâmil görüp noksânımı lutf eyleyip şi'rimde heb* K 63 / 24 – 25 – 26

Nef'î de klasik Türk şiirinin diğer pek çok şâiri gibi başta sultan olmak üzere iktidar sahiplerinin fitneyle mücadeledeki, adalette ve cömertlikteki tutumlarını; değerli / yüce, ahlâklı veya yiğit oluşlarını, her şeye muktedir oluşlarını ya da dindar olmalarını aslında tek bir amacı gerçekleştirmek adına biteviye yineleyerek vurgulamak ister ki bu amacın kendi iktidarının tesisi için en mühim koşul olduğunun farkındadır:

Kasîde bir bahâne hem gazel efsânedir ancak

Garaz ihlâsımı sıdk ile hâk-i pâye inhâdır

K 48 / 42

Nâilî de kasîdelerinde arz-ı hâllerini, dileklerini, şikayetlerini, aldığı yardımlara karşılık teşekkürlerini tıpkı Nef'î gibi şâirlikteki maharetinin ve muhatabının cömertliğinin altını çizmek suretiyle ifadelendirmiştir. Yine “sen-ben eşitliği (senin büyüklüğünü ancak benim gibi bir söz ustası / ehl-i dil anlatabilir)” üzerinden gönderilen iletiler bir hayli fazladır.

IV. Murad’a ithafen yazdığı bir kasidesinde levh-i mahfuza adının kendisiyle beraber yazıldığını nitekim adeta ilâhî bir yazgıyla şahlar şahının övücüsü seçildiğini söylemektedir.

Levh-i mahfûza bu unvân ile yazmuş nâmın

Ben kulun ol ki şehinşâha senâ-hân etmiş K 9 / 12

Önceki şahlar, tıpkı bir gelenek gibi söz erbabının isimlerini hayırla anarak onlara ihsanlarda bulunmuşlardır. Bilhassa sultan Süleyman bu âdeti sağlamlaştırarak, destekleyerek Bâkî’nin irfanının değerini bilerek onu şâirlerin sultanı haline getirmiştir.

Andırıp nâmların hayır ile şâhân-ı selef

Suhen erbâbına lutfeylemiş ihsân etmiş

Tâ ezelden budur âyini şehinşâhların

Gerçi te’yîdini Sultân Süleymân etmiş

Kadr-i irfânını zîrâ ki bilip Bâkînin

Elin almış şu’ârâ hayline sultân etmiş

K 9 / 23 – 24 - 25

Nâ’ilî de cümlelerin hakir ve değersizidir ama eserlerinin niteliğine nazm ve inşada ne Vassâf ne de Sahbân ulaşabilmiştir. Eğer sultanın yardımını olursa pek çok gizli söz cevherini çıkarabilecektir.

*Cümlenin ahkar ü nâcîzidir ammâ eserin
Nazm u inşâda ne Vassâf u ne Sahbân etmiş*

*Cüst ü cûy-ı kefi-i ihsânın olursa göresin
Hâk-i ednâda ne gevherleri pinhân etmiş K 9 / 29 - 30*

Nâ'ili, Sultânzâde Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa'ya eğer sözlerini işitmek kendisini yormayacaksa düştüğü aczi birkaç beyit aracılığıyla söylemek istemektedir.

*Aczimi bâri bu takrîb ile evsâfında
Bir iki beyt ile irâd edeyim bi'l-icmâl*

*Nâmurâdâne bir az derdimi takrir edeyim
İstima'-ı suhenim tab'ına vermezse kelâl K 12 / 57 – 58*

Değerli paşa ne kadar medh edilmeye lâyık olsa da feleğin saldırıları onda nutka mecal bırakmamıştır. Şâir hasta gönlü için su istese felek celladı ona zehir vermektedir. Sonuç olarak büyük bir karamsarlık içindedir ve hilekâr felek Zeliha'nın zâlim elinin Yusuf'a yaptığı gibi yakasını yırmıştır.

*Ne kadar medhe sezâvâr ise zâtın o kadar
Komadı bende te'addî-i felek nutka mecâl*

*Dil-i bîmârıma âb istese cellâd-ı felek
Arz eder kâse-i çînî ile zehr-i kattâl*

*Telh-kâmım o kadar ye's ile kim şimdi bana
Zehr-i kâtil görünür şerbet-i şîrîn-i visâl*

Dâmen-i ismet-i Yûsuf gibi çâk etdi yakam

Dest-i bîdâd-ı Zelîhâ-yı sipîhr-i muhtâl K 12 / 59 ilâ 62

Fakat yine de hüner madeninin incisi olan tabiatının şaşaası, güneş gibi  lemi etkisi altına almaktadır ve ab-ı hayata benzeyen sözleri, feleği adeta gark etmiş, berrak sular kalemindeki damlalara susamıştır.

B hus s ol güher-i k n-ı hünerdir tab'ım

Ki tutar řa'řa'ası  lemi h rř d-mis l

Garka verdi felegi  b-ı hay t-ı suhenim

Reřha-i k kime lebteřne yine  b-ı z l l K 12 / 72 – 77

N 'il'i, S f  Mehmed Paşa'dan gönül erbabını lutfuyla canı tehlikeye atan işlerden kurtamasını istemektedir.

Bu devr-i  eb-end zda lutfunla hal s et

Erb b-ı dili meřgale-i r h-gez dan K 13 / 34

Parmakla gösterilen bir ş ir olduğunu, manalı söz söylemede Risto'ya benzediğini ve övgü bir sema ise o semanın Jüpiter'ini temsil ettiğini ifade eden N 'il , Hez rp re Ahmed Paşa'ya kendisini m dihlik konusunda yeterli görüp lütufta bulunmasını istemektedir.

ř yeste görüp N 'il -i b -dile mehdin

Lutf eyle ki bir ř 'ir-i engüşt-n m dır

 hr z-ı me' n de hus s  dil   tab'ım

Rist -yı suhen H rm s-i efl k-i sen dır K 14 / 59 - 65

Paşa tarafından kabul edilerek şeref bulan kasidesi söz erbabı olan dostlar için ezan / dua hükmünde olup yücelik denizinin dokuz sedefinin eşsiz incisidir. Söz meydanının süvarisi çok olsa da her şâir kendi gibi nazma şirinlik kazandıramamaktadır

*Çün oldu şerefyâb-ı kabûlün bu kasîdem
Şimden geri yârân-ı suhen-gûya salâdır*

*İnsâf budur kim eser-i lutf-ı tabî'at
Yektâ-güher-i nüh-sedef-i bahr-ı alâdır*

*Çok fâris-i meydân-ı suhen lîk bu vâdî
İrhâ-yı inân-ı kaleme teng-fezâdır*

*Her hâm tabî'at veremez nazma halâvet
Lutf-ı suhen ü hüsn-i edâ dâd-ı Hudâdır* K 14 / 69 ilâ 72

Cömertliğiyle bilinen Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa'dan lutfuyla ihsan görmeye lâayık olan söz erbabına ve daha özelde menkıbeleri süsleyen, kalemi tutiye benzeyen kendisine iltifat etmesini talep etmektedir.

*Pür-gevher eder sâhil-i dâmân-ı recâyı
Keff-i keremin mevce-i deryâ mı degildir*

*Nûr-efgen olur leyle-i muzlimde sevâdı
Destinde o hâme yed-i beyzâ mı degildir*

*Eyle suhen erbâbını lutfunla nevâziş
Ol fırka sezâvâr-ı atâyâ mı degildir*

*Kıl Nâ'ilîyi lutfuna mahsûs ki tâ haşr
Evsâfın ile menkıbe-pirâ mı degildir*

Pür-jeng-i kelâl olsa da âyine-i tab'ı

Destinde kalem tûtî-i gûyâ mı degildir K 15 / 27 ilâ 31

Bir başka kasidesinde kendisine büyük ihsanlarda bulunan patronuna müteşekkîr bir tavırla seslenmekte ve dualar etmektedir.

Etdi ey âsaf-ı kerem beni lutfun memnûn

Hak hatâlardan ede zatını mahfûz u masûn

Oldun ey sadr-ı mükerrerem bu senâ-gûya zahîr

Eyleye Hazret-i Hak devlet ü ömrün efzûn

İltifâtınla bu nâ-kâmı kul etdi keremin

Ede ikbâlîni pâyende Hudâ-yı Bîçûn

Serfirâz eyledi lutfun beni akrânımdan

Gördüm in'amını ihsânını hadden birûn K 17 / 1 ilâ 4

Hakkında üç değerli kasîde nazm ettiği / sihrettiği paşadan lütuf eteğinden tutmuş olan ürkek şahsını feleğin zâlim pençelerinin eline bırakmamasını istemektedir.

Üç hoş-Âyende kasîde dedi evsâfında

Ki olur her biri hayret-dih-i şerrâh-ı mutûn

Vasf-ı zâtında ne sihr etdigine şâhiddir

Feylesôfân-ı hıred muc'ize-kârân-ı fûnûn

Dâmen-i lutfunu tutmuşdur o bîdil muhkem

Koma ser-pençe-i bîdâd-ı felekde magbûn K 17, b. 49 – 50 - 51

Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa'ya yazdığı bir kasîdesinde şâir hâl-i pür melâlinden türlü teşbihlerle şikâyetçi olmakta ve hastalığını iyi edecek bir tabip olarak gördüğü paşadan yardım dilemektedir.

Tabîb-i şefkatin ermezse hâl müşkildir
Mizâc-ı süst-tabî'at hâlel-me'âb olmuş

Hücûm-ı zelzele-i fitneden imâret-i dil
Binâ-yı hâtır-ı âşık gibi harâb olmuş

Hayâl-i vâfîna şebzindedâr iken tab'im
Kesâfet-i gam ile ser-be-ceyb-i hâb olmuş K 18 / 37 – 38 - 39

Kendini lütuf hareminin canlı, diri ışığı olarak gören şâir, Vezîr-i a'zam Fâzıl Ahmed Paşa'dan kendisini en uzak emellerine dahi ulaştırmasını istemektedir.

Nâ'ilî zinde-çerâğ-ı harem-i lutfundur
Eyle ol mürde-dili nâ'il-i aksâ-yı emel K 19 / 35

Bir başka kasîdesinde de şavaştan dönen paşaya önce kendisine böyle güzel ilhamlar verdiği için şükranlarını ifade etmekte, sonrasında ise alışıla geldiği üzere şiirlerine lütufta bulunmasını talep etmektedir.

Dâ'imâ şevket ile böyle gazâlardan gel
Nâ'ilî-veş desin erbâb-ı zebâb hûş geldin

Lutf-ı mu'tâd ile ol şâ'ir-i hûş-tâbîrin
Şâhid-i nazmına ver hüsn-i beyân hûş geldin K 27 / 32 – 33

Nâ'îlî, kendisini kapısında kul eyleyen ve başka hiç kimseden görmediği ölçüde yardımlar gördüğü patronuna şükranlarını bildirirken verdiği ihsanların gönül okşayıcı olduğunu söyleyerek memnuniyetini dile getirmektedir.

Mahsûs Nâ'îliyi kapında kul eyledin

Eltâf-ı gâ'ibâne-i şâyân-terîn ile

İhsân-ı ragbetindeki şâdî ne ihtimâl

Muhtâc fûls-i ahmere genc-i defîn ile

Bu iltifâtı görmedi bir âferîdeden

Evkâtı geçti gâh çenân geh çunîn ile

Ol nâtüvâna ancak olur dilnevâzlık

Bu lutf u cûd ile bu atâ-yı rezîn ile

K 28 / 58 ilâ 61

Defterdâr İsmâ'il Paşa'ya kendisi gibi mâdih bir kulu hatırandan uzakta tutmamasını dilemektedir.

Ol demde şugl-ı devlet ü ikbâl ile hemân

Hâtırdan etme dûr bu abd-ı senâgeri

K 20 / 22

Defterdâr Hattât Mehmed Paşa'ya lâyık olduğu ihsana ancak kendisi vesilesiyle ulaşabileceğini ifade etmektedir. Zaten şâir karamsarlık içindeki yaşamından onun inayetiyle kurtulmuştur. Bu nedenle paşa hazretleri âlemde kimseyle karşılaştırılamayacak değerde bir velinimettir.

Olursa senden olur Nâ'îlî-i zâra kerem

Ki müstehakk-ı atâ lâyık-ı atâyâdır

K 21 / 27

*Sen olmasan muhâfazatından hazâ'inin
Me'yûs idik bidâ'at-ı nakd-ı huzurdan*

*Kalmışdı ceyb ü kîse-i müflis gibi tehi
Günc-i derim hasâret-i ehl-i gurûrdan*

*Der-uhde-i inâyetin oldu halâs olup
Emvâl-i bâ-hisâb-ı hazâ'in kusûrdan*

*Sensin veliyy-i ni'met-i âlem ki lutfunu
Yok görmedik cihânda inâs u zükûrdan*⁴⁰⁹ K 22 / 12 ilâ 14

Şâir, Defterdâr Ahmed Paşa'nı meclisinden ayrı düştüğünden beri büyük sıkıntılar çekmekte, gecesi ve gündüzü kanlı gözyaşlarıyla geçmektedir. Amacı / dileği ise şerefli meclisinde bu kim diye anıldıkça defterdârın “benim kullarıma dâhildir” diye onu da saymasıdır.

*Meclisinden budur insâf ki mehcûr olalı
Bulmadım zevk sebâtımda devâmımda benim*

*Çeşm-i pür-hûnuma bak eşk-i dem-âlûdum ile
Geçen evkâtımı gör subh ile şâmımda benim*

⁴⁰⁹ Defterdar Mehmet Paşa'ya benzer şikâyetleri, övgüleri ve teşekkürleri başka bir kasidesinde şöyle tekrarlanmaktadır.

*Olmazdı nutka tâkatim endîşe bir nefes / Dâmâmın alsa dest-i dil-i nâ-sabûrdan
Ma'lûm-ı hazretin mi degil gördüğüm cefâ / Meddâhı olduğum küremâ-yı vakûrdan
Ma'zûr tut bu şekvede küstâh isem eger / Memdûhdur müzâhî-i hâtır sürûrdan
Olmasa hakk-ı ni'met u lutfun Hudâ bilir / Bizâr idim müzâheret-i pîr ü pûrdan*

K 22 / 24 ilâ 27

*Sâgar-ı cem boşalıp yine tolarmış ammâ
Hîç hûn-ı ciger eksilmedi câmımda benim*

*Garazım bezm-i şerîfinde anıldıkça bu kim
Diye dâhildir o ta'dâd-ı gulâmımda benim*

K 30 / 9 – 10 – 11 – 19

Kasîdelerinde zaman zaman şûh güzelden bahsedişinin ya da kendini / tab'ını anlatışının bir bahane olduğunu aslı amacının haşmetli patronunun vasıflarını tertib / bina etmek olduğunu, şiirlerinin gücünü onun itibarından ve lütuflarından aldığını ifade eden Nedîm,⁴¹⁰ aynı zamanda kendi iktidarını da tertib / bina etmek gayretiyle muhatablarına telkinlerde ve teşekkürlerde, aldığı ihsanlar ve gördüğü yakınlıklar münasebetiyle de Allah'a şükürlerde bulunmaktadır.

III. Ahmed'e hitaben yazdığı bir kasîdesinde o devre kadar nazma iki şâirin kıymet kazandırdığını, bunların Hindde Şah Ekberi'in vasıflarını dizen Örfî, Acemde ise Sultan Sencer için çalışan Enverî olduğunu söyleyen Nedîm, kendisinin de aynen onlar gibi Rûm diyarının Ferîdûn taçlı şahını vafeylediğini ve bunun karşılığında da kendisinden büyük bir lütuf gördüğünü, bu lutfun bir medrese mansıbı olduğunu şükranla ifade etmektedir.

*Pâdişâhım iki şâ'irdir veren nazma revâc
Merzbûm-ı Hindde Örfî Acemde Enverî*

⁴¹⁰ Damat İbrâhim Paşaya hitaben:

Gâh ol şûhu gehî tab'ını vaf eyleyerek / Bilirim kasdını bi'llah Nedîmâmın ben

Olmak ister yine bir tavr-ı nev-âyîn üzre / Vaf-ı Paşa-yı Ferîdûn-haşeme tarh-efken K 2 / 21 – 22

III. Ahmed'e hitaben:

Şehenşâhâ senin kendi çerâğın abd-i nâçîzin / Nedîmâ bende kim bir şâ'ir-i nâzûk-tabî'atdır

Degildir öyle pek üstâd şâ'ir gerçi kim ammâ / Yine eş'ârı tab'a hoş gelir bilmem ne hâletdir

Efendim söyleten anı kemâl-i i'tibârındır / Kalem lutfunla gûyâ bûlbûl-i bâg-ı belâgatdır K 15 / 42 – 43 – 44

*Âlemi leb-rîz-i âvâz eylemişler vasf edüp
Birisi Şâh Ekberi birisi Sultân Senceri*

*Ben kulun da işte mülk-i Rûmda vasfeyleyip
Bir senin gibi şehensâh-ı Ferîdûn-efseri*

*Yâ nice vasfetmeyem kim dergeh-i cûdunda ben
Olmuşumdur böyle bir lutf-ı amîmin mazharı*

*Ya'ni kıldın medreseyle abd-ı nâ-kâmın çerâğ
Oldu câ nâm-ı Nedîme bendegânın defteri*

*Husrevâne lutf edüp şâhâne in'am eyledin
Dest-i lutfun sildi aglarken bu çeşmân-ı teri*

K 5 / 38 ilâ 43

Bir başka kasidesinde yine sultan III. Ahmed'e iclal eteğinden öpenlerden, kendisinden ihsan görenlerden biri olarak kazandığı mertebeye akranlarının önüne geçtiğini, söz konusu kasîdeyi de her ne kadar yeterli olmayacaksa da gördüğü iltifata karşılık inci saçan kalemini eline alarak yazdığını ifade etmektedir.

*Gürûh-ı dâ'ıyan bir bir öpüp dâmân-ı iclâli
Hele ol devlet-i ulyânın oldum ben de şâyânı*

*Şehensâhâ hıdîvâ şehriyârâ âsman-kadrâ
Bu devletle bu abd-ı kemterin sebk etdi akrânı*

*Sa'âdetle hitâb etdik ki geldin cümleden sonra
Efendim kıldı ihyâ nutk-ı can-bahşın dil ü cânı*

*Cemâl-i pâkin sâ'irden artuk görmek ister dil
Aceb mi cümlesinden sonra bûs etsem o dâmânı*

*Ne mümkündür böyle kasîdeyle teşekkür böyle eltâfa
Yerin bulsun deyü hünkârının ammâ ki fermânı*

*Bu gûne bir kasîde söyledi vasf-ı şerîfinde
Nedîmâ benden alup destine kilik-i dür-efşânı* K 11 / 23 ilâ 28

Şâir hem patronunun iktidarının yükselmesini istemekte hem de kendi kötü talihinin sultanın lutfu sayesinde açılmasına dair temennilerde bulunmaktadır.

*Sen haşmetle serîrinde ser-efrâz olasın
Kâm ala sâye-i lutfunda Nedîm-i nâ-kâm* K 14 / 20

“Güneşim” olarak nitelendirdiği patronunun zerreye teşbih ettiği kendisine buyuracağı ihsanlar neticesinde bahtının açılacağını düşünen şâir, o buluttan ümid tarlasını ihsanlarıyla sulamasını istemektedir.

*Senin lutfun senin feyzinledir hep cümle ikbâlim
Ki ben bir zerreyim sen devlet ile âfitâbımsın*

*N'ola kıst-i ümîdim olsa reşk-i hürmen-i pervin
Ki ihsânınla sîr-âb eyledin anı sehâbımsın* K 19 / 11 – 12

Şâir Nedîm, her vesile ile patronu sultan III. Ahmed'in yanında ya da yakınında olma hevesi taşımaktadır.

*Budur âhir sözü her lahza Nedîmâ kulunun
Âh ıyd olsa da öpsem yine ol dâmânı* K 20 / 43

Nedîm, Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhim Paşa'ya yazdığı bir kasîdesinde patronundan yardım dileğini şâir Enverî – Sultan Sencer referansını kullanarak dile getirmektedir.

*Hıdîvâ bir sözü'm var anı dahı söyleyim bârî
Çü Hârût eylemişken ser-nigûn kilki benân üzre*

*Ki oldı vesîku't-tarh gûyâ bu kasîdem kim
Eder ısbât-ı fazlını Enverî-i müktedân üzre*

*Ya sen de ey hidîv-i muhterem etmezmisin ısbât
Kemâl-i fazlını Şeh Sencer-i huld-âşiyân üzre*

*O etmiş Enverîye sâyesin memdûd düşmez mi
Senin de sâye-i lutfun Nedîm-i müktedân üzre*

*Nesîm-i refetin olsun meded-res kalmasın lutfet
Gül-i kâım perîşân pençe-i bâd-ı hazân üzre* K 6 / 45 ilâ 48 – 53

Kedisini paşa hazretlerinin biçare bendesi olarak tanımlayan Nedîm, gül bahçesinin bahar bulutundan görmediği ihsanı patronundan birçok kereler gördüğünü ifade etikten sonra güneşe teşbih ettiği hâmisinden onun büyüklüğü karşısında zerre hükmünde de olsa kendisini unutmamasını, himâye etmesini istemekte ve bunu gerçekleştireceğine de inanmaktadır.

*Ale'l-husûs ki bu bende-i kerem-dîden
Bu çâkerin bu kemînen bu abd-ı zâr u nizâr*

*O denlü lutf u kerem gördü hazretinden kim
O lutfu görmedi ebr-i bahârdan gülzâr*

*Nedîm kendi kulun kendi müstmendindir
Unutma zerreni ey âfitâb-ı feyz-âsâr*

*Himâyet et ki senin bir yanar çerâğındır
Ta'arruz eylesin rüzgâr-ı bed-kirdâr*

*Heman efendisini eylesin Hudâ dâ'im
Kerem eder komaz elbette bendesin bî-kâr K 7 / 60 ilâ 63 – 70*

Bir başka kasîdesinde yine gece gündüz meclislerde medh ettiği, velinimetî, ümidgâhı paşa hazretlerine Mesih'in nefesi gibi kendisine gösterdiği ihsanlardan dolayı kazandığı can için teşekkürlerini bildirmektedir. Artık bahtından şikâyet etmek yerine haline şükredecektir.

*Du'â-yı izz ü câhın zimmetimde farz bilmîşdim
Ederdim rûz u şeb mehdinle meclislerde gûyâyî*

*Bu def'a kerem de eyledin kim âcizim el-hak
Ne denlû eylesem ihsânının vasfında itrâyı*

*Beni ihyâ kalup feyz-i dem-i can-bahş-ı lutfunla
Nümâyân eyledin âsâr-ı enfâs-ı Mesîhâyı*

*Alup bûs eyleyüp baş üzre koydum şükr düp bin kez
Tamâm oldu işim bahtımdan etmem gayri şekvâyı*

*Bi-hamdi'llah ki oldum devletinde matlaba nâil
Çerâğ etdin inâyetle Nedîm-i zâr-ı şeydâyı*

*Veliyy-i ni'metimsin ümmîdgâhımsın efendimsin
Nedir emrin buyur ey zîb-i sadr-ı kâr-fermâyı K 9 / 32 – 33 – 34 - 42 – 45 – 47*

Bir ramazaniye kasidesiyle patronunun yüce kapısına gelen bahtsız şâir, o cömertlik kaynağına şiirini tanıtılmaktadır.

*İşte geldi der-i iclâlîne rû-mâl ederek
Ramazâniyye kasîdeyle Nedîm-i nâ-kâm*

*Ger kusûru var ise avf kıl ey kân-ı kerem
Tâzedir nazmı eger olsa da bî-reng ü nizâm* K 10 / 39 – 40

Nedîm, Âsaf karakterli İbrâhim Paşa'ya kaleminin alçak feleklerle kavga etmek istediğini ancak İsa'nın nefesi gibi paşa hazretlerinin lütuf ve ihsanlarıyla emellerini ihya edeceğinden ümitli olduğunu ifade etmektedir.

*Âsafâ bu kilki çok söyletmeyim zîrâ amun
Gâlibâ maksûdî çarh-ı dîn ile gavgâ gibi*

*Lik ümmîdim budur kim lutf u ihsânın hemân
Erişir ihyâ-yı âmâle dem '-i İsâ gibi* K 18 / 47 – 48

Yüce dergâhı gönül erbabına ümid ve rica kıblesi olan cömert ve şan sahibi sadrazama kendisinin de lütuf ve ihsanlara lâyık bir kul olduğunu hatırlatmaktadır.

*Ey sadr-ı keremkâr ki dergâh-ı refî'in
Erbâb-ı dile kible-i ümmîd ü recâdır*

*Ez cümle Nedîmâ kulun ey âsaf-ı zî-şân
Müstagrak-ı lutf u kerem ü cûd u atâdır* K 22 / 25 – 32

Şâir velinimetinden o denli memnundur ki zamanında iktidardan hayli hürmet görmüş iki dev şâire, Nefî ve Bâkî'ye, dahi aldığı lütuf ve ihsanlar yönünden üstün olduğunu vurgulamaktadır.

Senin gibi veliyy-i ni'metim varken cihân içre
Gelüp Nef'î vü Bâkî benden umsun lutf u ihsânı K 23 / 24

Şâirler, buyurduğu ihsanlarla cihanda nam salan İbrâhim Paşa'nın mehdi için artık söz bulamaz olmuşlardır. O nedenle Nedîm, patronundan şâirlere biraz daha lutf ve mürüvvet eylemesini, en azından farklı medhler yapabilmeleri için mazmun bağışlamasını dilemektedir.

Aldın o rütbe lutf u keremle cihânda nâm
Medhinde gayri söz bulamaz oldu şâ'irân

Lutf u mürüvvet eyle biraz daha bizlere
Mazmun bağışla bârî efendim aman aman K 24 / 5 – 6

Nedîm, hüner sahiplerine yüceliğiyle lütuflarda bulunup cümlelerin velinimetini olan İbrâhim Paşa'ya kendisine gösterdiği aşırı lütuflarla söz ehli içinde kazandırdığı itibarı dile getirmektedir. Onun şâire her gün ve hatta her an ihsanı söz konusudur.

Gürûh-ı ehl-i hüner re'fetinle sîr oldu
Kemâl-i lutfun olup cümleye veliyy-i ni'âm

Bu abd-ı kemteri hodfart-ı lutf u ihsânın
*Miyân-ı ehl-i sühan içre eyledi âdem*⁴¹¹

Karîn-i re'fet ü eltâfin olmada her rûz
Rehîn-i minnet ü ihsânın olmada her dem K 25 / 31 – 32 - 36

⁴¹¹ Bir başka kasîdesinde ise paşadan aldığı ihsanlarla akranlarının üstünde bir konuma eriştiğini şöyle ifade etmektedir:

Nasıl beyân edelim vasfını bu lutfun kim
Kapında her birimiz oldu fâyikü'l-akrân K 32 / 7

Nedîm patronundan bahtsız bendesini unutmamasını, zamanında göstereceği lütuf ve ihsanıyla kıymetini yüksek seviyelere çıkarmasını istemektedir.

Unutma bende-i nâ-kâmı da vakt u zamâniyle

Kemâl-i lutf u ihsânınla kadrin eyle bâlâter K 29 / 14

Şâirlik kudretinin yokluk âlemindeki Nef'î'nin dahi takdirini kazandığının ancak hileci bahtının sürekli yüce tabiatına gizli heyecanlar, sıkıntılar verdiğinin şikâyetinde bulunan Nedîm, Sadr-ı a'zam Dâmâd / Şehîd Ali Paşa'nın dergâhını kendisini taleplerine ulaştıracak lütuf ve ihsanların ümid kaynağı olarak görmektedir.

Nef'î dahi ademde işidikçe sözlerim

Şâbâş u âferîni cihân-der-cihân verir

Ammâ hemîşe baht-ı dagal-bâz neyleyim

Tab'-ı bülendime halecân-ı nihân verir

Şekvâyı koy Nedîm ki elbet bu rüzgâr

Eşkeste fülk-i kâmina bir bâdban verir

Bir dem gelür ki lutf-ı revan-bahş-ı âsafî

Dilde hezâr mürde-i ümmîde can verir

Va'd-i kerîmin eyleyüp incâz âkıbet

Me'mûl odur ki matlabını râyegan verir

Sen gayri destin aç yürü bir âstana kim

Şâh u gedâya matlabı ol âstan verir K 4 / 62 – 63 - 69 ilâ 72

Şeyh Gâlib kasîdelerinde iktidarın dikkatine yönelik olarak nazm ettiği bu tematik iletiler örüntüsü dışında kimi zaman gördüğü herhangi bir ihsandan dolayı saraya teşekkür ve Allah’a şükr etme ya da bir dileğinin gerçekleşmesi için ümmidgaha / saraya arz-ı hâlde bulunma şeklinde bir tavır sergilemektedir.

Gâlib, velinimetî sultan III. Selim’e kendisini kutlu kılmasından dolayı müteşekkirdir; ancak bu şükrü ifade edecek söz bulamamaktadır.

*Kâsırım şükrünü ifâda efendim kat kat
Eyledin Gâlib-i ser-geşte vü hayrânı çerâg K 14 / 39*

Şâir, hüner sahiplerinin hakir duruma düştüğü dönemlerden sonra onun gösterdiği inayetlerle durumlarının düzelip emel goncalarının açıldığını bu vesile ile Allaha binlerce kez şükr ettiğini belirtmektedir.

*Eyâ şehenşeh-i sâhib-zamân u Dârâ-fer
Senin inâyetin oldu bu güft-gûya medâr*

*Zamânlar oldu ki kadr-i hüner kem olmuş idi
Gelip kemâl-i keremle sen eyledin izhâr*

*Açıldı gonca-i âmâlimiz bi-hamdi’llâh
Hudâya şükr-i firâvân ola hezâr hezâr K 16 / 40 – 41 – 44*

Kâm sahibi sultan III. Selim ona cihanın kâmını, bütün dünyaya değer pekçok hazine vermiştir ki bu hazinenin her bir cildi nur dolu bir âlem olup dokuz tabakalı bir asumana eşdeğerdir. Şâir ne zamandır hasret kaldığı bir hazineye patronunun keremi sayesinde ulaşmıştır.

*Bana Sultân Selim-i kâmver kâm-ı cihân verdi
Bütün dünyâ deger bir genc-i hâs u râygân verdi*

*Ne genc ammâ ki her bir cildi bir gerdûn-ı pür-envâr
Bu hâk-ı bî-karâra mûh tıbâk-ı âsumân verdi*

*Nice eyyâm idi hasrettim ol gencîne-i gayba
Keremler kıldı el-hak hem kerâmetden nişan verdi K 17 / 1 – 2 – 3*

Kasîdelerin arz-ı hâl fonksiyonlarına verilebilecek bir başka örnek on sekizinci yüzyılda Şeyh Galib'in III. Selim'e sunduğu bir kasîdesinin şu dizelerinde gizlidir:

*Gönül bir beyt-i ma'mûr-ı safâdır aşk mî'mârı
Yatur amma ki şimdi başak bâmı başka dîvârı*

Şeyh Gâlib, III.Selim tarafından Galata Mevlevîhânesi'ne şeyh tayin edilir. Kendisi de bu mevlevîhanenin müdavimlerindendir. Şeyh Gâlib görev yerine geldiğinde burasının harap bir halde olduğunu görür ve bu dizelerle Mevlevîhânenin harap ve perişan bir durumda olduğunu şâirce ifade etmektedir. Kasîdeyi okuyan pâdişâh şiirdeki îmâyı anlayacak ve hemen dergâhın onarılmasını emredecektir.⁴¹²

Sultan III. Selim'in Gâlib'e bahş ettiği himmeti Hüseyin Baykara Molla Câmi'ye göstermemiştir.

*Erişdirsem revâdır kuvvet-i pervâzı lâhûta
Hümâ-yı himmeti hem besledi hem âşiyân verdi*

*Beni irşâd edip gösterdi hakkâ meslek-i hakkı
Ulûm-ı keşfi söyler bir kitâb-ı hoş-beyân verdi*

⁴¹² Dursun Ali Tökel, “Türk Cihan Hâkimiyeti İdealinin ve Sosyal Hayatın Önemli Bir Vesikası Olarak Kasîdeler”, **Mili Eğitim Dergisi**, S. 166, Ankara 2005, s. 22.

Hüseyn-i Baykara bahş etmemişdi Monla Câmîye

Bana ol kâmi kim husrev-i sâhib-kırân verdi K 17 / 9 – 10 – 11

Şâir aynı kasîdede onun Şems gibi doğarak ayı hilalden dolunaya çevirdiğini ve Mevlevihane'ye, yaptığı yardımlarla adeta taze can verdiğini ifade etmektedir.

Hilâl olmuşdu mâhi Şems işrâkıyla bedr etdi

Gürûh-ı Mevlevîye makdemiyle tâze cân verdi K 17 / 19

Gâlib, her talebine cevap veren bahtiyar şahı için Allah'a onun taleplerinin de kabul olması yönünde dua etmeyi de ihmal etmez.

Du'âm oldur Hudâ-yı Lem-yezel her matlabın versin

Bana her matlabım zîrâ o şâh-ı kâm-rân verdi K 17 / 23

Onun devrinde ehl-i dilin ma'mur olduğu âşikârdır. Hatta şahsının sultan Selim'den gördüğü lutfu ne Gencevî Kızıl Arslan'dan ne de Câmî Baykara'dan görmüştür.

Nümâyândır bu kim devrinde ma'mûr oldu ehl-i dil

Gönüldür zabt eden hakkâ zimâm-ı çarh-ı hod-kâmı

Bu gûne lutfu kim ben gördüm aslâ görmemişlerdir

Kızıl Arslan u Sultân Baykaradan Gencevî Câmî K 18 / 13 – 14

Patronları sultan III. Selim ve kız kardeşi huri tabiatlı Beyhân Sultân'ı kastederek Allah'tan ikisinin de uzun bir ömürle kulları için adeta bir gölgelik vazifesi görmelerini ve devirlerinde hüner sahiplerinin cümlesinin gönüllerindeki gayelere nail olmalarını dilemektedir.

Hazret-i hâher-i cihândârî

Ya'nî Beyhân Sultân o hûr-nijâd

Ede Hak şehriyârî da anı da

Tûl-ı ömr ile sâye-bân-ı ibâd

Ola devrânlarında ehl-i hüner

Cümleten nâ'il-i merâm-ı fu'âd K 24 / 22 – 23 – 24

Muhtelif yüzyıllara ilişkin olarak vermiş olduğumuz örneklerden hareketle diyebiliriz ki pek çok kasîde, şâirden yöneticiye sunulan edebî bir dilekçe / arz-ı hâl mahiyetini taşımaktadır. Şiir meclisinde okunan bir şiir, te'lif edilip takdim edilen bilim ve sanat eseri, bir talebi temsil etmekte ve bu talep genelde olumlu karşılınıp yöneticinin beğenisi oranında ödüllendirilmektedir.⁴¹³ Cûlusları, bayramları, mevsimleri, doğumları, düğünleri, ölümleri, sultanların inşa ettirdikleri külliyyelerin küşâd merasimlerini kısaca her şeyi bir kendi iktidarını tesis veya muhafaza etme aracı bilen şâirler, günlük ihtiyaçlarını dahi takdim ettikleri eserlerle doğrudan ya da îmâ yoluyla patronlarına beyan edebilmişlerdir.

2.4.6. Diğer Türler ve Şekiller

Şâirlerin hâllerini arz ettikleri, dileklerini ve şikâyetlerini sıraladıkları en yaygın edebî kulvarlar: Sûrnâmeler, mektuplar ve kasîdeler olmakla beraber diğer nazım tür ve şekilleri de iktidar olana yakınlaşmak hususunda önemli birer aracı rolü üstlenmişlerdir.

İktidara yakınlaşmanın alternatif yollarından biri kasîde, kıt'a gibi nazım şekilleriyle yazılabilen ancak içeriği itibarıyla ayrı bir başlık altında ele alınması gereken tarih dizeleri veya tarih düşürme geleneğidir. Hanedan tarafından yaptırılan veya onarılan yapılar için, binanın bânisini övmek veya binayı tasvir etmek maksadıyla, bir galibiyetin / zaferin ebedî kılınması muradıyla, pâdişâhın cûlusunda ya da yeni bir hanedan üyesinin doğumu gibi bazı önemli hadiselerin ardından o olay için yazılmış tarih beyitleri tarih düşürme geleneğinin bilinen en tipik örneklerini oluşturmaktadır.

⁴¹³ Kalkışım, **a.g.m.**, s.106.

Âşık Çelebi Tezkîresi'nde yer alan Gazâlî bahsinde, şâirin Mustafa Paşa'dan bir velinimet olarak ihsan alacakken paşanın vefat etmesiyle, aynı paşanın Edirne'de yaptırmakta olduğu bir köprü inşaatının da yarım kalışı arasında paralellik kurarak nasıl tarih düşürdüğünü ve akabinde olanları şöyle aktarır:

“ ...köpriye bu târîhi diyüp

*Bildi merhûm Mustafa Paşa
Köpridür fi'l-hakîka bu dünyâ*

*Yapdı bir köpri harc idüp varın
İde tâ kim bu ma'nâyâ îmâ*

*Dahı köpri temâm olmadın
İtdi ana hücûm seyl-i fenâ*

*Geçdi merhûm didiler târîh
Köpriden geçdi Mustafâ Paşa*

Mustafâ Paşamun hattunı sultâna ithâf idüp yüz altunla sulh itdiler.” ⁴¹⁴

Tarih düşürmenin şâirlerin geçimine katkısıyla alakalı ilginç bir örnek Künhü'l Ahbar'ın tezkîre kısmında yer alan Kandî bahsindeki şu ifadelerdir:

“El kıssa şeb ü rûz târîh fikrine masrûf idi. Ekâbirden degül erâzil ü esâgirden biri bir ev yapsa yâ bir iki dükkân açsa ve yâhûd bir cem'iyetçik itse irtesi seherden Kandî hâzır olırdı. Bir târîh sunup câ'izesine terakkub arza kılurdı.” ⁴¹⁵

⁴¹⁴ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 3, s. 1645 – 1646.

⁴¹⁵ Âli, **a.g.e.**, s.260.

Tarih düşürmek için en iyi fırsatlardan biri pâdişâh cüluslarıdır ki bu fırsatlardan birini Şu'â'î şöyle değerlendirmiştir:

“Pâdişâhumuz halledet hilafetuhu cülus-ı hümayunlarına bu gûne tarih-perdâzi olmuşdur:

Nice bin yıl dönerse çarh getürmez

Şeh İbrâhîm gibi pâdişâhı

Didüm tahta cülus itdükde tarih

‘Adusını amun kahr it İlahî”⁴¹⁶

Şehzâde doğumları da bir câ'ize vesilesi olarak şâirlerin değerlendirdiği tarihi ayrıntılardır. Sâlim Tazkiresi'ndeki Âtîf bahsinde bu durum açıkça görülmektedir:

“Pâdişâh-ı İslâm halleda'llâhu mülkehû ilâ yevmi'l-kıyâm hazretlerinin şehzâde- i cevân- bahtları sa'âdetli Sultân Mehemed hazretleri bin yüz yigirmi beş târîhinde gehvâre-i vücûdu teşrîf buyurdıklarında lisân-ı hümayûndan olmak üzere,

Mısra': Müjdeler dünyâya şeh-zâdem Mehemed'dir gelen

târîhine muvaffak olup huzûr-ı hümayûna 'arz olundukda makbûl-i hümayûn olmak şerefîn hâyiz olup mukâbelesinde Amasiyye'de bir medrese-i celîle ile çerâğ buyurulup nâ'il-i merâm oldular.”⁴¹⁷

Hanedan mensuplarının bir bina onarımında veya yapımında buyurdıkları ihsana dair de pek çok tarih düşürme örneği verilebilir. Bu konuda biri Sâlim Tezkiresi'ndeki Lebîb-i Diger bahsinden diğeri Şeyh Gâlip Divanı'nda yer alan “Târîh-i Anbâr Der-Limân-ı Kâr” başlıklı şiirden alınmak üzere iki belirgin örnek verebiliriz.

⁴¹⁶ Rızâ, *a.g.e.*, s.189.

⁴¹⁷ Sâlim, *a.g.e.*, s. 486 – 487.

“... *sadr-ı a'zam âmir-i 'âlem devletli 'inâyetli İbrâhîm Paşa vaffakahu'llâhu te'âlâ li-mâ-yürîdü mâ-yeşâ hazretlerinin cânib-i cenâblarından müceddeden ta'mîrine şurû' olunan Aydın-zâde Zâviyesi denmekle zebân-zedi fukarâ hânkâh-ı vâlânın hitâm-ı binâsı sene-i âtiyede vukû'u mülâhazasıyla mütercem-i celîlü's-şiyemin inşâd eylediği târîh-i hoş-gûne sâ'ir âsâr u güftârlarından nümûne kılındı.*

*Der Lebîbâ medh edip ins ü melek târîhini
Âsaf İbrâhîm Paşa der yapın bu ma'bedi ”⁴¹⁸*

Târîh-i Anbâr Der-Limân-ı Kâr

*Dârü'n-ni'âm-ı Hazret-i Sultân Selim Han
Yapdı yeniden böyle çok âsâr kılıp cûd*

*Sîr etdi nevâl-i kereme halk-ı cihâm
Bi'l-cümle tenûik sâyeleri eyledi nem-dûd*

*Tebrîk edip itmâmını Gâlib dedi târîh
Kenz-i berekât oldu bu anbâr-ı felek-sûd ⁴¹⁹*

Şâirler gazel nazım şeklini kullanarak da iktidarla diyaloga girme, iktidarla yakınlık kurma fırsatına erişmişlerdir. Çeşitli meclislerde, iktidar olana gazellerini sunarak şâirlik yeteneklerini ortaya koymuşlar ve bu vesile ile türlü ihsanlara nâil olmuşlardır. Hatta gazellerin bir kısmında doğrudan arz-ı hâl etmişler, bir takım taleplerde bulunmuşlardır. Bunun en güzel örneği daha önce de değindiğimiz Necâti ile ilgili olarak anlatılan hikâyedir:

⁴¹⁸ Sâlim, **a.g.e.**, s. 601 – 602.

⁴¹⁹ Şeyh Gâlib, **a.g.e.**, s. 164.

Aslında aşktan sevgiliden bahseden, fakat aynı zamanda “Göz yaşı meclise gel, N’idelim devr sunarsa sana şerbet bana zehr, Hüsreva kullarının eyle reva hacetini, Bir nazar eyler ise himmet ile şah sana” gibi pâdişâha telkinlerde bulunan bir gazelini pâdişâhın musahibi Amirutzes’in sarığı arasına sokarak pâdişâha göndermiştir. Fâtih bu şahısla satranç oynarken sarığın arasındaki kağıdı görüp gazeli okumuş, beğenmiş ve Necâtî’yi yedi akçe ulufe ile divan katipliğine tayin etmiştir.⁴²⁰

Âşık Çelebi, Zâtî bahsinde şâirin kendi ağzından sultana sunduğu bir gazel vesilesiyle nasıl tevliyet elde ettiğini şöyle aktarır:

...pâdişâh gazeller istedi şu’arâ-yı vakt tâze didüğimiz gazelleri cem’ idüp içeri virdük ol kadar in’amlar itdi... Pâdişâh baş götürüp bi’llâhi görün âlemde ma’nâ dükendi dirler hâşâ ki ma’nâ dükene dünyâ dolu ma’nâdur hüner bulmakdadur elbette Zâtîye mansıb görsünler diyü kapuagası Hüseyin Agaya buyururlar anlar dahı ferman-ı pâdişâhı vüzerâya vü erkâna tuyururlar...Burusada vü gayride yigirmi otuz akçeluk tevliyet tevcîh itdiler.”⁴²¹

Konuyla ilgili olarak verebileceğimiz bir başka örnek Künhü’l Ahbar’daki Enverî bahsinde geçen şu ifadelerdir:

““Merhûm Sultân Süleymân Han-ı Gâzî sene ve erba’in târîhinde ki şehzâdelerin sünnet itmişdür. Kunbaracı pîri ile ma’an âteş-bâzluk idüp sûr-ı hümayûn giceleri nergis ü gül-efşânlar yakarken Hüdâvendigâra karşı bu gazelini okımuş. Nice ihsanların alup bûlbûl gibi şetâretler kalmışdur...”⁴²²

⁴²⁰ Halûk İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 30.

⁴²¹ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 3, s. 1582 – 1583.

⁴²² Âli, **a.g.e.**, s. 198 – 199.

Ahmed Paşa ve Necâti, gazellerinde iltifatı geleneksel bir tavır olarak benimsemiş olan, herkesin tıpkı bir Mesih gibi kurtarıcı gözüyle bakdığı muhataba şükranlarını şöyle ifade etmektedirler:

Kadîmî resmdir ki kullarına

Erer şehden atâlar tâze tâze Ahmed Paşa G 266 / 8

Kulun Necâtîye edeli şâhım iltifât

Şeyhîyi kodu şive-i Selmâna kasd eyler Necâti G 151 / 7

Pâdişâhım senden umar halk-ı âlem dirligi

Sen Mesîhâsın degilsen ey sanem öldür beni Necâti G 620 / 3

Hayâlî Bey de gazel nazım şeklini kullanarak arz-ı halde ya da bir mansıb dileğinde bulunan söz erbabındandır:

Gerçek sipâhîlerle yine oldu hem-sefer

Gûyâ Hayâlî Rum elinün kethudâsıdır Hayâlî G 143 / 5

Tîr-i yârı götürüp sînede peykâm ile

Ey Hayâlî demidir sancak-ı şâhî çekelüm Hayâlî G 277 / 5

Şâhum Hayâlî mâlik-i mülk-i kelâm iken

Çok mudur ana Rûm elinün kethudâlığı Hayâlî G 395 / 5

Kıt'a nazım şekli de gerek şâirin dolaylı olarak sunduğu eserle ya da doğrudan eserin içeriğinde söyledikleriyle iktidara sesini duyurmaya gayret ettiği vesilelerdendir. Necâti bir kıt'asında şâirin iktidar olmasında bir hâmiye / arkaya ne denli muhtac olduğunu şu kıt'a ile ifade etmektedir:

*İzzet istersen arka vir arka
Bir ulu âsitâne bir bâba*

*Ka'beye vormeyeydi arkasını
Secde itmezdi kimse mihrâba⁴²³*

Yine Âşık Çelebi Tezkiresi'nde Gazâlî'nin yazdığı bir kıt'a ile nasıl bir mansıb kazandığı şöyle dile getirilmektedir:

*"Ba'dehû Kadri Efendi kazî-'asker iken Agras fetvâsın taleb idüp Kadri Efendi şîve
eyleyüp bâbun degüldür didükde bu kıt'ayı diyüp mansıbı almışdur.*

*Deminde yagmasa bârân-ı ihsân
Letâfet sebzâr-ı tâze olmaz*

*Cihânda kûçek ü büzürg katında
Keremden râst Hîç âvâze olmaz*

*Efendi lutf it ölçüp dökmegi ko
Metâ'-ı himmete endâze olmaz⁴²⁴*

Nâ'ilî, Divanı'nda kıt'a nazım şekliyle seslendiği patronlarından Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'dan şu dilekte bulunmaktadır.

*Çıkarma şî'ri gibi Nâ'ilî'yi hâtırdan
Ki ol sadeğe bu dürrün karârgâhıdır*

⁴²³ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 2, s. 858.

⁴²⁴ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 3, s. 1640.

Niteki râgıp olup şî're sadr-ı a'zamlar

Hemîşe ehl-i dil ü dânişin penâhıdır

Nâ'ilî Kt 32 / 11 – 12

Bazı şâirler gördükleri bir ihsana karşılık teşekkürlerini muhataba kıt'a nazım şekliyle ifade edebilmektedirler. Örneğin Nedîm, İbrâhim Paşa'nın yardımıyla getirildiği yeni görevi için patronuna şöyle seslenmektedir:

Lutfun ne gûne vasfedeyim ben ne söyleyim

Bilmem nice edâ edeyim şükr ü ni'metin

İhsân edüp kerem buyurup himmet eyleyüp

Lutf etdi bendesine kütüb-hâne hidmetin

Ol hidmet-i celîlin efendim Hudâ bilir

Çokdan eçkerdi hâtır-ı âzâde hasretin

Ma'lûmun olsun imdi efendim ki bendene

Lutfun mürüvvetin keremin buldu gâyetin

Oldı zülâl-i mekrûmetin bana rûh-bahş

Lutfunda buldum âb-ı hayâtın halâvetin

Benden Nedîm bir güher-i kem-revâc idi

Artırdı i'tibârın anun kadr u kıymetin

Nedîm Kt 1 / 3-4-5-13-14-15

Mesnevî nazım şeklinde yazılıp da iktidar olana seslenen önemli bir örnek Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'unun Sâki-nâmesidir. Bu bölümde Fuzûlî Kânûnî'ye hitaben patronajın ne kadar gerekli olduğunu eski şâirlerin gördüğü ihsanlara imrenerek ve onları kendi haliyle mukayese ederek şöyle vurgulamaktadır:

Rahm et ki garîb u derdmendem

Bî-mûnis u yâr u müstemendem

*Ol bir nice hemdem-i muvâfık
Ya'nî şu'arâ-yi rûz-ı sâbık*

*Tedrîc ile geldiler cihâna
Ta'zîmile oldular revâne*

*Devrân oları mu'azzam etdi
Her devr birini mûkerrem etdi*

*Her birine hâmî oldu bir şâh
Zevk-i suhândan oldu âgâh*

*Türk ü Arab u Acemde eyyâm
Her şâire vermiş idi bir kâm*

*Anlar gülî derdiler men-i zâr
Hâlâ dilerem derem has ü hâr*

*Tutsan elini ben fakîrin
Hak ola hemîşe destgîrin*⁴²⁵

Halil İnalıcık'ın Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'inden alıntılandığı 727. beyitte ideal bir sultandan beklenen güzîn davranışlar şu şekilde sıralanmaktadır:

*Ki sultanlıkda bu dört iş güzîndür
Sehâvet pes şecâ'at 'adl ü dîn'dür*⁴²⁶

⁴²⁵ Fuzûlî, **Leylâ ve Mecnûn**, (haz. Hüseyin Ayan), Dergâh Yay., İstanbul 1981, s. 56 – 57 – 59 – 60.

⁴²⁶ İnalıcık, “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler”, s. 259.

Müstakil mesnevilerin belli bölümleri dışında divanlarda yer alan ve mesnevî nazım şekliyle yazılmasına karşın üslup itibariyle bir medh şiiri hüviyeti çizen örnekler de mevcuttur. Necâti Divan'ında yer alan ve "Medh-i Pâdişâh-ı A'zam ve Sultân-ı Mu'azzam Sultân İbnü's-Sultân Bâyezîd Hân İbn-i Muhammed Hân" başlıklı şiir mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır ve bu mesnevîde sultana şöyle seslenilmektedir:

*Senâ vü mehdini etmek muvâfık
Olur hem dîne hem dünyâyâ lâyük*

*Dilersen kim eresin her ümîde
Du'âlar eyle sultân Bâyezîde*

*Cihân sultânlarının yegrekidir
Onun kemter kulu begler begidir*⁴²⁷

Kasîde nazım şeklinin en büyük üstadı kabul edilen Nef'î, divanında yer alan tek mesnevîde dahi kasîdeci tavrı sergileyip patronu IV. Murad'ın kendini himâye edişinden duyduğu mutluluğu ifade etmiştir.

*Etvân pesendîde her ahvâl u her işde
Himmetde husûsâ revîş-i dâd u dihişde*

*Kul etdi beni tâ o kadar hulk-ı kerîmi
Yâd eyleyemez oldum dahi Sultân Selîmi*

*Ta'bîr edemem sâye-i lutfunda safâmız
Dâ'im budur Allâh bilir ana du'âmız*

Nef'î Mes 1 / 19 – 20 – 21

⁴²⁷ Necâti, **a.g.e.**, s. 36 - 37 .

Özellikle mersiye ve medhiye türlerinde sıklıkla tercih edilen nazım şekillerinden ikisi terkeb-i bend ve terci-i benddir. Hatta bu nazım şekilleriyle yazılan şiirlerin bir kısmı musammatlar bölümünde değil kasâ'id bölümünde yer alırlar. Örneğin Necâti Bey Divanı'nda şehzâde Abdullah'a hitaben nazm edilen şu dizeler terkeb-i bend nazım şekliyle yazılmış olmasına karşın kasîde başlığının altında verilmektedir.

*Âsitânın ben garîbi bagrına bassa nola
Eşiginden barının a'lâ vü ednâlar bu gün*

*Katrece himmet Necâti bendenden men etme kim
Lutf-ı tab'ından hacildir yedi deryâlar bu gün*

*Ey sa'âdet-mend edersen zerre denli iltifât
Tab-ı rûşen gün gibi dünyâyı ârâlar bu gün*⁴²⁸

Hayâlî Bey Divanı'nda yer alan bir terci-i bendde patronu Sultân Muhâmmmed Hânî'nin cömertliğinin ölçüsünün evleri ve denizleri ne hale getirdiğini şöyle ifade etmektedir:

*La'l ededi âfitâb-ı himmeti hârâları
Kılmış idi dest-i ihsânı hacil deryâları*⁴²⁹

Terkib-i bend nazım şekliyle yazılmış en güzel şiir örneklerinden biri olan Bâkî'nin merhûm patronu Kânûnî için yazdığı mersiye'dir. Bâkî bu mersiye'de Kânûnî'nin üstün vasıflarını medh ederken velinimetinin söz ehline olan yardımseverliğini şu dizelerle nazm etmektedir:

*Kemter gedâyı az 'atâsı kılurdu bay
Bir lutfi çok mürüvveti çok pâdişâh idi*

⁴²⁸ Necâti, **a.g.e.**, s. 124.

⁴²⁹ Hayâlî, **a.g.e.**, s. 74.

Hâk-i cenâb-ı hazreti dergâh-ı devleti
Fazl u belâgat ehline ümmîdgâh idi ⁴³⁰

Divanların Dibâce'leri de zaman zaman birer arz-ı hâl, dilekçe veya teşekkür metni şeklinde yapılandırılmışlardır. Örneğin Bâyezîd devrinde kaleme aldığı şiirler vesilesiyle de Bursa sancak beyliğine atandığını bildiğimiz. Ahmed Paşa ⁴³¹ Dîvân'ını da II. Bâyezîd'in yani kendisine iktidar olanın buyruğu üzerine kaleme aldığını Der- Dibâce Mîgûyed başlığı altında yer alan şu ifadesinde dile getirir.

Bu fermânı çün itdi sultânımız
Ki cem ' ola mecmu 'a-i dîvânımız

Müzeyyen kılup hûr-ı efkârımı
Behişt eyledüm bâğ-ı eş 'ârımı ⁴³²

Bir hükümdarın bir şâire şiir kitabı ısmarlaması şâir-iktidar alış verişinin görünümleri açısından mühim bir ayrıntıdır. Bu alış verişte Divanı alan iktidar, şiirler kanalıyla söze dayalı iltifatlar alırken maddeye ve makama dayalı iltifatlar ve nâmlar verecektir ve her iki taraf da bu bağlamda ebediyet suyundan içecektir. Nitekim aynı Dibâce'de Ahmet Paşa, şîre meyl edişindeki temel gerekçeyi ve aslî dileğinin ne olduğunu şöyle izah etmektedir.

Bu şi're şurû eylemekden murâd
Budur kim anıldıkça dünyâda ad

Diye Ahmed için karîb ü bâ'id
Ki oldur senâ-gûy-i Şeh Bâyezîd

⁴³⁰ Bâkî, **a.g.e.**, s. 56.

⁴³¹ Turgut Karabey, **Ahmet Paşa, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akağ Yay., Ankara 1999, s. 3 – 4 – 8.

⁴³² Ahmet Paşa, **a.g.e.**, s. 27.

*Bu nâm ile nâmım olup nâm-dâr
Kala haşredeki sözlerim pây-dâr*⁴³³

Ayrıca iktidarın şu'arânın talihi üzerindeki etkisine bir teşbihle değinerek dolaylı bir himâye isteğinde de bulunmaktadır.

*Nâ'zenînsiz şâ'irin şî'irinde ne lutf ola kim
Söylemez âyinesiz tûtî kelâm-ı şekerin*

*Ahmed bu fenn-i şî're şurû etmeden murâd
Vird-i du'â-yı devlet-i Şâh-ı cihân imiş*⁴³⁴

Demek ki klasik Türk şiirine mensup şâirler iktidarla olan ilişkilerinde başta kasîde olmak üzere muhtelif nazım ve nesir şekil ve türlerini defaeten araç olarak kullanmışlar ve bu yolla kendilerine iktidarın teveccühüne nâil olmayı sağlayacak fırsat alanları yaratmaya çabalamışlardır. Robert Greene iktidar olmanın yasalarını maddeler halinde sıraladığı çalışmasının yirmi dördüncü yasasını “Mükemmel Saray Mensubunu Oynayın” şeklinde başlıklandırır ki bu yasaya göre saray her şeyin iktidar ve politik ustalık etrafında döndüğü bir dünya olup saraya mensup olmak isteyenler, başka bir ifadeyle iktidardan pay almak isteyenler de bu atmosferin şartlarına uygun davranmak zorundadırlar. Bu itibarla saray mensubu olan ya da olmaya namzet kişilerin dolaylama sanatında ustalaşmış, iltifat etmeyi bilen, üstünlerin üstünlüklerinin hemen daima altını çizen bir strateji belirlemeleri gerekmektedir.⁴³⁵ Nitekim klasik Türk şiiri denince akıllara ilk gelen sanatkârlar, şâirlik konusundaki maharetlerinin yanında bu aslî kaideyi de başarıyla uygulayabildikleri için

⁴³³ Ahmet Paşa, **a.g.e.**, s. 29 – 30.

⁴³⁴ Ahmet Paşa, **a.g.e.**, s. 76 - 85.

⁴³⁵ Robert Greene, **İktidar, Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası**, (çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit), Altın Kitaplar Yay., İstanbul 2010, s. 255.

“üstad” ya da “büyük” unvanını isimlerinin önüne nakş ettirebilmişlerdir. Zaten bu realiteye divan şiirinin “üstad / büyük şâir” mührünü taşıyan birçok söz ehli de şiirleri kanalıyla değinmişlerdir. 17. yüzyıl şâirlerinden Nefî iktidara yakın olmanın, iktidarın beğenisini kazanmanın şâirlik gücüne kazandırdığı itibarı fark etmiş olmalı ki kasîdelerinden birkaçında patronlarından sultan I. Ahmed’e ve Hafız Ahmed Paşa’ya şöyle seslenmektedir.

Söz bir metâ-ı fâhir ü kemyâbdır velî
Ana revâc-ı lutf-ı şeh-i müktedân verir Nefî K 5 / 55

Ey şâh-ı kerem-pîşe ki fikr-i nem-i lutfun
Bahr-ı suhane mâye-i feyz-i cereyândır Nefî K 10 / 46

Meta’-ı nazmımın sen olmasan zîrâ harîdârı
Kalırdı haşre dek bâzâr-ı endişem kesâd üzre Nefî K 44 / 44

Fuzûlî benzer bir çıkarımı Leylâ vü Mecnun isimli mesnevisinin dibace bölümünde sanattan anlayan sultanların hâmililiğinde eskiden şanslı ve değerleri bilinen şâirlerin yetiştiğini ve kendisinin de eğer bir patron bulabilirse binlerce gizli hazineyi çıkarabileceğini söyleyerek ifade etmektedir.⁴³⁶

Ahmet Paşa’nın da şâirlerin kendi iktidarlarını tesis etmeleri açısından bu mühim değişkenin önemine ilişkin söyleyecekleri vardır.

Ana kim şâh-ı cihâmın i’tibârı olmasa
*Zû-fünûn-ı dehr olsa dahi bulmaz iştihâr*⁴³⁷

Taşlıcalı Yahya’nın Hayâlî’ye yapılan yardımları hedef alarak sarayın iltifatına mazhar olmanın şâirlik kabiliyetine ve dolayısıyla şiirin kalitesine ne ölçüde katkı sağladığını

⁴³⁶ Fuzûlî, **Leylâ ve Mecnûn**, s. 14 – 15.

⁴³⁷ Ali Yılmaz, **a.g.e.**, s. 304.

vurguladığı serzeniş içerikli şu dizeler de aynı düşünce yapısına dikkat çeken bir başka numunedir:

*Bana olaydı Hayâlî'ye olan hürmetler
Hak bilür sihr-i helâl eyler idüm şî'r-i terî*⁴³⁸

Necâtî ise iktidarın teveccühünü kazanmanın sanatçıya sağladığı avantajı ve getirileri kendini Şeyhî'nin şâirlik seviyesiyle eşitleyerek ifade etmektedir.

*Gevher-i mehdinle zeyn oldı Necâtî sözleri
Umarım kim ana tahsin ide tahsin âferîn* Necâtî K 20 / 54

*Husrev ideli himmet bîcâre Necâtîye
Şeyhî gibi eş 'ârî hûb u hasen olmışdur* Necâtî G 182 / 6

Taşlıcalı Yahya'nın şâirlikte kendisinden aşağıda gördüğü Hayâlî Beg de saray ilgi ve desteğinin hem kendi hem de devrindeki diğer sanatkârların şâirlik yetisi üzerindeki etkisini şu dizelerde kabul etmektedir:

*Hayâlî mülk u suhande aceb mi olsa emir
Ki verdi Husrev-i Mülk ü sühân ana menşûr* Hayâlî K 1 / 27

*Ma'anî mülkünü tîg-i zebânım birle feth etdim
Olaldan Pâdişâhım sen serir-i mülk sultânı* Hayâlî K 14 / 28

*Husrev-i Rûmun muhibbi olalı ey hâme sen
Gûy-ı nazmı âsumâna ergüren çevgân mısın* Hayâlî K 20 / 15

⁴³⁸ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 3, s. 1555.

Hayâlî eyledüm Şeh Bâyezîdün dergehin mesken

Gedâlıkdan ne pervâ Husrev-i sâhib- 'atâ buldum Hayâlî G 289 / 5

Şeyh Gâlib de himmet gördüğü takdirde şâirlik maharetinin ne derece artacağını Nef'î'den hareketle nakletmektedir.

Ta'n eyleyen gelsün berü olsun benümle rû-be-rû

Nef'îye itmem ser-fürû ger himmetün olursa zam Şeyh Gâlib K 19 / 36

Devlet-i Âl-i Osman'da yöneten - yönetilen ilişkisinin herkesi bağlayıcı kaideleri çerçevesinde söz erbabının iktidar sahipleriyle olan münasebetlerini resmî tutanaklara ait verilerden, biyografik eserlerden edinilen bulgulardan ve edebî metinlerde yer alan birtakım söylemlerden hareketle değerlendirmeye çalıştık ve gördük ki her patrimonial / hükümdar merkezli / tek elci karakterli devlette olduğu gibi Devlet-i Âl-i Osman'nın hâkimiyet sahasında yetişen sanatkârlar ve daha özelde şâirler de tabii bir güdü olan güç istencinin direktifleri doğrultusunda kişisel iktidarlarını / statülerini tesis ya da muhafaza edebilmek maksadıyla, sırtlarını saraya ve saraya yakın çevrelere yaslamak ihtiyacı hissetmişlerdir.

BÖLÜM III

15 - 18. YÜZYILLARDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ŞÂİR – İKTİDAR İLİŞKİLERİ

3.1. Şâiri Kollayan İktidar Odakları

Türk edebiyatının hangi şartlar altında gelişme imkanı bulduğu araştırılırken sanatkârların bazı devirlerde bazı merkezlerde toplandıkları görülür. Bu topluluklar, edebiyata önem veren, cömertlikleri ile sanatçıları koruyan, değerli eserleri ödüllendiren kişilerin etkisiyle oluşmuştur. Söz konusu muhitlerin başı merkezde saray veya devlet büyüklerinin konakları, taşrada ise sancaklarda şehzâde sarayları, paşa ve bey konaklarıdır.⁴³⁹ Bu çıkarımı dikkatimizi evvela Saray’a çevirmek suretiyle şöyle açımlayabiliriz:

Osmanlı sultanları tabir yerinde ise kuruluşan itibaren sanatsal faaliyetlerin en büyük işletmecisi / işvereni ve yönlendiricisi olmuştur ki bu konuda cedleri ve Devlet-i Al-i Osman’ın kurucusu Osman Bey’in şöyle bir vasiyeti vardır:

*“Oğul Orhan! Ben öldüğüm zaman beni Bursa’da o gümüşlü kubbe altına koyacaksın. Eğer sen yüce Tanrı’nın ilmini bilmezsen, bilen kişiye sor... Ayrıca sana itaat edip hizmette bulunanları memnun et, bir de hizmet edenlere in’am ve ihsanlarda bulun ki yapacağın ihsanlar onların hallerinin ve davranışlarının tuzağıdır.”*⁴⁴⁰

Orhan Bey bu vasiyeti dikkate almış olmalıdır ki Osmanlı Beyliği’nin idarî, askerî ve kültürel teşkilatlanmasının, Orhan Bey devrinde başladığı söylenmektedir.⁴⁴¹

⁴³⁹ İsen, “*Cem Şâirleri*”, a.g.e., s. 164.

⁴⁴⁰ Âşık Paşazâde, **Osmanoğulları’nın Tarihi**, (haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç), K. Kitaplığı İstanbul 2003, s. 87 - 88.

Bununla birlikte Gelibolulu Ali'nin Künhü'l-Ahbar'ının tezkîre kısmında gerçek manada edebî kıpırdanmaların başlangıcı olarak Yıldırım Bâyezîd devrini işaret eder:

*"Haft olmaya ki Osman Han ve Orhan Han ve Sultan Murad Han zamanlarında şu'arâdan kimse zuhur itdügi malum degüldür. Mücerred sade nazma kadir bazı varsağı-guyklar zuhuri bile igen şöhret bulmamışdur. Ta Bâyezîd Han zamanına gelince ve Timur Han'la bazı şu'arâ-yı Acem ve Nevâî lisanımın zurefâsı mülk-i Rûma dâhil olunca sâhib mahlas var idügi ma'lûm degüldi. Amma bunlar zamanında bazı kimesne peydâ oldı."*⁴⁴²

Âşık Çelebi Tezkîresi'nde ise başlangıç biraz daha geriye götürülür. Meşâirü's-Şu'arâ'daki Osman Bey ve Orhan Bey bahsinde: "... amma hemüz dendan-ı şin-i şî'r-i Türki gonçe-i ter gibi tebessüm eylememiş ve bülbül-i şu'arâ gülbün-i gülşen-i belagatde terennüm eylememiş idi." ifadesinden sonra I. Murat dönemi içinse: "Egerçi anların zamanında dahi fenn-i şî're muhtass sahib-mahlas kimesne menkul u mesmu' degildür amma hiç olmadı dahi maktu' degüldür." denilerek Ahmed isimli bir şâirin Şehname vezninde Süheyl ü Nevbahar isimli bir destanı nazm ettiği belirtilir.⁴⁴³

Yıldırım Bâyezîd döneminde başlayan ilk esaslı temas, Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî ve Bursalı Niyazi ile olmuştur. Bu şâirler pâdişâha eserlerini sunmuş, takdir ve iltifatını görmüşlerdir. Şeyhoğlu Mustafa, yazdığı Hurşîd ve Feraşâd'ı, Ahmedî ise Germiyanoglu Süleyman Şah için kaleme aldığı İskendernâme adlı eserlerini Yıldırım'a takdim ederek onun iltifatına mahzar olmuşlardır. Bursalı Niyazi İlyas ise sultana daha ziyade kasîdeler yazarak onun ilgi ve himâyesine mahzar olmuştur ki kaynaklar Niyazi'yi Osmanlı şiirinin kurucularından kabul ederler. Yine Yıldırım'ın oğlu Emir Çelebi 'de Germiyanogulları sarayında yetişen Ahmedî, Ahmed-i Dâî ve Hamzavî gibi şâirleri himâye etmiş, bu şâirler de

⁴⁴¹ İskender Pala, **Şiirin Sultanları**, Asya Finans Kültür Yay., İstanbul 2005, s. 18.

⁴⁴² Gelibolulu Âlî, **Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısım**, (haz. Mustafa İsen), AKM Yay., Ankara 1994, s. 101.

⁴⁴³ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1., s. 183 – 184.

gördükleri hüsn-i kabul sayesinde eserler vermişler ve Türk edebiyatının boy vermesinde rol oynamışlardır.⁴⁴⁴

XV. yüzyılın başında Çelebi Mehmed'in kısa süren pâdişâhlığı sırasında Osmanlı edebiyatının yeniden kuruluş halinde bulunduğu görülür. Fetret devrinde kardeşler arasındaki mücadeleler sona erip, Çelebi Mehmet hükümdar olunca etrafında bazı şâirler de toplanmaya başlamıştır. Böylece asrın başında Osmanlı edebiyatı, kendi topraklarından yetişen ilk şâirleri vermeye başlayacaktır. Bununla birlikte Germiyan sarayından Osmanlı sarayına intisab eden Ahmedî, Ahmed-i Dâî ve Şeyhî gibi şâirler bu dönemde de himâye edilmişlerdir.⁴⁴⁵ Osmanlı pâdişâhları içinde şiire olan merakın artıp yayılması, vezirlerin ve emirlerin yanlarına fakihlerin, şeyhlerin, şâirlerin, hattatların mûsıkîşinasların toplanması ilk olarak şiir ve edebiyat meclislerinin teşekkülü onun zamanında olmuştur.⁴⁴⁶

Meşâîrû'ş-Şu'arâ'da Çelebi Mehmed dönemindeki bu tablo şöyle betimlenir:

*“Lâ-cerem ser-cümle-i kavabil-i isti'dadun taliblerine sa'adet sirâyet idüp her biri mata'-ı fazl u hünere müştəri idi. Bina berin kala-yı şî'r revacda ve erbab-ı nazm ibtihacda idi. Hilal-i şî'r her gün bir gune terakki bulup ruz-efzun oldu ve pertev-i envarıyla etraf u eknaf toldi. Hüsrev ü Şirin nazımı Şeyhî ve hemşirezâdesi Hurşîd ü Cemşîd sahibi Hamâmî ve Geliboluda Yazıcızâdeler ki biri Muhammediye sahibi olup lisan-ı şî'r ile enva'-ı mühimmatı şeriyeye tercemandur ve biri Mahmudiye vü Envarü'l-Âşıkın sahibi Ahmed Bicandur anlar zuhur eylemişlerdür.”*⁴⁴⁷

II. Murad dönemine gelindiğinde devlet mekanizmasında ve şehirleşmede yaşanan gelişmelere bağlı olarak devletin kültür ve sanat faaliyetleri kendinden önceki devirlerle

⁴⁴⁴ İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, s. 16 - 17.

⁴⁴⁵ İpekten, **a.g.e.**, s. 18 – 19 - 20.

⁴⁴⁶ Coşkun Ak, **Şair Padişahlar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 45.

⁴⁴⁷ Aşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 1, s. 189.

kıyaslanamayacak derecede ilerleme kaydetmiştir. II. Murad zamanı, Osmanlı Devleti'nin pek çok alanda teşkilatlarını mükemmelleştirmeye başladığı bir dönem olmakla beraber aynı zamanda sanatsal faaliyetlerde bir atılımın yapıldığı bir devir haline de gelmiştir. Lâtîfî'nin belirttiğine göre II. Murad:

“ Osmanlı sultanlarından ilk şiir söyleyen, şiire ve şâire değer verip rağbet eden”dir. O, “ her ne kadar nadiren şiir söylerse de saltanatı süresince şiir ileri seviyede rağbet buldu. Rivayet edilir ki haftada iki gün şâir ve bilginleri toplayıp dikkat ve iltifatla, baştan sona dinler, tartışmayı başlatmak için de her hafta her konu için tartışmacılar tayin edermiş. Yetenekli gördüklerine ihsanda bulunur, onları diğerlerinden üstün tutup beğenerek unvanlar verip onları koruyup yücelterek halkın itibarında adalet yoluna gidermiş. Kimde bir küçücük hüner veya hünerden eser sezse bilgi ve beceri kazandırılmaya, öğrenim görmeye sebep olur diye pek çok alaka ve koruma ile onlarla ilgilenirmiş. Nükteci biri yerinde bir güzel nükte söylese veya güzel bir latife yapsa ya da bilgili bir fakih çözümü güç bir meseleyi halletse onu daha yüce bir makama yükseltirler imiş.”⁴⁴⁸

Onun zamanında ilim, şiir ve mûsikî çok ilerlemiştir.⁴⁴⁹ Şâirlere bağladığı saliyâneler, kendisinden sonra da Kânûnî Sultan Süleyman devrinde İbrâhim Paşa'nın ölümüne kadar devam etmiştir. Zamanında şiir muhitini teşkil eden şâirlerden, bilhassa devrin büyük şâiri Germiyanlı Şeyhî⁴⁵⁰, yeğeni Şeyhoğlu Cemâlî, Şemsî, Nakkaş Sâfî, Gelibolulu Zâifî, İvazpaşa-zâde Atâî, Hüsâmî, Hassan, Bursalı Ulvî ve Aşkî'yi sayabiliriz.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 68.

⁴⁴⁹ “Nâm-ı şeriflerine kitablar denildi meşahireler ü salyanelerle her zümre behremend oldı. Cür'a-i cam-encamından bezm-i şu'arâya dahı piyale irüp sevk u sadı toluları içildi han-ı simat-inbisatından ihvan-ı nazma nevalar irişüp hanlar yenildi.” (Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 189.)

⁴⁵⁰ Şeyhî, Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra II. Murad'a intisab etmiştir. Bu hükümdar zamanında da hayli izzet ve ikram gören Şeyhî, II. Murad'ın tertip ettiği meclislere girmiş, musahibi olmuştur. Hatta Şeyhî'yi çok takdir eden padişah, kendisini vezir yapmak istemiştir. Şeyhî padişahın isteği üzerine Nizâmî'nin Hüsrev ü Şirin mesnevisini tercümeye başlamış ve biten kısmını padişaha takdim ettiğinde II. Murad tarafından hediyelere gark edilmiştir. (İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, s.21 - 22.)

⁴⁵¹ İpekten, **a.g.e.**, s. 21.

II. Mehmed'in "Fâtih" unvanını almasında askerî ve siyasî başarılarının yanında ilmî ve kültürel alanlardaki fetihleri de tamamlayıcı olmuştur. Kaynaklara göre saltanat dönemi, bilgin ve fakihler devri, hünerliler ve fasihler çağıdır ve O dönemdeki bilgin, fakih ve yetenekli insan çokluğu hiçbir pâdişâh devrinde olmamıştır. Şiir ve nesire o şekilde rağbetleri ve ehline o seviyede hürmetleri varmış ki bu yüzden Hint'te Hâce-i Cihan'a, Acem'de Mevlânâ Câmî'ye her yıl bin flori gönderilirmiş. Şâirlerden de otuz kişi, onun maaş ve ulûfesiyle geçinirmiş. Bunların bir kısmı tarihlerini nazm eder, bir kısmı da kıta ve kasîdeleriyle onu överlermiş. Kendi yaradılışları da şiire yatkın olduğu için Avni mahlasını kullanırlar, zaman zaman kimi müfred kimi de tam bir gazel söylermiş.⁴⁵²

Buradan anlaşılıyor ki Fâtih, sadece İstanbul'a gelip sarayında çalışan sanatkârları himâye etmekle kalmamış, diğer devletlerde sanatlarını ve maharetlerini bilip takdir ettiği entelektüel sanat erbabını da tıpkı ilim erbabı gibi ihmal etmemiş, onlara çeşitli armağanlar ve paralar göndererek taltif etmiştir. Kaynaklara göre onun şâirler zümresine ettiği itibar ve verdiği şöhreti hiçbir pâdişâh vermemiş ve onun devrinde toplanan şâirler başka hiçbir pâdişâh zamanında bir araya gelmemiştir. Her birine ulu dirlikler verir, her an huzuruna getirir ve karşılıklı şiir söyletirmiş. Arab'dan ve Acem'dan marifetli kimseleri aratır, buldurur ve koruyup gözetirmiş.⁴⁵³ Kınalızade Hasan Çelebi'ye göre:

*"Gâhî zât-ı sa'âdet-penâhı şu'arâ-yı zemânı ve fusahâ-yı devrânı ile sohbet idüp bu tâ'îfeye külli meyl ü ragbet iderlerdi ve kendüleri dahı ahyânen 'kellimînî yâ hümeyrâ'⁴⁵⁴ makâmında sadâ idüp eş'âr-ı belâgat-şi'âr dirler idi ve bu zümre hakkında eltâf-ı 'illiyyeleri kâmil ve mekârim ü merâhim-i seniyyeleri şâmil olup tasarruf-ı menâsıb u merâtibden kalanlara ayda bin akçe idrâr-ı râtıbları mu'ayyen ü mukarrer idi"*⁴⁵⁵

⁴⁵² Franz Babinger, **a.g.e.** s.399; Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 70 -71 -72..

⁴⁵³ Sehî Bey, **Heşt Behişt**, (haz. Mustafa İsen), Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 50.

⁴⁵⁴ Hadîs (Ey pembe yanaklı benimle konuş).

⁴⁵⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 65.

Denilebilir ki sanatsal faaliyetlerin sultandan daha alt konumlara inen bir yapı göstermeye başladığı bu dönemde, yani İstanbul'un fethi ve devamındaki süreçte, Fâtih ve diğer devlet ricalinin himâyeci tavırlarıyla Osmanlı şiiri klasik bir çizgiye oturmuştur.

İpekten'in ifade ettiğine göre Osmanlı pâdişâhları içinde mahlas kullanan ve ilk defa Divan tertip eden odur. İstanbul'da hizmetinde daimi 185 şâiri bulunan Fâtih, Ahmet Paşa ve Necâtî gibi klasik Türk şiiri için köşe taşı mesabesindeki şâirlerin yetişmelerine de vesile olmuştur. Devrin tanınmış şâirlerinden Melihî, Aşkî, Mehdî, Kazasker Fenârî Ali Çelebi, Defterdâr Şemsî onun daima yanında, musahabetinde bulunan, beğenilip çok makbul tutulan saray şâirleri olmuşlardır. Ayrıca devrinde İran'dan gelen âlim ve şâirlere, sanatkârlara aşırı rağbet gösterilmiştir. Bu sebeple pek çok nakkaş, musavvir, âlim, şâir İstanbul'a akın etmiştir.⁴⁵⁶

Örneğin, Hamîdî, İsfahan'dan çıkıp otuz yıl kadar seyahat ettikten sonra Osmanlı ülkesine yerleşmiş, önce Murad Paşa'ya sığınmış ve onun vasıtasıyla Fâtih'e tanıtılmıştır. Fâtih'in takdirini kazanarak 20 yıl müddetle musâhibi ve nedimi olmuştur. Bir saray şâiri olarak pâdişâh adına yazıp sunduğu şiirlerden başka, sultanın kütüphanesi için nadir kitaplar kopya etmiş, Arapçadan Farsçaya bazı tercümeler yapmış ve bu hizmetleri karşılığında sayısız hediyeler, hil'atler, köleler, atlar ve altınlar almıştır.⁴⁵⁷

II. Bâyezîd dönemi de şu'arâ zümresi açısından kültür patronajının hat safhada işlediği bir saltanat dilimidir. Hasan Çelebi Tezkîresi'nde bu husus şöyle ifadelendirilmektedir:

*“Pâdişâh-ı mezkurun –‘Aleyhi rahmetü'l-meliki'l-gâfir- ‘ulema vü suleha ve hünerveran-ı şu'arâya gayetde meyl ü ragbeti olup sa'ir-i havakin-i cihamun kalem-rev-i fermanında olan fuzela-yı zeman ve bulega-yı fesahat-'unvana irsal-i cevâ'iz ü ihsan iderler idi.”*⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, s. 28 ilâ 44.

⁴⁵⁷ İpekten, **a.g.e.**, s. 42. Ayrıca bu konuda ilginç bir başka örnek için bkz. Lâtîfî Tezkîresi, “Leâlî” bahsi, s. 286 – 287.

⁴⁵⁸ Hasan Çelebi, **a.g.e.**,metin a, s. 68.

Hasan Çelebi bu noktada onun lütuf denizinden faydalanan iki büyük isimden bahseder: Mevlânâ Abdurrahman Câmî ve Mevlânâ Celaleddi-i Devvânî. İlginç olan husus Devvânî'nin Câmî'ye yapılan ihsana karşı gösterdiği aksülameldir:

“Cümleden iklim-i fazl u kemâlün sultân-ı ‘âlî-şâm ve ‘âlem-i ‘ilm ü ‘irfânun hûrşîd-i nûr-efşânı olduğu ma'lûm u mefhûm-ı her kâsı vü dâni olan Mevlânâ Celâlî 'd-dîn Ed-devvânî ve hum-hâne-i ‘ışk u mahabbetde sâkî-i şühûd u hakikat elinden nûş-ı döstkâmî iden cenâb-ı sâmi Hazret-i Mevlânâ Câmîye zerre-perverlikler ve hâk-nevâzlikler idüp irsâl-i cevâ'iz ü salât iderler idi. Anlar dahı elden geldükce kasâ'id ü resâ'il gönderüp miyânlarında âmed ü şûd-ı vesâ'it ü vesâ'il eksük degül idi. Vâlid-i firdevs-mekân bu gûne gevher-feşân olup buyururlar idi ki (Hazret)-i Mevlânâ Câmîye bir def'a beş yüz filori ziyâde gönderdiklerinden Hazret-i Mevlânâ Celâl münkesirü'l-bâl ve mütekedderü'l-hâl olup şu'arâya meyl ü ragbet ziyâde kadr-i mevâlî kıymet-i ehâlî ma'lûm olmayup metâ'-ı ‘ilm kesâde varduğundan şikâyet idüp bir kasîde-i belîga-i bedî'a göndermişdür.”⁴⁵⁹

Yine Âşık Çelebi Tezkîresi de aynı meyanda II. Beyezid'in şâire ve şiiirlerine ona müsbet yaklaşımının, lütufkâr uygulamalarının ve bizatihi şiiirle iştiğal edişinin altını çizmektedir.

“Felek-i sevabit rütbesi üzre yakdukları çeragları encüm gibi hadden ziyade idi ve her biri mihr ü mah gibi pertev ü ziyada idi. La-cerem içlerinden şu'ara ki şu'ara-yı Yemani gibi taban idiler ve seyr-i kuvvet-i derrake ve mütehayyileleri hasebi ile seyyarat gibi beyne'l-encüm Rahşan idiler anların zamanında dahı ‘ulemaun ekseri ve a'yan u erkanun zübdeleri şî'r söylerler ve nazm u nesre sarf-ı evkat eylerlerdi. Kendiler dahı işiğal-i saltanatdan kelal ve a'mal-ı memleketden melal geldükçe kule-i rif'at-ı saltanatda vadi-i şî're tenezzül iderlerdi.”⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Hasan Çelebi, **a.g.e.**,metin a, s. 69.

⁴⁶⁰ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 195.

Bunlarla birlikte kültür patronajı bağlamında II. Bayezit dönemine ilişkin en çarpıcı ifadeler Lâtîfî Tezkîresi'nde yer almaktadır:

“ Bunların döneminde şâir çoktu. O devirde inci dizisini andıran şiirden üstün, değerli kumaş yoktu. Osmanlı şâirlerinin önde gelen adlarının çoğu bunların zamanında yaşamış ve bu dönemde üne kavuşmuşlardır. Onun câize, ihsan, maaş ve aylığı ile geçinen otuzdan fazla usta şâir vardı. Bunlardan da Acem ülkesindeki Molla Câmi'ye her yıl bin flori giderdi.” ⁴⁶¹

Devrinde otuzdan fazla şâirin salyâne aldığı II. Bâyezîd'in namına pek çok kasîde yazılmış, kitap ve risale sunulmuş ve o, bu eserleri bizzat okuyup fikrini söylemiştir. Ayrıca özel kütüphanesinde pek çok kitap toplayan II. Bâyezîd'in devrinde yaşayan şâirler onun lutfundan çokça faydalanmış, pek çok şâir ulufe almış, salyane almış, oldukça rahat bir hayat sürmüşlerdir. Osmanlı edebiyatının başlangıcında yetişen büyük şâirlerin şöhretlerinin devam ettiği bu devirde Fâtih döneminde yetişen Ahmet Paşa ve Necâtî Bey en güzel şiirlerini yazmışlar, Kânûnî devrine kadar bütün şâirlerin üstadı olan Zâtî, ilk şöhretini yine bu devirde kazanmıştır. Tâcizâde Câfer Çelebi, Sâfi mahlaslı Kasım Paşa'dan biri nişancı diğeri vezir olarak pâdişâhın hizmetinde çalışan şâirler olmuşlardır. Bunlardan başka, Bihiştî Sinan Çelebi, Çakerî, İdris Bitlisi'nin oğlu Fazlı, Kara Seydî, Şâmi Mustafa Bey, Safâyî Lokman Dede, Derviş Ferrûhî pâdişâhın himâyesini görmüş şâirlerdir. Yabancı şâirlerden Basîrî ve Şah Muhammed Kazvinî, İstanbul'da pâdişâhın sarayına girmiş ve iltifatını görmüşlerdir. ⁴⁶²

Saltanatının çok kısa sürmesine rağmen -sekiz yıl- Devlet-i Al-i Osman'ın en büyük pâdişâhlarından biri olan Yavuz Sultan Selim'in patronajını ⁴⁶³ özellikle Çaldıran Zaferi

⁴⁶¹ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 72.

⁴⁶² İpekten, **a.g.e.**, s. 45 - 46 - 47 (II. Bayazid devrinde himaye gören şu'arâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. aynı eser s. 47 ilâ 59.)

⁴⁶³ “Bir hakan-ı pür-ma'delet ü ihsan idi ki nesa'im-i ahlak-ı 'itrşâyında gonçe-i murad-ı 'âlemiyan şüküfte vü handan ve tâb-hurde-i ramzâ-yı cevır olan teşne-lebân katarât-ı zülâl-i efdâlinden reyyân ve her taraftan sühtegân-ı bâdiye-i hurmân olanlar sâye-bân-ı ma'delet ü ihsânında pür-ferâg u âmân idi.” (Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 71.)

sonrasında İran'dan getirdiği âlim ve sanatkârlar vesilesiyle anmak gerekir.⁴⁶⁴ Tebriz fethinde İranlı âlim ve sanatkârlardan birkaç yüz kişiyi toplayıp beraberinde İstanbul'a getiren Yavuz'un gayesi bunlar sayesinde Osmanlı sanatkârlarını yetiştirmek ve böylece Osmanlı şiir ve kültürünün inkişafını sağlamaktı. Seferlerine tıpkı dedesi Fâtih gibi şâirleri ve tarihçileri beraberinde götürürdü. Daha Trabzon'da şehzâdeliği sırasında etrafına pek çok şâir toplanmış ve sundukları eserlerle türlü şekillerde ödüllendirilmişlerdi. Trabzon şehzâdeliğinden itibaren nedimlerinden olan Hâlimi Çelebi, Hayâlî Abdulvahhab Çelebi, Revânî; seferlerine beraber götürdüğü Sücûdî, Tâli'î, Güvâhî, İshak Çelebi, Nihâlî Câfer Çelebi, Fehmi; meclislerine alıp iltifat ettiği Şükrî, Sagârî; ulûfe verip koruduğu Zâtî, Âhi Çelebi, Tâcizâde Sâdi Çelebi, Lâmi'î, Muammâyî; yabancı şâirlerden Şah Muhamed Kazvinî, Değiş Şemsî ve Şah Kâsım Yavuz'un çevresinde toplanmış, izzet ve ikram görmüş veya uzaktan himâyesini kazanmış bazı şâirlerdir.⁴⁶⁵

Âşık Çelebi'nin dediği gibi: “*Şi'r bir tabakada dahı terakki itdi pâdişâh dahı ehl-i irfan ve mürebbi-i zarıfan idi kamillere muradlarınca ve kabillere isti'dadlarınca enva'-ı bahşış u bahşayış ile ve bab-ı lutf u ihsanından küşayış ile telakki itti ve kendiler dahı sa'ir ecdadından ziyade şi're müştâgil oldı*”⁴⁶⁶ aynı paralelde Lâtîfî'ye kulak verecek olursak onun dönemi: “*Şi'r u inşâ mevsimi şah-ı suhendan devri*” idi.⁴⁶⁷

Kânûnî Sultan Süleyman'ın 46 yıl süren uzun saltanatı devrinde edebiyat hiçbir devirde görülmemiş derecede hızlı bir gelişme göstermiştir. Kendi de şâir olan ve saltanatının ilk yıllarından itibaren şâirlerin koruyucusu olarak tanınan Kânûnî'nin etrafında geniş bir şâir topluluğu meydana gelmiş, eli kalem tutan, bir hüneri olan her şahıs, şiiriyle biraz meşhur olmaya başlayan her şâir, memleketin dört bir tarafından, hünerini göstermek, şiirlerini

⁴⁶⁴ Ressamlardan Şah Mehmed, Abdulgani, Derviş Bey, nakkaşlardan Alaaddin Mehmed, Mansur Bey, Şeyh Kamil, Ali Bey, Abdülhalik; Neyzen Şeyh Murad, İmam Kuru, Mehmed Kasım, Kanuni Şahmeran, Maksud; kemençe üstadlarından Şah Kulu onun Tebriz'den getirdiği önemli sanatkârlardandır.

⁴⁶⁵ İpekten, **a.g.e.**, s. 60 – 61 - 62.

⁴⁶⁶ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 198.

⁴⁶⁷ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 78.

sunmak, pâdişâhın gözüne girip beğenisini kazanmak ve himâyesine sığınabilmek için adeta İstanbul'a koşmuştur.

Bu devirde yetişen şâirler artık kendilerini Acem meslektaşlarının seviyesinde görmeye başlamış, İstanbul, kısa zamanda büyük şâir ve sanatkârların yetiştiği bir kültür merkezi haline gelmiştir. Böylece Fâtih döneminde başlayan edebiyat ve kültür hamlesi Kânûnî zamanında daha büyük bir atılım yaparak siyasi alanda olduğu gibi kültür ve edebiyat alanında da en yüksek devri temsil etmiştir. Ayrıca şiirlerinde daha çok Muhibbi mahlasını kullanan Kânûnî kendisine gelinceye kadar Osmanlı pâdişâhları içinde en fazla şiirle uğraşmış ve en hacimli divanı tertip etmiş pâdişâhtır. Devrinde yetişmiş pek çok önemli şâirden, yanından hiç ayırmadığı, ihsanına gark ettiği asrın büyük üstadı Hayâlî Bey, devrin büyük şâirlerinden bilhassa mesnevileriyle tanınmış olan Taşlıcalı Yahya Bey, en az Hayâlî Bey kadar iltifat görmüş, el üstünde tutulmuş, pek çok mansıb almış asrın en büyük şâiri Bâkî, renkli şahsiyeti ile göze çarpan Gazâlî ve tabî ki üstad Zâtî ilk akla gelenlerdir.⁴⁶⁸

Meşâirü'ş-Şu'arâ müellifi Âşık Çelebi, Kânûnî'nin cömert ve himâyeci kişiliğini o devri yaşamış bir görgü tanığı olarak şöyle aktarmaktadır:

“Anlar zamanında tâ'ife-i şu'arânun gülşen-i âmâllerine ve çemen-i ahvallerine ol felek-rıf'at u melek-rütbetün ebr-i terbiyyetinden şebnem-i ihsan yagdı. Lacerem her birinün pertev-i mihr-i mühriyle jale gibi topı göge agdı... ‘Arab ü ‘Acemün şu'arâsı ve her fenden behremend olan ehl-i ma'rifet ü erbâb-ı kemâlün ezkiyâsı âsitânına iltica eylediler. Ve havmesine nüzûl-ı iclâl buyurmadığı ve pâ-yı tahtına kadem basup serîr-i saltanatda oturmadığı diyârın dahu ehl-i irfânı ve her kemâlde kâmil olan keş-i direm-bahş u kerem-bahşâsın ve vâsf-ı düşmenkeş ve hazine keşâsın lisan-ı sürûşdan kırtâ-i gûş-ı hûş idinüp cezbe-i ihsânına boyun virüp keşân keşân gülşen-i midhatinden şâh-nişân ve bezm-i nazmda vâsf-ı zât-ı ‘âlişân ile dürr-feşân olup geldiler fasl-ı bahârda gonçe-i gül-i sûrî ve gonçe-i zanbak gibi al u sepîd kâğıdlarıyla reh-güzârına rebî'yye kasîdeler gönderdiler dest-i

⁴⁶⁸ İpekten, a.g.e., s. 81 – 82 – 83.

dirempâşından feyz olan câ'izeler ile destâr u giribânları şöyle pür oldu ki görenler gülistan seyrin idüp üzerlerine gül ü bâdâm nisâr olmuş sanırlar idi ve fasl-ı şitâda meclîs-i ünslerine şem'-i kqfûrî gibi pür-sûz u güdâz şitâ'ıyye cerîdeler yandurdılar ki âsitin-i gevher-efşânlarından nevâlar irişen 'atıyyelerle cîb ü dâmânları ol denlû tobtolu dürr olurdu ki deşt ü beyâbân kıştan idüp üzerlerine berf ü bârân yağmış tasavvur olunurdu... ol pâdişâhun niçe fevri ihsânı olmuşdur ki her beyt-i 'âşıkâneye bir dinar düşmek şad çendân olmuşdur... ışıgine gelenler nigâh-ı âgâhından ser-encâm-ı nîk fercâm oldılar adları sanları bilinmez iken her gamdan mahlas bulup be-nâm oldılar.”⁴⁶⁹

Babasının uzun süren saltanatı devresinde bir ilim ve kültür merkezi haline gelen İstanbul'da II. Selim devrinde de aynı hareketlilik devam etmiş, yine birçok şâir saray ihsanından faydalanmıştır. II. Selim kaynaklarda çevresinde âlim ve şâirlerin bulunmasından hoşlanan, bunun yanı sıra müzisyen, güreşçi, cambaz gibi gösteri erbabını yanından eksik etmeyen, cömert, kimsenin kalbini kırmak istemeyen âlicenap bir pâdişâh olarak tanıtılır;⁴⁷⁰ ancak saltanatının son zamanlarında vaktini daha çok şeyhlerle ve hocalarla geçirmesi hasebiyle saray muhiti bir süre şâirler için bir sığınak olmaktan çıkmıştır. Bu devir şâirlerinin çoğu daha evvel, sarayına intisab eden ve himâyesini kazanan şahsiyetlerdir. Kânûnî dönemi şâirlerinden Şemsî Ahmet Paşa, asrın büyük şâiri Bâkî, II. Selim devrinde de pâdişâhın lütfunu görmüş, iltifatını kazanmışlardır. Şehzâdelik devrinde yanında bulunan musahibi ve dert ortağı Celâl Bey, yine Manisa'da musahibesi olan Hubbî Kadın, Terzizâde Ulvî, Hatemî, pâdişâh olduktan sonra sarayına alarak yetiştirdiği Şâmî Mustafa Bey, asrın büyük âlim şeyhlerinden Beşiktaşlı Yahyâ Efendi, yine âlimlerden Hâleti'nin babası Azmi Efendi, bu sekiz yıllık kısa saltanatı devrinde muhitine girebilmiş ve himâyesini kazanmış şâirlerden bazılarıdır.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 205–208 – 209.

⁴⁷⁰ Feridun Emecen, “*Selim II*” , **TDVİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 418.

⁴⁷¹ İpekten, **a.g.e.**, s. 118 – 119.

Kânûnî'den sonra en fazla şiir yazmış Osmanlı pâdişâhı olan III. Murad diğer şiirlerinin yanında yalnız 1400 kadar gazel yazmıştır. Muradî mahlasını kullanmış ve şiirlerini Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç divanda toplamıştır. Onun dönemi Osmanlı kültürünün klasik formunun zirvesine ulaştığı bir devir olarak tanımlanabilir. Yirmi yıllık saltanatı boyunca pek çok şâir ona yaklaşabilmek veya hiç olmasa ihsanına nâil olabilmek amacıyla kasîdeler sunmuşlar, eserlerine şerhler ve nazireler yapmışlardır.⁴⁷² Bölüğünde çavuş olan Bağdadlı Seydi Beyânî, Tireli Hamdi, Basri Hasan ve daha başkaları az da olsa onunla münasebeti olan şâirlerdir. Pâdişâhın yakın muhitinde olan ve himâyesini kazanmış olan şâirlerin çoğu babası, hatta dedesi Kânûnî devrinden kalmışlardır. Örneğin, dört pâdişâh devrinde yaşayan Bâkî Kânûnî devrinde şöhret bulmaya başlamış, II. Selim saltanatında bu şöhretini artırmış, nihayet III. Murat zamanında şöhretinin en yüksek derecesine erişmiştir. III. Murat pâdişâh olunca Bâkî, cûlus tabriki için bir terci-i bend yazıp ona sunmuş ve karşılığında da Süleymaniye müderrisliğine tayin edilmiştir ki başka hâmilelerin de desteğiyle bu iltifatların sonu Rumeli kazaskerliği pâyesine kadar devam edecektir.⁴⁷³

Kendisi de Adnî mahlasıyla bir çoğu tasavvufi şiirler söyleyen III. Mehmed döneminin en mühim edebî cereyanı Bâkî'nin şiir üretmeye devam etmesidir. Kişisel iktidarını sağlamak gayesiyle emekliye ayrılmasına rağmen sunduğu kasîdeler vesilesiyle tekrar Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ve Kânûnî'ye dört, II. Selim'e bir, III. Murad'a üç kasîde yazmasına karşın belki de nihai hedefi olan Şeyhülislamlığa erişebilmek adına III. Mehmed'e on kasîde sunmuştur. Ayrıca Bâkî dışında, sultana sunduğu kasîdeleriyle hayli iltifat gören Azmizade Haleti ismini de III. Mehmed döneminde himâye gören bir diğer şâir olarak hatırlamak gerekmektedir.⁴⁷⁴

Her ne kadar genel anlamda sultanlar ve devlet ricali muhtelif sanat alanlarına ilgi duyup o sahalarda bizzat eser vererek, sanat erbabını teşvik edici bir tavra sahip olsalar dahi, devletin

⁴⁷² Bekir Kütükoğlu, “*Murad III*”, *TDVİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 176.

⁴⁷³ İpekten, *a.g.e.*, s. 125 – 126 – 127.

⁴⁷⁴ İpekten, *a.g.e.*, s. 133 – 134.

17. yüzyıldan itibaren peyderpey siyasi, askeri ve en önemlisi ekonomik açıdan güç ve prestij kaybı yaşamasının da etkisiyle, zannımızca himâye mekanizmasının işleyişi de yara almıştır. Buna rağmen muhtelif kaynaklardan bu dönem pâdişâhlarının sanatkâr kullarına olan düşkünlükleri ve onları himâye edişlerine ait bilgiler edinebilmekteyiz. Örneğin, I. Ahmed'in Bahtî mahlasıyla münâcât, Ramazaniye, idiyye, mersiye, tarih tahmis, murabba, şarkı, na't, gazel gibi bir kısmı bestelenip tekkelerde okunan şiirin hemen her şeklinde ve türünde örnekler verdiğini, yine II. Osman'ın da Fârisî mahlasıyla şiirler söylediğini biliyoruz.⁴⁷⁵

IV. Murad dönemi âlim, şâir, tarihçi, hattat ve mûsikîşinas gibi türlü sahalarda yetişmiş fikir adamları bakımından Osmanlı Devleti'nin en dikkate değer bir devresi olmuştur. Evliya Çelebi, Kâtib Çelebi, Nef'î, Şeyhülislam Yahyâ, Veysî, Koçi Bey, Azmizâde Hâleti, Nev'izâde Atâyî, Gânizâde Nâdirî, Cevrî gibi isimler edebiyat sahasında dönemin önde gelen şahsiyetlerinden sadece birkaçı olup sultanca desteklenmişlerdir. Arapça ve Farsça bilen IV. Murad yüksek bir edebî kabiliyet olmamakla beraber Murâdî mahlasıyla şiirler yazmış, mûsikîyle ilgisi besteler yapacak düzeye ulaşmıştır. Tebriz'i fethedince en meşhuru Şeştârî Murad Ağa olan on iki mûsikîşinası İstanbul'a getirerek Enderun'a yeni sanatkârlar kazandırmıştır.⁴⁷⁶ Rivayete göre bir gün huzura çağırdığı Nef'î'nin şâirlik kudretini denemek üzere bir kasîde söylemesini istemiş, Nef'î, koynundan bir kağıt çıkarıp bir kasîde okumuş. Şiiri beğenen IV. Murad kasîdeyi isteyip de kağıdın boş olduğunu ve şâirin şiiri irticalen söylediğini görünce onun ağzını mücevherlerle doldurtmuştur.⁴⁷⁷

Necib mahlasıyla şiirler yazan III. Ahmed aynı zamanda "Lâle Devri" olarak anılan kültür ve sanat hareketinin de baş mimarı olmuştur. Kendisi devrin meşhur hattatı Hâfız Osman'dan sülûs ve nesih, Veliyyüddin Efendi'den de ta'lik meşk etmiş iyi bir hattat olduğu gibi zamanının hat üstadlarını da himâye ve teşvik etmiştir. Nedîm gibi, klasik Türk şiirinin kilometre taşlarından birinin yetişmesi, Lâle Devri'nin sanatçıya sunduğu imkanlar

⁴⁷⁵ Bilkan, **a.g.m.**, s. 341 – 342 - 343.

⁴⁷⁶ Ziya Yılmaz, Nuri Özcan, "*Murad IV*", **TDVİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 182 – 183.

⁴⁷⁷ Halûk İpekten. **Nef'î, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay. Ankara 2000, s. 59- 60.

neticesinde gerçekleşmiştir; zira damadı Sadrazam İbrâhim Paşa ile birlikte başta Nedim olmak üzere Seyyid Vehbî, İzzet Ali, Neylî Ahmed, Vak'anüvis Râşid Mehmed, Küçükçelebizâde İsmail Âsım, Nahifi, Sâmi gibi devrin pek çok şâirini himâye ve taltif etmiştir. Aynı zamanda devrin edebiyat ve ilim adamlarından kurulu bir heyeti devamlı olarak bir araya getirdiği de bilinmektedir.⁴⁷⁸

İlhâmî mahlasıyla şiirler söylemiş olan III. Selim'in Şeyh Galip'le olan dostluğuna bu noktada hassaten değinmek gerekmektedir; çünkü onlar arasındaki ilişkinin biçimi hâmi ve musahibi eşleşmesinden bir derece ötede, dostluk boyutunda cereyan etmiştir. Mustafa İsen'in ifade ettiğine göre Gâlib, Galata Mevlevihanesi'ne şeyh olunca harap durumda olan tekkenin tamiri için bir kasîde yazarak talepte bulunması üzerine pâdişâh bu talebe teveccüh gösterip olumlu bir yanıt vermiş ve dergâh, bütün müstemilatıyla birlikte yenilenmiş, ayrıca güzel bir şadırvan, bir süre sonra da pâdişâh için bir hünkâr mahfeli yapılmıştır. İşte başlangıçta resmî olarak başlayan Gâlib'le Selim arasındaki ilişkiler giderek başka bir şekil almış ve her ikisi de aslî rollerinden ayrılarak ortak zevklere sahip ortak duyuş kabiliyetleri olan iki dost olarak görüşmeye başlamışlar ve bu münasebeti Gâlib'in ölümüne kadar sürdürmüşlerdir. Bu öyle bir dostluktur ki pâdişâh bütün protokol kaidelerini bir yana bırakarak yalnız mukabele günlerinde değil, zamanlı zamansız dergâha gelmiş, buna karşılık Galib de teklifsizce saraya girip çıkmıştır. Hatta Sultan Selim'in başını Galib'in / Pamuk Şeyh'in kucağına koyarak onun okuduğu şiirleri tam bir vecd ve hayranlıkla dinlediği rivayet edilmektedir;⁴⁷⁹ ancak bu yakın dostlukta şiir – iktidar ilişkisi açısından en çarpıcı ayrıntı sultanın şâir ve hattat Cevrî'nin kaleminden çıkmış bir Mesnevi'yi Gâlib'e hediye etmesidir. Saray, tarih boyunca çeşitli vesilelerle beğendiği şâirlere türlü ihsanlarda bulunmuştur fakat şâire bir şiir hediye etmesi paradoksal bir durumdur; zira sanat eserini tabii şartlar içinde şâir saraya ithaf etmeli ve sunmalıdır.⁴⁸⁰ Bu tablo, Gâlib'in sarayla başka hiçbir şâire nasib olamayacak ölçüde

⁴⁷⁸ Münir Aktepe, "*Ahmed III*", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 37.

⁴⁷⁹ İsen, *a.g.e.*, s. 289 – 290.

⁴⁸⁰ Gâlib de her vesile ile lütuflarını, yardımlarını ve daha da önemlisi dostluğunu gördüğü hükümdara kasîdeler ve tarihler sunmuştur. Bir mehtab âlemi, dergâha yapılan yardım, şâire gönderilen bir ihsan, padişahın yaptırdığı bir bina, bahar/kış/bayram gibi bir durum veya askerî bir başarı bu şiirlerin yazılması için birer gerekçe

hemdem olduğunun göstergesidir ki aynı zamanda Devlet-i Al-i Osman'daki şâir – iktidar ilişkilerinin eriştiği boyutları ortaya koyması bakımından da çarpıcı bir numunedir.⁴⁸¹

Saray – şâir diyaloguna dair verdiğimiz ayrıntılar dışında, yani İstanbul'da cereyan eden saray muhitinin yanında, sancak beyi olarak Anadolu'ya gönderilen şehzâdelerin sarayları, devrin sadrazamları, vezirleri, yüksek memurlarının konakları ve devlet mekanizması dışındaki mal mülk sahibi kişilerin bulunduğu mahaller de edipler ve şâirler için birer sığınak, toplantı yeri olmuştur. Şâirlerin birçoğu geçimlerini çok defa buradan sağlamışlar, bu yüksek mevkiili, zengin memurların cömertliklerinden, ihsan ve hediyelerinden faydalanmışlardır.

Zenginlik ve ihtişamları dillere destan olan ve adeta pâdişâh'ın sarayı ile boy ölçüşen bu şehzâde, vezir ve ekabir konaklarında sık sık çeşitli vesilelerle eğlenceler, toplantılar yapılır, içki âlemleri, musikî veya sohbet toplantıları olurken şâirlerin de buralarda yerlerini aldıklarını, şiirler okuyup, edebiyat üzerine münakaşalar yaptıklarını, sahiplerinin zenginliği ve cömertliğine göre bazen pek kalabalık bir şâir topluluğunun bu konakların etrafında toplandıklarını ve hatta bir kısmının buralarda yatıp kalktığını, şiirler sunmak suretiyle himâyeye kazandıklarını ve geçimlerini temin ettiklerini kaynaklar vasıtasıyla öğrenmekteyiz; ancak bu patronları daha çok birer “aracı patron” olarak düşünmek icap eder; zira bir şâir için aslî hedef iktidarın en tepesine erişmek, saraya / pâdişâha / büyük patrona yaklaşabilmek, onun nedimi / musâhibi / karîni olabilmektir. Çeşitli nedenlerle ona ulaşmak veya ulaşıp da tam arzu ettiği şekilde bir netice elde etmek mümkün olmadığı takdirde “ayan ve erkan”a yönelinir. Bu edimde şüphesiz devlet ricalinin kendilerinden daha üst makamdaki kişilerle ve en nihayetinde pâdişâhla şâir arasında bir bağ veya temas vasıtası olması yatmaktadır. Aracı patronlar⁴⁸², şâiri pâdişâha tanıtan veya durumunu arz eden; kabiliyetini, meziyetini, şiir

olmuşlardır. Gâlib, patronu ve dostu III. Selim için toplamda on kasîde, yirmi altı tarih, bir terci' ve bir kısa mesnevi kaleme almıştır. (İsen, **a.g.e.** 1997, s. 292.).

⁴⁸¹ Ayrıca belirtmek gerekir ki IV. Mehmed (Vefâî), II. Ahmed (Ahmed), II. Mustafa (İkbalî), I. Mahmud (Sebkati), III. Mustafa (Cihangir), II. Mahmud (Adlî) gibi padişahlar da diğer sanat alanları dışında şiirle de meşgul olmuşlardır. (Bilkan, **a.g.m.**, s. 344.)

⁴⁸² “Gazzâlî” bahsi:

gücünü öven, tavsiye eden ve yeri geldiğinde bizzat her türlü iltifat ve ihsanla ödüllendiren bir misyona sahiptirler.⁴⁸³

Küçük yaşlarda devlet idaresi stajı görmek üzere sancaklara gönderilen şehzâdelerin sarayları ve saraylarının bulunduğu şehirler pek çok şâirin hizmetli olarak muhtelif vazifelerle görev aldığı ve şiirler sunmak suretiyle yardım ve himâye gördüğü iktidar kapılarından biri olmuştur. Özellikle Emir Süleyman Çelebi zamanında Edirne; Şehzâde Cem, II. Bâyezîd'in şehzâdesi Şehzâde Abdullah ve II. Selim'in sancak beyliğinde Konya; Şehzâde Ahmet ve

“Adı geçen, şuh tabiatlı, güzel konuşan, kibar, nazik, biriydi. Tarih ve latife olarak sınırsız bilgisi, güzel anlatımı ve renkli sözleri vardı. Bu yolla pek çok sultan ve bey ile sohbeti, padişah ve vezirlerle münasebeti vardı. Padişahımız zamanında da cömert kişilerin kendisiyle övündüğü İbrâhim Paşa ile bilge kişilerin yardımcısı günahları bağışlanmış İskender Çelebi – Allah onlara rahmet etsin- kendilerini himmetlerle koruyup gözetmiş ve sultandan adı geçene sırsız câize, bağış ve bol ihsan alıp görevine denk emekli akçası temin etmişlerdi.” (Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 184.).

“Harîrî” bahsi:

“Cömert kişilerin övücü İbrâhim paşanın vezirliği sırasında bilge kişilerin yardımcısı ve fâsihlerin koruyucusu İskender Çelebi – Allah rahmet eylesin- vasıtasıyla devlet ileri gelenlerine tanıtıldığında bunlar kendisini beğenip epeyce ihsanda bulunmuşlardır.” (Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 215 -216.).

“Mevlânâ Nizâmî” bahsi:

“Adı geçeni merhum Mahmut Paşa, Sultan Mehmed’e güzel nazım kabiliyeti ve şâirliğine ilaveten pek çok marifeti vardır diye övüp, şiir alanında Ahmet Paşa’dan üstün tutunca, Sultan Mehmed-kabri temiz olsun- adı geçeni görmek isteyip mutlu eşğine davet etmiş.” (Lâtîfî, **a.g.e.**, s.352.).

“Şükrî” bahsi:

“Padişahımızın fetihleriyle ilgili olarak yalın bir dil ve güzel beyitlerle bir kitap yazmış, cömert kişilerin kendisiyle övündüğü merhum İbrâhim Paşa vasıtasıyla sultana sunmuş, karşılık olarak da yirmi bin akçe câize almıştı. Böylece o değer sahibi vezirin yüce himmetli eseriyle kadre ermiş idi. Ayrıca ulu tımarla birlikte yukarıdaki miktar kadar merhum Paşa da bağışta bulunup adı geçeni ihsan denizine ve lütuf okyanusuna boğmuştu.” (Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 441.).

“Vehbî” bahsi:

Merhum Hâce ‘Abdu’l-lah Efendi Rum ili kazi-‘askeri iken mezbur mülazemetde olup ‘arz-ı hâline münasebetle bu beyti tahrîr ider. Merhum-ı müşarûnileyh dahı matlabını telhîs ider:

‘Ata olur ise Bender Kazası
Yeter sultanuma Vehbî du‘ası

(Gencay Zavotçu, **Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ; Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Tezkiresi**, Kocaeli 2009, s. 200. [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>].)

⁴⁸³ İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, s. 135; Tolasa, **a.g.e.**, s. 90 ilâ 95.

Şehzâde Mustafa'nın valilikleri devrinde Amasya; yine Şehzâde Korkud gibi pek çok şehzâdenin valilik ettiği Manisa; Yavuz'un şehzâdeliğinde Trabzon ve Kânûnî'nin şehzâdeleri Bâyezîd ve II. Selim'in bulundukları dönemde Kütahya birer edebiyat ve kültür merkezi haline gelmişlerdir.⁴⁸⁴

Kültür patronajının şehzâdeler boyutundaki işleyişini tüm patron-şehzâdelere değinmek suretiyle ele almak yerine üç temsili isim; Emir Süleyman, Şehzâde Cem ve Şehzâde Mustafa, özelinde irdelenmek meseleyi somutlaştırmak açısından daha özlü ve pratik bir yöntem olacaktır.

Yıldırım Bayezîd'in oğlu Emir Süleyman Çelebi: “*Gâyet-i mertebe ‘ayyaş u mu’âşir idi ol sebebeden şu’arâ ile ülfet ü ‘işrete mübâşir idi riyâz-ı ‘atıfeti çendân ve hıyâz-ı ‘inâyeti cûşan olmakda sad çendândı. Gülşen-i ‘ilm ü hüner rebî-i eyyâm-ı devletinde lâiyhü’l-ezhâr-ı eşcân-ı eşcâr-ı her hünerver fâiyihü’l-envâr idi. Hamza vü Ahmed nâm karındaşlar peydâ olup Hamza vü Ahmedî tahallus idinüp Ahmedî İskender-nâmeyi ve Hamzavî İskender ü Hamza kıssaların neşr ile cem’ idüp mahal mahal kendinün ebyâtın zamm itmışdür ve dahi şu’arâ-yı ahdden Ahmed-i Dâ’i ve Şeyhoğlu dimekle ma’rûf kimesne ki Ferec-name dirler bir kitâbı vardır...Bunların cümlesi şeref-i sohbet ve bisât-bûslarıyla müşerref idiler ve bahşîş-i bahşâyîşleriyle muvazzeff idiler. Nâmlarına olan kasâ’idler mecmu’alarda mestûr ve efvâhda mezkûrdur.*”⁴⁸⁵

Buna göre Şeyhoğlu gibi Germiyan sahasında yetişen Ahmed-i Dâî, Ahmedî ve kardeşi Hamzavî gibi şâirler, Emir Süleyman Çelebi vasıtasıyla Edirne’de Osmanlı sarayına intisab etmişler, gördükleri hüsnükabul sayesinde eserler vermişler ve Türk edebiyatının gelişmesinde rol oynamışlardır.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ İpekten, **a.g.e.**, s. 162.

⁴⁸⁵ Aşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 186.

⁴⁸⁶ İpekten, **a.g.e.**, s.15.

Kendisi de şiirle uğraşmış hatta Türkçe ve Farsça iki divan kaleme almış Cem Sultan⁴⁸⁷ şâirlerle ilgilenmekten, onları meclislerinde bulundurmaktan zevk duyan en önemli devlet büyüklerinden olmuştur. Lâtîfî şâirlikte ulu şehzâdelerin beyi ve en büyüğü olarak nitelendirdiği Cem Sultan'ı, şâirlerin fikir birliği doğrultusunda “*sultan şâirler içinde en belîğ ve en büyük şâirdir.*” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁸⁸ Cem Sultan'ın ilim ve sanata merakı ilim ve sanata çok önem veren babası Fâtih'in etkisiyle çocukluğunda başlamıştır, denilebilir. İlim ve irfan şehri Konya'da tahsilini ilerletmiş, nişancı ve defterdar gibi memurlarını hep sanatkârlardan seçmiştir. Konya günlerinde çevresinde yer alan şâir halkasında Cem Sâdi'si, Sirozlu Kandî, Lâ'î, Haydar Çelebi, Sehâbî ve Şâhidî gibi ünlü isimler bulunmuştur. Ayrıca mutasavvıf ve zâhid olan şâir Tûrâbî de onun sanat muhitinde yer alanlar arasındadır.⁴⁸⁹ Bu şâirler daha sonra edebî muhitlerde “Cem şâirleri” olarak anılmıştır.⁴⁹⁰ Etrafindaki bu sanatçıları daima koruyan Cem Sultan, kendisine kasîde, gazel veya her hangi bir sanat eseri sunan bu şâirlere bolca ihsanlarda bulunur ve onları himâye ettiği bilinmektedir. Çevresinde bulunan şâirler içinde bilhassa Avrupa'da da yanından ayırmadığı musahibi Cem Sâ'disi (Sâdullah Çelebi), hem şiiri ve hem şehzâdeye olan sadakatiyle bu grubun en meşhur şâiri olmuştur.⁴⁹¹

Saraydan ilk görev yeri olan Manisa'ya on sekiz yaşındayken atanan Şehzâde Mustafa diğer meziyetlerinin yanı sıra şiirle de uğraşmış, bazı gazellerinde kendi adını kullanırken bazılarında da Muhlisî mahlasını kullanmıştır. Manisa'da Şikârî ve Senâî isimli şâirleri yanına almış ve bunlardan Senâî'yi Amasya'ya da beraberinde götürmüştür. Ayrıca Manisa'da şâir Levhî'nin de şehzâdenin sır katibi olduğunu belirtmek gerekir. Çevresine marifet sahiplerini

⁴⁸⁷ “Ekseri zemânda güftârı eş'âr u girdârı tettebbu'-ı eş'âr-ı şu'arâ-yı belagat-î'âr idi.” (Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.1, s. 238 – 239.).

⁴⁸⁸ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁸⁹ II. Bâyezîd ile mücadelesinde, özellikle imparatorluk sınırları dışında çok kötü günler geçiren şehzâde Cem'le birlikte bu şâirlerin çoğu birlikte hareket etmiş hatta bu uğurda can verenler dahi olmuştur ki söz konusu durum, şehzâde ile şâirleri arasındaki bağın, yakınlığın gücünü işaret etmektedir. (İsen, **a.g.e.**, s. 165.)

⁴⁹⁰ Münevver Okur Meriç, **Sultan Cem, Hayatı, Esareti, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirleri**, Kişisel Yay., Ankara 2006, s. 333 - 334.

⁴⁹¹ İpekten, **a.g.e.**, s. 167.

toplayıp onlarla sohbet etmekten hoşlanan şehzâde⁴⁹², bilhassa ikinci sancağı olan Amasya’da oldukça geniş bir edebiyat çevresi bina etmiştir ki Senâî, Sürûrî, Kara Fazlı, Zârî, Edirneli Zamânî, Tabibzâde Lutfî, Emânî Muhammed Çelebi ve Seyrekzâde Edâyî onun bu sancakta musahipliğine erişmiş ve edebî bir muhitin oluşmasına hizmet etmiş şâirlerdir. Bu muhitin oluşumunda başat âmil tabîî ki sanata olan merakı, sohbe olan düşkünlüğü, mütevazı ve aşırı derecede cömert karakteriyle Şehzâde Mustafa’dır.⁴⁹³

Şâir – iktidar ilişkisi mevzuunu daha önce “aracı-patron” zümresi olarak adlandırdığımız a’yan ve erkânların konakları, köşkleri etrafında irdelerken tıpkı patron-şehzâdeler bahsinde uyguladığımız gibi üç sembol isim üzerinden hareket etmenin konuyu somutlaştırmak açısından pratik ve özlü bir yöntem olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda a’yan ve erkân başlığı altında ele alacağımız isimler: Kânûnî devri devlet ricalinden Sadrazam Pargalı İbrâhim Paşa ve Defterdâr İskender Çelebi ile Lâle Devri’nin meşhur sadrazamı Damat İbrâhim Paşa’dır.

Sadrazam Pargalı İbrâhim Paşa ve himâyeciliği ile ilgili en önemli kaynak eser Lâtîfî’nin yazdığı “Evsâf-ı Merhûm İbrâhim Paşa-yı Maktûl”dür. Lâtîfî bu eserinde İbrâhim Paşa için, yıllardır sadaret makamına onun gibi bir vezirin gelmediğini, vezirler arasında unvanının “vezîr-i zer-nisâr”olduğunu söyler. Daha sonra da Paşa’nın hayır hasenat sahibi bir zât olduğunun altını çizer.⁴⁹⁴ Ona göre Paşa:

⁴⁹² “Şehzâde-i mezbûr şu’arâ vü ehl-i ‘irfâna meyl ü ragbeti olup hâceleri olan Sürûrî Efendiye müdâm sohbeti olmagla bu fende gerçekden kudret ü mikneti var idi.” (Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 96.)

⁴⁹³ Ahmet Atilla Şentürk, **Yahya Bey’in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanuni Hicviyesi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1998, s. XXIX – XLIV – XLVI – XLVII; Ayrıca İpekten, **a.g.e.**, s. 179 ve 191.

⁴⁹⁴ “İttifâk-ı ârâ budur ki zât-ı kerîmü’s-sıfâtı gibi bir düstûr-ı melik-şân-ı melek-nişân ol sadra gelmedi... ehl-i hasenât u sahib-i kadem u ebu’l berekât idi. Bu münâsebet ü takrîb ile beyne’l-vüzerâ lakabı vezîr-i zer-nisârdur... ‘Himmetinde mâl ü câh edna idi / Kadri gibi himmeti a’lâ idi’... Himmet- bülend-i felek peyvendi farak-ı felekten berterve bezl ü cûd u sehâsı Hâtem-i Tay’dan ekser idi. Bir berg-i sebz virüp sunan gedâya bir must sîm ü zer ve dem olurdu ki bir keş zer içre la’l ü güher bağışlardı... Cihân-ı fânide zikr-i cemîl ve nâm-ı bâkî içün müdâm u muttasıl kârî bezl ü kerem ve eltâf u mekârim ü himem idi.” (Ahmet Sevgi, **Lâtîfî’nin Kayıp İki Risalesi: Enîsü’l-Fushâ ve Evsâf-ı İbrâhim Paşa**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984, s. 34.).

*“Bir âlî nazar-ı hümmâ-himmet idi ki yümn-i himmet ve hüsn-i inâyet eyleyince fakîr ü bî-kadr saffî ni’alden sâhib-i sadr ve hakîkî zilletden refî’u’l-kadr itmişdi ve nice üftâde-i yetîmî dürr-i şeb-nem gibi pertev-i mihr-i inâyetle hâdken eflâke iletmışdi... ol sâhib-i kadrün şeref-i himmetiyle sahib-i ma’rifetler ez-pâ-yı ta be-fark bahr-ı eltâfa gark ve deryâ-yı ihsâna müstagrah olmuşlar idi. Ve kadrine göre erbâb-ı hünere ragbetler ve ma’rifeti mikdârı ashâb-ı kemâle kemâl derecede himmetler idüp oturduğun makama hakkun virürdi... bu taifenün kadr u hurmetleri anun ferhunde zamanında ve erbâb-ı fazl u hünerün ri’âyet ü ragbeti anun mübarek devrânında”dır.*⁴⁹⁵

Lâtîfî son olarak, Sultan Murad devrinden beri sanat erbabının pâdişâh ve devlet büyüklerine kasîde ve risaleler sunarak onların hediyelerinden istifade ettiklerini ancak, İbrâhim Paşa’nın vefatından sonra sanatkârların bu bahşîşlerinin tamamen kesilmiş olduğunu ifade ettikten sonra paşanın edipleri himâyeye etmesinin sebebinin kendisinin de edebiyatla ilgilenmesine bağlamaktadır.⁴⁹⁶ Sadareti devrinde Hayâlî Bey, Hayretî, Deli Birâder (Gazâlî), Nihâlî, Yahyâ Bey, Figânî, Lâtîfî, tarihçi ve şâir Şükrullah, âlim şâirlerden Celâl-zâde Sâlih, Perriz Efendi himâyesini kazanmış şâirlerin başlıcalarıdır.⁴⁹⁷ Sonuçta, İbrâhim Paşa’nın, döneminin pek çok şâirini himâyesi altına aldığı anlaşılmaktadır. İbrâhim Paşa, kendi ekseninde, döneminin en geniş edebî meclislerinden birini oluşturmuştur. Paşa’nın edebî çevresi o denli geniştir ki, Bağdat’lı Fuzûlî’nin bile İbrâhim Paşa’ya kasîde sunduğundan söz edilmektedir. Her şâirle arasında kurduğu patronaj ilişkisi birbirinden farklı olup, kimi uzun sürmüş, kimi ise Paşa’nın bağışladığı bir terfî veya lütufla sınırlı kalmıştır. Her şeye karşın, İbrâhim Paşa yaşadığı dönemin en önemli şâirlerine ev sahipliği yapmıştır. İbrâhim Paşa’nın himâyeye ettiği şâirler incelenirken, Paşa’nın bunlara verdiği câize ve bulunduğu lütuflardan, gerçekten cömert olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Sevgi, **a.g.e.**, s. 34 – 35.

⁴⁹⁶ Ahmet Sevgi, **Lâtîfî, Hayatı ve Eserleri (İnceleme-Metin)**, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1987, s. 106 – 107 – 108.

⁴⁹⁷ İpekten, **a.g.e.**, s. 143. Ayrıca Pargalı İbrâhim Paşa’nın himâyeye ettiği şâirler ve onlarla olan ilişkilerine dair ayrıntılar için bkz. Tezcan, **a.g.e.**, s. 56 ilâ 90.

⁴⁹⁸ Tezcan, **a.g.e.**, s. 90.

Defterdâr İskender Çelebi, hem devlet yönetimi hem de kültürümüz için çok büyük çabalar sarf etmiş, önemli hizmetlerde bulunmuş; bu iki hususiyeti mecz edebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, tezkîresindeki Hayâlî bahsinde İskender Çelebi'yi şöyle vasıflandırır:

"...südde-i serây-ı ihsân u in'amı ashâb-ı ma'ârif ve erbâb-ı letâ'ife sidre-i havâdis-i eyyâm olan mu'in u zahîr-i erbâb-ı kemâl u hüner menba-ı âb-ı hayât-ı sehâ İskender Çelebi, merkûm-ı ma'lûmı idinüp nice eyyâm dıraht-ı bahtın reşehât-ı sehâb-ı lutf-ı bî-encâmı ile terbiye ettikten sonra Âsaf-ı Süleymân-ı zemân destgîr-i hünerverân-ı cihân Âsaf-ı Süleymân-ı 'âlem halîl-hân-ı eltâf u ni'am bânî-i mebânî-i mihmân-hâne-i lutf u kerem vezîr-i a'zam müşîr-i efhâm İbrâhîm Paşaya medh ü itrâ idüp..." ⁴⁹⁹

Hayâlî örneğinde görüldüğü gibi İskender Çelebi, Bursalı Rahmî, Yahya Beg, İshak Çelebi, Nihâlî Çelebi, Celâl Beg, Figânî, Harîrî, Basîrî, Riyâzî, Lâtîfî, Gazâlî, Emânî, Refikî, Fevrî vb. pek çok şâirin kimini himâyesine almış, kimini devlet büyüklerine tanıtmış, kimisini de yetiştirmiştir. Tezkîrelerde bu hususla ilgili şu tür ifadelerle karşılaşırız: "İskender Çelebi'nin perverde-i lutf u atâsı idi, İskender Çelebi merhumun müşterâ kullarından idi, Defterdâr İskender Çelebi muhasiplerindendir, Defterdâr İskender Çelebi'ye intisab eylemiş, Merhum İskender Çelebi'nin vezirliği sırasında ileri gelenlere yaklaşıp onların muhasibi olarak şöhrat ve itibar buldu." ⁵⁰⁰

Edindiğimiz bilgilere göre son derece cömert, iyiliksever bir insan olan İskender Çelebi, devrinde âlim, şâir, sanatkâr bütün kabiliyet sahiplerini himâyesi altına almış, konağında biteviye onları toplayıp ve koruyarak etrafında büyük bir şâir topluluğu meydana getirmiş, her kasîde sunanın mutlaka bahşişini, hediyesini vermiş, adına yüzlerce şiir yazılmış ve İpekten'e göre Pargalı İbrâhîm Paşa ile birlikte 15 ve 16. yüzyıllarda şâirlerin en fazla itibar gördükleri,

⁴⁹⁹ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 291.

⁵⁰⁰ Ali Yıldırım, "16. Yüzyılda Büyük Bir Devlet Adamı ve Edebiyat Hâmisi Derterdâr İskender Çelebi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S.1, Elazığ 2000, s. 225.

zarurettten kurtulup az çok rahata kavuştukları bir dönemin başlıca mimarlarından olmuş bir devlet büyüğüdür.⁵⁰¹

Kendisi de iyi bir tahsil görmüş olan, ilmî sohbetler ve mütalaadan hoşlanan, tarih, şiir ve edebiyata bir hayli düşkün olan Sadrazam Damat İbrâhim Paşa, devrin en ileri gelen âlimlerini ve şöhretli şâirlerini daima himâye etmiş; Seyyid Vehbî, Nahîfî, Ahmed Neylî, Nedîm, Müverrih Râşid, Osman-zâde Tâib gibi ilim ve edebiyatta söz sâhibi şahsiyetleri etrafına toplamış ve sultan tarafından tanınmalarına aracı olmuştur.⁵⁰² Damat İbrâhim Paşa bu âlim ve şâirleri meclisinde sık sık bir araya getirmiş, onlarla sohbet etmiş, zaman zaman münazaralarına iştirak etmiş ve çeşitli meselelerle ilgili olarak onların görüşlerini almıştır. Ali Yıldırım'ın Fâ'iz Efendi ve Şâkir Bey tarafından tertip edilen bir şiir mecmuasından hareketle verdiği istatistiğe göre sadece bu mecmuada III. Ahmed ve İbrâhim Paşa adına yazılmış 502 siir mevcuttur ki bunlardan 242 tanesi İbrâhim Paşa'ya yazılan kasîdelerdir. Toplam 98 şâirin bulunduğu mecmuada 82 şâirin Paşa'ya yazılmış kasîdesi vardır, III. Ahmed döneminin bu mühim sadrazamı, daha kaymakamlığından itibaren göz doldurmuş ve her geldiği makam yüzlerce beyit tarih veya kasîde ile tebrik edilmiştir. Sadece incelenen bu mecmuada dahi kendisine on bini aşkın beyit methiyye yazılmıştır ve biz biliyoruz ki hâmilelerin şiire ve şâire teveccühü ve iltifatıyla şâirlerin patronlara yazdıkları şiirlerin niceliği arasında hemen daima bir koşutluk söz konusudur.⁵⁰³

⁵⁰¹ İpekten, **a.g.e.**, s. 135 – 147.

⁵⁰² Nedîm, Divanı'nda III. Ahmed'e hitaben kaleme aldığı bir kasîdesinde İbrâhim Paşa'yı kasdederek şunları söyler:

Hak mü'eyyed eylesin dâmâd-ı âli-şânını / Âsman durdukca olsun zîb-i sadr-ı dâverî

Kim bu bî-kes bendeni hünkârıma ta'rîf edüp / Eyledi bu derd-mendi mihnet ü gamdan beri

(Nedîm, **Nedîm Divanı**, (haz. Muhsin Macit), Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 26.)

⁵⁰³ Metin Hakverdioğlu, **Edebiyatımızda Lâle Devri ve Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa'ya Sunulan Kasîdeler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007, s. 26-147.

Dâmât İbrâhim Paşa'nın şuurlu gayretleri ile başlayan yenileşme hamlesi ile birlikte kitaplara da rağbet bir hayli artmıştır. Sadrazamın 1719-20'de yaptırdığı Dârü'l-hadis Medresesi ve kütüphanesinde başta, pâdişâh III. Ahmed tarafından biri saray dâhilinde Enderunlulara; diğeri Yeni Cami'de medrese talebeleri ile ahâliye mahsus olmak üzere iki kütüphane tesis edilmiş, bu kütüphanenin hafız-ı kütüplüğüne de sâir Nedîm getirilmiştir.

Kitap sevgisinin hayli arttığı bu devirde, ilerleyen tercüme faaliyetlerinden istifâde edenler, artık halkın yararlanması için de yeni kitapların hazırlanması gereğini düşünmüşlerdir. Bütün bu arayışlar, Batı ile kurulan ciddi temaslar ve bazı kişilerin ortaya koyduğu gayretler sonucunda devletin müsaadesi ile Türkçe kitap basılması işine ilk defa III. Ahmed devrinde ve Damat İbrâhim Paşa'nın sadaretinde başlanmış, bazı kısa kesintiler bir kenara bırakılırsa günümüze kadar devam edegelmiştir ki matbaanın devlet gözetiminde Türkçe kitap basma gayesiyle kurulması hizmeti, teknik ve ilmî bir yenilik gibi görünmekle beraber Osmanlı kültür, dil ve edebiyat tarihi açısından da oldukça önemli bir dönemeci temsil etmektedir.⁵⁰⁴

Görüldüğü üzere Osmanlı sanatı ile saltanat ideolojisi / patrimonyalizm arasında sıkı bir bağ vardır ve bu bağlamda sultanın yaşadığı ve dolayısıyla saltanat ideolojisinin kalbinin attığı İstanbul'daki saray ve saraya bağlı yönetici sınıf sanatın en büyük destekleyicileri / mesenleri olmuştur. En görkemli mimari örnekleri onlar yaptırmış, her alanda en güzel eserler onlara sunulmak üzere üretilmiştir. Saray ve çevresi, yeni uygulamaları, yeni akımları ve üslupları her zaman desteklemiş ve yaygınlaşmasında öncü olmuştur. Böylece saray kurumsallaşmış ince bir zevkin ürünlerinin oluşmasını sağlarken, aynı zamanda imparatorluğun gücünü, görkemini, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda, vakıf sisteminin iç dinamizmine bağlı olarak etkin kılan sanatsal paradigmaları belirlemiş ve yine imparatorluğun kurumları aracılığıyla bunları başkent dışı bölgelere yaymıştır. Bu haliyle Osmanlı sanatı ve daha özelde Osmanlı şiiri / şâiri denilebilir ki bir imparatorluk ve saray şiiridir.⁵⁰⁵

⁵⁰⁴ Hakverdioğlu, **a.g.e.**, s. 27.

Hülasa, diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Devlet-i Al-i Osman'da da hâmilik sisteminin büyük ölçüde pâdişâhtan ve pâdişâh namzeti şehzâdelerden yani saraydan başlayarak devletin hemen her kademesindeki a'yan ve erkân tarafından işletilen nizamî bir sistem olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devlet ricalinin, muhtelif nedenlerle ve muhtelif şekillerde şiire / şâire teveccüh gösterdiklerini, kolladıklarını, değer verdiklerini ve hatta edebî hayatı yönlendirdiklerini söyleyebiliriz.⁵⁰⁶

3.2. Şâirin / Şiirin İktidarı ⁵⁰⁷

Kuruluşundan itibaren hükümdarların kişisel tavırları ya da sosyal, siyasal, askeri ve ekonomik birtakım etkiler neticesinde yaşanan ilgi dalgalanmalarına rağmen, bâb-ı âlinin

⁵⁰⁵ Filiz Çalışlar Yenişehirlioğlu, “*Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Sanatı*”, **Osmanlı**, C. 9, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s. 18 – 19.

⁵⁰⁶ Şâirler ile devlet ricalini birbirinden keskin sınırlarla ayrılmış iki ayrı zümre olarak düşümemek gerekir, zira verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere iktidarın en üst kademelerine mensup patronların da birçoğu aynı zamanda şu'arâ taifesindendirler. Patrimonyal yapıdaki incelik, iktidar ilişkilerinde hiyerarşik olarak her patronun bir kul / âlim / sanatkâr ve her kulun / âlimin / sanatkârın da bir patron rolünü üstlenebilmesidir ve aslolan saltanat ideolojisinin devamına her alanda hizmet etmektir. Örneğin, Necati ya da Ahmet Paşa şâir olmalarının yanında birer devlet büyüğü olarak zaman zaman aracı patronluk da yapmışlardır buna karşılık Tacizade Cafer Çelebi, Mahmut Paşa (Adnî), Müeyyed-zâde (Hâtemî) ya da Celalzade Mustafa (Nişanî) devlet ricalinden bir aracı patron olmalarına karşın şiirle de iştigal etmişler ve büyük patronun / hükümdarın himâyesinde eserleri neşet bulmuştur. (Bazı sanatkâr - devlet adamları bahsi için bkz. Sehi Bey, **a.g.e.**, s. 59 ilâ 91) ; zaten bir şehir edebiyatı olan Klasik Türk edebiyatına dahil olmuş şâirlerin mesleklerine baktığımızda çoğunluğun devletin üst kademesine mensup sultanlar, şehzadeler, sadrazamlar, vezirler, defterdarlar, şeyhülislam, nişancılar, beylerbeyi, kazaskerler, kaptan-ı deryalar, kadılar ve müderrislerden teşekkül ettiğini görürüz. Hatta Mustafa İsen'in verdiği bir istatistiğe göre klasik Türk edebiyatına mensup şâirler içinde en çok temsil edilen meslek % 16'lık pay ile kadılıktır ki kadılığın bugünkü valilik, belediye başkanlığı, emniyet âmirliği ve hâkimliğe tekabül ettiğini unutmayalım. İkinci sırada % 14'lük pay ile müderrisler yani âlim zatlardan oluşmaktadır. Üçüncü sırada ise % 12'lik pay ile çoğu divanda görevli kâtipler yer alır ki bu mesleğin icrası da az çok mürekkep yalamış olmakla ve eğitim açısından kalifiye olmakla mümkündür. Meslek grupları bakımından yapılan tasnifte de % 36'lık oranla ilmiye sınıfı ve % 28'lik oranla bürokrat sınıfı en çok şâir çıkarmış zümrelerdir. (Mustafa İsen, *a.g.e.*, s. 223 – 224.). Meseleye tezkireler penceresinden bakan Filiz Kılıç'a göre de 17. yüzyılda eser veren şâir toplamı 1022 iken bunun 307'si ilmiye mensubu, 137'si saray mensubu ve bürokratlardır. 18. yüzyıl tezkirelerine bakıldığında ise toplam 1980 şâirin 557'sinin ilmiye mensubu, 565'inin saray mensubu ve bürokrat olduğu görülmektedir. (Filiz Kılıç, **XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şâir ve Eser Üzerine Değerlendirmeleri**, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 201.).

⁵⁰⁷ Bu başlıkta kastedilen şiirin / şâirin Osmanlı siyasal iktidarınca güçlü kılınmasının, desteklenmesinin muhtemel nedenlerini ortaya koymaktır; ancak şiirin klasik Türk edebiyatında bir edebî tür olarak da iktidar olduğu, Osmanlı toplumunda duygu ve düşüncelerin temel ifade biçimi olduğu, en çok tercih edilen, önemsenen edebî tür olduğu da unutulmamalıdır.

en tepe noktasını temsil eden sultan başta olmak üzere neredeyse tüm iktidar organları söz ülkelerini feth eden, iki âlemin hazinesini sözle açan, sözlerini ilham alarak söylediği için sözleri değer bakımından peygamberlerin hemen ardından gelen, fesahat bahçesinin bülbülü; belagat şeker kamışlığının tutisi olan şâire ve şiirlerine destek ve değer vermiş ⁵⁰⁸ onları himâye etmiş, bazılarını musahib / nedim sıfatıyla en yakını bilmiş, onları, türlü ihsan ile takdir ve taltif etmiş, hâsılı şâiri ve şiirini iktidar kılmışlardır; ancak her sonucun birtakım nedenleri olduğu gibi yüce kapıya mensup iktidar odaklarınca adeta gelenekselleşmiş bir tavırla şâire karşı beliren bu yaklaşım biçiminin de muhtemel bazı nedenleri vardır.

3.2.1. İslamî Geleneğe Şâirin Yeri

Ekonomik ve sosyal yapısı, üretim ilişkileri, aile yapısı, eğitim, öğretim, sanat, bilim, sağlık ve beslenme gibi sivil kurum ve gelenekleri tamamen İslam inancına göre biçimlenen ve bir bakıma İslamiyetin toplumun kimliği halini aldığı⁵⁰⁹ Devlet-i Âl-i Osman'da yönetsel bakımdan zirveyi temsil eden sultan, aynı zamanda Hz. Muhammed'in halefi sıfatını da taşımakta olup buyruklarında ve uygulamalarında dinin emir ve nehiyelerine, dini teamüllere riayet etme eğilimi göstermiştir ki söz konusu algı, yalnızca sultana özgü olmayıp devlet ricalinden hemen her idarecinin hatta tebaanın da büyük çoğunluğunun benimsemekle mükellef olduğu temel bir yönlendiricidir. Dolayısıyla Bâb-ı Âlî'nin muhtelif konulara, olaylara ve şahıslara karşı takındığı tavırda ve tutumda başta Allah'ın keliması yani Ku'an-ı Kerim âyetlerindeki hükümler ve bu hükümlerin tecessüm ettiği zat olan Hz. Peygamber'in yaşamındaki yapıp - etmeler / hadisler bir tür danışma organı / rehber rolü üstlenmiştir. Kuşkusuz bu bağlamda söz konusu âyet ve hadis söylemlerinin iktidar olanın şâire bakış açısının şekillenmesinde başat belirleyicilerden biri olduğu söylenebilir.

⁵⁰⁸ İsen, a.g.e., s. 287.

⁵⁰⁹ Şükrü Kartepe, “*Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yay., C. 6, Ankara 1999, s. 66.

Şâir bahsi Kur'an-ı Kerim'in birkaç âyetinde müşriklerin vahiylerle şiir, Hz. Peygamber'e şâir iftirası atması sebebiyle geçmektedir ki⁵¹⁰ bu yakıştırma müşriklerin Cahiliyye Devri Arap toplumu nazarında sözün en yücesi olarak algılanan ve daima sihrî bir güce sahip olduğuna inanılan şiir ile Kur'an-ı Kerim'in beliğ, fasih ve taklit edilemez üslubu arasında bir benzeşim kurmasıyla ilişkilidir. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın eşsiz anlam evreni dışında kendine özgü ritmik / âhenli bir lafza sahip olması dolayısıyla kazandığı tesir gücünden hareketle müşrikler böyle bir yakıştırma içine girmişlerdir.⁵¹¹ Kur'an-ı Kerim'deki, müşriklerce yapılan bu yanlış yakıştırmaya cevap veren, uyarı mahiyetli âyetler içerisinde bilhassa Şu'arâ Sûresi'nde yer alan ifadeler İslâmın şâiri hangi kıstaslar çerçevesinde olumladığını göstermesi bakımından önemlidir.

*“ Şâirler(e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vâdide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmedin mi? Ancak imân edip iyi işler yapanlar, Allâh'ı çok çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar başkadır... ”*⁵¹²

Kur'an-ı Kerim'in şâirleri kınayan âyetleri, İslama düşmanlık eden ve Hz. Peygamberi hicveden şâirler hakkındayken sahâbe şâirler bu yargıları genel anlayıp izah istemek üzere ağlayarak Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde ondan mü'min, sâlih şâirlerin bu

⁵¹⁰ Bkz. Hayrettin Kahraman vd. **a.g.e**:

Enbiyâ 21 / 5: “Hayır, dediler, (bunlar) saçma sapan rüyâlardır; bilakis onu kendisi uydurmuştur; belki de o, şairdir. (Eğer öyle değilse) bize hemen, öncekilere gönderilenin benzeri bir âyet getirsin.”

Yâsin 36 / 69: “Biz ona (Peygambere) şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da. Onun söyledikleri ancak Allah'tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.”

Sâffât 37 / 36 – 37: “Mecnun bir şâir için Tanrılarımızı bırakacak mıyız? derlerdi. Hayır! O, gerçeği getirdi ve peygamberleri de doğruladı.”

Tûr 52 / 30: “Yoksa onlar: (O), bir şâirdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz mu diyorlar?”

Hakkâ 69 / 41: “Ve o, bir şâir sözü değildir. Ne de az iman ediyorsunuz?”

⁵¹¹ Yusuf Sancak, **HZ. Peygamber Devrinde Şiir**, Şafak Yay., Erzurum 1999, s. 62.

⁵¹² Hayrettin Kahraman vd. **a.g.e.**, s. 375.

hükümlerden müstesna oldukları, mü'minlerin canı ve kılıcıyla olduğu kadar diliyle de cihatta bulunması gerektiği ve müşriklere karşı yapacakları hicivlerin bir ok tesiriyle İslama hizmet edeceği cevabını almışlardır.⁵¹³

Bu açıklamalardan Kur'an'da şâirliğin eleştirilmesinin aslında şâirlik mesleğini kötülemek iletisini değil Allah'ın kelâmının şiirden ayrı ve üstün tutulması gerektiğini vurgulamaya dönük olduğunu, kınama muhtevalı ifadelerin muhatabının İslamiyete sözleriyle savaş açan, Kur'an ve Hz. Peygamber'i yalanlayan ve dinin müsaade etmediği şekilde insanları hicvedip ayıplayan, Müslümanların şeref ve haysiyetlerine saldıran belli şâirler olduğunu anlamak mümkündür⁵¹⁴; zira davranışlarında Kur'an'ın hükümleriyle tenakuzu mümkün olmayan Hz. Peygamber'in şiir dinleyerek rahatlaması, şiiri hoş bulması, Müslüman şâirleri güzel şiirlerinde takdir ve tebrik ediyor olması, onlara duada bulunup teşvik etmesi hatta bazılarına cennet vaadinde bulunması veya cennet isteklerine “inşallah” diyerek dua etmesi gibi ayrıntılar bu düşünceyi doğrulamaktadır.⁵¹⁵

Şiirin kılıçtan daha tesirli olduğu bir devirde Hz. Muhammed şiirin insan zihnine dönük iktidarını bilerek dille gerçekleştirilen cihadı desteklemiştir.⁵¹⁶ Bir rivayete göre müşrikler şiirleriyle kendisine dil uzattığında sahabeler arasında “Resûlullah'ın şâiri” olarak tanınan ve akranları arasında en ziyade temayüz eden fuhûl-i şu'arâdan olan Hassân bin Sâbit Peygamberin yanına gelerek ve “Yâ Resûlullah, işte ben size dilimle yardım etmeye hazırım, onları hicvederek haklarından gelirim.” demiştir. Hz. Peygamber onun yaptığı müdafaadan memnun olur ve kendisini düşmana karşı şiir ile mücadeleye vazifelendirerek “Ey Hassân, Allah'ın Resûlü namına cevap ver. Yâ Râb onu Cebrâil ile kuvvetlendir” buyurur.⁵¹⁷ Hatta Hz. Peygamberin Hassân için mescitte bir minber kurdurduğu Hassân'ın

⁵¹³ Sancak, **a.g.e.**, s. 101.

⁵¹⁴ Sancak, **a.g.e.**, s. 126 ve 129.

⁵¹⁵ Sancak, **a.g.e.**, s. 228.

⁵¹⁶ Sancak, **a.g.e.**, s. 236.

⁵¹⁷ Taberânî, **Mu'cemü's-Sagîr Tercüme ve Şerhi**, (çev. İsmail Mutlu), Mutlu Yay., İstanbul 1996, C. 1, s. 144 – 145.

da o minberin üstüne çıkıp küffârı hicvettiği söylenir; “*çünkü o devirde bir kabileden iyi bir şâirin yetişmesi o kabile için en büyük esbâb-ı kudret ve miknettendir. Şâirlerin medâyih ve mefâhıratı kendi kabileleriyle müttelikleri ve sevgilileri için vesâit-i şevket ve kudretten sayılmaktadır.*”⁵¹⁸

Hassân bin Sâbit gibi kudum-i Nebvî ile ilgili kasîdeler söylemiş olan Abdullah b. Ravaha da Ebu Hüreyre’nin rivayetine göre Resûl-i Ekrem’in takdirini kazanarak kendisi için sahabelere “Şüphesiz kardeşiniz batıl söz söylemez.” buyurduğu bir şâirdir ki bu söz, güzel şiirin, güzel söz gibi övülmesi gerektiğini açıkça rivayet etmektedir.⁵¹⁹

Hiz. Peygamber’in çokça şiirini dinlediği bir başka şâir Umeyye b. Ebi’s-Sâbit’tir. Şerîd b. Süveyd rivayet eder ki: “ *Bir gün Resûllah’ın tergisinde ona refakat etmişim, yolculuk esnasında Resûllah ‘ Umeyye’nin şiirlerinden bir şey biliyor musun?’ diye sordu. Ben de ‘Evet biliyorum’ dedim ve yüz beyit kadar okudum. Bunun üzerine Resûllah ‘Umeyye Müslüman olmaya yaklaşmıştır’ diye buyurdu.*”⁵²⁰

Rivayete göre Hiz. Peygamber sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar oturup sohbet ederken, ashabı kendi aralarında Cahiliye hatıralarından bahseder, şiirler okur, gülerler, Resûllah da tebessüm eder, ihsan ve iltifatta bulunurmuş.⁵²¹

Hiz. Peygamber’in doğru bulduğu şâirlere ve şiirlerine yaklaşım biçimini göstermesi açısından şâir Hansâ’ya yaklaşım biçimiyle ilgili anlatılanlar oldukça çarpıcıdır. Kaynakların naklettiğine göre Hansâ, şiirleri Hiz. Peygamber’in oldukça hoşuna giden ve

⁵¹⁸ Zeynû’d-din Ahmed b. Ahmed b. Abdül-Lâtîfi’z-Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, (çev. Ahmed Naim ve Kâmil Miras), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., , C. 2, Ankara 1988, s. 396.

⁵¹⁹ Zebîdî, **a.g.e.**, C. 4. s. 127 – 128.

⁵²⁰ Sancak, **a.g.e.**, s. 215.

⁵²¹ Sancak, **a.g.e.**, s. 218.

eserlerini bizzat kendisinden dinleyip “Oku, devam et Hansâ” diyerek çokça şiir okumasını istediği bir kadın şâirdir.⁵²²

Hiz. Peygamber’in şiiri ve şâiri olumlamasına dair sıralanabilecek birçok rivayet içinde⁵²³ belki de en çok zikredileni Ka’b bin Züheyr vakasıdır. Rivâyet’e göre Müslüman olmaya karar veren Ka’b, Medine’ye giderek Resûlullah’ın huzurunda ensar ve muhacirlerden oluşan topluluğun önünde İslam’ı kabul eder ve orada “Bânet Sü’âd” isimli kasîdesini okur. “*Muhakkak ki Peygamber kendisiyle aydınlanan, Allah’ın çekilmiş yalın kılıçlarından bir kılıçtır*” beytini söylediğinde Resûl-i Ekrem duyulanarak üzerindeki Yemen hırkasını (bürde) Ka’bın omuzlarına atar ve şâirin kasîdesi bundan dolayı Kasîdetü’l Bürde adıyla meşhur olur.⁵²⁴

Hiz. Peygamber’in İslam indinde makbul eserler verdiğini düşündüğü şâirlerin şiirlerini dinleyip onları çeşitli biçimlerde mükafatlandırışına dair daha bir çok misal vermek mümkündür. Hassan b. Sâbit’e bir saat içinde iki defa cennet müjdesi verip onun için dua etmesi, yine kendisine şiir okuyan el-Nâbiğa el Ca’dî’nin cennet dileğine “inşallah” diye karşılık vermesi ve sağlığına duacı olması, Abbas b. Mirdâs’a kendisini medheden bir şiirine karşılık bir elbise giydirmesi, daha önce İslama karşı şiirleriyle mukavemet eden

⁵²² Sancak, **a.g.e.**, s. 221.

⁵²³ Übey bin Kâ’b’ın rivayetine göre Resûlullah “Şiirden bir kısmı şüphesiz hikmettir.” buyurmuştur. (Zebîdî, **a.g.e.**, C. 12, s. 154)

Ashâb-ı Sıhâh ve Sünen’in rivayetine göre Resûl-i Ekrem “Fasih ve belîğ olan sözde sihir, şiirde hikem ve menâfi’ vardır” buyurmuşlardır. (Zebîdî, **a.g.e.**, C. 4, s. 128)

Şerîd İbn-i Süveyd-i Sekâfi’nin rivayetine göre Resûl-i Ekrem bir kere Ümeyye İbn-i Ebî Salî’in şiirini kendisinden okumasını istemiştir. (Zebîdî, **a.g.e.**, C. 12, s.129)

Resûl-i Ekrem kendileri de şi’ir kasdiyle değil, rastgele şi’ir söylemişlerdir. (Zebîdî, **a.g.e.**, C. 12, s. 155)

Medine’ye girdiğinde onu karşılayanlardan şâir olan cariyeler kutlulama şiiri okumuşlar, bu na karşılık Hiz. Peygamber: “Bizim gelmemizle sevinen ve bizim hakkımızda bu övgü ve kutlamayı söyleyen kızları lutf ve ihsanımızla sevindirmek lazımdır...” dedikten sonra her birine ceplerinden çıkardıkları birer altın verdiler. (Devletşah. **a.g.e.** s. 16 – 17)

⁵²⁴ Ahmed Savran, “Kâ’b b. Züheyr”, **TDVİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 7.

fakat daha sonra Müslüman olan Adullah b. Ez-Ziba'ra'ya Mekke'nin fethinden sonra huzurunda okuduğu özür ve medh içerikli şiirinden dolayı bir elbise giydirmesi, Huneyn Savaşı'nda İslam ordularınca esir alınan Hevâzin kabilesi reisi ve adamlarına okudukları bir şiir karşılığında serbest bırakıp mallarını da iade etmesi, şâir Zeydu'l-Hayl'in ismini Zeydu'l-Hayr olarak değiştirip kendisine arazi bağışında bulunması ilk akla gelen bazı örneklerdir.⁵²⁵

Hiz. Peygamberin davranışlarına aynıyle uyma gayreti içerisindeki sahâbe de şiir söylemek, dinlemek, şiir sohbetlerinde bulunmak, güçlü şâirleri belirlemek, şiirle misaller vermek gibi şiirle sıkı bir irtibat halinde olmuş erkek ve hanım yüzlerce kimse sıralamak mümkündür, Hiz. Peygamber'e çok yakın olan, Hiz. Âişe, Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve bilhassa Hiz. Ali⁵²⁶ gibi din büyükleri dahil hemen her sahâbe şiir söyleme ve dinleme kabilinden mutlaka şiirle ilgilenmiştir.⁵²⁷

İşte, şâir ve şiirle ilgili Kur'an-ı Kerim âyetlerinin tefsirleri; Hiz. Peygamberin çok kere şiir istima' buyurması ve özellikle Hassân, Ravaha, Ka'b b. Mâlik, Hansâ ve Züheyr gibi şâirlere teşvik-âmiz sözler söylemiş olması ve zaman zaman onları taltif etmesi, Müslüman şâirleri müşrik şâirlere karşılık vermekle görevlendirmesi; sahabelerin şâire ve şiire yaklaşım biçimleri, şâirin iktidar tarafından himâye edilmesi fikrinin dîni bir gerek, bir bakıma sünnet olarak algılamasına, şiirin kudsiyyet kazanmasına cevaz vermiştir. Örneğin, Hayâlî Bey, Dîvânı'nda yer alan bir beyitte patronu Kânûnî Sultan Süleyman'a söz konusu dînî referansı şu dizeyle anımsatır:

Hüsreva erbab-ı nazma ihtiram et ihtiram

Çün severdi bunları Mahbub-ı Rabbü'l-âlemin Hayâlî K 23 / 31

⁵²⁵ Sancak, **a.g.e.**, s. 244 ilâ 249.

⁵²⁶ Hiz. Ali Hulefâ-i Râşid'in en güçlü şairidir. Kendi şairliği yanında diğer şairlere gösterdiği iltifat ve ikramla da bilinir. Bir defasında güzel şiir okumasından dolayı fakir bir şairi elli dinarla mükafatlandığı rivayet edilmektedir. (Sancak, **a.g.e.**, s. 302 – 303)

⁵²⁷ Sancak, **a.g.e.**, s. 68 – 273 – 306.

3.2.2. Şiirin Bâkî / Bengü / Ebedî Kılma Gücü

Tarih boyunca hükümdarlar adlarını yaşatacak, namlarını yürütecek projelere imza atmak istemişler ve onları bu hedefe taşıyacak her türlü gayretin bânîsi ve destekçisi olmuşlardır. Bu çok tabîî bir tavidir; zira hemen her insan gibi her devlet ve saltanat da ölümsüz olmak arzusundadır.⁵²⁸ İşte sanatsal ürünlerin ve daha özelde şâirlerin siyasal iktidare, iktidar kılınma, önemsenme, destek görme nedenlerinden biri bu güce sahip olmasında, bahsettiği isim ve olaylara ebedilik yolunu açabilmesi özelliğinde yatmaktadır. Başka bir deyişle sanat eserleri kişinin ismini ebedî kılma dürtüsünün edebî bir yansımasıdır. Bu yüzden de iktidar odakları güçlerini sanatsal ürünlerle bezeyerek sonraki nesillere aktarmak ihtiyacı hissetmişler ve bu amaç doğrultusunda yanlarından sanatkârları eksik etmemişlerdir. Hatta Romalılar bu psikolojiyi: “Vita brevis, ars longa (hayat kısa, sanat uzun.)” sözüyle özetlemektedirler.⁵²⁹

Adnan Karaismailoğlu’nun Çehar Makale’den tercüme ettiği Semerkandî’ye ait şu kıt’a aynı anlayışın şarkta da var olduğunu bir göstergesidir:

*“Mahmut’un yaptırdığı ve yükseklikte ayla yarışan nice köşklerden, hiç birinin yerinde ayakta tuğla göremezsin, Unsûrî’nin övgüsü ise yerli yerinde kalmıştır.”*⁵³⁰

Şâirin / şiirin bu gücünün Osmanlı iktidarı da farkındadır. Nitekim Lâtîfi tezkîresinin Gazâlî bahsinde İskender Çelebi ve Ayaz Paşa arasında cereyan eden bir anektottan hareketle söylediği bir beyitle açıkça gözler önüne sermektedir:

⁵²⁸ Çam, *a.g.m.*, s. 7.

⁵²⁹ İsmet Özel, “Olayların Hızı”, **Zor Zamanda Konuşmak**, Şûle Yay., İstanbul 2009, s. 107.

⁵³⁰ Adnan Karaismailoğlu, “Selçuklu Sarayında Şiir ve Şâir”, **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 25-26 Nisan 1995, s. 62.

“ İskender Çelebi, Mu’idi’ye emekli maaşı bağlatınca Ayaz Paşa üzülüp şâirlerin saltanata ne yararı vardır ki devlet hazinesinden bunlara para veriyorsun deyince, dünya pâdişâhları her zaman şiir ve nesir ustalarına ilgili davranmışlardır. Çünkü büyük pâdişâhların fetihleri dünyada bunların parlak şiirleriyle ebedîleşir. Tarihi olaylar da bunların beğenilen nesirleri ile bilinir, diye cevap verdi.

Yazarındır:

Nazm u inşâdır selef ahvâlini zikr ettiren
Şâh adını kim bilirdi şi’r-i Selmân olmasa”⁵³¹

Lâtîfî, İbrâhim Paşa üzerine kaleme aldığı Evsâf-ı Merhum İbrâhim Paşa-yı Maktûl isimli eserinde paşanın sanatkârlara gösterdiği alaka için: “Cihân-ı fânide zikr-i cemîl ve nâm-ı bâkî için müdâm u muttasıl kârı bezl ü kerem ve eltâf u mekârim ü himem idi.”⁵³² yorumunu yaparak pek çok şâiri himâye etmesiyle bilinen paşanın şâirlerin / şiirlerin ebedîlik kazandırma konusundaki iktidarını kavradığını işaret etmektedir.

Şâirlerin ebedî kılma konusundaki iktidarına vurgu yapan en doğrudan ve en çarpıcı ifadelerden birkaçı Kânûnî Sultan Süleyman’a hitaben Hayâlî’ye ve III. Ahmed’e hitaben Nef’î’ye ait şu dizelerde ifade olunmaktadır.

Anılmaz idi Feridun u Cemle Keyhüsrev

Cihana gelmese ger şâiran-ı şehd-makal Hayâlî K 10 / 16

Ben fenâ bulsam sözüüm bâkîdir ey Cemşîd-fer

Kendi mahv oldu gülâbından kodu âsâr gül Hayâlî K 12 / 23

Şi’r-i şâirdür viren Cemşîd ü Daradan haber

⁵³¹ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 188.

⁵³² Ahmet Sevgi, **a.g.e.**, s. 34.

Şah Veysi şöhre-i afak Selman eyledi

Hayâlî K 17 / 20

Olmasa bu zümre-i âli bu kavm-i bî-bedel

Dilde yad olmazdı nâm-ı Sencer ü Tuğrul Tigin

Hayâlî K 23 / 32

İltifat et sühan erbabına kim onlardır

Medh-i şâhân-ı cihânâna veren unvânı

Kim bilirdi şuarâ olmasa ger sâbıkta

Dehre devletle gelip yine giden hâkânı

Haşre dek âb-ı hayât-ı sühan-i Bâkî'dir

Andırıp zinde kılan nâm-ı Süleyman Han'ı

Nef'î K 4 / 40 – 41 – 42

Örneklerde görüldüğü üzere Sezai Karakoç'un tesbitiyle onlar:“ *Dünya saltanatından daha geniş ve sürekli bir saltanatın sahibi 'Minnet Hudâ'ya devleti dünyâ fenâ buhur / Bâkî kalır sâhife-i âlemde adımız' demenin davacısı*”dırılar.⁵³³

3.2.3. Şiirin Reklam / Afişe Etme Fonksiyonu

Şiirin / şâirin kişinin zamanı aşmasını, zamanın ötesine geçmesini, bengü olmasını sağlamadaki iktidarına bağlı olarak gördüğü himâye dışında, bir statü toplumu olan Osmanlı'da statülerini koruma ya da genişletme, iktidarlarını tescilleme amacı taşıyan iktidar odaklarının bir nevi reklamını yapma, onların türlü hasletlerini afişe etme, iktidarına sahip olmasıyla da saray ve diğer devlet ricali için yaşanan zamanda vazgeçilmez bir dayanak noktasına karşılık geldiğini görmekteyiz. Başka bir ifadeyle şiir / şâir, kişiyi, bedenen ölse dahi ismini yaşatarak bengü kılma fonksiyonu dışında, el'an prestijini

⁵³³ Sezai Karakoç, “Şâir”, **Sanat ve Edebiyatta Temel Kavramlar**, (der. Yakup Çelik), Nehir Yay., İstanbul 2002, s. 147.

koruması ve artırması; icraatlarını, hizmetlerini, cömertliğini⁵³⁴ ve diğer müspet hasletlerini duyurması ve sevilmesi açısından da büyük bir iktidara sahiptir. Bu nedenledir ki iktidar sahipleri haşmetlerini, zevklerini ve dünya görüşlerini yansıtmak; asaletlerinin halk arasında yayılmasını sağlamak gayeleriyle sanatkârlara eser siparişi verebilmektedirler.⁵³⁵

Devlet-i Âl-i Osman'da da iktidar odakları şiirin bu fonksiyonunu görerek iktidarlarını sağlamlaştırmak, meşrulaştırmak, herkese göstermek amacıyla hemen daima şâirleri kapılarına davet etmişler, desteklemişler⁵³⁶ ve hatta İbrâhim Paşa ve İskender Çelebi örneğinde olduğu gibi şâirleri himâye konusunda rekabet etmişlerdir.⁵³⁷ Fuzûlî patronu Veys Beg'e bu husustaki iktidarını şu dizelerle duyurmaktadır:

Fuzûlîden götürme sâye-i eltâf ü ihsânın

Kemâl-i adlîni zîkr ile meşhûr-ı cihân eyler

Fuzûlî K 36 / 32

Osmanlı toplumunda sanatkârlar hükümdarın prestijini, sarayın nâm u şânını yüceltmek için daima gerekli görülen bir zümre olmuştur⁵³⁸ ki Nef'î bir kasîdesinde kendinin ve patronu III. Ahmed'in benzersizliğine değinirken bir yandan da sözü kullanmaktaki ve dahası hâmisini değerli kılmaktaki gücüne şöyle dikkat çekiyor:

Ne vücûd-ı bî-nazîrin gibi bir memdûh olur

Ne benim gibi senâ-kâra felek akrân bulur

⁵³⁴ Siyasal iktidarın mutlak anlamda devletleşmesi için sanata ve sanatçıya ihtiyacı vardı ve siyasal erk, bu dünyada sözün saltanatıyla uzlaşmak zorundaydı; zira günün kabulüne göre sultanın giydiği kaftanın itibarı şâirlere giydirilen libasın zenginliğine bağlıydı. İpek ve altına boğulan şâir sayısı sultanın itibar ve iktidarının da göstergesiydi. (Tekin. **a.g.m.**, s. 59)

⁵³⁵ Çam, **a.g.m.**, s. 7.

⁵³⁶ Songül Çolak; Cennet Hilooğlu, “Osmanlı İktidar Anlayışı Çevresinde Şiir”, **Bilig**, S. 53, Ankara 2010, s. 89.

⁵³⁷ Tezcan, **a.g.e.**, s. 91.

⁵³⁸ İnalçık, **a.g.e.**, s. 10.

*Ben o Hâkânî-i ahdîm kim benim memdûlumun
Âstân-rûb-ı sarâyı devlet-i Hâkân bulur*

*Enverî-i rûzgârım kim şebistân-ı suhan
Şem'-i fikrimle ziyâ-yı neyyir-i rahşân bulur* Nefî K 9 / 30 – 31 – 32

Şâirlere göre şiirleri patronlarının nâmlarını feleğe hatta arşa çıkaran, onların ismini zinde kılan bir fonksiyona sahiptir. Örneğin, Nefî şiirin bu etkisinin altını çizerek Şeyhü'lislam Muhammed Efendi'ye, Nâ'îlî ise Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa'ya şöyle seslenmektedir:

*Nâmını nazm-ı bülendimle çıkardım felege
Ede tâ hâzin-i esrâr-ı kazâ nakş-ı hıtâm* Nefî k 51 / 45

*Arşa çıkarıp zinde eder nâm-ı bülendin
Endişesi i'câz-ı Mesîhâ mı degildir* Nâ'îlî K 15 / 34

3.2.4. Patronların Bizzat Şiirle İlgilenmeleri

Âşık Çelebi Tezkîresi'nin Hayâlî-i Ma'rûf bahsinde Kânûnî için “*pâdişâh-ı hünerver ü ehl-i hüner –perver*” ifadesi kullanılmaktadır.⁵³⁹ Bu ifade aslında Devlet-i Âl-i Osman'ın hemen bütün hükümdarları için kullanılabilecek bir sıfattır; zira daha önce de belirttiğimiz üzere Osmanlı'nın kuruluşundan dağılışına kadar başta bulunan bütün yöneticiler, devlet adamları yoğun işleri yanında şiire de zaman ayırabilmişler, kimileri dolaylı olarak, kimileri ise yakinen şiirle ilgilenir olmuşlardır.⁵⁴⁰ Yöneticilerin şiire verdiği önem, şiirle

⁵³⁹ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 3, s. 1544.

⁵⁴⁰ Fâtih için:

Tab'ın görünür kamet-i dil-ber gibi mevrûn
Şi'rün okınur hatt-ı sanem gibi dil-ârâ Ahmed Paşa K 11/ 57

bizatihi ilgilenmeleri, şiirden anlamaları⁵⁴¹, şâirleri kollayıp gözetlemeleri, şâirin / şiirin iktidar olması sonucunu doğuran başlıca âmillerdendir.⁵⁴² Saray ve çevresinde toplanan şâirler şiirleriyle herkesin dikkatini çekmiş, şâirlerle adeta iç içe bir hayat sürmeye başlayan sultanlar, şehzâdeler, hatta cariyeler dahil saraylılar için şiir vazgeçilmez bir tutku ve ilgi alanı olmuştur ki bu tutku sonucunda şiirleriyle ön plana çıkan saraylılar, şehzâdeliklerinden itibaren şiirle meşgul olmuşlar ve büyük şâirlerle boy ölçüşebilecek düzeyde kendini yetiştiren Fâtih (Avnî), II. Bayezid (Adlî), I. Selim (Selimî), Kânûnî (Muhibbî, Meftunî), III. Murad (Murâdî), I. Ahmed (Bahtî), II. Osman (Fârisî), III. Ahmed (Necib) ve III. Selim (Selimî, İlhamî) gibi divan sahibi şâir - hükümdarlar yetiştirerek klasik Türk şiirine damgalarını vurmuşlardır.⁵⁴³

Kânûnî için:

Hat-ı nazm-ı paki çemen-zar-ı cennet
Elinde kalem çeşme-i ab-ı Kevser Bâkî K 3 / 16

IV. Murad için:

Ol şehensâh-ı suhandân u suhan-perver kim
Gevher-i nazımdır ârâyiş-i dükkân-ı felek Nef'î K 25 / 26

III. Ahmed için:

Bu elfâz ile tahrîr eylemiş çarh üzre evsâfın
Utârid kim cihan-sâlâr-ı iklîm-i fesâhatdır Nedîm K 15 / 28

⁵⁴¹ Lâtîfî Tezkiresi'nin Likâyî ve Revânî bahislerinde şu anetodlar anlatılır:

“Şiir tabiatı bu işin ustalarınca hiç makbul değildir... Şaşılacak taraf şudur ki bu garip yetenek ile Ahmedî'nin Yuşuf u Züleyhâ'sına nazire söylemiştir. Nazire değil, o yolla eksikliğini ortaya koymuştur. Ayıbı hüner sayıp o mutlu sultana, yani Sultan Bâyezîd'e, bu kitabı binbir gururla sunduğu zaman pâdişâh, peygamber menkâbelerinde hatasını görüp adı geçen kitabı ateşe attırmıştır. “Ehli olmayan bu tür büyük işlere girişmeşin, dedi.”

“Merhum Revânî Mısır şefesinde Şultan Şelim'e “berf” redifli kaşîde şununca, bu pâdişâhın hoşuna gitmemiş ve kar övülecek nesne midir, bunun gibi soğuk sözleri övgü vesilesi yapıp bana kasîde şunarşın” diyerek surat asmıştır.” (Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 288 – 289 - 410)

⁵⁴² Şâirlerin sultana ulaşma yolunda ona şiirler sunmalarının, onlardan dileklerde bulunmalarının yanı sıra sultanların da beğendiği şâirlerin şiirlerini görmek istediklerine ve hatta onlardan şiir dileyip / emredip sipariş verdiklerine tanık olmaktadır. Bu duruma güzel bir örnek için bkz. Âşık Çelebi, **a.g.e.**, Zâtî bahsi, s. 893 – 897.

⁵⁴³ Coşkun Ak, **a.g.e.** s. IX. (Divan sahibi hükümdar dışında Çelebi Mehmed, II. Murad (Murâdî), II. Selim (selimî, Tâlibî), III. Mehmed (Adnî), IV. Murad (Murâdî), IV. Mehmed (Vefâî), II. Mustafa (İkbâlî, Meftunî),

Klasik Türk şiirinin en gözde ve elit şâirlerinin büyük bir çoğunluğunun sıraladığımız şâir - patronlar devrinde yetişmesi tesadüf değildir. Künhü'l Ahbar'da Kânûnî'nin nasıl tanıtıldığına göz atmamız bu yargının doğruluğunu daha belirgin kılacaktır:

“Zikr olunan şehryâr-ı zî-şân bir pâdişâh-ı İskender-tüvân ü Süleymân nişân idi ki vâlid-i büzürgvârı zebân-ı Fârisî dilde emlehu's-su'arâ olduğu gibi kendüler lisân-ı Türkîde âbâ vü ecdâdına tevaffuk idüp efsahü'l-bülegâ olmuş idi. Ma'a zâlik gâhî azmayış-i tab'-ı nâzûk için Fârisî dilde dahi gazeller dirlerdi...Ol sebeble asr-ı bâhirü'n-nasrlarındaki şu'arâ ve meydân-ı fesâhâtdaki kasabu's-sebak behresin almış fusehâ ezmine-i sâbıkaya göre kesretle hüveydâ olmuş idi. ”⁵⁴⁴

Âlî'nin bu tesbiti, Kânûnî Sultan Süleyman'ın bizzat sanatın özellikle de şiirin içinde olması ile dönemindeki şiirin üretimine yeni bir ruh kazandırdığına ve böylece Süleyman'ın saygıdeğer bir hükümdar olarak şânını şâirin / şiirin destekçisi, dolayısıyla prestijli bir kültürel geleneğin teşvikçisi olarak artırdığına işaret etmektedir.

Halil İnalcık da meseleye aynı perspektiften yaklaşır ve yine Kânûnî örneğinden hareketle patronun şiirden anlıyor olmasının sanat hayatına kazandırdığı hareketlenmeden bahseder:

“Belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip patronun himâyesi altında sanatkâr, ona göre eser vermeye özenirdi. Muhteşem Süleyman döneminde Osmanlı klasik kültürü yüksek sanat eserleri vermişse, bunda bu pâdişâh'ın yüksek sanat anlayışının önemli bir payı vardır. Hatta diyebiliriz ki, sanat ve bilim eserinin kalitesini ve sanatkârın şöhretini, çok

I. Mahmud (Sebkâtî), III. Mustafa (İkbâlî, Cihangîr) ve II. Mahmud (Adlî) da şiirle yakinen ilgilendiği bilinen Osmanlı sultanlarıdır.)

⁵⁴⁴ Âlî, a.g.e. s., 187.

kez hükümdar belirlerdi. Bir eserin “makbûl ve mu’teber olması” her şeyden önce sultanın iltifatına bağlı idi.”⁵⁴⁵

Bu noktada tekrar hatırlatmak gerekir ki şiiri bir uğraşı alanı olarak görme, şiir söylemekten ve dinlemekten hoşlanma ve bu nedene bağlı olarak şâirleri / şiirleri iktidar kılma anlayışı sadece sarayla sınırlı bir zihniyet şablonu olmayıp siyasal iktidarın diğer kademelerini temsil eden devlet ricalinde de benimsenmiş bir tutumdur. İşte şiirle ilgilenen ve belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip, şiirden anlayan bu iktidar odaklarının varlığı, klasik Türk şiiri evrenine muktedir pek çok nitelikli şâirin yetişmesinde, yani şiirin iktidar kazanmasında, önemsenmesinde şüphesiz etkin bir rol oynamıştır. Patronun şiirden anlıyor olmasının şiirin ve şâirin iktidar oluşuna etkisini ve katkısını, kontra bir örnekle, Şeyhî’nin yaşadığı bir hadiseden hareketle de çıkarsamak mümkündür:

“Menkûldür ki rüstâyî evzân n’idüğünü bilmez ozanlardan biri Germiyanoglına gelmiş.

Benüm devletlû sultanum

Akibatun hayîr olsun

Yidüğün bal ile kaymak

Yürüdüğün çayır olsun

Güftesini okımuş. Mîr-i hoş-fehm ki mizâcına muvâfık olan mazmûn-ı garîbi fehm itmiş. Ol har-ı dü-pâya bezl-i atâ kılup bir si-pâ bağışlamış. Henüz bir hoşça söz işitdüm fehvâ ve edâsını pesend itdüm. Bizüm Şeyhî hiç bilmezsin ne söyler medhimüz itmek ister ammâ gûyâ bizi zemm eyler dimiş.”⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ İnalçık, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁴⁶ Âlî, **a.g.e.**, s.112 – 113.

3.3. Söz Sultanlarının İktidar İlişkileri

Klasik Türk şiirine mensup söz sultanları (ümerâ'u'l-keîâm) tabir yerinde ise söz ülkesine ne denli iktidar olduklarını göstermek adına, bilhassa işret meclislerinde⁵⁴⁷, şiirlerinin nitelik bakımından şöhet sahibi üstat şâirlerin şiirlerine benzetmek, denk görmek, onlarla mukayese etmek, hatta onlardan üstün tutmak ve bu yolla hem övgüde hem de arzı hâlde bulunmak stratejilerini defaeten denemişlerdir. Başka bir ifadeyle hedefe, yani saraya musâhib / nedim olma pâyesine erişme çabasında üstat şâirler üzerinden şâirlik gücünü medh etmek sıkça başvurulmuş bir tercih şekli hâlini almıştır. Şâir kendini o üstat şâirin takipçisi ve mirasçısı olarak görür ve onun yerini dolduracağını, ruhunu şâd edeceğini söyler. Bazense bir kerte öteye giderek bahsi edilen üstadın kendisine hayran kalacağını, kıskançlık içine gireceğini, şâirliğinden utanacağını ve hatta şâirliği bırakacağını ifade eder.⁵⁴⁸ Bu durum tam da Greene 'in 'Ne Pahasına Olursa Olsun Dikkat Çekin" başlıklı iktidar kalabilme şartıyla örtüşmektedir. İktidar olmanın bu altıncı yasasına göre kişi iktidarını muhafaza etmek ya da iktidara erişmek amacını taşıyorsa bunun için evvela iktidar odaklarının dikkatini çekmesi gerekmektedir ve bunun içinde en etkili yol en gözde, en güçlü ve en ünlüyle uğraşmak, kendini onunla eşitlemek, ondan dahi üstün olduğunu tekrarlamak ve gerekirse ona saldırmaktır.⁵⁴⁹

Aslında üstat bir şâirin adını bir mukayese aracı olarak çokça zikretmek dolaylı olarak bahsi geçen şâirin söz ülkesindeki üstünlüğünü, iktidarını de kabul etmek anlamına gelmektedir. Nefî bu durumu şöyle açıklar:

Ammâ yine bir söz ne kadar nâzik olursa

⁵⁴⁷ Klasik Türk şiirinin hükümdarın patronajı altında en yüksek düzeyde temsil edildiği ve gelişim gösterdiği yer olan işret meclisleri birer sanat akademisi işleviyle hükümdarların in'am câize, hil'at ve rütbe tevcihi gibi bağışları en çok ihsan buyurdukları mahfillerdir ki bu anlamda şâirler açısından hemen daima mükemmelli arayan ve ödüllendiren bir yarışma alanı hizmeti görmüşlerdir. (İnalçık *a.g.m.* s. 246 – 281 - 282)

⁵⁴⁸ Menderes Coşkun, **Klasik Türk Şiirinde Edebî Tenkit: Şairin Şaire Bakışı**, Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 115 – 116.

⁵⁴⁹ Greene, **a.g.e.**, s.78 – 84.

Dahli ana erbâbı hased mu'teber eyler

Üstad olıcak sözde hasedden kaçılır mı

Zirâ hüneri reşk ü hased mu'teber eyler Nef'î K 11 / 46 – 47

Şâirlerin üstat şâirleri konu edinmeleri genel itibariyle üç ileti biçimine sahiptir. Bunlardan birincisi “denklik”tir. Şâir zaman zaman üstat bir meslektaşının kendi zamanındaki eşiti, dengi, temsilcisi, mevcut zamandaki karşılığı olduğunu ifade eder:

Suhan bezminde ben bir rind-i dürd âşâm koptum kim

Ma'anî câmını içmekde oldum Câmî-i sâni Hayâlî K 14 / 29

Necâtî gitdise benden Hayâlî sağ ola şâhâ

Erenler çün komaz hâlî cihân içre bu meydâm Hayâlî K 14 / 33

Eşigin Ka'be-i hâcat-ı âlem

Hayâlî Ka'bede Hassân benzer Hayâlî K 18 / 21

Ka'be-i hâcâtdır dergâh-ı Şâh-ı Cem Cenâb

Sen Hayâlî vasf ile ol Ka'bede Hassân mısın Hayâlî K 20 / 20

Oldı vasf-ı suhan-ârân ile şî'r-i Bâkî

Rif'at-i pâyede hem-sâye-i nazm-ı Selmân Bâkî K 2 / 36

Hâk-i pâyım sürme eylerse aceb mi rûzgâr

Unsur-ı ruh-ı Kemâl-i İsfahânîdir sözüm

İşte Hallâk-ı ma'ânî şimdi geldi âleme

Gûş edin a^sârını kim tercemândır sözüm

Sonra gelsem dehre Hallâk-ı Ma'ânîden nola

Kâleb-i huşk-i hayâle rûh-ı sânîsir sözüüm Nefî K 1 / 16 – 17 - 18

Vassâf-ı Muhteşem-uhanem kim kasâ'idim
Şâhân-ı Cem-şükûh-ı cihân-bâna şân verir Nefî K 5 / 7

Ben o Hâkânî-i ahdim kim benim memdûhumun
Âstân-rûb-ı sarâyı devlet-i Hâkân bulur

Enverî-i rûzgârım kim şebistân-ı suhan
Şem-i fikrimle ziyâ-yı neyyir-i rahşân bulur Nefî K 9 / 31 - 32

Mülk-i Rûmı ol kadar tutdı sevâdı şî'rimin
Feyzîyim gûyâ ben ol Hindûstânımdır benim

Şimdi sırr-ı feyz-i Hallâk-ı Ma'ânî bendedir
Ser-te-ser âlem sevâd-ı Isfahânımdır benim

Enverî-i rûzgârım nokta-i pergâr-ı gayb
Gûy-ı hûrşîd-i zamîr-i gayb-dânımdır benim Nefî K 13 / 7 – 8 - 9

Urfî-i Rûm Enverî-i asr u Hâkânî-i ahd
Feyzî-i mu'ciz-dem-i vahy-iktisâb-ı rûzgâr Nefî K 17 / 32

Okundukça bu şî'r-i dil-pezîrim bezm-i âlemde
Eder zinde revân-ı Urfî-i merhûm u magfûru Nefî K 35 / 43

Hâfız u İbn-i Yemînîm gazel ü küt'ada ger
Söylesem belki rübâ'ide olurdum Hayyâm Nefî K 51 / 65

Pâdişâhım iki şâ'irdir veren nazma revâc
Merzbûm-ı Hindde Örfî Acemde Enverî

Âlemi leb-rîz-i âvâz eylemişler vasf edüp

Birisi Şâh Ekberi birisi Sultân Senceri

Ben kulun da işte mülk-i Rûmda vasfeyleyip

Bir senin gibi şehenşâh-ı Ferîdûn-efseri

Nedîm K 5 / 38 – 39 - 40

Bana mîrâs kalmışdır benimdir şi'ri Bâkînin

Aceb mi beytini tazmîn edip hiç anmasam anı

Nedîm K 23 / 22

Muhâl add eylemişlerken gazelde şâ'irân-ı Rûm

Ben îcâd eyledim ol Şevketâne tarz-ı eş'ârı

Şeyh Gâlib K 15 / 32

Menderes Coşkun'un şâirlerin birbirlerini nasıl değerlendirdiğine dair verdiği örneklerden biri olan Sâfi'ye ait şu dizeler şâirlerin kendilerini kimlere denk gördüğünü haber veren bir tespit mahiyetindedir:

Selmân anıldı Ahmed Hâcû yazıldı Zâtî

*Husrevlenür Necâtî Hâfızlanur Hayâlî*⁵⁵⁰

Şâirlerin söz ülkesine iktidar olmuş üstat şâirlere yönelik ikinci değinme şekli “üstünlük” iletisi taşımaktadır. Şâir bu iletide söz ülkesindeki iktidarını, kendisinin artık bahsi geçen üstadı dahi geride bıraktığını, adını sildiğini, unutturduğunu ya da kıskandırdığını, şâirliğinden utandırdığını ifade ederek pekiştirmek ister.⁵⁵¹

⁵⁵⁰ Coşkun, **a.g.e.**, s. 179.

⁵⁵¹ Tabii ki bu tür üstünlük bildiren ifadelerin tesbitinde kasideler başta olmak üzere şiir metinleri önemli birer veri kaynağıdır; ancak tezkireleri bu hususta oldukça değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Örneğin Kühü'l Ahbar'ın Mü'min bahsinde şairin şu sözleri paylaşılmaktadır: “Rûy-ı zemînde pür-zerrîn ve anda benüm gibi şâ'ir-i güzîn ve manzûm sözlerde benüm eş'ârım gibi dürer-i semîn gelmiş degüldür dir idi. Câmi ve Hâfız benüm 'asrumda gelse bana bi'z-zarûre baş egerler idi diyu söylerdi.” (Âlî, **a.g.e.**, s. 276)

Selsebil-i suhanım böyle revân görür ise
Akıp agzı suyu tahsîn ide Selmân ü Kemâl Necâtî K 16 / 40

Sonra geldümse Necâtiyle Nevâ'iden ne gam
Hâr evvel ser zened ez şâh ba'd ez hâr gül Hayâlî K 12 / 24

Devletinde benim ol husrev-i ma'nâ ki eder
Kuvvet-i tab'ıma Hallâk-ı Ma'ânî teslim Nef'î K 8 / 46

Ben ol Vassâf-ı ahdım kim gelince medh ü evsâfa
Benimle hem-zebân olmaz ne Firdevsî ne Hâkânî

Ne Vassâfım ne Firdevsî o mu'ciz-gûy-ı ma'nâyım
Ki ta'bîrimle sûret kesb eder ahvâl-i vicdânı Nef'î K 12 / 36 – 37

Sözde nazîr olmaz bana ger olsa âlem bir yana
Pür-tumturak u hoş-edâ ne Hâfızım ne Muhteşem

Hâkânîyim ben Muhteşem yanımda serheng-i haşem
Hâfız olur leb-beste dem hâmem edince zîr ü bem Nef'î K 16 / 34 – 35

Nazâketde metânetde kelâmım benzemez asla
Ne Urfîye ne Hâkânîye bu bir tarz-ı âherdir Nef'î K 20 / 36

Olurdu kendi kemâl-i kusûruna şâhid
Göreydi nazmımı ger şâ'ir-i İsfahânî

Suhan-gedâlık ederdi cenâb-ı tab'ımdan
Geleydi ger bu zamânda vücûda Hâkânî Nef'î K 31 / 60 - 61

Nizâmî görse ger tarz-ı kasîdem dahi anmazdı
Hadîs-i sergüzeşt-i Husrev ü Şîrîn ü Şâpûrî Nef'î K 35 / 42

Hâkânîyim ki Feyzî-i Hindî vü Enverî
Tab'imdan istifâde-i nûr-ı cemâl eder Nâ'îlî K 1 / 9

Döndürüp Rûmu sevâd-ı kalemim Lâhûra
Etdi gümnâm-ı adem Feyzî-i Hind-ârâyı Nâ'îlî K 5 / 24

Benim ol Husrev-i Hâkânî-i ma'nî ki olur
Nakd-i semâye-i feyzimle girân-bâr-ı duyûn Nâ'îlî K 17 / 55

Rûşen zamîr şâ'ir-i hoş-gû ki nazmının
Efsânedir yanında mübâhât-ı Enverî Nâ'îlî K 20 / 33

Kasîde semtin ihyâ etmedir sâyende maksûdum
Ferâmûş etdirem şâ'irlere Urî-i sehhârî Şeyh Gâlib K 15 / 33

Vecdî Divanı'ndan alıntılanan aşağıdaki beyit üstünlük algısını ortaya koyma şekli bakımından hayli ilginç bir misaldir:

Bu şî'r-i tâze berâber degülse Bâkîye
*Budur tefâvüti Vecdî o köhne bu tâze*⁵⁵²

Şâirlerin iktidarlarını ortaya koymaktaki üçüncü illetisi bir genellemeyle bütün şâirler içinde söz ülkesinde “en üstün” olduklarının beyanıdır.

Âlem-i sûretde ger yoktur şükûh u şevketim
Âlem-i ma'nide yok bir ben kimi sâhib-kıran Fuzûlî K 31 / 8

⁵⁵² Menderes Coşkun, **a.g.e.**, s. 137.

<i>Belâgat içre ben ol şeh-süvâr-ı meydânem</i> <i>Ki eyledüm şu'arâ-yı zamâneyi pâ-mâl</i>	Bâkî K 20 / 41
<i>Görünce sahib-i divân olanlar ebyâtım</i> <i>Dediler olsan olur ehl-i nazma ser-defter</i>	Hayâlî K 3 / 15
<i>Husrev-i mülk-i suhan oldu Hayâlî Husrevâ</i> <i>Hayl-ı şî'rin cem edip bir hûb dîvân eyledi</i>	Hayâlî K 17 / 18
<i>Mülk –i nazmın kenz-i layüfnaya mâlik şâhiyem</i> <i>Leşkerimdir şâ'irân-ı evvelîn ü âhirîn</i>	Hayâlî K 23 / 39
<i>Ben cihân-ârâ şehensâh-ı cihân-ı ma'nâyım</i> <i>Sözlerin de pâdişâh-ı kâmrânıdır sözüm</i>	Nefî K 1 / 24
<i>Nice üstâd-ı suhan-güstere oldum gâlib</i> <i>Ki bulunmaz arasan her birinin akrânı</i>	Nefî K 4 / 49
<i>Eyledin lutf ile bir böyle kasîde teklîf</i> <i>Ki nazîre diyemez bir yere gelse şu'arâ</i>	
<i>Var mı böyle kasîde edemege cür'et eder</i> <i>Şarkdan garba varınca suhan ehline salâ</i>	Nefî K 18 / 78 – 79
<i>Devletinde n'ola Urfî gibi meşhûr olsam</i> <i>Var mı bir bencileyin şâ'ir-i pâkize-edâ</i>	Nefî K 18 / 81
<i>Ey sadr-ı suhan-pîşe bunu sen de bilirsin</i> <i>Kim sözde bulunmaz bana hemtâ-yı zamâne</i>	Nefî K 42 / 25

Gelmedi dahi benim gibi cihân-ı nazma
Devre âgâz edeli nüh-felek-i dâ'ire-sâz Nefî K 58 / 13

Sana bu izz ü câhı veren mülk-i nazmda
Devrinde bir benim gibi sâhib-kıran verir Nedîm K 4 / 55

Nef'î vâdî-i kasâ'idde sühan-perdâzdir
Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

Mesnevî semtinde geçmiştir Atâyî cümlesin
Hâletî evc-i rübâ'ide uçar verkâ gibi

Hâsılı her biri bir vâdîde bulmuş imtiyâz
Müstezâd u şarkı vü tahmîs-i şevk-efzâ gibi

Hâme-i mu'ciz-beyânım anların her birine
Bir cevâb ibrâz edüp vâzih yed-i beyzâ gibi Nedîm K 18 / 38 – 39 – 40 - 41

Bazı avangard şâirlerin divanlarından alıntıladığımız bu tür beyitler, esas itibariyle şâirlerin, tıpkı diğer meslek erbabları gibi, ortaya koydukları ürünlerin promosyonlarına / tanıtımlarına dair gerçekleştirdikleri manevralardır. Söz ülkesinin Arap, Acem ve Türk coğrafyalarında sultanlığını yapmış üstad isimler onların kendi iktidarlarının tesisi ya da muhafazası açısından iyi birer reklam malzemesidir. Bu promosyon iki uçlu bir mana budağıdır. Bu budağın bir ucu şâirin alanında ne kadar muktedir olduğunu, öteki ucu ise medhi yapılan patronun değerini işaret eder; çünkü şâir yeteneğini överken aynı zamanda kendine memduh olarak seçtiği kişinin de tarafından övülmeye lâyık nitelikte bir hâmi olduğunu söylemiş olmaktadır. Belki de bu yüzdendir ki kasîdelerde medhiyeler ve fahriyeler çoğu kez ardı ardına ve hatta iç içe söylenmektedirler.

Men-i gâfilden âgâh ol ki bir kem-ter senâ-hânım
Gerek sen tek ser-efrâzın benim tek bir senâ-hâmı Fuzûlî K 26 / 31

*Sen ol Şehenseh-i âlî-nijâd-ı âlemsin
Ki cümleden sana eyler zamâne ikrâmı*

*Ben ol suhanver-i mu'ciz-beyân-ı devrânım
Ki tutdu âlemi hüsn-i edâ ile nâmı*

*Kasîde vü gazelim hod pür etdi dünyâyı
Ne Rûmu koydu ne Hindî ne mülk-i Acemi* Nef'î K 22 / 35 – 36 – 41

*Dilimde bîkr-i fikrimle hayâl-i şâhid-i hulkun
Yazılmış bir kitâba nakş-ı Yûsufî Züleyhâdır* Nef'î K 48 / 48

*Benim gibi senâ-hânın sen olsan n'ola memdûhu
Ki zâtın gibi tab'ım dahi bî-mânend ü hemtâdur*

*Sûhan ben olmasam ma'nâda bir gencîne-i nâ-bûd
Kerem sen olmasan âlemde ism-i bî-müsemmâdır* Nef'î K 48 / 52 - 53

*Yâkût-ı âfitâba verir reng-i rûyu şerm
Aks-i fîrûg-ı gevher-i pâk-i necâbetin*

*Fehm eylemekde âciz olur Nâ'ilî gibi
Nekkâd-ı çârsû-yı hîred kadr ü kıymetin* Nâ'ilî K 29 / 23 – 24

Söz ülkesinin iktidarı olma iddiasını taşıyan şâirlerin üstat şâirler dışında göndermede bulunduğu bir başka hedef-zümre, kendi dönemlerinde yaşayan ve iktidar olanın / sarayın teveccühüne ve ihsanlarına nail olmuş diğer şâirlerdir. Bu konuda en çarpıcı örneklerinden biri Tacizade Cafer Çelebi'nin devrin en gözde şâirleri olan Ahmed Paşa ve Şeyhî'nin şâirlikteki iktidarına dair yaptığı manzum değerlendirmedir.

*Şular kim Türki dilde şöhreti var
Biri Şeyhî Ahmeddir ey yâr*

*Eger Şeyhîdir insâf eyle billah
Suhan-verlikden olmuş gerçi âgâh*

*Fesahatda velâkin kârı yokdur
Kelâmının garib elfâzı çokdur*

*Egerçi vardır Ahmedde zerâfet
Bulumur sözlerinde hem fesâhat*

*Belâgatda veli mâhir degildir
Kelâmın rabtına kâdir degildir*

*Sözümün hüsnü vardır âmi yokdur
Nukûş-ı deyre benzer cânı yokdur*⁵⁵³

Sarayın teveccühünü kazanmış, musahib unvanını elde etmiş ve bu itibarla pek çok kereler kendisine değerli câizeler buyrulmuş olan Hayâlî Beg belki de çağdaşlarınca en çok eleştiriye maruz kalan şâirlerdendir. Örneğin şâir Meşrebî onu hırsızlıkla suçlamaktadır.

*Katı katı Hayâlî şiir okudı
Dedim anın kulagina yap yap*

*Bu gazeller kimin ola dedi ki
Issı çıkmaz ise benimdir hep*⁵⁵⁴

⁵⁵³ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 138.

⁵⁵⁴ Lâtîfî, **a.g.e.** s. 308. (Aynı kıt'a Âşık Çelebi Tezkresi'nde s. 940'ta Gazâlî başlığı altında verilmektedir)

Hayâlî ile “yıldızı barışmayan” bir diğer dönemdaş şâir Zâtîdir. Kaynakların verdiği bilgiye göre bu iki söz sultanı arasında önceleri bir yakınlık söz konusudur ve hatta Hayâlî Bey, Zâtî’nin bir beytine tahmis de söylemiştir; ancak sonraları aralarında “adâvet vâkı’ olup biri birinün ‘aybından hurdegîr ve birbirinün adâvetinden habîr idiler”.⁵⁵⁵

Hayâlî’yi sadece şâirlik konusundaki iktidarıyla ilgili değil fiziki özelliklerine varıncaya kadar en sert ve hatta ahlâka mugayir şekilde eleştiren kişi Taşlıcalı Yahya Bey’dir

*Bana olaydı Hayâlî’ye olan hürmetler
Hak bilür sihr-i helâl eyler idüm şî’r-i teri*

*Ne revâdur bu ki sâyem gibi altumda iken
Gün gibi bir ışıgun üsti yanum aldı yiri*

*Ben şecâ’at kılıcıyum ol ışıklar nacagı
Ben savaş günü çeriyüm o hemân cerde cerî*

*Çok sevdigüm Hayâlî eglencesin cihâna
Benzer başunda tayken çemrenmiş istepâna*

*Kuşlarda ey Hayâlî sen bir babakuşusun
Ardundagı perüdüñ benzer agaçkakana*⁵⁵⁶

Aynı şekilde iktidar yarışında Hayâlî’nin de hemşehrisi Hayreti’nin ikbal basamaklarını tırmanmasına nasıl engel olmaya çalıştığı yine kaynaklardan öğrenilebilmektedir.

*“Menkûldür ki vezir İbrâhîm Paşa mezbûrı ilerü çekmek bâri ze’âmet pâyesine çıkarup
mahûd-ı akrân itmek kasdına bir gün Hayâlî Beg’e sormuş. Hem-şehrün olan Hayrefîyi nice*

⁵⁵⁵ Aşık Çelebi, **a.g.e.**, C.3, s. 1587.

⁵⁵⁶ Aşık Çelebi, **a.g.e.**, s. 877 – 878.

*bilirsün diyu su'âl eylemiş. Mezbûr dahi medh yüzünden kadh idüp bir himmeti bülend mir ü vezîr sohbetinden mefretle uzlet-pesend fakirdür ki bu yakında nazm itdüğü eş'ârından işbu matla'ı hüsn-i hâline şâhid-i dil-pezîrdür diyu haber vermiş... ”*⁵⁵⁷

İktidar yarışında şâirlerin birbirleriyle bu tür söz düellolarına tevessül ediyor ya da bir diğerine müfteri bir tavır sergiliyor olmaları⁵⁵⁸ pekala insanın en temel güdülerinden biri olan “güç / iktidar istenci”yle ilintilidir. Dolayısıyla meseleye klasik Türk şiirine hizmet etmiş şâirlerin daima atışan ya da birbirlerine karşı büyük bir hırsla olumsuz eleştirilerde bulunan kimseler olduğu şeklinde değil, bu en temel güdünün insan hayatının sadece bir cephesini temsil eden sanat alanında beliren akisleri gözülle bakmak ve verdiğimiz örnekleri de güç / iktidar istencinin tabii görüngüleri şeklinde değerlendirmek gerekmektedir. Takiyettin Mengüşoğlu’nun da değindiği üzere yapıp eden ve isteyen bir varlık olan insan hayatın akışı içerisinde sayısız eylem gerçekleştirir ve bu eylemlerin her biri bir değeri temsil etmektedir. Yapıp etmelerimizden bir kısmı “yüksek değerler”e yani sevgi, dostluk, adalet, şeref gibi evrensel, her zamanda ve zeminde geçerli değerlere hizmet etmeye yöneliktir. Diğer bir değer biçimi olan “davranış değerleri” ise daha çok gün içinde otomatikleşen, moda / alışkanlık halini almış yapıp etmelerimizle ilgilidir. Üçüncü değer grubu ise “araç değerler” şeklinde isimlendirilir ki bu değer grubunda kişinin ilgi, çıkar, yarar, kuşku, çekememezlik, kıskançlık, maddî kaygılar gibi duygu durumlarını doyuracak yapıp etmeleri yer alır ve bu değer grubunun hayatta çok önemli ve geniş bir yeri vardır; çünkü insan hayatı bu değerlerin her birinin dengeli bir biçimde gerçekleştirilmesine dayanır.⁵⁵⁹ Bu çıkarım, kişisel iktidarı tesis etmeye dönük yapıp etmelerin insanı insan yapan değerlerden biri olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁶⁰ Üstelik başta hükümdar ve devlet ricali olmak üzere pek çok şâirin bir

⁵⁵⁷ Âlî, **a.g.e.**, s. 208.

⁵⁵⁸ Mevlânâ Sâfi – Muhtelif Düşmanları (Sehî, **a.g.e.**, s. 122 – 123), Sücûdi – Revâni (Aşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 1, s.507), Nizâmî – Ahmed Paşa (Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 352), Zâtî – Mesîhî (Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 305), Eflâtun – Arif Çelebi (Âlî, **a.g.e.** s. 238), Nef’î – Şeyhülislam Yahya (Coşkun **a.g.e.**, s. 109) gibi.

⁵⁵⁹ Takiyettin Mengüşoğlu, **İnsan Felsefesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s. 95 - 97 - 98 – 100.

⁵⁶⁰ Dinî – tasavvufî kulvarda eser veren şâirlerde dahi iktidar ilişkisinin bir başka boyutu olan şâirin kendi / nefsi / egosu ile olan iktidar ilişkisi / mücadelesi, karşımıza çıkmaktadır denilebilir; çünkü mutasavvıf kişi / şâir bilir ki kendi ile olan iktidar ilişkisinde başarılı olur, nefsinin terbiye edebilirse Fenâfillah’a yani en büyük

başka şâirin yeteneğini medh ettiği⁵⁶¹, onun iktidar bulmasına ön ayak /aracı olduğu gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.⁵⁶²

3.4. İktidarın Şâiri - İktidarın Şiiri

Şiir ve edebiyat, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan çöküş yıllarına kadar bütün dönemlerinde kendisine bir itibar ortamı bulmuş ve bir cazibe merkezi olarak algılanan pâdişâh sarayları, daima hükümdarların şahsiyetleri ile değişen derecelerde, şiir ve edebiyatın koruyucusu ve teşvikçisi olmuştur. Bütün marifet sahipleri devletin mutlak hâkimi olan pâdişâhın sarayı etrafında kümelenmişler ve pâdişâhların şiir ve edebiyata olan merakları ölçüsünde bu topluluklar artmışlar veya eksilmişlerdir.⁵⁶³

Harun Tolasa, 16. yüzyılda neşredilen Sehi Bey, Lâtîfî ve Âşık Çelebi tezkîrelerinden hareketle kaleme aldığı bir çalışmada, hükümdar ve hükümdarı simgeleyen saray çevresinin şâire gelen her türlü destek ve yardımın kaynağında yer aldığını, öyle ki belirli bir mesleği, görevi, geçim imkanı olmayıp dış yardım ve desteğe daha çok muhtaç olan şâirlerden tutalım da devlet mekanizmasında belli bir mesleği ve fonksiyonu olan ve hatta devlet kapısına muhtaç olmayan serbest meslek sahibi şâirlere kadar, hepsinin hayatında, pek az istisnaıyla, pâdişâhın / sarayın çok önemli bir yeri ve rolü olduğunu, bunun böyle olmasının da yine çağın sosyal, siyasal ve kültürel yapı ve anlayışı içerisinde hem doğal hem de zorunlu bir mahiyet taşıdığını söyler ve sarayın gücünü, bu gücün şâir üzerindeki etkisini şöyle ifade eder:

makama erişecek, en büyük iktidarla bir olacaktır. Bununla birlikte tevhid, münacat, na't gibi genellikle kasîde nazım şekliyle yazılan nazım türleri de, Esmâü'l-Hüsna'nın anlamlarıyla da doğrulanan mutlak iktidar Allah ın rızasını ve şefaati / aracı iktidar olan Hazreti Peygamber'in sevgisini kazanmaya dönük söylemler içermesi bakımından kişinin ebedî âleme dönük iktidarını / rahatını temellendirme gayesine de hizmet etmektedirler.

⁵⁶¹ Bu durumun en güzel örneği Necâtî'nin Ahmed Paşa'nın şairliği ile kendininkini karşılaştırdığı: “*Necâtî'nin dirisinden ölüsü Ahmed'in yegdir / Ki İsa göklere agsa yine dem vurur Ahmedden*” (Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 326) beyitidir.

⁵⁶² Lâtîfî, Tezkiresi'nde Melîhî'den şöyle bahseder: “*Pek çok marifetle övgüye değer biri olduğu için Ahmed Paşa'nın tavsiyesi ile Sultan Mehmed'in özel meclislerine girme fırsatı bulmuş, bu yolla onun yakını, musâhibi olmuştu.*” (Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 299)

⁵⁶³ İpekten, **a.g.e.**, s. 15.

“Halkın şâiri değerlendirme faaliyetinde, yüksek seviyeden şahsiyetlerin ve özellikle pâdişâhın zevki, takdiri ve bunların sonucu olarak şâire sunduğu imkanların büyük etkisi görülür. Böylece pâdişâh şâirin hayatında sosyal ve ekonomik bir imkan olmanın yanı sıra, onun değerini gün ışığına çıkartmanın, onu layık olduğu yere ulaştırmanın fonksiyonunu da taşır. Bu bakımdan sarayı, o devir toplumumuzda şiir ve sanat açısından henüz bilinmeyen, farkına varılmayan değerlerin teşhis ve tefrik edilip gün ışığına çıkarılması, onlara layık olduğu değer verilmesi, daha da ötesi, onların yetiştirilmesi, geliştirilmesi, olgunlaşma imkanlarının sağlanması fonksiyonuyla da yüklenmiş saymak sanırsanız yanlış olmaz.”⁵⁶⁴

Tanpınar’ın ise klasik Türk şiiri evrenini değerlendirirken Osmanlının patrimoniyal bürokrasisini dolaylı olarak doğruladığı ve bu bürokrasinin sanattaki akislerine dair yaptığı “saray istiaresi” vurgusu meselenin analizi açısından oldukça mânidâr bir başka tespit olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanpınar’a göre klasik Türk şiiri şâirinin zihniyetinin ve hayal dünyasının arkasında “saray” ve dolayısıyla “hükümdar” vardır. Çünkü “her büyük sanat eserinde olduğu gibi, eski şiirimiz de ne kadar dolayısıyla konuşursa konuşsun, evvela içinde bulunduğu içtimâî sistemi veriyordu. Her şeyden evvel, bu şiir dilinin daima bir saray etrafında teşekkül ettiğini düşünmek bizim için kâfi bir delildir.” Bu nedenle, klasik Türk şiirine “bütünü ile bakılınca, bu hayal ve sembollerin, bu aşk tarzının alelade bir belagat oyununda kalmadığını, asırlar boyunca süren bir çalışmanın neticesi olsa bile şâirin hayat şartlarıyla olduğu kadar içtimâî nizamla da alakalı bir sistemi ortaya koydukları inkar edilemez.”⁵⁶⁵

Divan şiirini saray ve hükümdar merkezli bir yapı olarak gören Tanpınar, sarayı ve dolayısıyla hükümdarı Osmanlı toplum düzeninde her değişkenin odağına yerleştirir ve hatta divan şiirindeki sevgili imajının / portresinin dahi ilhamını bu menbaadan beslenerek aldığını iddia eder. Ona göre saray, aydınlığın ve feyzin kaynağı muhteşem bir merkeze, hükümdara,

⁵⁶⁴ Harun Tolasa, **Sehi, Lâtîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 82.

⁵⁶⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar. **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, s. 10.

onun cazibesine ve iradesine bağlıdır. Her şey onun etrafında döner. Ona doğru koşar. Ona yakınlığı nispetinde feyzli ve mesuttur. Bütün tabiat ve eşya, müesseseler, onun temsil ettiği bir hiyerarşiye göre tanzim edilmiştir. Aşk, zihnî hayat, hayvanlar ve bitkiler âlemi, kozmik nizam, varlık hatta adem (yokluk) bütün mefhumlar, vücudumuzun kendisi, hepsi saraydır. Hepsinin hükümdarı vardır. Binaenaleyh aşk da bu cinsten bir istiare olacak, sevgili bir hükümdara benzeyecektir. O, kalp âleminin hükümdarıdır. Sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. Eski şiirimizde aşk, sosyal rejimin yani patrimonyalizm ferdî hayata aksi olan bir kulluktur. Bu kulluk münasebetini hükümdarla sevgili arasındaki benzerlikler daha iyi verir.⁵⁶⁶

Bütün öğelerin efendi – kul ilişkisi içinde olduğu bir sistemde bütün himâye ve intisab olanaklarının hükümdarın şahsında büyüyen halkalar halinde yayıldığını düşünen Walter G. Andrews'e göre de sistemdeki bütün zenginlik ve iktidarı temsil eden saraya / hükümdara aittir ve Osmanlı şiirindeki âşık – sevgili ilişkisi, efendi – kul ya da tebaa- hükümdar ilişkisi ile özdeşdir:

*“En temel olarak, şiirsel formülasyon hükümdarı bir sevgi nesnesi olarak belirler. Hükümdar, bir nesne olarak, bir anlamda bir duygusal ilişkinin hareketsiz başlatıcısıdır; aşkı uyandırır, aşkın yöneldiği hedef işlevi görür, ama duygusal duruma katılması gerekmez. Şiirin kimi standart aşk mazmunlarında bu durum kendini apaçık gösterir. Bülbül güle yaklaşır ve ona nağmeler söyler; pervane, mumun etrafında döner durur; âşık, sevgilinin eteğinden ayrılmaz, kûyuna gelir gider. Benzer biçimde, hükümdar, kutupsal, hareketsiz bir kendiliktir, eylemlerinden değil, doğasından gelir etkisi. Gül (mum), güzelliğiyle (ışıyla) çeker ve dikenleriyle (sıcaklığıyla) incitir; sevgili, doğası gereği çeker ve âşığın acısı, sevgilinin ilgisizliği veya ona karşılık vermemesi yüzündendir. Dolayısıyla, bir açıdan aşk nesnesi, ilişkiye doğası gereği katılamaz, bir başka açıdan ise sevgili, kayıtsızlığını yalnızca bir parça azaltmakla, iyileştirebilir, acıyı dindirebilir veya gönü şad edebilir. Bu örüntünün, tebaa – hükümdar ilişkisinin belirli ilkelerini tanımladığı görülüyor.”*⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ Tanpınar, a.g.e., s. 12.

Tanpınar ve Andrews'in görüşlerinden hareketle şu neticeyi çıkarsamak mümkündür: Patrimonyal yapı ve bu yapının odağı konumundaki saray / hükümdar, sadece sanatsal verimleri himâye etmekle ya da bu ürünlerin devamlılığını sağlamakla kalmayıp bir adım daha öteye geçerek sanatın / şiirin bu dönemdeki en karakteristik mazmunlarının ve dahi muhteva evreninin biçimlenişinde de başat bir ilham kaynağı olmaktadır.

Şâirin kendi iktidar alanını oluşturabilmesi ya da mevcut iktidarını muhafaza edip türlü hünerler gösterebilmesi için evveleminde sarayın, başka bir ifadeyle “ümmîdgâh”ın teveccühüne nâil olması gerek şart durumundadır. Bu hususta bir mihenk taşı olan saray, eserin dikkat çekmesi, hatta önem kazanması veya değerinin artmasında olduğu kadar şâirin, şâirlik bakımından gelişmesi, olgunlaşması ve verimliliğinin artmasında da önemli bir rol üstlenmektedir. Nitekim Lâtîfi'nin Tezkîre-i Şu'arâsı'ndaki “Sultan Murad Han” bahsinde, şâirler cephesindeki bu algılama biçiminin bir kıt'a ile mükemmelen özetlendiğini görmekteyiz:

Hünere terbiyet gerek hünerin

Terbiyet fi'l- hakika illetidir

Her hüner ki cihanda buldu vücud

*Pâdişâh-ı zamane himmetidir*⁵⁶⁸

İktidardan pay almak isteyen bir şâirin mutlaka başta saray olmak üzere iktidar odaklarının dikkatini celbetmesi ve böylece kendisine patronlarının nazarında özel bir yer edinmesi gerekmektedir. Necâti Beg bir kıt'asında sözkonusu gerek şartı şöyle ifade etmektedir.

⁵⁶⁷ Andrews, **a.g.e.**, s. 116 – 117 – 118.

⁵⁶⁸ “Yetenek, korunup gözetilmeye ihtiyaç gösterir, aslında koruma hünerin sebebidir. / Bu dünyada ortaya çıkan her yetenek zamanının padişahının ilgisinin sonucudur.” (Lâtîfi, **a.g.e.**, s. 68.)

*Mısır-ı hünerde kendüyi satmak gerek kişi
Yûsuf gibi dilerse ki vara azîz ola*⁵⁶⁹

Hâmilik sisteminin maddî kazanımlarına oranla hâmilerinin kendilerine sağladıkları koruma ve yakınlık Osmanlı toplumsal yapısı dikkate alındığında, paradan çok daha değerli imkanlar olarak dikkati çekmektedir. Bu çerçevede hamisi tarafından korunan şâirin, çağdaşlarına oranla elde ettiği prestij, aldığı parayla ölçülemeyecek değerde olmalıdır.

Bir şâirin siyasal iktidara yakınlık gücünü elinde tutma yeteneği kendi iktidarının da en büyük belirleyicisi olduğuna göre şâir bir şekilde sultanla özel bir dostluk, yakınlık kurmalıdır. Bu özel dostluğun sanatkârca en çok arzu edilen şekli devamlı ve uzun süreli, sıkı ve sağlam, kalıcı ve samimi bir mahiyet taşımasıdır. Pâdişâhla kurulan temas ve münasebetlerin en ileri, en yüksek ve cazip şekillerinden birini oluşturan bu hedef “musahiblik / nedimlik / karinlik / hemdem olma / mukarriblik” gibi isimler taşımaktadır. Halil İnalcık bir makalesinde, Kabûsname’den ve Nizamülmülk’ün Siyâsetname’sinden hareketle bir nedimin sahip olması gereken özellikleri şöyle sıralamaktadır:

*“Nedîm olmak bir takım hünerlere sahip olmayı gerektirir, Nedîmin gözü, kulağı daima pâdişâh üzerinde olmalı, canını yoluna feda etmeye hazır olmalı. Nedîm, güzel görünüşlü, yazıcılıkta hünerli olmalı. Nedîmler, şâirler arasından seçilir. Farsça, Arapça birçok şiir ezberinde olmalı. Nedîm tıp ve yıldız ilminde bilgi sahibi olmalı. Pâdişâhı eğlendirmek nedimin görevidir. Hikâye, gülünç ve şaşılacak sergüzeştler ve garip fıkralar ezberinde olmalı. Tavla ve satranç oynamayı bilmeli. Kur’an okumayı, tefsîri, mecliste sözü açılan her konuda konuşabilmelidir. Geçmişte pâdişâhların maceralarını ezberleyerek pâdişâhına iyi ve kötü işleri anarak onu halk için hayırlı yola yöneltmelidir. Pâdişâhların bir nedime sahip olması kaçınılmaz bir âdettir. Pâdişâh ne yaparsa yapsın nedim onu övmeli, akıl öğretmeye kalkmamalıdır. Nedîm, görmüş geçirmiş, büyüklere hizmette bulunmuş, deneyimli, iyi huylu, samimi saygılı centilmen biri olmalı; zira halk, pâdişâhı nedimiyle ölçmektedir.”*⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ Necatî Beg, **Necatî Beg Divanı**, (haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992, s. 146

Bu türden bir yakınlık şâire doğrudan doğruya maddî bir gelir sağlamamış olsa da kazandırdığı statü bakımından ehemmiyet arz eder. Pâdişâh, sâiri bir göreve atar; ya da şâir zaten böyle bir görevde ise derecesini yükseltir. Kısacası bu tür bir yakınlık şâir için geçim kaynağı olmaktan ziyade yüksek bir mevki ve itibar kaynağıdır. Her yönüyle takdire, kıskanılmaya ve ulaşılmaya değer bir durumdur.

Peki, musâhib / nedim / karin sıfatıyla ya da başka şekillerde sarayın iltifatına ermenin, iktidarla özel dostluk kurabilmenin yol ve yöntemleri nelerdir?

Şâirin yakınlık, destek ve imkanlara ulaşmasının oldukça çeşitli yolları vardır. Bunlar: Pâdişâh veya şehzâdenin, şâirin bir şiirini veya eserini görmesi veya okuması; okunurken işitmesi, beğenmesi; etrafındaki kimseler tarafından şâirin kendisine tanıtılması, tavsiye edilmesi veya halinin arz edilmesi; şâirin bizzat pâdişâh ya da şehzâdeye şiir takdim edilmesi ki şâirlerin hemen hepsi bu yolu denemiş veya denemek istemiştir; mesleğinde veya kendisine verilen bir görevdeki başarısı, bir hünere sahip olma, bu işte gösterilen ehliyet, herhangi bir konuda gösterilen kabiliyet ve üstünlük; pâdişâh veya şehzâdenin bir şiirinin “tazmin” ya da “tanzir” edilmesi ve bunun beğenilmesi; bir mecliste, bir sohbet esnasında hoş gidecek bir nükte / latife yapılması; söz arasında geçen beyit veya kıtaların anında tanzir ya da tazmin edilmesi; pâdişâha zamanında yapılan bir iyiliğin unutulmayıp hatırlatılması; tok gözlü ve mütevekkil bir davranış tarzının sergilemesi hemen daima yakınlık, takdir ve himâye sağlamış başlıca vesilelerdir.⁵⁷¹

Yukarıda sıraladığımız vesileler doğduğunda şâir, iktidarın teveccühüne / iltifatına / ihsanına nâil olma imkanını yakalayabilir; ancak sarayın teveccüh / iltifat / ihsan oranı eserin sunulmuş şekline, içeriğine, zamanlamaya ve patronun tutum ve yaklaşımına ve tabii ki o anki

⁵⁷⁰ Halil İnalcık, “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şairler”, **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2007, s. 242 – 243.

⁵⁷¹ Tolasa, **a.g.e.**, s. 88 – 89.

hâlet-i rûhiyesine göre değişebilmektedir. Buna göre patron, para⁵⁷², câme / hil'at⁵⁷³ gibi câizelerle⁵⁷⁴; maaş / ulûfe⁵⁷⁵, mansıb / pâye /mevkii⁵⁷⁶, tımar / toprak / mal⁵⁷⁷ cinsinden ihsanlarda bulunabilmektedir.⁵⁷⁸ Bu demektir ki türlü iltifatta bulunmak Devlet-i Âl-i Osman için bir çeşit fikir ve sanat eserleri kanunudur. Klasik Türk şiirinin töresidir, yasaıdır,

⁵⁷² Her hangi bir sebeple payitahta takdim edilen sanat eserinin beğenilme derecesine göre saray tarafından anında verilen para cinsinden ödüllerdir. (Kazan, **a.g.e.**, s. 40)

⁵⁷³ Hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen veya hediye edilen değerli elbiseyi ifade eder.(Filiz Karaca, “*Hil'at*”, **TDVİA**, C. 17. İstanbul 1998, s. 22.). Ömer Lütfi Barkan'ın her mali yıl sonunda çıkarılması adet olunan Osmanlı bütçesinin 1669 – 1670 yılını ait bir umumi muhasebe cetvelinden yaptığı tespite göre o yıl için saray adına yapılan 189.208.403 akçelik masraflar yekününün 14.500.000 akçesi hil'at imali için samur ve kumaş mübaya'asına harcanmıştır. (Bilkan, **a.g.m.**, s. 31.).

⁵⁷⁴ Eskiden, yazılan eserler karşılığında devlet büyüklerinden alınan bir nevi tel'if ücreti olarak da kabul edilebilecek câizeler genel olarak beğenilen bir işi yapan kimseye, âlim ve sanatkârlara yazdırılan veya bunlar tarafından devlet adamlarına takdim edilen eserlere verilen mükafat, hediye ve ihsan manalarına gelir. Ancak câize daha çok yazdıkları şiirler karşılığında şâirlere verilen her türlü hediyeği ifade etmek için kullanılmış ve bu sebeple bir edebiyat terimi niteliği kazanmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçede aynı anlamda “sıla, in'am, sevab, tasadduk, ıydane ve atıyye” kelimeleri de kullanılmıştır. Câizeler ya para (nakdiye) olarak veya kumaş, elbise, cübbe şeklinde verilirdi. (Uzun, **a.g.m.**, s.28 -29.).

⁵⁷⁵ Ulûfe, diğer saray çalışanlarıyla beraber sanat erbabına üç ayda bir mevâcip adı altında verilen maaşların genel adıdır. Ayrıca sarayda görev yapan diğer sanatçıların bir kısmının isimleri, “Müşâharehoran Defterleri” adı verilen saraydan her ay düzenli aylık alanların maaş kayıtlarının tutulduğu defterler de görülmektedir. Bu defterlerde saraya mensup müşâşinaslar, ağalar, tabipler, mimarlar, camilerde görev yapan müezzinler, divan, hazine ve maliye kâtipleri gibi bir çok saray çalışanının aylık maaş kayıtları bulunmaktadır. Şâirlerin maaş kayıtları ise diğerlerine oranla biraz daha farklılık arz etmektedir. Kaynaklarda umûmiyetle şâirlere sâliyâne olarak tanımlanan ve yılda bir kez verilen bir maaş ödenmektedir. Gene bu kaynaklara göre söz gelimi II. Bâyezîd'in devrinde otuzdan fazla şâir sâliyâne almıştır. Şâirlere verilen sâliyânelere ancak Müşâharehoran Defterlerinin *Cemâat-i Şuârâ* veya *Cemâat-i Mütferrika* başlığı altında yer alan kayıtlarda rastlanmaktadır. (Kazan, **a.g.e.**, s.38 -39.).

⁵⁷⁶ “Osmanlı'da mevki, rütbe ve nişanlar, devlet hizmetinde gösterilen liyakat ve sadakatten dolayı, verildiği gibi, bu makam ve pâyelerin elde edilmesinde şiirin de payı yüksek oluyordu. Bazen de şâirler, verilen bu pâye ve nişanlar karşısında şükranlarını arz etmek amacıyla kasîde yazarlardı.” (Cevdet Dadaş. “*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şâirlere Verilen Câize ve İhsanlar*”, **Türkler**, C. 11, Ankara 2002, s. 752.)

⁵⁷⁷ Sanatçılara muhtelif sebepler dolayısıyla atıyye ve in'am olarak onların maddî gelirlerini arttırıcı mahiyette verilen topraklardır. (Kazan, **a.g.e.**, s. 43).

⁵⁷⁸ Ayrıca sanatkârlara saray tarafından binek hayvanı, hayvanlarının yemleri veya yem paraları, müteferrika olanlara otluk da verilmiştir. Bir kısım şâirlere ise kasîdelerinde belirttikleri ihtiyaçları karşılığında samur kürk ve sair eşyanın in'am olarak verildiğini bu sanatçıların böylece muhtelif ihtiyaçlarının karşılandığı anlaşılmaktadır. (Kazan, **a.g.e.** s. 46.).

edebiyatçının bir nevi sosyal sigortasıdır. Bugün dergilerde, gazetelerde basılan yazılara, şiirlere, yayınevlerinde çıkan kitaplara ödenen tel'if ücretlerinin o dönemki karşılığıdır.⁵⁷⁹

Bu hususta İnalçık'ın şu sözlerini alıntılarlamak öne sürdüğümüz görüşleri pekiştirecek bir mahiyet taşımaktadır:

*“Bir eser veya kasîde sunan yazara patronunun inayeti türlü biçimlerde kendini gösterir. Sultan mesleğine göre, münşi ise katipliğe, ulemadan ise müderrislik, kadılık gibi bir ilmiye mansıbına veya vakıf hizmetine tayin eder; asker ise tımar, zeamet veya hassına terakki verir. Kasîde sunan şâirlere câize, çoğu zaman gümüş akça (nadiren altın sikke) olarak ve / veya yünlü veya ipekli hil'at verilirdi... ”*⁵⁸⁰

Sarayın ve saraya tâbi diğer devlet ricalinin mâdihi ve hatta denilebilir ki övgü memuru / işçisi görevini üstlenen bir birimini temsil eder hale gelen şâirlerin, tıpkı devlet adı verilen işletmeye hizmet eden diğer çalışanlar gibi kimisi devletten maaş almış, kimisi zaman zaman muhtelif ikramiyeler kazanmış, kimisi ise istediği yere tayin olmuş ya da hayalini kurduğu makama / mansıba terfi olmuştur. Bu durum, şâiri diğer devlet görevlileriyle eşitlemiş, devletleştirmiş ve devlete yaklaşanlar, yaklaştıkları nisbette devleşmişlerdir. Dolayısıyla şâirler tarafından tesir gücü anlaşılan “iktidara yakınlık, eşittir, iktidar olmaya yakınlık”, sanatkârların pek çok kere sağlamasını aldığı başat bir formülüzasyonu temsil eder hale gelmiş, bu nedenle şâirler hemen daima iktidarın şâiri olmayı kendileri için nihai hedef olarak görmüş ve böylece Osmanlı toplumunda şâir, iktidarın şâiri, kaleme aldığı şiirler de iktidarın şiirleri kimliğine bürünmüştür. Başka bir deyişle iktidar odakları şiire / şâire, iktidarın şiiri / şâiri mührünü vurmuşlardır.

⁵⁷⁹ Cemal Kurnaz, “Edebiyatın Gelişmesinde Sarayın Rolü ve Câize Geleneği”, **Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müsterekleri**, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 2005, s. 39.

⁵⁸⁰ İnalçık, **a.g.e.**, s. 28.

3.4.1 Bir İktidar Aracı Olarak Medhiyeler

Kasîdenin omurgasını teşkil eden ve devlet ricaline yakınlaşmak bakımından başat bölümü olan medhiyeler;⁵⁸¹ sultanlık, vezirlik, müftülük örneği yüksek makamlardan birinde bulunan kişinin o makamın gerektirdiği cengâverlik, cömertlik, ahlaklılık, adalet, her şeye muktedir oluş, ideal yöneticilik gibi erdemlerin en yücesine sahip olduğunu söyleyerek şâirin patronunu övdüğü, bu sayede kendi, iktidarını da hizmet ettiği bölümdür. Bununla birlikte medhiyelerde şâirler, memduhlarında yer aldığını söylediği söz konusu erdemleri ideal devlet ricali olabilmek adına kişi de bulunması zaruri hasletler olarak da takdim edip velinimetinden cengaver, ahlaklı, âdil, güçlü ve tabii ki cömert olmasını talep ederek bir nevi kendi siyasetnamesini de kaleme almış olmaktadır. Böylece de saray ve çevresin mevcut olan ve ideal bir devlet adamında olması gereken erdemlerin bir arada verildiği medhiyede şâir, iktidar odaklarının teveccühünü kazanmak ve böylece kendi iktidarını sağlamlaştırmanın en geçerli ve isabetli yolu bulmuştur. Medhiye adı verilen iktidara erişme aracı sayesinde ki zaman zaman mâdihliğindeki marifetle ilintili olarak türlü hedeflerine ulaşmış, saray ve çevresinin dikkatini çekerek “saray şâiri” unvanını elde edebilmiştir.

3.4.1.1 Medhiyelerde Memduhun Temel Vasıfları

Şâirler memduhlarında gördükleri / görmek istedikleri vasıfları ağırlıklı olarak belirli temalar çerçevesinde ifade etmişlerdir. Medhiye beyitlerini incelediğimiz dokuz divandan hareketle diyebiliriz ki her divanda farklı oranlarda kullanılmış olan söz konusu temalar: Cömert / lâtif / himmet sahibi oluş, cengâver / cesur / kahraman oluş, âdil oluş, ahlâklı oluş, dîndâr / dînî sorumluluk sahibi oluş, yüce / azîm / yektâ / değerli oluş, ideal / lâıyk bir devlet adamı oluş ve muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluştur. Kullanım oranları şâirin sosyal statüsü, ekonomik durumu, beklentileri ve devrin koşulları gibi etmenlere bağlı olarak değişen bu temaların hangi şâirde, hangi ifade biçimleriyle ele alındığına 15 – 18. yüzyıl

⁵⁸¹ Pala, **a.g.m.**, s. 565.

aralığında yetişen bazı zirve isimlerin divanları penceresinden baktığımızda şu ayrıntıları görürüz.

3.3.3.1.1. Ahmet Paşa'da Medhiye Söylemleri

Edebiyatımızda Nefî'den sonra en büyük kasîde şâirlerinden biri olarak sayılan Ahmet Paşa⁵⁸² Fâtih devrinde “*Himmet elidür yed-i beyzâ olan / Er nefesidür dem-i Îsâ olan // Kişiyi iltifât şâ’ir ider / Belki cümle hünerde mâhir ider, mûcibince nesîm-i kabûl-i şâhi ravza-i ahvâline vezân olmagla şükûfezâr-ı emeli taravet buldı ve himmet-i bağbân-ı ikbâl-i padişâhî ile behcet buldı.*”⁵⁸³ Ahmet Paşa, bu pâdişâh devrinde kısa sürede yükselmiş ve “*ba’dehû tetrîc ile kendülere hâce eylemişler andan sonra vezir idinüp kadrin yüce eylemişler*”⁵⁸⁴ di ki bu hızlı yükselişte ince zekâsıyla süslediği şiirleriyle pâdişâhı överek onun beğenisini kazanmasının önemli katkıları olmuştur.⁵⁸⁵

Harun Tolasa’nın yaptığı çıkarıma göre Ahmed Paşa penceresinden şiir, sevgiliye veya memduha yazılır. Memduh, pâdişâh olabileceği gibi devrin meşhur devlet adamları, âlim ve sofileri de olabilir ve şiirin konusu, bunlardan birinin aşkı, güzelliği, vuslat ve hicranı olabildiği gibi fazileti, meziyeti, her bakımdan yüksekliği, dua-yı devleti, taleb-i kerem ve himmeti olmalıdır.⁵⁸⁶ İşte biz bu noktadan itibaren Ahmed Paşa’nın iktidarla alakalı söz konusu fazilet, meziyet, yükseklik veya himmeti hangi bağlamlarda işlediğini ele alacağız.

⁵⁸² Ahmed Paşa Dîvânı’nında Fâtih için 12, II. Bâyezîd için 11 (biri önsöz niteliğinde ve münacat türü ile içiçe), Cem Sultan için 2 kasîde, Şeyh Vefa için 2 kasîde, Vefâzâde ve Şeyh Tâceddin için 1’er kasîde yazmakla beraber yazdığı 4 kasîdeyi kime atfettiği belirgin değildir. Buna göre Dîvân’ındaki toplam kasîde sayısı 33’tür. (bkz. Ahmet Paşa, **Ahmet Paşa Divanı**, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992.)

⁵⁸³ Âşık Paşa, **a.g.e.**, C. 1, s. 287.

⁵⁸⁴ Âşık Paşa, **a.g.e.**, C. 1, s. 287.

⁵⁸⁵ 16. yüzyıl tezkirecilerinin, Ahmed Paşa’dan önceki kasîdeleri beğenmeyip ilk kasîde şâiri olarak Ahmed Paşa’yı göstermeleri, bu yüzyılın kasîde açısından öneminin birinci göstergesidir. İkinci gösterge ise bir önceki yüzyıl olan 14. asırda kasîdelerin toplam sayısının 23 iken, bu yüzyılda sadece Anadolu sahasına mensup şâirlerin yazdığı toplam kasîde sayısının 330 olmasıdır ki bu sayı bir önceki yüzyılın 14 katından fazla bir artışı işaret eder (Mustafa Arslan, **XV. Yüzyıl Divanlarında Methiyeler**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2007, s. 25).

⁵⁸⁶ Harun Tolasa, **Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 21.

3.4.1.1.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

Ahmet Paşa, Fâtih'in himmetinin ölçüsünü o denli büyük görür ki söz konusu cömertlik yanında dokuz felek ancak bir habbe, parça; yedi deniz de sadece bir damla mesabesindedir.

Bir habbe durur himmeti mi'yârına nûh-çerh

Bir katre durur cûdû yeminde yedi deryâ K 11 / 52

Cennet bahçeleri adeta onun lütuf suyundan beslenmekte olup denizdeki parlak inci taneleri de sanki onun cömertlik elinden denize düşmüşlerdir.

Kahrın odunun kıt'asıdır âteş-i dûzah

Lutfun suyunun ravzasıdır cennet-i Me'vâ K 11 / 55

Deryâyâ düştü cûdun elinden dîr-i hoş-âb

Ol korkudan edindi kayadan hisâr la'l K 12 / 36

O öyle bir lütuf kaynağıdır ki bulutlar ona benzemeye çalışarak su dağıtmış; ancak onun elinin cömertliğinin sağladığı sınırsız zenginlikle boy ölçüşememişlerdir; çünkü cömertlik yağmurunun bir damlası suya düştüğünde dalgalar inciye, kenardaki taşlar ise la'l haline dönüşmüştür.

Ey kân-ı lutf eline neden öykünürmüş ebr

Ki erbin sehâsı âb elünün bi-şümâr la'l K 12 / 40

Deryâyâ düşse katresi bârân-ı cûdunun

Mevc-i miyân güher ola seng-i kenâr la'l K 12 / 43

Felek gemisinin içi onun cömertlik denizinden cevherlerle, ihsan bağı ise yine onun kerem yağmuruyla dolmuş ve bezenmiştir.

Bahr-ı cûdundan felek fülkûn cevâhir doldurup
Düzedir şekl-i hilâlîden gümüş lenger güneş K 19 / 49

Ey muhît-i keremin katresi 'ummân-ı kerem
Bâğ-ı cûd ebr-i kefinden dolu bârân-ı kerem K 20 / 1

Açılır hulku nesîmiyle gül-i gülşen-i cûd
Bezenir lutfu zülâliyle gülistân-ı kerem K 20 / 6

Eğer onun baht açan cömertliği bir güneşe bu baht güneşinin ışığı taşlara düştüğünde etkisinden bütün taşlar kıymetlenir, parlak la'le dönüşürlermiş. Hatta güneşin kendisi dahi feleğin onun lütuf elinden beslenmesi sayesinde doğmaktaymış ki o dururken güneşin varlığına de pek gerek yokmuş; çünkü toprağın bile değer kazanması onun lütuf ışığı ile mümkünmüş.

Ahcâra düşse pertev-i hurşîd-i devletin
Ferrinden ede her haceri şu'le-dâr la'l K 12 / 45

Vermese lutfun eli rahm-i felekde perveriş
Mâder-i eyyâm dan doğmazdı tâ mahşer güneş K 19 / 30

Cevher eyler çün kara toprağı lutfun tâbişi
Gam değil etmezse ayruk sengden gevher güneş K 19 / 40

Halkın emel keseleri onun lütuf kasesiyle doldurulmaktayken ihsan sofrası da yine herkesin misafiri olduğu, beslendiği bir yerdir.

Kîse-i âmâl lutfun kâsesinden mümtelî
Sofra- i ihsânının halk-ı cihân mihmândır K 15 / 35

O melek tabiatlı hükümdarın Kevser suyunu andıran cömertliğiyle bir anda dağıttığı hazinenin onda birini cömertlik tartısının kefeleri mahşer gününe kadar ölçememektedir ki Allahın kerametiyle ayağını bastığı her yer adeta hayat veren bir cömertlik çeşmesi, ab-ı hayat oluvermektedir.

*Kefî bir demde nisâr ettiği gencin 'öşrûn
Haşre dek vezn edemez keffe-i mîzân-ı kerem*

*Ne melek-hûy meliksin ki dem-i lutfun ile
Kevser-i cûd akıtır ravza-i Rıdvân-ı kerem*

*Ne kerâmet kodu Hak zât-ı kerîminde k'olur
Ayağın bastığı yer Çeşme-i Hayvân-ı kerem* K 20 / 9 – 10 – 11

Ahmet Paşa diğer bir patronu II. Bâyezîd'in cömertliğin menbaı olduğunu belirterek onun lütuf kasesinden herkesin faydalandığını ifade eder. Onun cömertliği öyle bir bahardır ki etrafa canlılık, güzellik kazandırmakta, sonbaharı ilbahara çevirmektedir.

*Sensin ol kân-ı sehâ kimi dest-i cûdundan kaçıp
Düştü deryâ ka'rına kurtulmadı dürr-i semîn* K 23 / 33

*Kâse-i lutfun hemân ahyâya bahş olmuş değil
Mümtelîdir ni'metinden evvelin ü âhirîn* K 23 / 52

*Cûdun bahârı şöyle dürr-efşânlık etdi kim
Bezm- i hazânda sebze zer saçtı berg ü bâr* K 33 / 27

Onun cömertliği deryaları doldurmuş, dünyanın tüm sofralarını donatmıştır.

Ebr-i ihsânından olup kâse-i deryâ tehî
Sofra- i dünyâyı tutdu kâse-i ihsân-ı ıyd K 34 / 25

Bahar bulutları cömertlik denizinden su alırsa çöllerde tohum yerine inci taneler, bitecektir. Onun elini soktuğu su bir anda inci saçan bir deniz halini alır, lutfunun temizliği, güzelliği ile bütün dünya yeşillenir.

Sahrâda dâne yerine dür-dâneler bite
Cûdun yeminden alsa ger ebr-i bahâr âb K 35 / 19

Bir bahr-ı cûddur ki eger imtihân için
Suya elin sokarsa olur dür-nisâr âb K 36 / 35

Lutfun zülâli sebz ede dünyâ çemenlerin
‘Âlemde nice kim bitire sebze-zâr âb K 36 / 53

Gecenin Ay’ı ayağına halhal olarak takıp zenginliğini göstermesinin nedeni onun cömertliği sebebiyledir.

Cihâna söyle zer-efşânlık etdi cûdun kim
Dakındı zengî-i şeb ayağına zer halhâl K 22 / 23

Cem Sultan da feyz bulutuyla her yana ihsan yağmurları taşıyan, cömertliği bir havuzmuşçasına her yeri dolduran bir yönetici olarak değerlendirilir. İhsan bahçesinin gülü onun cömertliği ile bitmekte, kerem bostanı da keza onun sözüyle meyve vermektedir.

Ebr-i feyzinden erer her yana bârân-ı sehâ
Havz-ı cûdundan olur doptolu kîzân-ı kerem K 27 / 21

Yine cûdunla biter verd-i gülistân-ı atâ
Yine sözünle olur meyve bostân-ı kerem K 27 / 5

Ahmet Paşa başka devlet büyüklerinin de cömert oluşu üzerinde zaman zaman durmaktadır. Mesela adını zikretmediği bir devlet büyüğünün bu yönünü şu dizelerdeki benzetmelerle medheder.⁵⁸⁷

*Dest-i cûdunla senin âm olalı ihsânın
Kapına geldi umar âb-ı sehâ nân-ı kerem*

*Cûdunun katresidir kulzüm-i zehhâr- necât
Lutfunun zerresidir ebr-i dür-efşân-ı kerem* K 27 / 2 - 3

*Olmaya zât-ı şerîfin gibi bir cism-i lâtif
Gelmeye rûh-ı azîzin gibi bir kân-ı kerem* K 27 / 9

3.4.1.1.2 Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş

Ahmet Paşa, İstanbul’u feth ettikten sonra Fâtih unvanını alan ve Devlet-i Âl-i Osman’a Doğuda ve Batıda pek çok toprak kazandıran patronunun cesaretine, kahramanlığına ve savaş sanatındaki maharetine de elbette değinmiştir.

*Kevkeb gibi her burc dolar kevkebe-i şâh
Çarhın yedi kat kal’âsını ger kıla yağmâ* K 11 / 53

*Şol denli hasm kanını döktün ki korkudan
Kan yuttu kân içinde ne denli ki vâr la’l*

*Bir câm içirdi cevher-i tîğîn ‘adûya kim
Her cür’asından oldu yemin ü yesâr lal* K 12 / 49 - 50

⁵⁸⁷ Bu kasîde Ahmed Paşa’nın muhatabı belirgin olmayan dört kasîdesinden biridir; ancak içinde geçen “Ya’vi kim Âsaf-ı devrân mu’ in-i fuzala / K’ayağı toprağıdır sürme-i a’yân-ı kerem” gibi ifadeler bizi bu zâtın Mahmud Paşa olabileceği çıkarımına sevk etmektedir (bkz. Karabey, **a.g.e.**, s.19 – 20.)

O, kılıcının sağladığı mucizevi yiğitliği ile pek çok kâfiri hidayete erdirmiş ve Acem ve Arab üstünde de egemenlik kurmuştur. Nitekim o feleği dahi yağma edebilecek bir orduya sahiptir.

*Bunca kâfir kim müselmân etdi tîğın mu'cizi
Gâlib oldı hüccetin a'câm ü a'râb üstüne*

*Çarhı yağma etsen ey şeh leşkerin ilduz gibi
Şeb kemendiyle çıkardı burcu meh-tâb üstüne* K 16 / 30 - 31

*Geh ser-i nîzenle bozulur sevâd-ı rûy-ı mâh
Geh gubâr-ı sümm-i esbden olur ağber güneş* K 19 / 34

Onun attığı oklar kaza hükmünde olup kurtuluşu yoktur; zira ecel önceden gidip atıldığını ve sonun kaçınılmazlığını haber verir.

*Kazâ gibi ne kadar tir k'atasın hasma
Ecel gider haber etmeğe önce bin ferseng* K 21 / 18

II. Bâyezîd güneş gibi yedi iklime yürümekte ve gittiği yerlerde zafer ve fetihler bulmaktadır. Onun kılıcı anıldığında adları cengâverlikle birlikte anılan Rüstem ve İsfendiyar'ın içi su olur. Kâfirler ise korkularından ülkelerinde rahatça sindirerek su içemezler.

*Yürü gün gibi heft kişvere kim
Nusrat u fethi hem- 'inân buldun* K 24 / 27

Şeh Bâyezîd ol ki amun tîğın amıcak

Olur derûn-ı Rüstem⁵⁸⁸ ü İsfendiyâr âb

K 35 / 13

Çek tiğ-i âb-dârı ki korkundan içemez

Kâfir diyâr-ı küfrde bir hoş-güvâr âb

K 36 / 42

Cem Sultan ceng anında hançeriyle o denli çok düşmanın kanını almıştır ki bu haliyle adeta nar çiçekleriyle bezeli bir elbise giymektedir.

Gark oldu adû kanına o hançer-i sîr-âb

Gûya ki giyer câme-i gül-nâri benefşe

K 25 / 32

3.4.1.1.3. Âdil Oluş

Ahmet Paşa patronlarının adalet konusundaki hassasiyetlerini de diğer pek çok şâir gibi şiirlerinde işlemektedir. Örneğin Fâtih için döneminde adalet konusunda kimsenin feryat etmediği, adaletinin gölgesi nereye yansısı orayı güneşten daha çok aydınlatacağını vurgular.

'Adlinle fegân etmedi bir kimse meger ney

Devrinde ta'ab çekmedi bir kimse meger yâ

K 11 / 72

Kangı iklîme ki pertev salsâ 'adlin sâyesi

Ol diyâr içre görünür zerreden kem-ter güneş

K 19 / 39

II. Bâyezîd da devrinde kimsenin adaletten yana sıkıntı çekmediği, aldanmadığı bir hükümdardır.

⁵⁸⁸ Şehnâme'de övgüyle anılan İran'ın ünlü bir kahramanıdır. Tehemten, Rüstem-i Dâstân ve Rüstem-i Zâl gibi isimlerle anılan Rüstem'in adı, eski şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak zikredilmektedir.(İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, LM Yay., İstanbul 2003, s. 395)

Kimse ahdinde figân etmez meger evtâr-ı çeng
Kimse adlinde firîb etmez meger hûbân-ı ıyd K 34 / 22

Cem Sultan'ın adaletli yönetiminin hikayesinden hakkıyla bahsetmek zordur; çünkü adaletinin tozu bile, Nûşî-Revân⁵⁸⁹ adaletinden çok üstündür, onun başına tacdır.

'Adli hikâyetin nice tahrîr idem ki anın
Kem izi tozu efser-i Nûşîn-Revân imiş K 26 / 14

3.4.1.1.1.4. Ahlâklı Oluş

Fâtih'in ahlâkının bir mikdarıyla dahi cihanı misk kokusu tutacaktır.

Sultân Muhammed İbn-i Murâd ol ki hulkunun
Bir şemmesiyle tuttu meşâm-ı cihâmı misk K 13 / 15

II. Bâyezîd'in ahlâkı su ve toprağa geçse ikisi de değerlenir toprak yolcu olurken su, gül suyuna veya misk kokusuna dönüşür.

Nesim-i hulkun eger âb u hâke kılsa güzer
Abîr olurdu türâb ü gül-ab olurdu zülâl K 22 / 12

Hulkunun nesîmi âba eger eylese güzer
Her dem verirdi nûkhet-i misk-i tâtâr âb K 35 / 17

Menekşeler seheryeli aracılığıyla Cem Sultan'ın ahlâkının kokusunu aldığından hoş kokularıyla ağaçları miske çevirir.

⁵⁸⁹ İran'ın Sasâniyan sülalesinden adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. (Pala, **a.g.e.**, s. 375)

Hulkun kokusun aldığıyçin bâd-ı seherden

Hoş bûy ile müsgîn ede eşcârı benefşe K 25 / 30

3.4.1.1.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

Fâtih, Ka'be'yi ma'mur eylemiş ve İslam dini için Freng kalelerini alma gayreti göstermiş bir hükümdardır.

Çün eyledin ol Ka'be-i âliyi imâret

Oldu ana tahvîl bu gün kible-i 'ulyâ K 11 / 86

Düzetti kal'a-i pûlâd tîğ-i İslâma

Ki kal'ola anın ile kamu kılâ-i Freng K 21 / 16

Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak II. Bâyezîd yaşadığı devrin Mehdi'si olmuştur.

Zill-ı Yezdân âfitâb-ı taht Sultân Bâyezîd

Mehdî-i devr-i zamân ü dâver-i rûy-ı zemîn K 23 / 27

3.3.3.1.1.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Fâtih o denli yüce bir hükümdardır ki onun felek mertebesindeki yüksekliğini gören İsa yok yere göğe çıktığını anlayarak utanır. Onun yüce kapısında hilal gümüş bir halka, kıymetli kubbesinin etrafında ise güneş altın bir çenberdir. Hatta hatib minberde adını yâd ettiğinde mescid nur ile dolar ve minber o an güneşe döner.

Ger kasr-ı felek-rif'atine kâla nezâre

Yok yere göğe çıktığına utana İsâ K 11 / 74

Ey ki bâb-ı rif'atinde halka-i sîmîn hilâl

Vey ki devr-i kubbe-i 'izzinde zer çenber güneş K19 / 26

Şehriyârâ adını minberde yâd itse hatib
Nûr ile mescid dolar fî'l-hâl olur minber güneş K 19 / 48

Gök, kudretinin ordusunda bir gölgelik, güneş altından bir çadır ipi ve ay ise gümüş bir direktir.

Kadrin ordusunda gök bir sâyebân kim ana
Ser-imâd-ı sîmdir mâh ü tınâb-ı zer güneş K 19 / 25

Altın ve la'l onun damganı ve ismini taşıdıkları için değer kazanmışlardır.

Yüz sürmese idi sikkene bulmazdı zer bahâ
Bulmasa nâmın olmaz idi nâm-dâr la'l K 12 / 27

II. Bâyezîd'in yüce ismiyle bir fidan dikilse o kadar yükselir ki gölgesini yedinci kat gökteki sidre makamı gibi asumana salar.

Salardı sâyesini âsumâna sidre gibi
Dikilse nâm-ı bülendinle yer yüzünde nihâl K 22 / 13

3.3.3.1.1.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş

Fâtih, Hızır ve İskender'i temsil eden ve ayağının toprağında adeta ab-ı hayatı taşıyan ideal bir hükümdardır.

Ol ebâ -'an-ced Skender tahtına sultân olan
Ayağı toprağı Hızırın Çeşme-i Hayvâmdır K 15 / 26

II. Bâyezîd ise şahlık tacının en çok yaraştığı kişidir ki tac adeta ona gönlünü vermiştir.

Gördü devlet k'efser-i şâhî yaraşmaz gayrına
Bende-i mukbil gibi gönlün sana verdi hemîn K 23 / 53

3.4.1.1.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahhâr Oluş

Saltanat güneşi Fâtih, kılıcının fermanıyla doğuyu ve batıyı kendisine tâbi kılmıştır ki heybetinden aslanların dahi çekindiği bu hükümdarın kahır ateşinin zerresi aniden gökyüzüne ulaşırsa gök yüzü siyah bir duman, güneş ise kül olacaktır.

Âfitâb-ı saltanatsın yürü heft iklime kim
Tiğinin maşrıkla mağrib tâbi-i fermânıdır K 15 / 29

Heybetinden gaybet edip bîşede yatmazdı şîr
Râh-ı tiğın uğrasa bir kez eger gâb üstüne K 16 / 29

Nâ-gehân erse sipihre nâr-ı kahrın zerresi
Âsumân dūd-ı siyâh olurdu hâkister güneş K 19 / 31

Düşman II. Bâyezîd'in hışmını su içerken ansa o an içtiği su içini ateşle dodurur, eğer bu hışmın zerresini toprağa bıraksa yeryüzünde ne kadar su varsa kurutur.

Yâd etse âb içerken eger hışmını adû
Fi'l-hâl ederdi içini dopdolu nâr âb K 35 / 18

Ger hâke salsa zerresini hışmın âteşi
Huşg ola yeryüzünde ne denli ki var âb K 36 / 39

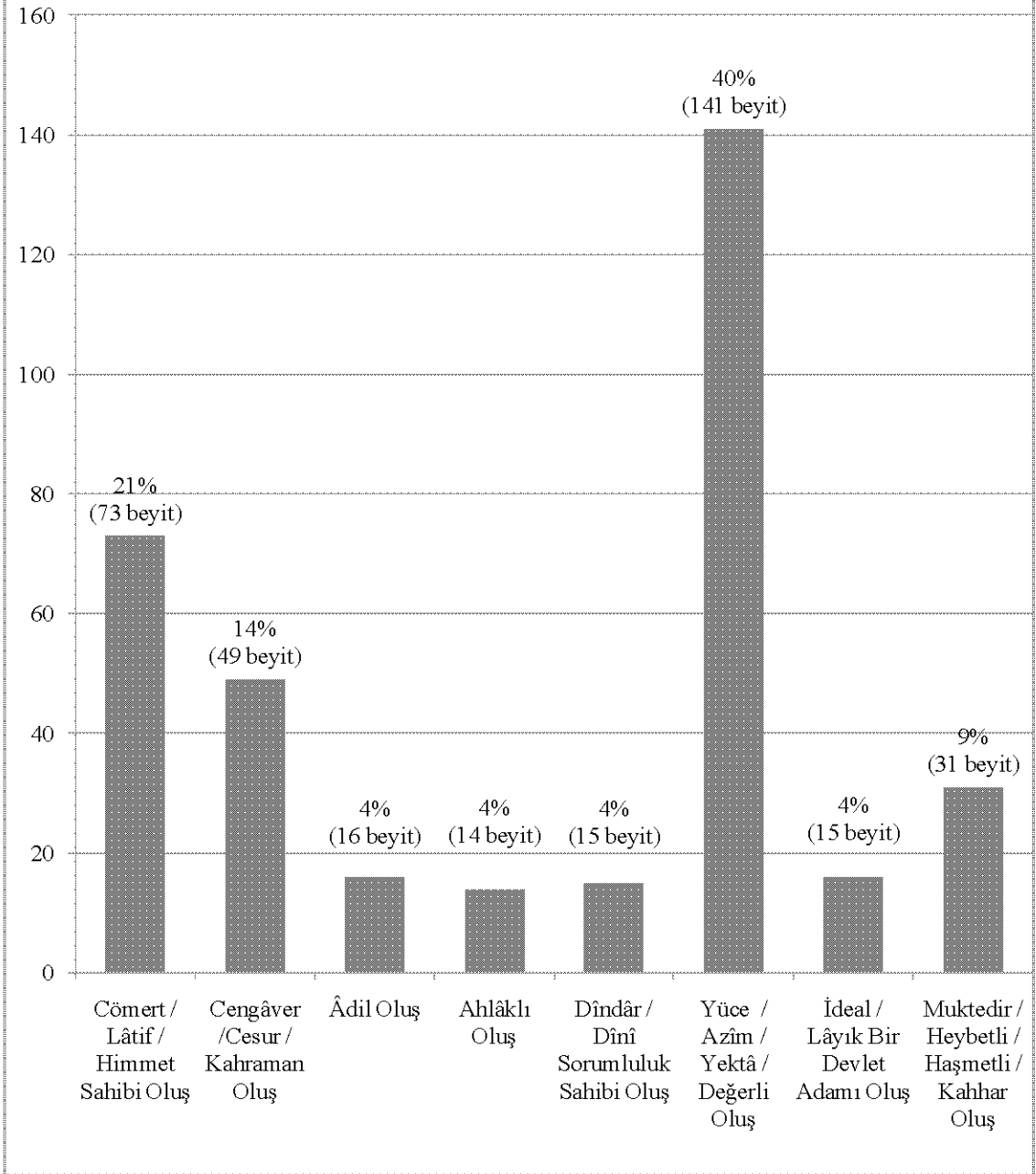
Örnek yelpazesinin çoğaltılabileceği Ahmed Paşa Divan'ndaki kasîdelerde, iktidar olanlara hitaben pek çok (adalet, cömertlik, yücelik, ahlâk, cengâverlik, güç, ideal yönetici,

dindârlık vs.) övgü kalıbı kullanılmıştır⁵⁹⁰ ki bu övgü kalıplarının müşterek özelliği iktidar olmak isteyeninin aynı zamanda en çok sahip olmak istediği, varlığı onu en memnun edecek vasıflar olmalarıdır. Bu yaklaşım biçimi Robert Greene’in iktidar olmanın 48 yasasını ele aldığı çalışmasında yer alan birinci hükümle örtüşmektedir. Bu hükümde: “Efendilerinizin kendilerini üstün hissetmelerini sağlayın.” anahtar cümlesi kullanılarak iktidarın olmak ve dolayısıyla iktidar olmak isteyen birinin evvela üstünde bulunanları olduklarından daha parlak göstermesi gerektiğini, çünkü bütün efendilerin diğer insanlardan daha parlak görünmek istediklerini, bu nedenle iktidarın doruklarına çıkmayı sağlayacak ilk yasanın / basamağın onları yere göğe sığdıramamak olduğunu vurgulamaktadır⁵⁹¹ ki bu yöntemi klasik Türk şiirine mensup hemen her şâir tatbik etme gayreti göstermiştir.

⁵⁹⁰ Şâirin bir çok medh vesilesini bir arada kullandığı beyitlerde mevcuttur. Örneğin, Divan’ında yer alan Fâtih adına söylenmiş kasidelerden birinde bu içeriği görmek mümkündür: “ Lutf u kerem ü hulk u sehâvetle müzeyyen / Fazl u hüner ü ilm ü şecâ’atle muhallâ” (K 11 / 50)

⁵⁹¹ Greene, **a.g.e.**, s. 19 – 22.

Grafik : 1
Ahmed Paşa'da Medhiye Söylemleri
Dağılımı

3.4.1.1.2. Necâtî’de Medhiye Söylemleri

On beşinci yüzyılın Ahmed Paşa’dan sonra en çok kasîde yazan şâiri olan Necâtî Bey de yaşadığı dönemde iktidarın ileri gelenlerine musahib olma şerefine erişmiş ve buna bağlı olarak kendi iktidarını tesis etmiş bir şâir-devlet adamıdır. Necâtî’nin pâdişâh teveccühüne eriş ve ikbal merdivenini ilk basamağına adımını atış hikayesi şiire iktidarca verilen değeri ortaya koymak açısından oldukça mânidâr bir anektottur. Aslında aşktan sevgiliden bahseden, fakat aynı zamanda “Gözyaşı meclise gel, N’idelim devr sunarsa sana şerbet bana zehr, Hüsreva kullarının eyle reva hacetini, Bir nazar eyler ise himmet ile şah sana” gibi pâdişâha telkinlerde bulunan bir gazelini pâdişâhın musahibi Amirutzes’in sarığı arasına sokarak pâdişâha göndermiştir. Fâtih bu şahısla satranç oynarken sarığın arasındaki kağıdı görüp gazeli okumuş, beğenmiş ve Necâtî’yi yedi akçe ulufe ile divan katipliğine tayin etmiştir.⁵⁹² Lâtîfî Necâtî Bey’in iktidara olan yakınlığındaki sürekliliği şu ifadelerle özetlemektedir:

*“ Rahmetli eski şehzâdelerden Karaman valisi olan Sultan Bayezid oğlu Sultan Abdullah ile irtibat ve yakınlık kurmuştu. Onlar dünya evinden ahret sarayına göçünce Sultan Mahmud’un eşiğine gelip nişancı oldular. Nişancılık göreviyle değer ve yücelik bulup şeref ve unvan kazandılar. Onlar da geçici dünyadan ebedi âleme göçünce İstanbul’a gelip geri kalan ömrünü Bayezid Han hizmetinde geçirdiler. ”*⁵⁹³

Necâtî’nin tabîi ki bu denli önemli mevkilere erişmesinde, musahib sıfatı elde etmesinde devlet ricaline sunduğu kasîdeleri ve bu kasîdelerde yer alan medh ve arz-ı hâl etme konusundaki mahareti önemli bir işlev üstlenmiştir.

⁵⁹² İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, s. 30.

⁵⁹³ Lâtîfî, **a.g.e.**, s. 326 – 327.

3.4.1.1.2.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

Fâtih o kadar cömert bir patrondur ki onun cömertliğini gören bulut dağın arkasına kaçar, inci ise bir denizi kendisine mekan seçer. Onun eli adeta cömertlik denizidir ve bu denize akarsu gibi her yerden değerli inciler akmaktadır. Bunu işiten diğer denizler yüzlerine bulut yardımıyla su vururlar.

*Keff-i keremin görelî havf ile hayâdan
Kûhsâra kaçar ebr ü güher bahri eder câ*

*Hoş bahrdurur keff-i kerîmin ki revândır
Cu gibi ana her yanadan lü' lü-i lâlâ*

*Cûdun işidip gördü gider kendiden âhir
Urur yüzüne dest-i sehâb ile su deryâ* K 1 / 23 – 25 - 26

Denizler ve madenler bile onun âlemi kaplayan ihsanlarıyla boy ölçüşemez; zira madenler onun cömertlik huyu karşısında değersiz, denizler ise onun inci saçan eli karşısında kıskançtır.

*Eline gönlüne nisbet ola mı bahr ile kân
Şol kerîmin ki ola 'âleme cûdu şâmil*

*Kân anun tab-ı sehâ-pîşesine göre le'im
Bahr anun keff-i güher-pâşına göre sâ'il* K 14 / 21 - 23

II. Bâyezîd'in cömertliğinin yeli adeta denizin altını üstüne getirmiş ve Aden incisini dahi kıymetsiz bir hava baloncuğuna çevirmiştir. Onun lutfu katında altın ve gümüş artık bir avuç topraktır.

Döndürdü altın üstüne cûdun yeli yemin
Bî-kıymet oldu dürr-i Aden nitekim habâb K 3 / 25

Yaraşır lutfun bir ede iki âlem beğliğin
Sîm ü zer cûdun katında bir avuc hâk-i mehin K 20 / 39

Şehzâde Mahmud'un cömertliği her diyarı sulayan bir cömertlik bulutudur ve bu buluttan akan su âb-ı hayat değerindedir.

Sultân-ı dehr Hazret-i Mahmûd Hân k'anun
Cûdu bulutlarından olur her diyâr âb K 5 / 8

Lutfun suyile kanda bir olur sehâ ki çün
Âb-ı Hayâta benzemez olsa hezâr âb K 5 / 15

Bütün halk onun şifa dağıtan eşiğinden yardım umar ki şahın bu cömertliği onu zamanın Mesih'i kılmaktadır. Onun kapısının toprağı kerem ab-ı hayatıdır ve o, lütuf memleketine sultan olduğundan beri fakirlik ülkesini zenginlik askerleri adeta çığnemiş, cömertlik defteri adıyla yazılmış, kerem destanı yüce ahlâkıyla okunmuştur.

Eşiğin dâr-ı şifasından umar dirliği halk
Kerem-i Şâh Mesîhâ-yi zemân olsa gerek K 12 / 13

Eşiğinden ne aceb dirlik umarsa âlem
Ki kapın toprağıdır Çesme-i Hayvân-ı kerem K 18 / 10

Şehriyâr olalı sen lutf u kerem kişverine
Fakr mülkini gınâ leşkeri kıldı pâ-mâl K 16 / 29

Yazılır nâm-ı hümayûnu ile defter-i cûd
Okunur hulk-ı şerifi ile destân-ı kerem K 18 / 3

O cömertlikte Hz. Ali'yi hatırlatan muhterem şahın himmetli elinden doğan yardım bulutları olmasa denizler içlerindeki değerli cevherleri nereden bulacaklardı?

Osmân Oğullarında sen ey Şâh-ı muhterem
Cûd-ı Alî alemsin ü adl-i Ömer-nişân K 21 / 33

Eğer olmasa şehâ ebr-i kefinden himmet
Kanda bulurdu bu gevherleri ummân-ı kerem K 18 / 19

Ali Paşa'nın eşiği fani dünyada değerini kalıcı kılmak isteyenlerin sırtlarını yasladığı bir mahaldir.

Eğer dünyâ-yı fânide dilersen izzet-i bâki
Yürün varın şu bir âlî cenâb eşiği yasadanın K 13 / 13

Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'ı hatırlatan Muhammed Paşa da bir cömertlik menbaı ve ikram merciidir. Zenginin - fakirin yani dünyanın kâsesi onun kerem sofrası sayesinde dolmakta ve herkes o sofanın nimetleriyle doymaktadır.

Menba-ı cûd-ı kerem ile merci-i eşrâf-ı kirâm
Âsaf-ı hâss-ı şehanşâh Muhammed Paşa K 2 / 14

Doludur kâse-i gerdûn keremin hânı ile
Sofra-i terbiyetinden doyundur bay ü gedâ K 2 / 29

Kerem ülkesinin sahibi Hazret-i Kâsım Paşa'nın dergâhı da fazilet ve kemal ehlinin sığındığı bir yerdir.

Sâhib-i mülk-i kerem Hazret-i Kâsım Paşa
Der-geh-i fazl u kemâl ehline melca mı değil K 17 / 14

3.4.1.1.2.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş

II. Bayezid'ın düşmanları karga sürüsü gibi ne kadar çok olursa olsun kılıcı hızlı kanat çırpan bir doğana dönüşür.

Ne denli karga derneği gibi çoğ ise hasm

Şehbâz-ı tîz-bâldurur husrevâne tiğ

K 11 / 37

Onun yiğit askerleri için savaş meydanı bir gülbahçesi gibidir. Bu bahçenin gülü siperler dikenini mızraklar ve goncası ok temrenidir. Bir başka benzetmede de şah savaşı düğün, sancağı damad, feth ve zaferi gelin, savaş meydanını ise harem odası gibi algılamaktadır.

Bu gün dilirlere rezm-gâh gülşendür

Gülü siper dikenini nize gonca peykânı

K 25 / 18

Gazâ düğün gibidir sancağı Şehün dâmâd

Arûs feth ü zafer ma'reke şebistânı

K 25 / 22

Necâtî'ye göre o dönemde Ali Paşa kahramanlık hususunda yiğitler meydanının başkanı olmuştur. Onun karada ve denizde gerçekleştirdiği kahramanlıkları yanında Sam ve Neriman'ın destanlarının hepsi birer efsane hükmündedir.

Nihâyetde dil-âverdir vilayetde temâm erdir

Şecâ'atde bu serverdir bu gün merdânı meydanın

K 13 / 16

Eger berren eger bahren dil-âverlikler ettin kim

Kamu efsânedir destânları Sâm⁵⁹⁴ ü Nerimânın⁵⁹⁵

K 13 / 24

⁵⁹⁴ Şehnâme'de adı geçen bu kahraman Nerimân'ın oğlu, Zâl'ın babası ve Rüstem'in dedesidir.(Pala, a.g.e., s. 403)

Mızrağı düşmanın kalbine yanar ateş gibi girmekte olan Muhammed Paşa da o denli cengâver bir zattır ki savaş günü kılıcı su yerine kan içmektedir.

Yanar od gibi girer kalb-i aduya nîzen
Su yerine kılıcın kanlar içir rûz-ı gazâ K. 24 / 23

3.4.1.1.2.3. Âdil Oluş

II. Bâyezîd zamanında adaletin temeli sağlamlaşmış zulüm evi ise harab olmuştur. O bahtiyar sultan adaletli yönetimi ile dünyayı öyle süslemiştir ki adaletle tuttuğu bu yoldan dolayı herkesin duaları onunla birliktedir.

Vâli ki ahd-i saltanatında olupdurur
Adlin esâsı muhkem ü zulmün evi harâb K 3 / 17

Adl ile dünyâyı zeyn etti ruh-ı dilber gibi
Şehriyâr-ı kâm-kâr ü pâdişâh-ı kâm-bîn K. 20 / 31

Husrevâ bir yol tutupdursun ki adl ü dâd ile
Hep seninledir du'a-yi evvelin ü âhirin K 20 / 38

Şehzâde Mahmud'un adaleti eğer süsleyip güzelleştirmese dünya adı verilen kocakarının yüzüne kimseler bakmayacaktır.

Kimse bakmazdı cihân pîre-zeninin yüzüne
Adlinin mâşitası vermese lutf ile bezek K 12 / 15

⁵⁹⁵ İran mitolojisinde adı oğlu Sâm'ın yiğitliği ile anılan bir zattır. (Pala, **a.g.e.**, s. 370)

Onun adaletinin gölgesinde bütün cihan halkı rahata ermiştir; çünkü hüküm yelpazesini saldığından beri emniyet sofrasına düşmanlık, zulüm sineğı kanat açamamıştır. O, dünya çölünü adaletiyle öyle şereflendirmiş ki yırtıcı hayvanlarla ceylanlar dahi dost olmuşlardır.

Sâye-i adlin ile halkı cihân âsûde
Mâye-i bezlin ile ehl-i zemâne hoş-hâl

Salalı adlin eli mirveha-i ahkâmı
Hân-ı emn üzre te'addi mekesi açmadı bâl

Şît-i adlinle şeref bulalı sahra-yı cihân
Hem-dem olup salınır şîr-i jiyân ile gazâl K 16 / 23 – 24 - 25

Muhammed Paşa ve Mesih Paşa'nın adaletli günlerinde de zulüm ve sitem sona ermiş, âlem cennet ahçesi gibi tazelenmiş ve canlanmıştır.

Kalmadı zulm ü sitem adlünün eyyâmında
Karanuluk mu kalır göstere çün şem ziyâ K 2 / 24

Bahâr-ı adli ile rûy-ı âlem
İrem gül-zârı gibi tâze vü ter K 10 / 15

3.4.1.1.2.4. Ahlâklı Oluş

II. Bâyezîd'in ahlâkının kokusundan bahsolunduğunda faydalanmak ümidiyle gonca ve güller eteklerini açmakta, kollarını sıvamaktadır. Onun ahlâkı âlemi öyle zinetlendirmiştir ki ilkbahar ve Çin miski birleşse dahi aynı hoşluğu veremeyecektir.

Bûy-ı hulkun bahs olurken gonca vü gül bağda
Kimisi dâmen açmış kimisi âsitin K 20 / 27

Bûy-ı hulki âleme bir veche zînet virdi kim
İttifâk etse veremez nev-bahâr ü müşg-i Çîn K 20 / 35

Ali Paşa da edepli olmak konusunda devrinin en önde gelenlerindendir.

Senin erkândan olduğun dahi erkenden umardık
Bugün bir kimsede yoktur senin âdâbın erkânın K. 13 / 31

3.4.1.1.2.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

İslam güneşi, Fâtih'in sancağının tacıdır ki bu tac küfür gecesi yeryüzünde tüketmektedir.

Mihr-i İslâmdurur tâc-ı direfşin Şâhâ
Kim eder küfr şebîn rûy-i cihândan zâ'il K 14 / 25

II. Bâyezîd da şevket ve adalet sahibi bir sultan oğlu sultan olarak zühd ve takvasıyla müminlerin emiri olmuştur ve onun zamanındaki fetihlerle dinin gül bahçesi açılmış, şirk elbisesinin kiri Müslümanların şerefli elbiseleriyle temizlenmiştir.

Şevket ü adl ile Sultân ibn-i Sultânsın velî
Zühd ü takvâ ile olmuşsun Emîrü'l-mü'mînîn K 20 / 51

Bahâr-ı fethi ile Pâdişâh-ı Gâzînin
Açıldı devlet ü dinin gül ü gülistânı

Kılıcı suyu ile yudu çirk-i câme-i şirk
Zihî zihî şeref-i kisvet-i müselmânı K 25 / 2 – 3

Savaş meydanını düşmanın kanıyla sulayarak İslamın yüzünü küfrün tozundan korumayı bilmiştir, çünkü o Allah'ın ihsanıyla din diyarının koruyuculuğu görevini üstlenen Osmanogulları hanedanının o günkü temsilcisidir.

Gubâr-ı küfrden İslâm dâdesin sakınıp
Adû kanıyla sular arsa-gâh-ı meydânı K 25 / 6

Diyâr-ı dîne bu gün hâris ü nige-hânsın
Bu hânedâna edipdir Hudâ bu ihsânı K 25 / 33

3.4.1.1.2.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Fâtih öyle büyük bir hükümdardır ki Keyhusrev ve Dârâ dergâhının kölesi olmaya razıdırlar.

Han Muhammed ki o gerdûn-azamet der-gehinin
Bendesî olmağa Keyhusrev⁵⁹⁶ ü Dârâ⁵⁹⁷ kâyıl K 14 / 18

Fâtih'in yüce kapısı o denli azametlidir ki Ay da Güneş de o kapıya gelen düşkünler hükmündedir.

Yüz safâ ile güneş dahi gelir baş üzre
Kapın üftâdesi Şâhâ yalınız mâh değil K. 14 / 34

⁵⁹⁶ İran'ın Keyâniyân sülalesinden olup adı mecâzen ulu pâdişâhlar hakkında sıfat olarak kullanılır. (Pala, **a.g.e.**, s. 281)

⁵⁹⁷ İran'ın Keyâniyân sülalesinin dokuzuncu hükümdarıdır. Avrupa'da Pers kralı Darius olarak bilinen Dârâ'nın ismi şiirde ihtişam ve ululuk sembolü olarak kullanılır. Ayrıca u sözcük "hükümdar" anlamı da taşımaktadır. (Pala, **a.g.e.**, s. 116)

Ay ve Güneşin gece gündüz kapısında kul olduğu ve cihanın diğer beylerinin de kapısında kul olmakla övündüğü yüce mertebeli II. Bayezid'in dergâhına seher yeli iltica ettiğinde cennet ehli gibi sonsuz bir ömür kazanacaktır.

Gece gündüz âsitanında gelir hıdmet eder
Mah u hûrşid iki kullarun dururlar sarışın K 20 / 48

Ey tâc-dâr mülk-i cihân begleri senin
Kapında kulun olmağ ile eder iftîhâr K 8 / 26

Bülend - mertebe Hân Bâyezîd ol şeh kim
Getirir ayağı tozuna baş ü cân hançer K 7 / 11

Bulurdu cennet ehli gibi ömr-i sermedi
Edeydi yüce dergehine ilticâ seher K 9 / 47

Devletin şeref güneşi Şehzâde Mahmud dururken gökyüzündeki güneşin yeryüzünden elini çekmesi gerekmektedir.

Âfitâb-ı şeref-i devlet Sultân Mahmûd
Yeter ey mihr-i felek rûy-ı zemînden el çek K 12 / 11

3.4.1.1.2.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş

II. Bâyezîd'in güçlü ve bereketli hükümdarlığı zamanında bütün halk muradına ermiş vaziyette düzenli bir hayat sürmektedir.

Devletinde halk-ı âlem ber-murâd ü muntazam
Böyle olur pâdişâhım olıcak devlet yeğîn K 20 / 50

3.4.1.1.2.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahlâr Oluş

Sultan II. Bâyezîd'in heybeti düşmanlarının rahatını kaçıır ve onların gözlerine gece ve gündüz yırtıcı bir canavar gibi görünmeye başlar. Ayrıca kahr kasırgası memleketin düşmanlarına ulaştığında onlar memleket denizinden uzaklaşmaya bakarlar.

Heybetin düşmanlara rahat mı kor kim gösterir

Geceyi bebr-i beyan ü gündüzü şir-i gurîn K 20 / 44

Olsa revâne sarsar-ı kahrın adû-yı mülk

Deryâ-yı memlekette ede has gibi kenâr K 8 / 33

Şehzâde Mahmud da gücüyle medh edilmiş bir patrondur. Güneş onun gürzünün korkusundan ışığın altına gizlenmiş, balık kılıcının baskısından zırh giymek zorunda kalmıştır.

Hayf-ı gürzünle felekde ıfık urundı güneş

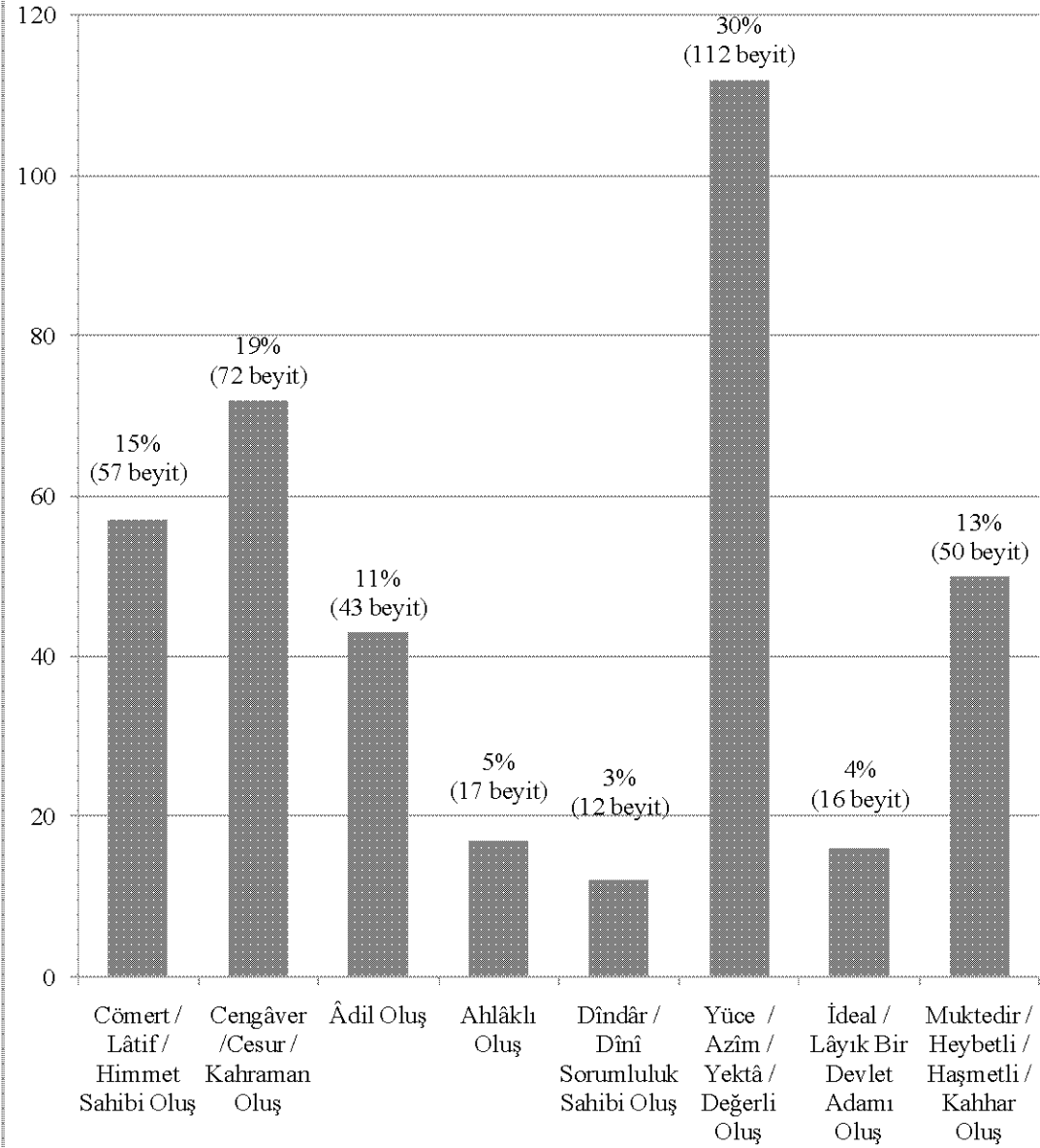
Zahm-ı tîrinle denizlere zırh giydi semek K 12 / 17

Felek, Mustafa Paşa'nın haşmetinin ağırlığının altındaki post ve kadrinin ordusunda sadece bir gölgeliktir.

Haşmetin bârında sundûk-ı pelengi Çerm-i çarh

Kadrin ordusunda gerdûn çetr-i a'lâdır yine K 23 / 18

Grafik: 2
Necâtî'de Medhiye Söylemleri Dağılımı

Ahmed Paşa ve Necâtî divanları üzerinde yaptığımız incelemeden hareketle diyebiliriz ki adı geçen şâirler iktidarı en çok yüce / azîm / yektâ / değerli oluş vasıfları üzerinden medhetmişlerdir. Bunların dışında Ahmed Paşa'da sırayla cömert / lâtif / himmet sahibi oluş, cengâver / cesur / kahraman oluş ve muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluş vasıfları üzerinde yoğunlaşılırken Necâtî'de bu sıralama yüce / azîm / yektâ / değerli oluş, cengâver / cesur / kahraman oluş, cömert / lâtif / himmet sahibi oluş ve muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluş şeklindedir. Ahmed Paşa'nın bu konuda sesini en çok duyurmak istediği patronu Fâtih (12 kasîde), Necâtî'de ise II. Bâyezîd (8 kasîde) olmuştur.

3.4.1.1.3. Hayâlî'de Medhiye Söylemleri

16. yüzyılın ışıltı kazandırdığı şahsiyetlerden biri “*Rumilinin sülhanârâsı hevâ-yı istignânun hümmâsı Kâf-ı ‘âlem-i itlâkun ‘ankâsı bi-tekayyüdlük kûyının gedâsı şeh-levendlük gûruhının pâdişâsı meşhur Hayâlî Big’dür.*”⁵⁹⁸ Bilhassa Deftedâr İskender Çelebi'nin tavassutuyla İbrâhim Paşa'nın dikkatini çekmesi ikbal kapılarının onun için ardına kadar açılmasını sağlamıştır. Sonrasında “*Giderek hümmâ-yı himmeti bülend-pervâz-ı murg-ı ümîdi paşayı merhûmun bâl-i ikbâlinden kol kanad idinüp ma'lûm-ı pâdişâh olmagla pence-i sultânîden tu'me yiyüp sâ'id-i sa'âdetde karâr iden şâhbâz oldu. İbtidâda 'ulûfe itdiler ba'dehû timâr virdiler yine ze'âmet itdiler her gazel ü kasîde virdükde bahşîş ü ihsânlarla ri'âyet itdiler ze'âmeti yüz binden ziyâde oldu gün geldükce şem'-i ikbâli pertev-i iltifât-ı şâh-i ile ziyâde oldu... Sultân Süleymân-ı merhûm mezkûr devrinde bunca şu'arâdan güzîde ve sa'ir şâ'irleri mârid-i mâr-ı hasedle kezîde itti. Hayâlîyi kenef-i himâyet-i lutf u ihsânunda âremîde itdi*”⁵⁹⁹ Özetle “... hafta geçmez imiş defterdâr ve paşadan mezbûra birkaç yüz hasene ihsân olunmaya. Ay olmazmış ki şehriyâr-ı kişver-küşâdan ol meddâh-ı nâmdâra bin filori verilmeye.”⁶⁰⁰ Hayâlî'nin iktidar mensuplarınca biteviye takdir ve taltif edilen bir şâir mu'amelesine tâbi tutulmasında kuşkusuz Divan'ında yer alan ve erk sahiplerinin keyfini hoş tutan kasîde dizelerindeki iletiler etkili olmuştur.

⁵⁹⁸ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.3, s.1541.

⁵⁹⁹ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C.3, s.1544 – 1548.

⁶⁰⁰ Âlî, **a.g.e.**, s. 212.

3.4.1.1.3.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

Hayalî Bey için Kânûnî kerem bağının yetiştiği yeri temsil etmektedir ve kendisi gibi binlerce kişi orada öten bülbüllerdir. Onun lütuf yeli kış günü esdiğinde dikende bile kırmızı bir gül bitmektedir.

*Gülbün-i bağ-ı kerem Şâh Süleymân ki amun
Var durur bencileyin bülbül-i gûyâsı hezâr⁶⁰¹*

*Nesîm-i lutfun eserse şitâda ey yüzü gül
Bitire hâr-ı muğaylanda gonca-i ahmer* K 3 / 11

Şâir tıpkı denizin eteğinde biten bir mercan gibi o cömertlik kaynağının eteğinden tuttuğu için mutludur; çünkü o cihanın şahı ki cömertlik doruğunun güneşi ve fazilet burcunun ayıdır.

*Tutmuşam destim ile dâmenin ey kân-ı kerem
Zeyl-i deryâda biten pençe-i mercân şekil* K 8 / 20

*Sipîhr-i kevkebe şâh-ı cihân Süleymân Şâh
Ki mihr-i evc-i sehâ oldı mâh-ı bürc-i kemâl* K 10 / 9

Cömertlik / kerem, Cemşîd ve Hakan'a dahi baş eğmezken Kânûnî'ye kul olmuştur. Kerem onun lutfunu insanlara anlattığında kendinden utanmaktadır; çünkü şahane meclisinden doldurduğu ihsanlarla pek çok ihtiyaç sahibine himmet göstermiştir.

Gerçi baş egmedi Cemşîd⁶⁰² ile Hakana⁶⁰³ kerem

⁶⁰¹ Hayalî Bey, **Hayâlî Bey Divanı**, (haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992. (K 2 / 11)

⁶⁰² İran mitolojisinde Pişdâdiyan sülalesine mensup bir hükümdar olup bir iktidar ve ululuk sembolü olarak adı zikredilir. (Pala, **a.g.e.**, s. 96 – 97)

Geldi kul oldu bu gün Şah Süleymânâ kerem K 15 / 1

Yerlere düştü yüzü oldu ol üftâde hacil
Lutfun izhâr edicek zümre-i insâna kerem

Açtı himmet dolsun bir nice muhtâclara
Dergeh-i Şehten edip meclis-i şâhâne kerem K 15 / 9 – 10

3.4.1.1.3.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş

Kânûnî küfrün karanlığını kılıcı ile zamaneden gidermiş ve güneş gibi bütün dünyayı baştanbaşa ışığı ile aydınlatmıştır. Rodos'u da toplarıyla bu şekilde bir anda alt üst etmiş ve küffarın zehrini döküp çanına ot tıkmıştır.

Giderdi zulmet-i küfrü zemânen tîği
Şu'a-ı mihr gibi tuttu dehri ser-tâ-ser

Havâyı topu Şehun oldu âsumâni kazâ
Rodosu eyledi bir dem içinde zir ü zeber

Egerçi kanzil olup döktü zehrini küffâr
Ve lik çanına ot tıktı top-ı ejder-ser K 3 / 4 – 5 – 6

Eğer düşmanları yükselmek, yukarda olma istiyorlarsa tek çareleri başlarını onun mızrağına takmak olacaktır.

⁶⁰³ Tarihî Türk hükümdarlarına verilen bir addır. Şiirde genellikle Ortaasya, Moğol ve Tatar uluları anlamlarında kullanılır. (Pala, **a.g.e.**, s. 195)

Şehâ adûn eger isterse ser-firâz olmak
Serin sinânına dıksin ki başı göğe erer

K 3 / 9

Kılıcıyla düşmanların ettiklerini burunlarından getirmiş savaş meydanında su yerine oluk oluk kan akıtmıştır.

Burnundan ettiğini getirdi adûların
Kan akıtıp su yerine ol nâvdâna tîğ

K 6 / 19

Cihanı düşman kanıyla lale bahçesine çeviren sultan savaş bağının taze gülü gibidir. Gürzü çiçek, açtığı yaralar gonca ve mızrağı fidandır ve Râviler bu cengâverliğinin hikayesini anlattıklarında Seyyid Gazi'nin yaşadıkları artık hükümsüzdür. Öyleki düşmanlarının canları gönderdiği okları adeta kendilerine kanat yapıp yokluk diyarına uçmaya kalksa buna şaşılmalıdır. Onu savaş meydanında atının üstünde can alırken görenler lale bahçesinden bahar yeli geçti sanmaktadırlar.

Serv-i bağ-ı saltanat Sultân Süleynân Şâh kim
Hûn-ı a'dâ ile etmiştir cihânı lâlezâr

K 25 / 14

Şehâ sen ol gül-i tersin ki bağ-ı remzinde
Şükûfe gürz durur gonca zahm ü nîze nihâl

Şu denlü kıssa-i remzini zikr eder râvi
Ki Seyyid Gâzinin oldu hikâyeti battâl

Adem diyârına uça aceb mi cân-ı adû
Çün oldu her yanadan okların ana per ü bâl

Samur ki bâd-ı bahâr etti lâle-zâra güzër
Gören atınla seni rezm içinde rûz-ı kılâl

K 9 / 9 – 10 – 11 - 12

O öyle yiğit bir sultandır ki savaş meydanında diğer cengâverlerin ünlemelerini gül bahçesinde ötüşen bülbüllerin sesine tercih etmiş, Alman ordusunu kaçırarak Roma'ya korku salmıştır.

Gülistân içre bülbül nağmesinden eyledin tercîh
Sen ey Şeh rezm meydânında hây-hûy-ı merdânı K 21 / 13

Kızıl Elmayı kaptın lerze düştü kişver-i Rîm 'e
Bihamdillah Karaman eline katdın Alamânı K 2

3.4.1.1.3.3. Âdil Oluş

Kânûnî'nin âdil yönetiminde bülbülün kanını akıtan gülün istiğfar etme zamanı gelmiştir. O, elindeki adalet çevganyla zulmü arş-ı afakın dışına atmıştır.

Bülbülün kanın alıp sürmekten ey Şeh yüzüne
Adlin eyyamında demdir k'ede istiğfâr gül K 12 / 17

İletdi gûy-ı zulmü arşa-i âfâktan taşra
Elinde olalı ol Şehriyânın adl çevgânı K 14 / 25

Onun adaletli saltanat günlerinde bir canavar koyunu görse pançesiyle tüyünü taramakta, bir kaplan koyunun yavrusunu emzirmekte ve saltanat makamını aydınlatan şahın her hakkı muhafaza eden adaleti yılanı dahi serçe yuvasına bekçi eylemektedir. Onun adaletli devrinde sadece ney figan edebilmiştir.

Gûsfendi adlin eyyâmında bulsa bî-sobân
Şâne eyler mûyuna ser-pençesin gürg-i gurîn K 23 / 25

Adlin eyyâmında ger ey şîr dil kalsa yetîm
Emzirir eftâlini mîşin peleng-i kûhsâr K 25 / 17

Sensin ol şâh-ı humâyûn-fer ki 'adlin hârisi
Mârı güncişk âsiyânına nigehbân eyledi

Kâkül-i dil-ber perîşân oldu ahdinde hemîn
Devr-i 'adlin içre ancak nây efgân eyledi K 17 / 16 – 17

Kalplere selamet veren Sultan Süleyman Hazretlerinin adalet harmanında Nüşirevân bile boynu bükülmüş bir başak gibidir.

Hazret-i Sultân Süleymân-ı selîmü 'l-kalb kim
Hırmeninde adlinin Nüşirevândır hûşe-çîn K 23 / 21

3.4.1.1.3.4. Ahlâklı Oluş

Çin pazarının güzel kokularının kaynağı Kânûnî'nin ahlâkıdır. Hatta dünya bahçesinde doğan gonca dahi onun ahlâkının kokusuyla dünyaya gelmektedir.

Bûy-ı hulkundan eserdir nefhâ –i bâzâr-ı Çin
Fasl-ı cûdundan varaktır dâver-i ezhâr gül K 12 / 14

Bûy-ı hulkunla gelir dünyâya
Gülşen-i dehrde dogan gonca K 13 / 16

3.4.1.1.3.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

Allah, din ormanının aslanı / kahramanı olan Kânûnî'ye kutsal toprakların emanetçisi olmayı lâıyk görmüş ve Allah'ın yardımıyla o, savaşlarda Hayber fatihlerini hatırlatır olmuştur. O Allah yolunun mücahidi, o kadar çok düşman kanı dökmüştür ki sanki şafak, onun din kılıcıyla döktüğü kandan meydana gelmiştir.

Şeh-i serîr-sitân Hüsrev-i vilâyet-bahş
Hizebr-i bîşe-i dîn saf-der-i Gazanfer-ceng K 7 / 12

Harameynin emânetini Hudâ
Gördü sen Şehriyâra erzânî K 16 / 17

Uğurun açık ola şimdi senindir musrat
Fâtih-i Hayber olan Server-i merdân şekil K 8 / 26

Ol mücâhid fî sebilillâh olan âdil Şehin
Ey şafak tîğ-i gazâsından dökülmüş kan mısın K 20 / 10

Din düşmanlarının ondan kaçmalarına şaşılmamalıdır; zira hırsızlar ay ışığını sevmemektedirler.

Nola senden kaçarsa düşman-ı dîn
İstemez düzd mah-ı tâbânı K 16 / 23

Onun aziz vücudu ya bir nur kaynağı ya da müminlerin rahat etmelerini sağlayan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. O dîn ve devletin güneşi olan mübarek gölge aynı zamanda Allah'ın hidayet yollarını göstermek üzere gönderdiği bir görevlidir.

Nûr-ı 'izzetten midir cismin yahud mü'minlere
İstirahat etmek için sâye-i Yezdân mısın K 20 / 13

Ne sultan zıll-i Rahmân afitâb-ı dîn ü devlet kim
Ser-i bed-hâhına vermez vücûdu tîğ-i bürrânı K 21 / 8

Tarikat ehlidir sahib-vilâyet tuğ-ı Sultânı
Hidâyet yolların göstermeğe gönderdi Hak anı K 21 / 2

3.4.1.1.3.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Kânûnî'nin düşünme gücü tıpkı bir şahbaz gibi erişilmez noktalara yükselmektedir ki o bu haliyle kimsenin dengi olmadığı Hüma kuşu, diğerleri ise sadece bir usfurdur. O, yıldızlar içinde ay ve felek mertebesinde bir güneştir ki bu haliyle ona cömertlik denizi ve yücelik dağı dense yeridir.

Hamâm-ı akl eremez şâhbâz-ı fikretine
Hümâ kuşuyla beraber hiç ola mı usfur K 1 / 25

Meh-i encüm sipeh ü mihr-i felek mertebesin
Sana desem yeridir bahr-i sehâ küh-i vekâr K 2 / 13

Hayâlî'nin şiirlerinde yıldızları kendine taht, güneşi ise başına tac eden Kânûnî yücelikte hemen daima güneş, ay ve yıldızlarla koştur, eş ya da üstün olmuş, onlara dahi hükmetmiştir.

Sipih-kevebe Şâh-ı cihân Süleymân Şâh
Ki mihr-i evc-i sena oldu mâh-ı burc-ı kemâl K 10 / 9

Nice Şeh Sultân Süleymân-ı selimü'l-kalb kim
Tâk-ı eyvânında hurşîd oldu bir zerkâr gül K 12 / 13

Zill-ı Yezdân Hazret-i Sultan Süleymân Şâh kim
Taht eyvân-ı sipih oldu ana efser güneş K 5 / 15

Bir gubâr-ı râhı denlû ol Şehin ey âfitâb
Yani sen de nûr bahş-ı dîde-i imkân mısın

Âfitâbın zer devâtıyla gelirsın her seher
Ey utârid dergehinde kâtib-i dîvân mısın

Kadri bağında Şehin bir ak gülüsün ey kamer

Bu ferahtan her gece âlemlere handân mısın K 20 / 7 – 8 – 9

Denizler de onun azameti / yüceliği karşısında bir yudum su mesabesinde kabul edilmektedir.

Sen ol âlî-gühersin Husrevâ kim bezm-i hâsında

Bir ednâ cur'adan add ettiler deryâ-yı Ummânı K 22 / 6

Rûm diyarının övüncü olan Kânûnî'nin yüceliği karşısında Türkistan Hakanı ve Çin Fağfürü raks eden birer köleden öteye geçemeyecek, Bicen, Giv ve Huşeng de onun aciz kullarından olacaklardır.

Dûr düşmüş iki bendemdir desen ey Fahr-ı Rûm

Raks ede Hâkân-ı Türkistân ile Fağfur-ı Çin K 23 / 28

Şeh-i zamâne Süleymân-ı ins ü cin ki anun

*Kemîne kullarıdır Bicen ü Giv ü Hûşeng*⁶⁰⁴ K 7 / 13

Sadece Kânûnî değil şehzâdeleri de yücelikte güneşle bir olup Ken'an ayının kıskandığı bir değere sahiptirler.

Birisi neyyir-i sipihr-i şeref

Birisi reşk-i mâh-ı Ken'ânî K 16 / 4

⁶⁰⁴ Şehnâme'dem adı geçen bazı soylu kimseler. (Pala, **a.g.e.**, s. 227)

3.4.1.1.3.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş

Kânûnî, devrinde bağın goncasından başka kimsenin kan yutmadığı, inleyen bülbül dışında kimsenin ah etmediği ideal bir hükümdardır. O devletinin güneşiyle adeta âlemi nurlandırmıştır.

Kimse kan yutmadı devrinde meğer gonca-i bağ

Kimse ah etmedi ahinde meger bülbül-i zâr K 2 / 15

Senin devrinde kimse dergehinde etmedi nâle

Meger id-i hümayûn da sadâ-yı kûs-ı sultânî K 22 / 11

Meh-i sipîhr-i şeref Hazret-i Süleymân Hân

Ki devleti güneşi kıldı âlemi enver K 3 / 3

Arap ve Acem coğrafyasının da hâkimi olarak bendelerini Dârâ ve Hakan gibi hükümdarların seviyesine ulaştırmış, karaların ve denizlerin hâkimi sıfatıyla sıradan bir askerini bile Cemşîd ve Hakan'la eşdeğer kılmıştır.

Husrev-i Rûm-ı Arab Şâh-ı Süleymân-ı Acem

K'oldu her bendesi Dârâ der ü Hâkân-şekil K 8 / 14

Pâdişâh-ı bahr ü ber Sultân Süleymân Şâh kim

Bir kemîne çâkerin Cemşîd ü Hâkân eyledi K 17 / 8

Şahlık namını onun kadar hakkıyla temsil eden bir yönetici gelmemiş olup savaş meydanında Hz. Ali ve Rüstem, bezmde Dara ve Cem, adaletde Hz. Ömer mizaçlı olup adeta Hz. Osman ailesinden gelmektedir. O, hakikatın da hidayetin de mürüvvetin de aynı bedende bir araya geldiği ideal bir hükümdardır.

Şahlık ismin felek sen Pâdişehden gayrıya
Fâre-i satrenc-veş bühtân ü yalan eyledi K 17 / 14

Rezm olıcak Murtazasın adl hîninde Ömer
Yoksa fahr-ı dūdum ân-ı Hazret-i Osmân mısın K 20 / 12

Cür'a nûşun bezm eyvânında yüz Dârâ vü Cem
Rezm meydânı deminde Rüstem-i Destân mısın K 20 / 19

Hakikat bahrinin dürü tarikat mülkünün Şâhı
Hidâyet çarhının mâhı mürüvvet tahtının Hânı K 21 / 9

3.4.1.1.3.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahrî Oluş

Kânûnî tıpkı insanlara ve cinlere hükmeden Hz. Süleyman gibi bütün cihanı emrine tâbi kılmış bir hükümdardır.

Şeh-i zemâne Süleymân-ı ins ü cin ki anun
Cihân emrine tâbi durur vuhûş-tuyûr K 1 / 21

Altın benekli elbise giydiğinde gökyüzüne atılan kaplana benzeyen hükümdarın kahr / gazab dolu bakışları güneş ve aya yönelse biri hilale döner ya da elindeki mızrak düşer diğeri ise tamamen ortadan kaybolur. Hele ki savaş meydanındaki kargaşada ateşe dönmüş kılıcını güneş görse korkudan benzi sarararak titremeye başlayacaktır.

Kaçan altın benekli câme giyse
Sipihre atılır kaplana benzer K 18 / 10

Eger ki kahr ile kılsan nezâre mihr ü mehe
Biri hilâle döner birisi zevâle erer K 3 / 12

Baksan gazabla nizesi mihrin düşer velî
Meydân içinde salmaz erenler kaçana tığ K 6 / 17

Rezm hengâmında görmüş tığ-i âteş rengini
Benzi sararmış dahi ol korkudan titrer güneş K 5 / 16

O Cem değerindeki şahın, o kudret köşkünün Süleyman'ının kahır ateşini gören tunç / güçlü vücutlu kişiler adeta erir ve hatta hışmını işiten Rüstem'in dahi benzi sararır.

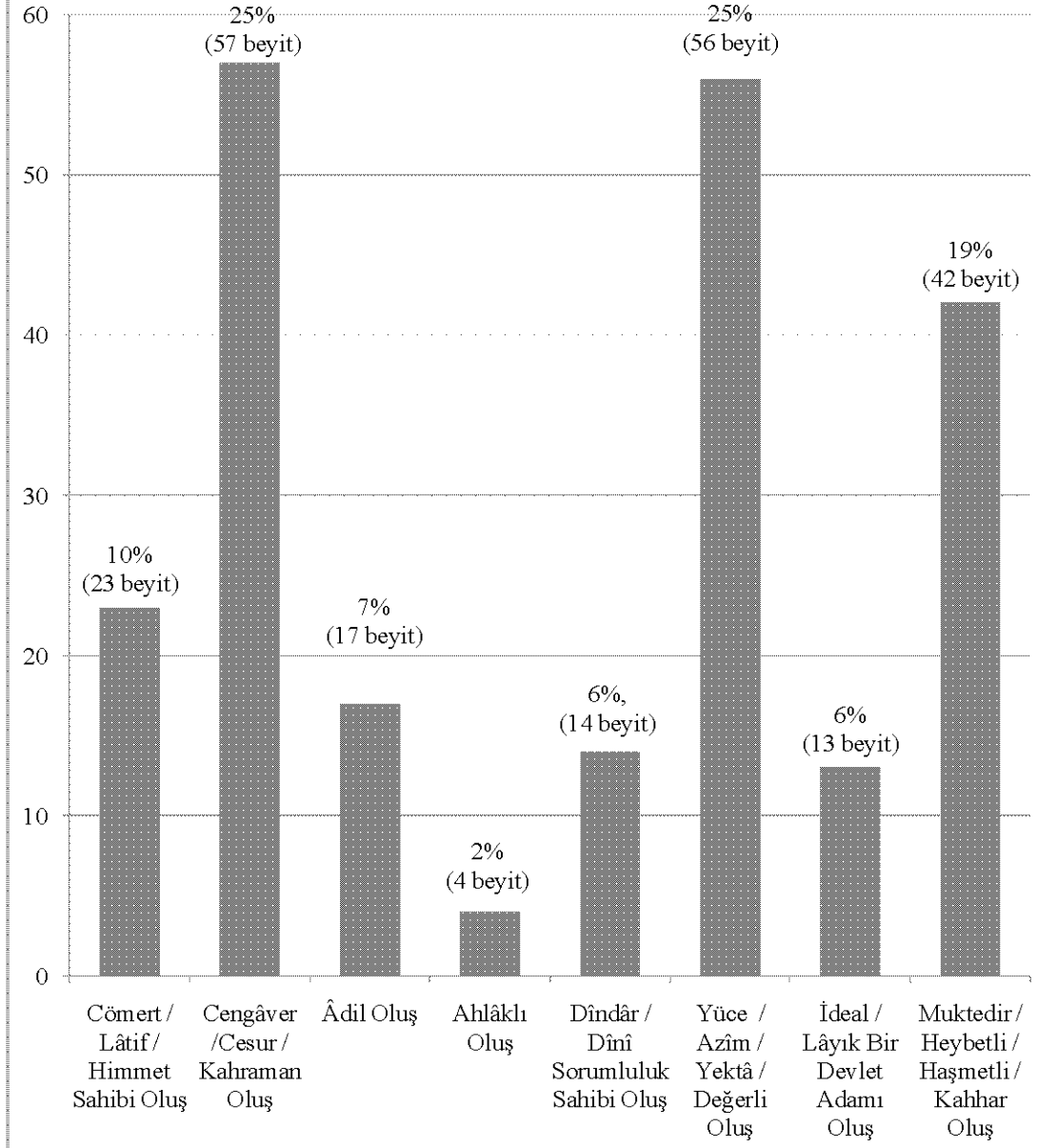
Sensin ey Şehriyâr-ı Cem-mikdâr
Kudret eyvânının Süleymânı K 16 / 15

Eriye âteş-i kahrın görürse Rôyîn-Ten
Sararda benzini hışmın işitse Rüstem-i Zâl K 10 / 11

Hepsi birer hükümdarı hatırlatan binlerce askeriyle o, devrinde Türk ve Çin'in Hakan'ı sayılmalıdır.

Bugün Hâkânı sensin Türk ü Çinin
Hezâran çâkerin var Hâna benzer K 18 / 13

Grafik: 3
Hayâlî'de Medhiye Söylemleri Dağılımı

3.4.1.1.4. Bâkî’de Medhiye Söylemleri

Dört pâdişâh devrinin en büyük şâiri olarak tanınmış, devletin en yüksek kademelerinde yıllarca görev yapmış ve yaşadığı devirde “sultân-ı şâ’irân-ı memâlik-i Rûm” diye anılmış olan Bâkî’nin elde ettiği büyüklüğü, iktidarın kendisine gösterdiği takdir ve teveccühle paralel bir seyre sahiptir; zira Bâkî, gençliğinden başlayarak bütün hayatında başta Kânûnî olmak üzere devrin erk sahiplerince korunmuş, hem devlet memurluğunda hem de sanat hayatında çabuk ilerlemiş, zengin ve rahat bir ömür sürmüştür.⁶⁰⁵ Nitekim Hasan Çelebi, Tezkîretü’ş-şu’arâ’sında “*ekâbir-i şu’arâ vü efâzıl-ı bûlegâ*” olarak nitelendirdiği Bâkî’nin iktidara olan yakınlığı üzerinde şöyle durmaktadır:

“...pâdişâh-ı sühândân şehensâh-ı sâhib-kırân merhûm Sultân Süleymân -’Aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân- iltifât-ı tâmm ve ragbet-i mâ-lâ-keâm idüp le’âlî-i hâl ve ‘ikd-ı ahvâlleri ictimâ’ u intizâm bulup menâsıb-i ‘âliyye ve merâtib-i sâmiyyeye irtifâ vü i’tilâ itmişdür. El-hakk merhûm Hudâvendigârün mezbûra küllî iltifâtı var idi...Hakkâ ki merhûm Sultân Süleymân-ı gerdûn-vakâr oğlu Sultân Selîm-i kâmkârün mezbûra iltifât-ı bisyâr ve ragbet-i bî-şümârı var idi...”⁶⁰⁶

Ayrıca kaynaklardan onun III. Murad devrinde şöhretinin en yüksek derecesine erişip yazdığı cülûsiye karşılığında Süleymaniye müderrisliğine atandığını ve en çok kasîde sunduğu hükümdar olan III. Mehmed döneminde de yine Rumeli kazaskerliğine kadar terfi ettirildiğini biliyoruz⁶⁰⁷ ki ilmîye sınıfının en üst rütbesine lâyık görülen bu âlim şâirin zaman zaman küçük dalgalanmalarla duraklasa da hemen daima el üstünde tutulmasında şüphesiz

⁶⁰⁵ Halûk İpekten, **Bâkî, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 31 – 38 – 44.

⁶⁰⁶ Hasan Çelebi, **a.g.e.**, metin a, s. 63 – 64 – 71.

⁶⁰⁷ İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, s. 126 - 127 – 134.

şâir - iktidar ilişkisinde en büyük irtibat vesilelerinden biri olan yirmi yedi kasîdesinin payı büyüktür.⁶⁰⁸

3.4.1.1.4.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

Lütuf ve cömertlik memleketinin sahibi olan sultan Süleyman'ın sofrasında deniz ve maden mahsülleri bol miktarda bulunmaktadır. O cömertlik madenin incisinin varlığı da hükmü de tüm dünyaya candır.

Sahib-vücut-ı memleket-i lutf u cûd o kim
*Mebzul han-ı lutfına mahsûl-ı bahr u kân*⁶⁰⁹

Güher-i kân-ı kerem nakd-i hayât-ı 'âlem
Rûhdur cismi cihân milketine hükmi revân K 2 / 10

İhsanının ışıǵı doğudan batıya kadar her yere ulaşan II. Selim cömertliğiyle irfan sahibi kişilere öyle ikramlarda bulunmuştur ki nisan yağmuru dahi gül ve nesrine o denli ihsanda bulunamaz.

Togup gün gibi zerrîn tâc ile burc-ı sa'âdetden
Yitişdi şarkdan garba ziyâ-yı 'adl u ihsânı K 5 / 2

Kef-i cûdun keremler kim kılupdur ehl-i 'irfâna
Ol ihsanı gül ü nesrîne kılmaz ebr-i nîsânî K 5 / 19

Kişinin III. Mehmed gibi cömert bir sığınağı olduktan sonra gam çekmesi için de herhangi bir sebep yoktur.

⁶⁰⁸ Bu kasîdelerin 17 tanesi devrin padişahlarına (Kanuni'ye 4, II. Selim'e 1, III. Murad'a 3, III. Mehmed'e 9), diğerleri ise devrin diğer devlet büyüklerine (Sadrazam Ali Paşa'ya 2, Kubâd Paşa'ya 1, Ebussuud Efendi'ye 1, Kadızâde'ye 1, Hacı-i Sultan Selim'e 2, Mehmed Çelebi'ye 1, Kadi-i Şam Mehmed Çelebi'ye 2, Feridun Beg'e 1) sunmuştur.

⁶⁰⁹ Bâkî, **Bâkî Dîvânı**, haz. Sabahattin Küçük, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. K 1 / 18

Bâkî ne gam penâhun ola rûzgârda

Sultân Mehmed ol şeh-i sâhib-kerem gibi

K 16 / 6

Cömertlik hususunda akranı ve emsali olmayan Kubâd Paşa ihsanda bulunma konusunda cömertliğiyle biline Hâtem-i Tay'ın defterini dürmüştür. Denilebilir ki o cömertlik bulutu ve mürüvvet kaynağıdır ve taşıdığı ihsan nemiyle emel gül bahçesini baştanbaşa yeşillendirmiştir.

Nesebde pâyesi a'lâ hasebde bî-hem-tâ

Keremde ana ne akrân sehâda ne emsâl

Sehâda Hâtem-i Tay defterini tayy itdi

Gazâda Seyyid-i Gâzî hikâyetin battâl

K 20 / 19 – 20

Sehâb-ı mekremet ü menba'-ı mürüvvetsin

Nem-i sehân ile ser-sebz gül-şen-i âmâl

K. 20 / 34

Hâtem, eğer o devirde yaşamış olsaydı Hâce-i Sultân Selîm'in cömertlik sofrasından ganimet elde etmek isterdi.

Hâtem bu devr içinde geleydi cihâna ger

İtmek dilerdi süfre-i cûdundan igtinâm

K 23 / 32

Kâdî-i Şâm Mehmed Çelebi de iyilik ve ihsan bağışlayan biri olarak mekremet ve lütuf menbağına teşbih edilmektedir.

Menba'-ı mekremet ü lutf Mehmed Çelebi

Vâhib-i fazl u 'atâ sâhib-i 'izz ü temkîn

K 26 / 11

Binlerce biçareye bir anda lutfuyla taze can veren Ferîdûn Beg bu tavrıyla adeta Mesih'in mucizesini husule getirmiş, ihsanlarının verdiği enerji Hızr'ın çeşmesini anlamsız kılmış, cömert eli köhne dünyayı ma'mur hale getirmiştir.

Hezârân mürdeye bir demde lutfun tâze cân virdi

Mesîhâ resm ü âyînin muhassal eyledün ihyâ

Cihânda bir kırı adı kalıpdur çeşme-i Hızrun

Sen eylersin bu gün Âb-ı hayât ahkâmını icrâ

Kef-i cûdun vücûd iklimine bir tarh-ı nev saldı

‘Îmâret buldı lutfunla sarây-ı kühne-i dünyâ K 27 / 18 – 19 - 20

3.4.1.1.4.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş

Kânûnî'nin derya misal askerleri âlemlerin içine feth ve zafer gemisinde yelken açmışlardır.

Deryâ-misâl ‘askerün içre ‘âlemlerün

Feth ü zafer sefinesine açdı bâdbân K 1 / 24

Cihanı zapteden kılıcının başıyla dünyada sapkınlık ve küfür artık mahv olmuştur.

Mahv olupdur ser-i şemşîr-i cihân-gîrün ile

Levh-i ‘âlemde olan nakş-ı dalâl u tugyân K 2 / 31

II. Selim'in çevik atı tıpkı bir semender gibi kendini ateşin içine atmaktan çekinmemekte ve nalının kıvılcımları örse değse onu su gibi akıtmaktadır.

Semenderveş semendün yanar od içre atar kendin

Su gibi akıdur degse şîrâr-ı na'li sindâm K 5 / 17

III. Murad da savaş meydanında ezici kuvvetiyle Sam ve Neriman'a yakışan hamleler yapmaktadır.

Zûr-ı dest-i devleti gürz-i girân-ı satveti
Düşmen üzre hamle-i Sâm u Nerîmân eyledi K 7 / 19

Sultan III. Mehmed de bir cengâver olarak düşmanın ırkını keskin kılıcıyla adeta kesmiştir. Düşmanı yaralamış, kaplan gibi av haline getirmiş ve bu yiğitliğiyle Allah'ın aslanının cenglerini yeniden ortaya çıkarmıştır.

Şeh-i kişver-sitân Sultân Mehemed Hân-ı Gâzî kim
'Adûnun 'ırkını kat' eyledi şemşîr-i bürrânı K 14 / 10

Adûyî dil-figâr itdi pelengâsâ şikâr itdi
Muhassal âşikâr itdi neberd-i şîr-i Yezdânı K 14 / 12

3.4.1.1.4.3. Âdil Oluş

Allah mübarek etsin şeh-i dad-güster Kânûnî'nin âdil yönetiminde doğudan batıya kadar bütün cihan emniyet buldu.

Hudâvend-i kâmil şehenşâh-ı 'âdil
Cihân-dâr-ı mukbil şeh-i dâd-güster K 3 / 8

Bâreka'llâh zehî Pâdişeh-i 'âdil kim
Şarkdan garba degin buldı cihân emn ü emân K 2 / 33

Herkesin emniyette olduğu III. Murad'ın adaletle yönettiği ülkesini gören âriflere dünyada imar edilmiş diğer memleketler adeta viran olmuş köyler gibi gelir. Onun adalet yeli dünya bağını gül bahçesinin kıskanacağı hale getirmiştir.

Memâlik zill-ı rif'atde halâ'ik hâb-ı rahâtda
Cihân âsûde 'adlinde zamân emn ü emân üzre K 8 / 11

Şehr-i dârü'l-mülk-i 'adlin seyr iden 'âriflere
Hutta-i ma'mûre-i 'âlem diğ-i vîrân gelür K 6 / 11

Şâh-ı 'âdil Hân Murâd ol kim nesîm-i 'adl ile
Lutfi bâğ-ı 'âlemi reşk-i gülistân eyledi K 7 / 17

3.4.1.1.4.4. Ahlâklı Oluş

İlkbahar attarı Kânûnî'nin ahlâkının kokusuna ulaşmayı çok istemektedir.

Müşâk bûy-ı hulkına 'attâr-ı nev-bahâr
Muhtâc dest-i himmetine hâce-i hazân K 1 / 19

Kuzey rüzgârı Kubâd Paşa'nın ahlâkının rüzgârına eğer bir an bile yakın olsa suyu, gül suyuna; toprağı da miske çevirir.

Nesîm-i hulkına bir dem karîn olursa eger
Suyı gül-âb ide toprağı müşğ bâd-ı şimâl K 20 / 23

Rüzgâr eğer Mehmed Çelebi'nin ahlâkının rüzgârını bağa götüremezse sünbül insanların dimağını ıtırlandıramayacaktır.

Bûy-ı hulkunla güzâr eylemese bâğa nesîm
İdemez halk dimâğını mu'attar sünbül K 24 / 22

4.4.1.1.4.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

Dinin ve şeriatın koruyucusu olan Kânûnî edimlerinde Allah'ın emirlerine itaat eden ve Kur'an'ın hükümlerine tâbi olan bir hükümdardır. O, cihanı aydınlatan kılıcının çıkardığı ateş kıvılcımlarıyla küfür ve imansızlık kütüphanesini yakmıştır.

Hâfiz-ı dîn-i kavî hâmî-i şer'-i Nebevî
Tâyi'-i emr-i Hudâ tâbi'-i nass-ı Kur'ân K 2 / 11

Âteş-i şu'le-i şemşîr-i cihân-tâbindan
Küfr ü ilhâd kütüb-hânesin itdi sûzân K 2 / 19

Cihân-ı ma'delet kân-ı mürüvvet
Penâh-ı mülk ü millet nusratü'd-dîn K 4 / 1

Allah'ın nurunun ışığı olan II. Selim din ve devletin sığınağı olan yüce bir pâdişâhtır.

Beşâretler zemîne âsmânun gözleri aydın
Cihânı rûşen itdi pertev-i envâr-ı Yezdânî K 5 / 3

Penâh-ı dîn ü devlet pâdişâh-ı âsmân-rif'at
Cenâb-ı şeh Selîm ibni Süleymân Hân-ı 'Osmânî K 5 / 8

Mürüvvet kaynağı olan âdil hükümdar III. Murad'ın vücudu Allah'ın lutfunun bir gölgesidir ki o din düşmanlarına saldırdığında kükreyen bir arslandır.

Cihân-ı ma'delet kân-ı mürüvvet Hân Murâd ol kim
Vücûdî sâye-i lutf-ı İlâhîdür cihân üzre K 8 / 8

Sillesiyle kendüye geldi şecâ'at lâ-cerem
Düşmen-i dîne hücumı şîr-i garrân eyledi K 7 / 20

Yüce sıfatlı III. Mehmed din düşmanlarına hücum ederken kan saçan kılıcı Zülfikâr gibi işlemekte, güneşe benzeyen yüzü zulmü, küfrü ve sapkınlığı cihandan def ve ref etmiştir.

Eyler hücumı düşmen-i dîne 'Alî-sıfat
Şemşîr-i hûn-feşâmı kılur kâr-ı Zülfekâr K. 9 / 15

Güneşdür tal'atı gûyâ cihândan def' u ref' itdi
Zalâm-i zulm u 'udvâmı dalâl-i küfr ü tıgyâmı K 14 / 9

3.4.1.1.4.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Zamanın adaleti, insafla bilen şahı Kânûnî atının ayağına bütün hükümdarlar yüz sürmekte, atının önünde yürümektedirler. O, zamanın sultanlarının yüce başkanıdır.

Ol şeh-süvâr-ı memleket-i 'adl ü dâd kim
Atı önince olsa revâ husrevân revân K 1 / 16

Mülûk-i zamâne önince revâne
Rikâb-ı hümayûnda Hâkân u Kayser K 3 / 12

Dâver-i devr-i zamân şâh Süleymân ol kim
Yüz sürer pâ-yi semendine mülûk-i devrân

Şâh-ı Cemşîd-haşem Husrev-i hurşîd- 'alem
Ser ü ser-dâr-ı ser-efrâz-ı selâtîn-i zamân K 2 / 13 - 14

Âsuman, o cömert hükümdarın tahtı, güneş ise başındaki tâcıdır.

Cihân-ı kerem Hân Süleymân-ı Gâzî

Şeh-i âsmân-taht u hûrşîd-efser K 3 / 7

Kainatın ikbal kible-i olan III. Murad'ın Ka'be'yi hatırlatan dergâhına bütün şahlar ve dervişler yardım almaya gelmektedirler.

Hân Murâd ol kâ'inâtun kible-i ikbâli kim

Ka'be-i dergâhına şâhân u dervîşân gelür K 6 / 10

Âsitânı hâkini kıldı Kırım hânı konak

İrte bir gün seyr idün hâkân-ı Türkistân gelür

Bir hatâ zann eyleyüp ebrûların çîn eylese

Cân atar dergâhına Fagfûr ile Hâkân gelür

K 6 / 13 - 14

İskender'in dahi kendisine rikabdar olabileceği III. Mehmed'in âsitânının toprağına kulları dışında herkes, sultanlar bile muhtaçtırlar.

Dârâ revâ ki gâşiyenin ala dûşına

Lâyık budur ki ola Sikender rikâbdâr

K 9 / 10

Ol şeh-süvâr-ı 'arsa-i ikbâl ü baht kim

Şâhân-ı dehr atı önince hadem gibi

K 16 / 8

Âsitânı hâkine muhtâç mutlak hâs u 'âm

Yalunuz kullar degül tahtında sultânlar bile

Cânına minnet bilür Dârâyı derbân eylese

Hak bu kim Dârâ degül yanınca İskender bile

Vâsıl olmaz pâye-i na'l-i semend-i kadrine
Efser-i Hâkân degül tâc-ı ser-i Kayser bile

K 10 / 12 - 13 – 14

Osmanoğullarının yüce hükümdarı III. Mehmet, cihanın en beceriklisi olması sebebiyle iş buyurmaya, iktidar olmaya layıktır.

Mehammed Hân-ı Gâzî âl-i 'Osmânun ser-efrâzı
Cihânun kâr-sâzı ol sezâ-yı kâr-fermâyî

K 15 / 10

Hilal, Hâce-i Sultân Selîm'in karşısına çıktığında iki büklüm olmaktadır.

Mihr-i sipihr-i mekremet ol kim cenâbına
Gökden hilâl iki bükilüp virür selâm

K. 23 / 15

3.4.1.1.4. 7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş

Kânûnî birçok özelliğiyle büyük hükümdarlara ve dört halifeye benzeyen ideal bir pâdişâhtır ve devrinde ney ve çeng dışında kimse hâinden sitem etmemektedir.

Cemsîd-i 'ayş u 'işret ü Dara-yı dar u gîr
Kisri-i 'adl ü re'fet ü İskender-i zaman

K 1 / 14

Adl ü dâd-ı 'Ömer ü sıdk u safâ-yı Sıddîk
'İlm ü 'irfân-ı 'Alî hilm ü hayâ-yı 'Osmân

K 2 / 27

Devründe kimse cevr-i sitemgerden inlemez
Bî-şer' ider iderse eger çeng ü ney figân

K 1 / 20

Onun lütuf yağmuruyla bütün Rûm coğrafyası bayındır hale gelmiş, halk cömertlik bulutunun bereketinden dolayı rahata ermiştir.

Ravza-i dîn ü çemen-zar-ı serî'at olalı
Matar-ı lutfun ile milket-i Rûm âbâdân K 2 / 29

Halk rahatda sehab-ı keremün feyzinden
Belî uyhu getirür tab'a heva-yı baran K 2 / 32

Süleyman'ın ülkesini şereflendiren ve İskender'i hatırlatan II. Selim devrinde kimse kimseyi perişan etmemiştir.

Bi-hamdi'llâh şeref buldı yine mülk-i Süleymânî
Cülûs itdi sa'âdet tahtına İskender-i sâni K 5 / 1

Perişân itmedi devründe hergiz kimseyi kimse
Meger meclisde yârân-ı safâ gül-berg-i handân K 5 / 21

III. Murad da adaletli hükümdarlığı döneminde devleti âlemi gül gibi handan eylemiş, cihanı emniyet içinde asude kılmıştır.

'Âlemi gül gibi handân itdi devr-i devleti
'Ahd-i 'adli i'tidâl-i mâh-ı nîsan eyledi K 7 / 18

Memâlik zıll-ı rif'atde halâ'ik hâb-ı râhatde
Cihân âsûde 'adlinde zamân emn ü emân üzre K 8 / 11

3.4.1.1.4.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kakhâr Oluş

Kânûnî Anka kuşunu andıran öyle güçlü bir hükümdardır ki isterse feleği gagasına tane gibi alır, zira cihan onun kudreti yanında sadece bir lokma azıktır. O birçok özelliğiyle tarihin en büyük hükümdarlarından dahi çok daha kuvvetlidir. Bütün sultanlar onun dergâhında birer bendedir.

*Minkârına dilerse alur çarhı dânevâr
'Ankâ-yı Kâf-ı kadriüne bir tu'medür cihân*

*Çevgân urupdur ana ezel dest-i himmetün
Ol dem bu dem-durur ki döner gûy-ı âsmân* K. 1 / 25

*Husrev-i Cem- 'azamet dâver-i Hâkân-satvet
Belki en kem kulı Cem 'abd-i hakîri Hâkân* K 2 / 11

*O şâh-ı felek-kadr kim dergehine
Mülûk-i cihân bende 'âlem musahhar* K 3 / 10

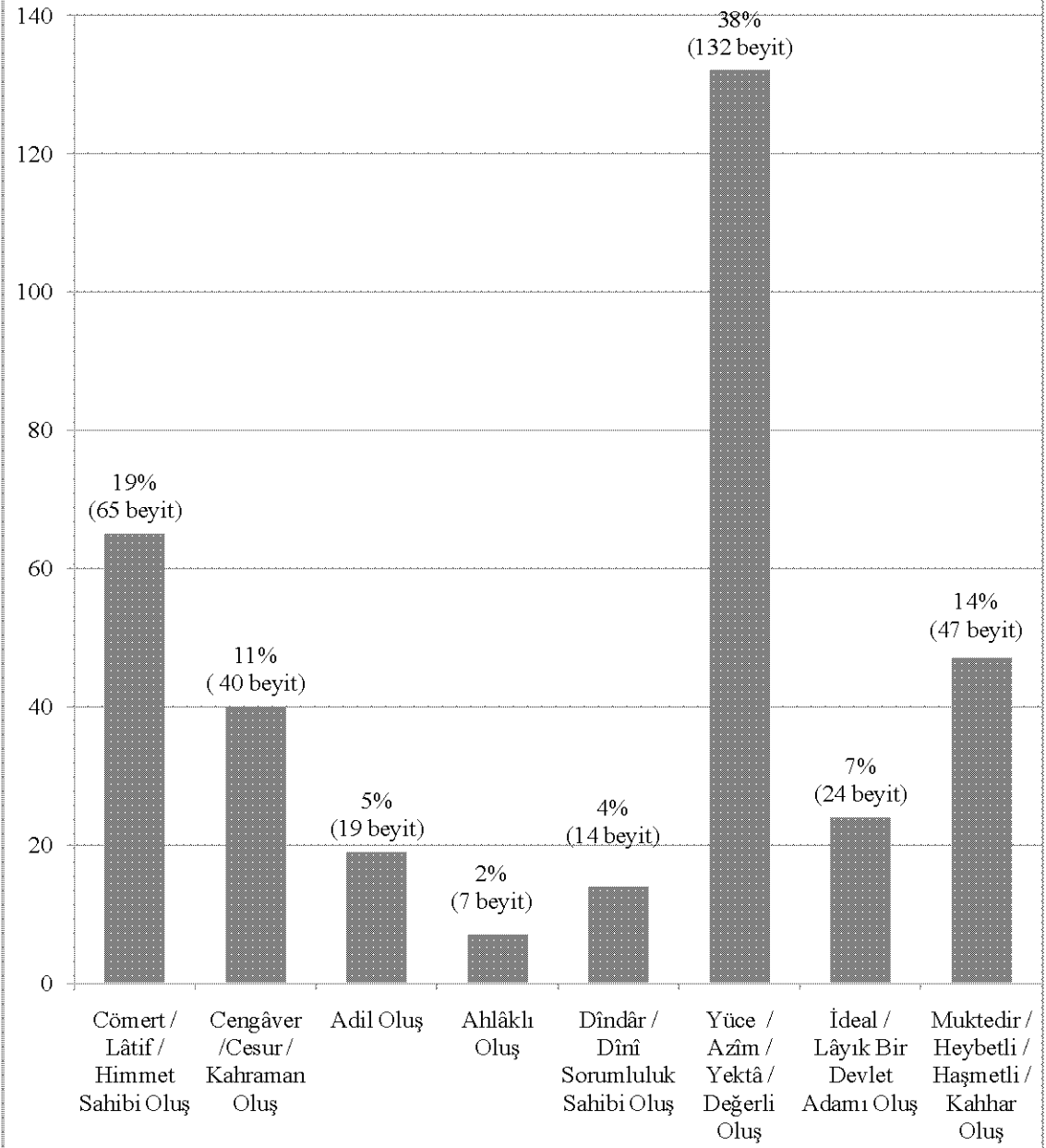
II. Selim de babası gibi her şeye muktedirbir yaratılışa sahiptir. Nitekim kahrının ateşinden güçlü kuvvetli kimseler su gibi erirler ve hatta kılıcının kıvılcımıyla Nerimân'a dokunsa onu dahi yumuşacaktır.

*Su gibi nâr-ı kahrından erir bir demde Rûyîn-ten
Tokınsa şu 'le-i şemşîri nerm eyler Nerîmânı* K 5 / 11

III. Murad cihanda o denli muktedir bir hükümdardır ki eğer isterse toprağın ve akarsuyun yerini dahi değiştirebilir.

*Dilerse akıdır âb-ı revânı hâk-i Tebrîze
Dilerse hâk-i Tebrîzi döker âb-ı revân üzre* K 8 / 14

Grafik: 4
Bâkî'de Medhiye Söylemleri Dağılımı

3.4.1.1.5. Fuzûlî’de Medhiye Söylemleri

On altıncı yüzyılda yetişen ve bütün Türk edebiyatı’nın en tanınmış ve en büyük şâirlerinden biri sayılan Fuzûlî, sürekli İran - Osmanlı mücadelesine müşahit olan karışık bir bölgede, Hille – Kerbela – Necef - Bağdad muhitinde, yetişmiş⁶¹⁰ ve bu karışıklığa bağlı olarak kendisine dâimî bir hâmi bulmakta sıkıntı çekmiş, yaşamı boyunca da bir patron / hâmi / velî-ni’met arayışı içerisinde olmuştur.⁶¹¹ Bu arayışı en iyi yansıtan metinler devlet ricaline yazdığı kasîdeleri ve daha sonra ele alacağımız mektuplarıdır. Kasîdeleri muhatabının çokluğuyla Bâkî’ninkilere benzemekle beraber onunkiler kadar büyük teveccühler ve karşılıklar görememiş olacaklar ki şâir ömrünü yoksulluk içinde ve şikâyetlenmeyle sürdürmüştür⁶¹² ancak tabî ki Fuzûlî, yaşadığı coğrafyada hiç himâye ve ihsan görmemiş değildir. Örneğin Âşık Çelebi’nin naklettiğine göre: “ *Sultân-ı Maşrıkeyn ve hakân-ı hafâkeyn merhûm Sultân Süleymân Bağdâd’a şeref-i nüzûl buyurup cûy-ı dil-cûyî Fırât şeker-mâye-i lu’âbı ile reşk-i âb-ı hayât ve havâli-i Darü’s-selâm-ı Bagdâd hıyâm-ı zafer-hutâmı ile gayret-i cennât oldukda Fuzûlî rikâb-ı pâdişâhiye ve meclis-i İbrâhim Paşa-yı vezâret-penâhiye kasîdeler virüp Kâdiri Efendi’ye dahi kasîde virüp ol dahi pâdişâha ve paşaya terbiyeler idüp idrârât-ı pâdişâhiden irtifâ’-ı vilâyet-i Bagdâddan sedd-i ramak belki za’t-ı ma’îşet olacak râtibe-i mertebe ta’yin olunmuşdur.*”⁶¹³ ki aynı meseleye değinen Gelibolulu Âli, kendisine cevâiz ihsan edenlerin arasına Celalzâde Mustafa Çelebi’yi da ekler⁶¹⁴

Türkçe Divanı üzerinde yaptığımız taramaya göre Fuzûlî’nin kasîdelerinde mevcut patronlarının ya da himâye talep ettiği mustakbel patronlarının dikkatlerini çekebilmek adına

⁶¹⁰ Halûk İpekten. **Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 24 – 25.

⁶¹¹ İnalcık, **a.g.e.**, s. 55.

⁶¹² İpekten, **a.g.e.**, s. 25.

⁶¹³ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 3, s. 1199.

⁶¹⁴ Âli, **a.g.e.**, s.255.

genellikle daha önce belirlemiş olduğumuz temalar çevresinde medh ve arz-ı hâlde bulunduğu görülmektedir.

3.4.1.1.5.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

Bir kerem denizi mürüvvet kaynağı olan sultan Süleyman felek mahfazasında eşi olmayan bir incidir.

*Ol kerem deryâsı ihsân ü mürüvvet kânı kim
Yok ana benzer felek dürcünde bir dürr-i şemin*⁶¹⁵

En çok kasîde sunduğu devlet adamlarından Ayas Paşa'yı ise cömertlik bahçesinin fidanı, lütuf çimeninin çiçeği ve kerem bağının servisi olarak tanımlamaktadır. Paşanın pek çok olumlu yönüyle birlikte sunduğu ni'metler de sınırsızdır.

*Gül-i bahâr-ı adâlet nihâl-i gülşen-i cûd
Şukûfe-i çemen-i lutf u serv-i bâg-ı kerem* K 16 / 10

*Sürûru muttasıl zevki dem-â-dem ni'meti bî-hadd
Fezâsı âfiyet-efzâ hevâsı ruh-perverdir* K 19 / 3

Seyyid Mehemmed Gâzî de Fuzûlî'nin nazarında cömertlik ve ihsan menba'larından biridir.

*Mîr Seyyid Mehemmed-i Gâzî
Menba-i ilm ü hilm ü cûd ü sehâ* K 21 / 31

Temiz yüzlü hâliyle âlemi süsleyen bir güneş olan Mehemmed Beg'in lâtif yönü şâiri birçok maksadının gerçekleşebileceğine dair ümitlendirmiştir.

⁶¹⁵ Fuzûlî, **Fuzûlî Dîvânı**, (haz. Kenan Akyüz vd.), Akçağ Yay., Ankara 1990. (K 10 / 4)

Sen ol pâkize-tal'at âf-tâb-ı âlem ârâsın

Ki lutfun gönlümü yüz maksada ümmîd-vâr eyler

K 22 / 27

Merhamet ışığı Rüstem Paşa da temiz tabiatlıların serveri olmakla beraber cömert kimselerin de başında gelmektedir. Denizler ve madenler dahi ihsan konusunda ondan davacı olsalar cömertliğini gördüklerinde sükuta mecbur kalırlar. Hâtem eğer onun bedelsiz cömertliklerini görseonları mucize sanıp imâna gelecektir.

Pertev-i merhamet ol Hazret-i Rüstem Paşa

Ser-i erbâb-ı sehâ ser-ver-i pâkize-şiyem

K 24 / 24

Bahr ü kân eyleseler da'vî-i ihsân ammâ

Kerem ve cûdunu gördükde olurlar mülzem

K 24 / 33

Bi'llâh er görmüş olaydı kerem-i bî-bedelin

Anı mu'ciz sanıp imâna geleydi Hâtem

K 24 / 37

Denizler cömertlik tahsilini Ca'fer Beg'in lütuf çeşmesinden görmüşlerdir ki tabiatındaki lütuf, dünya lâle bahçesine inci saçan bir bulut gibidir.

Çeşme-i lutfundan etmiş bahr tahsil-i sehâ

Nâ'ib-i kudretten almış çerh ref'-i iktidâr

K 28 / 21

Bîm-i kahrın cân ü mâl-i hasma berk-i hâne-sûz

Lutf-i tab'ın lâle-zâr-i mülke ebr-i dür-feşân

K 31 / 21

Temiz ahlâklı Veys Beg'in iltifatları hangi talihsiz ulaşsa onun bahtını açmaktadır.

Eyâ pâkize-ahlâk u felek-kadr ü melek-siret

Ki her nâ-kâma yetse iltifâtın kâmrân eyler K 36 / 21

3.4.1.1.5.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş

Düşmanın Ayas Paşa'nın karşısında duramamasının sebebi o bir yarasayken paşanın tükenmez bir güneş olmasıdır. Hasımları aylar hatta yıllarca tedbir de alsalar azm ettiği takdirde bir saatte askerleriyle onları darmadağın edecektir.

Ger sana düşmen mukâbil durmadıysa vechi var

Ol durur huffâş sensin âfitâb-i bi-zevâl

Leşkerin azm etse bir sâ'atde eyler târ-mâr

Her ne tedbir ü te'emmül kılssa hasmın mâh u sâl K 13 / 26 – 28

Askerlerini görüp de meydanda nasıl savaştığını bilseydi Rüstem kılıcının vuruş gücüyle övünmeyecektir.

Görüp sipahını olsaydı vâkıf-ı remzin

Tefâhür etmez idi darb-ı tig ile Rüstem K 16 / 27

Düşman onun kan döken kılıcının Hayâlîni kurduğunda dahi canını verecektir; çünkü bu hayal ecel güvercininin en uzun tüyüdür.

Verir cân tig-i hûn-rîzin hayâliyle adû gûyâ

Hayâl-i tig-i hun-rîzin ecel murguna şeh-perdir K 19 / 24

Veys Beg ile mücadele eden düşmanları zafer nedir bilmezler, işte o yüzden kendisi onları affettiğinde zafer kazandıklarını sanırlar.

Düşmenin maglûb olup dâ'im zafer bilmez nedir

Sen kaçan kim afv kılsan ol sanır anı zafer

K 34 / 21

3.4.1.1.5.3. Âdil Oluş

Halk, Kânûnî'nin adaletinin gölgesinde her zarardan kurtulmuştur. Nitekim Allah farklı zamanlarda halk üzerine iki âdil Süleyman'ı hâkim kılmıştır.

Her zarardan sâye-i adlindedir âsûde halk

İnnehüm ashâbün kehfîn innehu hısnün hasîn

K 10 / 20

Hak iki âdil Süleyman hâkim etmiş âleme

Evvel ü âhir kılıp sırr-ı adâlet âşkâr

K 11 / 57

Ayas Paşa'nın adalet eteği tutulduğundan beri devletin yakasına sitem eli erişmez olmuştur. O, iyi insanlara yumuşak huylu bir yönetici, fesad kimseleri ise adaletiyle kahreden bir hâkimdir ki adaletinin berraklığı ile temiz yaratılışı adeta birlikte mayalanmıştır.

Ümid ile tutalı dâmen-i adâletin

İrişmez oldu giribân-ı mülke dest-i sitem

K 16 / 19

Salâh ehline hilmîyle vâli-i müşfik

Fesâd def'ine adliyle hâkim-i kakhâr

K 17 / 19

Emîr-i a'del-ekrem Ayas-ı pak-tînet kim

Zülâl-i adl birle tînet-i pâki muhammerdir

K 19 / 19

Mehammed Beg'in temiz kişiliği, adalet feyzinin çıkış kaynağıdır ve o, bu özelliğiyle mülkün her gününü nev-rûza, her mevsimini de bahara çevirmiştir.

Niçin kim zât-i pâkin mazhar-i feyz-i adâlettir

Bu mülkün her günün nev-rûz ü her faslın bahâr eyler K 22 / 21

Adaletin icrasında devamlılık sağlamış olan Rüstem Paşa'nın emirleri şer'î hükümlerle örtüşmektedir. Onun adaletinin haberini rüzgârdan öğrenen mum diri oldukça pervaneye asla zulmedemeyecektir.

Ol cevân-baht ki icrâ-yı adalette müdâm

Nesak-ı şer'iledir emr-i serîfî tev'em K 24 / 23

Ger sabâdan haber-i adlin işitse edemez

Şem' pervâneye mutlak diri oldukça sitem K 24 / 25

Safevi yöneticilerine de kasîdeler sunan şâir bunlardan biri olan Sultân İbrâhim'in adaleti üzerinde durmuş ve onu adalet incisinin kaynağı olarak vasıflandırmıştır.

Eyâ Sultân-ı âli-himmet ü ser-dâr-ı âdil-dil

Ki sensin gevher-i insâf ü dürr-i ma'delet kânı K 26 / 4

Zararın izini memleketten götüren Veys Beg'in âdil yönetiminde artık tedbir için duvar örmeye ve kapı kapamaya gerek kalmamıştır. Onun âdil olmayı huy edinişi peygamberlerin ruhlarını bahtiyar kılmaktadır.

Öyle kim adlin zarar resmin götürdü mülkden

İhtiyât için gerekmez kimseye dîvâr ü der K 34 / 20

Ser-efrâz-ı zamâne Mîr Veys-i ma'delet-pîşe

Ki adli her zaman rûh-ı Rusûli şâd-mân eyler K 36 / 16

3.4.1.1.5.4. Ahlâklı Oluş

Yasemin dergisi, nesrin kitabı e gonca tomarı açıldıkça Ayas Paşa'nın güzel ahlâkının olgunluğunu beyan etmektedirler.

Kemâl-i hüsn-i ahlâkın beyân eder açıldıkça

Semen mecmu'ası nesrin kitâbı gonca tûmâr

K 18 / 31

Bahar, Mustafa Çelebi'nin ahlâkının vasıflarını yazması için çemenin eline sebzedden bir kalem vermiştir.

Nesîm-i hulkunun evsâfin etmeğe tahrîr

Çemen eline verir sebzedden bahâr kalem

K 33 / 21

Veys Beg'in müsbet sıfatlarından biri de temiz ahlâklı oluşudur.

Eyâ pâkize-ahlâk u felek-kadr ü melek-siret

Ki her nâ-kâma yetse iltifâtın kâmrân eyler

K 36 / 21

3.4.1.1.5.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

Hilafet bağının gülü olan Kânûnî, daima şeriata göre hareket eden, şeriatı korumak için adlini belli eden ve bu haliyle Cebraîl'in Hz. Peygamber'e müjdelediği bir hükümdardır.

Ol gül-i bağ-ı hilâfet kim bahâr-ı devleti

Âlem-efrûz olalı göremez cefâ-yı hâr gül

K 9 / 38

İktidâsı i'tilâ-yı şer'e istidlâl-i sıdk

Nusreti cem'iyyet-i İslâma burhân-ı yakîn

K 10 / 5

Ol kim adlin eyleyip i'lâm hıfz-ı şer için

Müjdeler vermiş Resûlû'llâh'a Cibril-i Emin

K 10 / 10

Ülkeleri fethetmekteki gayesi dinin gücünü artırmaktır; yoksa sadece mal ve mülk için kimseye gönlünde kin beslememektedir.

Maksadı feth-i memâlikden revâc-ı din hemân

Kimseye yok mahz-i mülk ü mâl için gönlünde kin

K 10 / 30

Ayas Paşa düşmanların arzusunu kutsal topraklardan kesmiş ve küffarın hayallerinde bile o yana yönelmemelerini sağlamıştır.

Kesdin ol iklimden ehl-i Firengin ragbetin

Açabilmez oldu küffâr ol yana çeşm-i hayâl

K 13 / 22

İmam-ı Azam'ın takipçisi olup memleket işlerine şairat gözüyle karar veren Kânûnî, benzersiz varlığı ile İslam devletinin yardımcısı olup küffarı mağlup etmeyi bilmiştir.

Revâc-bahş-i tarîk-i İmâm-ı Azam olup

Binâ-yı şer' ile verdin umûr-ı mülke karâr

K 17 / 25

Vücûd-ı bî-misâlin Devlet-i İslâma nusretidir

Mücerred sıyt-ı rezmin eylemiş mağlûb küffârı

K 18 / 25

Allah'ın rahmet eserlerinden biri olan Mehmed Paşa da dinî hükümleri ihya etmeye, canlandırmaya çalışan bir iktidar mensubu olmuş ve nereye gitse oraya zevk ve safa götürmüştür.

Hükmdür hükm ki dünyâyâ verir zîb-i nizâm

Hükmdür hükm ki din resmini eyler ihyâ

K 20 / 5

Böyle hâkim eser-i rahmetidir Yezdân'ın

Hansı iklîme kadem bassa verir zevk ü safâ

K 20 / 19

Ca'fer Beg de binaya teşbih edilen İslam milletlerini ayakta tutan en büyük direklerden, temellerden biridir.

Nizâm-ı saltanat u mülke eşref-i esbâb

Binâ-yı millet-i İslâma a'zam-i erkân

K 29 / 14

3.4.1.1.5.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Karaların ve denizlerin hükümdarı olan Kânûnî, büyüklükleriyle bilinen sultanların bile yanında değersizleştiği yücelikte bir pâdişâhtır.

Pâd-şâh-ı bahr u ber Sultan Süleymân-ı veli

Ser-ver-i sâhib-nazar Şâhenşâh-ı şefkat-şi'âr

K 11 / 45

Der-geh-i kadrine bin Dârâ vü İskender gedâ

Hürmen-i lutfuna bin Fagfûr ü Hakan hûşe-çîn

K 10 / 11

Ayas Paşa: üstün, sözünün eri, iyi düşünceli ve iyi huylu bir yönetici olmakla birlikte temiz davranışlı ve huyu sevilen bir başkandır. Öyleki o temiz tabiatını Cem huzuruna gelip görseydi elindeki kadehi utanarak tevbe taşına çalardı.

Ser-firâz ü nik- 'ahd ü nik-re 'y ü nik-hû

Ser-ver-i pâkize-etvâr ü pesendîde-hisâl

K 13 / 5

Gelip huzuruna görseydi pâk meşrebini

Çalardı haclet ile câmı tevbe taşına Cem

K 16 / 26

Seyyid Mehemmed Gâzî'nin temiz kişiliği şerefli mertebesiyle cümle âlemden ayrı tutulmalıdır.

Zât-ı pâki cemi'-i âlemden

Şeref-i rütbe ile müstesnâ

K 21 / 26

Rüstem Paşa 'nın değerinin yüceliğini yeryüzü güneşe sorduğunda güneş dergâhının toprağına yemin etti.

Rif'at-i kadrini hur-şîde su'âl etti zemîn

Hâk-i der-gâhına yâd eyledi hur-şîd kasem

K 24 / 30

Eğer Sultan İbrâhim'in ruhunun güneşi aya ışık verse ay güneşten zerre kadar eksik kalmayacaktır.

Eger mâha mihr-i ruhun salsâ pertev

Meh olmaz dahi mihrden zerrece kem

K 27 / 24

3.4.1.1.5.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş

Şânıyla Cemşîd'i, nişânıyla İskender'i, başarılarıyla Husrev'i ve zaferleriyle Keyhusrevi hatırlatan Kânûnî'nin fethettiği memleketler, açıldıkça dikeninden ayrılan çaresiz gül gibi fitne belasından kurtulmaktadırlar.

Ser-ver-i Cemşîd-şân Dârâ-yı İskender nişân

Husrev-i sâhib-kıran Keyhusrev-i nusret-kârin

K 10 / 18

Kurtulur feth ettiği kişver belâ-yı fitneden

Kim açıldıkda dikenden ayrılır nâçâr gül

K 9 / 48

Hâkimiyetindeki her tarafın zenginliği ve bereketi temiz kişiliğiyle her yönden pergelin çizdiği noktaya benzeyen sultan Süleyman'dan hasıl olmaktadır.

Her cihetten zât-ı pâkî nokta-i pergâr tek

Hâsıl andan her taraf yümn-i yemin yüsr-i yesâr K 11 / 47

Devletliyle memleketi bayındır kılan, parlak gönüllü ve kendisine tâbi olanların sıkıntı ve üzüntü çekmeyeceği, Hızır yarâdılışlı Ayas Paşa'nın davranışlarının hepsi halkın tamamı tarafından makbul bulunmuş olup onun zamanı zulmün değil insafın var olduğu bir dönemdir.

Zihî Paşa-yı mülk-ârâ-yı devlet-mend ü rûşen-dil

Ki makbûl-i cem '-i halkdır mecmû '-ı etvârı K 18 / 17

Sana tâbi olan çekmez melâl ü mihnet-i âlem

Ne gam zulmât def'inden ana kim Hızır reh-berdir K 19 / 23

Zamânında zamâne zulmü yok insâfı var imiş

Ana mensubdur zulm ile insâfın yoğu varı K 18 / 20

3.4.1.1.5.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kakhâr Oluş

Hükmüyle karaları ve denizleri kontrol eden Kânûnî devlet gülbahçesinin fidanı olarak lutfuyla ahabına gül, kahııyla düşmanına diken verir.

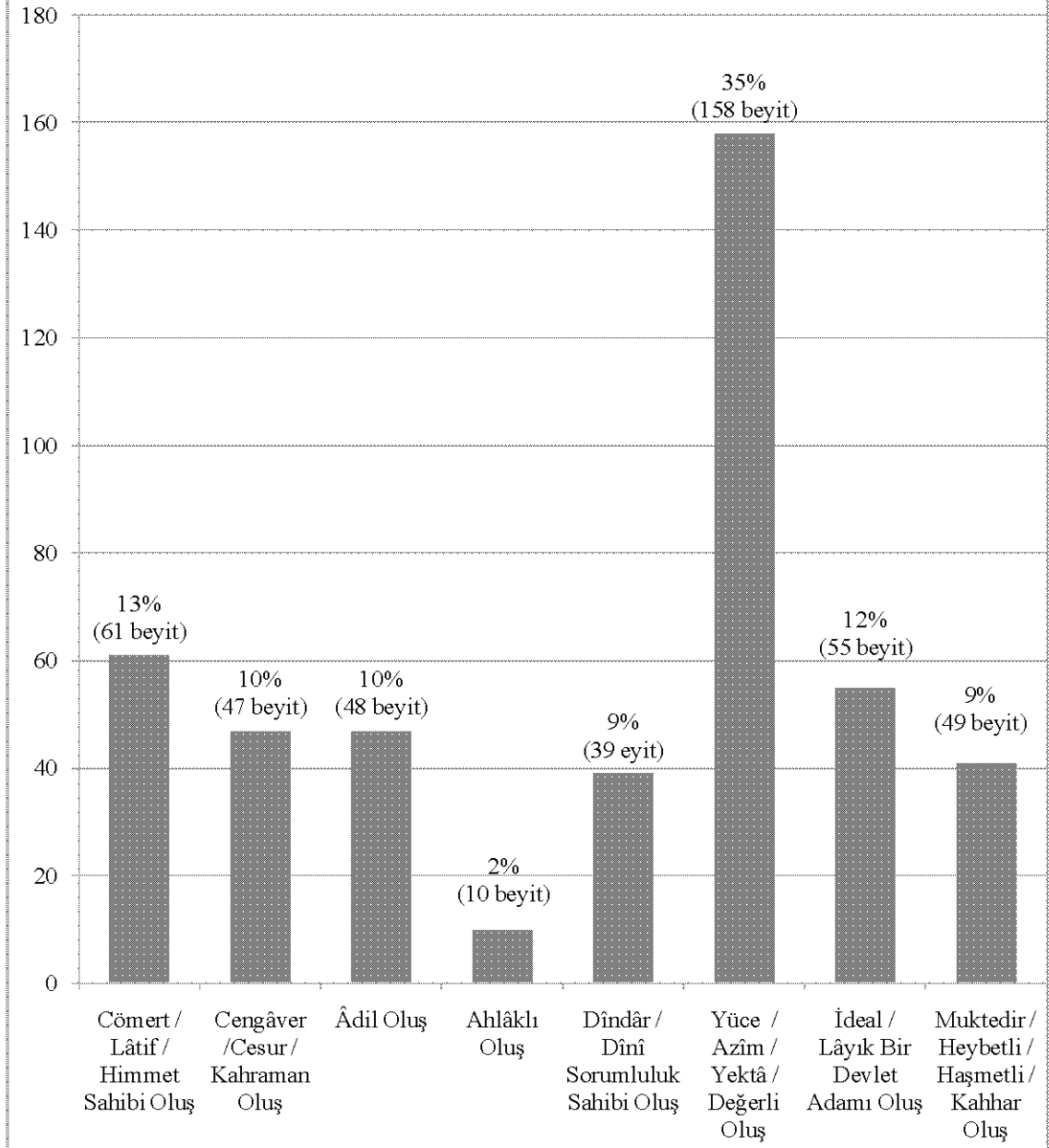
Oldu hükmünden revan-perver fezâ-yı berr ü bahr

Kad ifâde'r-rûh cismen kâne min mâin ve tîn K10 / 16

Ol nihâl-i gül-şen-i devlet ki şâh-ı gül kimi

Lutf u kahrından verir ahabâba gül a'daya hâr K 11 / 46

Grafik: 5
Fuzûlî'de Medhiye Söylemleri Dağılımı

Hayâlî Bey, Bâkî ve Fuzûlî tarafından mevcut patronlar ve patron namzetlerine takdim ve ithaf olunan kasîdeler üzerinde yaptığımız taramada gördük ki üç şâirimizin iktidar sahiplerine ilişkin üzerinde en çok durdukları temalar Hayâlî’de cengâver / cesur / kahraman oluş, Bâkî ve Fuzûlî’de ise yüce / azîm / değerli / yektâ oluşturma, Üç şâirin iktidar olanda gördüğü veya görmek istediği diğer vasıfları ayrı ayrı değerlendirdiğimizde Hayâlî Bey’in sırasıyla yüce / azîm / değerli / yektâ oluş, muktedir / heybetli / haşmetli / kahrhâr oluş ve cömert / lâtif / himmet sahibi oluş üzerine odaklandığını; Bâkî’nin sırasıyla cömert / lâtif / himmet sahibi oluş, muktedir / heybetli / haşmetli / kahrhâr oluş ve cengâver / cesur / kahraman oluş üzerinde yoğunlaştığını; Fuzûlî’de ise bu değinme sıklığının sırasıyla cömert / lâtif / himmet sahibi oluş, ideal / lââyık bir devlet adamı oluş ve âdil oluş temaları üzerinde ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. Ayrıca Hayâlî Bey’in, İbrâhim Paşa ve şehzâdeler adına yazdığı birkaç kasîde hariç – ki bunlarda da çoğu zaman muhatab Kânûnî’dir-neredeysse kasîdelerinin tamamını Kânûnî’ye ithaf ettiğini (21 adet); Bâkî’nin, Şeyhü’i-islam olma sevdasıyla ilişkilendirilerek en fazla kasîdeyi III. Mehmed’e yazmış olduğunu (9 adet) ve Fuzûlî’nin ise kasîdelerinin çoğunu Ayas Paşa’ya hitaben kaleme aldığını (6 adet) ifade etmek gerekir.

3.4.1.1.6. Nef’î’de Medhiye Söylemleri

Devlet-i Âl-i Osman’ın içte ve dışta siyâsî, askerî ve ekonomik alanlarda muhtelif başarısızlıklarının peyderpey arttığı, buna karşın edebî hayatta en olgun ve en yüksek devreye ulaşılan ve hemen bütün edebî türlerde en büyük sanatkârların yetiştiği 17. yüzyılda ⁶¹⁶ yetişen ve hayatı boyunca dört ayrı pâdişâhın saltanatına şahid olan Nef’î, bu pâdişâhlardan üçünün şâir oluşu dolayısıyla saray tarafında büyük ilgi görmüştür. Sultanlarla birlikte devrin ileri gelenleriyle bağlantı kurmuş, sunduğu kasîdeler ve şiir sanatındaki başarısı ile devlet erkânının takdirini kazanmıştır. Sunduğu kasîdeleri aracılığıyla aldığı câizelerin çokluğu da azımsanmayacak niceliktedir. ⁶¹⁷

⁶¹⁶ Halûk İpekten, *Nef’î; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 20.

Türkçe Divanı'ndaki ilk şiiri olan "sözüm" redifli na'tı ve diğer bir na'tı ile Mevlânâ'yı övmek üzere yazılmış kasîde bir yana bırakılırsa 24'ü pâdişâhlara, 24'ü vezîr-i a'zâmlara ve diğer paşalara, 1'i Sultan Murad'ın bahçe tasvirine, 8'i şeyhü'l-islamlara, 1'i dârüssaâde ağasına, 1'i Gelibolulu Ali'ye ve bir de ismi belirtilmemiş bir memduha olmak üzere kaleme aldığı toplam 63 kasîdesi bulunan Nef'î bir övme ve övünme şâiri olarak denilebilir ki klasik Türk şiirinin en büyük mâdihidir.⁶¹⁸ Devrinden başlayarak kasîde yazan tüm şâirler onu üstad bilmişler ve taklit etmeye çalışmışlardır.

Patronlarına ithafen dizdiği medhiyelerini daha çok cömertlik, yücelik, ideal bir hükümdar oluş, âdil oluş, dindâr oluş, cengâver oluş gibi vasıflar üzerine ören Nef'î'nin övmek ve övünmek konusundaki maharetini divanında yer alan bazı beyit numunelerden hareketle somutlaştırmak mümkündür.

3.4.1.1.6.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

I.Ahmed'in cömertliği o mertebededir ki ihsan elinin dalgası yükseldiğinde göğü inciye gark etmektedir.

Lutfu bir mertebe kim çarhı eder gark-ı güher
Mevc-hîz olduğu dem bahr-ı kefi-i ihsânı K 4 / 13

O, aynı zamanda altın saçan bir güneştir ve eli cömertçe dünyaya deniz ve maden gibi zenginlikler kazandırmaktadır.

Hurşîd-i zer-feşân ki kefi feyz-i cûd ile
Dehre gına-yı mâ-hasal-ı bahr u kân verir K 5 / 29

⁶¹⁷ Metin Akkuş, **Nef'î Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 15.

⁶¹⁸ Süheyl Ünver, "Övgü ve Yergi Şairi Nef'î", **Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'î**, AKM Yay., Ankara 1991, s. 45 – 46.

Ol şâh-ı mükerrerem ki kefi desti keremde
Hurşîd-i zer-efşân gibi meşhûr-ı cihândır K 10 / 20

İhsanları ile âleme bol bol hem inci hem gümüş ve altın dağıtan I. Ahmed elinin cömertliğinin maden mi yoksa deniz mi olduğunu kimse bilmemektedir.

Hem güher hem sîm ü zerdîr âleme bezl etdigi
Kimse bilmez keff-i desti kân mıdır deryâ mıdır K 7 / 24

Onun cömertlik denizinin vasıflarını kim yazarsa onun eli cevherle dolacaktır.

Ebr-i kilî-i sadeî keffini pür-gevher eder
Vasf-ı bahr-ı keremin her kim ederse terkâm K 8 / 33

I.Ahmed'in himmet eli ihsanda bulunduğu dünyayı öyle bir doyurur, zengin kılar ki artık madenler değersiz birer taş parçası, denizler ise birer kara parçası hükmündedir.

Ol şeh ki kefi himmeti hengâm-ı keremde
Dünyâyı ganî kânı tehî bahrı ber eyler K 11 / 21

Cömertlik eli cihanın denizi ve madeni olan diğer bir patron II.Osman'ın lutfundan faydalanan a'lâ ve ednâ kimseler adeta gök gemisinde yeni ay olmuşlardır.

Degil deryâda keştî âsmânda mâh-ı nev olmuş
Cenâb-ı lutfunun a'lâ vü ednâ kâse-gerdânı K 12 / 21

Fürûğ-ı re'yi çarh-ı devletin hem mihri hem mâhı
Kef-i cûdu cihân-ı himmetin hem bahrı hem kânı K 12 / 23

O, toprağa o kadar gümüş ve altın saçmıştır ki gökyüzünde beliren yıldız harmanı değil saçtıklarının yansımalarıdır.

Aksidir anın felekde hürmen-i encüm değil

Saçdı dest-i lutfu hâke ol kadar sîm ü zeri K 15 / 35

Bir eli ihsan denizi, diğer eli ise lütuf bulutu olan IV.Murad dirhem saçan ve cömertliği seven bir hükümdardır.

O şehenşâh-ı direm-pâş-ı kerem-güster kim

Bir eli bahr-i sehâdır bir eli ebr-i atâ K 18 / 61

Onun cömertlik eli o denli altın saçandır ki bu hâliyle sanki kimya ilmiyle uğraşan bir güneş olmuştur.

Geh ü bîgeh o denlû zer-feşândır âleme sankim

Kef-i dest-i kerîmi âfitâb-ı kimyâ-gerdir K 20 / 24

O kerem yapmayı huy edinmiş mükerrer hükümdarın cömert elinin korkusuyla deniz eğer zorlanmasa inci hazinelerini içinde gizlemezdi.

Sultân-ı kerem-pîşe hudâvend-i mükerrer

Şâhenşeh-i Cem-pâye cihân-dâver-i âlem K 24 / 2

Derûnunda nihân etmezdi genc-i dürr-i şehvârı

Eger bîm-i kefi cûdiyle deryâ olmasa muztar K 21 / 20

O cömertliği huy edinmiş Cem tabiatlı saltanat pirâ-yı âlem IV. Murad'ın lütufları o kadar fazladır ki âlemdeki tüm memleketler bir bendesinin olsa bunu bendesine çok görmezmiş.

Kâmkâr-ı pür kerem şâhenşeh-i âlî-himem
Saltanat-pirâ-yı âlem hazret-i Sultân Murâd K 26 / 17

Ol cihân-bân-ı kerem-güster ü Cem-meşreb kim
Aks-ı câm-ı zeridir şem'-i şebistân-ı felek K 25 / 27

Eltâfi o gâyetde ki çok görmez ana hiç
Bir bendesinin olsa bütün kişver-i âlem K 24 / 18

O lütuf ve ihsan eserinin manası, Allah'ın rahmetinin yerküredeki tecessümüdür.

Ma'nî-i âyet-i lutf u ihsân
Sûret-i rahmet-i Rahmân u Rahîm K 27 / 15

Sonsuz ihsan sahibi Vezîr-i A'zâm Murâd Paşa'nın kahrını ve ihsanlarını gören Kahramân ve Hâtem-i Tâyyî mahcup olmaktadır.

Paşa-yı bî-karîne-i âlem ki âleme
İhsân-ı bî-nihâyet ü bî-imtinân olur K 29 / 20

O sâhib-sadr-ı himmet kim kemâl-i kahr u lutfundan
Olur şermende rûh-ı Kahramân⁶¹⁹ u Hâtem-i Tâyyî⁶²⁰ K 28 / 8

Vezîr-i A'zâm Nasûh Paşa'nın lutfuna yakınlaşan ateş kimya iksirini küle çevirecektir.

Olursa ger nazar-ı lutfuna karîn âteş
Verir menâfi'-i iksîr-i kimyâyı remâd K 30 / 38

⁶¹⁹ İran mitolojisinde adı geçen ve devler tarafından büyütülen, birçok insanı öldürüp Rüstem'e yanilen, "kâtil" lakaplı bir kişidir. (Pala, **a.g.e.**, s. 210)

⁶²⁰ Arap kabileleri arasında cömertliği ile tanınmış bir kişidir. (Pala, **a.g.e.**, s. 265)

Kerem denizi ve ihsan bulutuna teşbih olunan Vezîr-i A'zâm Muhammed Paşa yüce - alçak herkese cömert davranmaktadır. Öyle ki devrinde herkes tokgözlü olmuştur.

*Etse n'ola a'lâya vü ednâya tekerrüm
Hem bahr-ı keremdir kefi hem ebr-i atâdır*

*İhsânı o gayetde ki devrinde gedâlar
Mustagnî-i âlem bir alay ehl-i gınâdır* K 34 / 28 - 29

Onun cömertlik dolu zatını övmeyen kişilerin sözleri sihr-i helal de olsa o kişiler günahkâr olacaklardır.

*Zât-ı pür-cûdunu medh etmeyen ehl-i tab'ın
Sözü ger sihr-i helâl etse olur vizr ü vebâl* K 36 / 43

Kış bulutları Vezîr-i A'zâm Hüseyin Paşa'nın cömertlik denizinden faydalansalardı kuru dikenin üzerinde çiçek yerine dirhem biter, himmet rüzgârıyla denizler dalgalansa kıyıda baştan başa inci dağı meydana gelirdi.

*Yem-i cûdundan alsa mâye ger ebr-i zemistânî
Biterdi hâr-ı huşk üzre şükûfe yerine dirhem*

*Nesîm-i himmetiyle ger temevvüc etse bir demde
Güherden kuhsâr olurdu ser-tâ-ser kenâr-ı yem* K 39 / 24 - 25

Himmet âleminde sözü geçen kerem güneşi Sadr-ı A'zâm Husrev Paşa'nın cömertliğinin karşısında cihan hakir bir nesnedir; çünkü o aynı zamanda kerem dalgalarının denizi ve himmet incisi saçan bir buluttur.

Âlem-i himmete fermân-dih-i hurşîd-i kerem
Mesned-i ma'delete Âsaf-ı Cemşîd-serîr K 40 / 15

Kâmkâr-ı azamet-güster ü âlî-himmet
Ki görünür kef-i cûdunda cihân şey'-i hakîr K 40 / 19

Âsmân-ı azamet âlem-i cûd u himmet
Bahr-ı mevvâc-ı kerem ebr-i güher-pâş-ı himem K 41 / 15

Zamanın velinimetini olan Vezîr-i A'zâm Hâfız Ahmed Paşa lütuf denizinin eli ve cömertliğin menbaıdır.

Dest-i yem-i lutf u dili kân-ı cûd
Kendi veliyyü'n-ni'am-i rûzgâr K 43 / 30

Vezîr-i A'zâm Bayram Paşa'nın lütfunun işliyor olması gerek a'lâyı ve gerekse ednâyı şen kılmıştır.

Ey cihân-dâver-i devrân ki neşât-ı lutfun
Hurrem etdi gerek a'lâyı gerek ednâyı K 45 / 23

Cömerliği âdet edinmiş güzel sözü seven Mustafa Paşa adeta şiir cevherinin en önemli müşterilerindendir.

Suhan-şinâs-ı kerem-pîşe Mustafa Paşa
Ki şimdi gevher-i nazmın odur harîdârı K 46 / 27

Gönlü ve eli daima lütuf ve ihsana hazır olan Vezîr-i A'zâm İlyas Paşa sanki cömertlik ve himmetin dünyasıdır. Başka bir deyişle o âlemin velinimetidir dense yanlış olmayacaktır; çünkü onun cömertliği herkesin faydalandığı bir sofraya gibidir ve cömertlik dolu zatı da şüphesiz Mevlâ lutfunun yansımasıdır.

Cihân-ı cûd u himmetdir acep mi bahr u kân olsa
Dîl ü desti ki dâ'im lutf u ihsâna müheyyâdır K 48 / 2

Veliy-yi ni'met-i âlem desem hakdır sözüüm zîrâ
Simât-ı cûdu dünyâyâ çekilmîş hân-ı yagmadır K 48 / 11

Eyâ sâhib-kıran-ı ehl-i dil kim zât-ı pür-cûdun
Bu devr erbâbına bî-şübhe mahz-ı lutf-ı Mevlâdır K 48 / 30

Cömertliğinin şöreti dünyayı tutan Şeyhülislam Muhammed Efendi'nin lütuf bulutunun nemi eğer toprağa düşse yer yüzündeki cisimler ruh kazanırlardı.

Tutsa dünyâyı n'ola şöhet-i lutf u keremin
Etmede mekrûmetin âleme is'âr-ı merâm K 51 / 42

Düşse ger hâke nem-i ebr-i bahâr-ı lutfu
Kesb-i rûh eyler idi zîr-i zemînde ecsâm K 51 / 29

Onun ayağının toprağının tozu, emel çeşmesinin ışığı; cömert elinin yardımları ise keremin adeta diriliğidir; zira onun lutfu o seviyededir ki âlemde sıkıntıya gidecek yer bırakmamıştır.

Gerd-i hâk-ı kademi rûşenî-i çeşm-i emel
Feyz-i ihsân-ı kefi zindegî-i cân-ı kerem K 52 / 24

Lutfun ol mertebe kim kâr-geh-i âlemde
Komadı illet ü esbâba yeriyle medhâl K 54 / 34

Kâ'im-makâm Muhammed Paşa'nın lütuf çeşmesinin suyu çöllerde aksa kuru dikenler gonca, cansız çöpler yasemine dönüşecektir.

*Aksa âb-ı çeşme-i lutfu eder sahrâların
Hâr-ı huşkın gonca haşâk-ı düriştin yâsemîn*

K 57 / 20

Aga-yı Dârüssa'âde'nin cömert eli kerem gül bahçesinin çimenine parıltı veren bir buluttur.

*Aga-yı mükerrem ki kefi dest-i kerîmi
Ebr-i çemen-efrûz-ı gülistân-ı keremdir*

K 60 / 17

Güneş çeşmesi akmasa, deryalar serab olsa bile İbrâhim Paşa'nın ihsanının bereketi âleme yetecektir.

*Feyz-i ihsân-ı kefin eyler kifâyet âleme
Akmasa ger çeşme-i mihr olsa deryâlar serâb*

K 62 / 20

3.4.1.1.6.2. Cengâver / Cesur / Kahraman Oluş

I.Ahmed mızrağı kalem gibi zafer takvimini çizerken düşmanın kanı mızrağının ucunda kırmızı bir mürekkep olmuştur. Onun Hz. Peygamber zamanını hatırlatan devrinde kılıcı Hz. Ali'nin kılıcından izler taşımaktadır.

*Nîzesidir o kalem cedvel-i takvîm-i zafer
Ki adûnun ana surh olmuş ucunda kanı*

K 4 / 16

*Devri zamân-ı Ahmed-i Muhtârı andırır
Şemşîri Zülfikâr-ı Alîden nişân verir*

K 5 / 35

Onun kan dökerek dünyayı pak eden kılıcı olmasa fitne kanı âhir zamanın üstüne kalacaktır.

Eger hem kan döküp şemşîri hem pâk etmese dehri
Kalırdı hûn-ı fitne dâmen-i âhir zamân üzre K 6 / 33

Zafer makamını temsil eden ve hücumu ile türlü iklimleri alan İskender'e benzeyen Sultan Ahmed Han'ın kılıcının Hayâlî düşmanın gözlerinin önünden geçse gözyaşı ikizler burcu gibi ikiye ayrılırdı.

Hân Ahmed o mâkâm-ı muzaffer ki hücumu
İkbâl-i Sikender gibi iklim-sitândır K 10 / 22

Çeşm-i düşmenden eger geçse hayâl-i tîgi
Merdüm-i dîdesi cevza gibi olurdu dü-nîm K 8 / 35

II. Osman mülke hâkim olduğunda ne Türkistan'ın ne de kâfiristan'ın onun fethinden kurtulamayacağı görülecektir. Cengâverliği ile Hz. Ali'ye benzeyen ve zamanın safları yaran süvarisi olan yüce hükümdarın kan yağdıran kılıcı arşın takına asılmalıdır.

Hele teshîr-i mülke başlasın ikbâli seyr eylen
Ne Türkistânı kor feth etmedik ne kâfiristânı K 12 / 19

Ali rezm ü Süleymân kevkebe Sultân Osman kim
Revâdır tâk-ı arşa asılırsa tîg-ı hûn-bârı K 14 / 30

Âferin ey rûzgârın şehsüvâr-ı safderi
Arşa as şimden geri tîg-i süreyyâ-cevheri K 15 / 1

Yeni ay onun cengini görünce korkudan titremiş, Merih ise altın hançerini elinden düşürmüştür. O, kılıcı ile tenhada harb meydanına güneş gibi çıktığında düşman askerlerinin gürültüsü etkisini yitirmektedir. Sultan Osman'ın düşmanı yiğitliği ile tanınan Kahraman'lardan oluşsa bile karşısında duramayacaktır. Özetle felek yüce rütbeli Osman Han kadar cengâver bir şah görmemiştir.

Mâh-ı nev sanma felekde göricek peykârını
Ditredi Behrâm elinden düşdü zerrîn-haңeri K 15 / 6

Gün gibi tenhâda çıksan tîg ile meydâna sen
Kâr-ger düşmez sipâh-ı düşmenin şûr u şeri K 15 / 16

Karşı durmaz sana şimden sonra bu ikbâl ile
Düşmenin ger Kahramân olsa ser-â-ser leşkeri K 15 / 18

Şâh-ı vâlâ rûtbe Osmân Gâzî kim felek
Görmemişdir böyle bir şâhenşeh-i cengâveri K 15 / 23

Şân sahibi hükümdar IV. Murad'ın yiğit askerlerinin her biri zamanın cesaretleri ile bilinen Erdşîr, Behmen ve Efrâsyâb'ıdır.

Husrev-i zî-şân ki hayl-i askerinin her biri
Erdşîr ü Behmen⁶²¹ ü Efrâsyâb-ı rûzgâr⁶²² K 17 / 19

O muzaffer ve saltanat makamını aydınlatan cihangir hakanın komutanları da bahtı yaver giden ve her zaman muvaffak olan kimselerdir. Onun savaşma tarzı Rüstem ve Sam'ın dahi harb yöntemini unutturmaktadır. Sultan Murad Han'ın atını azgın bir şekilde düşmana sürdüğünü görenler onu Tehemten sanmaktadırlar.

O Hakan-ı muzaffer ol cihangîr-i hümayûn-fer
Ki her serdârı bir sâhib-kıran-ı baht-ı yâverdir K 20 / 22

⁶²¹ Behmen, İran mitolojisine göre İsfendiyar'ın oğlu olan Erdşîr'in lakabıdır. Kelime, sıfat olarak “zeki, anlayışlı” anlamlarına gelir. (Pala, a.g.e., s. 73)

⁶²² Efrâsiyâb, Alper Tunga'nın Şehnâme'deki adıdır. Edebiyatta kahramanlık sembolü olarak anılır. (Pala, a.g.e., s. 145)

Cihân-sitân-ı bahâdır ki tarz-ı peykârı
Umutdurur revîş-i rezm-i Rüstem ü Sâmi K 22 / 13

Gören Tehemten-i çâpük-süvâr zanneyler
Sürünce düşmene ol tevsen-i sebük-kâmı K 22 / 24

Bu geniş âlemin ordusuna dar geldiği IV. Murad o denli süratle hareket etmektedir ki Rüstem'in okları onun kadar hızlı seyretseler yedi yıldızlı bir siperi dahi delebilirlerdi.

Ordu-i hümayûnuna bir teng-fezâdır
Bu arsa-i pür-vüs'at-i pehnâver-i âlem K 24 / 8

Olaydı sür'at-i seyri hadeng-i Rüstemde
Deler geçerdi siper gibi heft-ecrâmı K 22 / 26

Hiçbir pâdişâhın IV. Murad gibi bir ceng etmediğini Sultan Selim eğer işitseydi ruhu şâd olurdu. Zira kutlu gazi Murad Han öyle bir savaşmıştır ki herkes onu alkışlamıştır.

Bir gazâ etdin ki hiç etmiş degil bir pâdişâh
İşidip olsa n'ola Sultân Selîm'in rûhu şâd

Bir gazâ etdin ki tahsîn eyledi âlem sana
Âferin ey Husrev-i gâzî gazâ ferhunde-bâd K 26 / 32 – 33

Arsa-i âlemin daima harblerde üstün geleni olan Vezîr-i A'zâm Murâd Paşa'nın darbeleri geniş savaş meydanlarını düşmana dar etmektedir. O, rüzgâr hızındaki atını düşma saflarına sürdüğünde bir kasırga etksi yaratarak her şeyi önüne katmaktadır.

Ne paşa Rüstem-i sâhib-kırân-ı arsa-i âlem
Ki darbı teng eder a'dâya bu meydân-ı penhâyı K 28 / 2

Kaçar durmaz önince hâr u has güyâ ki sarsardır

Saf-ı a'dâya sürdükçe semend-i bâd-peymâyı

K 28 / 18

Paşa'nın çabukluğu o seviyededir ki düşmanın gölgesi yere düştüğü anda hayatı son bulur.

Çâpüklüğü o mertebe kim zill-ı râkibi

Yere düşünce ana mekân lâmekân olur

K 29 / 40

Vezîr-i A'zâm Nasûh Paşa ne zaman atını düşmanın üstüne sürse hemen önünde melekler ordusu zafer kılıçlarını çekmektedirler. Onun Kahraman'ca hücumu sayesinde İran şahı Rûm pâdişâhının kulu olmuştur.

Çeker sipâh-ı melâ'ik önünce tîg-i zafer

Ne dem ki sürse adûya semend-i dîv-nijâd

K 30 / 27

Ol Kahramân-ı zamân kim hücum-ı ikbâli

Kul etdi pâdişeh-i Rûma şâh-ı Îrânı

K 31 / 21

Orduları adeta yaran Vezîr-i A'zâm Halîl Paşa berk kılıcını çektiği anda cihan ateş almaktadır.

Sipeh-şikâf-ı yegâne Halîl Paşa kim

Cihâna âteş urur berk-i tîgi çekdiği dem

K 37 / 15

Şâirin kahramanlığa ve yiğitliğe dair pek çok unvanla tanımladığı isimlerden biri de Sadr-ı A'zâm Husrev Paşa'dır.

Kahramân-ı vüzerâ saf-şiken-i kal'a-güşâ

Merd-i meydân-ı vegâ saf-der-i Hayder-şemşîr

K 40 / 14

O Hudâvend-i hüner-perver-i cengâver kim
Münhasır devletine terbiyet-i tîg u kalem K 41 / 12

Safder-i ma'reke-perdâz-ı Nerîmân-savlet
Dâver-i memleket-ârâ-yı pesendîde-şiyem K 41 / 14

Vezîr-i A'zâm Hâfız Ahmed Paşa da eşsiz cengâverliği ile bilinmektedir ve nitekim Acem şahını savaş meydanında yedi kere rezil etmiştir.

Cengâver-i yektâ ki yedi def'â zarûrî
Şâh-ı Acemi eyledi rüsvâ-yı zamâne K 42 / 21

Vezîr-i A'zâm İlyas Paşa'nın yer aldığı bir savaş maydanında Rüstem değersiz, sıradan bir okçudan ötesi değildir.

Saf-ı remzinde Rüstem bir tehî tîr-keş sipâhîdir
Der-i cûdunda Hâtem bir gedâ-yı bî-ser ü pâdır K 48 / 8

3.4.1.1.6.3. Âdil Oluş

Zamanın dâveri I.Ahmed'in adaletinin suyu tüm dünyaya cennet bağlarının ışıltısını vermektedir. Onun adalet fermana eğer dağlara ve çöllerle ulaşsa ceylanlar canavarları dizinde uyuyacaktır ki benzer bir durum onun âdil yönetiminde keklik ve doğan için de geçerlidir.

Ey dâver-i zamâne ki âb-ı adâletin
Mülk-i cihâna revnak-ı bâg-ı cinân verir K 5 / 51

Ger olsa münteşir fermân-ı adli kûh u sahrâya
Uyur âhû-bere zânû-yı şîrân-ı jiyân üzre K 6 / 25

Adli bir gâyetde kim devrinde kebg ü şâhbâz

Birbirini âşiyânında gelir mihmân olur

K 9 / 24

II. Osman'ın adaletli devrinde dünya övünerek bu günler benim bayram ve nevruz günlerimdir der; çünkü böyle bir âdil şah âleme gelmemiştir.

Devr-i adlinde mübâhât eyleyip der rûzgâr

Kim bu günler ıyd u nev-rûz-ı zamânımdır benim

Böyle şehenşâh-ı âdil gelmemiştir âleme

Cümle târîh-i selef hâtır-nişânımdır benim

K 13 / 23 - 24

Dünya o adalet tahtının gölgesinde o kadar huzurludur ki ceylan dahi canavarın yanında uyumaktadır.

Kâm-kâra saf-derâ sahib-kırân Şâhenşâhâ

Ey serîr-i adl ü dâdın dâver-i dîn-perveri

K 15 / 38

Ol kadar âsûde âlem sâye-i adlinde kim

Hâb-gâh eyler gazâle pehlû-yı şîr-i neri

K 15 / 33

Dâd ve adalette Hz. Ömer tabiatlı IV. Murad'ın âdil yönetimi âleme parlaklık kazandırmış ve dünyanın harap hâli bu vesileyle intizam bulmuştur ki adalette dünyaya onun benzeri gelmemiştir.

Dâd-güster dâverâ Şâhenşâhâ dîn-perverâ

Ey hudâvend-i Ömer-adl ü Ebûbeker-i 'tikâd

K 26 / 29

Ey Husrev-i âlî-nijâd vey dâver-i pâk i'tikâd

Ey şâh-ı sâhib-adl ü dâd ey pâdişâh-ı muhterem

K. 16 / 31

Tâze revnak verdi adli kârgâh-ı âleme
Oldu yine muntazam hâl-i harâb-ı rûzgâr K 17 / 21

Şeh-i vâlâ-güher Sultân Murâd dâd-güster kim
Adâletde nazîri gelmemişdir dahi dünyâyâ K 19 / 23

Sultan IV. Murad'ın adaletinin düzeni dünyayı kapladığında dişi ceyanla erkek aslan karı koca olmuştur.

Ger olsa intizâm-ı hükm-i adli âleme sârî
Olurdu mâde-âhû ile şîr-i ner zen ü şehver K 21 / 21

Vezîr-i A'zâm Nasûh Paşa'nın adaleti eğer kuşlara ulaşıyorsa yırtıcı kuş güvercini avlama hevesiyle kanat açmazdı. Dünya adı verilen bağ yine gül gibi tazalense buna şaşılmaz; çünkü bu köhne değirmen onun adaletinin suyuyla dönmektedir.

Adli ger şâmil-i ahvâl-i tuyûr olsa dahi
Heves-i sayd-ı kebûterle per açmazdı ukâb

Tâzelense n'ola gül gibi yine bâg-ı cihân
Âb-ı adliyle döner şimdi bu köhne dolâb K 32 / 35 – 36

Hız. Peygamberin ismini taşıyan şân sahibi Vezîr-i A'zâm Muhammed Paşa o denli âdildir ki adalette Hız. Süleyman ile karıncayı eş görür.

Semiyî-i Fahr-ı Âlem hazret-i Paşa-yı zî-şân ki
Adâletde görür yeksân Süleymân ile bir mûru K 35 / 22

Adaletinin sağlamlığıyla aslan ve ahuyu bile birbirine yardım eder hale getiren bir diğer devlet adamı da Vezîr-i A'zâm Ali Paşa'dır. Ateş ve su onun adaletinden etkilenirlerse semender ve yengeçin tabiatı aynı olacaktır.

*Verse ger mâşıta-i adli cihâna revnak
Şîr-i bâlin-i münakkaş olur âhûya peleng*

*Bulsa ger terbiyet-i ma'deletin âteş ü âb
Bir olur tab'-ı semenderle mizâc-ı harçeng* K 38 / 16 – 17

Devlete onun gibi âdaleti düstur haline getirmiş bir dâverin gelmesi haktır.

*Hak budur lâzım idi devlete bir sencileyin
Dâver-i âdil ü düstûr-ı adâlet-evreng* K 38 / 30

Adl ile donatılmış muazzam bir yönetici olan Vezîr-i A'zâm Husrev Paşa'nın benzersiz adaleti mümkün olsa aslanın bir dadı gibi ceylanı kucağına almasını sağlayacak ölçüdedir. Adaletde hiç kimse o zamanın Mehdi'sinin muâdili olamaz.

*O cihân-bân-ı mu'azzam ki felek devr edeli
Görmedi adl ile pîrâste bir böyle vezîr* K 40 / 20

*Adli ger nâzım-ı ahvâl-i ded ü dâm olsa
Alır âhû-bereyi dâye gibi dîşuna şîr* K 40 / 26

*Mehdî-i devr-i zamân Hazret-i Husrev Paşa
Ki adâletde adîl olmaz ana bir âdem* K 41 / 17

Vezîr-i A'zâm Bayram Paşa devlet emirlerinin düzenleyicisi olalı adaletin sesi bütün dünyayı kaplamıştır.

*Olalı nâzım-ı kânûn-ı umûr-ı devlet
Tutdu âvâze-i adli o kadar dünyâyı* K 42 / 18

Mustafa Paşa'nın adaletli idaresinde fitne saklandığı yerden çıkamayacaktır.

Zamân-ı ma'deletinde kemînden çıkamaz

Ne denli fitnenin olursa germ bâzârı

K 46 / 34

Şeyhülislam Muhammed Efendi'nin adalet bulutunun gölgesi olmasa kızgın güneşin ışığı âlemi yakardı.

Tâb-ı hurşîd-i sitem sûzân ederdi âlemi

Ger sehâb-ı adl ü dâdın olmasaydı sâyebân

K 53 / 41

Adalet tahtının dayanağı İbrâhim Paşa'nın devrinde âlemi adaletin sesi öyle bir sarmıştır ki çeng ve rebab korkudan ses çıkaramamaktadırlar.

Merhaba et mesned-ârâ-yı serîr-i adl ü dâd

Âsaf-ı Cem pâye paşa-yı adâlet-iktisâb

K 62 / 2 – 3

Âlemi âvâze-i adlin tutaldan havf edip

Perdeden çıkmaz arûs-ı nagme-i çeng ü rebâb

K 62 / 22

3.4.1.1.6.4. Ahlâklı Oluş

Sultan I.Ahmed, ahlâkıyla dünyaya gül kokusu vermekte feleğe de hoş kokular kazandırmaktadır.

Kahr-ı sipîhr-i pür-sitemin od eder yerin

Hulku cihâna bûy-ı gül ü gülistân verir

K 5 / 36

Rûy-ı bahtıyla cihân manzara-i hûr-nişîn

Bûy-ı hulkiyle felek micmere-i nâfe-şemîm

K 8 / 28

Sabâ yeli eğer II. Osman'ın güzel huyunun kokusunu dört yerleşim yerinde doşaltırsa felek Çin, Rûm, Hind ve Bulgar diyarlarını ayırt edemezdi.

Sabâ ger bûy-ı hulkiyle dolaşsa rub'-ı meskûnu

Felek fark eylemezdi Çîn ü Rûm u Hind ü Bulgârı

K 14 / 37

IV. Murad'ın ahlâkının kokusuyla sabâ yeli misk gibi kokmaktadır ve sabâ yeli bu haliyle gülbahçesine girse lâle de sünbül de gül gibi kokacaktır.

Rehşâ –i cûdu ile ebr-i bahârı dürr-pâş

Nûkhet-i hulku ile bâd-ı sabâ gâliye-sâ

Varsa ger Nûkhet-i hulkuyla sabâ gülzâra

Lâle de sünbül ü gül gibi olurdu bûyâ

K 18 / 63 – 64

Rüzgâra onun ahlâkının sünbülü hatırlatan kokusu bir an bile yaklaşıp yüz bin yıllık bir güzel koku sermayesi edinir.

Şemîm-i sünbül-i hulkuyla hemdem olsa ger bir dem

Yeter sermâye yüz bin yıl nesîm-i gâliye-sâya

K 19 / 28

Güzel tabiatının kokusu yüce doruklara ulaşıp felek kafesi buhurdana dönüşecek, âlemi ıtırlandırsa miskin kıymeti toprakla bir olacaktır.

Şemîm-i tura-i hulku erişse evc-i a'lâya

Olurdu gûyiyâ çarh-ı müşebbek micmer-i anber

K 21 / 16

Nûkhet-i hulku mu'attar eylese ger âlemi

Hâk ile yeksân olurdu kıymet-i müşk ü zebâd

K 26 / 25

Vezîr-i A'zâm Nasuh Paşa'nın hoş karakterinin kokusu gülbahçesinde gezinse gül ve yaseminin kokusu berbadmış gibi gelirdi.

Nesîm-i hulku güzâr eylese gülistâna

Olurdu nûkhet ü bûy-ı gül ü semen berbâd K 30 / 35

Vezîr-i A'zâm Muhammed Paşa'nın ahlâkının bir mikdarı sabâ yelinin misk kokusuna sermaye olur.

Bâd-ı çemen-i hulku ki bir şemmesi anın

Sermâye-i bûy-ı dem-i müşgîn-i sabâdır K 34 / 35

Sabâ yeli eteğini miskle de doldursa Vezîr-i A'zâm Husrev Paşa'nın ahlâkının gülbahçesini hatırlatan kokusunun elde edemez.

Bulamaz nûkhet-i gülzâr-ı bahâr hulkun

Dâmenin bâd-ı sabâ eylese pür-müşk ü abîr K 40 / 28

Vezîr-i A'zâm Hafız Ahmed Paşa'nın güzel huylarının kokusu dünyaya sirayet etseydi bir avuç toprak dahi miskten daha güzel kokardı.

Sirâyet etse bûy-ı hulku ger dünyâyâ olurdu

Bir avuc hâk gâlib tûde-i müşk ü zebâd üzre K 44 / 28

Bir şâir Şeyhülislam Muhammed Efendi'nin karakterinin ilkbahar rüzgârına benzeyen kokusunu yâd etse o anki düşünceleri attar dükkânının sermayesi olur.

Nesîm-i nev-bahâr-ı hulkunu yâdetse bir şâir

Olur endîşesi sermâye-i dükkân-ı attârî K 50 / 31

Bir söz sahibi Kâ'im-makâm Muhammed Paşa'nın ahlâkının vasıflarını yazmak istese şiir meclisinde kalemi anber saçan bir buhurdan hâlini alır.

Yazsa vasf-ı nûkhet-i hulkunu bir sâhib-suhan

Bezm-i nazma hâmesi olur buhûr-ı anberîn K 57 / 22

3.4.1.1.6.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

Ferîdûn ve İskender'in kapıcısı dahi olamayacağı I.Ahmed, dinin ve memleketin muhafızı, İslam'ın vasıtası ve Allah'ın lutfunun gölgesidir. Denilebilir ki İslam dini onun desteğiyle kuvvet bulmaktadır.

Hâris-i memleket ü dîn ü medâr-ı İslâm

Mazhar-ı mekremet ü mevhibet-i sübhânî

Sâye-i lutf-ı Hudâ hazret-i Sultân Ahmed

Ki Ferîdûn u Skender olamaz derbânı K 4 / 5 - 6

Baht-ı yâver pâdişâh-ı âsmân-mesned ki dîn

İstinâd-ı devletiyle kuvvet-i erkân bulur K 9 / 17

Din ve devlet birliğinin kandili II. Osman İslamiyeti yüceltmiş, kâfire Hz. Ali'yi hatırlatacak darbeler indirmiş ve yaptığı gazalarla Hz. Pegamberi hoşnud eylemiştir.

Sehâb-ı nev-bahâr-ı feth u musret tîg-ı sırâbı

Çerâğ-ı dîdmân-ı dîn ü devlet baht-ı bîdârı K 14 / 34

Ser-firâz etdin livâ'ül-hamd-i dîn-i Ahmedî

Kâfire gösterdin el-hakk dest-bürd-i Haydârı

Tîgine n'ola yemîn eylerse rûh-ı Murtazâ

Bir gazâ etdin ki hoşmûd eyledin peygamberi K 15 / 3 – 4

Kendisinden yardım beklenen Huda'nın gölgesi IV. Murad, din ve devlete kazandırdığı düzenle ve pek çok halkı Müslüman etmesiyle süphesiz zamanın Mehdi'si, devranın Kutb'udur. Ayrıca pek çok halkı da Müslüman etmiştir.

Sen tamam ahvâl-i dîn ü devlete verdin nizâm

Eyledin hakkâ umûr-ı saltanatda ictihâd K 26 / 31

Ol kadar halkı müselmân etdin

Edemez vesvese şeytân-ı racîm K 27 / 47

Şehriyâr-ı şeh-nişân zıll-ı Hudâ-yı müste'ân

Kutb-ı devrân Mehdî-i bî-irtiyâb-ı rûzgâr K 17 / 17

Vezîr-i A'zâm Nasuh Paşa, gayretle dinin yükselmesinin yardımcısı ve şerefli şariat emirlerine bağlı bir yöneticidir.

Revâc-ı dîn-i mübîne mu'âvin-i mukdim

Umûr-ı şer'-i şerîfe mukayyed ü münkâd K 30 / 32

Cihanın kalbi Vezîr-i A'zâm Hafız Ahmed Paşa da dinin koruyucularındandır. Bu haliyle adeta Mehdi'den işaretler taşımaktadır.

Hâfız-ı dîn hazret-i Sadr-ı cihân

Mehdî-i Ahmed alem-i rûzgâr K 43 / 27

Şâir Nef'î, Şeyhülislâm Muhammed Efendi için de dindarlık temalı birtakım unvanlar sıralamaktadır.

Hâmi-i şer'-i beni hüccet-i ehl-i sünnet
Kible-i mülk ü milel Ka'be-i erkân-ı ümem K 52 / 20

Şâirin Mehdi karakterli unvanını yakıştırdığı diğer bir kişi de Şeyhülislâm Esad Efendi'dir ki eline şariat fetvalarının kalemi sunulmuştur.

Kişver-i ma'delete dâver-i Mehdi-sîret
Âlem-i câha cihânbân-ı Mesîhâ-tecrîd K 55 / 20

Mesned-ârâ-yı fazîlet ki sunulmuş eline
Kilk-i fetvâ-yı şerî'at be-tarîki't-te'bîd K 55 / 22

Hz. Peygamber'le aynı ismi taşıyan Kâ'im-makâm Muhammed Paşa da olgun kişiliği ile dinin koruyucularındandır.

Hazret-i Paşa-yı dîn-perver ki zât-ı kâmilî
Olmuş isti'dâd ile hem-nâm-ı Fahrü'l-Mürselîn K 57 / 12

3.4.1.1.6.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Şâirin muhtelif ifadelerle değerliliğini ortaya koymaya çalıştığı I.Ahmed'in yolunun toprağındaki taşlar Cemşîd'in ve Husrev'in başına tâcdır. Yani onun dergâhının zemini arştan yukarda değilse de gökten aşağıda da değildir.

Husrevâ pâdişâha mihr-i kevâkib-sipehâ
Ey medâr-ı şeref-i kevkebe-i hâkânî K 4 / 28

O şâhenşeh ki hâk-i râhı efser-i sengi gevherdir
Ser-i Cemşîd-i âlem-gîr ü tâc-ı Husrevân üzre K 6 / 18

Ya'ni Sultân Ahmed-i âdil ki ferş-i dergehi

Arşdan a'lâ degilse çarhdan ednâmıdır K 7 / 14

O felek mertebeli sultanın azametine bütün dünya hürmet göstermektedir.

Şâh-ı Cem-câh u felek mertebe Sultân Ahmed

Ki eder kevkebe-i câhına dünyâ ta'zîm K 8 / 26

Dünya yüce rütbeli pâdişâhın ayağının toprağına baş eğdikçe, ona itaat ettikçe kendi şânını yüceltmektedir.

Şâh-ı vâlâ-rütbe Hân Ahmed ki hâk-i pâyine

Ser-fürû etdikçe gerdûn irtifâ-ı şân bulur K 9 / 16

O yücelik zirvesinde cihanı koruyan bir güneştir ki güneşin nimetleri bütün dünya tarafından bilinmektedir.

Ol mihr-i cihân-perver-i evc-i azametdir

Mihrin kerem ü kevkebi hod dehre ayândır K 10 / 29

Gökyüzündeki Güneş ve yıldızlar âleme değer ve güzellik katan bir süvari olan II. Osman'ın atının nalı ve mihri olmaya lâyıktırlar. Sultan Osman o yüceliktedir ki Keykubad ve Kayser ona kapıcılık etse bu yadırganmaz.

Şehsüvâr-ı âlem-ârâ kim revâdır olsa ger

Na'l u mîh-i rahşı çarhın âftâb u ahteri K 15 / 24

Pâdişâh-ı âdil ü âli-neseb kim yaraşır

Etse serheng ü der-bân Keykûbâd⁶²³ u Kayseri⁶²⁴ K 15 / 26

Saltanat sülalesinin ışığı IV. Murad âlem denilen meclisin mumu ve zamanın güneşidir. O azîm hükümdar her zaman cihanın diğer pâdişâhlarının dergâhına alnını süreceği yüceliktedir. Örneğin Peşeng ve Dârâ âleme onun devrinde gelselerdi biri kapıcısı diğeri seyisi olurdu.

Şeb-çerâğ-ı dîdmân-ı saltanat Sultân Murad

Şem'-i cem'-i bezm-i âlem âftâb-ı rûzgâr K 17 / 18

O hudâvend-i mu'azzam ki olur hem-vâre

Pâdişâhân-ı cihân dergehine nâsiye-sâ K 18 / 59

Biri derbânı olurdu biri mîrâhûru

Gelseler âleme devrinde Peşeng⁶²⁵ ü Dârâ K 18 / 62

İskender, Behram, Cem ve Kayser bile birçok yüce vasfı bünyesinde barındıran sultan Murad'ın yüce divanının kapısında değersiz bir kapı kuludur, bendesidir.

Şehenşâh-ı zamâne Kahramân-ı maşrik u magrib

Hudâvend-i yegâne âftâb-ı âsmân-sâye K 19 / 20

Serîr-ârâ hudâvendâ hudîvâ Husrevâ şâhâ

Eyâ sâhib-kırân-ı a'zam u şâhenşeh-i ekber K 21 / 22

O dânişver Hudâvend-i azîmü's-şân ki İskender

Der-i dîvân-ı iclâlînde bir derbân-ı kemterdir K 20 / 21

Hem bende-i dergâhın olurlarsa sezâdır

⁶²³ İran'ın mitolojisinde adaletiyle ün salmış Keyâniyân süalesine mensup bir şâhtır. (Pala, a.g.e., s. 281)

⁶²⁴ Eski Roma ve Bizans hükümdarlarının lakabıdır. (Pala, a.g.e., s. 276)

⁶²⁵ Ünlü Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın babası olan İran hükümdarıdır. (Pala, a.g.e., s. 383)

İskender ü Behrâm u Cem ü Kayser-i âlem

K 24 / 5

Büyüklüğü ve şânı o seviyededir ki feleğin hayran gözleri onu seyr etmek için yolunun üstünde bekler.

Şevket ü şânı o gâyetde ki seyr etmek için

Reh-güzârında kalır dîde-i hayrân-ı felek

K 25 / 30

Şehzâde Mahmud ve Şehzâde Mehmed da yedi iklimin pâdişâhı sultan IV. Murad'ın gözünün eşsiz iki nûrudur.

İki şehzâde kim her biri bir rûh-ı muscavverdir

Dünûr-ı çeşm-i yektâ pâdişâh-ı heft kişverdir

K 20 / 1

Devrin Âsaf'ı Vezîr-i A'zâm Nasuh Paşa gördüğü saygı ve hürmet konusunda Hz. Süleyman'dan aşağı kalmamaktadır.

Sütûde Âsaf-ı devrân Nasûh Paşa kim

Eder zamâne Süleymân kadar ana ta'zîm

K 33 / 19

Cihanın vezirlerinin şân ve şevkette yücesi konumunda olan Vezîr-i A'zâm Muhammed Paşa uygulamalarının güzelliği ile zamanın mareşallerinin meşhurdur. Değeri o kadar yükseklerdedir ki gökyüzündeki ay atının nalı olmak için dolunay ve hilal biçimi almaktadır.

Vezîrân-ı cihânın şân u şevketle ser-efrâzı

Müşîrân-ı zamânın hüsn-i tedbîr ile meşhûru

K 35 / 20

Kadri ol mertebe âlî olur mâh-ı felek

Rahşına na'l ü rikâb olmagiçün bedr ü hilâl

K 36 / 31

Vezîr-i A'zâm Husrev Paşa gibi kalem sahibi, değerli bir vezir ne Süleyman'a ne de İskender'e nasib olmuştur. Gelecekte ise onun ayarında bir vezirin gelip gelmeyeceğini ise ancak Allah bilir.

Ne Süleymâna nasîb oldu ne İskendere bu

Ki vezîr ola bir Âsaf-ı sâhib-hâtem

K 41 / 11

Gelmemişdir dahi dünyâyâ nazîri belki

Gelecek var ise Allâhü Ta'âlâ a'lem

K 41 / 20

Şâirlerin övüncü, âriflerin kıblesi ve vezirlerin Kutb'u Vezîr-i A'zâm Hafız Ahmed Paşa zamanın bilgili Âsaf'ıdır.

Fahr-ı şu'arâ kible-i erbâb-ı ma'ârif

Kutb-ı vüzerâ Âsaf-ı dâîrâ-yı zamâne

K 42 / 17

Şeyhülislâm Muhammed Efendi de yüce vasıflarıyla birçok din ve fikir büyüğüne teşbih olunabilecek azamettedir.

Ey Ömer—adl ü Alî—ilm ü Aristo—hikmet

Ve'y Hızır—dâniş ü Ahmed—reviş ü İsâ—dem

K 52 / 39

3.4.1.1.6.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş

Adaletiyle Hz. Ömer'e, mizacı ile de Hz. Ali'ye benzeyen I.Ahmed'in değerli varlığıyla Osmanogulları hanedanı şeref kazanmıştır; zira onun zamanında yeryüzü adalet tohumları ekilmiş bir tarla, dünya emniyetli bir dâiredir. Onun saltanatı âlemi taze misk ile doldurur.

O hudâvend-i Ömer—adl ü Alî—sîret kim

Buldu zâtıyla şeref silsile-i Osmânî

K 4 / 7

Ahdinde zemîn mezra'a-i tohm-ı adâlet
Devrinde felek dâ'ire-i emn ü emândır K 10 / 24

Ey Husrev-i Cem-kevkebe-i memleket-ârâ
Kim saltanatın âlemi pür-müşk-i ter eyler K 11 / 39

Adalet seması II. Osman'ın tahtı, devlet güneşi ise tacıdır ve o bu taht ve tac ile dünyaya hükmetmeye lâıktır.

Ana taht âsmân-ı adl ü efser mihr-i devletdir
Bu tâc u taht ile dünyâyâ hükm eylerse erzânî K 12 / 10

Doğunun ve batının hükümdarı, muazzam pâdişâh, dünya denilen mahalde ikinci İskender olarak mülkün yegâne varisidir. O, aynı zamanda üstün vasıflarıyla Süleyman'ın mührüne ve Cem'in sahip olduğu topraklara da lâıktır.

Hudâvend-i mu'azzam pâdişâh-ı maşrik u magrib
Yegâne vâris-i mülk-i cihân İskender-i sâni K 12 / 14

Cihân-ârâ şehenşâhâ cihân-dâver hudâvendâ
Eyâ şâyeste-i mülk-i Cem ü mühr-i Süleymânî K 12 / 34

Onun devrinde fitne, güzellikleri insanları birbirine düşüren sevgililerin, gönül yağmalayan saçlarının kıvrımından başka gizlenecek yer bulamaz.

Zamanında bulunmaz fitne pinhan olmaga bir yir
Meger hûbân-ı fettânun şikene-i zülf-i tarrârı K 14 / 23

Hem Cem gibi şahane karakterli hem Rüstem gibi daima üstün gelen hem de Hz. İsa gibi gönül ehli, uğurlu bir hükümdar olan IV. Murad'ın âdil devrinde dünya o denli emniyet içerisinde ki fitne varsa bile taze dilberlerin yanağında kalmıştır.

Şâhâne-meşreb Cem gibi sâhib-kırân Rüstem gibi

Hem İsi-i Meryem gibi ehl-i dil ü ferhunde-dem

K 16 / 25

Cihân o denlû pür-emn ü emândır devr-i adlinde

Ki fitne var ise ancak hat-ı nev-hîz-i dilberdir

K 20 / 31

Cihana onun gibi gönül sahibi bir şahlar şahı gelmemiştir. Nitekim zâtı baştan başa hüner çeşitleriyle zinetlenmiştir.

Cihâna gelmemiştir böyle şâhenşâh-ı sâhib-dil

Acep zibende envâ'-ı hünerle zâtı ser-tâ-ser

K 21 / 3

Onun zamanında asayiş sağlamaya mahal kalmadığı gibi dolandırıcının ve hırsızın adı anılmaz oldu. Olsa olsa âşıklar, sevgililerinin büyüleyici bakışlarından söz etmektedirler.

Bir mahal kalmadı âsâyiş içün âlemde

Olsa devrinde n'ola fitne der-enbân-ı felek

K 25 / 38

Zamânında anılmaz oldu nâmı düzd ü ayyârın

Meger yâd ede âşık gamze-i gammâz u tannâzı

K 23 / 21

Öyle ideal bir dönemdir ki IV. Murad'ın saltanatı, ne memleketlerde ihtilal ihtimali vardır ne de düşmanın haracını vermeme inadı.

Ne memâlikde olur hiç ihtimâl-i ihtilâl

Ne adî bâc u harâcı vermede eyler inâd

K 26 / 42

Allah daha da yükseltsin, Vezîr-i A'zâm Hüseyin Paşa'ya hasletlerinden ötürü hem Nizamülmülk hem de Rüstem denilebilmektedir.

Te'âlallah zihî paşa-yı mülk-ârâ-yı cengâver

Ki lâyıkdır denilse hem Nizâmülmülk hem Rüstem

K 39 / 14

Vezîr-i A'zâm İlyas Paşa hazretlerine sadrazam olmak yaraşmaktadır.

Cenâb-ı hazret-i İlyâs Paşa

Ki lâyıkdır olursa sadr-ı a'zâm

K 49 / 21

İbrâhim Paşa'nın sadrazam olmaya liyakatini herkes farkındadır ve bir gün felek âleme o lutfu tereddütsüz sağlayacaktır.

Lâyık-ı sadr-ı vezâret olduğun âlem bilir

Çarh eder ol lutfu bir gün âleme bî-irtiyâb

K 62 / 9

3.4.1.1.6.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahhâr Oluş

Yeryüzünün haşmetli şahı sultan I.Ahmed'in hışmı o mertebededir ki öfkelenirse bakışlarının kuvveti örsü su gibi eritecektir.

Ol şâh-ı kevâkib-haşem-i rûy-ı zemîn kim

Devrân-ı hümâyûnu şeref-bahş-ı zamândır

K 10 / 21

Hışmı bir mertebe kim olsa ne dem germ-itâb

Eridir su gibi tâb-ı nazarı sindânı

K 4 / 14

O öyle bir kudrete sahiptir ki birçok hükümdarı tâcını ve tahtını alarak derbeder etmektedir.

Bir kudrete mâlik ki nice taht-nişînân

Alır kûleh ü efserini derbeder eyler

K 11 / 27

Eger gazab sığının gücü yağmur damllarına sirayet ederse her birini hava kıvılcıma çevirecektir.

Ger tâb-ı temûz-ı gazab etse sirâyet
Her katre-i bârânı hevâ pür-şerer eyler K 11 / 32

II. Osman'ın kahrının rûzgârı esince karalar ve denizler birleşir ve dağları denizin dalgaları gibi birbirine vurur; çünkü o pek çok üstün gücün sahibidir.

Esince bâd-ı kahrı bahr u berr yeksân olur zîrâ
Urur birbirine emvâc-ı deryâ gibi kûhsân K 14 / 38

Âftâb-ı bahr u ber sâhib-kırân-ı şark u garb
Şehsüvâr-ı nâm-ver râyet-güşâ-yı safderî K 15 / 20

Yaptığı her işte zamane onun fikirlerine tâbidir ve o her ne emrederse devran için itaat edilmesi gereken bir ferman hükmündedir.

Her ne işlerse zamâne tâbi'-i endîşesi
Her ne emr eylerse devrân bende-i fermân-beri K 15 / 30

Cem haşmetli bir kahraman ve daima üstün gelen muhteşem Süleyman gibi bir hükümdar olan IV. Murad, âlemdeki büyük hükümdarların özü ve zamanının seçilmişidir. O isterse yeryüzünü semayla yer değiştirecek güçte olup fermanları kaza hükmündedir.

Kahramân-ı Cem-haşem sâhib-kırân-ı Muhteşem
Zübde-i şâhân-ı âlem intihâb-ı rûzgâr K 17 / 15

Zemîni âsmân çarhı zemîn eyler murâd etse
Kazâ fermân-dih-i re'yince ol denlû musahhardır K 20 / 26

Fermanları o kadar geçerlidir ki eğer murad ederse fişekbaz güneş geceleyin seyre çıkmaya derhal hazır olur.

Revândır ol kadar fermânı kim fevrî olur hâzır

Murâd etse geceyle seyre hurşîd-i fişek-bâzı K 23 / 18

Kuvvetinin tesiri âleme sirayet ettiği takdirde kasırgalar bir zerreyi bile yerinden hareket ettiremez.

Ger eylese hâsiyyet-i temkîni sirâyet

Bir zerreyi tahrik edemez sarsar-ı âlem K 24 / 20

Eğer kahrının kuvvetiyle rüzgâr havaya çıksa felekteki yıldızlar hazan yaprağı gibi birbirlerine çarparlar.

Çarh urur berk-i hazân gibi felekde sâbitât

Kuvvet-i kahriyle ger çıksa hevâya gird-bâd K 26 / 28

O üstün vasıflarla donatılmış âdil ve yüce hükümdar her ne emrederse kaza hükmündedir, gerçekleşmek zorundadır.

Dâd-ger pâdişeh-i âdil ü âlî-şân kim

Her ne emr etse kazâ hükmüne eyler imzâ K 18 / 58

Vezîr-i A'zâm Nasuh Paşa'nın hükmü o denli akıcı, geçerlidir ki eger ferman etse havada uçan ok bile seyrini değiştirir. O, cihan sultanının veziri olarak her ne emrederse gerçekleşir. Bu haliyle adeta kaza onun hükümlerine teslim olmuştur.

O denli hükmü revândır ki etse ger fermân

Havâda ric'at seyr-i hadeng-i perrânı K 31 / 32

Vezîr-i şâh-ı cihân kim ne emr ederse olur

Kazâ rızâile fermân-ı hükmüne teslîm

K 33 / 20

Şeyhülislâm Muhammed Efendi her şeye öyle muktedirdir ki güneşin hapsolmasına ferman çıkarsa zamane ona karanlık geceyi adeta zenci bir bekçi olarak tayin eder.

Eger kahrı habse fermân etse hurşîdi

Zamâne ana zengî-pasbân eyler şeb-i târî

K 50 / 27

Kâim-Makâm Muhammed Paşa'nın kahrının alevleri deryalara düşse içindeki inciler küle girdablar ise tandıra dönüşecektir. Ayrıca hükmü eğer meşreplerinin değişmesini isterse bal zehir, zehir ise bal haline gelecektir. Hatta istese gücüyle şahin ve güvercini yuva aramada arkadaş tayin eder.

Düşse tâb-ı şu'le-i kahrı eder deryâların

Dürrin ahker-pâre girdâbın tenûr-ı âteşîn

K 57 / 21

Hükmü ger tebdîl-i meşreb istese ol dem eder

Şehd-i şîrîni şereng ü zehr-i telhi engübîn

K 57 / 23

Hükmü bir mertebe kim istese devrinde olur

Âşiyân tutmada şâhin ü kebûter enbâz

K 58 / 26

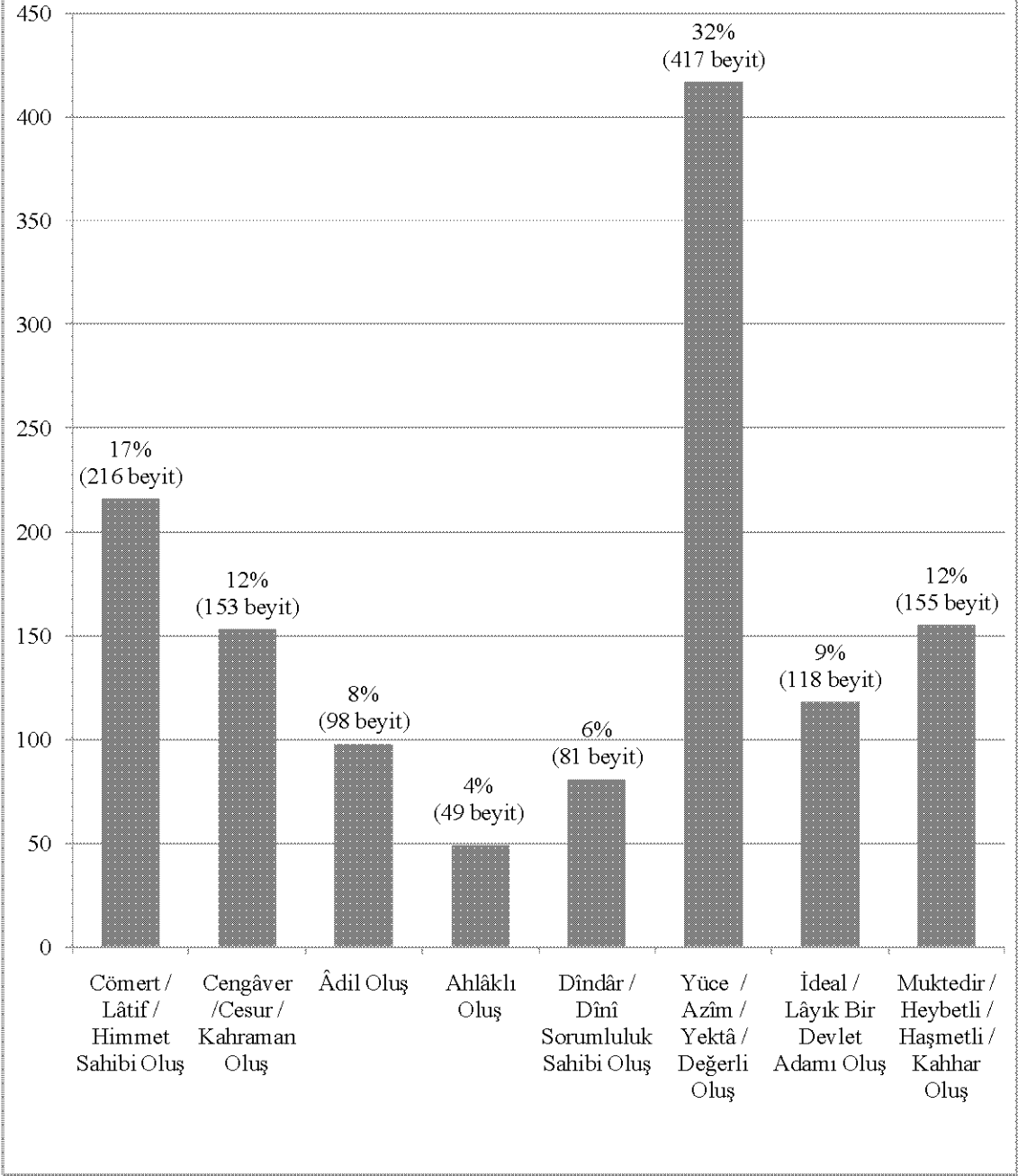
Şeyhülislâm Aziz Efendi'nin kuvveti kasırgada olsa dağ kulelerini düzlüğe çevirebilecektir.

Ger olsa kuvvet-i bâzû-yı kahrı sarsarda

Ederdi kule-i kûhsârı muşt ile hâmûn

K 59 / 31

Grafik: 6
Nef'î'de Medhiye Söylemleri Dağılımı

3.4.1.1.7. Nâîf’de Medhiye Söylemleri

On yedinci yüzyıl klasik Türk şiirinin, hatta bütün Türk edebiyatının en büyük şâirlerinden biri olan ⁶²⁶ ve Rıza Tezkîresi’nde ifade edildiği üzere: “Zümre-i şu‘ara-yı tâze-gûyan ve bûlegâ-yı erbâb-ı ‘irfandan. Şâ‘ir-i muhterî ve vâsıl-ı netice-i asl u fer” olan Nâîlî,⁶²⁷ bu yüzyılda klasik Türk şiiri üzerinde bütün kâideleriyle kendini hissettiren Sebk-i Hindî akımının da etkisiyle, şiire yeni boyutlar kazandırdığına inanılan avangard şâirler zümresindendir ⁶²⁸ ve o da hayatı boyunca şiirleri ve daha özelde kasîdeleri aracılığıyla iktidara yaklaşma ve böylece kendini iktidar kılma temayülü içine girmiştir. Bu bağlamda ele aldığımız divanında görülmektedir ki çeşitli devlet büyüklerine atfen toplam yirmi yedi kasîde kaleme almış ve övgülerini daha çok cömertlik, cengâverlik, âdil oluş, ahlâklı oluş, her şeye muktedir oluş, yüce / azîm oluş, ideal bir devlet adamı oluş ve dindâr oluş temaları etrafında şekillendirmiştir.

3.4.1.1.7.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

Onun nezdinde IV. Murad cömertlik dünyasında cevher veren, saçan bir denize benzemektedir.

Muhît-i ma’deletin şebçerâg-ı rahşânı

Cihân-ı mekrûmetin bahr-ı gevher-endâzı

K 8 / 31

Sultânzâde Vezîr-i a’zam Mehmed Paşa’nın lütuf rûzgârı gönül çemenine esdikçe tutuşmuş gönlün ateşini beyaz bir ata çevirir.

⁶²⁶ Halûk İpekten, **Nâîf, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 57.

⁶²⁷ Rızâ, **a.g.e.**, s. 142.

⁶²⁸ İpekten, **a.g.e.**, s.59.

Çemen-i hâtıra esdikçe nesîm-i lutfun

Dil-i vâ-sûhtenin âteşin eyler eş 'âl

K 12 / 48

Fukara dostu Sôfî Mehmed Paşa divana çıktığında âlem şükür ve senadan nurla dolmaktadır. Onun kerem bulutları cehennem toprağına bereket yağdırsa her yer yeşillenecektir. Allah onun her derde çare olan vücudunu adeta kerem, cömertlik ve ihsandan yaratmıştır.

Sadr-ı fukarâ-dost ki dîvâna çıkınca

Âlem pür olur zemzeme-i şükür ü senâdan

K 13 / 24

Ebr-i keremi feyz-resân olsa olur sebz

Hâkister-i dûzah eser-i neşv ü nemâdan

Bahşında kerimâ ki Hudâ ta'biye kılmış

Eczâ-yı vücûdun kerem ü cûd ü senâdan

K 13 / 31 – 32

O bağış yapmayı seven insaflı Vezîr-i a'zam Hezârpâre Ahmed Paşa'nın taleplerin sıkıntısız gerçekleştiği lütuf hazinesi fakirlere sanki avuç parası ve cep olmuştur.

Ol dâver-i bahşende ki gencîne-i lutfu

Bî-renc-i taleb nakd-ı kef ü ceyb-i gedâdır

K 14 / 49

Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa'nın denizi andıran cömertliği coşup da inci saçmaya başlayınca denizin dalgalarını anlatmak mümkün olmaz. Onun cömertliğinin geçtiği yer o denli geniştir ki Fırat ve Ceyhun orayı sulayamaz, doyuramaz.

Bahr-ı ihsânı cûşa güher-pâş olıcak

Mevc-i deryâ kef-i cûduyla olunmaz tebyîn

K 16 / 10

Vüs'at o denli zemîninde ki sîrâb edemez
Geştzâr-ı keremin nehr-i Furât u Ceyhûn K 17 / 22

Zenginliği ile bilinen Karun birgünlük zaman zarfında onun cömertliğini taklid etmeye kalkışsa âcze düşecektir.

Nice taklîd olunur cûduna kim âcizdir
Sarf-ı yek-rûze dest-i kereminden Kârûn K 17 / 29

İhsan eliyle gümüş saçan ve cömertliğiyle Hatem-i Tayy'ı hatırlatan Vezîr-i a'zam Fâzıl Ahmed Paşa'nın cömertlik meclisinde âriflerin hatırlarındaki düğüm bir tebessümle çözülür.

Tayy-ı tûmâr-ı kerem-nâme-i Hâtem kaldın
Keff-i ihsânın edip nukre-feşân hoş geldin K 27 / 28

Bir tebessümle olur bârgeh-i cûdunda
Ukde-i hâtır-ı erbâb-ı ma'ârif münhal K 19 / 34

Onun cebi ve eteği değerli incilerle dolu olsa lütuf denizinin sahilinde oturanlara hepsini adeta saçar; çünkü o niyaz ehlinin gönlüne zorla ihsanda bulunan keremi sınırsız, lutfu sonsuz bir patrondur.

Sâhil-nişîn-i Kulzûm-i lutfun nisâr eder
Pür olsa ceyb ü dâmeni dürr-i semîn ile K 28 / 32

Ma'rûf-ı cebr-i hâtır-ı ehl-i niyâzdır
Lutf-ı demâdemin kerem-i bî-nihâyetin

Dest-i keremde olsa da mümkün mi insirâf
Bahşâyış-i hızâne-i lutfu inâyetin K 29 / 17

Defterdâr İsmâ'il Paşa sanki cömertlik denizinde bulunan saf bir mücevher, ihsan meclisinin mîridir. Cömert eli tıpkı bir sedef gibi toprağa gevher saçmaktadır ki onun iktidar olduğu günlerde Bermekîyân'ın lütuf ve ihsanlarını anmak doğru değildir.

Ey bahr-ı cûd u mekrûmetin pâk gevheri

Ey zât-ı pâkin efser-i ikbâl zîveri

K 20 / 1

Ey mîr-i meclis-i küremâ kim sade-misâl

Saçmakda dest-i mekrûmetin hâke gevheri

Eyyâm-ı devletinde anılmak revâ degil

Lutf u atâ-yı Bermekiyân dâd-ı Ca'ferî

K 20 / 15 - 19

Hayırlı kişiliğiyle Defterdâr Hattat Mehmed Paşa'nın cömertlikleri adeta halk için bir çayırıktır. O âleme öyle bir velinimettir ki gösterdiği lütuf başka kadın ve erkeklerde görülmemiştir.

Huceste-zât-ı mükerrem cenâb-ı defterdâr

Ki sâha-i kerem ü cûdu halka mer'âdır

K 21 / 9

Sensin veliyy-i ni'met-i âlem ki lutfunu

Yok görmedik cihânda inâs u zükûrdan

K 22 / 14

Şeyhü'l-islâm Yahyâ Efendi cömertlikte ikinci Ca'fer-i Bagdâd'dır ancak cömertliğin başkanlığında Yahya Efendinin ihsanı onunkine üstündür. O devlet ve ikbal dayanağının himmet kuşunun kanatları binlerce kapıya gölge salmıştır. Onun lütuf doktoru ve şefkat darü's-şifası hasta talihlilere çare olmaya hazırdır.

Keremde Ca'fer-i Bagdâd-ı sâni derdim ammâ kim

Bunun ihsânı gâlibdir o ser-hayl-i kirâm üzre

K 23 / 22

*Mesned-i ikbâl ü devlet kim hezâr bâbının
Sâye salmış üstüne bâl-i hüimâ-yı himmeti*

*Çâresâz-ı baht-ı bîmâr olmaga âmâdedir
Hem tabîb-i lutfu hem dârü's-şifâ-yı şefkâti* K 34 / 15 - 17

Orta Defterdâr Hâfız Mehmed Efendi de şâirin lütuf ve kerem kavramlarıyla ilişkilendirdiği şan sahibi, sitemi cömertlik ülkesinden sürmüş ve adeta keremi kendisine köle yapmış devlet ricalindendir.

*Zihî mahdûm-ı âlî-kadr kim pâkize gevherdir
Kerem mu'tâd-ı zî-şan u kerîm lutf-ı yâverdir* K 26 / 1

*Sitem iklim-i cûdundan sürülmüş şahs-ı bî-ragbet
Harîm-i hâs-ı lutfunda kerem abd-ı müdebberdir* K 26 / 7

Lutfundan yüzyüze olmadan da herkesin istifade ettiği kalem erbabı Rûznâmecî İbrâhim Efendi'nin temiz yaratılışını medheden kimseler asla ümitsiz kalmamışlardır.

*Hâmen ki kufl-ı genc-i devâta kilîd olur
Lutfunla gâ'ibâne cihân müstefîd olur*

*Lutfun ki âmdır nice yâd âşinâlara
Hâşâ ki medh-i pâkin eden nâümîd olur* K 31 / 1 – 2

3.4.1.1.7.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş

IV. Murad gibi bir aslan pençeli doğanı / yiğidi gören kişi Harem'in güvercini de olsa sığınacak yer bulamaz. O düşmana sebük-taz atını sürünce elindeki Tehemten'in yayına dönüşür.

Kebûter-i harem olsa halâsa yer bulamaz
Gören senin gibi bir şîr-pençe şehbâzı

Olur kemân-ı Tehemten-i kebâde destinde
Sürünce düşmene ol eşheb-i sebük-tâzı K 8 / 14 – 15

O aslan tabiatlı şahın saldırısıyla birlikte bin düşman kellesi küçük lokmalar haline gelmektedir. Cengâverlikteki tarzıyla Behram'a ve heryere hâkim oluşuyla İskender'e benzeyen sultan Murad'ın bir darbesi Acem mülkünü viran etmiştir.

Şeh-i esed-menişâ ola şîr-savletinin
Ser-i hezâr adû mîm-lokma-i âzı K 8 / 21

Cem-i Behrâm-siyer şâh-ı Sikender-teshîr
Ki acem mülkünü bir sadmesi vîran etmiş K 9 / 13

Kılıcının korkusu sıhhat veren panzehir / şarap gibi düşmana ani ölüm getirebilen IV. Mehmed altın benekli elbisesini giyip de kaplana dönüşerek hasmına Rüstemce at sürdüğünde hasmının gözünde fer kalmayacaktır.

A 'dâya bîm-i tîgi müfâcâ-yı merk olur
Bîmâra nûş-dârû-yı sıhhat-resân gibi K 10 / 27

At salsa Rüstemâne eder hasmı hîre-çeşm
Altun benekli câmesi bebr-i beyân gibi K 10 / 33

Muzaffer bir serdar olan Vezîr-i a'zam Kara Mustafa Paşa da şâirin dilâver, safder, şecâ'ati huy edinmiş ve düşmanı endişelendiren gibi unvanlarla betimlediği bir cengâver devlet adamıdır. Onun güçlü hamleleri düşmanın kahramanlığını parçalamıştır; çünkü o, düşman saflarına ateş sağan bir ejderdir.

*Müjde ey sadr-ı vezâret kim o dâverdir gelen
Sadr-ı a'zam ya'nî serdâr-ı muzafferdir gelen*

*Müjde ey eyvân-ı dîvânhâne-i hâkân-ı Rûm
Pâyesi teşrîfe bir gâzî dilâverdir gelen* K 11 / 1 - 2

*Azmin etmiş seyf-i meslûl-ı yed-i nusret Hudâ
Bir şecâ'at-pîşe hasm-endîşe safderdir gelen*

*Hamle-i pür-zûru hasmın zehresin çâk eylemiş
Âteş-efşân saf-ı a'dâ bir ejderdir gelen* K 11 / 6 - 7

O cesur ve kahraman vezirin korkusu devamlı düşmanın hatrına mahşer gününün ürküntüsünü vermektedir.

*Ey dilîr-i Kahramân-kevkeb ki hayfında müdâm
Hâtır-ı a'dâya hevl-i rûz-ı mahşerdir gelen* K 11 / 16

Sultânzâde Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa da şâirin türlü sıfatlarla yiğitliğinin altını çizdiği savaşlarda safları parçalayan bir devlet büyüğüdür.

*Alem-efrâz-ı şecâ'at siper-endâz-ı adû
Temîşyet-bahş-ı zafer saf-şiken-i ceng ü cidâl* K 12 / 18

Düşmanı isimsiz ve nişansız kılan Vezîr-i a'zam Fâzıl Ahmed Paşa hasımların kellesini kılıcının ağzına yiyecek olarak vermiş altın zırhlı bir kaplandır.

*Nereye vardın ise maslahatın gördü ricâl
Eyledin düşmeni bî-nâm u nişân hûş geldin* (K 27 / 20

Ser-i a'dâyı verip tu'me dehân-ı tige
Zer-nişân zırh ile ey bebr-i beyân hôt geldin K 27 / 31

3.4.1.1.7. 3. Âdil Oluş

Adaletli yönetimiyle saltanata can veren şahlar şahı IV. Murad halkın zor işlerini kolaylaştırmıştır.

Âlemin rûhu edip hazret-i şâhenşâhu
Kâleb-i saltanata ma'deletin cân etmiş K 9 / 11

Ey kazâ-mertebe şâhenşeh-i âdil ki Hudâ
Kâr-ı düşvârını halkın sana âsân etmiş K 9 / 17

IV. Mehmed'in adaletle hükmedip emniyeti tahsis ettiği memlekette ceylan, korkusuzca aslanı besler, terbiye eder.

Deşt-i emân-ı kişver-i adlinde bî-hirâs
Şîri gazâl perveriş eyler şobân gibi K 10 / 28

Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa da adaleti iş edinmiş bir patrondur ki bu özelliğinden dolayı Nuşirevan dahi kendisine hayrandır.

Ma'delet-kâr u kerem-pîşe ki olsa yaraşır
Adline Nûşirevân cûduna Hâtem meftûn K 17 / 18

Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa'nın âdil yönetimi zamanında felek verdiği zararı ödemeye halka için bin türlü telâfiyle koşturmuştur.

Zamân-ı nasfat-ı adlinde gerçi halka felek
Hezâr gûne telâfiye pür-şitâb olmuş K 18 / 30

Vezîr-i a'zam Fâzıl Ahmed Paşa 'nın adaletli yönetiminde hunhar kurt bile koyunlara çoban olabilmektedir ki paşa hazretleri bu mizacıyla Nuşirevan'a teşbih edilmektedir.

*Gûsfendânın edip sâha-i adlinde be-pîş
Gürk-i hûn-hâre der isterse şôbân hôş geldin*

*Şimdi eyyâm-ı adâlet-gerî-i âsafdır
Yürü ey ma'delet-i Nûşirevân hôş geldin* K 27 / 10 – 11

3.4.1.1.7.4. Ahlâklı Oluş

Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa'nın muhterem nefesleriyle yeryüzü attar tablası, ahlâkıyla ise felek nâfe kokusu yaymaktadır.

*Enfâs-ı kerîminle zemîn tabla-i attâr
Hulkunla felek nâfe-i bûyâ mı degildir* K 15 / 25

Huyunun güzelliği ile bilinen Defterdâr Hattât Mehmed Paşa'nın akli ahlâkının ruhuna adeta âşıktır.

*O dâver-i hasemü'l hulk-ı mekrümet-pîşe
Ki âşık-ı rûh-ı ahlâkı akl-ı şeydâdır* K 21 / 10

Şeyhü'l-islâm Yahyâ Efendi, sohbetinin bereketi, gönlünün zenginliği ve ahlâkının güzelliği şâiri kendisine hayran bırakmıştır.

*Zümre-i erbâb-ı tab'ı öyle meftûn etdi kim
Hüsni-i ahlâkı gınâ-yı kalbi feyz-i sohbeti* K 34 / 21

Şeyhü'l-islâm Mehmed Emin Sun'î-zâde ahlâkî ve edebîyle, ayrıca soyunun ve faziletinin şerefliiliğiyle âlemin iftihar ettiğı bir insandır.

Ahlâk u edeble şeref-i fazl u neseble

Hem müftehir-i âlem hem âlemiyânsın K 25 / 33

Saba yeli Rûznâmecî İbrâhim Efendi'nin ahlâk demetine uğrarsa o zaman bahar kokusunu yaymak için haberci olur.

Ugrarsa çîn-i tura-i ahlâkana sabâ

Ol dem ki neşr-i bûy-ı bahâra berîd olur K 31 / 6

Âlemin şahı Silâhdâr Yûsuf Paşa'nın ahlâkının güzelliğini görünce ona rağbet ederek kendisine nedim tayin etmiştir.

Nedîm-i Yûsuf-isti'dâd-ı şâhenşâh kim olmuş

Görünce hüsn-i ahlâkın şeh-i âlem harîdârı K 35 / 15

3.4.1.1.7.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

Allah'ın gölgesi olan IV. Murad'ın vücudunu Mevlâ tahta oturanlar / hükümdar silsilesinin halefî kılmıştır.

Zill-ı Hak Hân Murâd ol ki vücûdun Mevlâ

Halef-i silsile-i taht-nişînân etmiş K 9 / 14

Vezîr-i a'zam Kara Mustafa Paşa kılıca bismillahla elini uzattığında her taraftan Allahu ekber naraları gelmektedir.

Gördü kim el sundugunca tîge bismi'llâh ile
Her taraftan na're-i Allahu ekberdir gelen K 11 / 27

Şeref burcunun yıldızı Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa'nın düşüncesi her zaman din yolunun salâhı üzerine olmuştur. O ve onun askerleri din uğruna savaşılan gâzîler olarak mücadelelerini hangi mühimmatla gerçekleştiriyorlarsa düşman memleketlerini kana gark etmişler, birçok güzel kaleler almışlardır.

Ahter-i burc-ı şeref Hazret-i Sâlih Paşa
K'olmuş endîşesi hem-vâre salâh-ı reh-i dîn K 16 / 8

Gör mühimmâtını her neyse guzât-ı dînin
Düşmenin tâ edeler memleketin garka-be-hûn

Dest-yârî-i ricâl ile cümûd-ı İslâm
Devletinde alalar nice kılâ'-ı mahsûn

Mülk-i kâfir değil ancak bu salâbetle senin
Zamm olur hitta-i fermânına rub'-ı meskûn K 17 / 42 – 43

Melek tabiatlı ve hoş gönüllü Defterdâr Hattât Mehmed Paşa'nın her işinde yardımcısı Allah'tır.

O server-i melekiyyü'l-hisâl u hoş-dil kim
Mu'în ü yâveri her işde Hak ta'âlâdır K 21 / 14

Vezîr-i a'zam Fâzıl Ahmed Paşa'nın kılının kabzası sanki saman çeken bir alet gibi binlerce kâfirden saman yolu yapmıştır, pek çok kaleyi ince zekasından çıkan kararlarla İslam memleketlerine katmıştır.

Kehrübâ idi meger kabza-i tigin ki çekip
Nice bin kâfirî çün kâhkeşân hôş geldin K 27 / 22

O kal'alar ki hıttâ-i islâma oldu zamm
Hükm-i mühendis-i hıred-i hurde-bîn ile K 28 / 35

3.4.1.1.7.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Saltanat tahtının seçkin pâdişâhı, şan sahibi sultan IV. Murad en edna kulunu bile kayser ve hakan seviyesine yükseltmiştir.

Murâd-ı âlemyân Hân Murâd-ı âli-şân
Serîr-i saltanatın pâdişâh-ı mümtâzı K 8 / 30

Zâtını Kayser ü hâkân ile hemser değil a
Belki ednâ kulunu kayser ü hâkân etmiş K 9 / 2

Büyüklik onun şânına beyaz, parlak bir elbisedir ve kader ona şahların şahı bir hükümdar olmayı armağan etmiştir.

Azamet şânına bir hil'at-i garrâdır kim
Kader ithâf-ı şehinşâh-ı cihânbân etmiş K 9 / 18

Vezîr-i a'zam Kara Mustafa Paşa zamanın Âsaf'ı olarak ay yüzlü bir güneş ve güneş değerinde bir aydır.

Pâdişeh-kevkab vezîr Âsaf u Dârâ-serîr
Mihr-i meh-peyker meh-i hurşid-gevherdir gelen K 11 / 9

Vezîr-i a'zam Hezârpâre Ahmed Paşa'nın nurlarını kazanmak için güneş her sabah devletinin kapısına yüz sürmektedir. Zaten o muazzam sadrazam eğer bu denli azîm olmasaydı cihanın bekçisi olan sultana damad olmazdı.

Kesb etmege envârını her subh o serâyâ
Hûrşîd der-i devletine nâsiye-sâdır K 14 / 44

Ol sadr-ı mu'azzam ki vüfûrî azametden
Dâmâdi-i sultân-ı cihânbâna sezâdır K 14 / 47

Felek mertebe Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa'nın bulunduğu mahal geceyi süsleyen kandilin çıkardığı nurdur. Büyüklüğü ile hem vezir hem defterdar olmuştur.

Ey sadr-ı felek-mertebe kim kevkeb-i câhın
Efrûhte-i kandîl-i şeb-ârâ mı degildir (K 15, b. 23, s. 72)

Oldu iclâl ile hem âsaf u hem defterdâr
Habbezâ devlet-i dârîn zihî re'y-i rezîn (K 16, b. 4, s. 74)

Bahtının yıldızı feleğin süsüdür ki Şi'ra yıldızı mertebesinden aşağıda bulunmaktadır. Zatına has ağırbaşlılık ve azametle inşallah devlete ve makama bağlı olur.

Kevkeb-i bahtı ki zîb-i felek-i rif'atdır
Necm-i Şi'ra görünür mertebesinde madûn K 17 / 20

Bu vekâr u azamet hâsse-i zâtındır
Hâşeli'l-lah ki ola devlet ü câha merhûn K 17 / 33

Bülend mertebe Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa'nın azameti dokuz feleği süsleyen yıldız olmuştur.

*Bülend-mertebe düstûr-ı haşmet-ârâ kim
Şükûhu kevkebe-pîrâ-yı nüh-kıbâb olmuş*

K 18 / 16

Vezîr-i a'zam Fâzıl Ahmed Paşa'nın pak omzunda şahlar şahının hil'atini görünce devlet sahipleri el ve eteğine yüz sürmüşlerdir.

*Dûş-ı pâkinde görüp hil'at-ı şâhenşâhı
Dest ü dâmâmına yüz sürdüler erbâb-ı düvel*

K 19 / 7

Asaletin doğduğu yer ve saadet sabahı olan Defterdâr İsmâ'il Paşa'nın nurlu güneşi dünyaya fer ve parlaklık vermektedir. Dünya yüceliği karşısında ayak altında, felekler makamının kıskanmaktan serseri olmaktadır. Güneş ayağının toprağına yüz sürmeye çok istekli, Cemşîd ise lütuf meclisine meftun bir köledir.

*Ey maşrık-ı necâbet ü subh-ı sâ'adetin
Dünyâyâ ferr ü tâb veren mihr-i enveri*

K 20 / 2

*Gerdûn ulüvv-i kadr-i refi'inle pâymâl
Eflâk reşk-i kevkeb-i câhınla serseri*

*Hurşîd hâk-i pâyine müştâk-ı rûy-mâl
Cemşîd bezm-i lutfuna meftûn-ı çâkeri*

K 20 / 12 - 13

Vücudu rahmet âyeti olan Şeyhü'l-islâm Yahyâ Efendi istese teveccühle Cem ve Feridun'u kendine kul eyleyecektir.

*Edîb-i Fahr-ı Râzî-menkıbet Yahyâ Efendi kim
Vücûdu âyet-i kübrâ-yı rahmetdir enâm üzre*

K 23 / 15

*İstese ednâ teveccühle kul eyler kendiye
Zümre-i şâhân-ı Cem-câh u Ferîdûn-haşmeti*

K 34 / 23

Mana incisi Şeyhü'l-islâm Mehmed Emin Sun'î-zâde, hakikat terazisinde dengi olmayan ve baştan ayağa kadar cevher olan bir zattır.

Sen gevher ü rîzân deheninden dîr-i ma'nî
Mânend-i sadeî kân-ı güher gevher-i kânsın K 25 / 9

Mîzân-ı hakikatde bulunmaz sana hemdeng
Ser-tâ-be-kadem cism degil cevher-i cânsın K 25 / 35

Kürsî pâveli bir mahdum olan Orta Defterdâr Hâfız Mehmed Efendi'nin zatı mertebe bakımından arşdan yukarda değilse bile felekten daha yüksek bir değerdedir.

Eyâ mahdûm-ı kürsî-pâye kim zâtın merâtibde
Degilse arşdan âlî felekden kadr berterdir K 26 / 15

Vezîr-i a'zam Fâzıl Ahmed Paşa'nın yüzünü altınla bezeli atının üstünde görenler hilalden bir güneş doğdu sanmaktadırlar.

Bir âfitâb dogdu sanırlar hilâlden
Rûyun görenler eşheb-i zerrîne-zeyn ile K 28 / 50

3.4.1.1.7.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş

Sultan IV. Murad, Allah'ın yardımıyla Süleyman'ın saltanat tahtına yakışır şân sahibi bir pâdişâh olmuştur.

Pâdişâhım seni Hak husrev-i zîşân etmiş
Lâyık-ı saltanat-ı taht-ı Süleymân etmiş K 9 / 1

Türlü vasıflarıyla Cem ve Dara'yı hatırlatan Sultânzâde Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa, asuman yüceliğinde emsalsiz bir zattır ki kimse onun cömertlik zamanında ağlamamaktadır. O, bu özelliğiyle sadarete benzeri gelemeyecek doğrulukta olan kutlu bir insandır.

Kahramân-kevkebe Cem-mertebe Dârâ-haşmet
Âsumân-pâye hü mâ-sâye adîmü'l-emsâl K 12 / 17

Aglamaz kimse zamânında meger kim gâhi
Ebri giryân ede keff-i keremi gâhi nevâl K 12 / 30

Sensin ol hâsıl-ı devrân-ı felek ki gelmez
Sadra sencileyin dâdger-i ferruh-fâl K 12 / 43

Dünya, şahlar şahının vekili olan Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa'nın bilgi ve yaradılışını beğenmiştir; çünkü değerli zatında o yetenek mevcuttur. Bu nedenle söz konusu rütbeye hatasız bir şekilde tayin edilmiştir. Ne de olsa marifeti de cömertliği de yiğitliği de daha birçok olgunluğu da zatında bir araya getirmiştir.

İstikâmetle olup mâl-i şehinşâha vekîl
Dâniş ü fîtratına eyledi dünyâ tahsîn

Hâsılı cevher-i zâtında var ol isti'dâd
K'ola bî-şâibe bir emr-i celîle ta'yîn K 16 / 5 – 6

Ma'rifet sende kerem sende şecâ'at sende
Olmuş envâ'ı kemâlât ile zâtın meşhûn K 17 / 30

Vezîr-i a'zam Fâzıl Ahmed Paşa zamanın hükümdarının şan sahibi veziri olarak yüce sadarete layık bir şekilde ikbalin son mahalline erişmiştir. Fikirleri, verdiği kararlar ve temiz amelleri bakımından onun kadar mükemmel bir vezir ne Süleyman'a ne de İskender'e nasib

olmuştur. O mülkler alan yüce vezirin yöneticiliği döneminde Nizamü'l-mülk dahi anılmaz olmuştur.

Gördü bir âsaf-ı zîşânı Süleymân-ı zamân
Sadr-ı iclâle sezâ hâtem-i ikbâle mahal K 19 / 2

Ne Süleymâna nasîb oldu ne İskendere lik
Re'y u tedbîrde zâtın gibi sadr-ı ekmel K 19 /20

Nice benzer sana hükkâm-ı selef kim hâlâ
Sensin ey dâver-i dâna-dil ü pâkize-amel K 19 / 23

Devletinde kim anar şimdi Nizâmü 'l-mülkü
Ki sen andan bize ey mülk-sitân hoş geldin K 27 /23

Defterdâr Hattât Mehmed Paşa'nın yönetim günlerinde dünya bayram ve eğlence atmosferi içindedir ki bu haliyle Hüseyin Baykara'nın devri hatırlanmaktadır.

Sultân Hüseyin Bâykârâ devridir hemân
Eyyâm-ı devletinde cihân çeşn ü sûrdan K 22 / 9

3.4.1.1.7.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahhâr Oluş

Sultan IV. Murad'ın iktidarını görenler bir daha gücüyle bilinen Nerimân'ın adını yad etmeyeceklerdir.

Bu iktidârı gören sende yâd eder mi dahi
Bu arsagehde Nerîmân-ı nâveng-endâzı

Şâir sultanın kahrının korkusunun gizli yerlerde pusuya yatmış düşmanları silahsız ve zırhsız bırakacağına inanmaktadır.

Hirâs-ı kahrın ede bî-silâh u bî-cevşen

Kemîn-nişîn-i lahid ol gürûh-ı nâsâzı K 8 /23

IV. Mehmed saldırıya geçtiğinde inindeki aslanlar güçsüz karıncalara dönmektedirler. Hasmane bir şekilde aslan gibi hamle yaptığında ise Mirrih yıldızı bile olsa karşısındaki yiğitliği sona erecektir.

İzhâr-ı savlet etse künâmında şîrler

Olur hazîde mûrçe-i nâtuvân gibi

Mirrîh olursa zehresini çâk çâk eder

Hasmâne hamle eylese şîr-i jeyân gibi K 10 / 31 – 32

Haşmeti bütün dünyayı tutmuş olan Âsaf yaradılışlı Sultânzâde Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa, Süleyman gibi halka büyüklüğünü göstermiştir.

Nice âsaf ki tutup debdebesi dünyâyı

Halka gösterdi Süleymân gibi ferr ü iclâl K 12 / 13

Felek dahi Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa'nın hüküm dairesinden dışarı çıkamaz. Kalemin noktası bile onun iktidar alanına tâbidir.

Çıkamaz taşra felek dâ'ire-yi hükmünden

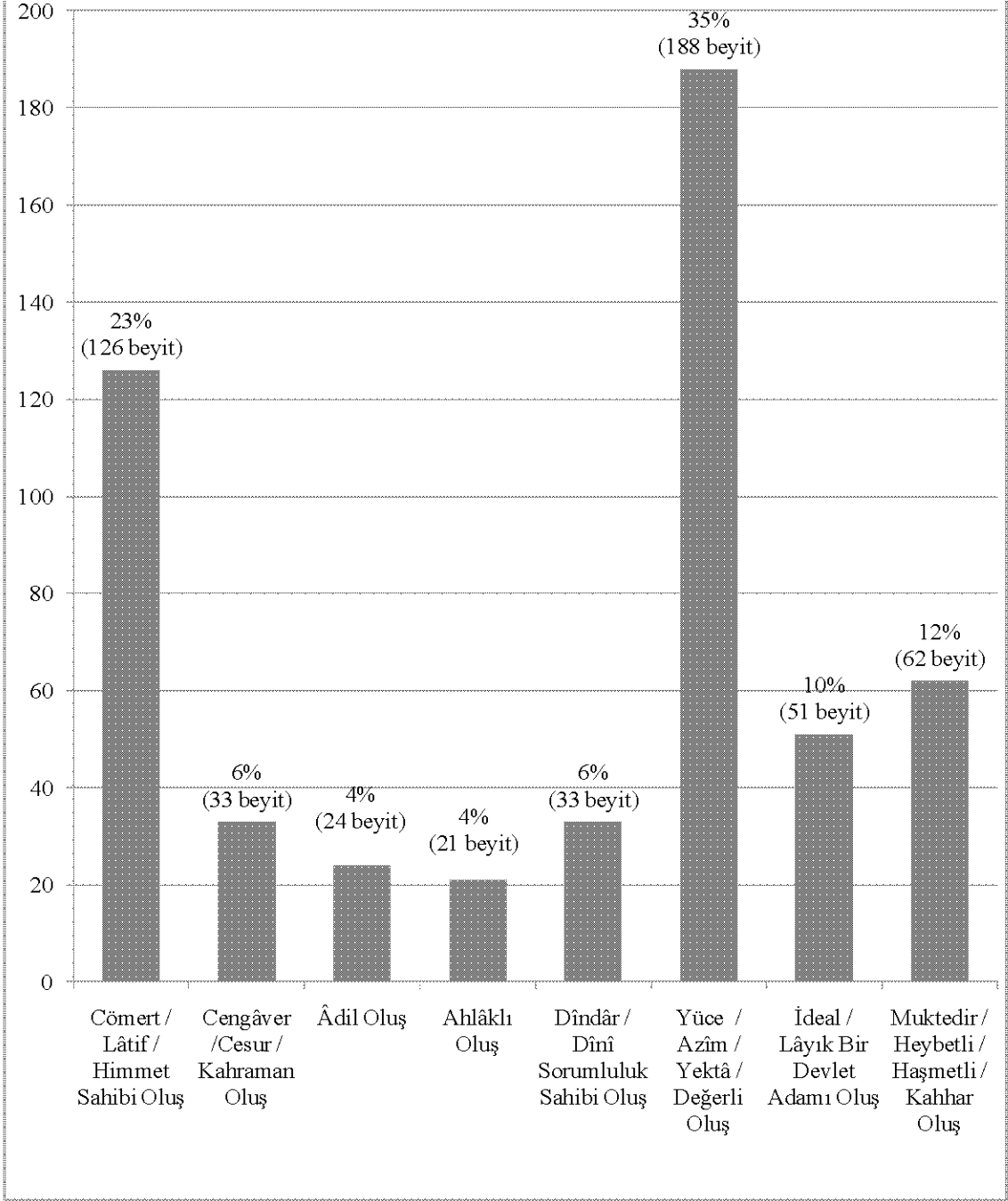
Merkezinden nitekim ayrılamaz nokta-i nûn K 17 / 39

Defterdâr Hattât Mehmed Paşa'nın yüce ismini uzaktan işiten kimse hışmının korkusundan dehşete düşecektir.

Bîm-i celâletinle düşer hayf u haşyete

Nâm-ı bülendini işiden kimse dûrdan K 22 / 17

Grafik: 7
Nâ'ilî'de Medhiye Söylemleri Dağılımı

17. yüzyıl klasik Türk şiirinin iki önemli temsilcisi olan Nefî ve Nâ'î'ye ait medhiyeler üzerinde yaptığımız taramada gördük ki bu iki şâir patronlarının ya da müstakbel patronlarının daha çok yüce / azîm / yektâ / değerli oluşu üzerinden övgülerini bina etmektedir. Teker teker değerlendirdiğimizde ise Nefî'nin sırasıyla cömert / lâtif / himmet sahibi oluş, muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluş ve cengâver / cesur / kahraman oluş temaları üzerinde yoğunlaştığını, Nâ'î'nin ise cömert / lâtif / himmet sahibi oluş, muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluş ve ideal / lââyık bir devlet adamı oluş temalarıyla memduhunu övdüğünü görmekteyiz. Ayrıca medhiyenin muhatabı açısından Nefî'nin en çok IV. Murad ve I. Ahmed'i; Nâ'î'nin ise Fâzıl Ahmed Paşa ve IV. Murad'ı tercih ettiğini söyleyebiliriz.

3.4.1.1.8. Nedîm'de Medhiye Söylemleri

Tesiri birkaç nesle intikal eden söz ustası Nedîm, 1718 – 1730 yılları arasındaki Osmanlı sosyo-kültürel hayatının ser-levhası durumunda olan Lâle Devri'nin sembol isimlerinden biridir.⁶²⁹ Bilhassa III. Ahmed ve Sadrazam Dâmâd İbrâhim Paşa olmak üzere devlet ricaline sunduğu eserleri ve bu vesile ile kurduğu yakınlıklar onun Lale Devri mümessilliğinde başat nedenlerdir ve söz konusu yakınlaşma vesileleri içerisinde kasîdelerinin ve bu kasîdelerde yer alan övgü, övüngü ve arz-ı hâllerin / dilekçelerin payı büyüktür.

18. yüzyıl tezkîrecilerinden Sâlim'in dediği gibi Nedîm-i tâze-zebân, “*Sudûr-ı zî-şâna her dem ü ân nedim ü musâhib olmaga şâyân olan zât-ı ser-âmed... tabî'at-i pâkîzesi be-gâyet 'âlî bir şâ'ir-i mûmârisü'l-fenn ü lâ'übâlî olup ân-ı yesîrde hezâr tâze suhana kâdir ve her memdûhun lââyık-ı vasfî güftâr-senc olur bir şâ'ir-i mâhirdir*”⁶³⁰ ve memduhuna lââyıkıyla hitab eden bu mâhir şâ'ir daha önce ele aldığımız diğer avangard şâirler gibi kasîde düzeneğini muhatabının belli hasletlerinden hareketle senarize etmiştir.

⁶²⁹ Muhsin Macit, **Nedîm, Hayatı, Eserleri, Sanatı**, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 38.

⁶³⁰ Sâlim, **a.g.e.**, s.660 – 661.

3.4.1.1.8.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

Bitkilerin mayası, sultan III. Ahmed için lutfuyla tatlansa zakkum gül şekerinin lezzetini kazanacak, çiçek bahçesi onun kerem bulutlarından sulansa havuzdaki mermer zeminlerde dahi taze çimen, yeşillik bitecektir. Denilebilir ki o hünerin kıymetini bilen iyiliksever şah gibi zarif bir kimse cihana gelmemiştir.

*Olsa eltâfınla ger nefs-i nebâtî şehd-kâm
İktisâb eylerdi hanzal lezzet-i gül-şekkeri*⁶³¹

*Gülsitân olsa sehâb-ı kereminden sîr-âb
Çemen-i ter bitirir havzdaki fers-i ruhâm* K 14 / 5

*Cihân içre nâziri gelmemişdir nûkte-dânlıkda
Hüner kadrin bilir bir şehriyâr-ı pür-semâhatdır* K 15 / 27

O inayet sahibi hükümdarın bir bendesine ettiği ihsan cömertlikleriyle bilinen binlerce Hâtem ve Mu'n'a sermaye olacak niteliktedir. Halk onun lütufları sayesinde rahat bir uyku uyuyabilmektedir; zira dünyadaki itaatsizler onun devrinde ayaklarını eteklerinin altına çekmişlerdir.

*O destûrun ise bir bendesine etdiği ihsân
Hezâran Hâtem ü Mu'ne vefâ eyler bızâ'atdır* K 15 / 40

*Sâye-i lutfunda vardı halk hâb-ı râhata
Ser-keşân-ı dehr çekdi pâların dâmânına* K 21 / 38

⁶³¹ Muhsin Macit, **Nedîm Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1997. (K 5 / 36)

Gülbahçesi bir defa onun cömert elinden bereketlense bir daha ilkbaharın yağmuruna heves etmeyecektir. O, himmetler kitabının giriş süsü, ihsan ve cömertlik fenninin asıl sahibidir.

Dest-i cûdundan eger bir gülşen olsa feyz-âb

Nev-bahârın bir dahı etmez heves bârânına K 21 / 56

Zîb-i dibâce-yi kitâb-ı himem

Vâzi'ü'l-asl-ı fenn-i cûd u sehâ K 40 / 16

Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhim Paşa'nın ihsanları sıkıntı illetine tutulanlar için altından bir ilaç, bahşişleri ise karamsarlığa kapılmış dertlilere para şerbetidir. O hoş karakterli paşanın cömertliğinin bereketi dünyayı zinetlendirmiş, lutfunun kemali yüce veya alçak herkesi nasiplendirmiştir ki onun lutfuyla Hâtem-i Tâi'nin bahşişleri dahi karşılaştırılmaz.

Alîl-i mihnete cûd u sehâ habb-ı zeheb

Marîz-i ye'se'atâyâsı şerbet-i dinâr K 7 / 39

Hoş e feyz-i cûdun eyleyüp zîbende dünyâyı

*Kemâl-i lutfun etdi hissemend a'lâ vü ednâyı*⁶³² K 9 / 1

Budur hakk-ı kelâm ey sadr-ı zî-şan kim kıyâs olmaz

Senin eltâfına bezl ü 'atâ-yı Hâtem-i Tâi K 9 / 5

Halil İbrâhim namı paşanın lutfuyla⁶³³ cihan zinetlenmiş, halk ihsanlarıyla doymuş, memleket baştanbaşa tazelik bulmuştur. Hatta o denli himmet dolu bir vezirdir ki İbnü'l-Amîd onun ihsan dergâhında ancak bir kapıcı hükmündedir.

⁶³² Teşekkür etme amacıyla yazılan bu kasîdenin neredeyse tamamı Sadrazam Dâmâd İbrâhim Paşa'nın cömertliğini bahis konusu etmektedir.

Ya'ni hem-nâm-ı şeref-zâ-yı Halîl İbrâhim
Ki cihân buldu amun lutfu ile ziynet-i tâm K 10 / 24

Cihân nâmınla doldu halk ihsânınla sîr oldu
Tarâvet buldu eltâfınla bu mülkün ser-â-pâyı K 9 / 11

Vezîr-i pür-himem Dâmâd İbrâhim Paşa kim
Eder İbnü'l-Amîdi dergeh-i cûdunda derbânî K 11 / 9

Sedefin rahmine cevherin yerleşmesini dahi paşanın lütuf bulutunun denize yardım etmesi sağlamıştır. Cihanda zengin – fakir herkes sanki onun lutfuna mazhar olmuşlardır. Bu özelliğiyle paşa hazretleri eşsiz bir cömertlik kahramanıdır ki güçlü eli denizin mahsülleriyle madenin mayasını birbirine katabilmektedir.

Sehâb-ı lutfu eger bahre etmese imdâd
Meşîme-i sade f olmazdı mesken-i gevher K 13 / 31

Rehîn-i minnet ü ihsânın oldu bâ y u gedâ
Cihânda lutfuna kim kaldı olmamış mazhar K 13 / 44

O yektâ kahramân-ı cûdsun kim dest-i pür-zûrun
Katar bir birine mahsûl-i bahri mâye-i kâm K 23 / 17

⁶³³ Hz. İbrâhim ve onun “halîl” sıfatıyla ilişkilendirilerek cömertliğinin vurgulandığı bir başka kasîde ise şu şekilde nazm edilmektedir:

Hem-nâm-ı Halîl olmag ile zât-ı şerîfi / Ahdinde cihân pür-ni'am-ı cûd u sehâdır

Devşirmededir saçdığı ihsânı şeb ü rûz / Pîr-i feleğin anun için kad-i düttâdır

Ser-pençesinin nâmı lisân-ı küremâda / Deryâ-yı himem kân-ı kerem bahr-ı atâdır K 22 / 18 – 19 – 20

Onun himmet ve cömertliği cihanda adeta bir şemsiye kurmuştur ve bütün âlem onun gölgesinden kâm almıştır. İltifatları sayesinde zamane, gül bahçesinin kalbi misali ferahlık ve şenlik kazanmıştır. Öyleki bin Baykara meclisi dahi bu kutlu zamana değişilmez.

Bir çetr kurdu himmet ü cûdun cihânda kim
Kâm aldı sâyesinde cihân u cihâniyân K 24 / 8

Nüvâziş-i kereminle zamâne olmuşdur
Misâl-i hâtır-ı gülşen güşâde vü hurrem K 25 / 30

Bir vakt ü zamandır bu zaman kim değişilmez
Bin Baykara bezmine her lahzâ vü ânı K 27 / 15

Onun kerem bulutları ümid sahasına eteğinden cevher saçacaktır ve kış zamanı da olsa onun ihsan rüzgârı olabildiğince esmeye devam edecektir. O, kerem ilminin en faziletli âlimidir ve bu derinlikle Fazl ve Ca'fer onun öğrencisi bile olamayacaktır.

Hamdû'li'llah kim yine ey ebr-i nisân-ı kerem
Sahâ-yı ümmîde oldu dâmenin gevher-nisâr K 30 / 4

Şitâ zamânı da olursa açılır ezhâr
Nesîm-i âtîfet ü cûdun olduğunca vezân K 32 / 12

Fenn-i keremin fâzıl-ı allâmesi sensin
Bi'llah sana şâkird olamaz Fazl ile Ca'fer K 33 / 8

Deniz mahsüllerini ve madenden çıkan cevherleri birbirine katsalar da yaratılışı cömertlik ve ihsan üzerine bina edilmiş olan Sadr-ı a'zam Dâmâd / Şehîd Ali Paşa'nın lütuflarının ayak teri dahi olamazlar; çünkü o, bir çaresize iltifat bakışı attığında bile ona Cemşîd ve Keykubad'ın vereceği kadar kadar ev-bark / ocak verir.

*Âsafâ deryâ-kefâ sammah-ı Hâtem-masrafâ
Mübtenîdir tıynetin ibzâl u ihsân üstüne*

*Pây-müzd olmaz bürîd-i müjde-i eltâfına
Katsalar mahsûl-i bahri hâsıl-ı kân üstüne K 3 / 38 – 39*

*Bir bî-nevâyâ bir nigeş-i iltifât ile
Cemşîd ü Keykubâd kadar hânuman verir K 4 / 29*

Cömertliği, bol ihsanı ve himmeti zâtında toplayan Kapûdân Mustafa Paşa'nın iltifatında öyle bir acayıklık vardır ki faydalanan insanı âb-ı hayât içmişcesine etkilemektedir. Kâinatın onun lütfundan dolayı yaşadığı memnuniyeti binlerce beyitle dahi anlatmak mümkün değildir.

*Mekrûmet sende nüvâziş sende himmet sendedir
Zâtın ifzâlin heman dünyâ vü mâ-fihâsıdır K 38 / 27*

*Efendim iltifâtında aceb te'sîr vardır kim
Eder sîr-âb-ı hayât içmişce insânı*

*Efendim ol kadar memnûn-ı lutfundur tabi'at kim
Hezâran beyt ile arz eylemek mümkün degil anı K 31 / 12 – 15*

Mahmûd Paşa'nın âsitânı da cümleye dağıttığı ihsanlar nedeniyle herkesin sığınağı durumundadır.

*Âstânındır bize ancak penah
Senden olur cümleye cûd u kerem K 35 / 9*

3.4.1.1.8.2. Cengâver / Cesur / Kahraman Oluş

Sultan III. Ahmed öyle büyük bir hükümdardır ki çarpışmalarında devamlı olarak Kahramanın kılıcının, Sâm'ın gürzünün ve Zâl'in hançerinin tesiri görülmektedir. Rüstem dahi o savaşmayı huy edinmiş hükümdarın hançerinden korku ve dehşete kapılarak titremektedir. O, İran topraklarını itaat kabzasına alıp İran ve Turan'a Ferîdûn gibi şah olmuştur.

Sensin ol dâver ki olur remzinde dâim kânger

Kahramânın tîgi Sâmın gürzi Zâlın hançeri K 5 / 26

Megâzi-pîşe adl-endîşe Sultân Ahmed-i sâlis

Ki Rüstem hançerinden lerze-nâk-i bîm ü dehşetdir K 15 / 29

Alup Îrân-zemîni kabza-i teshîrine hâlâ

Ferîdûn gibi oldu şehriyâr Îrân u Turâna K 17 / 31

Onun atının çevgana benzeyen ayağına Hülagu'nun başı bir kere düşse mahşer gününe kadar şaşkın bir şekilde dönerdi. Okundan ve elindeki kılıcından düşmanın kaçabilecek bir yer bulması mümkün değildi; çünkü uçan okuna zafer adeta kanat olmuştur.

Haşre dek olurdu ser-gerdan Hülâgûnun seri

Düşse pâ-yı rahşının bir kerecik çevgânına K 21 / 25

Şast u destinden ne mümkün düşmene câ-yı girîz

Feth u nusret bâl u perdir nâvek-i perrâmına K 21 / 30

Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhim Paşa eline tüfek aldığıında her bir mermi çekirdeği sevda fikri gibi Mirrih'e yükselerek orayı mesken edinir.

Destine alsan tûfengin cây eder her mûhresi
Tâ ser mirrîhde endîşe-i sevdâ gibi K 18 / 31

Sadr-ı a'zam Dâmâd / Şehîd Ali Paşa'nın savaşıma tekniklerini duyanlar için Dârâ ve İskender'in harfleri ile Giv ve Peşen sözleri birer maskaralıkmuş gibi gelir.

San'at-ı remzini gûş edene suhriyye gelir
Harf-i Dârâ vü İskender sühan-ı Gîv ü Peşen K 2 / 40

Onun kılıcının üzerine konan zayıf bir sivrisinek dünyaya sanki Cengiz Han'ın cengâverliğini haber verir.

Bir kere tîgin üzre konan peşe-i nahîf
Dehre peyâm-ı satvet-i Cengiz Han verir K 4 / 40

Mızrak ve gürzünün darbesine dayanmanın zor olduğu paşa hazretleri eğer Sâm ve Nerîmân'ın üstüne at salsa savaşın başında haşmetinin tozu gözlerini kör edecektir.

Darbe-i nîze vü küpâline tâkat güçdür
Hod başı kaydını görsün açsın cevşen K 2 / 44

Kûr eder der-ceng-i evvel dîdesin gerd-i haşem
At salsa hışm ile Sâm u Nerîmân üstüne K 3 / 32

Hz. Ali ile adaş olan paşa hazretlerinin savaş gününde kılıcı Zülfikâr'dan izler taşımakta, onu hatırlatmaktadır.

Hem-nâm-ı Murtazâ Ali Paşa ki rûz-ı rezm
Şemşîri Zü'l-fikâr-ı Aliden nişan verir K 4 / 20

3.4.1.1.8.3. Âdil Oluş

Sultan III. Ahmed'in adalet tarakçısı çölü süslese yırtıcı doğanın pençeleri keklğin sürmesinin mili olur.

Verse bir sahrâya fer meşşâta-i adlin olur

Çengel-i şeh-bâz mîl-i sürme-i kebk-i deri K 5 / 31

Onun adaletli yönetim günlerinde âlemin her ânı bayram sabahı ile eş değer yaşanmaktadır. O yüzden şâir âlemin onun adaletiyle dolmasını, üstündeki ismiyle paranın yıldız gibi parlamasını ve bütün memleketlerin böylece taravet kazanmasını istemektedir.

Şehenşâhâ egerçi âlemin eyyâm-ı adlinde

Sabâh-ı ıyd ile hem-pâyedir her vakt u her ânı K 11 / 51

Adlin ile âlem dola mülk ü milel revnak bula

Encüm gibi tâbân ola nâminla ruhsâr-ı direm K 12 / 4

O, İslam topraklarında adalet âyinini tazeleyerek Osmanogulları Hanedanı'na yeniden parlaklık kazandırmıştır.

Edüp İslâmiyân mülkünde adl âyinini tecdîd

Yeniden verdi revnak hanedân-ı Âl-i Osmâna K 17 / 28

Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhim Paşa'nın şânı yüce buyruklarındaki tuğrasının her biri adalet doruğunu süsleyen ışıltılar gibidir. Onun adalet güneşinin aydınlığı adeta memlekete itibar / güven ışığı yaymaktadır ki o cömert paşanın adaletli yönetim zamanlarında cihan halkının kapleri keder ve tasadan uzaklaşmıştır.

Pençe-i fermân-ı âli-şânının her devresi

Zib-i evc-i ma'deletde gurra-i garrâ gibi K 18 / 17

Hamdû'l'llah kim yine ey âfitâb-ı ma'delet
Ferr ü tâbın saldı bu me'vâya nûr-ı i'tibâr K 30 / 5

Zamân-ı devlet-i adlinde ol keremkârın
Kulûb-ı halk-ı cihân gussadan ba'id oldu K 36 / 7

3.4.1.1.8.4. Ahlâklı Oluş

Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhim Paşa'ya sahip olduğu ahlâk güzelliği Allah tarafından ihsan olunmuştur.

Bu hüsn-i hulki ki etmiş Hudâ sana ihsân
Bu baht-ı tâlî'i k'etmiş felek sana îsâr K 7 / 51

Gerçekten de Âsaf'ı hatırlatan Sadr-ı a'zam Dâmâd / Şehîd Ali Paşa'nın temiz kişiliği gibi güzel ahlâkın bir araya geldiği bir zât zamanın avucuna girmemiştir.

Âsafâ girmedi hakkâ ki kefi eyyâma
Zât-ı pâkin gibi mecmû'a-ı ahlâk-ı hasen K 2 / 65

Edeb, muhterem vezir Kapûdân Mustafa Paşa'nın meclisinde ayakta duran bahtiyar bir köledir.

Vezîr-i muhterem destûr-ı dâna-yı mühezzeb kim
Edeb ser-meclis-i hâsında mukbil çâker-i ber-pâ K 43 / 9

3.4.1.1.8.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

O zaferler kazanmış, âlemin sultanı III. Ahmed'in her işine Allah'ın yardımları adeta arkadaştır. Hilafet makamını temsil eden o yüce zatın karşısındaki memleketlerin şânı

darmadağın olmuştur. Allah ona sultanlığı ve hak dinin kiblegahını ihsan eylemiştir ki bütün cihanın mü'minleri ona muhtaç, tüm dünya onun emrine boyun eğendir.

*Sen ol hâkân-ı mensûrû'l-alem sultân-ı âlemsin
Ki hem-demdir senin her işine tevîk-i Rabbânî*

*Hilâfet zât-ı âli-şânına mahsûsdur şimdi
Sana nisbet mülûkun muzmahildir rif'at ü şânı*

*Sana Hak kiblegâh-ı dîn-i Hakkı eylemiş ihsân
Sana muhtâcdır cümle cihânın ehl-i îmân* K 11 / 40 – 41 – 42

*Pâdişâhım seni Hak âleme sultân etmiş
Eylemiş emrine münkâd cihân-dârânı* K 20 / 28

O, ikbali ile Allah'ın Resûlü'nün sancaktarı olup bütün cihan pâdişâhlarının kendisine tâbi olduğu bir sultandır ve dünyayı zapteden bir pâdişâh olarak Ahmed namının hakkını vermiş, devrinde şer'-i Muhammed'i muhterem kılmış ve dinin koruyuculuğunu üstlenmiştir.

*Alem-dâr-ı Resûlullahsın ikbâl ile çünkim
Sana ta'bidir elbette cihânın padişâhânı* K 11 / 50

*Ey husrev-i gîti-sitân nâmın ki Ahmeddir ıyân
Devrinde oldu bî-güman şer'-i Muhammed muhterem* K 12 / 3

*Şehriyâr-ı şer-perver pâdişâh-ı din-penâh
Kim erişmez dest-i Husrev dâmen-i derbânına* K 21 / 20

Onun işi, meşguliyeti İslam'a yardım ve şer-i Muhammedi icra etmektir.

Pîşesi dîn-i Ahmede nusret

Kârî şer-i Muhammedi icrâ K 40 / 6

Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhîm Paşa dine ve devlete o denli hizmetlerde bulunmuştur ki onun bahtı için dua etmek adeta farz olmuştur. Onun vücudu din ve devlet düzenine iktidar kazandıran olmuştur.

Hıdîvâ sen ki etdin böyle hıdmet devlet ü dîne

Du'â-yı devletin farz oldu el-hak ins ü cân üzre K 6 / 39

Cenâb-ı âsaf-ı Cem-câh İbrâhîm Paşa kim

Vücûdu mâye-bahş-ı intizâm-ı din ü devletdir K 5 / 35

3.4.1.1.8.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Dünya; taht ve tâcın, âlemin ve mülkûn zineti olan Sultan III. Ahmed'in değerli omzunda duran altın işlemeli bir motiftir. Âlemin deniz ve madenlerinin kucağına o berrak fikirli sultan gibi saf ve değerli bir gevher gelmemiştir.

Habbezâ ey taht u tâcın mâye-i zîb ü ferî

Âlemin ârâyişi mülkûn tırâz u zîveri K 5 / 1

Ya'ni Sultân Ahmed-i Gâzî ki dûş-ı kadrine

Atlas-ı gerdûn müzerkeş tügmeli bir anteri K 5 / 15

Re'y-i pâkin gibi gevher-pâre-i şeffâf u sâf

Gelmemiştir âlemin âgûş-ı bahr u kânına K 21 / 34

Onun eriştiği itibarı, divanındaki tertibi İskender ve Feridun rüyalarında bile tasavvur edememişlerdir. Kutlu zatını güneşe benzetmenin bir sakıncası yoktur; zira onun da güneş gibi cihanda akranı yoktur.

*Tasavvur etmedi bu câhı hülyâsında İskender
Ferîdûn görmedi rû'yâda bu tertîb-i dîvânı*

*Nola hurşîde teşbîh eylesem zât-ı hülmâyûnunun
Ki anun da senin gibi cihânda yokdur akrâmı* K 11 / 34 – 35

Hatta o öyle bir cihan sultanıdır ki İskender, Dârâ ve Cem atının önünde hizmetli gibi yürümekte olup güneş, ay ve bütün sema kapısında köledirler. Âleme onun gibi şânı yüce ve marifet kadri bilen bir şah gelmemiştir.

*Sensin o sultân-ı cihân rahşın önünde her zaman
Mânend-i peyk olur revan İskender ü Dârâ vü Cem* K 12 / 6

*Sensin ol şeh ki Skender der-i iclâlinde
Kâbiliyetlice bir hidmete şâyeste gulâm* K 14 / 15

*Çâker-i dergeh-i sa'âdetidir
Sad hezâran Sikender ü Dârâ* K 40 / 7

*Cenâb-ı hazret-i Sultân Ahmed-i Gâzî
Derinde mihr ü kamer bende âsman çâker* K 13 / 26

*Ne geldi âleme anun gibi şeh-i zî-şân
Ne hod vezîri gibi safder-i zafer-yâb* K 13 / 28

*Gelmedi âleme gelmek dahi olmaz mümkün
Ma'rifet kadri bilir böyle şeh-i nâdiredân* K 14 / 2

Sadece o himmet sahibi yüce şah değil bütün ecdadı İskender zekâsında sultanlardan oluşmaktadır.

Ol şehenşâh-ı âli-himmetin ecdâd-ı zî-şânın
Ki her birisi bir sultân-ı İskender-kıyâsetdir K 15 / 17

O buyrukları semanın üstünde yürüyen ve varlığıyla cihanı zinetlendiren şahın tâc ve tahtının değerini yanında Husrev'in ve Ferîdûn'un tahtları eski birer efsanedirler.

Şehriyâr-ı azamet-güster-i âli-himmet
Ki sipihrin başı üstünde yürür fermânı K 20 / 22

Şehenşâh-ı cihân-ârâ ki tâc u tahtı yanında
Serîr-i Husrev ü taht-i Ferîdûn köhne efsâne K 17 / 13

Birçok azametle donanmış ve temsil ettiği makamı gelişiyile şerefleştirmiş değeri yüce Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhim Paşa'nın azîm meclisinde felek topu fiskiye gibi şen bir hâl ile dönmektedir.

Bir hıdv-i muhterem bir dâver-i âlî-himem
Bir cihândâr-ı mu'azzam bir vezîr-i nâmdâr K 30 / 11

Eyâ vezîr-i kerem-pîşe sadr-ı âlî-şân
Müşerref oldu kudûmunla bu bülend-eyvân K 32 / 1

Nâmınla ola nâme-i ikbâl müşerref
Zâtınla bula sadr-ı şeref zîynet ü zîver K 33 / 2

Cihân-sadr-ı mu'allâ-kadr kim bezm-i celâlinde
Döner gûy-ı felek fevvâreveş şâd-ı revân üzre K 6 / 7

Altın kemerli Kâfûr haremünde hizmetçi, Cengiz ve Kaplan ise kapısında bekleyen tatar habercilerdir. O, zamanın yegânesidir ki devirlerin gözüyle şahit olduğu bir benzeri olmamış, hiçbir ülke, ne İran ne Turan, onu gibi şanı yüce bir vezir bulamamış, görememiştir.

Harem-serâyına Kâfûr-ı zer-kemer hâdim
Derinde Cengiz ü Kaplan nâme-ber tâtâr K 7 / 41

Sen ol yegâne-i devr-i zamânesin ki senin
Nâzirin olmadı meşhûd-ı dâde-i devvâr K 7 / 49

Ne böyle Âsaf-ı zî-şânı buldu bir iklim
Ne böyle sadr-ı cihânbâbı gördü bu kişver K 13 / 38

Mislinin geldiği yok şimdiye dek sonra dahi
Zannım oldur ki ne Îrâna ne Tûrâna K 16 / 33

Kerem bende-perver dâd-güster memleket pîrâ
Ne gelmişdir cihâna ne gelir emsâl ü akrânı K 23 / 19

Yedi yıldız kapısının kemeri bağlı köleleri, dokuz felek ise mumunun tutuşmuş pervaneleridir.

Derinin beste-kemer çâkeridir heft ahter
Şem'inin sûhte pervânesidir nüh ecrâm K 10 / 38

Bayram geldiğinde asuman tüm edebiyle cihanın Âsafının ayağını öpmeye gelecektir.

İydin mübârek olsun ey âsaf-ı cihân
Gelsin edeble pâyini bûs etsin âsmân K 24 / 1

Işıklandırılmış cisim olarak tarif edilen güneşin dahi Sadr-ı a'zam Dâmâd / Şehîd Ali Paşa'da tecessüm eden nurla mukayesesi söz konusu edilemez; zira güneş, parlak fikirli paşanın fikir mumu üstünde titreyen pervane gibidir.

Mihr kim cism-i münevverdir deyü ta'rîf olunur

Sana yok nisbeti kim nûr-ı mücessemsin sen K 2 / 60

Sadr-ı mülkârâ Ali Paşa-yı rûşen-re'y kim

Şem'inin pervâneveş hurşîd lerzân üstüne K 3 / 25

3.4.1.1.8.7. İdeal / Lâyık Bir Devlet Adamı Oluş

Lütuf ve keremi adeta kendine dost kılan, ikbal ve şevket sahibi sultan III. Ahmed devrinde âlemin her köşesi rahata kavuşmuş, dünya baştanbaşa bayındır hale gelmiş, din ve devletin esasları sağlamlaştırılmış, memleket İrem bağına, cennete dönmüştür.

Lutf u mekârim hem-demin ikbâl ü şevket mahremi

Devrinde oldu 'âlemin her gûşesi bâg-ı İrem K 12 / 7

Pâdşâh-ı cihân ki asrında

Oldu ma'mûre ser-be-ser dünyâ K 40 / 4

Oldu devrinde cihân âsûde âlem şâd-kâm

Verdi istihkâm dîn ü devletin erkânına K 21 / 26

Mübarek zatıyla millet ve memleket düzen bulmuş, fikirleri can misali temel unsurları ihya etmiştir. Örneğin, İstanbul'u zinetlendirip şenliklerle her sokağını gül bahçesine çevirmiştir.

Nizâmın buldı zât-ı akdesinle milket ü millet

Misâl-i rûh ihyâ kıldı re'yin çâr erkânı K 11 / 32

Sitanbulu kalup envâ-ı şehr-âyin ile tezyîn

Meserretler ile döndürdü her sükun gülistâna K 17 / 29

Osmanoğulları'nın ilkbahara benzetilebilecek iktidarı müddetine bakıldığında sultan III. Ahmed'in zamanı nisan mevsimini temsil etmektedir.

Müddet-i Osmâniyân içre zamân-ı devleti

Benzemişdir nev-bahârın mevsîm-i nîsânına K 21 / 29

Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhim Paşa'nın herkesi kapsayan lütufları zamanında yeryüzü sonsuz bir cennetmiş gibi şeref kazanmıştır. O uygulamaya koyduğu makbul kanunlarla adeta ilaçlar yapmış, gönüllerdeki gizli yaraya merhem sürmüştür. Onun şerefli zamanında cihanda emniyete kavuşmuş, zinetlenmiş ve kimse zulm görmeyip herkes mutlu ve bahtiyar olmuştur.

Hudâvendâ hıdîvâ âsafâ lutf-ı 'amîminden

Zemîn ahdında fahr eyler behîşt-i câvidân üzre K 6 / 31

Aceb kânûn-ı makbûl üzre tertîb-i ilâc etdin

Aceb merhem kodun dillerdeki zahm-ı nihân üzre K 6 / 40

Hudâya hamd ki ol sadra eyleyüp teşrîf

Yeni nizâm ile verdin cihâna ziynet ü fer K 13 / 48

Olup zamân-ı şerîfinde emn ü râhatda

Cihânda olmaya bir ferde zulm u âzâr K 7 / 54

Ehâlî izz ü devletde re'âyâ emn ü râhatda

Hüner erbâbı rif'atda cihân yek-pâre nûrânî K 23 / 26

Zamân-ı devletinde kulların hep hurrem ü hândan

Hakikat böyle meclisde gönüller pür sürûr ister K 29 / 11

Allah’a şükür ki onun devleti zamanında vefasız dönek felek de belasını bulmuştur.

Zamân-ı devletinde Hazret-i Allaha şükr olsun

Belâsın buldu baht-ı bî-vefâ gerdûn-ı hercâyî K 9 / 12

Şâir pâdişâha da seslenerek dünyanın hiçbir hükümdarına İbrâhim Paşa gibi bilgin bir vezirin nasip olmadığını söylemektedir.

Şehriyârâ şübhe yokdu böyle bir dânâ vezîr

Olmadı dehrin müyesser husrev ü hâkânına K 21 / 70

Sadr-ı a’zam Dâmâd / Şehîd Ali Paşa’nın kudreti isyancıları tutsak etmiş ve böylece kimsede düşman hilelerinin endişesi kalmamıştır.

Satvetin şöyle zebûn eyledi ser-keşleri kim

Kalmadı kimsede endişe-i mekr-i düşmen K 2 / 63

Mahmûd Paşa’nın âlemi rahatlatan, gönülleri kötü fikirlerden arındıran bir devlet büyüğü olduğu şu şekilde beyan ediliyor.

Âlemi bi’l-cümle terfîh eyledin

Gitdi dillerden bütûn efkâr-ı kem K 35 / 4

3.4.1.1.8.8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahhâr Oluş

Asuman, dünyanın emirleri kabul edilen hükümdarı sultan III. Ahmed’in dergâhında ferman taşıyan bir köledir. O kuvvetli ve haşmetli hükümdarın hışmının yeli bir dağa ulaşsa tesiri cevher kaynağını kükürt madenine çevirir.

Şehriyârâ sensin ol fermân-revâ-yı dehr kim
Âsman dergâhının bir bende-i ferman-beri K 5 / 9

Hırz-ı cân-ı saltanat nîrû-yı bâzû-yı zafer
Rûkn-i savlet unsur-ı haşmet esâs saf-deri K 5 / 12

Etse bir kûha güzer bâd-ı semûm-ı satvetin
Ma'den-i gûgird eder te'sîri kân-ı gevheri K 5 / 32

Onun buyrukları yel gibi iki deryaya da erişmektedir ki bu iktidar gücüyle onun yüce şânına ikinci İskender denilmelidir. Rüstem dahi onun hançerinden ürkmektedir.

Nesîmâsâ çü fermânın iki deryâyâ şâmildir
Denilsin zât-ı âlî-şânına İskender sâni K 11 / 31

Megâzî-pîşe adl-endîşe Sultân Ahmed-i sâlis
Ki Rüstem hançerinden lerze-nâk-ı bîm ü dehşetdir K 15 / 29

Onun alayındaki debdebe ve divan-ı hümayunundaki haşmet hayran olunacak seviyededir.

Ne âlâyîşdir âlâyındaki âlâyîş ü tertîb
Ya divân-ı humâyûnundaki haşmet ne haşmetdir K 15 / 33

Eğer ezici kuvvetiyle meydandaki aslanlarına emir buyurursa Ceyhun sahillerine kadar her taraf kana boğulur. O, kuvvetli yiğidin aslanca hamlesine dağlar dahi dayanamaz.

Kılar tâ sâhil-i Ceyhûna dek eknâfi gark-ı hun
Eger fermân ederse satveti şîrân-ı meydâna K 17 / 33

Zûr-ı bâzû-yı celâdet kuvvet-i kalb- zafer
Kâflar tâkat getirmez hamle-i şîrânına K 21 / 21

O, doğuda ve batıda emrine itaat edilen karaların ve denizlerin şahı olarak hükmünü yedi iklime gözcü eylemiştir.

Şehriyâr-ı bahr u ber-ferman-revâ-yı şark u garb
Kim yedi iklîme dek hükmün nighbân eyledi K 26 / 11

Zîr-i destindedir yedi iklîm
Taht-ı hükmündedir yedi deryâ K 40 / 3

Pâdişâh-ı heft-kışver şehriyâr-ı bahr u ber
Ya'ni Sultân Ahmd-i Sâlis o İskender-siyer K 42 / 1

Sadr-ı a'zam Dâmâd İbrâhim Paşa'nın bakışları pas tutmuş aynaya dokunsa söz konusu pas yeşil çimen gibi canlanır, yetişir. Onun ikbal ve haşmetini görene Cem ve Dârâ'nın sözleri Şehnâme gibi efsane gelecektir.

Dokunsa çeşmi eger jeng-beste mir'âta
Yeşil çemen gibi neşv ü nemâ bulur jengâr K 7 / 40

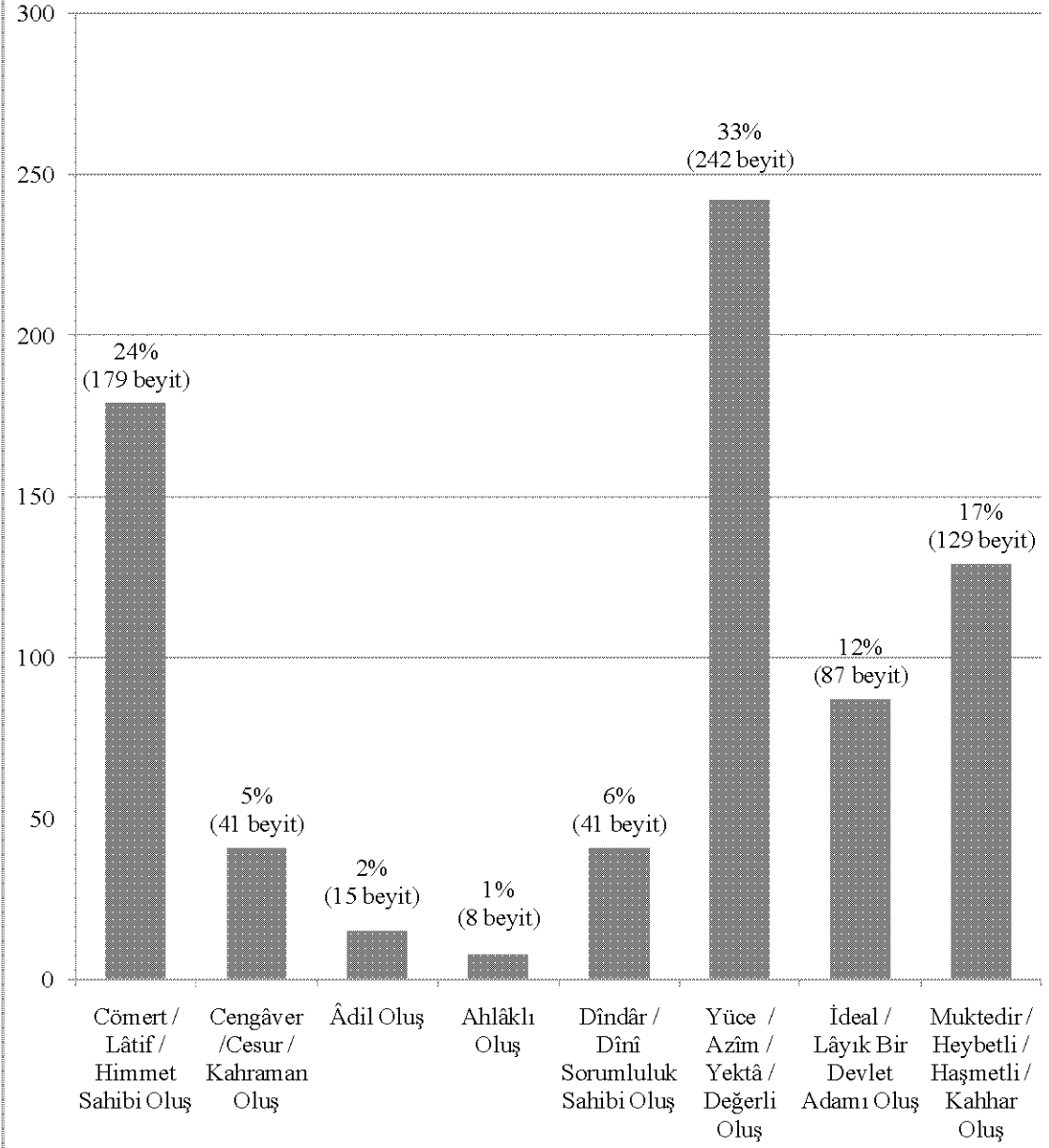
Âsaf-ı ahd ki ikbâl ü celâlin görene
Cem ü Dârâ sözi Şehnâmeveş efsâne gelir K 16 / 12

Yeryüzünde yedi iklim ve felekte yedi yıldız paşa hazretlerinin hükmüne ve hizmetine bağlıdır. O ki cihânı kapısında itaat ettirerek kendisine kul eylemiştir.

Zemînde hükmüne gerden-nihâde heft iklîm
Felekde hidmetine dest beste heft after K 13 / 37

Teshîr edüp cihânı kul etdin kapında hep
İkbâl ü izz ü devlet ü câhı yefân yegân K 24 / 4

Grafik: 8
Nedîm'de Medhiye Söylemleri Dağılımı

3.4.1.1.9. Şeyh Gâlib’de Medhiye Söylemleri

Klasik Türk şiirinin en büyük birkaç şâirinden biri ve son büyük temsilcisi addedilen Şeyh Gâlib, aynı zamanda yüzyıllar boyunca pekçok şâirin katkılarıyla tekâmülünü sürdüren, zaman içinde peyderpey evrilen bu edebî anlayışın doruk noktasını temsil etmektedir.⁶³⁴ Onun bu denli mühim bir pâyeye konuşlanmasında eşsiz şâirlik yeteneğinin yanı sıra elbette III. Selim’le kurduğu yakın dostluğun ve ondan gördüğü ihsanların da payı büyüktür. Kendisi de musikişinaslık başta olmak üzere şâir, hattat ve neyzenlik gibi sanatın pek çok kulvarında uğraş veren III. Selim, Gâlib’in şiir yeteneğine hayran kalmış ve “pamuk şeyh”ini sık sık ziyaret ederek onun sohbetinden yararlanmış ve türlü biçimlerde kendisini ödüllendirmiştir. Bir keresinde kendisine bin altın ihsan etmiş⁶³⁵, Divanı’nın yazdırılması, ciltlenmesi ve tezhibiyle yakinen ilgilenerek bu iş için 3000 lira tahsis etmiştir. Ayrıca bir Mevlevî şeyhi olan Şeyh Galib’in arz-ı halleri vesilesiyle Galata Mevlevihanesi’nde birtakım yenilikler yapılmasında, eksikliklerinin giderilmesinde de türlü ihsanlarda bulunmuştur. Onun Şeyh Galib’e olan sevgisi o mertebeye çıkmıştır ki benzeri pek görülmeyen bir örnekle ona şâir Cevrî’nin yazdığı güzel bir Mesnevi-i Şerif’i armağan etmiştir.⁶³⁶ Sultanın bu cömert tutumunun teşekkülünde Şeyh Galib’den bulduğu karşılıklar, bilhassa sohbetinin verdiği keyif ve kendisi adına tertib ettiği şiirler önemli birer etken olmuşlardır. Nitekim Gâlib’in Divan’ında yer alan ve toplamı 31’i bulan kasîdelerinin 11’i III. Selim adına söylenmiştir⁶³⁷ ve şâir, bu kasîdelerinde kendisini her vesile ile ihya eden patronunu, sözün iktidarını kullanarak, aşağıdaki medh kanallarıyla hemen daima etkilemeyi bilmiştir.

⁶³⁴ Halûk İpekten, **Şeyh Gâlib, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 2010, s. 25.

⁶³⁵ İpekten, **a.g.e.**, s. 11 – 12.

⁶³⁶ Kâşif Yılmaz, **III. Selim (İlhâmî), Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni**, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Edirne 2001, s. LXXIX – LXXX.

⁶³⁷ Şeyh Gâlib, **Şeyh Gâlib Dîvânı**, (haz. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay., Ankara 1994, s. 21.

3.4.1.1.9.1. Cömert / Lâtif / Himmet Sahibi Oluş

Cömertliğin doğduğu yeri temsil eden sultan III. Selim, nurunu yaydığında ay onun önündeki yâvere çevgan olmaktadır. Onun cömert tabiatlı hanedanının himmetleri birçok çaresize ışık olmuş, onları ihya etmiştir.

Etdikde neşr-i nûr o şeh-i hâver-i kerem

Çevgân olur önündeki çâvûşa mâhtâb K 12 / 9

Hânedân-ı kerem tab'ı edip nev ihyâ

Himmeti kıldı nice bî-ser ü sâ mâni çerâg K 14 / 18

Onun cömertlik ülkesine felek demek yanlış olmaz; zira Müşteri, Zühre ve Keyvan'a ışık veren de odur.

Kişver-i cûduna gerdûn desem degmez mi

Eyledi müşterî vü zühre vü keyvânı çerâg K 14 / 21

Felek, parlak yıldızları, sultan III. Selim'in cömertlik eliyle sattığı bahşişlerini toplayarak aydınlatmıştır.

Devşürüp vakt-i atâsında nisâr-ı destin

Etdi gerdûn bu kadar ahter-i tâbânı çerâg K 14 / 26

Cihanda onun ihsanlarından memnun olmayan kalmamıştır; zira o gençlere rütbe, yaşlılara ise güç vermiştir.

Cihânda kalmadı bir olmadık memnûn-ı ihsânı

Cüvânâna temekkûn tab'ı pîrâna tüvân verdi K 17 / 14

O şahlar şahı ve adaletin temeli Selim Han, denizlere ve semaya nimet verme tavrını öğreten ve cömertliğiyle Hatem'in dahi kıskandığı bir zâttır.

Şeh-i şâhân-ı âlem Hân Selîm-i ma'delet bünyâd
Ki oldur öğreten bahr u semâya tavr-ı in'amı

Hıdîv-i Cem-haşemdir pür-himemdir reşk-i Hâtemdir
Nesak-sâz-ı keremdir böyledir elkâb-ı i'lâmı K 18 / 6 – 7

O, insanlara yardım etmek için çabalayan bir Keyhusrev, Cem yüceliğinde bir taltif edici, dağlar kadar para dağıtan ve dirhem hazineleri bahşeden bir Vehhab'tır. Değer ve yüceliğini göstererek kerem meydanını alan sultanın sonsuz ihsanlarını sağarlar dahi duymuşlardır.

Keyhusrev-i nusret-pejûh asker-nüvâz-ı Cem-şükûh
Vehhâb-ı nakd-ı kûh kûh bahşende-i genc-i direm K 19 / 22

Gösterdi kadr u şânını aldı kerem meydânını
İhsân-ı bî-pâyânını gûş eyledi Cezr-i Asamm K 19 / 28

Beyhân Sultân'ın himmetleri de cömertlik bağına parlaklık, güzellik vermektedir.

Tamâm ezhâr u envâr ile bâg-ı mekârimdir
Veren bu bâga revnak himmet-i Beyhân Sultândır K 22 / 12

3.4.1.1.9.2. Cengâver /Cesur / Kahraman Oluş

III. Selim harb ateşi ile meydanı aydınlatığında hükmünün ışınlarmı düşmanın gözüne göstermektedir. O azametli güneş, Kahraman'ın haberlerini ve Kerrar'ın gücünü anlatan destanları göğe haber vermektedir.

Gösterir dide-i a'dâya şu'â-ı re'yin
Edicek nâ'ire-i harb ile meydânı çerâg K 14 / 31

O hûrşîd-i celâlet ki tulû'u verdi âfâka
Peyâm-ı Kahramânı dâstân-ı zûr-ı Kerrârı K 15 / 22

O cenge önem verince tıpkı aslandan haberli olan tilkinin inine dönmeye niyet etmesi gibi düşmanların da düzeni bozulmuştur.

Cenge edince ihtimâm oldu adûlar bî-nizâm
Rûbâh eder azm-i küinâm âgâh ise şîr-i ecem K 19 / 29

Muzaffer sancağında kılıç âyeti bulunan doğunun âdil hükümdarı her yanı kılıçla feth etmektedir.

Kılıçla feth eder âfâkı dâver-i maşrık
Kılıçdır âyet-i a'lâ-yı râyet-i mansûr K 20 / 5

3.4.1.1.9.3. Âdil Oluş

Adaletiyle eski zulümleri ortadan kaldırması beklenen III. Selim devrinde dünyanın bi çok doğru olmayan binası, işi düzenlenmiştir. Onun adaleti tıpkı bahar mevsiminde cevher yağdıran bulutlar gibi âlemi bereketlendirmiştir.

Adliyle zulm-ı sâbıkı mahv etse çok mudur
Râzî olur mu hükm-i karâkûşa mâhtâb K 12 / 12

Sultân Selîm-i ma'delet-güster ki devrinde
Olur tanzîm dehrin çok binâ-yı nâ-be-hencârı K 15 / 20

Adâlet etdi zamânında âlemi sîr-âb

Bahâr mevsimi gûyâ ki ebr-i gevher-bâr K 16 / 35

O zamanın Mehdi'sinin adaleti her yana Nûşirevân'ın âdil yönetiminin parlaklığını kazandırmıştır. Adaletinin ılıman rûzgârı zamanın Hızır'ı olmuş, hükümleri devlet bahçesine ebedî bir bereket vermiştir.

Ne husrev Mehdî-i sâhib-zamân kim adli âfâka

Safâ-yı meşrebinden revnak-ı Nûşirevân verdi

Nesîm-i i'tidâl-i adli Hızır-ı rûzgâr oldu

Riyaz-ı devlete ahkâmı feyz-i câvidân verdi K 17 / 12 – 13

3.4.1.1.9.4. Ahlâklı Oluş

Sultan III. Selim, karakteriyle, adeta yüce ahlâkın toplandığı yer / kişi olan Hz. Peygamber'in tabiatını temsil etmektedir.

Bir hulku var ki mecma'-ı ahlâk-ı âliye

Lutf-ı tubâ'-ı hazret-i peygamberân gibi K 13 / 22

Şeyhü'l-islâm Es'ad-zâde Şerîf Efendi gibi değerli bir zâtın ahlâkının vasıfları ancak yüz bin kitap yazmakla mümkündür.

Nahl-ı şerîf-i hazret-i müftî-i dîndir

Kim vasf-ı hulk u hilkatî yüz bin kitâb olur K 25 / 21

Güler yüzlü bir huya sahip Defterdâr Şerîf Efendi'nin lâtif tabiatı gül bahçesine sabâ yelinin bereketini vermektedir.

Bir hûy-ı hande-rûy ile bin ukde feth eder
Hulk-ı latîfi gülşene feyz-i sabâ verir K 26 / 14

Sır Kâtibi Ahmed Efendi'nin geniş ahlâkının çölüne Hoten ceylanları gelse karınca saflarından sayılacaklardır.

Saff-ı mûrandan şümâr olur gazâlân-ı Hoten
Gelse bir yol vüs'at-ı ahlâkının sahrâsına K 27 / 12

3.4.1.1.9.5. Dîndâr / Dînî Sorumluluk Sahibi Oluş

Sultan III. Selim, Ashâb-ı Kîram'danmış gibi cihad emirlerine özen gösteren bir hükümdardır. O peygamber-mesned pâdişâh, her yüz yılda bir İslam'a yardım etmek için gelen ulu kişilerden biri olmalıdır.

Bir ihtimâmı var ki umûr-ı cihâdda
Ashâb-ı pür-salâbet-i adl-âverân gibi K 13 / 23

Şehenşâhâ peyember-mesnedâ sensin o server kim
Gelir her yüzde bir İslâma etmekçün meded kârî K 15 / 26

Gâlib, bir başka kasîdesinde onun dinin emirlerini düzenleyişini, doğru yola sanki nöbetçi olduğunu, yaptığı yeniliklerle dinin esaslarına cennet gül bahçelerinin sağlamlığını kazandığını anlatmaktadır.

Yoluyla tutdu tanzîm-i umûr-ı dîn ü dünyâyı
Sîrât-ı müstakîme re'y-i hâs-ı pâsbân verdi

Bu tertîb üzre âgâz eyleyip tecdîd-i erkâna
Esâs-ı dîne istihkâm-ı gülzâr-ı cinân verdi K 17 / 15 – 16

Sultan III. Selim, İslam memleketlerine Cemşid'in parlaklığını kazandırmış ve hüküm sürdüğü devri kendine itaata mecbur kılmıştır.

O verdi revnak-ı Cemşîdi Mülk-i İslâma

O kıldı devri tamâm-ı itâ'ata mecbûr K 20 / 22

3.4.1.1.9.6. Yüce / Azîm / Yektâ / Değerli Oluş

Ay, sultan III. Selim'in huzurunda bazen hilâl bazen dolunay olup çeng ve kanun nağmeleri terennüm etmektedir. Meşrebinin temizliği öyle sınırsız bir denizdir ki ay, o deniz içinde yüzen bir timsah gibidir.

Gehi hilâl ü gehi bedr olup huzûrunda

Terâne-sencî-i kânûn u çeng eder mâhtâb

Safâ-yı meşrebi bir bahr-ı bî-kerândır amun

O bahr içinde şînâh-ı neheng eder mâhtâb K 11 /18 – 19

Varlığı dünyaya can veren ve yüceliğinin vasıfları sonsuz olan Sultan III. Selim'in baht harmanında ay bir buğday başağıdır.

Ol pâdişâh ki dünyâyâ zâtı cân gibidir

Du'â-yı devletin eyler şeb ü seher tekrâr K 16 / 32

Nihâyetsizdir evsâf-ı bülendi ol şehenşâhın

Du'âya başla Gâlib sonra kalmaz tab'ın ârâmı K 18 / 15

Dârâ-yı mihr-i kevkebe Sultân Selîm kim

Hirmengeh-i nevâline bir hûşe mâhtâb K 12 / 8

O doğunun sultanı sabah erkenden elinde cihanı aydınlatan kılıcı ile zuhur ettiğinde dünyaya nur dağıtmaktadır.

Ale's-sabâh ki sultân-ı hâver etdi zuhûr
Elinde tîg-i cihân-tâbî dehre salmada nûr K 20 / 1

Şeyhü'l-islâm Es'ad-zâde Şerîf Efendi'nin parlak fikirlerinin mertebesi hesap edilmek istense güneş ve ay bu hesapta sıfır noktasında olacaktırlar.

Kılsam şümâr mertebe-i fikr-i rûşenin
Hûrîd ü mâh nokta-i sıfır-ı hisâb olur K 25 / 23

3.4.1.1.9.7. İdeal / Lâyk Bir Devlet Adamı Oluş

Devlette gerçekleştirdiği mühim işlerle Mehdi'nin güzel düzenini sağlayan III. Selim mülke kimsenin vemediği bir derecede yenilikler kazandırmıştır.

Ol pâdişâh ki verdi mühimmât devlete
Hüsn-i nizâm-ı Mehdi-i sâhib-zamân gibi K 13 / 18

Vermiş mi kimse mülke bu rütbe hayât-ı nev
Sultân Selim-i Sâlis-i Osmâniyân gibi K 13 / 24

Baştanbaşa dua nuru ve Allah'ın sırrı olan sultan III. Selim, Osmanlı tahtını zinetlendirmiştir. İnsanların rüyalarında bile rahatları kalmamışken her yere yayılan gölgesini görenlerin bahtı uyanmıştır.

Ser-te-ser mûr-ı du'â sırr-ı Hudâsın hakkâ
Eyledin taht-ı felek-mesned-i Osmâni çerâğ K 14 / 35

Cihânda hâb u râhat kalmamışdı belki rûyâda
Görenler zill-ı memdûdunda gördü baht-ı bîdâr K 15 / 28

O parlaklık saçan güneş, âlemi aydınlatırken kimsenin zulme zerre kadar ehliyeti yoktur; zira sultan Selim sözünü iyi tertib eden, ok ve tüfeği mahirce atabilen, her ilimde nam sahibi ve Rüstem'in haşmetine sahip ideal bir hükümdardır.

Kimin liyâkatı var şimdi zulme zerre kadar
Ederken âlemi rûşen o mihr-i lem'a-nisâr K 16 / 36

Şâh-ı sühan-perdâzdır tîr ü tûfeng-endâzdır
Her fende bî-enbâzdır ol Hâtem-i Rüstem-haşem K 19 / 26

Onun hükümranlığı döneminde halk asudedir ve cevr ü cefa yok olmuştur. Zulüm eserleri varsa sadece kâfir huylu sevgilide vardır.

Devrinde halk âsûdedir cevr ü cefâ nâ-bûdedir
Hûbân-ı kâfir-hûdadır var ise âsâr-ı sitem K 19 / 30

Osmanlı Devleti sultan III. Selim'le can bulmuş, o doğru kişinin kılıcının incisi âleme nur kazandırmıştır; çünkü o gayretli sultan, gece gündüz memleketin nizamını düşünmekte ve böylece cihana huzur vermektedir.

O şehriyâr ile cân buldu Mülk-i Osmânî
O dâverin güher-i tîgı verdi âleme nûr

Düşünmede gece gündüz nizâm-ı memleketin
Livâ-yı re'yini te'yîd edib Hudâ-yı Gayûr

Makâm-ı saltanatın hükmün eyledi i'tâ
Huzûru terk edip el-hak cihâna verdi huzûr K 20 / 17 – 18 - 19

Defterdâr Şerîf Efendi gibi bir defterdar gelmez; zira o, layık olan kişilerin taleplerini bekletmeden yerine getirmektedir.

Gelmez Şerîf Efendi gibi sadr-ı defteri
Kim mustahakka matlabını bî-recâ verir K 26 / 13

3.4.1.1.9. 8. Muktedir / Heybetli / Haşmetli / Kahrî Oluş

Haşmet köslerinin debdebesi felekte yankılanmış olan, heybetiyle Hz. Ali'yi hatırlatan sultan III. Selim'in ihtişamının sebeplerini beyan etmek mümkün değildir; Ancak kapısında her biri Kızıl Arslan gibi askerleri olduğu söylenebilir.

Gerdûna erdi debdebe-i kûs-ı şevketi
Avâz-ı kürre-nây-ı mülûk-ı keyân gibi K 13 / 19

Ol şâh-ı Murtaza-heybet ki birden mütezâd eyler
Kemâl-i lutf-ı tab'ı niçe beyt-i şa'b ü düşvârı K 15 / 21

Esbâb-ı ihtişamının olmaz beyâmı kim
Segbânı var derinde Kızıl Arslân gibi K 13 / 26

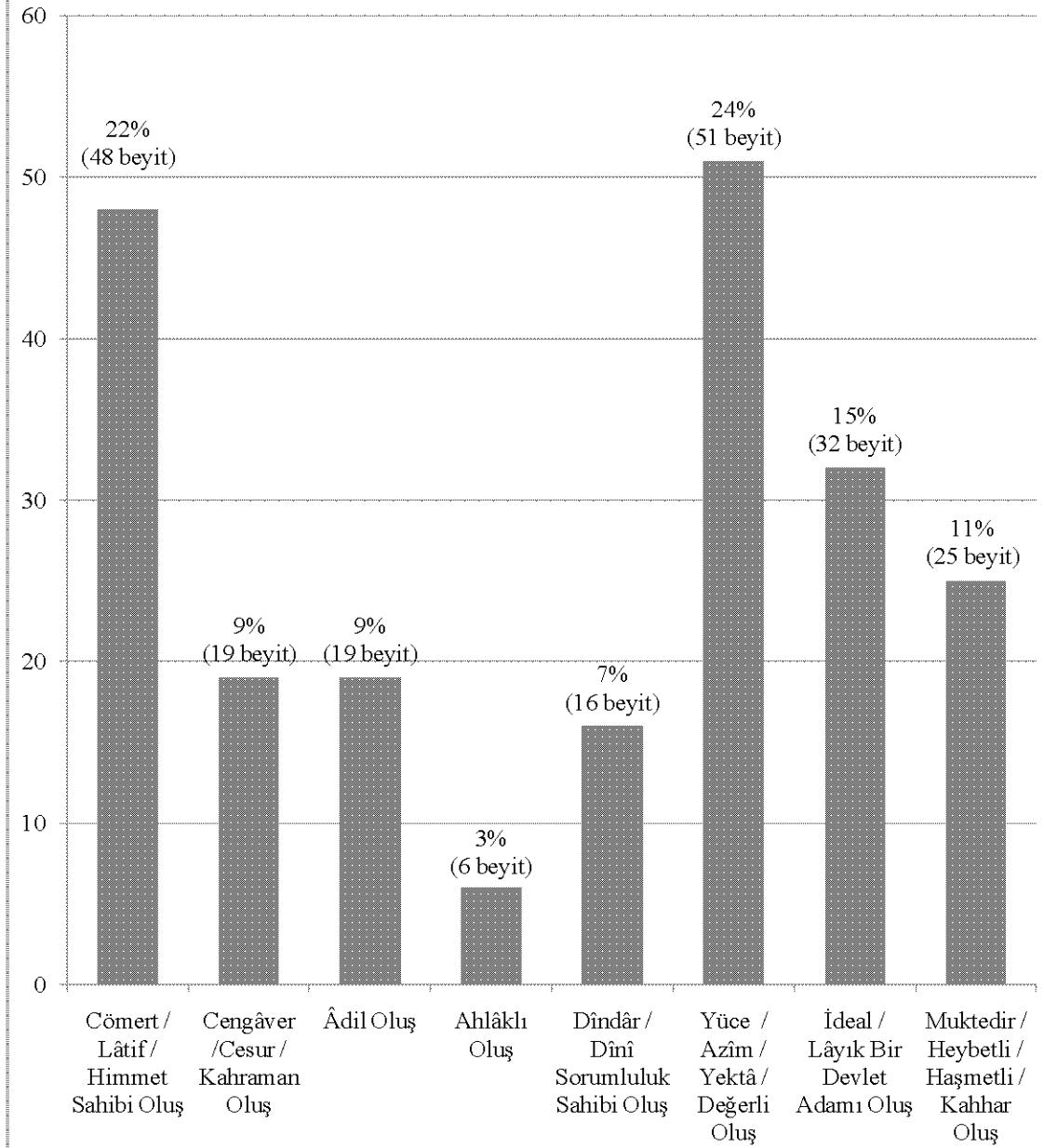
O, haşmet dolu heybetiyle sabah tahtına oturmuş ve Zühre, Bercîs ve Behram karşısında dizilmişlerdir.

Oturmuş tahtgâh-ı subha pür-şevket mehâbetle
Dizilmiş karşusunda Zühre vü Bercîs ü Behrâmı K 18 / 3

Sultan III. Selim öyle muktedir bir hükümdardır ki gezegenler dönmek için ondan izin alsalar bu iktidarına yakışır bir durum olacaktır.

O şehriyâr-ı bülend-iktidâra şâyândır
Alırsa seb'a-i seyyâre devr için destûr K 20 / 20

Grafik: 9
Şeyh Gâlîb'de Medhiye Söylemleri Dağılımı

On sekizinci yüzyılın iki zirve ismi Nedîm ve Şeyh Gâlib'in kasîdeleri üzerinde yaptığımız taramalar gösterdi ki iki şâir de iktidar olanı daha çok yüce / azîm / yektâ / değerli oluş vasfının altını çizerek medh etmişlerdir. Bunun dışında Nedîm, sırasıyla cömert / lâtif / himmet sahibi oluş, muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluş ve ideal / lââyık bir devlet adamı oluş temaları üzerinde yoğunlaşırken Gâlib, sırasıyla cömert / lâtif / himmet sahibi oluş, ideal / lââyık bir devlet adamı oluş ve yüce / azîm / yektâ / değerli oluş, ideal / lââyık bir devlet adamı oluş ve muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluş temaları merkezinden medhiye beyitlerini nazm etmiştir. Ayrıca Nedîm'in söz konusu iletilerde en büyük muhatabı Dâmâd İbrâhim Paşa iken Gâlib'de bu isim, örneğine az rastlanır ölçüde büyük dostluk kurduğu III. Selim olmuştur.

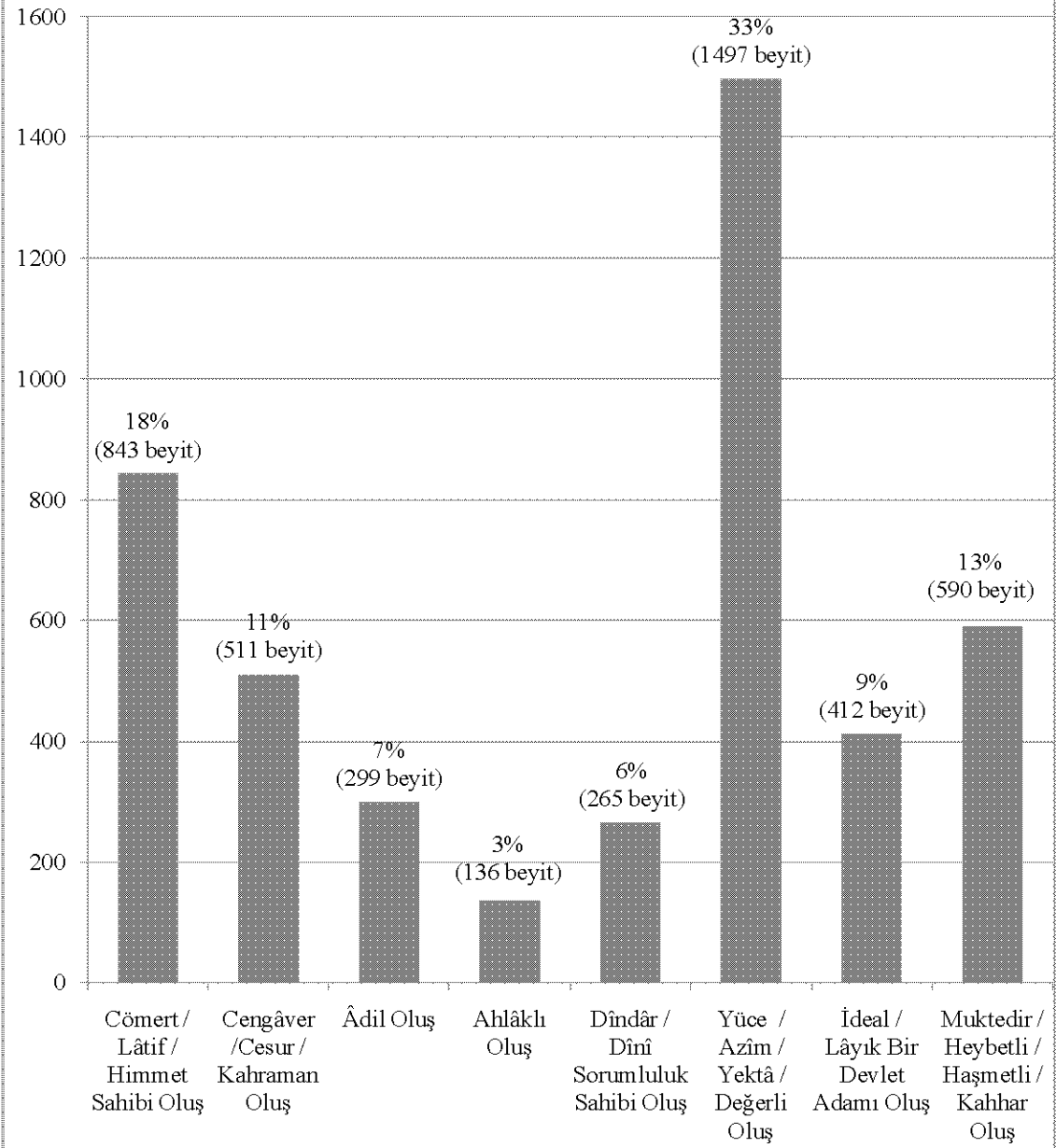
Divanlarında yer alan medhiyeleri tematik açıdan tasniflemeye çalıştığımız bu dokuz avangard şâiri, tek bir şâir olarak düşündüğümüzde, klasik Türk şiirinde şâirlerin iktidara hangi tematik ileti kanallarıyla ne oranda seslendiğine dair kesin olmasa da birtakım izlenimler edinebileceğimiz kanaatindeyiz. Buna göre, mehdiye beyitlerini incelediğimiz dokuz büyük söz sultanının patronlarına hitaben en çok tercih ettikleri üç medh kanalının sırasıyla yüce / azîm / yektâ / değerli oluş (1497 beyit), cömert / lâtif / himmet sahibi oluş (843 beyit) ve muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluş (590 beyit) temaları etrafında nazm edildiğini görmekteyiz. Medhlerin tematik yapısında şâirin beklentilerinin yanı sıra⁶³⁸ devletin tarihsel süreç içindeki statüsü⁶³⁹ önemli bir etkidir. Ayrıca yaptığımız taramalar neticesinde incelediğimiz dokuz divanda yer alan toplam 4489 medhiye beyitinde⁶⁴⁰ 4553 kez ele alınan temalara gönderme yapılmıştır ki bunun temel nedeni bazı beyitlerde söz konusu temaların birkaç tanesinin birden kullanılmasıdır.

⁶³⁸ Bu nedenledir ki yüce / azîm / yektâ / değerli oluş gibi diğerlerine göre daha kapsamlı hatta kısmen hepsini kapsayıcı bir temadan sonra en çok tekrarlanan ileti cömert / lâtif / himmet sahibi oluştur.

⁶³⁹ Örneğin halifeliliğin bize geçişinden önceki medhiyelerde dîndâr / dînî misyon sahibi oluş teması seyrek kullanılmaktadır ya da cengâver / cesur / kahraman oluş teması on yedinci yüzyıldan itibaren devletin siyasi ve askeri durumuna paralel olarak daha az zikredilir olmuştur.

⁶⁴⁰ Divanlarda velinimete hitaben söylenenler yalnızca ele aldığımız sekiz temayla sınırlı değildir. Patronların başka vasıfları da (âlim oluş, sanatkâr oluş, talihli oluş...) mehdiye beyitlerinde söz konusu edilmiştir; ancak bu vasıfların incelediğimiz her divanda yeterli miktarda örneği olmadığından değerlendirme dışı bırakılmışlardır.

Grafik: 10
İncelenen Divanlarda Medhiye Söylemleri
Dağılımı

SONUÇ

Nietzsche'nin '*insanın en esaslı talebi*' olarak tanımladığı güç istenci ya da iktidar olma güdüsü her zamanda ve zeminde varlığını hissettiren bir etkiye sahip olup insanoğlu için en tabii davranış biçimlerinden birini karşılamaktadır. İnsan, kısır bir döngü içindeymişçesine ölüme değin bir istekten ötekine doğru gitmektedir ve onun bütün yaşamı boyunca sürekli peşinden koştuğu bu istekleri, temelde erk / güç / iktidar isteğine hizmet etmektedir. Denilebilir ki bilgi, zenginlik ve onur başka istekler gibi görünseler de aslında iktidar istencinin farklı görünümünden başka bir şey değildirler. Nitekim Michel Foucault'a göre her insanî ilişki bir sosyal ilişki, her sosyal ilişki bir iktidar ilişkisidir.

Bununla beraber iktidar ilişkisi sadece bir bireyin ötekiler üzerindeki, bir grubun başka bir grup üzerindeki, bir sınıfın diğer sınıflar üzerindeki mutlak ve daimî egemenliği olarak algılanmamalıdır; zira iktidar ilişkileri iki sabit nokta arasında cereyan etmeyip, her an, her noktada, bir noktayla başka bir nokta arasındaki her bağıntıda kendini gösterebilen bir ağ biçiminde işlemektedir. Yeri hiçbir zaman belirlenemez, merkezsizdir, birilerinin elinde değildir, hiçbir zaman zenginlik ya da mal gibi sahiplenilemez, Dolayısıyla iktidar olanla iktidar olunanlar içinde bulunan şartlara göre yer değiştirebilirler.

Hareket halinde, esnek ve değişken bir yapıya sahip olan iktidar ilişkilerinin daima iki ucu bulunmaktadır. Hükmeden; güce sahip olan, iradesini gerçekleştiren özne konumundaki birey, sınıf, statü, parti, grup ve hükmedilen; güçten etkilenen, gücü kabul eden, öznenin istencine rıza gösteren birey, tebaa, madun, sınıf, statü, parti, grup. Hükmedenler hiçbir zaman kaygı duymayacak ve tetikte durmak zorunda kalmayacak denli güçlü değildirler ve güçlerini iktidara tâbi olanlardan alırlar. Başka bir deyişle iktidarı var eden ona tâbi olanlardır. Buna karşılık hükmedilenler her an iktidara ortak olabilme ve hatta iktidar olma şansını yakalayabilmektedirler. Bu hedefi gerçekleştirebilmenin en geçerli yolu ise iktidara yakın olmak, iktidar olanla iyi ilişkiler kurmak, özetle iktidarın olmaktır.

İktidar ilişkilerinin bir boyutunu temsil eden devlet – tebaa / uyruk ilişkisi de esasında hükmedene ve hükmedilene ilişkin olarak yukarıda çıkarsadığımız ikili algı çerçevesinde işleyen bir düzendir. Devlet adı verilen mekanizma toplumsal bir sözleşmenin ürünüdür. İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak bir genel erk kurmak zaruri bir hal almış, kişisel kudret ve güçlerini tek bir kişiye, tek bir iradeye indirgeyecek bir heyet kurma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu itibarla uyruklar, rahatlık isteğinden, ölüm / yaralanma korkusundan, güvende olma arzusundan dolayı ortak bir kudreti yani devleti / ölümlü Tanrıyı meydana getirmişler. Elbette devlet oluşumunda da insanların iktidar olma ya da iktidara ortak olma güdülerini sona ermemiş, fakat terbiye edilmiş, törpülenmiş, sınırlandırılmış, kurallara bağlanmış, düzene sokulmuştur. Bu demektir ki devlet, iktidarı temsil etmektedir; ancak varlığı kendisine tâbi olanlarla mümkündür. Tebaâ ise devletin iktidarına tâbidir, iktidar olunandır; fakat devlete yakınlığı, devlet ricaline bağlılığı ölçüsünde aynı zamanda iktidarın bir uzvudur, ortağıdır.

“Devlet baba” telakkisinin hakim olduğu, otoriter ve kollayıcı aile babası yönetimindeki klasik aile yapısının devlet idaresine uyarlanmış şekli olan ve devletin başı konumundaki hükümdarın mutlak otoritesine dayanan, bütün güçlerin sahibü’l-mülk denilen pâdişâhın kişiliğinde toplandığı patrimonyal devletlerde söz konusu iktidar ilişkisi ağı çok belirgin bir şekilde işlemektedir. Patrimonyal devletlerde yönetilenin yönetene olan ihtiyacı; beden başa olan ihtiyacı gibidir. Buna mukabil patrimonyal iktidarın dayanak noktaları tebaadan oluşan “görevliler topluluğu”ndan meydana gelmektedir. Patrimonyalizm denilen bu siyasal yapının işleyişinde iktidar olanla tâbi olan kendi menfaatleri gereği birbirinin varlığına daima muhtaçtırlar ki taraflar arasındaki bu bağ patrimonyal devletin bir izdüşümü olan himaye sisteminin teşekkülüne vesile olmuştur. Himâye sistemi, devletin kendisine hizmet eden kimseleri devleştirmesi, alanında liyakat sahibi olduğuna inanılan kişi ya da toplulukları koruması, desteklemesi, onlara statü kazandırmasıdır.

Her şeyin devlet etrafında, sarayın bakışı ve yaklaşımına göre şekillendiği böyle bir sistemde saltanat, sanatın da yönünü tayin edici bir pusula konumundadır. Başka bir deyişle âlim, zanaatkar, asker, çiftçi, esnaf gibi her toplumsal katmandan ve zümreden insanın istikbalini ve dolayısıyla iktidarını etkileyen himaye sisteminde sanatkarlar da aynı çarkın dişlileri arasındadır; zira patrimonyal toplumlarda sosyal onur, statü ve mertebelerin her türü mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlenmekte olduğundan matbaanın geniş kitlelere okuma imkanı verdiği, böylece edebî ve ilmî eserlerin, yazarına yeterince gelir kaynağı sağladığı dönem gelinceye kadar sanatkârlar, hükümdarın / kralın ve seçkin sınıfın desteğine muhtaç olmuşlardır. Sâhibü'l-mülk olan hükümdar / kral, sanatkârların en önde gelen velinimet, ümmidgâhı, hâmisidir ve yalnız onun lütuf ve inayetine erişenler, toplumun en şerefli ve zengin tabakasını oluşturmaktadırlar. Bu demektir ki bir eserin makbul ve muteber olabilmesinin gerek şartı evvela hâminin türlü biçimlerde tezahür eden iltifatına erişmektir. Üstelik bu durum sanatkârların özgünlükle beraber sanatta yaratıcılığını beslemiştir; zira iktidarın teveccühüne erişebilmek adına farklı arayışlar içerisinde bulunan sanatkârlar estetik ve mana bakımından daha orijinal eserler verme ihtiyacı hissetmişlerdir.

Himaye sistemine Türk – İslam devletleri penceresinden baktığımızda Doğuda kurulan diğer patrimonyal idarelerde olduğu gibi sarayın hükümrانlık alanlarında kendilerini sanatın ve sanatçıların hâmisi olarak saymayı vazife saymış olduklarını, söz konusu anlayışın bütün Türk - İslam devletlerinde bir “devlet geleneği” olarak algılandığını söylemek mümkündür. Öyle ki Karahanlı (840/1211), Gazneli (963/1186) ve Büyük Selçuklu (1038/1194) gibi ilk Türk – İslam devletleri egemenlikleri altında bulundurdıkları bu bölgelerde edebî ve kültürel açıdan önemli izler bırakmışlar, devletin üst kademe idarecileri bir işveren kimliğiyle hem sanatın en önemli destekçileri olmuş hem de verdikleri siparişlerle sanatsal üretimlerin daimî yönlendiricisi olmuşlardır; Buna karşılık sanatsal verimlerin kendi iktidarlarına sağladığı imkanlardan da azamî ölçüde faydalanmışlardır.

Mezkeziyetçi / monarkçı Türk - İslam devletlerinde çağlar boyu uygulanagelen himâye / patronage anlayışı, on dördüncü yüzyıla gelindiğinde bürokraside, orduda, ilmiyede, ehl-i hıref unvanlı saray çalışanlarında ve diğer sanat alanlarında sosyal ilişkilerin ve statünün temel belirleyicisi olarak Devlet-i Al-i Osman’a tevarüs etmiştir.

Sosyolojik açıdan, bir sınıf toplumu olmayıp daha çok bir “statü toplumu” hüviyetinde olan Osmanlı Devleti’nde patrimonyal bir devlet olarak özel mülkiyet ortamı yoktur, hükümdar ile tebaa arasında feodal beyler ya da aracı-özerk birtakım örgütlenmeler teşekkül etmemiştir. Bu nedenle de piyasa rekabeti anlayışının yerini büyük ölçüde devlet ayrıcalıkları sağlayacak nüfuzlu ilişkiler uğrunda yani statü kazanma uğrunda rekabet etme almıştır. Bu durumda da gelirin ilk belirleyicisi rolünü üstlenen statü kazanma / iktidar elde etme, parasal zenginlikten daha değerli bir meta olarak görülmüş ve “iktidar ticareti” şeklinde tanımlanabilecek bir itibar ve refah pazarı meydana gelmiştir. Başka bir deyişle Osmanlı patrimonyal toplumunda ‘terbiyet, kulluk, intisab’ sosyal ilişkilerin temeli olmuş, hem patron hem kul için gerekli bir sosyal bağ oluşturmuştur. Patron için şöhretini ve mevkiini yüceltmek; kul için hayatta kalmak, ilerlemek gayeleri adına bu bağlılık esastır. Bu patrimonyal prensip, kuruluşundan itibaren Osmanlı’nın temel yapı ve menşesinde görülmektedir. Osmanlı’nın hiyerarşik düzeni ve tabakalaşmış toplumsal statüleri çerçevesinde, her bir kişi bağlı bulunduğu merkeze mümkün olduğunca yakın olma çabasıdadır. Şâirlerin merkezleri patronlar, patronların merkezleri ise büyük patronu temsil eden pâdişâh’tır. Buna göre “Osmanlı devlet yapısı ve hâmilik sisteminin hiyerarşik yapısı, herkesin bir patrona bağlı olduğu ve her bir patronun da kendi üstündeki otoriteye karşı sorumlu olduğu, çok eklemli bir sistem gibi düşünülmelidir.

Şâirin sarayın yakınlık, destek ve imkanlarına ulaşmasının çeşitli yolları söz konusudur: Pâdişâh veya şehzâdenin, şâirin bir şiirini veya eserini görmesi veya okuması, okunurken işitmesi, beğenmesi, etrafındaki kimseler tarafından şâirin kendisine tanıtılması, tavsiye edilmesi veya halinin arz edilmesi, şâirden bizzat pâdişâh ya da şehzâdeye şiir takdim edilmesi ki şâirlerin hemen hepsi bu yolu denemiş veya denemek istemiştir; mesleğinde veya kendisine verilen bir görevdeki başarısı, bir hünere sahip olma, bu işte gösterilen ehliyet, herhangi bir konuda gösterilen kabiliyet ve üstünlük, pâdişâh veya şehzâdenin bir şiirinin “tazmin” ya da “tanzir” edilmesi ve bunun beğenilmesi; bir mecliste, bir sohbet esnasında hoşça gidecek bir nükte / latife yapılması, söz arasında geçen beyit veya kıtaların anında tanzir ya da tazmin edilmesi, pâdişâha zamanında yapılan bir iyiliğin unutulmayıp hatırlatılması, tok

gözlü ve mütevekkil bir davranış tarzının sergilemesi yakınlaşma, takdir ve himâye sağlayan vesilelerin başında gelmektedir.

Yukarıda sıraladığımız vesileler doğduğunda şâir, iktidarın teveccühüne / iltifatına / ihsanına nâil olma imkanını yakalayabilir; ancak sarayın teveccüh / iltifat / ihsan oranı eserin sunuluş şekline, içeriğine, zamanlamaya ve beğenmenin beğenence niceliğine başka bir ifadeyle patronun tutum ve yaklaşımına ve o anki halet-i ruhiyesine göre değişebilmektedir. Buna göre patron, para, câme / hil'at gibi câizelerle; maaş, mansıb / pâye / mevki, tımar / toprak / mal cinsinde ihsanlarda bulunabilmektedir.

Devlet-i Âl-i Osman'da kültür patronajının nasıl işlediğine dair hayli belge, bulgu ve söylem tesbiti mümkündür. Örneğin, söz konusu kaynaklardan biri arşiv belgeleri olup özellikle II. Bayezid ve Kânûnî devirlerine ait İnamat Defterleri o dönemlerdeki kültür patronajının nasıl uygulandığını somutlayan en sağlıklı veriler arasındadır. Bu defterlerin verdiği bilgilere göre Osmanogulları iktidarı, şâirlere yapılan ihsanlar konusunda sistemli hareket edip "Cema'at-i Şâiran" başlığı altında yapılan ihsanları zapt altına alan düzenli defterler tutmuşlardır. Bu defterler kayıtlarından anlıyoruz ki şâirler arasından gösterdikleri hüneler karşılığında saraydan düzenli olarak maaş almaya hak kazananlar (müşahere – horan) vardır. Bununla birlikte yılın belli aylarında birçok şâire düzenli bir şekilde ihsanlarda, tasaddukatta bulunmaktadır. Şâirlerin ihsan alma nedenleri arasında idâne / 'idiyye, zemistânî, bahâriye gibi başlıkların yer aldığı görülmekte, yine kayıtlara göre; sefere çıkış, seferden dönüş, düğün, bazı kalelerin fetihleri, yabancı devletlerin elçilerinin gelişleri ve tayinler dolayısıyla da in'amat yapılabilir. Ayrıca çeşitli tarihlerde fakirlere, bazı tekke şeyhleriyle câmi imamlarına ve yeni Müslüman olanlara da in'am ve ihsanda bulunulduğunu belirten kayıtlar da mevcuttur. İnamat Defterleri'nden öğrendiğimize göre şâire saray tarafından teveccüh gösterilip câize verimesi hususundaki en önemli neden kasîde sunumları olmakla beraber gazel, mersiye, tâziye ve bir eser sunumu nedeniyle de şâirlerin bir bölümü para / akçe, bir bölümü hem para / akçe hem hil'at, başka bir grubu ise yalnızca hil'atla taltif edilmiştir.

Şâir – iktidar ilişkisinin boyutlarını ortaya koyan diğer bir kaynak türü ise şu'arâ tezkirelerdir. Şu'arâ tezkîrelerinin muhtelif yüzyıllara ait örneklerine göz attığımızda şâir – iktidar ilişkilerinin boyutlarına ve işleyişine dair çarpıcı pek çok ayrıntıyla karşılaşmak mümkündür. Bu ayrıntılardan biri şâirlerin gerek padişâh ve sehzâdelerin gerekse diğer devlet erkânının meclislerinde ve yakın çevrelerinde daima hazır bulunan bir zümre olduğu ve bu minval üzere iktidar olanlarla yakınlık kurarak kendi iktidarlarını da tesis ettikleridir. Ayrıca sarayla kurulan temas ve münasebetlerin en ileri derecede olanı nedimlik / musâhiblik / hemdemlik olup tezkîrelerde iktidara yakınlığı belirtmek üzere “mülâzemetinde ve hıdmetinde bulunmak, mâdihi olmak, terbiyyetinde bulunmak, kulu / bendesi olmak, dâ'iresine girmek, intisâb etmek, vâsıl olmak ve kapuya cem olmak” gibi ifadeler de sıklıkla kullanılmaktadır. Yine şu'arâ tezkîrelerinde şâirlerin gördükleri yardımlar: “iẖsan olunmak, iltifat görmek, câize almak, itibar bulmak, in'am almak, muradına nâil olmak” gibi kalıplaşmış yargılarla yinelenmekte ve bu yardım türlerinin (mansıb, câize, maaş, tımar, hil'at...) miktarlarına ve hangi vesilelerle verildiklerine dair (eser takdimi, aracı kişilerin tavsiye ve takdimi, devlet büyüğünün bir eserini tanzir etme, tesadüfler...) pek çok aydınlatıcı bilgi ifşa edilmektedir. Tıpkı İṉamat Defterleri'nde olduğu gibi şuarâ tezkîreleri de bize şâirlerin iktidarın iltifatını kazanma yolunda kullandıkları en geçerli ve etkin vasıtanın eser takdimi olduğunu ve sunulan eser repertuarı içinde en mühim şiir gerecinin de bir anlamda edebî dilekçe / arz-ı hâl olarak tavsif edebileceğimiz kasîdeler olduğunu ifade etmektedirler.

Şâir – iktidar ilişkisine dair bilgi edinebileceğimiz en mühim kaynaklardan bir diğeri, belki de en önemlisi, mehdiye söylemleridir. Medhiyeler, şâirle iktidarı birbirine en çok yaklaştıran araçlardır. Bu nazım şekli hem patronun medh edildiği hem de arz-ı hallerde bulunulup, bir takım dileklerin ya da şikâyetlerin sıralandığı dizelerden oluşmaktadır. İncelediğimiz dokuz divanda yer alan 4489 beyitteki verilerden çıkarsadığımız kadarıyla medhiyelerde patronların en çok övülen vasıfları sırasıyla yüce / azîm / yektâ / değerli oluşları (1497 beyit), cömert / lâtif / himmet sahibi oluşları (843 beyit), muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluşları (590 beyit) ve cengâver / cesur / kahraman oluşları (511 beyit), ideal / lâıyk bir devlet adamı oluş (412 beyit), âdil oluşları (299 beyit), dîndâr / dînî sorumluluk sahibi oluşları (265 beyit) ve ahlâklı oluşlarıdır (136 beyit).

Patronlar cömertlik bakımından en çok madene, denize, buluta ve yağmura teşbih edilmişler. Kahramanlığını överlerken zamanla ilgili mefhumları, kozmik unsurları, savaş kavramlarını, tarihte kahramanlıklarıyla ün yapmış şahsiyetleri, anasır-ı erbaayı, çeşitli bitkileri, çiçekleri, atları, gücü timsal eden hayvanları, olağanüstü varlıkları, madenleri benzetme ögesi olarak kullanmışlardır. Adaletini sonsuzluğu ile denize; aydınlığı ile güneşe yüksekliği ile gökyüzüne benzetmişlerdir. Halifelik makamına övgülerde bulunmuşlar,. Pâdişâhları Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak nitelendirmişlerdir. Hükümdar, Allah'ın yeryüzündeki önderi olup onun işleri Allah'ın emirleridir. Dinî hükümleri ile Hazret-i Muhammed 'in ve dört halifenin vekilidir. Vücutlarını ve kalplerini, Müslümanların istirahat ettiği bir gölge olarak tasavvur etmişlerdir. Yücelikte ise daima Güneş, Ay ve yıldızlarla karşılaştırılarak daha üstün kılınmışlar, İskender, Cem, Husrev gibi büyük hükümdarlar ancak onların bendesi, kapıcısı olabilmişlerdir. Onlar bütün iyi hükümdarlardan veya din büyüklerinden ideal yöneticilik vasıfları almışlar ve devirlerinde halinden yakınan kimseyi bırakmamışlardır. Onların heybeti ve haşmeti karşısında diğer hükümdarlar, canlı ve cansız bütün varlıklar korkmaktadır, ayrıca gücüyle pek çok toprağa ve memlekete muktedir olmuş, egemenlik kurmuş padişahlardır. Ahlâkları ise daima dünyaya güzel kokular saçan misk ü anberi dahi geride bırakan bir hoşluğa sahiptir. Onlar cömert / lâtif / himmet sahibi oluşta: Hâtem-i Tayyî; yüce / azîm / yektâ / değerli oluşta: İskender, Dârâ, Cemşîd, Kayser, Hakan, Fağfûr; cengâver / cesur / kahraman oluşta: Rüstem, Nerîmân, Sâm, Kahramân, İskender, Dârâ, Hz. Ali; âdil oluşta: Nûşirevân, Hz. Ömer; ideal / lâıyk bir devlet adamı oluşta: İskender, Cemşîd, Dârâ, Hz. Süleyman, Âsaf; muktedir / heybetli / haşmetli / kakhâr oluşta: Rüstem, Nerîmân, Sâm, Kahramân, İskender tabiatlıdır.

Bu üç aslî kaynak dışında sûnameler, mektuplar, çeşitli vesilelerle düşürülen tarih dizeleri, gazeller, kıt'alar, mesneviler, mersiyeler, terkeb-i bendler, terci-i bendler vs. de şâirin iktidara yakın olma, iktidarın olma manevralarında kullandığı ve türlü ihsanlar almasına vesile olan ikbal malzemeleridir.

İktidar ilişkisinin bir diğer boyutu da saray ve çevresinin teveccühünü kazanmak isteyen söz ülkesinin sultanlarının kendi aralarındaki iktidar ilişkisi / mücadelesidir. Klasik Türk şiirinde hemen bütün şâirler aynı zamanda "Mısır-ı hünerde Yusuf gibi azîz olmak isteyip"

şâirliğini satmak, afişe etmek isteyen birer yetenek pazarlayıcısıdır. Bu pazarlamanın etkisini artırmak için de en çok tercih ettikleri metot fasih ve belîğ söz dizme hususunda ehil kabul edilen dönemdaşı ya da daha evvel yaşamış bir başka şâirle kendi şiirlerini ve şâirliğini karşılaştırmak / yarıştırmaktır. Bu mukayese yapılırken tercih edilen üç ileti: İsmi anılan şâire denk olma / onun şimdiki zamandaki karşılığı olma, ondan daha üstün olup onu kışkandırma ve onu adeta şâirliğinden utandırma ve son olarak söz sultanları içinde en üstün olduğunu iddia ederek kendisini şiir alanında zirveye lâayık görme şeklinde belirmektedir.

Bu yarıştan başarıyla ayrılan şâirler, sarayca desteklenir ve saray şâiri olurlar; Tabii ki sarayca kurulan bu yakınlık, ilgi ve önemsemesinin ardında şâirlere ait birtakım özellikler belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu özellikler: Şâirlerin Kur'an-ı Kerim'in habercisi ve ondaki hükümlerin en doğru uygulayıcısı olan Hz. Peygamber tarafından el üstünde tutulmasından hareketle oluşan "Şâire iltifat sünnettir" algısı, edebî metinlerin isimlerini ebedî kılma gücü, içinde bulunulan zamanda patronunun üstün niteliklerini reklam / afişe etme yeteneği ve patronların bizzat şiirle ilgilenen, şiirden anlayan kimseler olmalarıdır.

Sonuç olarak saray ve çevresi de şuarâ zümresi de güçleri oranında hemen daima birbirlerinin iktidarının tesisinde veya muhafazasında destekçi ve pekiştirici rolü üstlenmişlerdir. Şâir, saltanatın / muktedirin zamanın ötesine geçmesini sağlayan, bengü kılan; üstün vasıflarının ve benzersiz icraatlarının reklamını yaparak tebaa nazarında değer kazanmasına hizmet eden ve ideal bir yöneticide bulunması gereken hasletleri dile getirerek patronuna danışmanlık eden bir övgü ve istişare memurluğunu temsil ederken; patron, devlete yaklaştıkça devleşen şâirin iktidardan pay almasını, iktidarın olmasını ve böylece itibarca yükselmesini, yaşam bulmasını sağlayan en geçerli ve en gerekli odak noktasını teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

ABDÜLAZİZ BEY, **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.

ADIVAR Abdülhak Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

AĞAOĞULLARI M. Ali Ağaoğulları vd., **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, Ankara 1994.

AHDÎ, **Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme – Metin)**, (haz. Süleyman Solmaz), AKM Yay., Ankara 2005.

AHMET PAŞA, **Ahmet Paşa Divanı**, (haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992.

AK Coşkun, **Şâir Pâdişâhlar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

AKTEPE Münir, “*Ahmed III*”, **TDVİA**, C. 2, İstanbul 1989.

AKÜN Ömer Faruk, “*Babür*”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul 1994.

AKYILMAZ Gül, “*Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet Reaya İlişkileri*”, **Türkler**, C. 5, Ankara 2002.

ALİ ŞİR NEVÂÎ, **Mecalisü'n Nefâis**, (haz. Kemal Eraslan), TDK Yay., Ankara 2001.

ANDREWS G.Walter, **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı**, (çev. Tansel Güney), İletişim Yay., İstanbul, 2009.

ARMUTLU Sadık, “*Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebiyat*”, **Türkler**, C. 5, Ankara 2002.

ARSLAN Mehmed, **Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)**, AKM Yay., Ankara 1999.

_____, “*Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler*”, **Osmanlı, Yeni Türkiye** Yay., Ankara 1999.

ARSLAN Mustafa, **XV. Yüzyıl Divanlarında Methiyeler**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2007.

ASLAN Seyfettin, “*Osmanlı Siyasi Regimini Şekillendiren Bir Olgusu Olarak Patrimonyalizm*”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 17, S. 1-2. İstanbul 2003.

ÂŞIK ÇELEBİ, **Meşâ'irüŖ-Şuara (İnceleme-Metin)**, (haz. Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 2010.

ÂŞIK PAŞAZÂDE, **Osmanoğulları'nın Tarihi**, (haz. Kemal Yavuz; M. A.Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003.

BABİNGER Franz, **Fâtih Sultan Mehmed ve Zamanı**, (çev. Dost Körpe), Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2003.

BÂKÎ, **Bâkî Dîvânı**, (haz. Sabahattin Küçük), (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>)

BANARLI Nihat Sâmî, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., C. 2, İstanbul 1971.

BARKAN Ömer Lütî, “*Osmanlı Bütçelerine Dair Notlar*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 17, No. 1 - 4 den ayrı bası, İstanbul 1955.

BECERMEN Metin, **Theodor W. Adorno ve Michel Foucault'ta Hakikat ve İktidar İlişkisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

BEN-ZAKEN Avner “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilimsel Faaliyetler*”, **Türkler**, C.11, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

BERKES Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul 2010.

BEYATLI Yahya Kemal, **Edebiyata Dair**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1990.

BİLKAN Ali Fuat, “*Nâbî'nin Sanat Çevresi ve Sanatçı Dostları*”, **Yedi İklim**, S. 65, İstanbul 1995.

_____, “*Osmanlı Hanedanının Sanat Tarihçesi*”. **Akademik Araştırmalar Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı**, S. 4 - 5, İstanbul 2000.

BURKE Peter, **Avrupa'da Rönesans Merkezler Çeperler**, (çev. Uygur Abacı), Literatür, İstanbul 2003.

COŞKUN Menderes, “*Dîvân Şâirlerinin Birbirleriyle İlgili Manzum Değerlendirmeleri*”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 13, İstanbul 2005.

_____, **Klasik Türk Şiirinde Edebî Tenkit: Şâirin Şâire Bakışı**, Akçağ Yay., Ankara 2007.

COŞKUN Sezai, “*Edebiyat Araştırmacılığında Bir Örnek Kitap: Şâir ve Patron*”, **Dergâh**, C.14, S. 162, Ağustos 2003.

ÇAKIR Ömer, **Türk Edebiyatında Mektup**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

ÇAM Nusret, “*Türk Sanatında Sultanların İşveren Olarak Estetik Roller*”, **Vakıflar Dergisi**, S.27, Ankara 1998.

ÇAPAN Pervin, **18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1993.

ÇAVUŞOĞLU Mehmed, “*Kasîde*”, **Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, Ankara 1986.

_____, “*Kasîde Şâiri Nef’î*”, **Ölümünün Üç Yüz Ellinci Yılında Nef’î**, AKM Yay., Ankara 1991

ÇAYLAK Adem, **Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen**, Kadim Yay., Ankara 2005.

ÇETİN Nihad M., **Eski Arap Şiiri**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1973.

ÇETİNDAG Yusuf, “*Biyografik Bilgi ve Şiir Eleştirisi Açısından ‘Çehar Makale’*”, **Bilig**, S. 34, Ankara 2005.

ÇOLAK Songül; Cennet HİLOOĞLU, “*Osmanlı İktidar Anlayışı Çevresinde Şiir*”, **Bilig**, S. 53, Ankara 2010.

DADAŞ Cevdet, “*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şâirlere Verilen Câize ve İhsanlar*”, **Türkler**, C.11, Ankara 2002.

DARLING Linda T., “*Osmanlılar ve Rönesans*”, **Türkler**, C. 11, İstanbul 2002.

DERDİYOK İ. Çetin, “*Hoca Dehhani’nin Kasîdesine Tematik Bir Bakış*”, **Yedi İklim**, C. 8, S. 55, İstanbul 1994.

_____, “*Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği*”, **Osmanlı, Yeni Türkiye** Yay., C. 9, Ankara 1999.

DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.

DEVLETŞAH, **Tezkire-i Devletşah**, (çev. Necati Lugal), MEB Yay., İstanbul 1990.

DİKMEN Hamit, **Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.

DURMUŞ Tuba Işınsoy, **Tutsan Elini Ben Fakirin; Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği**, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

DURSUN Davut, “*Patrimonyalizm*”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risale Yay., C.3, İstanbul 1991.

EBÛ MANSUR ES-SEÂLİBÎ. **Hükümdarlık Sanatı (Âdâbu’l-Mulûk)**, (çev. Sait Aykut), İnsan Yay., İstanbul 1997.

EDİB AHMED B. MAHMUD YÜKNEKÎ, **Atabetü’l-Hakayık**, (haz. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara 1992.

EMECEN Feridun, “*Selim II*”, **TDVİA**, C. 36, İstanbul 2009.

ERGİN Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980.

ERKUL Rasih, “*Edebî Dilekçe Olarak Kasîdeler*”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 39, Erzurum 2009.

ERSAN Mehmet, “*Türkiye Selçukluları’nda Hediye ve Hediyeleşme II*”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. 15, İzmir 2000.

ERÜNSAL İsmail E., “*Türk Edebiyatı Tarihine Kaynak Olarak Arşivlerin Değeri*”, **Türkiyat Mecmuası**, C.19, İstanbul 1980.

_____, “*Türk Edebiyat Tarihi’nin Arşiv Kaynakları I, II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn’amat Defteri*”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 10 – 11, İstanbul 1981.

_____, “*Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II: Kânûnî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn’amat Defteri*”, **Osmanlı Araştırmaları IV**, İstanbul 1984.

_____, “*XVI. Asır Divan Şâirleriyle İlgili Bazı Arşiv Kayıtları*”, **Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.7, İstanbul 1993.

ESİN Emel, “*Ötüken illerinde M.S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde Sanatkâr Adları*” **Türk Kültürü El Kitabı**, MEB Yay., C. 2, İstanbul 1972.

FOUCAULT Michel, **Toplumu Savunmak Gerekir**, (çev. Şehsuvar Aktaş), YKY, İstanbul 2004.

_____, **Özne ve İktidar**, (çev. Işık Ergüden; Osman Akınhay), Ayrıntı Yay., İstanbul 2005.

_____, **İktidarın Gözü**, (çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yay., İstanbul 2007.

FUZÛLÎ, **Leylâ ve Mecnûn**, (haz. Hüseyin Ayan), Dergâh Yay., İstanbul 1981.

_____, **Fuzûlî Dîvânı**, (haz. Kenan Akyüz vd.), Akçağ Yay., Ankara 1990.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, **Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı**, (haz. Mustafa İsen), AKM Yay., Ankara 1994.

_____, **Menşeu'l-İnşâ**, (haz. İ. Hakkı Aksoyak), Basımevi Belirtilmemiş, Ankara 2007.

GLUCK Heinrich, “16 – 18. Yüzyıllarda Saray Sanatı ve Sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa Sanatları Bakımından Önemi”, **Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi**, (çev. A. Cemal Köprülü), İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1974.

GÖKDOĞAN Melek Dosay, “Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilimi ve Kültürü”, **Türkler**, C.11. Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

GÖYÜNÇ Nejat, “16. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Dergisi**, C.17, [sayı 22'den ayrı basım], İstanbul 1968.

GREENE Robert, **İktidar, Güç Sahibi Olmanın 48 Yasası**, (çev. Zeliha İyidoğan Babayigit), Altın Kitaplar Yay., İstanbul 2010.

GÜÇLÜ Abdülbaki vd., **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2003.

GÜNDOĞDU İsmail, “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 6, S. 2, İstanbul 2009.

HAKVERDİOĞLU Metin, **Edebiyatımızda Lâle Devri ve Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa'ya Sunulan Kasîdeler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007.

HALAÇOĞLU Yusuf, **XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teskilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara 1991.

_____, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Türkler**, C. 9, İstanbul 2002.

HOBBS Thomas, **Leviathan**, (çev. Semih Lim), YKY, İstanbul 1992.

İŞİK Hayriye, “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. 16, Celalabat 2009.

İBN BİBÎ, **El Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk-nâme)**, (haz. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

İBN HALDUN, **Mukaddime**, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 2 Cilt, İstanbul 2004.

İHSANOĞLU Eklemedin, **Osmanlılar ve Bilim**, Nesil Yay., İstanbul 2003.

İLAYDIN Hikmet, “Anadolu’da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı”, **Türk Dili**, C. 30, S.277, İstanbul 1974.

İNALCIK Halil, **Şâir ve Patron; Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Doğu Batı Yay., Ankara 2003.

_____, “Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı”, **Osmanlı Uygarlığı 1**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2004.

_____, “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler”, **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. İstanbul 2007.

İPEKTEN Halûk, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, MEB Yay., İstanbul 1996.

_____, **Bâki, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1998.

_____, **Nâilî, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1999.

_____, **Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 2000.

_____, **Nef’î, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay. Ankara 2000.

_____, **Şeyh Gâlib, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 2010.

İSEN Mustafa, “Tezkireler Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler**, C.1, İstanbul 23 – 28 Eylül 1985.

_____, “Osmanlılarda Devlet Sanat İlişkisi ve Bu İlişkinin III. Selimle Şeyh Galib’deki Görüntüsü”, **Ötelerden Bir Ses**, Akçağ Yay., Ankara 1997.

KAHRAMANOĞLU Kemal, “Divan Şiirinde Şâir Hükümdar ve Yabancılaşmış Ben”, **Türk Edebiyatı**, Eylül 2003.

KALKIŞIM Muhsin, “Osmanlı Devleti’nde Şâir ve Yazarları Himâye Kriterleri”, **Milli Folklor**, S.15, Ankara 2003.

KAPANİ Münici, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yay., İstanbul 2009.

KARABEY Turgut, **Ahmet Paşa, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1999.

KARACA Filiz, “Hil’at”, **TDVİA**, C. 17. İstanbul 1998.

KARAHAN Abdülkadir, **Fuzûlî’nin Mektupları**, İbrâhim Horoz Basımevi, İstanbul 1948.

_____, “Tezkire”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 12/1, Eskişehir 1997.

KARAİSMAİLOĞLU Adnan, “*Selçuklu Sarayında Şiir ve Şâir*”, **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 25-26 Nisan 1995.

_____, **Klasik Dönem Türk Şiir İncelemeleri**, Akçağ Yay. Ankara 2001.

KARAİSMAİLOĞLU Fulya Özkaya, **Sosyal Teoride İktidar Tartışmaları: Marx, Nietzsche, Weber, Foucault**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006.

KARAKOÇ Sezai, “*Şâir*”, **Sanat ve Edebiyatta Temel Kavramlar**, (der. Yakup Çelik), Nehir Yay., İstanbul 2002

KARAMAN Hayrettin vd., **Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007.

KARATEPE Şükrü, “*Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi*”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yay., C. 6, Ankara 1999.

KARTAL Ahmet, “*Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler*”, **Bilig**, S. 17, Ankara Bahar 2001.

_____, **Şirazdan İstanbul’a Türk - Fars Şiir Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yay. İstanbul 2008.

KAZAN Hilâl, **Arşiv Belgeleri Çerçevesinde XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

KERİMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYAVÎ, **Müsameretü’l-Ahbar**, (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay. Ankara 2000.

KILIÇ Filiz, **XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şâir ve Eser Üzerine Değerlendirmeleri**, Akçağ Yay., Ankara 1998.

KINALI-ZÂDE HASAN ÇELEBÎ, **Tezkiretü’s-Şu’arâ**, (haz. Aysun Sungurhan Eyduran), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999.

KORTANTAMER Tunca, **Eski Türk Edebiyatı – Makaleler**, Akçağ Yay., Ankara 1993.

KÖPRÜLÜ Fuat, “*Gazâlî*”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul 1993.

KURNAZ Cemal, “*Edebiyatın Gelişmesinde Sarayın Rolü ve Câize Geleneği*”, **Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müşterekleri**, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 2005.

KÜLTÜRAL Zuhâl; Latif BEYRELÎ, **Şerifi, Şehnâme Çevirisi**, C. 3, TDK Yay., Ankara 1999.

KÜTÜKOĞLU Bekir, “*Murad III*”, **TDVİA**, C. 31, İstanbul 2006.

LÂTİFÎ, **Lâtîfî Tezkiresi**, (haz. Mustafa İsen), Akçağ Yay., Ankara 1999.

MACHİAVELLİ Niccolo, **Hükümdar**, (çev. Selahattin Bağdatlı), Sosyal Yay., İstanbul 1992.

MACİT Muhsin, **Nedîm Divanı**, Akçağ Yay., Ankara 1997.

_____, **Nedîm, Hayatı, Eserleri, Sanatı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.

MARDİN Şerif, “*Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü*”, **Türk Modernleşmesi, (Makaleler 4)**, (haz. Mümtaz’er Türköne; Tuncay Önder), İletişim Yay, İstanbul 1991.

_____, “*Şerif Mardin’le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi*”, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)**, (der. Mümtaz’er Türköne; Tuncay Önder), İletişim Yay., İstanbul 1992.

_____, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Yapı ve Kültür*”, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yay., İstanbul 1993.

MENGÜŞOĞLU Takiyettin, **İnsan Felsefesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

MERÇİL Erdoğan, “*Aydinoğulları*”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul 1994.

_____, “*Gazneliler*”, **TDVİA**, C. 13, İstanbul 1996.

MERİÇ Münevver Okur, **Sultan Cem, Hayatı, Esareti, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirleri**, Kişisel Yay., Ankara 2006.

MERMER Ahmet, **Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni**, AKM Yay., Ankara 1991.

MOLLA CÂMÎ, **Bahâristan**, (çev. M. Nuri Gençosman), MEB Yay., İstanbul 1990.

NECÂTÎ BEG, **Necatî Beg Divanı**, (haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992.

NEF’Î, **Nef’î Divanı**, (haz. Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara 1993.

NİETZSCHE Friedrich, **Güç İstenci; Bütün Değerleri Değiştirme Denemesi**, (çev. Sedat Umrhan), Birey Yay., İstanbul 2002.

NİZÂMÜ’L-MÜLK, **Siyâsetnâme**, (haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1990.

OKUYUCU Cihan, **Cinânî, Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni**, AKM Yay., Ankara 1994.

ÖGEL Bahaeddin, “*Devletin Babalık Vazifesi*”, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2001.

ÖNEY Gönül, **Beylikler Devri Sanatı (XIV – XV. Yüzyıl)**, TTK Yay., Ankara 2007.

ÖZEL İsmet, “*Olayların Hızı*”, **Zor Zamanda Konuşmak**, Şûle Yay., İstanbul 2009.

ÖZKAN Ömer, “*Şâir ve Patron, Divan Şiirinde Patronaj*”, **Dergâh**, C.14, S.162, İstanbul 2003.

PALA İskender, “*Kasîde*”, **TDVİA**, C. 24, İstanbul 1994.

_____, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, LM Yay., İstanbul 2003.

_____, **Şiirin Sultanları**, Asya Finans Kültür Yay., İstanbul 2005.

PALABIYIK Muhammed Hanefi, **Gazneli Devleti Saray Teşkilatı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996.

PARLA Jale, **Babalar ve Oğullar**, İletişim Yay., İstanbul 2004.

RÂMİZ, **Râmiz ve Âdâb-ı Zürafâsı**, (haz. Sadık Erdem), AKM Yay., Ankara 1994.

RAVENDÎ, **Rahatu’u-sudur ve ayetu’s-sürur (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)**, (çev. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999.

RİYÂZÎ MUHAMMED EFENDÎ, **Riyâzü’ş-şu’arâ**, (haz. Namık Açıkgoz), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982.

RUSSELL Bertrand, **İktidar**, (çev. Mete Ergin), Cem Yay., İstanbul 1990

SAFÂİYÎ, **Tezkire-i Safâiyî**, (haz. Pervin Çapan), AKM Yay., Ankara 2005.

SÂLİM EFENDÎ, **Tezkîretü’ş-Şu’arâ**, (haz. Adnan İnce), AKM Yay., Ankara 2005.

SANCAK Yusuf, **Hız. Peygamber Devrinde Şiir**, Şafak Yay., Erzurum 1999.

SAVRAN Ahmed, “*Kâ’b b. Züheyr*”, **TDVİA**, C. 24, İstanbul 2001.

SEHÎ BEY, **Heşt Behîşt**, (haz. Mustafa İsen), Akçağ Yay., Ankara 1998.

SEVGİ Ahmet, **Latîfî’nin Kayıp İki Risalesi: Enîsü’l-Fushâ ve Evsâf-ı İbrâhim Paşa**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984.

_____, **Latifi, Hayatı ve Eserleri (İnceleme-Metin)**, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1987.

SÜMER Faruk, “*Akkoyunlular*”, **TDVİA**, C. 2, İstanbul 1989.

ŞAFAK Yakup, “*Çehar Makale*”, **TDVİA**, C. 8. Ankara 1993.

ŞENTÜRK Ahmet Atilla, **Yahya Bey’in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kânûnî Hicviyesi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1998.

ŞEYH GÂLİB, **Şeyh Gâlib Dîvânı**, (haz. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay., Ankara 1994.

TABERÂNÎ, **Mu’cemü’s-Sagîr Tercüme ve Şerhi**, (çev. İsmail Mutlu), Mutlu Yay., İstanbul 1996.

TANPINAR Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997.

TAŞKÖPRÜLÜZADE, **Osmanlı Bilginleri (eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye)**, (çev. Muharrem Tan), İz Yay. İstanbul 2007.

TEKİN Mehmet, “*Şiirin Gizli Tarihi Yahut Şâir ve Patron*”, **Virgöl**, S.66, İstanbul 2003.

TEKİN Talat, “*Karahanlı Dönemi Türk Şiiri*”, **Türk Dili**, S.409, İstanbul Ocak 1986.

TEZCAN Esmâ, **Pargalı İbrâhim Paşa Çevresindeki Edebî Yaşam**, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

TOLASA Harun, **Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay., Ankara 2001.

_____, **Sehi, Lâtîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Akçağ Yay., Ankara 2002.

TÖKEL Dursun Ali, “*Türk Cihan Hâkimiyeti İdealinin ve Sosyal Hayatın Önemli Bir Vesikası Olarak Kasîdeler*”, Mili Eğitim Dergisi, S. 166, Ankara 2005.

TURNER S. Bryan., **Max Weber ve İslam**, (çev. Yasin Aktay), Vadi Yay., Ankara 1991.

UNAN Fahri, **Osmanlı İlmiye Tarikinde ‘Pâye’li Tayinler Yahut Devlete Kazanç Kapısı**, C. LXII, S. 233’ten ayrı basım, TTK Yay. , Ankara 1998.

UZUN Mustafa, “*Câize*”, **TDVİA**, C.7, İstanbul 1993.

UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, **Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK Yay, Ankara 1984.

_____, **Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defteri**, TTK Yay, Belgeler, C. 11, Ankara 1986.

ÜNVER Süheyl, “*Övgü ve Yergi Şâiri Nef’î*”, **Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef’î**, AKM Yay., Ankara 1991.

_____, “*İlim ve Sanat Tarihimizde Fâtih Sultan Mehmed*”, **Türkler**, C.11, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002.

VARLIK Mustafa Çetin, “*Germiyanoguları*”, **TDVİA**, C. 14, İstanbul 1994.

VANLIOĞLU Mehmet, “*Kasîde*”, **TDVİA**, C. 24, İstanbul 1994.

YAMAN Bahattin, **Osmanlı Saray Sanatkârları, 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.

YAZIKSIZ Necip Asım, **Kitap**, İletişim Yay., İstanbul 1993.

YENİŞEHİRLİOĞLU Filiz Çalışlar, “*Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Sanatı*”, **Osmanlı**, C.9, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

YILDIRIM Ali, “*16. Yüzyılda Büyük Bir Devlet Adamı ve Edebiyat Hamisi Derterdar İskender Çelebi*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S.1, Elazığ 2000.

YILMAZ Ali, **Kânûnî Sultan Süleyman’a Sunulan Kasîdeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

YILMAZ Kâşif, **III. Selim (İlhâmî), Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni**, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Edirne 2001.

YILMAZER Ziya; Nuri ÖZCAN, “*Murad IV*”, **TDVİA**, C. 31, İstanbul 2006.

YUSUF HAS HACİB, **Kutadgu Bilig**, (haz. R.Rahmeti ARAT), TTK Yay., Ankara 1998.

ZAVOTÇU Gencay, **Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ; Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Tezkiresi**, Kocaeli 2009. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.)

ZEYNÜ’D-DİN AHMED B. AHMED B. ABDÜ’L- LÂTÎFİ’Z - ZEBÎDÎ, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, (çev. Ahmed Naim ve Kâmil Miras), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., C. 2 – 4 – 12, Ankara 1988 – 1991.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Ankara’da doğdu. İlk ve orta dereceli öğrenimini Ankara’da tamamladı. 2000 – 2001 eğitim ve öğretim yılında Kırıkkale Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’ne girdi. 2004 yılında lisans eğitimini tamamladı. 2005 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans Programını bitirdi. O tarihten itibaren Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı orta öğretim kurumlarında Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

